

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Disertační práce

Mgr. Andrea Jelínková

2024

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Informační věda

Disertační práce

Mgr. Andrea Jelínková

HEBREJSKÝ KNIHTISK NA MORAVĚ 1753–1803

Hebrew Printing in Moravia 1753–1803

Vedoucí práce doc. PhDr. Petr Voit, CSc.

2024

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. 4. 2024

Mgr. Andrea Jelínková, v. r.

Abstrakt

Hebrejský knihtisk v českých zemích, doložený od začátku 16. století v Praze, je téma probádané nerovnoměrně. Zatímco pražskému hebrejskému knihtisku byla věnována patřičná pozornost, hebrejský knihtisk na Moravě byl zkoumán jen v dílčích aspektech a bez širších souvislostí. Disertační práce se proto komplexně zaměřuje na jedinou déle fungující tiskárnu hebrejských knih na Moravě. Ta pracovala mezi lety 1753–1803 v Brně krátce také v Mikulově pod vedením členů rodiny Neumannovy a později Josefa Rossmanna.

Cílem práce je předložit kompletní bibliografický soupis a analytický popis celkem 108 moravských edic v hebrejštině, jidiš a jüdischdeutsch. Tento soupis je základem pro historicko-analytickou studii, která zasadí moravský hebrejský knihtisk do dobového historického a společenského kontextu. Zaměří se přitom na okolnosti vydávání hebrejských knih na Moravě, propojení tiskárny s místní židovskou komunitou, představující v té době cca 2 % obyvatel, i na to, jak se v tiskařské produkci odrážely soudobé společenské změny.

Ústřední část práce podrobně představuje dějiny tiskárny a osoby s ní spojené (tiskaři, korektoři, editoři), věnuje se i cenzuře a regulaci hebrejského knihtisku a knižního obchodu na Moravě. Zaměřuje se dále i na způsoby nakládání a okruh autorů, kteří na Moravě publikovali. Tiskařská produkce je následně zkoumána z hlediska žánrů a jazyků. Součástí práce je také kompletní katalog knižního dekoru a výběrový přehled písma se zvláštním zřetelem na vyznačovací písmo.

Výzkum, v jehož centru jsou aktéři moravského hebrejského knihtisku (tiskař, autor, nakladatel), přibližuje nakladatelské strategie hebrejské tiskárny a jejich proměny v různých obdobích její činnosti. Podrobná analýza produkce v kombinaci se způsoby nakládání ukázala vnější i vnitřní faktory, které činnost tiskárny omezovaly: šlo jak o omezení daná legislativně, tak limity na straně tiskárny (nedostatek kapitálu, malý odbyt) i čtenářské obce (konzervativní a málo početná). Výzkum zároveň upozornil na to, čím se dílna lišila od pražské hebrejské tiskárny, i na to, zda a jak byla propojená s místní židovskou komunitou.

Součástí práce je soupis a analytický popis 108 edic z Brna a Mikulova, který představuje dosud nejkompletnější bibliografii moravského hebrejského knihtisku. Z něj vycházející historicky ukotvená diachronní studie přináší komplexní pohled

na hebrejský knihtisk na Moravě a zároveň jej zasazuje do širšího kontextu hebrejského knihtisku v habsburské monarchii. Výsledky této práce mohou být užitečné pro badatele v oboru hebraistiky a judaistiky, jakož i moderní knihovědy a literární historie, a mohou být základem pro další sociálně a kulturně orientovaný výzkum knižní kultury.

Klíčová slova:

Hebrejský knihtisk – jidiš knihtisk – hebrejské tiskárny – hebrejští knihtiskaři – židovská literatura – židovské jazyky – Neumann, František Josef – Neumannová, Anna Františka – Neumann, Josef Karel – Rossmann, Josef – Morava, 18. století – Židé – knižní kultura – hebrejská typografie – židovská literatura – Brno – Mikulov

Abstract

Hebrew printing in the Czech lands, established since the beginning of the 16th century in Prague, is an unevenly researched topic. While Hebrew printing in Prague has received due attention, Hebrew printing in Moravia has been studied only partially and without a broader context. The thesis focuses comprehensively on the only long-time working Hebrew printing house in Moravia operated by members of the Neumann family and Josef Rossmann, which worked in Brno and briefly in Mikulov between 1753 and 1803.

The aim of the thesis is to present a complete bibliographical inventory and an analytical description of all 108 Moravian editions in Hebrew, Yiddish and Jüdischdeutsch (Ashkenazic German). This inventory serves as the basis for a historical-analytical study that places Moravian Hebrew book printing within its contemporary historical and social context. It will focus on the publishing of Hebrew books in Moravia, the connection of the printing press with the local Jewish community, which represented about 2% of the population at the time; it also investigates how contemporary social changes were reflected in the print production.

The central part of the thesis details the history of the printing house and the persons connected with it (printers, proofreaders, editors), and also examines the censorship and regulation of Hebrew book printing and book trade in Moravia. It further explores the ways of publishing and the authors who published in Moravia. Print production is then analyzed in terms of genres and languages. The work also

includes a complete catalogue of book decor and a selective survey of typefaces with special attention to the title typefaces.

The research, focusing on individuals involved in Hebrew printing in Moravia (printer, author, publisher), presents the publishing strategies of the Moravian Hebrew printing house and their evolution over time. A detailed analysis of the production and of the publishing strategies reveals both external and internal factors that limited the activities of the printing house: these were both legislative constraints and constraints on the part of the printing house (lack of capital, small sales) and the reading public (conservative and small in number). The research also highlights how the printing shop differed from the Prague Hebrew printing and, in turn, how it might have been connected to the local Jewish community.

The thesis includes a bibliographic analytical description of 108 editions from Brno and Mikulov, which is the most complete bibliography of Moravian Hebrew book printing to date. By offering a historically grounded, diachronic analysis, the resulting study provides a comprehensive perspective on Hebrew book printing in Moravia, placing it within the larger context of the Hebrew printing in the Habsburg monarchy. The results of this thesis may be useful to scholars in the fields of Hebraic and Judaic studies, as well as modern book and literary history, and may serve as the foundation for further social and culturally oriented research into book culture.

Key words:

Hebrew printing – Yiddish printing – Hebrew printing houses – Hebrew printers – Jewish literature – Jewish languages – Neumann, František Josef – Neumannová, Anna Františka – Neumann, Josef Karel – Rossmann, Josef – Moravia, 18th Century – Jews – Book culture – Hebrew typography – Jewish literature – Brno – Mikulov

Obsah

Poznámka k transkripci a terminologii	11
Zkratky	11
Soupis grafů	14
Úvod	15
1 Metodologie	18
1.1 Téma práce a výzkumné otázky	18
1.2 Přehled a zhodnocení literatury k tématu	20
1.3 Prameny	23
1.4 Metodologie popisu tisků	25
1.5 Metodologie výzkumu	26
1.6 Cíle a přínos práce	28
Část I – Lidé	29
2 Přehled hebrejského knihtisku na Moravě: dějiny a aktéři	30
2.1 Počátky	31
2.2 František Josef Neumann, Brno 1753–1760	32
2.3 Anna Františka Neumannová, Brno, Mikulov 1760–1779/1780	36
2.4 Návrat do Brna 1779	40
2.5 Nehebrejská tiskárna, Josef František Neumann, Brno, 1779–1808	41
2.6 Exkurs: Situace moravského knihtisku v 80. letech	44
2.7 Hebrejská tiskárna, Josef Karel Neumann, Brno 1781–1797	46
2.8 Josef Rossmann, Brno 1797–1803	50
2.9 Shrnutí	51
3 Cenzura hebrejských knih a knižní obchod na Moravě	54
3.1 Cenzura hebrejských knih na Moravě	55
3.2 Evidence hebrejských knih	56
3.3 Spor s cenzory	60
3.4 Sporné výrazy z pohledu cenzora	70
3.5 Shrnutí	72
4 Nehebrejská tiskárna Josefa Františka Neumanna	75
4.1 Tiskař a nakladatel(é)	75
4.2 Typografická, jazyková, žánrová a tematická analýza	76
4.2.1 Mikulov 1768–1778	77
4.2.2 Brno 1779–1808	77
4.2.3 Tisky v češtině	77

4.2.4	Tisky v latině	78
4.2.5	Tisky v němčině.....	79
4.3	Neumannovská tiskárna v soudobé moravské tiskařské produkci.....	81
4.4	Shrnutí.....	82
5	Personál dílny	84
5.1	Sazeči	84
5.2	Korektoři	87
5.2.1	Lejb ben Simcha Presburger, 1786–1790.....	88
5.2.2	Jerachmiel Falk ben Natan Kohen, 1795–1803	89
5.3	Editoři.....	92
5.4	Shrnutí.....	94
6	Nakladatelé a nakladatelské strategie	96
6.1	Vydání vlastního spisu	99
6.2	Vydání spisu příbuzných.....	107
6.3	Společnost nakladatelů (<i>kompagnie</i>).....	110
6.4	Vydání cizího spisu	110
6.4.1	Subskripce.....	111
6.5	Vydání bez nakladatele	113
6.6	Shrnutí.....	114
7	Aprobace (<i>haskamot</i>).....	116
7.1	Haskamot v moravských tiscích.....	118
7.2	Geografie <i>haskamot</i>	121
7.3	Shrnutí.....	127
8	Autoři.....	128
8.1	Moravští autoři	128
8.1.1	Sbírky modliteb a překlady.....	128
8.1.2	Etika a rituální praxe	131
8.1.3	Filologie a překlady	131
8.1.4	Exempla a kroniky	133
8.1.5	Moravští halachisté	134
8.2	Autoři bez vztahu k Moravě.....	135
8.2.1	Žijící autoři	135
8.2.2	Nežijící autoři	137
8.2.3	Halacha	138
8.2.4	Liturgie.....	139

8.2.5	Filozofie a etika	139
8.2.6	Vyprávěcí (narrativní) próza	140
8.2.7	Díla nežidovských autorů	140
8.3	Shrnutí	141
Část II – Texty		142
9	Žánry židovské literatury vydávané na Moravě	143
9.1	Vymezení pojmu	143
9.2	Liturgie	146
9.2.1	Frekvence liturgické literatury	147
9.3	Halacha	153
9.4	Etika a filozofie	156
9.5	Nehalachická literatura	160
9.6	Naučná literatura	163
9.7	Ostatní	167
9.8	Bible	169
9.9	Shrnutí	170
9.10	Žánry, nakladatelské strategie a čtenářské zvyklosti	172
9.11	Shrnutí	175
10	Jazyk moravských hebraik	178
10.1	Terminologie	179
10.2	Jidiš a jüdischdeutsch	182
10.3	Jazyky a žánry	185
10.4	Shrnutí	187
11	Závěr	188
Část III – Knihy		198
12	Bibliografie moravských hebrejských tisků	199
12.1	Bibliografický soupis moravských hebrejských tisků	201
13	Knižní dekor moravských hebrejských tisků	355
13.1	Knižní dekor druhé poloviny 18. století	355
13.2	Dekor moravských hebrejských tisků	356
13.2.1	Ilustrace / signet / bordura / rám / iniciály	356
13.2.2	Viněty / vlysy / ozdůbky	358
13.3	Shrnutí	360
14	Písmo moravských hebrejských tisků	363
14.1	Hebrejské tiskové písmo	363

14.2	Písmo a jazyk	363
14.3	Písmo jako prostředek vizualizace textu	366
14.3.1	Vyznačování kvadrátní písmo ozdobné	366
14.3.2	Další druhy vyznačovacího kvadrátního písma	368
14.4	Shrnutí	370
	Soupis pramenů a použité literatury	372
	Příloha č. 1: Katalog knižního dekoru moravských hebrejských tisků	414
	Příloha č. 2 Písmo moravských hebrejských tisků	431

Poznámka k transkripci a terminologii

V práci používám dvojí transkripci hebrejštiny, filologickou (norma D) a zjednodušenou (norma E), navrženou Pavlem Čechem a Pavlem Sládkem.¹ Filologickou transkripci používám především pro přepis hebrejských názvů tisků, titulních a dalších textů (impresum, paratexty). Zjednodušenou transkripcí (norma E) přepisuji vlastní jména a některé další termíny, jako označení žánrů, názvy modlitebních knih, modliteb, židovských svátků, a v textu je i často skloňuji. Velká písmena, která v hebrejštině nejsou, užívám u osobních jmen a geografických názvů. Jazyky jidiš a jüdischdeutsch přepisuji v zásadě foneticky.

U příjmení izraelských badatelů užívám latinizovanou/mezinárodní ortografii, kterou používají ve svých pracích publikovaných jinak než hebrejsky.

Kurzivou uvádím plné nebo zkrácené názvy tisků, citace v hebrejštině a některé další cizojazyčné (hebrejské, jidiš a německé) termíny.

Označení Bible používám výhradně pro hebrejskou (židovskou) Bibli, tj. Starý zákon. Biblické citace jsou podle revidovaného českého ekumenického překladu z roku 1985; zkratky biblických knih rovněž.

Citace z archivních pramenů (většinou v němčině nebo latině) přepisuji podle originálu s výjimkou ostrého (ß) a dlouhého (f) s.

Zkratky

Zkratky české

aj. a jiné

atp. a tak podobně

BCBT *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800*

BHB *Bibliography of the Hebrew Book 1470–1960*

cca circa

cm centimetr

¹ Čech – Sládek 2009, s. 328–332.

č.	číslo
ev.	eventuálně
f., ff	list, listy
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
K	Knihopis
kap.	kapitola
kart.	karton
mm	milimetr
např.	například
n. l.	našeho letopočtu
odd.	oddíl
pl.	plurál
pozn.	poznámka
resp.	respektive
s.	strana
sg.	singulár
sign.	signatura

VD17, VD 18 *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. (18). Jahrhunderts*

zemř.	zemřel
-------	--------

Zkratky hebrejské

ab“d	av bejt din, „předseda rabínského soudu“, vrchní rabín
------	--

hr“r	ha-rav rabi, „pan“, zkratka před jménem
------	---

ķ“ķ	<i>ķehila ķdoša, ķehilat ķdeš</i> , „svatá obec“
ķhr“r	<i>ķvod ha-rav rabi</i> , „ctěný pán“, zkratka před jménem
lp“ķ	<i>lifrat ķatan</i> , „podle malého počtu“
mhr“r	<i>morejnu ha-rav rabi</i> , „náš učitel, rabi“
r“m	<i>reš metivta</i> , představený ješivy
z“l, zš“l	<i>zichrono li-vracha, zecher šadiķ li-vracha</i> , „jeho památka budiž požehnána“, památka spravedlivého budiž požehnána“, zkratka za jménem zemřelé osoby

Zkratky použité v bibliografickém soupisu

A	další autorské (nakladatelské) údaje
B	bibliografické odkazy
D	knižní dekor
DK	digitální kopie
E	exemplář
H	haskamot
Ch	chronogram
I	impresum
J	jazyk
K	kolofon
T	typologicko-typografický popis
TL	titulní list
TT	titulní text
P	poznámky
R	rozpis

Ž žánr a téma

Zkratky institucí

ANK	Archiv Národní knihovny ČR, Praha
BL	British Library, London
BSB	Bayerische Staatsbibliothek, München
HfJS	Hochschule für jüdische Studien, Heidelberg
JTSA	Jewish Theological Seminary of America, New York
MZA	Moravský zemský archiv, Brno
MZK	Moravská zemská knihovna, Brno
NA	Národní archiv, Praha
NKP	Národní knihovna ČR, Praha
ÖNB	Österreichische Nationbibliothek, Wien
RS	Rabínský seminář
UB	Universitätsbibliothek
YIVO	YIVO Institute for Jewish Research, New York
ŽMP	Židovské muzeum v Praze

Soupis grafů

Graf č. 1: Žánry v celkové produkci podle počtu vydání

Graf č. 2: Frekvence žánrů podle počtu vydání v letech 1754–1803

Graf č. 3: Celková produkce v letech (počty vydání v jednotlivých letech)

Graf č. 4: Zastoupení jazyků v celkové moravské tiskařské produkci (počet vydání a procentuální zastoupení)

Graf č. 5: Žánry v pražské produkci 1753–1803

Úvod

Brněnská hebrejská tiskárna rodiny Neumannovy a později Josefa Rossmanna byla malá lokální a provinční dílna, jejíž roli nelze přeceňovat. Ostatně Moritz Steinschneider, zakladatel hebrejské bibliografie, jí ve své přehledové studii o dějinách hebrejské typografie věnuje jen jednu zmínku, totiž že se, stejně jako tiskárna vídeňská, nemůže srovnávat s tiskárnou pražskou.¹ Smířlivější je však Moritz Steinschneider alespoň v hodnocení některých moravských typograficky zdařilých tisků.² Na rozdíl od obdobné marginalizace periferních jevů badateli 19. století, vycházející z primární potřeby vytvořit syntetické přehledové práce, které stavěly základy oborů, se moderní historický diskurs zhruba od 60. let minulého století věnuje i studiu každodennosti, okrajových a regionálních dějin i mikrohistorie.³

Tento posun ve vnímání periferních jevů vytváří prostor pro jejich výzkum a obecně nové metodologické přístupy a paradigmaty. Ta se projevují v literární historii, která se zabývá také výzkumem regionální literární historie,⁴ i v moderní knihovědě (book history), která se po dřívějším soustředění na popisné zkoumání materiality knihy více zaměřuje na sociální kontext.⁵ K novým metodologickým přístupům patří i výzkum zaměřený na aktéry či osobnosti.⁶ Oba přístupy kombinují například Clemens P. Sidorko⁷ nebo Maria Piasecka.⁸ Ta přitom upozorňuje jednak na limity, na něž výzkum provinčních tiskáren naráží, ale poukazuje i na jeho možné přínosy: studium regionálních tiskáren (a regionálních a periferních jevů obecně) na pozadí všeobecné struktury a opakujících se vzorců umožňuje sledovat, co je v jejich

¹ „In Folge von Verhältnissen, die sich auch zum Theil aus dem Früherem ergeben, ist Prag bis auf die Gegenwart für den ganzen österreichischen Staat der Mittelpunct jüdischer Typographie geworden; daher auch die jüdischen Officinen Brünns und Wiens zu keiner grossen Bedeutung haben gelangen können.“ Steinschneider – Cassel 1938, s. 57. Za upozornění děkuji Olze Sixtové.

² Takto se Steinschneider vyjadřuje o *Ḳinot le-tiš 'a be-'av* z roku 1760: „... in typogr[aphia] laudata Franz. Jos. Neumann, cujus stemma A. fert 1755, quod de condita officina sumendum, cuju foetus primi rarissimi.“ Steinschneider, CB sl. 454 č. 2993.

³ Obecně Ginzburg 1993.

⁴ Renate Heydebrand: „... writing about regional literary history requires justification.“ Citováno dle Piasecka 2021, s. 430.

⁵ Srovnej souborný název přednáškového cyklu D. F. McKenzieho předneseného v rámci Panizzi Lectures v letech 1985–1986: *Bibliography and the Sociology of Texts*. McKenzie 1999.

⁶ Podrobněji o personálně-historiografickém přístupu („der personalhistoriographische Ansatz“) zejména Detlef Haberland, viz Haberland 2007, s. 15, s odkazy na další literaturu.

⁷ Sidorko 2014.

⁸ Piasecka 2021.

tvorbě standardní a jedinečné, univerzální a lokální.⁹ I proto se domnívám, že výzkum provinčních tiskáren, a obecně studium periferie, regionality a mikrohistorie, má v moderní knihovědě opodstatnění. Pokud popíšeme i dílny ve vedlejší roli nebo v komparzu, získáme přesnější obraz dějin knižní kultury, soudobé vzdělanosti a mentality i jejích specifík. Osobnostně orientovaný výzkum zároveň zohledňuje i okruh zadavatelů a zákazníků; tato perspektiva umožní sledovat v širší míře i roli tiskáren ve strukturálních změnách, ke kterým ve společnosti od první poloviny 18. století docházelo.¹⁰

Kromě tohoto mikrohistorického přístupu předkládaná práce zohledňuje dnes již klasický a všeobecně přijímaný model komunikačního okruhu navržený Robertem Darntonem,¹¹ jež autor i s ohledem na doplňky Thomase R. Adamse a Nicolase Barkera¹² později revidoval a rozšířil o další články vstupující do přenosu, recepce a uchování knihy. Paralelní koexistenci různých literárních žánrů, zejména na opačných pólech spektra tiskařské produkce, např. učenecké a populární literatury, a dynamiku mezi literárním centrem a periferií, ukáží z pohledu teorie literárních polysystémů literárního historika Itamara Even-Zohara.¹³ Tento přístup může osvětlit zdrženlivý postoj širších vrstev k novým literárním žánrům na konci 18. století. Inspirativní pro můj pohled na moravský hebrejský knihtisk byla práce Ingrid a Uty Lohmanových o osvícenské tiskárně Orientalische Buchdruckerei, která vydávala knihy pro potřeby první sekulární osvícenské školy Jüdische Freischule,¹⁴ studie Francesci Bregoli o hebrejské tiskárně v Livornu,¹⁵ práce Dirka Sadowskiho o knihtisku v německých zemích v 18. století,¹⁶ objevené a inspirativní pojednání o okolnostech vydávání a tisku v jazyce jidiš v Basileji 16.–17. století Clemense P. Sidorka¹⁷ a konečně práce o haskale Shmuela Feinera.¹⁸

⁹ Viz název studie M. Piasecké: *The Standard and the Exceptional in a Provincial Print Shop* a dále Piasecka 2021, s. 431.

¹⁰ Tento pohled uplatňuje například Jiří Dufka (Dufka 2019, s. 97–101), inspiruje se přitom tezemi Jürgena Habermase formulovanými v jeho studii *Strukturální přeměna veřejnosti*.

¹¹ Darnton 1982; Darnton 2007.

¹² Adams – Barker 1993.

¹³ Teorii polysystémů (podrobně Even-Zohar 1990) aplikoval poprvé na vztah rabínské a židovské osvícenské literatury na Moravě v první čtvrtině 19. století Tamás Visi (Visi 2013).

¹⁴ Lohmann 2011; Lohmann 2006.

¹⁵ Bregoli 2011; Bregoli 2014a; Bregoli 2014b.

¹⁶ Zejména Sadowski 2017.

¹⁷ Sidorko 2014.

¹⁸ Feiner 2002; Feiner 2004; Feiner 2011; Feiner – Neimark-Goldberg 2011.

Pokusím se vyhodnotit místo moravské hebrejské tiskárny mezi soudobými dílnami, které tiskly hebrejsky, především v Praze a částečně také ve Vídni.¹⁹ Ačkoli nemůžeme pominout literaturu, která se na Moravu navzdory zákazům stále dovážela, tiskařská produkce jediné funkční tiskárny odráží alespoň do jisté míry čtenářské preference a zvyklosti moravských Židů. Práce tak přináší nové informace o knižní kultuře Židů na Moravě ve druhé polovině 18. století a přispívá k synchronnímu zkoumání koexistence a interakce dvou nábožensky a jazykově odlišných skupin.

Zaměřím se na okolnosti vydávání hebrejských knih na Moravě ve druhé polovině 18. století. Jakkoli tamní tiskárna vznikla jako čistě komerční podnik a byla především *tiskárnou*, nikoli *nakladatelstvím*, pokusím se ukázat, že alespoň v některých případech a zejména díky zapojení několika angažovaných osob přesáhla hranice čistě obchodně motivovaného projektu. Je poněkud nadnesené mluvit o moravské hebrejské tiskárně založené konvertitou a dále vedené křesťany jako o dílně ve službách moravských Židů; v hrubých obrysech se totiž její produkce neliší od produkce soudobých dílen. Minimálně některými zajímavými počiny však skutečně ambice a potřeby místních Židů odráží. V tiskárně dále vyšlo několik pozoruhodných tisků, které bychom v produkci provinční dílny fungující ve městě prakticky bez Židů nečekali. Pokusím se také rozkrýt nakladatelské strategie tiskařů z rodiny Neumannových a později Josefa Rossmanna, které se ve finále ukázaly jako nefunkční, protože firma neprosperovala a skončila obchodním neúspěchem. Poukáži však i na vnější faktory, které podnikání tiskařů ztěžovaly až znemožňovaly a jež i při nejlepší vůli a sebestoprověšenější strategii tiskaři nemohli ovlivnit – tím mám na mysli především dobové společenské podmínky a měnící se jazykovou situaci. Té se však mohli přizpůsobit, a do jisté míry ji, jak uvidíme, skutečně reflektovali.

¹⁹ Ve Vídni se hebrejsky tisklo kontinuálně teprve od začátku 90. let 18. století. Vídeňská hebrejská tiskárna se však později stala největším konkurentem brněnské tiskárny.

1 Metodologie

1.1 Téma práce a výzkumné otázky

Disertační práce se zaměřuje na hebrejskou tiskárnu rodiny Neumannovy a později Josefa Rossmanna, která byla jedinou déle činnou tiskárnou hebrejských knih na Moravě.¹ Dílna pracovala v Brně v letech 1753–1803 a krátce také v Mikulově (1767–1778). Tam se její původně čistě hebrejský provoz rozšířil i na tisk v latinkovém písmu a stal se základem tiskárny, která se později osamostatnila. Primárním cílem mé práce je historicko-analytická studie, která nabídne nový pohled na hebrejský knihtisk a židovskou knižní kulturu na Moravě v 18. století. Materiálovým východiskem práce je kompletní bibliografický soupis a analytický popis celkem 108 edic hebrejských tisků vydaných v Brně a Mikulově.

Historicko-analytická část práce přehledně a zevrubně popisuje dějiny tiskárny a představuje osoby s její činností spojené. Věnuje se také cenzuře i regulaci hebrejského knihtisku a knižního obchodu na Moravě. Vzhledem k tomu, že se původně čistě hebrejská dílna později rozdělila na dvě tiskárny, hebrejskou a nehebrejskou, část práce věnuji i neumannovské produkci v němčině, latině a češtině. Práce dále přiblíží okruh autorů i dalších účastníků nakladatelsko-vydavatelského procesu, osvětlí nakladatelskou strategii tiskárny a prozkoumá tiskařskou produkci z hlediska žánru, témat a jazyka. Fakta zjištěná analýzou tiskařské produkce budu následně interpretovat s ohledem na dobovou situaci hebrejského knihtisku v českých zemích i historický a společenský kontext. Výzkum sleduje, do jaké míry se v produkci moravské tiskárny odrážejí soudobé společenské změny dané vnějšími okolnostmi, zejména legislativou, a také vnitřní změny, kterými procházela židovská společnost na úrovni jazykové a kulturní. Výsledkem výzkumu je komplexní diachronní studie, která přináší podrobný pohled na hebrejský knihtisk na Moravě, prozkoumá jeho propojení s místní židovskou komunitou a zároveň ho zasadí do širšího kontextu hebrejského knihtisku v habsburské monarchii.

Práce vychází z metodologického přístupu moderní knihovědy a jejích výzkumných paradigmat, která jsem představila v úvodu. Zaměřím se tedy i na okruh autorů, zejména soudobých, a vezmu v úvahu i potenciální recipienty. Budu

¹ Na začátku 17. století krátce tiskl v Prostějově tiskař Jicchak Prostitz, který je častěji spojován s jeho proslulou dílnou v Krakově. K Prostizovi Jelínková 2012b s přehledem literatury; Heller 2013.

se zamýšlet nad okruhy témat, která souvisejí obecně s rolí tiskáren ve druhé polovině 18. století a dále konkrétně s neumannovskou a Rossmannovou tiskárnou.

Zásadní výzkumnou otázkou je vztah hebrejské tiskárny a moravských Židů. Pracovala dílna primárně pro místní Židy, nebo mířila i jinam, byla její produkce regionální nebo neutrální? Zakladatel tiskárny byl konvertita a dílna pracovala ve městě, kde Židé prakticky nežili. Z přehledu produkce je zřejmé, že dílna tiskla převážně liturgii (modlitební knihy různého typu) a halachu (nábožensko-právní literaturu), částečně i pro potřeby moravských ješivot, vyšších škol židovského náboženského vzdělávání. Značná část halachických edic vyšla vlastním nákladem autorů. Liturgie byla primárním zdrojem příjmů všech tehdejších – nejen hebrejských – tiskáren a nábožensko-právní literatura směřovala k jasně vymezenému okruhu recipientů (rabíni, učenci, židovští studenti). Tyto dva žánry byly pilířem produkce moravské dílny a, alespoň v případě liturgie, sloužily potřebám moravských Židů. Byla ovšem liturgická literatura z moravské tiskárny něčím specifická a odrážela do jisté míry místní zvyklosti? Podobná otázka platí i pro nábožensko-právní literaturu: je spojena – autorsky či jinak – s místními učenci, k jejichž okruhu především mířila? Vycházela v tiskárně díla soudobých halachistů nebo ověřených autorit? Kromě liturgie a náboženského práva tiskla také náboženskou vzdělávací literaturu, etiku a filozofii nebo naučné spisy v hebrejštině, jidiš i jüdischdeutsch, případně v němčině tištěné hebrejskými literami; část této produkce byla ovlivněna židovským osvícenstvím – haskalou. Na rozdíl od liturgie a halachy není u těchto žánrů ovšem zřejmé, kdo jejich vydání inicioval a komu byly určeny.

Další otázky se týkají ekonomie knihtisku a vydavatelské strategie dílny. Jak v práci ukáží, majitel tiskárny měl na profilaci dílny omezený podíl. Je tedy třeba předpokládat určitý „redakční okruh“ sdružený kolem této hebrejské tiskárny. Šlo jednak o místní editory, korektory, překladatele, z nichž někteří v tiskárně vydali i své spisy, které ostatně patří k tomu zajímavějšímu z její produkce. Díky nim měla dílna zřejmé propojení s místními Židy. Zůstala však tato tiskárna pouze lokální či regionální dílnou, nebo se aspoň v určité době pokoušela expandovat na širší trh v rakouském soustátí (např. Slezsko, Halič, Vídeň)? Existují doklady o tom, že dílna měla určité ambice, které ovšem z různých důvodů nenaplnila, a po padesáti

letech činnosti skočila v dražbě. Pokusím se tedy poukázat nejen na její přínos, ale i nevyužitý potenciál a potíže, s nimiž se potýkala a které vedly k jejímu konci.

Dále se zaměřím na vztah státních institucí a tiskárny. Knihtisk obecně představoval pro osvěcenského panovníka nástroj vzdělání nižších společenských vrstev. Tehdejší státní politika vůči Židům spočívala ve snaze o jejich vyšší kultivaci a vzdělanost, v dobovém diskursu „zlepšení Židů“ (*Verbesserung der Juden*), které mělo vést k jejich lepší využitelnosti pro stát. Kultivace měla být zajištěna zavedením povinné školní docházky a především sekulární výuky, zrušením některých ekonomických a profesních omezení i jazykovými nařízeními. Tento osvěcenský a vůči Židům utilitární postoj státních institucí se projevil i v knihtisku: stát měl sice zájem na tom, aby v zemi fungovaly hebrejské tiskárny, ale ryze z ekonomických a zjištěných důvodů, a podpora tiskárny ze strany státních institucí byla omezená a účelová. Zcela spekulativní je otázka, zda a jak mohl stát podpořit nebo přímo ovlivnit určitý typ produkce, zejména patisky osvěcenské literatury. Právě tento typ literatury totiž nejvíce vyhovoval představám osvěcenských státních úředníků o vhodné četbě pro Židy.

1.2 Přehled a zhodnocení literatury k tématu

Rámcový přehled o knihtisku a knižní kultuře na Moravě v 18. století podává víceméně stále platná práce Christiana d'Elverta,² již doplňují a aktualizují novější práce knihovědců, historiků, literárních historiků nebo archivářů. Základní data poskytují příslušná hesla v *Encyklopedii knihy* Petra Voita.³ Stručné biogramy a data činnosti jednotlivých tiskařů obsahuje slovník Karla Chyby.⁴ Chronologicky řazenou bibliografii brněnského knihtisku sestavil Vladislav Dokoupil.⁵ Dílčím tématům z dějin moravského knihtisku se věnuje sborník vydaný při příležitosti 500. výročí knihtisku v Brně⁶ a také sborníky z každoroční konference zaměřené

² D'Elvert 1854.

³ Voit 2006, dostupné též elektronicky jako *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* na www.encyklopedieknihy.cz.

⁴ Chyba 1966–1982. Chybův slovník nedávno významně rozšířil kolektiv literárních historiků Claire Mádlová, Petr Píša a Michael Wögerbauer (Madl – Píša – Wögerbauer 2019) o přehled tiskařů, knihkupců, knihvazačů a umělců, autoři se však zaměřují pouze na Čechy mezi lety 1749–1848. Jejich soupis je pandánem k obdobnému přehledu tiskařů, knihkupců a nakladatelů působících ve Vídni (Frank – Frimmel 2008) vydaného ve stejné ediční řadě. Zmiňuji jej zde proto, že někteří aktéři vídeňského knihtisku působili i na Moravě.

⁵ Dokoupil 1978.

⁶ Kubíček (ed.) 1987; Kubíček et al. (eds.) [1986].

na historické fondy konané v Přerově a později v Olomouci.⁷ Tématu vydavatelství, cenzury, knižního obchodu a obecně komunikačních sítí v rámci habsburské monarchie i mimo ni v 18. století se věnuje sborník statí *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert*;⁸ nejnovější přehledovou studii o knižní kultuře v českých zemích 18. století zpracovali Michael Wögerbauer a Jiří Pokorný.⁹

Přímo neumannovské dílně, nehebrejské i hebrejské, se opakovaně věnovala archivářka Milena Flodrová.¹⁰ Tiskárnou se zabýval také slavista a historik Zdeněk Šimeček ve svých přehledových studiích věnovaných knižnímu obchodu¹¹ a v na ně navazující monografii.¹² Šimečkova monografie (*Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*) podává charakteristiku a analýzu moravského knižního obchodu poměrně přehledně. Vychází z rozsáhlého archivního průzkumu, ovšem místy resumuje archivní dokumenty bez širších souvislostí a závěrů. Některé autorovy údaje, zejména jeho exkurs o obchodu s hebrejskými tisky, jsou nepřesné a vyžadují opravu.¹³ Výše uvedené studie se ovšem většinou zaměřují na dějiny tiskárny a tiskařské produkci se věnují pouze okrajově. Moravskou tiskařskou produkci 18. století ostatně známe stále spíš v hrubých obrysech¹⁴ a místy zkresleně.¹⁵ Komplexnějšího a moderního zhodnocení se zatím dočkala jen znojemská tiskárna v článku Jiřího Dufky,¹⁶ pozdějším obdobím moravského knihtisku se zabývá například Lucie Heilandová.¹⁷

⁷ Sborník *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* vycházející od roku 1993, od roku 2012 pod názvem *Bibliotheca Antiqua*.

⁸ Frimmel – Wögerbauer 2009.

⁹ Kapitola v monografii věnované knižní kultuře v období baroka v ediční řadě *Geschichte der Buchkultur*, Wögerbauer – Pokorný 2015.

¹⁰ Flodrová 1970; Flodrová 1987.

¹¹ Z autorovy rozsáhlé bibliografie uvádím pouze novější práce: Šimeček 2010; Šimeček 2014.

¹² Šimeček 2011. Situaci knižního obchodu v Čechách nejnověji popsali Claire Mádlová, Michael Wögerbauer a Petr Píša (Mádl – Wögerbauer – Píša 2019); i když se zaměřují na Čechy, principy knižního obchodu platí i pro Moravu.

¹³ Chybné ztotožnění osoby Behrenda Lehmana, s. 417, pozn. 5, nebo záměna Františka Josefa Neumanna a Josefa Františka Neumanna, tj. zakladatele a jeho vnuka, a v rejstříku jsou navíc obě osoby spojeny.

¹⁴ Nejnověji a obecně Kelly 2019. Tato studie pro české publikum nepřináší příliš nového, ukazuje však zájem renomované ročenky *Gutenberg Jahrbuch* zasadit moravský, resp. provinční knihtisk do evropského kontextu.

¹⁵ Nepovedenou kompilací starší literatury je článek Dany Vedry (Vedra 2021) o knihtisku v Mikulově v 16.–18. století. Autorčin popis moravské hebrejské tiskárny v Mikulově je zcela zavádějící, ale ukazuje nutnost toto téma adekvátně zpracovat a zpřístupnit i zahraničním badatelům.

¹⁶ Dufka 2019.

¹⁷ Heilandová 2017; Heilandová 2021; disertační práce Heilandová 2018.

Pokud pomineme krátký článek Wilhelma Schramma, který je přínosný přetiskem privilegia z roku 1753,¹⁸ jako první se hebrejskému knihtisku na Moravě věnoval významný bibliograf a knihovník Aharon Freimann.¹⁹ Ve svém článku přebírá některé údaje z d'Elvertovy práce, které je třeba korigovat, byl však první, kdo sestavil bibliografický soupis moravských hebraik a některé dosud neznámé tisky doplnil na základě autopsie. Hebrejské tiskárně se dále věnoval Oskar Donath, jehož krátká přehledová črta je cenná tím, že obsahuje i soupis moravských hebraik ve fondu knihovny lóže Bnai Brith v Brně.²⁰ Krátký soupis moravských tisků sestavil také Adolf Hellmann.²¹ Brno zahrnul do encyklopedického přehledu míst, kde se tisklo hebrejsky, bibliograf Bernard Freidberg.²² Z d'Elvertovy práce a Freimannovy studie čerpali i Milena Flodrová a Bedřich Nosek. Doplnili je o další výsledky archivního výzkumu a také o katalog, ačkoli neúplný, moravských hebrejských tisků ve fondu knihovny Židovského muzea v Praze.²³ Analýzou tiskařské produkce moravské hebrejské tiskárny a jejím srovnáním s dílnami v Praze a ve Vídni se zabývala Louise Hecht v tematickém čísle periodika *Judaica Olomucensia*.²⁴ Její postřehy jsou cenné, ačkoli na některé její dílčí závěry, zejména zastoupení osvícenské literatury v moravské tiskárně, nabídnu jiný pohled. Jazyku moravských hebraik se věnoval podrobněji ve stejném periodiku Thomas Soxberger.²⁵ Jakkoli je jeho studie fundovaná a psaná z pozice jazykovědce a odborníka na jidiš, jejím nedostatkem je nízký počet analyzovaných hebrejských tisků – necelých 30, což představuje ani ne třetinu celkové produkce.

Samostatnou pozornost badatelů si zasloužil spor tiskaře Neumanna z roku 1755 o cenzuru jím vydávaných knih s olomouckými a pražskými jezuiti. Této kauze se věnovali Josef Mieses²⁶ a Rudolf Zuber.²⁷ Zatímco Miesesovy příspěvky jsou

¹⁸ Schramm 1907. Autor podává také stručný přehled hebrejského knihtisku převzatý od d'Elverta 1854.

¹⁹ Freimann 1917.

²⁰ Donath 1930.

²¹ Hellmann 1936.

²² Friedberg 1937.

²³ Flodrová – Nosek 1975.

²⁴ Hecht 2015. Tematické číslo *Judaica Olomucensia* nazvané *Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Age of Modernization* mělo ambice navázat na kolektivní monografii editorky Olgy Sixtové věnované hebrejskému knihtisku v Čechách, které se ale naplnily jen částečně.

²⁵ Soxberger 2015.

²⁶ Mieses 1913; Mieses 1914.

²⁷ Zuber 2003, kapitola *Cenzura na Moravě v 18. století*, s. 353–372, zejména s. 361–365, původně publikováno jako Zuber 1990, k Neumannovu sporu především s. 97–99.

důležité tím, že čerpají z archivních materiálů, které se do dnešní doby dochovaly jen torzovitě, vývody církevního historika Zubera jsou tendenční a obsahují zavádějící tvrzení zejména o podstatě sporu, jež vycházejí z autorova protizidovského postoje. Podrobnější hodnocení obou studií i další sekundární literatury, která se zabývá cenzurou hebrejských tisků, uvádím v samostatné části práce.

1.3 Prameny

Kromě výše zmíněné sekundární literatury jsou mými prameny archivní materiály a zejména dochované hebrejské tisky. Archivní materiály byly dosud využity pouze částečně, a to především archivářkou Milenou Flodrovou a Zdeňkem Šimečkem. Pro svou práci jsem pracovala s archivními prameny z Moravského zemského archivu, Národní knihovny v Praze a Národního archivu. Zásadní pro dějiny (nejen hebrejského) moravského knihtisku je především fond B1 Gubernium (inv. č. 472, sign. B6, č. 48), který obsahuje doklady k činnosti neumannovské tiskárny v letech 1751–1762 (karton 52) a 1763–1783 (karton 53). Dalším fondem je Cerroniho sbírka (značka G 12, kniha 48, f. 13–17), kde jsou přehledně, ale velmi stručně, zpracovány i dějiny neumannovské a Rossmannovy tiskárny. Ačkoli M. Flodrová, která Cerroniho sbírku využívala, míní, že „Cerroniho údaje jsou úplné“, jde v zásadě o přehled historických dat a událostí. Tento materiál je cenný především tím, že archivář a historik Jan Petr Cerroni (1753–1826) byl mladší současník přímých aktérů moravského hebrejského knihtisku a některé historické události zaznamenal, nebo mohl zaznamenat z pozice svědka/pamětníka.

Archivní materiály Národního archivu (fond SJ)²⁸ a Archivu Národní knihovny v Praze (fond Cenzor a revizor židovských knih a rukopisů – Praha, XVIII F10)²⁹ jsem využila okrajově a k doplnění; totéž platí o archiváliích z pozůstalosti Leona Ruzicky uložené ve Wiener Stadt- und Landes Archiv, Biographisch Genealogische Sammlung Leon Ruzicka.³⁰ S některými archivními materiály jsem se seznámila prostřednictvím sekundární literatury, zejména studií Ivety Cermanové.³¹

Druhým primárním pramenem je korpus dochovaných hebrejských tisků. Systematickou heuristikou (viz dále) jsem zjistila údaje o celkem 108 edicích

²⁸ Děkuji dr. Alexandru Putíkovi za poskytnutí kopií archivních dokumentů z fondu SJ.

²⁹ Děkuji dr. Lucii Heilandové za zpřístupnění.

³⁰ Děkuji dr. Louise Hecht za jejich zpřístupnění.

³¹ Cermanová 2012.

hebrejských tisků vydaných v Brně (101) a Mikulově (7). Ty představují jakousi datovou základnu, z níž jsem při svém výzkumu vycházela. Mnou sestavená, chronologicky řazená, bibliografie moravských hebraik obsahuje kompletní bibliografické údaje, analytický popis edic a také zařazení do žánrové a tematické kategorie, což umožní prozkoumat moravskou hebrejskou tiskařskou produkci z různých hledisek: autorského, věcného, tematického i jazykového.

Informace zjištěné v tiscích následně porovnávám s údaji z archivních pramenů a sekundární odborné literatury. Pokud jde o tisky, řadu doplňujících informací přinášejí jak formulace impres, tak paratexty: titulní texty, předmluvy či doslovy autorů, nakladatelů nebo editorů, haskamot (rabínské aprobase), poznámky editorů či sazečů. V některých případech osvětlují okolnosti vydání určité edice nebo její distribuce, jindy dokládají příbuzenské nebo přátelské vztahy a drobné zajímavosti z okruhu spolupracovníků dílny. Je však třeba přiznat, že paratexty moravských hebraik jsou spíše stručné a skutečně zajímavé a obsahově přínosné paratexty má jen zhruba třetina tisků.

Zdrojem pro sestavení soupisu brněnských a mikulovských hebraik byla komplexní rešerše založená na excerpce hebrejských bibliografií (Friedberg,³² Vinograd,³³ BHB³⁴), specializovaných bibliografií moravského knihtisku (Freimann,³⁵ Donath,³⁶ Soxberger³⁷), tematických bibliografií (Yaari,³⁸ Yudlov,³⁹ Zfatman⁴⁰), tištěných katalogů (Berlin,⁴¹ Flodrová – Nosek⁴²) i elektronických katalogů: Karlsruheer virtueller Katalog (KVK), katalog knihovny Židovského muzea v Praze (ŽMP), katalog National Library of Israel (NLI), katalog YIVO Institute for Jewish Research (YIVO), katalog Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), souborný katalog ČR a další. Systematicky jsem excerpovala lístkový katalog knihovny

³² Friedberg 1928–1931.

³³ Vinograd 1993–1995.

³⁴ *Bibliography of the Hebrew Book 1470–1960*, The National Library of Israel – Institute for Hebrew Bibliography, online databáze.

³⁵ Freimann 1917.

³⁶ Donath 1930.

³⁷ Soxberger 2015.

³⁸ Yaari 1960.

³⁹ Yudlov 1997.

⁴⁰ Zfatman 1985.

⁴¹ Berlin 1995.

⁴² Flodrová – Nosek 1975.

Židovského muzea v Praze a rukopisný katalog hebraik původní knihovny Židovské obce v Praze, která je dnes součástí knihovny Židovského muzea v Praze.

Jednotlivé edice získané heuristikou zdrojů jsem popsala podle dochovaných exemplářů, jejichž výčet uvádím v bibliografickém soupisu. Mým záměrem bylo bibliograficky popsat co největší počet dochovaných exemplářů konkrétní edice. Popsala jsem všechny výtisky, které se nacházejí v knihovně ŽMP, a většinu exemplářů v knihovně NLI. Některé edice se mi přesto nepodařilo popsat s knihou v ruce metodou *de visu*. Jde zejména o ty, které jsou doloženy unikátně dochovanými a těžko dostupnými exempláři v soukromých sbírkách nebo vzdálených knihovnách (British Library). Tyto edice popisuji podle dostupné bibliografie nebo katalogu. Pokud exempláře obsahují zjistitelné provenienční znaky (vpisky, podpisy, razítka), registruji je, a to proto, že dnešní uložení moravských hebrejských tisků neodpovídá jejich původnímu uložení: knihovny, kde se tyto tisky nacházejí, nejsou většinou jejich původními vlastníky. Rozptýlenost (nejen moravských) hebraik a judaik je důsledkem válečných a poválečných přesunů knih a knižních celků, je ale nutno přiznat, že sledování provenience přineslo pouze doplňkové poznatky.

1.4 Metodologie popisu tisků

Při popisu edice vycházím z metodologie popisu cizojazyčných bohemikálních tisků,⁴³ kterou upravuji s ohledem na specifika hebrejských tisků a tisků 18. století. Používám transkripci (norma D navržená Pavlem Sládkem a Pavlem Čechem),⁴⁴ hebrejské písmo zachovávám pouze v názvu. V typologicko-typografickém popisu věnuji větší pozornost knižnímu dekoru a ilustrační složce. S ohledem na malou dekorativnost moravských hebrejských tisků eviduji přesné umístění jednotlivých dekoračních prvků (viz dále). Eviduji ta specifika sazby, která přispívají k dekorativnosti a vizualizaci textu. Popis zaznamenává typ/druh písma (kvadrátní písmo, jidiš písmo, tzv. Raši písmo) obvykle doplněný o velikost a výšku pole o 10 řádcích, neměřím ovšem zrcadlo sazby. Typometrické údaje uvádím ideálně podle litery *mem*, případně některé jí podobné, např. *bet*, v milimetrech, ne v typografických bodech. Údaje o velikosti písma tak dosahují určité míry nepřesnosti, jíž jsem si vědoma, dané jak způsobem měření, tak např. opotřebením

⁴³ Baďurová 2003.

⁴⁴ Čech – Sládek 2009.

liter nebo kvalitou jejich otisku na papír. Písmu, jehož přehled uvádím v samostatné příloze, se ovšem nevěnuji s podrobně – ve druhé polovině 18. století bylo písmo více unifikované než v ranějších fázích knihtisku a nebylo charakteristickým znakem pro jednotlivé dílny nebo písmolijny; ostatně totéž platí o knižním dekoru. K identifikaci dílny tak slouží spíš sledování kombinace typu písma, zde zejména plných vyznačovacích liter, knižního dekoru a typografických postupů. Specifikou hebrejských tisků jsou rabínské aprobace (*haskamot*, sg. *haskama*), jejichž autory, titulaturu, místo působnosti a dataci aprobace v soupisu uvádím. V poznámce k příslušné edici resumuji obsahy paratextů (předmluv autorů, tiskařů nebo vydavatelů), případně specifika a provenienci jednotlivých exemplářů.

Přílohou práce, vycházející z analytického bibliografického popisu, je katalog knižního dekoru. Eviduje v chronologickém řazení veškerý dekor, který se objevuje v moravských hebrejských tiscích. Knižní dekor je popsán od větších dekorativních prvků (ilustrace, signet, bordura, rám, vlys, viněta, iniciála) až na úroveň drobných ozdůbek. Evidence knižního dekoru tak pomůže např. k atribuci defektních nebo anonymních tisků. K tomu poslouží i další příloha, obsahující přehled tiskového a vyznačovacího písma. Zaměřuje se zvláště na ozdobné plné vyznačovací litery, které se staly typickým znakem moravských hebraik, a méně na tiskové písmo. Přes jisté rezervy v typometrii, na níž ovšem práce není založena, představuje předkládaný bibliografický soupis a katalog dekoru a písma první takto detailní typologicko-typografický popis moravských hebraik. Výhodou tohoto bibliografického soupisu je zejména to, že popisy vznikaly s knihou v ruce a byly pořízeny jednou osobou.

1.5 Metodologie výzkumu

Práce vychází z metodologického přístupu moderní knihovnědy, mezioborové disciplíny, zaměřující se vedle materiality knihy i na sociální aspekty knižní kultury. Inspiruje se přístupem sociálně a osobnostně orientovaného výzkumu knižní kultury, o němž se zmiňovala v úvodu.⁴⁵ Je zároveň i případovou studií, která ukazuje, jak fungovala či mohla fungovat (nejen) hebrejská tiskárna v habsburské

⁴⁵ Z podobného přístupu v českém prostředí vycházejí například práce Pavla Sládka (Sládek 2020b, Schatz – Sládek 2022), Lenky Veselé (Veselá 2016) a dalších.

monarchii ve druhé polovině 18. století.⁴⁶ Není primárně prací historickou,⁴⁷ ale nemůže pominout dobový historický kontext ani změny ve společnosti, k nimž ve sledovaném období docházelo a které se podstatně dotkly i Židů. Druhá polovina 18. století je obdobím šíření osvícenských myšlenek, formování židovského osvícenství (haskala) a celkově přibližování Židů k většinové společnosti, umožněné vnějšími okolnostmi a dané legislativně (toleranční patent, zavedení povinné školní docházky a sekulární výuky) i děním uvnitř židovské společnosti (transformace náboženského života na různých úrovních či sekularizace,⁴⁸ akulturace a z ní vyplývající změny např. na úrovni jazyka).⁴⁹

Práce stojí na pomezí hebraistiky, judaistiky a knihovědy. Předmětem jejího zkoumání je kniha a knižní kultura v její specifické formě: tisky tištěné hebrejským písmem v hebrejštině, jidiš nebo jüdischdeutsch jsou analyzovány z pohledu knihovědce. Práce zkoumá jednak materiální podobu židovské knihy, ale i vydávání a šíření knih pro židovskou náboženskou a jazykovou minoritu na malém území včetně jejich recepce. Sledování recepce přitom naráží na značné limity: kvůli nedostatku pramenů nemáme spolehlivá základní data o výši nákladů a ceně knih (ekonomie knihtisku), ani o jejich čtenářích nebo sběratelích (způsoby čtení, složení knihoven). Těchto omezení jsem si vědoma, přesto se pokusím alespoň o sondu do tohoto tématu a o naznačení dalších možností jeho zkoumání. Jednou z „červených nití“ předkládané práce je i srovnání knižní kultury židovské a většinové společnosti. Vycházím přitom z předpokladu, že principy knihtiskařského řemesla, resp. mechanického rozmnožování knih, jsou v zásadě stejné. Jak se však pokusím ukázat, neplatí to již bezvýhradně o nakladatelských strategiích a koneckonců ani o čtenářských zvyklostech. Pokusím se tedy alespoň v určitých ohledech porovnat a poukázat na specifika obou skupin, ovlivněná jak ekonomickými, tak i kulturními determinanty.⁵⁰

⁴⁶ Viz např. Bregoli 2014a.

⁴⁷ Historická data a jejich bližší výklad čerpám především z Kestenberg-Gladstein 1969 a ze studií historičky Ivety Cermanové, k jednotlivým moravským obcím též Gold (ed.) 1929.

⁴⁸ Mám na mysli sekularizaci, jak ji chápe Shmuel Feiner: „I am among those who wish to describe, understand, and interpret the historical processes that led Europe to the profound, all-embracing change in the status of religion in the life of the individual, the society, and the state, and who define this change as ‚secularization‘.“ Feiner 2011, s. XII.

⁴⁹ Přehledně např. Feiner 2011; Hecht 2008; Hecht 2009; Hecht 2011.

⁵⁰ Shodami a rozdíly mezi obecnou a židovskou knižní kulturou se zabývá Pavel Sládek, jemuž děkuji za zásadní postřehy k tématu.

1.6 Cíle a přínos práce

Cíle práce a její očekávané výsledky jsou v zásadě dva. Prvním je popsat dějiny moravské hebrejské tiskárny a představit její tiskařskou produkci v širších souvislostech. Mým záměrem je předložit historicko-analytickou studii, v níž prozkoumám regionální knižní kulturu skrze její tvůrce (tiskaře i autory) i příjemce (čtenářské okruhy). Druhým cílem je vytvoření co nejúplnější bibliografie celkem 108 hebrejských, jidiš a jüdischdeutsch edic vytištěných v Brně a Mikulově včetně bibliograficko-analytického popisu dochovaných exemplářů, katalogu knižního dekoru a písma používaného v moravských hebrejských tiscích. Výsledkem práce je tak podrobný, sociálně orientovaný a zároveň historicky ukotvený pohled na moravský hebrejský knihtisk.

Předkládaná práce doplňuje a koriguje dosavadní neúplné bibliografie moravských hebraik a představí nový pohled na fungování a roli tiskárny v rámci hebrejského i nehebrejského knihtisku daného období. Přináší nová zjištění týkající se zmiňovaného dobového sporu o cenzuru a jeho následky, opravuje některá mylná a opakovaně tradovaná tvrzení a popisuje nakladatelsko-vydavatelskou strategii dílny. Zaměřuje se na autory, kteří na Moravě publikovali a zamýšlí se nad geografí moravského hebrejského knihtisku. Kromě zkoumání materiální podoby knihy se v souladu s přístupem moderní knihovědy věnuje i sociálním aspektům knižní kultury, tedy z perspektivy, z níž dosud nebyl moravský hebrejský knihtisk zkoumán nebo jen okrajově. Na základě porovnání situace knihtisku, knižního obchodu a jejich regulace na Moravě a v Čechách práce poukáže na odlišnosti v těchto zemích habsburské monarchie.

Nezabývám se podrobně obsahem jednotlivých spisů, ale spíš autorskými či nakladatelskými motivacemi jejich vydávání. Sleduji jednotlivé žánry a jejich frekvenci, změny na úrovni jazyků, jimiž byly tištěny, a zamýšlím se nad jejich recepcí. Knižní kultura židovské společnosti, jakož i periferie, jsou součástí knižní kultury národní; podrobnější průzkum těchto dílčích částí pak dokresluje její celkový obraz. Věřím, že zasazení moravského hebrejského knihtisku do širšího (nad)regionálního kontextu rozšíří obzory jak hebraistům a judaistům, tak knihovědcům či literárním historikům a obecně badatelům, kteří se zabývají knižní kulturou.

Část I – Lidé

2 Přehled hebrejského knihtisku na Moravě: dějiny a aktéři

Tato kapitola se zaměří na historické pozadí moravského knihtisku a okolnosti, jež ho formovaly, a uvede biografické a profesní údaje k jeho jednotlivým aktérům. Vychází z archivních pramenů, zejména fondů Moravského zemského archivu (MZA), v menší míře fondu Národní knihovny v Praze (NK) a Národního archivu (NA). Zjištěná fakta porovnává s údaji ze sekundární literatury a z moravských tisků (formulace *impresa*, paratexty aj.), koriguje některá data, přebíraná tvrzení a přináší nová zjištění. Kapitola se místy může jevit jako příliš detailní a popisná, nicméně pro historické ukotvení moravského knihtisku je tato podrobnost nezbytná.

Na příkladu neumannovské tiskárny lze ilustrovat ambivalentní vztah státního aparátu ke knihtisku a knižnímu obchodu i jeho postupný vývoj.¹ Postoj státu vycházel ekonomicky ze zásad merkantilismu a kulturně politicky z osvětově vzdělavatelských aspirací osvícenských panovníků. Podporu ze strany státu v 50. a 60. letech 18. století (založení hebrejské tiskárny s privilegiem na tisk hebraik a monopolem na jejich dovoz, racionální postoj císařovny Marie Terezie ke sporu s jezuitskými cenzory, povolení rozšířit provoz) vystřídala v 70. letech stagnace. Od 80. let i díky josefínským reformám sledujeme mírnou konjunkturu: v roce 1782 bylo tiskařům umožněno knihy také prodávat, opakovaně byl zakazován dovoz knih z ciziny, knihtiskařství bylo prohlášeno za volnou živnost v roce 1788.² Po dočasném vzestupu následovalo, i v důsledku vnějších okolností, zejména francouzské revoluce, zpřísnění cenzury. Opětovné zostření dozoru nad tiskárnami a knižním obchodem vyhlásil guberniální patent z roku 1790.³ Státní politika knižního obchodu tak oscillovala mezi podporou domácího podnikání z ekonomických zájmů (uvalení vysokého cla na dovoz knih, legalizace patisku, zákazy dovozu knih) a zároveň jeho regulací v širším smyslu (cenzura, udržování nízkého počtu tiskáren v zemi).⁴ K regulaci vnější, tj. státní, se přidávala i omezení

¹ Šířeji ke knižnímu obchodu na Moravě Šimeček 2011, k Čechám Mádl – Wögerbauer – Píša 2019. Specificky k hebrejskému knihtisku a knižnímu obchodu Cermanová 2012, s. 217–218; Cermanová 2016, s. 125–143.

² Šimeček 2011, s. 258 a 322, 349. Vzestup se však netýkal hebrejské tiskárny, protože ta byla v roce 1786 dočasně v konkursu. D'Elvert 1854, s. 99; Šimeček 2011, s. 423.

³ Guberniální patent z 28. ledna 1790. Flodrová 1970, s. 75.

⁴ Termín „regulace“ užívám pro opatření omezující knihtisk a knižní obchod (např. tiskařská privilegia, povolení k tisku, omezení dovozu a distribuce knih). K regulaci v tomto smyslu především Burnett 1998. K cenzuře obecně nejnověji Wögerbauer – Píša – Šámal – Janáček a kol. 2015.

vnitřní, profesní. Stálý konkurenční boj mezi dílnami, kdy stávající tiskaři bránili vzniku nových dílen, nutně vedl ke stagnaci řemesla.⁵ Ve výsledku však omezení knihtisku a knižního obchodu postihlo především čtenáře.

2.1 Počátky

Pokud pomineme krátkou zastávku krakovského tiskaře Jicchaka Prostitze v Prostějově mezi lety 1602–1605, během níž ve svém rodném městě vytiskl čtyři hebrejské tisky,⁶ první datum zmiňované v souvislosti s hebrejským knihtiskem na Moravě je rok 1750.⁷ V tomto roce byl moravské reprezentaci přednesen návrh orazítkovat veškeré hebrejské knihy, které se na Moravě nacházely, bez ohledu na místo jejich vydání. Návrh podali společně profesor orientálních jazyků na vídeňské univerzitě Alois Wiener von Sonnenfels (1705–1768),⁸ orientalista Johann Michael Tauffer⁹ a František Josef Neumann, všichni tři konvertité. Z poplatků vybraných za orazítkování knih měl být založen fond, z něhož se mělo financovat založení hebrejské tiskárny.¹⁰ Takto první kroky vedoucí ke vzniku hebrejské tiskárny na Moravě popisuje d'Elvert, jehož údaje přebírá Freimann.¹¹ Cerroniho zprávy o prvním návrhu založit tiskárnu na Moravě jsou podobně kusé a vztahují se k roku 1751.¹² Přestože první pokusy založit hebrejskou tiskárnu na Moravě sahají do roku 1750 nebo 1751 a není z nich zřejmé, zda ji chtěli výše zmínění navrhovatelé také společně provozovat, ve skutečnosti vznikla až o několik let roky později.

⁵ V 70. letech tak v Brně kvůli konkurenčnímu boji existovala pouze jediná tiskárna (Svobodovi), v roce 1790 už ve městě fungovaly čtyři dílny, včetně jedné hebrejské. Šimeček 2011, s. 321.

⁶ K Prostitzovi na Moravě Jelínková 2012b s odkazy na další literaturu; Heller 2013; k Prostitzovi dále nejnověji Schatz – Sládek 2022.

⁷ D'Elvert 1854, s. 84.

⁸ D'Elvert 1854, s. 84; Freimann 1917, s. 34; Flodrová – Nosek 1975, s. 84–85. K Sonnenfelsovi podrobně Cerman 2012, s. 36–42 s odkazy na další literaturu.

⁹ Bližší údaje k osobě Johanna Michaela Taufera/Tauffera se mi ve standardních biografických zdrojích (*Allgemeine Deutsche Biographie*, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, *Biographisches Lexikon Kaisertum Österreich*, *Neue deutsche Biographie*) nepodařilo zjistit.

¹⁰ D'Elvert 1854, s. 84–86; Freimann 1917, s. 34. K razítkování tisků podrobněji v kapitole věnované cenzuře.

¹¹ V archivních pramenech jsem nenašla o žádosti podané v roce 1750 žádný doklad, je však možné, že se část archivního materiálu nedochovala – připomeňme např. požár vídeňského archivu.

¹² MZA, značka G 12, fond Cerroniho sbírka, kniha 48, f. 13–17 (dále jen Cerroni), f. 13a: 24. listopadu 1751 vznesl František Josef Neumann požadavek zřídit hebrejskou tiskárnu pro Moravu a rakouskou část Slezska. Není zřejmé, zda Cerroni miní společnou žádost nebo další žádost vznesenou už pouze Neumannem.

2.2 František Josef Neumann, Brno 1753–1760

V roce 1753 bylo uděleno privilegium založit hebrejskou tiskárnu jednomu z trojice výše zmíněných navrhovatelů, Františku Josefu Neumannovi. O jeho osobnosti máme sice neúplné informace, ale základní obrys jeho životní dráhy a zejména profesní kariéry načrtnout lze. František Josef Neumann se údajně narodil v roce 1710.¹³ Jedinou bližší informaci o jeho původu přináší Heinrich Flesch, podle něhož pocházel Neumann ze Zamošce, města v dnešním Lublinském vojvodství v Polsku, které bylo v první polovině 18. století součástí Polsko-litevské unie.¹⁴ František Josef Neumann byl konvertita¹⁵ a jeho konverze rozhodně musela proběhnout před rokem 1736, kdy získal v Brně měšťanské právo.¹⁶ To, že nebyl Žid, jeho podnikání jistě zjednodušovalo, alespoň ve vztahu ke státu. Otázkou je, zda to mělo vliv na odbyt jím tištěných knih. Na konvertitu obecně pohlížela židovská společnost s větší nedůvěrou než na křesťana,¹⁷ i když ve sledované době se život těchto dvou dosud oddělených náboženských skupin více a více prolínal.¹⁸

František Josef Neumann založil hebrejskou tiskárnu ve městě bez Židů.¹⁹ V Brně jakožto královském městě Židé nesměli od roku 1454 sídlit, výjimkou byly pouze návštěvy trhů. Kolem poloviny 18. století žilo v Brně pouze 52 Židů, mezi nejznámější patří členové rodiny podnikatele Jakoba Dobruschky.²⁰ Podle archivních pramenů patřil Neumannovi do podzimu roku 1744 dům na předměstí Brna v Malé pekařské ulici (Kleine Bekengasse), který musel být zbořen kvůli fortifikačním pracím, což Neumanna finančně zruinovalo, neboť mu zbylo jen

¹³ *Encyklopedie města Brna*, https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=271. Autorka hesla Milena Flodrová odkazuje na Cerroniho sbírku rukopisů, především knihu 48 (písemná korespondence autorky s M. Flodrovou, 6. srpna 2020). Cerroniho sbírku jsem prostudovala, nicméně některé údaje uváděné M. Flodrovou (rok narození, umístění tiskárny) se mi dohledat a ověřit nepodařilo.

¹⁴ Flesch 1930, s. 292 pozn. 37 s odkazem na ústní sdělení brněnského archiváře Mauritze Trappa.

¹⁵ Jako „neophyt“ se Neumann označuje v archivních dokumentech (zejména korespondenci s úřady) dochovaných v MZA. Cerroni, d'Elvert 1854 a Flesch 1930 jeho konverzi zmiňují, zatímco Freimann a Flodrová o ní vůbec nemluví. Podrobnosti k Neumannově konverzi se mi nepodařilo dohledat.

¹⁶ Flodrová – Nosek 1975 a Flodrová 1970 uvádějí rok 1737; Šimeček 2011, s. 421, zakladatele chybně uvádí jako Josefa Franze Neumanna (záměna s vnukem).

¹⁷ Připomeňme případ tiskařů Heliczových v Krakově ve dvacátých letech 16. století: po jejich konverzi ke katolictví jejich produkci tamní židovské obec bojkotovala. Podrobněji Teter – Fram 2006 a Jelínková 2012b, s. 154–155, pozn. 15 s odkazy na další literaturu.

¹⁸ Ke konverzím nejnověji Matušiková 2015, dále Younger 2021 a Soukup 2021 s přehledem literatury.

¹⁹ Což nebylo nic výjimečného, a dokonce to mohlo skýtat určité výhody. Viz případ Basileje, podrobněji Sidorko 2014.

²⁰ K Dobruschkovi níže, podrobněji Miller 2015, s. 55–56.

osobní vybavení.²¹ Neumann nebyl tiskař, ale vyškolený *sofer*, písař svitků Tóry a dalších rituálií, jak udává jeho současník František Haselbauer, pražský cenzor hebrejských knih.²² Podle Cerroniho byl Neumann během první pruské války (tzv. války o rakouské dědictví 1740–1748) tlumočnickem a překladatelem ve službách generála Johanna Christoha Seherr-Thosse (1670–1743).²³ Cerroni dále poznamenává, že Neumann byl císařem Karlem VI. pověřen překladem písemností Jakoba Dobruschky.²⁴ Kromě povolání souvisejících s administrativou (tlumočnick, písař, překladatel) byl Neumann provozovatelem kavárny, kavárníkem (*Kaffeessieder*)²⁵ a snad také výběřčím nápojové daně (*Consumo-Mautheinneher*).²⁶ Neumann měl s manželkou Annou Františkou celkem čtyři děti, z nichž dvě známe jménem: nejstarší syn František (Leopold) Neumann a další syn Josef Karel Neumann (1747–1797) se později věnovali tiskařskému řemeslu a převzali rodinný podnik.

František Josef Neumann získal 28. dubna 1753 privilegium, které upravovalo jeho práva a povinnosti vůči státním úřadům.²⁷ K provozování tiskárny potřeboval kromě peněz i odhodlání a podnikatelského ducha. Nevíme, zda jeho zájem zřídit a provozovat hebrejskou tiskárnu ovlivnila původní profese sofera, respektive později úředního písaře, člověka znalého jazyků, stylistiky a alespoň základně

²¹ MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B6, kart. 52, f. 785

²² Termín užitý Haselbauerem – „Zehngebotschreiber“ – je soudobý výraz pro vyškoleného písaře svitků Tóry a dalších rituálií, hebrejsky *sofer*. ANK, fond Cenzor a revizor židovských knih a rukopisů, XVIII. F10, dopis F. Haselbauera pateru Janovi z 22. srpna 1755, f. 122r–123v. Za konzultaci k obsahu děkuji A. Putíkovi. Podle Cerroniho byl Neumann „jüdischer Frakturschreiber“, tj. písař, jímž se snad mívá také *sofer*.

²³ Cerroni, f. 13. Ke generálu Seherr-Thossovi, veliteli pevnosti Špilberk, více *JE*, heslo Seherr-Thoss, Johann Christoph, Freiherr von, autor hesla Deutsch, Gotthard.

²⁴ Cerroni, f. 13: „... Verdeutschung der jüdischen Schriften des Jakob Dobruska“. Patně šlo o Jakoba Dobruschku (zemř. 1763), obchodníka s drahokamy a držitele tabákového monopolu, k němu viz *YIVO Encyclopaedia*, heslo Dobruschka-Schonfeld Family, autor hesla Maciejko, Pawel; podrobněji Maciejko 2011, s. 191–198; Miller 2015, s. 61–64 s odkazy na další literaturu a prameny. Pokud byl zadavatelem překladu císař Karel VI., muselo jít o dobu před rokem 1740, tj. před Neumannovým angažmá u Seher-Thosse. Z Cerroniho informace není zřejmé, o jaké „Schriften“ šlo, ale nejspíš o nějaké úřední listiny.

²⁵ ANK, fond Cenzor a revizor židovských knih a rukopisů, XVIII. F10, dopis F. Haselbauera pateru Janovi z 22. srpna 1755, f. 122r–123v; d’Elvert 1854, s. 84.

²⁶ D’Elvert 1854, s. 84. Toto povolání připisuje ovšem Cerroni až Neumannovu synovi Františku Leopoldu Neumannovi. D’Elvertovu informaci o kavárníkovi a výběřčím přebírá i Freimann 1917, s. 34. Od d’Elverta čerpá ostatně Freimann většinu historických a biografických údajů. Freimanova studie je zároveň první, která byla cele věnovaná moravskému hebrejskému knihtisku.

²⁷ Beránek 1978, s. 97, č. 137. Privilegium viz MZA, Fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 53, folio 149–151; přetisk viz Schramm 1907, s. 77–79. Flodrová 1987, s. 38 a Flodrová 1970, s. 77 má rok vydání privilegia 1751, resp. 24. listopadu 1751, chybně s odkazem na Cerroniho.

orientovaného v židovském písemnictví. Neumannovo privilegium se týká čtyř bodů: tištění knih, obchodu s nimi, dovozu knih z ciziny a zmiňuje i razítkování knih. Za provoz živnosti měl Neumann ročně odvádět manufakturnímu úřadu paušální poplatek 300 zlatých. Podle privilegia měl Neumann deset let právo tisknout hebrejské knihy a prodávat je na Moravě a v rakouské části Slezska. Dovoz knih z ciziny kýmkoli jiným než Neumannem měl být zakázán pod trestem zabavení knih a pokutou dvanácti říšských tolarů, které si měl rozdělit rovným dílem Neumann a celní úřad. Všechny knihy, které Neumann neměl na skladě nebo je nemohl či nechtěl vydat, směl dovézt z ciziny pouze on sám a na dovoz těchto knih pak měl úřad pohlížet s důvěrou, tj. bez cenzurování. V synagogách mělo být vyhlášeno nařízení o tom, že Židé mají knihy kupovat výhradně od Neumanna, a to jak knihy jím vytištěné, tak dovážené. Poslední ustanovení privilegia se týká razítkování knih (*Stempelung*), jemuž se budu věnovat v následující kapitole (viz především odd. 3.2).

Jako místo podnikání si Neumann mohl zvolit buď Brno, sídlo zemské správy, nebo Olomouc, kde sídlila univerzita. Kde přesně tiskárna v Brně byla, nevíme. Podle Mileny Flodrové sídlila v tehdejší Staré poštovní, dnes Orlí ulici;²⁸ podle Louise Hecht s odkazem na Mauritze Trappa²⁹ na brněnském předměstí Kröna, česky Křenová.³⁰ Jinou informaci přináší Oskar Donath, podle nějž tiskárna byla na Zelném trhu, resp. Biskupské ulici.³¹ Podrobnější představu máme o vybavení

²⁸ *Encyklopedie města Brna*, heslo Franz Josef Neumann. Autorka hesla Milena Flodrová udává adresu firmy Františka Josefa Neumana v Orlí 3. V Orlí ulici (resp. Staré poštovní) v 80. letech 18. století sídlilo knihkupectví Neumannova syna Josefa Františka. V katalogu Neumannova knihkupectví z roku 1787 je adresa firmy uvedena jako „Alte Postgasse, gräflich Blümögischen Haus Nro 180“. Viz *Verzeichniss derjenige Bücher, welche bey Joseph Franz Neumann ... zu haben sind*, [Brno, J. F. Neumann] 1787, BCBT29158.

²⁹ Hecht 2015, s. 41 cituje archivní dokument: Mauritz Trapp, Jüdischer Buchdruck in Brünn, strojopis, 10. 9. 1924, 3 s. Wiener Stadt- und Landes Archiv, Biographisch Genealogische Sammlung Leon Ruzicka, Kt. 5, M 3. Za upozornění na dokument a jeho zpřístupnění děkuji dr. Louise Hecht.

³⁰ Kröna, česky Křenová, původně označení celé předměstské čtvrti v Brně, kterou tvořily ulice Velká a Malá Křenová a Příčná Křenová. Dnešní Křenová ulice je v KÚ Brno-Střed. Podrobněji Vyskočil – Sviták 2018, s. 7. Mezi archivními dokumenty v MZA je dochována Neumannova žádost, aby směl v ulici Grosse Kröna Gasse (Velká Křenová) ubytovat židovského písmořezáče a písmolijce („schrift-schneider und giesser“) z Frankfurtu nad Odrou. MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B6, kart. 52, f. 136. Ze žádosti ale nevyplývá, že provoz byl přímo v Křenové, kde žila většina brněnských Židů, ale pouze to, že se tam měl ubytovat židovský písmolijec, který mohl ve městě pobývat pouze výjimečně a s povolením. Bydlel nejspíš v zájezdním hostinci Nový svět, kolem něhož se soustřeďoval židovský život ve městě. Viz Vyskočil – Sviták 2018, s. 61–67.

³¹ „So errichtete Neumann im Jahre 1754 in Brünn, Krautmarkt 42 (jetzt Bischofsgasse 6), die hebräische Druckerei.“ Donath 1930, s. 385, bez odkazů na další zdroje.

dílny. V době jejího založení zabíral tiskařský provoz čtyři místnosti, k vybavení patřil jeden lis s příslušenstvím, šest písmových kas s přibližně dvanácti centnéri různého typu písma a další vybavení.³² Ze zprávy, kterou sestavili na konci prosince 1753 radové moravské reprezentace a komory Alois Podstatský a Lazar Michael von Wimmersperg,³³ v níž popisují situaci kolem vzniku hebrejské tiskárny v Brně, je zřejmé, že jen příprava Neumanova podnikání byla finančně náročná: zakladatel do zařízení tiskárny investoval 12 000 zlatých, ale s vlastním tiskem v roce 1753 ještě ani nezačal, protože se zaobíral razítkováním knih.³⁴

Tiskařská činnost Františka Josefa Neumanna je doložena v Brně mezi lety 1754–1760 celkem 16 dochovanými edicemi,³⁵ mezi nimiž převažují liturgické knihy – modlitební knihy pro různé svátky a příležitosti. Ze soupisu z roku 1762 však vyplývá, že vytiskl minimálně dalších osm edic, které se nedochovaly.³⁶ Slibně započatý projekt hebrejské tiskárny s podporou státu ve druhém roce provozu zbrzdil spor s olomouckými a pražskými jezuity o cenzuru knih, o němž se podrobněji zmíním na jiném místě.³⁷ Tiskárna byla v roce 1755 na základě udání pražského cenzora hebrejských knih Františka Haselbauera devět měsíců mimo provoz a její knihy byly zabaveny. Obě strany následně vedly několikaletý spor o náhradu škody. Tento spor vedl ke změně v organizaci cenzury: od roku 1756 byla cenzura moravských hebrejských tisků, kterou do té doby vykonávali jezuité z olomoucké univerzity, nově v kompetenci vídeňské dvorské knižní revizní komise. Konce soudního sporu se František Josef Neumann nedožil. Pokračovala v něm Anna Františka Neumannová, vdova po tiskaři, i ta však uspěla pouze částečně.

³² MZA, fond B1, inv. č. 472, kart. 52, f. 133. Zde i informace o písmu a písmořezáči.

³³ Hrabě Alois Arnošt Podstatský-Lichtenštejn (1723–1793), politik, diplomat, právník, se aktivně zapojoval do provádění tereziánských reforem, podporoval obchod a manufakturní výrobu. K němu Konečný – Cerman 2021, s. 118–121. Lazar Michael von Wimmersperg, přísedící a rada královské reprezentace a komory, k oběma radům a jejich činnosti Sviták 2012, passim.

³⁴ MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 112–115, Podstatský a Wimmersperg reprezentaci a komoře 24. prosince 1753.

³⁵ Viz soupis č. 1–16.

³⁶ Viz MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 819 – soupis („Specification“) vydaných knih, které byly skladem u Anny Františky Neumannové z 22. března 1762. Jde zároveň o jediný soupis tisků hebrejské tiskárny, který se mi podařilo v archivních materiálech nalézt. Identifikaci jednotlivých edic ztěžuje jednak neúplný či zkomolený název jednotlivých knih, i to, že je mezi tisky evidentně zařazen i jiný tištěný materiál (devoční tabulky „šulchan“ a „mizrach“, dále „degolim“, tj. praporky nejspíš pro svátek Simchat Tora, atp.). Devoční tabulky viz soupis, ostatní tištěný materiál, bez čísla (mezi č. 73 a 74).

³⁷ Viz kap. 3.

Souhrnně můžeme Neumanna vykreslit jako podnikavého člověka, který se snažil uplatnit v různých oborech, spojených jak se státní administrativou (písař, překladatel, výběřčí daní), tak s podnikáním a obchodem (kavárník). Objevil mezeru na trhu a využil nabízející se obchodní možnosti. Do zřízení tiskárny investoval značný kapitál, avšak útoky ze strany pražského cenzora jeho podnik dočasně ochromily. Ušlý zisk byl předmětem sporu po několik dalších let a omezil činnost dílny. Neumannovo podnikání jistě zkomplikovala i skutečnost, že provozoval hebrejskou tiskárnu ve městě, kde Židé prakticky nežili,³⁸ a to, že byl konvertita, nejspíš také.

2.3 Anna Františka Neumannová, Brno, Mikulov 1760–1779/1780

František Josef Neumann zemřel v únoru nebo začátkem března 1760 a tiskárnu i s privilegiem zdědila podle dobového úzu vdova Anna Františka. Hebrejsky neuměla, předmětu podnikání nerozuměla a dědictví převzala i s dluhy, respektive pohledávkami za nevyřešené spory s jezuity. Této situace se snažil využít Alois von Sonnenfels, Neumannův někdejší spolunavrhovatel ve věci evidence hebrejských knih na Moravě: v březnu 1760 se Sonnenfels pokusil získat privilegium k tisku hebrejských knih sám pro sebe.³⁹ Jeho žádosti ovšem Marie Terezie nevyhověla a tiskárna zůstala dál v majetku vdovy Neumannové. Ta pokračovala ve sporu s jezuity zahájeném v roce 1755 o ušlý zisk. Spor proti olomouckým jezuitům o celkové odškodné ve výši 3500 zlatých skončil mimosoudním vyrovnáním, kdy olomoučtí jezuité zaplatili 12. srpna 1760 vdově tiskaře 900 zlatých, avšak spor s pražskými jezuity vdova Neumannová nakonec v roce 1762 prohrála.⁴⁰

³⁸ S výjimkou rodiny Dobruschkovy, která ovšem patřila k frankistům, viz Maciejko 2011, s. 191–198. Žádný doklad o spojení Dobruschkových a neumannovské tiskárny se mi nalézt nepodařilo.

³⁹ Tím, že Neumannová hebrejštinu neovládala a jako tiskařka byla nekompetentní, argumentuje Alois von Sonnenfels. Ačkoli je nutné jeho tvrzení brát s rezervou, protože jeho cílem bylo získat privilegium po zemřelém Neumannovi, jedinou doložitelnou kvalifikací Neumannové pro tisk hebrejských knih bylo to, že jako vdova po tiskaři zdědila i jeho privilegium. Ze Sonnenfelsovy žádosti také vyplývá, že od provozování hebrejské tiskárny očekával pravidelný příjem, který mu jeho dosavadní profese překladatele a tlumočnicka („hebraici interpret“) nezaručovala. MZA, fond B1, inv. č. 472, č. 58, sign. B6, kart. 52, f. 738–740, A. Sonnenfels císařovně Marii Terezii 16. března 1760. K Sonnenfelsově složité profesní situaci Cerman 2012. Každopádně je Sonnenfelsova zmínka o tom, že od provozování tiskárny očekával zisk, pro hodnocení ekonomické situace hebrejské tiskárny a jejích možností zajímavá. Podle P. Maciejka patřila Sonnenfelsova rodina k přívržencům šabatiánského hnutí, viz Maciejko 2011, s. 195, pozn. 95. Alois Sonnenfels byl první konvertita v rodině, ke katolictví přestoupil spolu se svými syny, viz Cerman 2012.

⁴⁰ Cerroni, f. 15a. Ke sporu podrobněji archiválie NA SJ, sign. L 57 4, f. 21–22.

Činnost Anny Františky Neumannové v Brně je doložena v letech 1761–1765 pouze pěti edicemi.⁴¹ Dílnu fakticky řídil jako faktor nejstarší syn František Leopold, který byl jako první z rodiny Neumannovy vyučeným tiskařem. Vyučil se v dílně vídeňského tiskařského magnáta Johanna Thomase von Trattnera (1717–1798)⁴² a snad byl na zkušené i v cizině.⁴³ Pod vedením Anny Františky došlo ke třem zásadním změnám: rozšířila tisk i o nehebrejské knihy, dílnu přesunula dočasně do Mikulova a nakonec ji rozdělila. První dvě změny vycházely z její snahy vyřešit malou konkurenceschopnost podniku i špatný odbyt. O povolení rozšířit firmu i o nehebrejský provoz, a to v Brně nebo v Mikulově, žádala Neumannová už v začátcích svého podnikání.⁴⁴ Stěhování do Mikulova jí bylo povoleno dvorským reskriptem 4. září 1762,⁴⁵ ale uskutečnilo se až o několik let později.

První žádosti Anny Františky Neumannové o tisk v latině, tedy o zárodek příští nehebrejské tiskárny, a o přestěhování dílny pocházejí už z konce roku 1761 a pokračovaly v letech 1762 a 1763.⁴⁶ Narazila ovšem na odpor jiných firem – na zamýšlené rozšíření neumannovského provozu si v roce 1764 stěžoval znojemský tiskař Antonín Josef Preiss i brněnský Emanuel Svoboda.⁴⁷ Jejich protesty vznesené kvůli obavám z rostoucí konkurence byly zřejmě dočasně vyslyšeny, protože povolení tisknout i v latině získala Anna Františka teprve v roce 1766.⁴⁸ Následně Neumannová přestěhovala dílnu do Mikulova. Volba tohoto místa je zřejmá: v

⁴¹ Soupis č. 17–21. Jsem si vědoma toho, že počty vydání v jednotlivých obdobích, pokud nepracujeme s konsignacemi (seznamy tisků předkládaných každoročně ke kontrole), nejsou zcela přesné. Přesto je uvádím, a to pro rámcovou představu o objemu produkce. Konsignace hebrejských tisků neumannovské a Rossmannovy tiskárny jsem v MZA nenašla, viz pozn. 36.

⁴² *Encyklopedie knihy*, heslo Johann Thomas von Trattner, autor hesla Voit, Petr.

⁴³ Cerroni, f. 15b, ale není zřejmé, kde.

⁴⁴ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 864–868. První úvahy o rozšíření jsou datovatelné k listopadu roku 1761 (tamtéž, f. 810–812).

⁴⁵ 4. září 1762, Cerroni, f. 15b; opis povolení MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 863.

⁴⁶ MZA, fond B1, sign. B6, inv. č. 472, č. 58, kart. 52, f. 863, žádost Anny Františky Neumannové komoře z 23. srpna 1762 a kart. 53, f. 1–10, žádost Anny Františky Neumannové komoře z 15. ledna 1763.

⁴⁷ MZA, fond B1, sign. B6, inv. č. 472, č. 58, kart. 53, f. 12–22, 24–38; povolení přestěhovat dílnu a zamítnutí rozšířit provoz MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 864–868, srpen 1762.

⁴⁸ 17. května 1766. Cerroni, f. 15b.

Mikulově žila velká židovská obec⁴⁹ a město bylo díky své poloze centrem knižního obchodu s hebrejskými tisky i neoficiálního černého trhu.⁵⁰ Navíc v Mikulově více než sto let neexistovala žádná tiskárna, a proto zde nebyl konkurenční boj jako v Brně.

Vedle velké židovské komunity a příhodné polohy měli na přesunu neumannovské tiskárny do Mikulova zřejmě zásadní podíl také místní piaristé. Většina neumannovských mikulovských tisků totiž vznikla pro tamní piaristickou kolej a je pravděpodobné, že popud k přesunu a rozšíření tiskárny vzešel právě od nich. Piaristé totiž v počátcích svého působení v Mikulově provozovali vlastní tiskárnu (1630–1639), záhy však její provoz patrně z ekonomických důvodů ukončili a tiskárnu i s vybavením prodali.⁵¹ Neumannová získala povolení tisknout i v latině v květnu 1766 a poté se s celým provozem přesunula do Mikulova. Stěhování bylo tedy fakticky podmíněné rozšířením provozu: tiskařka se sice mohla přestěhovat do Mikulova už v září 1762, ale přesunula se tam až v roce 1766/67, kdy jsou datované první mikulovské hebrejské tisky.⁵² Do té doby neumannovská dílna tiskla stále v Brně.⁵³ Někteří autoři uvádějí jiné důvody pro stěhování dílny z Brna do Mikulova. Podle Mileny Flodrové byl přesun podmíněn požadavkem tamní městské rady na zřízení tiskárny; ten sice není archivními prameny potvrzen, je však pravděpodobný a zároveň nevylučuje podíl piaristů.⁵⁴ Louise Hecht míní, že přesun

⁴⁹ Mikulovská židovská obec byla nejpočetnější na Moravě, čítala 620 rodin, tedy téměř 2 400 osob, což činilo 10 % moravského židovstva, a sídlil zde zemský rabín. K židovskému osídlení Mikulova nejnověji Kocman 2013, s. 269–299, zde s. 274.

⁵⁰ K oficiálnímu obchodu Šimeček 2011, s. 417. K pašování knih a jejich zadržení právě v Mikulově existují četné doklady v archivních materiálech, srovnej i výhrůžku Anny Františky Neumannové citovanou A. Freimannem, Freimann 1917, s. 36.

⁵¹ *Encyklopedie knihy*, heslo Piaristická tiskárna – Mikulov, autor hesla Voit, Petr.

⁵² Datace s rozmezím je dána odlišností židovského a křesťanského kalendáře. Židovský nový rok začíná měsícem tišri, nejčastěji září/říjen. Židovský letopočet by tak správně měl být převáděn v rozmezí obou odpovídajících let běžného kalendáře. Pro zjednodušení uvádím pouze letopočet odpovídající delší části židovského roku, jak je zvykem.

⁵³ Flodrová – Nosek 1975 s odkazem na Freimann 1917 tvrdí, že i po přesunu tiskárny do Mikulova (povoleno 4. září 1762) zůstala část provozu v Brně pod vedením F. L. Neumanna. Proti tomuto tvrzení stojí chronologie vydávání tisků (Brno 1761–1765, Mikulov 1767), datace povolení tisknout v latině (1766) a následně první doložené nehebrejské tisky v Mikulově (1768). S ohledem na provoz tiskárny je v té době její rozdělení nepravděpodobné, protože tiskárna podle všeho pracovala stále jen s jedním lisem, MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 134.

⁵⁴ Flodrová 1970, s. 78.

tiskárny souvisí s výše zmíněnou snahou Aloise von Sonnenfelse získat Neumannovo privilegium v roce 1760, což ovšem neodpovídá skutečnosti.⁵⁵

Činnost tiskárny Anny Františky Neumannové v Mikulově je spolehlivě doložena mezi lety 1767–1778. V roce 1767 zde vyšlo pět hebrejských edic včetně tištěného svitku Ester.⁵⁶ V následujících letech dílna hebrejsky netiskla a tisk v hebrejštině obnovila až po návratu do Brna. V latině nebo v němčině vytiskla neumannovská dílna v Mikulově mezi lety 1768–1778 asi dvacet edic především nábožensky vzdělávací literatury, většinou související s místními piaristy (učebnice, liturgie, disertace).⁵⁷ Ze srovnání počtu hebrejských a nehebrejských edic je zřejmá disproporce mezi rozsahem a objemem nehebrejské a hebrejské tiskařské produkce.⁵⁸ Z formulací impres známé jména čtyř faktorů mikulovské dílny. V hebrejských tiscích je v impresech jako faktor uváděn František Leopold, s jednou výjimkou, kdy je jmenována Anna Františka. V letech 1768–1769 byl faktorem Arnošt Jakub Haselmann, v letech 1771–1774 Jan Diller, jednou je uveden Jan Kranz (1778). Samostatně, bez faktora, je Anna Františka v impresu jmenována pouze jednou. V mikulovské dílně Neumannových se vyučil Georg Hraschansky, který v roce 1785 založil ve Vídni samostatnou tiskárnu, jež byla pozdějším velkým konkurentem neumannovské tiskárny.⁵⁹

⁵⁵ Hecht 2015, s. 41. Podle L. Hecht zařídil Sonnenfels díky svým konexím u vídeňského dvora zpřísnění cenzorského dohledu nad vdovou Neumannovou, čímž její podnikání výrazně zkomplikoval, a proto se přestěhovala do Mikulova. Se sídlem tiskárny však výkon cenzury nesouvisí. Cenzurou na Moravě vytištěných hebraik byla od začátku roku 1756, po sporech Neumanna s jezuitskými cenzory v Olomouci a v Praze, pověřena vídeňská dvorská cenzurní komise. Do té doby ji prováděli jezuité z olomoucké univerzity.

⁵⁶ Soupis č. 22–26. [*Megilat Ester*], Mikulov, František Leopold Neumann 1767] viz soupis č. 26. Svitky biblické knihy Ester se v synagoze předčítá během svátku Purim. Tradičně jsou svitky pro synagogální užití psány ručně na pergamenu. Ačkoli se nejstarší tištěné či kombinované (tisk a rukopis) svitky objevují od poloviny 17. století, tištěné svitky jsou méně obvyklé než rukopisné. Podrobněji ke svitkům rukopisným i tištěným Sixtová 2006, s. 4–12, svitek z Mikulova na s. 41.

⁵⁷ Podrobněji k žánrové skladbě neumannovských tisků v Mikulově viz Jelínková 2021b, s. 57–58. Při udávání počtu edic využívám data Bibliografické databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury dostupné na www.knihoveda.cz. Ačkoli údaje této databáze čerpající z Knihopisu a Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (BCBT) nejsou úplné, představují základní pomůcku pro alespoň základní představu o typu a objemu produkce dílny. Přesné počty edic v jednotlivých letech je možné zjistit v konsignacích (soupis vydaných tisků v konkrétním roce či období sestavované pro potřeby cenzury). Konsignace nehebrejské neumannovské tiskárny jsem systematicky neprocházela, protože přesahují cíl této práce.

⁵⁸ Kvantitativním výzkumem hebrejského knihtisku a jeho srovnáním s křesťanským knihtiskem se zabývá především Pavel Sládek, viz Sládek 2020a a 2021.

⁵⁹ K tiskaři Voit 2006, s. 377; Frank – Frimmel 2008, s. 88.

26. dubna 1769 bylo vdově Neumannové prodlouženo privilegium na tisk hebrejských knih na dalších deset let.⁶⁰ První Neumannovo privilegium, které zdědila jakožto vdova, přitom skončilo už v dubnu 1763, od května 1766 pak měla nové povolení na tisk v latině. Nevíme s jistotou, zda i mezi lety 1763–1769 měla stále privilegium na tisk v hebrejštině, ale předpokládám, že ano, ostatně v roce 1767 několik hebraik vytiskla; snad si privilegium stále držela, aby o monopol nepřišla.⁶¹ Faktem ovšem je, že mezi lety 1768–1781 není z její dílny doložen žádný hebrejský tisk a tiskařka se soustředila na tisk v latině a němčině. Každopádně prodloužené hebrejské privilegium platilo na dalších deset let, tj. do dubna 1779. Tehdy se ovšem tiskárna připravovala na stěhování zpět do Brna.

2.4 Návrat do Brna 1779

O návrat do Brna se tiskařka snažila už od roku 1772, o totéž žádal o rok později i její syn František Leopold,⁶² ale ani s opakovanou žádostí v roce 1777 neuspěl.⁶³ Vznikla tak podobná situace jako při založení firmy: přesunu tentokrát bránila Svobodova dílna, tehdy jediná tiskárna v Brně.⁶⁴ Teprve v roce 1778 získala neumannovská dílna povolení vrátit se zpět do Brna.⁶⁵ O konkrétních důvodech přesunu můžeme pouze spekulovat. Logisticky bylo stěhování náročnou operací, pravděpodobně tedy firma ani v Mikulově neprosperovala. Domnívám se, že v Mikulově se Neumannová chtěla zaměřit pouze na nehebrejskou tiskárnu a na tisk hebrejských knih zcela rezignovala: ostatně od roku 1767 v hebrejštině nic nevytiskla. K obnovení hebrejského tisku došlo až po definitivním rozdělení podniku, kdy se obě firmy začaly specializovat.

⁶⁰ Cerroni f. 15b; Beránek 1978, s. 98, č. 148.

⁶¹ Je však také možné, že se z období 1768–1781 nedochovaly žádné edice doložené výtiskem: 24 moravských edic (22 %) je dnes totiž doloženo pouze jediným dochovaným exemplářem, dalších 7 edic (6 %) není dochováno vůbec, ačkoli prokazatelně vyšly. Sporadický nebo žádný výskyt je tedy zhruba u čtvrtiny produkce. Výše nákladu se přitom pohybovala mezi 400–2000 kusy. Výši nákladu udávám podle soupisu tisků Anny Františky Neumannové z roku 1762, viz MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 819.

⁶² MZA, fond B1, sign. B6, inv. č. 472, č. 58, kart. 53, f. 119–124, žádost Anny Františky Neumannové z 28. září 1772 a dále f. 127–138, žádost Františka Leopolda Neumanna z 31. prosince 1773.

⁶³ Šimeček 2011, s. 315.

⁶⁴ Viz Šimeček 2011, s. 312–315. Upozorňuji na autorovu chybnou citaci archivního fondu MZA. Dokumenty ke vzniku a stěhování tiskárny jsou uloženy v kart. č. 53, a ne 52, jak opakovaně cituje Zdeněk Šimeček. Ke svobodovské tiskárně *Encyklopedie knihy*, heslo Bedřich Václav Svoboda, autor hesla Voit, Petr.

⁶⁵ 8. srpna 1778, Cerroni, f. 16.

Jedním z důvodů, proč tiskárna i přes protesty ostatních tiskařů uspěla se žádostí o návrat do Brna, byl dočasný přesun univerzity z Olomouce. Jediná moravská univerzita sídlila v Brně v letech 1778–1782⁶⁶ a spolu s ní se do Brna přestěhovaly správní a soudní instituce. Tím se Brno stalo *de iure* hlavním městem Moravy, a zvýšil se tak předpokládaný odbyt a možnosti obživy pro tiskaře. Díky univerzitě a okruhům kolem ní se Brno stalo centrem společenského života moravských vzdělanců. Během čtyř let, kdy univerzita sídlila v Brně, zde dle dobového mínění údajně vyšlo „víc knih, než v Olomouci za dobu trvání univerzity“.⁶⁷ Stěhování neumannovské tiskárny z Mikulova do Brna proběhlo nejspíš v roce 1779, protože nehebrejské tisky začaly vycházet v Brně už od tohoto roku a hebrejské od roku 1781. Po návratu do Brna se dílna definitivně rozdělila na dva provozy, které od té doby fungovaly samostatně. Nehebrejskou dílnu, která tiskla v němčině, latině a češtině i jiných běžných evropských jazycích a v literatuře se často označuje jako občanská,⁶⁸ Neumannová prodala vnukovi Josefu Františkovi a hebrejskou mladšímu synovi Josefu Karlovi.

2.5 Nehebrejská tiskárna, Josef František Neumann, Brno, 1779–1808

Nehebrejskou dílnu v Brně vedl vnuk zakladatele Josef František Neumann. Tiskárnu pro něj odkoupil od Anny Františky jeho otec František Leopold, sám bývalý tiskař, který z neznámých důvodů řemeslo opustil, stal se výběřčím nápojové daně a zemřel v Brně v 90. letech 18. století.⁶⁹ Jeho synovi Josefu Františkovi, který se narodil 5. října 1764 v Brně z manželství Františka Leopolda a Johanny Františky, bylo v době prodeje tiskárny teprve patnáct let. Kupní smlouva byla sepsána v Brně koncem roku 1779⁷⁰ a podle ní byla tiskárna s jedním

⁶⁶ <https://www.upol.cz/univerzita/zakladni-informace/historie-univerzity/> [citováno 8. 3. 2021]

⁶⁷ Citováno podle Kroupa 2006, s. 75, podrobněji k univerzitě v Brně tamtéž, s. 72–76.

⁶⁸ V soudobých archivních materiálech je nehebrejská tiskárna nazývaná jako německá (deutsche Buchdruckerei). Starší literatura pro ni používala termín občanská tiskárna, resp. německy bürgerliche Buchdruckerei, jemuž by v češtině lépe odpovídalo označení měšťanská tiskárna. V této práci používám termín nehebrejská tiskárna. Bylo by sice logičtější ji označovat bezpříznakově jako „neumannovská tiskárna“, ale protože se soustředím na *hebrejskou* neumannovskou tiskárnu a zkrácené označení neumannovská tiskárna používám častěji právě pro hebrejskou tiskárnu, budu v těch případech, kdy mluvím pouze o nehebrejské tiskárně, používat termín nehebrejská tiskárna.

⁶⁹ Cerroni, f. 16a–b. Dle Cerroniho prodala Anna Františka tiskárnu svému vnukovi Josefu Františkovi na naléhání jeho otce Františka Leopolda.

⁷⁰ Cerroni uvádí datum 19. prosince 1777, ačkoli v předchozím odstavci své zprávy udává rok prodeje 1779, který je s ohledem na chronologii pravděpodobnější. Od Cerroniho přebírá rok 1777 Flodrová, která ovšem udává datum 19. října 1777, omylem přitom zaměňuje říjen (October) za

litem a příslušenstvím prodána za 5500 zlatých. O dva roky později získal již osmnáctiletý Josef František na základě provozování tiskárny měšťanské právo, které mu bylo uděleno 5. října 1782.⁷¹ Současně byla neumannovská nehebrejská tiskárna vyjmuta z kompetence císařského dvora a převedena pod pravomoci města.⁷²

V době nezletilosti Josefa Františka tiskárna pracovala pod vedením faktorů Jana Kranze (činný 1779), Jana Nepomuka Schreinerera (činný 1779–1782) a Josefa Kastnera (činný 1784). Impresa tisků jsou formulována nejčastěji jako *Typis/characteribus Neumannianis, mit Neumannsche Schriften* nebo česky *s Neumannovými spisy*. Takto neutrální impresa se objevují i v posledních tiscích po roce 1800. V roce 1783 je v impresu překvapivě uveden Josefův otec František Leopold Neumann. Nový vlastník tiskárny Josef František je poprvé jmenován v roce 1782, kdy se stal měšťanem a zároveň se osobně ujal vedení podniku. 27. února 1786 se Josef František oženil s Josefou, dcerou brněnského kupce Jehsena. Kromě knihtiskařské dílny provozoval také knihkupectví, a to díky povolení z roku 1782, které umožňovalo tiskařům provozovat obchod s knihami.⁷³ Tiskárna a knihkupectví sídlily v Orlí ulici – v roce 1784 je uvedena adresa Obere Mentzergasse č. 137 (dnes Orlí ulice),⁷⁴ v roce 1787 je adresa Alte Postgasse (dnes také Orlí), v domě č. 180.⁷⁵

Podnikání Josefa Františka Neumanna zaznamenalo větší úspěch v roce 1784, kdy získal funkci dikasteriálního tiskaře, který obstarával tisk regionálních úředních publikací státní správy (např. nařízení nebo vyhlášky platné v určitém kraji).⁷⁶ Jako dikasteriální tiskař se Josef František uvádí v impresech tisků z let 1784–1788,

prosinec (Dezember), který je v archivních dokumentech Cerroniho psán obvyklou zkratkou Xber atp. Tento omyl vzniklý mechanickým čtením se u Flodrové opakuje několikrát.

⁷¹ Dvorský dekret ze 3. září 1781.

⁷² Freimann 1917, s. 37; Flodrová – Nosek 1975, s. 87, „bürgerliche Druckerei“. Odtud nepřesné označení občanská tiskárna, používané ve starší literatuře, viz pozn. 68.

⁷³ Šimeček 2011, s. 322.

⁷⁴ Adresa uvedena v *Normal-Messgesan. Litaneyen und Gebeter, ...* Brno, J. F. Neumann [1784?], BCBT29230.

⁷⁵ *Encyklopedie města Brna*, heslo Postgasse. Autorka hesla Milena Flodrová udává adresu brněnské firmy jako Orlí 3. Zde podle Flodrové bydlel i František Josef Neumann, zakladatel tiskárny a dědeček Josefa Františka Neumanna. V jediném dochovaném katalogu Neumannova knihkupectví (*Verzeichniss derjenige Bücher, welche bey Joseph Franz Neumann ... zu haben sind*. [Brno, J. F. Neumann] 1787, BCBT29158) je sídlo firmy uvedeno v domě hrabat z Blumegenu č. 180 („gräflich Blümögischen Haus Nro 180“).

⁷⁶ D'Elvert 1854, s. 95.

1790, 1792–1793, 1796, 1798 a 1808.⁷⁷ V roce 1785 obdržel spolu s dalšími tiskaři privilegium na tisk právních norem.⁷⁸ Kromě toho byl podle formulace impres v letech 1788, 1792, 1796 a 1808 také tiskařem stavovským (*Landschaftsbuchdrucker*), který zajišťoval tisk úředních textů pro moravské stavy.⁷⁹ Firma tedy získávala státní zakázky, které znamenaly stabilní finanční přísun a odbyt. Podrobněji se tiskařské produkci nehebrejské dílny věnuji v samostatné kapitole.⁸⁰

Podrobné informace o konci nehebrejské tiskárny nemáme. Od druhé poloviny 90. let pravděpodobně zaostávala za velkými brněnskými tiskařskými podniky Jana Silvestra Siedlera, pokračovatele Svobodovy tiskárny, a Jana Jiřího Gastla. Ohrožovalo ji i zřízení brněnské pobočky velké Trasslerovy firmy v roce 1786.⁸¹ Přesto neumannovská dílna fungovala v Brně až do začátku 19. století a za dobu její činnosti vytiskla na sto deset edic,⁸² což odpovídá asi 15 % celkové moravské tiskařské produkce poslední čtvrtiny 18. století. Kontinuální tiskařskou činnost ovšem zaznamenáváme pouze mezi lety 1779 a 1793, po několikaleté pauze a s řidší frekvencí tiskla i v letech 1796, 1798, 1800, 1803 a 1808, kdy je datován nejmladší dosud známý neumannovský tisk.⁸³ Josef František Neumann zemřel kolem roku 1805 a tiskárnu sňatkem s vdovou po Neumannovi v roce 1806 získal Josef Vincenc Hablin.⁸⁴ Definitivní konec neumannovské nehebrejské tiskárny znamenala dražba jejího vybavení 7. září 1815, při níž německé a latinské litery spolu s dalším tiskařským materiálem koupil Jan Nepomuk Gastl za 3300 zlatých.⁸⁵

⁷⁷ *Encyklopedie knihy*, heslo Tiskař, autor hesla Voit, Petr. Zde se uvádějí u Neumannova působení jakožto dikasteriálního tiskaře pouze léta 1785–1786 a 1793.

⁷⁸ Beránek 1978, s. 99, č. 163: „Josef II. vydává společníkům J. F. ze Schönfeldu z Prahy, Josefu Neumannovi z Brna a Ignáci Kleinmeyerovi z Klagenfurtu na 10 let privilegium na tisk soudních zákonů.“ 27. června 1785.

⁷⁹ Což je zajímavé, protože soustavnější tiskařskou činnost dílna vykazovala pouze zhruba do roku 1793, poté se její produkce výrazně snížila na jeden až dva tisky ročně a v některých letech se netisklo vůbec.

⁸⁰ Viz kap. 4.

⁸¹ Šimeček 2011, s. 318–319.

⁸² Nejúplnější chronologicky řazenou bibliografii brněnských tisků sestavil Dokoupil 1978.

⁸³ Ferdinand Knittelmayer, *Versuch einer genauen Darstellung des Progressions Verhältnisses der Planeten ...*, Brno, Neumannsche Dicasterial- und Landschafts Buchdruckerey [1808], BCBT neeviduje, jde o edici vydanou po roce 1800.

⁸⁴ D'Elvert 1854, s. 101. D'Elvert dále uvádí, že v letech 1791–1808 působil v tiskárně jako faktor Jakob Josef Schönnett, jehož jméno se ovšem v impresech neumannovských tisků nevyskytuje.

⁸⁵ Takto Cerroni, f. 17b; Flodrová 1970, s. 79 uvádí cenu 3000 zlatých. Dle Voita 2006 nehebrejskou tiskárnu odkoupila Moravsko-slezská hospodářská společnost, ale ta v roce 1816 koupila neumannovské hebrejské litery, viz Flodrová 1970, s. 79.

O dva roky později, v roce 1817, Gastl tiskárnu včetně domu prodal Prokopu Fritschovi za 14 000 zlatých.⁸⁶

2.6 Exkurs: Situace moravského knihtisku v 80. letech

Dříve, než se zaměříme na hebrejskou tiskárnu, již vdova prodala v roce 1779 Josefu Karlu Neumannovi a který navázal na neumannovský hebrejský knihtisk v Brně, připomeňme si situaci, v níž se moravský knihtisk nacházel na počátku 80. let. V sociální a kulturní sféře je poslední čtvrtina 18. století dobou šíření myšlenek osvícenství, rozvoje školství, umění i věd a zakládání učených společností. Nástrojem vzdělávání a kultivace bez ohledu na náboženskou příslušnost měla být i vhodná četba. Cílem osvícenských reforem, které započala Marie Terezie a v nichž pokračoval Josef II., bylo zvýšit vzdělání širších vrstev, jež mohly být následně lépe využitelné z hlediska státu. Tento cíl jasně vyjadřuje soubor nařízení vydaných krátce po nástupu Josefa II., který se s ohledem na jeho význam pro nekatolické konfese souhrnně označuje jako toleranční patent(y).⁸⁷

K situaci tiskáren, dovozu knih a k postoji státu vůči knihtisku se vyjadřuje druhý bod tolerančního patentu pro moravské Židy z 13. února 1782.⁸⁸ V něm Josef II. deklaruje, že nehodlá navyšovat počet hebrejských tiskáren v zemi, protože stávající dílny v Brně a Praze dostatečně pokrývají potřebu. Dovoz knih z ciziny je možný pouze výjimečně na základě zvláštního povolení a je třeba zajistit jejich cenzuru. Zde je třeba korigovat d'Elvertovo tvrzení, které přebírá i Freimann.⁸⁹

⁸⁶ Heilandová 2021, s. 100–101 s odkazem na zápis převodu majetku v MZA, fond B 14 Moravské místodržitelství starší, kart. 335, sign. 15/2, č. 31343/2972.

⁸⁷ Přehledně Kestenberg-Gladstein 1969, s. 34–66; nejnověji a s přehledem dosavadní literatury včetně jejího zhodnocení Cermanová 2020. Dr. Ivetě Cermanové děkuji za diskusi k tématu.

⁸⁸ Edice Bernardt 1848, s. 458–461,

<https://books.google.cz/books?id=kaxLAAAACAAJ&hl=cs&pg=RA4-PA461#v=onepage&q&f=false>. Knihotisku se týká druhé nařízení: „Eben so wenig ist unser

höchste Wille, der Judenschaft die Errichtung eigener Buchdruckereien zu erlauben, sondern ist diese wegen ihres Bedürfnisses an Gebeth, und andern hebräischen Büchern and die schon errichtete jüdische Buchdruckerei in Brünn un Prag zu verweisen; wollten sie aber jüdische Bücher aus fremden Landen hereinbringen, so sind sie verbunden, in jedem besondern Falle, weil diessfalls das gemeine Verbot entgegen steht, die Bewilligung anzusuchen, und die fremden Bücher gleich allen übrigen Unterthanen der Censur zu unterwerfen.“ (Není naší vůlí povolit Židům zřízení dalších vlastních židovských tiskáren, potřebu modlitebních knih i dalších pokryjí tiskárny v Brně a v Praze, ale pokud by [Židé] chtěli dovézt knihy z ciziny, jsou povinni, v tomto zvláštním případě, protože je to obecně zakázáno, zajistit povolení [k dovozu], a musí je, tak jako ostatní poddaní, nechat zcenzurovat. Překlad autorky). Viz Bernardt 1848, s. 458–459. Chápali snad d'Elvert a Freimann spojení „eigene Buchdruckerei“ jako „tiskárna vlastněná či provozovaná Židy“?

⁸⁹ D'Elvert 1854, s. 99; Freimann 1917, s. 38.

Podle nich toleranční patent zakazoval Židům vlastnit tiskárny, to ale v textu patentu nestojí. Zákaz vlastnit tiskárny nezmiňuje ani předchozí patent pro české Židy z 2. ledna 1782, resp. jeho část týkající se knihtisku. Ta uvádí, že Židům má být povolena četba pouze cenzurou schválených knih a knihy dovezené z ciziny se mají cenzurovat stejným způsobem jako ty, které tiskne pražská židovská tiskárna.⁹⁰

Obecně se stát snažil podpořit rozvoj domácího knihtisku včetně hebrejského, a to především z ekonomických důvodů, a současně tato politika vyhovovala i dalším zájmům státu, jímž byla kontrola knihtisku i knižního obchodu.⁹¹ Prakticky byla soudobá státní politika týkající se hebrejského knihtisku a knižního obchodu založená na kombinaci pobídek a zákazů, které sledovaly výše uvedené cíle. I proto nejspíš v roce 1782 císař neprodloužil Josefu Karlovi Neumannovi *výhradní* privilegium na tisk hebrejských knih, aby i jiné dílny mohly tisknout v hebrejštině, ale zároveň v souladu s tolerančním patentem nevzrostl počet tiskáren v zemi.⁹² Domácí hebrejský knihtisk měl pokrýt tuzemskou poptávku, aby se mohl dovoz knih ze zahraničí v souladu s císařovou strategií merkantilismu definitivně zakázat. Hebrejský knihtisk zároveň neměl být závislý na jedné tiskárně, čímž by se zvýšil počet vydaných knih a snížila jejich cena. Přesto na Moravě, alespoň pokud víme, hebrejsky netiskl kromě dílny rodiny Neumannovy žádný jiný tiskař, i když jsou jisté pokusy doloženy.⁹³

Připomeňme, jaká na Moravě platila omezení týkající se dovozu hebrejských knih a čím se lišila od situace v Čechách.⁹⁴ Dovoz byl v zásadě zakázán už po vzniku moravské tiskárny v roce 1753 a byl upraven privilegiem. Výjimku představovaly pouze ty knihy, které zakladatel tiskárny sám nechtěl nebo nemohl vydat a dovézt ze zahraničí je mohl také pouze on sám. Knižní obchod s hebrejskými tisky na

⁹⁰ Edice Kropatschek 1785, s. 62–66, <https://alex.onb.ac.at/cgicontent/alex?aid=hvb&datum=1784&page=2044&size=45>.

⁹¹ K tomu podrobněji Cermanová 2012, s. 217–218.

⁹² Tvzení, že Josef II. se snažil dát impuls hebrejskému knihtisku na Moravě i tím, že nabízel privilegium na deset let každému, kdo o ně požádal (takto d'Elvert 1854, s. 99–100 a podle něj Freimann 1917, s. 40), je dle mého názoru nadsazené.

⁹³ O tisk hebrejských knih se pokoušel v 50. letech tiskař František Antonín Hirnle v Olomouci, podrobněji viz odd. 3.2. V roce 1794 se snažil založit hebrejskou tiskárnu v Brně Josef Jiří Trassler, ale jeho žádosti nebylo vyhověno, viz Šimeček 2011, s. 321.

⁹⁴ Podrobněji Jelínková 2019.

Moravě tak měl být zcela pod státní kontrolou a monopolní. Zákaz dovozu však evidentně nebyl dodržován a na pašování hebrejských tisků na Moravu si František Josef Neumann i jeho následovníci trvale stěžovali.⁹⁵ Naopak v Čechách nebyl dovoz hebrejských knih z ciziny ani zakázán, ani svěřen jedinému tiskaři nebo knihkupci, ani zde neproběhla celková evidence a označení knih jako na Moravě, o nichž se podrobněji zmíním v kapitole věnované cenzuře.⁹⁶ Tak významnou podporu ze strany státu včetně monopolu na dovoz knih jako Neumann neměl žádný tiskař v Čechách. I snahy zakázat dovoz hebrejských knih do Čech se objevují až o téměř padesát let později, na přelomu století, a to postupně ve třech fázích. V srpnu 1797 vydaný Židovský patent avizoval, že do tří let má být zakázán dovoz hebrejských *náboženských* knih do Čech. V květnu 1800 byla tato lhůta prodloužena o další dva roky, ale zákaz se měl už vztahovat na všechny knihy, nejen náboženské. Definitivně pak nařízení o zákazu dovozu knih vešlo v platnost 4. srpna 1802 a zahrnovalo už celou monarchii.⁹⁷ Odlišnost v přístupu úřadů na Moravě a v Čechách můžeme vysvětlit tím, že tiskař Neumann – na rozdíl od pražských hebrejských tiskařů, kteří fungovali prakticky od začátku 16. století –, se svou živností teprve začínal a bylo třeba ji nově upravit.

2.7 Hebrejská tiskárna, Josef Karel Neumann, Brno 1781–1797

Od začátku 80. let neumannovská dílna sice po letech nečinnosti díky Josefu Karlovi opět fungovala, ale potýkala se s finančními těžkostmi a v roce 1786 upadla do konkurzu.⁹⁸ Provoz se podařilo obnovit, ale i nadále s velkými výkyvy: mezi lety 1791–1794 nevyšla jediná edice. V této době měl Josef Karel pobývat ve Vídni,⁹⁹ kde se snažil získat zakázku na tisk modlitebních knih (*sidury* a *machzory*) a *pentateuchů*. To se mu nepodařilo, a navíc proti sobě popudil dalšího konkurenta,

⁹⁵ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 269–271, stížnost F. J. Neumanna reprezentaci a komoře, 21. října 1757, nebo výhrůžka Anny Františky Neumannové těm Židům, kteří by se opovážili koupit pašované knihy, citovaná ve Freimann 1917, s. 36.

⁹⁶ Viz kap. 3. Podrobněji k situaci v Čechách Cermanová 2012, s. 216 a dále. Ke knižnímu obchodu na Moravě obecně Šimeček 2011, s. 416–426.

⁹⁷ Cermanová 2012, s. 227. Citováno dle Adler 1933, s. 201 – zde termín „Religionsbücher“: snad jsou jím míněny zejména modlitební knihy?

⁹⁸ V roce 1786 byly Neumannovy knihy a „Effekten“, tj. cenné papíry či obecně majetek, nabízeny k prodeji. D'Elvert 1854, s. 99; Freimann 1917, s. 38, bez dalších citací. K významu slova viz <https://woerterbuchnetz.de/#0>.

⁹⁹ Cermanová 2012, s. 226 s odkazem na archivní dokumenty v Národním archivu.

vídeňského tiskaře Josefa Hraschanského, který ve stejnou dobu získal povolení založit svůj obchodní sklad v Brně.¹⁰⁰

Jak jsem již zmínila, hebrejskou tiskárnu prodala v roce 1779 vdova Neumannová svému mladšímu synovi Josefu Karlu Neumannovi. Josef Karel se narodil v Brně asi v roce 1746 nebo 1747¹⁰¹ a 8. dubna 1771 se oženil s Julianou Görlichovou, dcerou olomouckého kovářského mistra.¹⁰² Matka Anna Františka mu hebrejskou tiskárnu prodala na základě kupní smlouvy 20. září 1779 za 5000 zlatých a přenechala mu i privilegium. To mu však nebylo dvorským dekretem potvrzeno, ani mu nebylo uděleno žádné nové. Hebrejská neumannovská tiskárna tak neměla, jako tomu bylo doposud, výhradní privilegium, a dvorský dekret ze 17. srpna 1782 tak v zásadě umožnil získat povolení k tisku v hebrejštině i dalším tiskařům, kteří by i o ně požádali.

Ještě před převodem hebrejské tiskárny na Josefa Karla Neumanna uzavřeli bratři František Leopold a Josef Karel 21. dubna 1781 dohodu o vzájemném nekonkurování.¹⁰³ Podle ní nebude mít německý tiskař podíl na hebrejské dílně a ani nebude chtít další hebrejskou tiskárnu založit, a naopak. Proto i když měl hebrejský tiskař Josef Karel povolení i k tisku nehebrejských knih už v roce 1782,¹⁰⁴ až na dvě výjimky – dvě edice v němčině, resp. latině v roce 1796 – je nevyužil.¹⁰⁵ Dvorský dekret z roku 1782 zároveň nechával hebrejskou tiskárnu v kompetenci císařského dvora a ne města, jako tomu bylo v případě tiskárny nehebrejské.

¹⁰⁰ Buchberger 2008, s. 33–37 s odkazem na archivní dokumenty v Niederösterreichisches Landesarchiv. Podle d'Elverta 1854, s. 94–95 sklad hebrejských knih (*jüdisches Bücherverschleiss*) od Hraschanského později převzal Jan Jiří Gastl.

¹⁰¹ Datum narození podle data úmrtí 1797, kdy mu mělo být 50 let, viz Cerroni f. 17. Josef Karel Neumann je zapsán v matrice kostela u sv. Jakuba v Brně, viz Flesch 1930, s. 292 pozn. 37.

¹⁰² Cerroni f. 17.

¹⁰³ Cerroni f. 17. Kupní smlouva o prodeji tiskárny Josefu Františkovi je však už z konce roku 1779. Cerroni snad míní rok 1782, kdy Josef František získal měšťanské právo a sám se ujal vedení firmy.

¹⁰⁴ Dvorský dekret z 6. prosince 1782, Cerroni f. 17. Na možnosti tisknout v němčině upozorňuje i nová formulace impres Neumannových hebrejských tisků, které jsou od roku 1795 formulována (v jüdischdeutsch) „*in der hebreiše und dajtše buchdrukeraj*“.

¹⁰⁵ Pojednání Michela Françoise Valenziho *Complementum et methodo botanica*, BCBT4324, a sbírka poezie studentů gymnázia v Kroměříži, BCBT30443.

Důležitý v dějinách tiskárny byl rok 1794, a to díky dvěma stimulům, které ovlivnily další činnost firmy: vzniku obchodního společenstva či konsorcia, tzv. *kompagnie*, a legalizaci patisku. Ta představovala nejvýznamnější pobídku pro domácí tiskárny.¹⁰⁶ Císař František I. vydal 7. června 1794 výnos, že přetisk knihy vydané mimo rakouskou monarchii není patisk a že se na něj má pohlížet jako na domácí produkt, což silně podpořilo domácí produkci. Proti výnosům podporujícím domácí knihtisk stála ovšem jiná nařízení, např. dekret z 21. listopadu 1794, jenž povoloval založit tiskárnu jen vyučeným knihtiskařům,¹⁰⁷ tato nařízení se však nevztahovala na již existující firmy. Z legalizace patisku neumannovská dílna jednoznačně profitovala, jelikož ve druhé polovině 90. let několik patisků vydala.

V roce 1794 Josef Karel Neumann vytvořil obchodní společnost s několika partnery (*kompagnie*), kteří začali ve firmě působit jako spolunakladatelé a takto jsou označováni v impresech i v rabínských aprobačních (*haskamot*). Společníky byli kavárník Josef (nebo Friedrich?) Rossmann,¹⁰⁸ knihvazač a knihkupec Jakob Strassmann,¹⁰⁹ bývalý řezník Ignác Komárek¹¹⁰ a knihkupec Leopold Haller.¹¹¹ Jejich role, jak vyplývá z aprobačních soudobých tisků, spočívala v investici do vybavení dílny včetně pořízení nového písma a ve financování nákladu tisku. Všichni členové společnosti byli křesťané a na vydávání hebrejských knih byli zainteresováni z obchodních a pragmatických důvodů. Po vstupu společníků do firmy zaznamenáváme její dočasný vzestup, jemuž napomohla systematická strategie: nejdřív se Neumann snažil získat zakázky ve Vídni, posléze navázal kontakt s pražským cenzorem hebrejských knih Karlem Fischerem a chtěl zjistit, jaké knihy české židovstvo potřebuje, a požadoval, aby mu Fischer vypracoval jejich seznam.¹¹² Současně chtěl nechat cenzurovat své knihy v Praze, a ne ve

¹⁰⁶ První dekret o patisku vydala Marie Terezie už v roce 1775. Jeho vydání zároveň předpokládá, že se patisk se objevoval už v předcházející době. *Encyklopedie knihy*, heslo Patisk, autor hesla Voit, Petr. Podrobně k patisku a jeho významu v 18. století Johns 2013, s. 26–29 a s. 61 a dále.

¹⁰⁷ D'Elvert 1854, s. 97.

¹⁰⁸ Cerroni, f. 17a–17b; d'Elvert 1854, s. 100. Flodrová – Nosek 1975, s. 88 uvádí jako člena společnosti Friedricha Rossmanna, kavárníka, který byl bratrem Josefa Rossmanna.

¹⁰⁹ Cerroni, f. 17b (Buchbinder); Flodrová – Nosek 1975, s. 88 knihkupec (Buchhändler) Josef Strassmann; Cermanová 2012, s. 226 Jakob Strassmann.

¹¹⁰ Cerroni, f. 17b; Flodrová – Nosek 1975, s. 88 Ignác (Ignaz) Komárek

¹¹¹ Cerroni, f. 17b (Buchführer, což mohlo označovat i tiskaře); Flodrová – Nosek 1975, s. 88 knihkupec (Buchhändler) Leopold Haller. Leopold Haller byl knihkupec, který koupil 1792 Trattnerovo knihkupectví – d'Elvert 1854, s. 99.

¹¹² Cermanová 2012, s. 226. Neumann dále chtěl nechat jím vydané knihy cenzurovat v Praze.

Vídni. Toto období tak patří k neplodnějším a také nejzajímavějším z hlediska tiskařské produkce.

Snahy o rozvoj firmy komplikovala od 90. let rostoucí konkurence z Vídně. Tam se sice začalo hebrejsky tisknout soustavněji až od začátku 90. let,¹¹³ ale místní tiskaři byli lépe vybavení a obchodně zdatnější. V roce 1785 založil ve Vídni samostatnou hebrejskou tiskárnu Josef Hraschanzky, vyučený v neumannovské dílně v Mikulově.¹¹⁴ Od roku 1770 měla privilegium na tisk orientálních knih tiskárna Josefa Lorenze von Kurzböcka,¹¹⁵ jejíž hebrejskou část převzal v roce 1793 Anton Schmid, schopný tiskař, jehož firma postupně zcela ovládla trh.¹¹⁶ V dravém Antonu Schmidovi vyvstal neumannovské tiskárně ještě silnější konkurent,¹¹⁷ než byl začátkem 90. let Josef Hraschanzky, který si roku 1795 v Brně otevřel prodejní sklad. Všichni tito tiskaři měli mnohem větší výrobní prostředky, lepší fundus, větší obrat i podporu státu, takže jim malá provinční brněnská firma nemohla konkurovat.¹¹⁸

Klíčovou postavou výše zmíněného konsorcia byl evidentně kavárník Rossmann, bez ohledu na to, zda šlo o Josefa nebo jeho bratra Friedricha.¹¹⁹ Jisté je, že Josef Rossmann koupil od Josefa Karla Neumanna v únoru 1797 hebrejskou tiskárnu. Kupní smlouva z 28. února 1797¹²⁰ upravuje mezi oběma stranami tyto podmínky: Rossmann Neumannovi zaplatí 3000 zlatých za tiskárnu hotově, nebo 3000 zlatých odečte od 8000 zlatých, které mu Neumann dlužil. Pokud Neumannova žena svého muže přežije, Rossmann jí má vyplatit 5000 zlatých, a to čtyři roky po Neumannově smrti. Dále jí má každý rok po podpisu smlouvy vyplatit 5 % z 1000 zlatých jako úrok. Pokud jde o bývalého majitele, mohl nadále pracovat v tiskárně. Poslední bod

¹¹³ Viz databáze BHB. K vídeňským tiskárnám ve sledované době Hecht 2015, s. 30–52.

¹¹⁴ Frank – Frimmel 2008, s. 88. K Hraschanzkymu též Buchberger 2008.

¹¹⁵ Voit 2006, s. 506, heslo Kurzböck, Josef Lorenz von; Frank – Frimmel 2008, s. 112.

¹¹⁶ Frank – Frimmel 2008, s. 166–168.

¹¹⁷ Viz spor Schmida a Landaua, Cermanová 2012, s. 230–237.

¹¹⁸ Podle Freimanna měl Hraschansky 17 lisů! Freimann 1917, s. 43, podle d'Elvert 1854, s. 100

¹¹⁹ Oboje je možné – buď byl Josef Rossmann přímo členem společnosti, a pokud ne, tak se do kontaktu s tiskárnou dostal díky bratru Friedrichovi. Dalším bratrem z rodiny Rossmannovy byl Adam, který byl také kavárníkem. Flodrová – Nosek 1975, s. 88.

¹²⁰ Cerroni, f. 17b; Flodrová – Nosek 1975, s. 88 uvádí 28. leden 1797, ale měsíc Hornung (takto Cerroni), je únor.

smlouvy však neplatil dlouho, protože Josef Karel Neumann zemřel 3. března 1797 v Brně ve věku 50 let.¹²¹ Během let 1781–1797 vytiskl v Brně čtyřicet pět edic.¹²²

2.8 Josef Rossmann, Brno 1797–1803

O Josefu Rossmannovi přináší podrobnější informace Milena Flodrová a Bedřich Nosek.¹²³ Živil se jako kavárník, pocházel z Würzburgu a v Brně sídlil v Panské ulici. Majitelem tiskárny se stal začátkem roku 1797. Z formulace impres (*Unternehmer der deutsch- und hebräischen Buchdruckerei*) vyplývá, že od začátku mohl tisknout jak v hebrejštině, tak v němčině. V rosmannovských impresech se na rozdíl od předchozí praxe nezmiňuje vydavatelská spoluúčasť konsorcia (*kompagnie*) ani kohokoli jiného a vyplývá z nich, že Rossmann provozoval i knihkupectví. Provoz hebrejské tiskárny spadal do druhu živností, které byly vázány na určité vybavení či majetek (tzv. *Realgewerbe* či *radizierte Gewerbe*), podléhaly koncesi a byly zaneseny do pozemkové knihy (*Grundbuch*).¹²⁴ Během své krátké činnosti mezi lety 1797 a 1803 vytiskl Josef Rossmann třicet čtyři edice.¹²⁵

Ani Rossmannovi se v podnikání nedařilo a upadal do dluhů.¹²⁶ I proto se 1. března 1800 věřitelem tiskárny stal důstojník jízdy Foltanek.¹²⁷ Poslední známé hebrejské tisky rosmannovské tiskárny jsou z roku 1803. Nevíme přesně, kdy Josef Rossmann zemřel, Flodrová uvádí dvě různá data, a to 28. října 1812 (ve věku 62 let po delší nemoci),¹²⁸ jinde má rok 1815.¹²⁹ Josef Rossmann byl svobodný a v závěti z 24. ledna 1809 stanovil dědičkou tiskárny Rosalii Kassali, která tiskárnu prodala 7. září 1815 v dražbě.¹³⁰ Německé a latinské litery spolu s dalším

¹²¹ Freimann 1917, s. 40 uvádí datum 1. března 1797 podle d'Elvert 1854, s. 100.

¹²² Viz soupis č. 29–73.

¹²³ Flodrová – Nosek 1975, s. 88, bohužel bez dalších zdrojů.

¹²⁴ <https://de.wikipedia.org/wiki/Maria-Theresien-Konzession>. D'Elvert 1854, s. 100: „Zwar führte nach Neumanns Tod sein Mitinteressent und eigentlich Käufer Joseph Rossmann die hebräische Druckerei, als radicirtes, und die deutsche, als persönliches Recht, fort.“

¹²⁵ Viz soupis č. 74–108.

¹²⁶ Cerroni f. 17b.

¹²⁷ Flodrová 1970, s. 79 „rejtarský důstojník“. Viz též *haskama* v *Ša'ar ha-melech* (1801, viz soupis č. 103): „... Foltanek, mährisch-schlesischer Staats Buch Haltung Reitoffizir, Unternehmer der hebräischen Buchdruckerei in Brünn...“ [v tisku německy hebrejskými literami]. Křestní jméno se mi nepodařilo zjistit.

¹²⁸ Flodrová – Nosek 1975, s. 89, rok narození Josefa Rossmanna by tedy byl 1750/1751.

¹²⁹ Flodrová 1970, s. 79. Cerroni roku neuvádí, pouze druhé desetiletí (181-).

¹³⁰ Flodrová – Nosek 1975, s. 89, kde je rok 1816, což je ovšem v rozporu s Cerronim.

tiskařským materiálem koupil Jan Nepomuk Gastl a hebrejské písmo včetně matric koupila v další dražbě 10. června 1816 tehdejší Moravská hospodářská společnost (*Mährische agriculturs Gesellschaft*) za 5800 zlatých.¹³¹ Tím končí po více než padesáti letech hebrejská tiskárna rodiny Neumannovy a Josefa Rossmanna a zároveň i hebrejský knihtisk na Moravě.

2.9 Shrnutí

Na neumannovské podnikání se můžeme podívat pohledem, který nabízí Pierre L. Van der Haegen¹³² a jež aplikuje i Clemens P. Sidorko.¹³³ Oba se sice věnují knihtisku v Basileji v 15., resp. 16.–17. století, nicméně jejich kritéria jsou všeobecně platná. Haegen míní, že podnikání ovlivňují v zásadě dvě podmínky či okolnosti a jejich propojení: racionálně objektivní a subjektivně náhodné faktory. K první skupině řadí faktory ekonomické a sociálně-politické, ke druhé pak sociální vazby a udržitelnost místa.¹³⁴ Pokud z této perspektivy nahlédneme na neumannovskou dílnu, vidíme, že většina okolností, které sehrály významnou roli, spadá do kategorie racionálně objektivní, jsou tedy strukturální povahy. Jde zejména o volbu místa podnikání, které bylo zároveň správním centrem; dále o přesun tiskárny do Mikulova, centra knižního obchodu i židovského života na Moravě, kde díky nekonkurenčnímu prostředí vznikla i nehebrejská tiskárna; a konečně o návrat do Brna. Subjektivně náhodné faktory jsou v zásadě vázané na různá obchodní partnerství (pozvání mikulovských piaristů) či angažování výjimečných a kvalitních osobností, v případě hebrejské tiskárny to byla, jak ukážeme později, hlavně spolupráce se dvěma korektory a editory. Pro úspěch podniku je ovšem nutná kombinace obou faktorů, což se v neumannovské dílně, natožpak u Josefa Rossmanna, nestalo.¹³⁵ Ke konci hebrejské tiskárny v Brně přispělo nedostatečné spojení racionálních i subjektivních okolností. Ve výsledku

¹³¹ Cerroni f. 17b; *Mährische agriculturs Gesellschaft*, tj. *Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, Moravská hospodářská společnost, viz *Encyklopedie města Brna*, heslo Ustavující schůze Moravské hospodářské společnosti, autor hesla Kal.

¹³² Van der Haegen 2001, s. 33–36.

¹³³ Sidorko 2014, s. 102–103 a dále zejména s. 117–122.

¹³⁴ Van der Haegen, podrobněji s. 37–165, resp. 166–181.

¹³⁵ Je odchod nejschopnějšího spolupracovníka dílny, korektora, editora a autora Falka Kohena, na odpočinek a následný konec dílny pouhou shodou náhod? Falk Kohen skončil v roce 1803 korekturou *Ša'ar ha-melech*, již ostatně ani nedokončil. Po roce 1803 Rossmannova tiskárna už nic dalšího nevytiskla.

je zřejmé, že – jak ještě ukáži – tiskárna neměla pro svou produkci odbyt, a to jak kvůli své málo zpracované strategii, tak kvůli limitům na straně čtenáře.

Neumannovská a Rossmannova hebrejská tiskárna byla sice jedinou tiskárnou na Moravě, ale příliš neprosperovala. Její tiskařská činnost je s výjimkou počátečních let rozkolísaná a zhruba do poloviny 90. let vykazuje velké výkyvy. Je evidentní, že stále bojovala s nedostatkem financí a kontinuální činnost zajistilo až tiskařovo spojení se společníky. Vybavení dílny, její technické a personální zajištění byl nutný vklad do zahájení provozu, jehož ekonomiku a rentabilitu dále ovlivňovaly paušální poplatky a daňové odvody odčerpávající kapitál, což rozvoj dílny omezovalo. Pokud k tomu připočteme na jedné straně i jistou bezradnost a nekoncepčnost dílny, omezenou propojenost s místní židovskou komunitou a na druhé straně i konzervativnost místní čtenářské obce, máme před sebou poměrně realistický obraz neprosperující dílny.

Jednou z příčin malého úspěchu bylo patrně i to, že kromě zakladatele Františka Josefa Neumanna neměl žádný z jeho nástupců pro vedení hebrejské tiskárny odborné předpoklady. Hebrejsky neuměli a o židovském písemnictví měli pramalé povědomí, pokud vůbec nějaké. Krizi podniku po smrti zakladatele ilustruje několikaletá pauza hebrejského knihtisku v době, kdy podnik vedla vdova Neumannová, jež se věnovala především tisku v latině a němčině. Druhý dech tiskárna nabrala v 80. letech a zejména v 90. letech. Nevíme, zda se alespoň v 80. letech, letech, před založením vídeňských tiskáren, Neumann pokusil expandovat do vzdálenějších regionů, zejména do Haliče a Velkopolska. Archivní ani jiné doklady, jimiž by bylo možné úvahy o ekonomice neumannovské tiskárny potvrdit nebo vyvrátit, nemáme. Otázka je ale namísto: z roku 1793 máme totiž zdokumentovány snahy vídeňských tiskařů Hraschanzkyho a Schmida o vstup na trh v Haliči a Velkopolsku, kde údajně uspěli ještě víc než v českých zemích. Dokumenty však vyzdvihují, že šlo na rozdíl od Neumanna o movité tiskaře.¹³⁶ V téže době se Neumann pokoušel o získání privilegia pro vídeňskou sefardskou obec, ale také neúspěšně. Po nástupu dravého a státem podporovaného Antona Schmida měl Neumann jen malou šanci uspět. Přinejmenším u části produkce z konce 90.

¹³⁶ Viz Cermanová 2012, s. 226.

let, která byla ovlivněná židovským osvícenstvím, haskalou, přitom můžeme předpokládat, že mohla mířit právě do těchto východních oblastí, kde toto ideové hnutí získávalo další stoupence a kam se postupně přesouvalo.

Majitelé tiskárny, což platí zejména o Josefu Rossmannovi, byli podnikatelé motivovaní primárně finančními zájmy, v jejichž činnosti nehledejme nějaké vyšší snahy. To je v případě soukromé dílny přirozené, ostatně na těchto principech fungoval například jidiš knihtisk v Basileji.¹³⁷ Pro úspěšnou strategii dílny byla nutná spolupráce s obchodníky či agenty napojenými na síť zákazníků; podobné propojení v Brně ovšem evidentně chybělo. Přitom, pokud jde o kvalitu typografie a dekoru, jsou moravské hebrejské tisky více méně srovnatelné se soudobými tisky pražskými nebo vídeňskými. Nevíme tedy přesně, zda za neúspěchem hebrejské dílny stál nezájem čtenářů, jejich malá kupní síla, tichý bojkot dílny, již řídil bývalý řezník nebo důstojník armády, nebo prostá shoda okolností.

¹³⁷ Zejména aktivity Ambrosia Frobena byly vedeny čistě obchodními zájmy, ostatně kvůli tisku Talmudu dokonce (dočasně?) konvertoval ke katolictví, viz Sidorko 2014, s. 98–100.

3 Cenzura hebrejských knih a knižní obchod na Moravě

Tato část práce přiblíží spor zakladatele hebrejské tiskárny Františka Josefa Neumanna s jezuitskými cenzory a zasadí ho do širšího kontextu hebrejské cenzury na Moravě. Koncem roku 1755, ve druhém roce provozu tiskárny, Neumannovo podnikání zbrzdily a dočasně zastavily cenzurní průtahy a obstrukce. Na této kauze je možné ukázat (ne)fungování cenzury hebrejských tisků v 50. letech 18. století, v době, kdy organizace cenzurního procesu procházela nejvýznamnější změnou, totiž přesunem výkonu cenzury z jezuitského řádu na státní úřad.¹

Potíže, které tiskař Neumann v počátečních letech svého podnikání s cenzurou jím vydávaných hebrejských tisků měl, zmiňuje většina studií, které se věnují moravskému hebrejskému knihtisku. Spor líčí více či méně podrobně, přesto lze na základě archivních materiálů doplnit a zároveň korigovat některé jejich závěry.² Uvedu i konkrétní příklady výrazů nebo pasáží, které byly pro cenzory nepřijatelné, a přiblížím také fungování knižního obchodu s hebrejskými tisky a jeho regulaci Moravě.

Pro lepší pochopení organizace cenzury připomeňme situaci v době vzniku tiskárny. Správní reformy Marie Terezie zaváděné v habsburské monarchii od roku 1749 se dotkly téměř všech oblastí života a byly součástí snah o maximální centralizaci, regulaci a státní kontrolu. Pro židovské obce na Moravě byl zásadní Generální policejní, procesuální a komerční řád vydaný v roce 1754, který upravoval záležitosti náboženské, vzdělávací a obecní, a dále občansko-právní a obchodní. Po jeho přijetí došlo k přesunu některých pravomocí ze židovských orgánů na dvorskou kancelář.³ Součástí správních reforem byla i reorganizace systému cenzury započatá v roce 1751, která měla vést především k sjednocení výkonu cenzury v monarchii a její systematizaci. Jedním z výsledků reorganizace

¹ Kapitola vychází ze studie publikované v ročence *Judaica Bohemiae*, viz Jelínková 2019. Za cenná upozornění a konzultace k této části práce děkuji dr. Ivetě Cermanové a dr. Alexandru Putíkovi.

² Např. stanoviska a výklady církevního historika Zuberu v Zuber 2003, s. 353–372, zejména s. 361–365, původně publikováno jako Zuber 1990, s. 93–102, k Neumannovu sporu především s. 97–99. Další citace odkazují na Zuber 2003.

³ Miller 2015, s. 52–54.

bylo vedle zřízení dvorské cenzurní komise v roce 1754 i postupné omezování pravomocí jezuitského řádu ve výkonu cenzury.⁴

Do vzniku hebrejské tiskárny v Brně v roce 1753 se knihy na Moravu dovážely, nejčastěji z Prahy a dalších tehdejších center hebrejského knihtisku (Amsterdam, Sulzbach, Frankfurt n. Odrou, Fürth a dalších).⁵ Centrem hebrejského knižního obchodu na Moravě byl Mikulov, ležící na obchodní trase mezi Krakovem, Vratislaví a Vídní. Kontrolou na Moravu dovážených knih i knih, které přes Moravu putovaly k prodeji dál do Čech, byl pověřen rektor olomoucké univerzity, jemuž po založení hebrejské tiskárny v Brně v roce 1753 připadla i cenzura nově vydávaných hebrejských knih.⁶ Privilegium, jež tiskař Neumann v roce 1753 získal, platilo pro Moravu i pro rakouskou část Slezska a veškerý knižní obchod monopolizovalo, což zásadně usnadňovalo kontrolu knižního obchodu ze strany státu i cenzuru hebrejských knih.⁷ V této souvislosti je důležité připomenout, že v Čechách nebyl dovoz hebrejských knih z ciziny zakázán ani svěřen jedinému knihkupci nebo tiskaři, ani neprobíhalo označování knih. Tato odlišná praxe na Moravě doposud nebyla systematicky zkoumána, existující studie se soustředily na popis situace, ne na její srovnání s Čechami.⁸

3.1 Cenzura hebrejských knih na Moravě

K organizaci cenzury obecně v habsburské monarchii máme k dispozici starší práce.⁹ Cenzuru v českých zemích zpracovává nová přehledová monografie, která se ovšem cenzurou hebrejských knih zabývá jen okrajově a pro pozdější období.¹⁰ K hebrejské knižní cenzuře v Čechách naopak existují fundované studie

⁴ K cenzuře v kontextu tereziánských reforem viz především Klingenstein 1970. K vývoji reformy cenzury zvl. kapitola 6, s. 158 a dále, k omezování pozice jezuitského řádu s. 177 a dále. Cenzuru hebrejských knih studie ovšem neřeší.

⁵ Ke knižnímu obchodu souhrnně Litt 2021.

⁶ Šimeček 2011, s. 416–426. Pověření olomoucké univerzity cenzurou tisků dovážených na Moravu vzniklo patrně jako reakce na zabavení knih v pražském Ungeltu v roce 1721, kde byly objeveny i knihy, na jejichž prodeji se měli podílet Židé z Mikulova (tamtéž, Šimeček 2011, s. 417). K aféře v Ungeltu viz dále. O zapojení dalších mikulovských Židů do knižního obchodu viz Šimeček 2011, s. 419–421. Zda existovala nějaká kontrola dovážených hebrejských knih na Moravě před rokem 1721, se mi nepodařilo zjistit.

⁷ Podrobněji k postoji státu ke knižnímu obchodu Cermanová 2012, s. 215–237, zde s. 217; Cermanová – Marek 2007, s. 102.

⁸ Ke knižnímu obchodu Šimeček 2011, s. 416–426. Srovnání se situací v Čechách Cermanová 2012, s. 216 a dále.

⁹ Především Menčík 1888; Klingenstein 1970; Ducreux – Svatoš 2005.

¹⁰ Wögerbauer – Píša – Šámal – Janáček a kol. 2015, s. 109–110.

renomovaných historiků a hebraistů.¹¹ Cenzurní aféra tiskaře Neumanna z roku 1755 byla samostatně pojednána v několika člancích vycházejících z archivních materiálů,¹² které jsou cenné především proto, že umožňují komparaci různých pramenů. Je třeba ovšem korigovat některé závěry vyslovené církevním historikem Rudolfem Zuberem, v nichž autor oživuje některé protižidovské stereotypy.

Neumannovská tiskárna se téměř od počátků své činnosti potýkala s mnoha problémy. Byla přitom jedinou hebrejskou tiskárnou na Moravě a v zemích habsburské monarchie jí konkurovaly pouze dvě tiskárny v Praze a od roku 1772, po připojení části Polska, i tiskárny v Žovkvě (Żółkiew) a Lvově. Ve Vídni se více tisklo hebrejsky až od poloviny 90. let 18. století. Jak víme, Neumann měl kromě tiskařského privilegia také povolení knihy dovážet a prodávat, a kromě toho byl pověřen evidencí veškerých hebrejských knih v zemi, která spočívala v jejich orazítkování. Jak výhodná byla Neumannova výchozí pozice, vyplyne ještě jasněji při srovnání se situací v Čechách, již jsem popsala v předchozí kapitole.¹³ Zde neexistoval monopol na tisk ani dovoz knih a snahy zakázat dovoz se objevují až o téměř padesát let později. Rozdílná situace na Moravě a v Čechách vyplývala evidentně z toho, že Neumann se svou živností tiskaře začínal a jeho postavení bylo nutno nově upravit, zatímco pražští hebrejští tiskaři fungovali od začátku 16. století.

3.2 Evidence hebrejských knih

Tiskařova práva a povinnosti vůči státním úřadům upravovalo privilegium, které František Josef Neumann získal 28. dubna 1753 a jemuž jsem se podrobněji věnovala v předchozí kapitole. Zde se zaměřím na jeho poslední bod, totiž razítkování knih (*Stempelung*). Pokud víme, v Čechách ani v jiné zemi habsburské monarchie k podobnému nařízení orazítkovat, tedy viditelně označit hebrejské knihy bez ohledu na jejich původ, nedošlo.¹⁴

O razítkování knih se uvažovalo už před zřízením Neumannovy tiskárny. D'Elvert a Freimann uvádějí, že návrh orazítkovat veškeré hebrejské knihy na Moravě

¹¹ Pro starší období Putík 2012, pro pozdější dobu Cermanová – Marek 2007; Cermanová 2008; Cermanová 2011.

¹² Mieses 1913; Mieses 1914; Zuber 2003, s. 361–365.

¹³ Viz odd. 2.2.

¹⁴ O razítkování knih na Moravě (obecně, nejen židovských) píše pouze Zuber s odkazem na Cerroniho – v roce 1757 měla moravská komise obdržet razítko, jímž se měly označit knihy, které se mohly bez potíží prodávat. Zuber 2003, s. 366. O označení knih razítkováním v Čechách se zmiňuje i Cermanová, tehdy ovšem šlo až o rok 1789, tedy téměř o padesát let později, Cermanová 2012, s. 51.

iniciovali už v roce 1750 původní Neumannovi spolužadatelé o zřízení hebrejské tiskárny Alois von Sonnenfels a Johann Michael Taufer. Ze získaných peněz pak měl být založen fond, z něž se mělo financovat založení tiskárny.¹⁵ S razítkováním měl evidentně Neumann už v době vydání privilegia nějaké zkušenosti, protože privilegium poznamenává, že razítkování může odložit na pozdější dobu a má je provést bezúplatně. V archivních dokumentech je přesně stanovena podoba a popis razítka, kterým se knihy měly označit – razítko mělo podobu pelikána ve čtvercovém rámci se zkratkou C. P. S. C. R. M. (*Cum Privilegio Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis*). Tiskař Neumann toto razítko později zakomponoval do titulních listů jím vydávaných knih, a někdy je tudíž mylně považováno za jeho tiskařský signet.¹⁶ Orazítkování knih bylo povinné, ale překvapivě nestanovovalo, že by knihy měly být nějak revidované, předložené k dalšímu cenzurnímu schvalovacímu procesu nebo případně zabavené.¹⁷ Proto razítkování považují za nařízení, které bylo vydáno spíš z důvodů ekonomicky ochranných než cenzurních: mělo především zajistit *evidenci* knih, které se na Moravě nacházejí, a následně ztížit dovoz knih do země. Díky orazítkování mělo být při jakékoli namátkové kontrole zřejmé, že kniha bez razítka na titulním listu evidencí neprošla, a tudíž byla nezákonně dovezena. Pro tiskaře Neumanna představovalo skvělou možnost analýzy trhu: zjistil, kterých knih je v zemi dostatek a které naopak chybějí, a ty pak mohl sám vydat tiskem. Ve výsledku tedy bylo nástrojem podpory tiskaře a domácí produkce, a teprve v druhé řadě umožňovalo lepší kontrolu obchodu s hebrejskými tisky. Pro knihovědný výzkum je tzv. moravské razítko na titulním listu zajímavé zejména pro zkoumání recepce: vedle dalších provenienčních znaků totiž spolehlivě dokládá, že se určitá kniha v 50. letech 18. století nacházela na Moravě.¹⁸

¹⁵ D'Elvert 1854, s. 84–86; Freimann 1917, s. 34. Dále ovšem Freimann uvádí, že nařízení o razítkování knih vydala panovnice v listopadu 1754. Archivní dokumenty ovšem dokládají, že návrh orazítkovat knihy byl podán nejméně o rok dříve, protože ho upravuje privilegium z dubna 1754. V srpnu téhož roku si Neumann stěžuje na potíže, které s prováděním razítkování má.

¹⁶ K tomu viz Jelínková 2015, s. 94–97. MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 84–87, Neumann reprezentaci a komoře 14. srpna 1753.

¹⁷ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 182, Franz Josef Neumann reprezentaci a komoře 17. října 1755.

¹⁸ „Moravské razítko“ se tak objevuje například v knihách, které původně pocházejí z knihovny studovny *bejt ha-midraše* v Mikulově, např.: Josef Karo, *Orach hajim*, Venezia 1566, sg. ŽMP 29.359, dnes ve fondu Knihovny Židovského muzea v Praze, nebo ve fondu ŽIH (Židowski Institut Historyczny) ve Varšavě, viz Bendowska – Doktor 2011, s. 104 (Cvi Hirš ben Jačov Aškenazi, *Sefer še'elot u-tšuvot*, Amsterdam 1712), nebo na některých tiscích v National Library of Israel: viz např. Sidorko 2014, s. 412.

Tiskař Neumann byl nejen pověřen orazítkováním knih, ale mohl mít zisk i z pokut za zadržené knihy pašované z ciziny – pokuta ve výši dvanácti říšských tolarů za pašovanou knihu se měla rozdělit mezi Neumanna a celní úřad. Na rozdíl od první žádosti o zřízení tiskárny z roku 1751, která navrhovala, aby se z peněz vybraných za označení knih zřídil fond, z něhož by se financovalo zřízení tiskárny, Neumannovo privilegium z roku 1753 stanovuje, že má knihy razítkovat zdarma. Neřeší ani to, zda peníze z pokut za pašované knihy může tiskař použít pro rozvoj svého podnikání. Z Neumannovy další žádosti týkající se evidence knih ze srpna 1753 se dovídáme o praktických potížích, na které při razítkování narážel: stěžuje si na to, že musí objíždět městečka a obce, v nichž Židé žijí, a musí prohledávat jejich domy a synagogy, čímž mu nejen vznikají další cestovní náklady, ale vyžaduje to i přesun pracovní doby; žádá tedy, aby Židé jezdili s knihami za ním do Brna.¹⁹

Řadu informací o razítkování knih získáváme také z již zmiňované zprávy úředníků Aloise Podstatského a Lazara Michaela von Wimmersperga z prosince 1753.²⁰ V ní se vyjadřují jednak k razítkování knih, ale částečně popisují i fungování knižního obchodu s hebrejskými tisky na Moravě. Situaci hodnotí takto: Neumann sice už v dubnu 1753 získal privilegium a investoval do vybavení tiskárny 12 000 zlatých, ale protože zjistil, že jsou moravští Židé dostatečně zásobeni hebrejskými knihami, ještě ani nezačal s vlastním provozem tiskárny. Každoročně přitom musí úřadu platit 300 zlatých, a dostal se tak do finančních obtíží. Proto Podstatský a Wimmersperg navrhnou některá základní opatření, která měla Neumannovo podnikání podpořit: přísnější zákaz dovozu, důsledné razítkování knih a snížení Neumannovy daně. V zásadě jde, až na návrh snižování daně, o tytéž body, které upravuje již zmíněné privilegium. To, že se jimi dál někdo zabýval, spíš dokládá, že reálná situace byla složitá a určitě ne ideální – například dovoz a pašování knih ze zahraničí bylo sotva možné mít zcela pod kontrolou, natož ho důsledně vymýtit.

Zpráva dále podrobněji popisuje to, jak byla prováděna nařízení daná privilegiem. Rozhodnutí orazítkovat knihy mělo být vyhlášeno v synagogách místními rabíny a nově mělo proběhnout v Neumannově bydlišti v Brně. Pověření (*creditio*)

¹⁹ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 84–86, Neumann reprezentací a komoře 14. srpna 1753.

²⁰ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 112–115, Podstatský a Wimmersperg reprezentací a komoře 24. prosince 1753.

k orazítkování obdržel Neumann a k ruce si mohl vzít dva až tři místní křesťany, pokud probíhalo v obcích mimo jeho bydliště. Kvůli nákladům na razítkování knih mělo být zváženo snížení roční daně ve výši 300 zlatých. Zpráva také připomíná, že má být vydán přísný zákaz dovozu knih ze zahraničí, a pokud by některé knihy byly zapotřebí, měl je obstarat Neumann, a to vlastním vydáním nebo objednávkou ze zahraničí, což také upravovalo již privilegium. To, že státní úřad svěřil dovoz knih ze zahraničí do rukou jediného obchodníka (a zároveň jediného tiskaře hebrejských knih v zemi), bylo pro stát rozhodně výhodné – Neumann měl hlásit reprezentaci a komoře, jaké knihy bude objednávat, aby u nich mohla být provedena cenzura, na knihy se ovšem mělo pohlížet shovívavě. Stát tak mohl získat absolutní kontrolu nad produkcí i dovozem hebrejských knih na Moravu. O tom, že toto nařízení bylo pro uživatele a obecně kultivaci čtenářů omezující, nelze pochybovat.

Z vyjádření Podstatského a Wimmersperga dále vyplývá, že se o tisk hebrejských knih na Moravě pokoušel i olomoucký tiskař František Antonín Hirnle.²¹ Z jimi citovaného dopisu, který komoře 9. listopadu 1753 adresoval Timotheus Rajský, tehdejší rektor olomoucké univerzity, vyplývá, že si kvůli Neumannově nečinnosti Hirnle opatřil hebrejské litery a měl být schopen tisknout hebrejsky, údajně i za lepší ceny než Neumann.²² Zmínka o dalším tiskaři, Neumannovu konkurentovi, v souvislosti s olomouckou univerzitou je pozoruhodná především s ohledem na pozdější vývoj situace. Jezuité z olomoucké univerzity měli podstatný podíl na Neumannových podnikatelských neúspěších především kvůli svým cenzurním námitkám. Je možné, že se mu snažili zkomplikovat situaci a prosadit vznik konkurenční hebrejské tiskárny v Olomouci u Hirnleho, tehdy nejvýznamnějšího moravského tiskaře, který ale nakonec hebrejsky, pokud víme, netiskl.²³ Snad by se s místním tiskařem olomoučtí jezuité lépe domluvili na pružnějším procesu cenzury, možná měli bližší vzájemné kontakty či profesní styky, a bezpochyby by tak měli jezuité hebrejskou tiskárnu v Olomouci pod lepší kontrolou.²⁴ Neumann byl navíc konvertita, na nějž jak křesťané, tak Židé pohlíželi s nedůvěrou.

²¹ Voit 2006, heslo Hirnle, František Antonín, s. 356–357.

²² MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 114b, Podstatský a Wimmersperg reprezentaci a komoře 24. prosince 1753.

²³ S výjimkou jedné věty vysázené hebrejskými literami na titulním listě historiografického spisu *Pastor Lapis Israel*, Olomouc: Hirnle 1740, BCBT31786.

²⁴ Připomeňme, že podle privilegia si Neumann mohl zvolit místo, kde bude tisknout, a to Brno, nebo Olomouc. Dnes už nezjistíme, zda by byla situace jiná, kdyby Neumann tiskl v Olomouci, a ne Brně.

3.3 Spor s cenzory

Stručně připomeňme situaci hebrejské knižní cenzury v Čechách a na Moravě.²⁵ Ani nejnovější důkladné archivní výzkumy jednoznačně nezjistily, kdy byla cenzura hebrejských knih v Čechách zavedena a kdo ji do cca roku 1672 vykonával.²⁶ Jisté je, že cenzura od začátku 16. století, kdy v Praze vyšly první hebrejské tisky, podléhala světskému úřadu (královské, resp. dvorské kanceláři, místodržitelství); vlastní posouzení textů prováděli pověřeni hebraisté z řad vzdělanců, často také židovští konvertité. Od konce 60. let 17. století se cenzurou hebrejských knih zabývali častěji členové jezuitského řádu. Zásadní změna nastala po zákazu hebrejského knihtisku (1669–1672). Počínaje rokem 1672 byla cenzurou hebrejských knih pověřena arcibiskupská konzistoř a arcibiskup pak praktické provádění cenzury svěřil jezuitům z pražské univerzity.²⁷ Cenzura obecně zahrnovala tři složky – kontrolu rukopisů, které měly jít do tisku (cenzura preventivní, předtisková), kontrolu knih již vytištěných (cenzura následná) a v případě Židů také cenzuru kázání.²⁸ V první polovině 18. století vyniká především osobnost jezuity Františka Haselbauera (1677–1756),²⁹ který vykonával funkci hebrejského cenzora více než čtyřicet let (1712–1756). Haselbauer jako cenzor proslul svým nekompromisním postojem k ničení a zabavování hebrejských knih, jež podle něj obsahovaly blasfémie proti křesťanství, snahou „opravit Talmud“³⁰ a také sporem s vrchním pražským rabínem Davidem Oppenheimem.³¹

Od konce 40. a během 50. let 18. století zaváděly dvorské úřady podstatné změny v organizaci cenzury zaměřené na její centralizaci a zestátnění.³² To se dotklo i cenzury hebrejských knih, kterou měly místo dosud zodpovědných církevních úřadů (tj. arcibiskupské konzistoře v Čechách a jezuitské koleje v Olomouci)

²⁵ Pojmem „cenzura“ v tomto textu označuji vlastní kontrolu obsahu textů. K cenzuře hebrejských knih obecně Popper 1968; nejnověji Burnett 2021; k cenzuře zejména v 16. století v Itálii Raz-Krakotzkin 2007.

²⁶ Nejnověji k cenzuře hebrejských knih v českých zemích Putík 2012, kde je shrnuta i dosavadní literatura k tématu; pro mladší období Cermanová – Marek 2007.

²⁷ Putík 2012, s. 192 a 212.

²⁸ Putík 1999, s. 28–29.

²⁹ K Haselbauerovi Segert – Beránek 1967, s. 83–84; dále databáze *Řeholníci*, Haselbauer, Franciscus, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000148362> (cit. 19. 7. 2023); Cermanová – Marek 2007, s. 102; nejnověji Soukup 2021.

³⁰ K tomu Maciejko 2014.

³¹ K Haselbauerově úloze při zabavování hebrejských knih v domácnostech viz především Putík 1999, s. 37, ke sporu Haselbauera s Oppenheimem Nosek – Sadek 1970; Teplitsky 2013 a Teplitsky 2019, zvláště s. 175–187.

³² K cenzuře v kontextu tereziánských reforem viz Klingenstein 1970; obecněji Menčík 1888, s. 122; nově Wögerbauer – Piša – Šámal – Janáček a kol. 2015, s. 105–110.

převzít zemské komise. Po personální stránce nastalo příchodem Leopolda Tirsche do funkce hebrejského cenzora jisté uklidnění situace. Tirsch byl cenzorem v letech 1764–1788 a vystřídal Františka Zeleného, Haselbauerova nástupce, který v úřadě strávil léta 1756–1764. Během Tirschova působení došlo k zásadním změnám ve výkonu cenzury – v roce 1773 byl zrušen jezuitský řád a roku 1781 Josef II. definitivně odebral cenzuru z kompetence arcibiskupské konsistoře a převedl ji do pravomoci českého gubernia, nejvyššího státního zemského úřadu.³³

Na Moravě byla situace odlišná. Až do založení hebrejské tiskárny v roce 1753, respektive do vydání prvních knih v roce 1754, nebylo samostatného cenzurního úřadu pro hebraika zapotřebí.³⁴ První „potíž“ s hebrejskými knihami na Moravě však vyvstala už v roce 1721, kdy byly při kontrole hebrejských knih zabavených v domácnostech pražských Židů, která probíhala v pražském Ungeltu, objeveny bedny s knihami, které byly určeny Židům Berentu Goldschmiedovi a Koschmannu Lehmannovi v Mikulově.³⁵ Následně císař pověřil cenzurou hebrejských knih dovážených na Moravu olomouckou univerzitu, resp. tamní členy jezuitského řádu znalé hebrejštiny (9. prosince 1721). Toto rozhodnutí bylo potvrzeno císařovnou v roce 1744.³⁶

Po založení brněnské tiskárny zajišťovali hebrejskou cenzuru jezuité z Olomouce a měli též mít veškerou kontrolu nad pohybem hebrejských knih na Moravě, ať šlo o cenzuru nově vydávaných i kontrolu Neumannem dovážených knih. Kontrolovali také – na základě předkládaných soupisů pořízených celním úřadem – knihy, které se na Moravu a pak dále do Čech dostávaly ze zahraničí, především ze Sulzbachu,

³³ Cermanová – Marek 2007, s. 103; Cermanová 2008, s. 7–8.

³⁴ V literatuře se mi nepodařilo nalézt zmínky o tom, zda knihy dovážené na Moravu do vzniku tiskárny podléhaly nějaké kontrole či cenzuře K organizaci cenzury hebrejských knih v Čechách a na Moravě přehledně Kisch 1930, s. 456–490, k Moravě zvláště s. 465–466; dále Cermanová 2011, s. 325–336.

³⁵ Ke knihám v Ungeltu viz Putík 1999, s. 36–37; Sixtová 2010, s. 80–81. Zdeněk Šimeček také rekonstruuje nález a zabavení dvou beden knih patřících mikulovskému knihkupuči Löblovii Schidlostovi v Praze roku 1725, Šimeček 2011, s. 419–421.

³⁶ Šimeček 2011, s. 416–418 (s odkazy na archivní prameny v MZA a NA); Zuber 2003, s. 358. Popper 1968, s. 129, uvádí, že císařovna Marie Terezie již 16. ledna 1744 *pověřila* olomoucké jezuitu cenzurou hebrejských knih vydávaných na Moravě, toto tvrzení opírá o informaci (bez dalších odkazů na zdroje) v závěru článku Gersona Wolfa (Wolf 1863, s. 35–39). Správněji jde o *potvrzení*, že jezuité z Olomouce měli vykonávat cenzuru hebraik na Moravě už od roku 1721, které Marie Terezie vydala po sporu s olomouckým biskupem (Šimeček 2011, s. 416). Tyto skutečnosti naznačují, že i na Moravě docházelo k podobným kompetenčním sporům o cenzuru mezi arcibiskupstvím a jezuitu jako v Čechách.

Fürthu a Amsterdamu.³⁷ V roce 1755, po cenzurním sporu o Neumannovy tisky vyvolaném Františkem Haselbauerem, byl výkon cenzury olomouckým jezuitům odejmut a převeden do kompetence dvorské knižní revizní komise ve Vídni (*Bücher Censur Hof Commission*).³⁸ Cenzura na Moravě se tak dostala zcela pod státní kontrolu už od roku 1756, o dvacet pět let dříve než v Čechách. Pražský cenzor, vybraný a jmenovaný arcibiskupskou konsistoří, byl sice už od 60. let 18. století částečně *de iure* podřízený českému zemskému guberniu (vykonával funkci revizora a překladatele),³⁹ ale k zestátnění cenzury v Čechách a k jejímu definitivnímu přesunu do kompetence českého zemského gubernia došlo až v roce 1781.⁴⁰

Knihy z Neumannovy tiskárny cenzuroval Jan Milota (1719–1773), profesor hebrejštiny a řečtiny,⁴¹ ve sporu Neumanna s jezuitou se dále angažoval již zmíněný Timotheus Rajskey (1700–1761), rektor olomoucké univerzity,⁴² a taktéž zmíněný pražský cenzor hebrejských knih František Haselbauer, který zastával cenzorský úřad v Čechách v letech 1712–1756. Ilustrativní pro postoj tohoto cenzora k neumannovské dílně jsou jeho vyjádření v dopise pateru Janovi (Tillemu?) ze srpna 1755, kde se o ní zmiňuje jako o „dábelském vynálezu“ a apeluje na to, aby byla „tato škodlivá tiskárna zničena“.⁴³ Z dopisu je celkově zřejmý Haselbauerův nepřekonatelný odpor nejen k Neumannovi, ale i hebrejskému knihtisku včetně

³⁷ Menčík 1888, s. 120; o místech, odkud se do Čech dovážely hebrejské knihy Cermanová 2012, s. 223.

³⁸ Menčík 1888, s. 122–123, dále MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 251–252, výnos z 30. října 1756.

³⁹ Cermanová 2008, s. 8.

⁴⁰ Cermanová – Marek 2007, s. 102–103; Cermanová 2008, s. 6–8.

⁴¹ Databáze *Řeholníci*, Milota Joannes, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000102353> (přístup 19. 7. 2023).

⁴² Databáze *Řeholníci*, Rajskey Timotheus, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000100641> (přístup 19. 7. 2023).

⁴³ „... Haec typographia est diabolicum Judaeorum inventum...“, „... omnibus viribus ad laborandum est, ut haec praejudiciosa typographia simpliciter tollatur.“ Dopis Františka Haselbauera pateru Janovi z 22. srpna 1755, Národní knihovna ČR, sign. XVIII F 10, ff 123–124, zde f. 123b a 124b. Adresátem byl nejspíš Joannes Tille, pozdější nástupce Timothea Rajskeho ve funkci rektora olomoucké univerzity od května 1756, viz databáze *Řeholníci*, Tille, Joannes, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000100640> (přístup 19. 7. 2023). Za pomoc s překladem dopisu děkuji dr. Martě Vaculínové. V dopise Haselbauer zmiňuje i Michaela Tauffera, někdejšího Neumannova spolužadatele, který měl převzít cenzuru hebrejských knih po zesnulém pateru Volterovi. Tamtéž, f. 124b. Dokument přináší také velice zajímavou informaci o jisté „Bibliotheca hebraicos“. Snad šlo o sbírku tisků, které zabavili olomoučtí jezuité z cenzurních důvodů, logicky bychom ji měli hledat v dnešní Vědecké knihovně v Olomouci, jejíž současnou sbírku hebraik zkoumala Olga Sixtová, viz Sixtová 2010. Bohužel, tato „Bibliotheca hebraicos“ nebyla dosud identifikována. Za pomoc s pátráním děkuji dr. Danielu Soukupovi, prof. Jiřímu Fialovi a mgr. Jiřímu Glonkovi.

pražského. Pozastavuje se nad tím, odkud vzal tento „chudý Žid, bývalý písař a kavárník“ tolik peněz na zřízení tiskárny. Z dopisu je zřejmé, že Haselbauerovi hebrejská tiskárna v Brně tolik vadila především proto, že její tisky unikaly jeho kontrole, a schopnostem jezuitů z Olomouce nedůvěřoval. Až paranoidně se obával údajného šíření protikřesťanských blasfemií v hebrejských knihách, ve všech z hlediska křesťanské věrouky citlivých či problematických výrazech viděl rouhání a svou profesi cenzora chápal evidentně i jako ochranu křesťanů.⁴⁴ Mimo tyto invektivy v dopise Haselbauer navrhuje i konkrétní postup ve vykonávání cenzury: nejproblematictější pasáže v židovských modlitebních knihách by měl přehlédnout nově ustanovený před-cenzor (*vor-cenzor*) a následně doporučit jejich opravu. Teprve poté měla být kniha postoupena k další cenzuře na arcibiskupství. Po schválení oběma cenzory stvrzeném jejich podpisy mohla být kniha vytištěna, ale následně se musela znovu předložit ke kontrole, aby se ověřilo, zda byly cenzurované pasáže opraveny podle požadavků cenzorů a zda nebyly přidány jiné závadné pasáže. Prakticky by toto opatření hebrejský knihtisk výrazně prodražilo, zpomalilo až zablokovalo, a je zřejmé, že právě to bylo Haselbauerovou snahou. Snad se do jeho tažení proti brněnské tiskárně promítaly jeho dřívější osobní nenaplněné ambice týkající se hebrejského knihtisku, o nichž se zmíním dále.

Pokusme se nyní na základě archivních materiálů celou aféru rekonstruovat. Předseda české reprezentace a komory si 2. září 1755 u moravské reprezentace a komory stěžoval na to, že Neumann v Čechách prodává knihy z ciziny s moravským razítkem, které ovšem neprošly cenzurou. Předseda proto požadoval, aby se zakázal dovoz hebrejských knih z Moravy do Čech.⁴⁵ Na základě výše zmíněné stížnosti, totiž že Neumann dováží do Čech a tam prodává „necenzurované a mnoho škodlivého obsahující knihy“, byla v září 1755 na popud pražského cenzora Františka Haselbauera ustavena gremiální komise. Ta měla prohlédnout brněnskou Neumannovu dílnu i jeho bydliště. Haselbauer totiž pravděpodobně zjistil, že se v Čechách (v Praze?) prodávají Neumannovy knihy, které by jeho cenzurou neprošly, a rozporoval proto posudek olomouckých jezuitů. Haselbauer byl erudovaný hebraista, který zároveň, jak víme, hebrejské texty posuzoval velmi

⁴⁴ Za konzultace k obsahu dopisu děkuji dr. Alexandru Putíkovi.

⁴⁵ „... ohncensurirte viel übles in sich enthaltende bücher hereinlandes zum verkauf zubring, ...“.
MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 164–165, žádost moravské reprezentaci a komoře z 2. září 1755.

kriticky a jeho zaujetí vůči Neumannově tiskárně bylo až přehnané. Neumannově tiskárně byla následně pozastavena činnost, vytištěné a uskladněné knihy byly zabaveny, tiskař nemohl během projednávání záležitosti prodávat a ocitl se na mizině, protože nadále musel odvádět do státní pokladny roční poplatek 300 zlatých. Razie v dílně a zákaz její činnosti měly sloužit také jako exemplární příklad a výstraha pro obdobné případy.⁴⁶

O jaké knihy v této aféře šlo? Ačkoli jsem mezi archivními materiály k tomuto případu nenašla soupis tisků předložených Neumannem cenzorovi z olomoucké univerzity, všechny knihy, které archiválie zmiňují, kromě jedné výjimky (sidur), měl vydat Neumann. Kromě dochovaných edic (*Likutej Švi, Tfilat jom kipur katan, Slihot šel šovavim ta“t*, machzor ve dvou dílech), se v archiváliích uvádějí i další neznámé a bibliograficky nepodchycené tituly – tchinot a tchina („*Tchinus, gebethbuch vor die Weiber*“, a „*eine neue Techina*“), hagada („*Manichtana, oder Hagode*“), kalendář pro rok 1756 („*Calender vor das 1756te Jahr*“), sidury („*Seder tefilos mikol haschona, Rosch hodesch Siderl, ein Gebeth buch vor die Männer*“⁴⁷), traktát *Pirkej avot*, kniha *Keš šel adam* (nejspíš kniha modliteb pro umírající) a modlitební kniha pro ženy označovaná jako *Menora*. Archivní materiály tak významně doplňují a zpřesňují údaje o tom, co Neumann tiskl a vydával v prvním roce své činnosti.

Výše uvedené knihy Neumann předložil k cenzuře olomouckému profesorovi hebrejského a řeckého jazyka Janu Milotovi na jaře roku 1754,⁴⁸ ten je údajně shledal bezproblémovými, ale protože nebyl jmenován cenzorem, nevystavil tiskaři písemné potvrzení. Neumann tedy knihy vytiskl a hodlal je prodávat. Komise při své razii v září 1755 však našla i další knihy, které cenzurou neprošly, přestože uváděly na titulním listu formulaci „Cum Licentia Superiorum“. Na obsah knih měli olomoučtí cenzori a pražský cenzor Haselbauer rozdílný názor: zatímco olomoučtí jezuité knihy shledali jako řádné (*züchtig*), Haselbauer je ve své

⁴⁶ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 168–172, Rudolf von Blumencron reprezentaci a komoře 18. září 1755.

⁴⁷ Tento sidur, vydaný ve Fürthu 1752, byl jedinou knihou v této aféře, již Neumann nevytiskl. Sidur měl Neumann orazítkovat a prodávat.

⁴⁸ Knihy, které Neumann vydal v prvních dvou letech své činnosti a které mohl na jaře roku 1754 předložit, musí mít hebrejské vročení (5)514–(5)515. Víme celkem o šesti knihách, které by přicházely v úvahu, viz Jelínková 2015, s. 104–105. V tomto ohledu možná Neumann trochu přehání o době, kdy knihy zaležely u cenzora (rok a půl), nebo skutečně tiskl s tak velkým časovým předstihem, že mohl knihy s vročením 515 (tj. cca září 1754–září 1755) tisknout už na jaře 1754?

předpojatosti považoval za nevhodné (*ärgerlich*). Napříště se mělo těmto nejasnostem předejít tím, že pověřený cenzor vypracuje přesný soupis cenzurovaných knih opatřený jeho jménem a odborným stanoviskem. Mezitím ale knihy měly zůstat zabavené, Neumannovi byl zakázán prodej a tiskárna nemohla pracovat.⁴⁹

Neumann si kromě toho, že ani po roce a půl, v říjnu 1755, stále neměl Milotův cenzurní posudek, stěžoval si na to, že nemůže knihy prodávat ani tisknout, ačkoli stále platil za koncesi. Jeho další ztráty činily 6000 zlatých a utratil dost i za nákladné a ve výsledku zbytečné cesty za Milotou do Olomouce. Kvůli cenzurním průtahům například prodělal na tisku kalendáře, který ho přišel na 250 zlatých a jež chtěl prodávat v Brně na trhu před začátkem nového židovského roku, ale později byl neprodejný. Podobně prodělal i na knize *Slichot šel šovavim ta*“t, která obsahuje modlitby, jež se recitují pouze v přestupném roce, což jejich prodejnost také omezuje. U této knihy své náklady na tisk vyčíslil na 130 zlatých. Přitom upozorňuje, že tyto slichot vytiskl podle pražského exempláře.⁵⁰ Dále připomíná ušlý zisk z nabídky jistého obchodníka s knihami z Polska, který Neumannovi v Brně nabízel, že koupí knihy v hodnotě 500–600 zlatých, které mu ovšem Neumann kvůli zakazu prodat nesměl.⁵¹ Neumann také uvádí, že má křesťanské věřitele, kteří jej finančně podporují a u nichž se zadlužil, a i kvůli nim, své ženě i čtyřem nezaopatřeným dětem chce očistit své jméno. Svou celkovou ztrátu Neumann ohodnotil na sumu 6000 zlatých a uvádí, že kvůli cenzurním námitkám vytiskl zbytečně celkem 78 000 listů (*Blätter*), které musí nyní opravit.⁵²

Neumannovy stížnosti je třeba brát s jistou rezervou. Přestože jde o formální žádosti týkající se obchodních a finančních záležitostí adresované nejvyššímu úřadu, tiskař poměrně barvitě a zaujatě popisuje své cesty, které podnikal po moravských obcích kvůli razítkování židovských knih. Nápadně často také vyzdvihuje svou konverzi,

⁴⁹ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 168–172, Neumannova zpráva reprezentaci a komoře z 18. září 1755.

⁵⁰ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 192b, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755. Zmiňovanou pražskou edici slichot se mi nepodařilo identifikovat. Odkazem na pražské slichot chtěl Neumann zdůraznit, že toto vydání bylo Haselbauerem schválené.

⁵¹ V 90. letech byla hodnota jednoho centnéře knih (cca 56 kg) cca 40 zlatých. Objem knih v hodnotě 500–600 zlatých by tedy dosahoval cca 15 centnéřů, tj. 840 kg. Viz Cermanová 2012, s. 223–224. Ve stejné době byla průměrná cena jedné knihy jeden zlatý, takto Cohen 2010/2011, s. 90, pozn. 13.

⁵² MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 194b-195 a 203b, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755.

vyvolanou patrně spíš společenskými a obchodními důvody než zájmem o křesťanskou víru.⁵³ Těžko můžeme posoudit, nakolik vypovídají tyto protižidovské výpady o Neumannově postoji k bývalým souvěrcům, a zda si jimi chtěl naklonit nejvyšší státní úředníky. Stejně tak jeho nelichotivá vyjádření o nekompetentnosti pražských židovských tiskařů i holedbání, že jeho tisky poptávají Židé až v Praze, je třeba brát spíš jako součást konkurenčního boje.⁵⁴

Pozoruhodnější než tato osobně laděná tvrzení je popis průběhu cenzurního řízení a protichůdné stanovisko obou jmenovaných cenzorů a posuzovatelů – olomouckého Miloty a pražského Haselbauera. Je zřejmé, že Haselbauer byl výborný hebraista, který ovládal i aramejštinu a jüdischdeutsch (jidiš), zatímco o Milotových znalostech hebrejštiny nevíme nic. Milotu Neumann označuje za nekompetentního člověka s chabými a plytkými znalostmi hebrejštiny, jehož vratký a nejednoznačný přístup, který přirovnává ke třtině klátící se nad rybníkem, uvedl tiskárnu v nečinnost. Z Milotovy obrany naopak můžeme rekonstruovat postup cenzora: nařčený Milota se hájil, že knihy posuzoval podle instrukcí, které sestavil sám Haselbauer v dokumentu nazvaném *Haupt-Schliessel*,⁵⁵ a slova nebo výrazy, k nimž měl výhrady, dále ověřil v základních spisech, jmenovitě Eisenmengerovi.⁵⁶ Podle Neumannovy stížnosti měl navíc Haselbauer nepokrytě stranit židovským tiskařům v Praze: protože měl námitky proti Neumannovým knihám a zakázal jejich prodej, tiskaři v Praze mezitím vydali machzor, modlitební knihu pro svátky, a tím Neumannovi způsobili ztrátu. Podle Neumanna šlo o dvoudílný machzor

⁵³ „... jako neofyta jsem poznal židovskou zlobu a slepotu a téměř nevykořenitelné omyly v jejich knihách“, MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 183, Neumann reprezentaci a komoře 17. října 1755 (f. 180–185), jinde se vyjadřuje např. o tom, že se „my křesťané se od Židů lišíme ve věcech víry jako noc a den“ (tamtéž, f. 216), dále píše „o známé židovské vzdorovitosti, tvrdošijnosti a vzpurnosti“ (překlady autorka).

⁵⁴ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 216b, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755.

⁵⁵ „Haupt-Schliessel der censur des Francisci Haselbauer“ – patrně šlo o prováděcí předpis a příručku pro cenzory obsahující i slovník výrazů, na něž se mají cenzori zaměřit především. Je nanejvýš pravděpodobné, že podobná příručka, patrně nepublikovaná, existovala a že ji sestavil právě Haselbauer i s ohledem na svou urputnost. Mohl se inspirovat i *Sefer ha-zikuk*, první příručkou pro cenzory sestavenou v Itálii koncem 16. století, o níž se podrobněji zmíním dále. Podrobné instrukce k cenzuře Talmudu kompilované na základě Eisenmengerova krajně protižidovského a protitalmudického díla *Entdecktes Judenthum* (viz níže), shrnul Haselbauer v dokumentu „Cynosur und Haupt Regeln welche in corrigirung des Talmuds sollen vom Jüdischen vorCensor accurat beobachtet werden“, Archiv pražského arcibiskupství, APA I, C 142/3, f. 183–184. Citováno podle Maciejko 2011, s. 164 a pozn. 48, s. 182. Snad právě tento dokument měl Milota na mysli.

⁵⁶ Johann Andreas Eisenmenger, *Entdecktes Judenthum*, s.l. 1700, VD17 12:112445G.

velkého formátu (folio),⁵⁷ vytištěný podle vydání v Sulzbachu, jež vyšlo se souhlasem tamního kurfirta bez cenzurních námitek, a údajně měl tento machzor vyjít již dříve v Praze.⁵⁸

Neumann předal tento machzor Milotovi k cenzuře na jaře 1754, tisk však více než deset týdnů ležel v Olomouci netknutý bez cenzury. Mezitím měl ale vyjít v Praze, z čehož Neumann odvozuje, že Haselbauer svým jednáním protežoval pražské židovské tiskaře.⁵⁹ V Praze v této době tiskla hebrejsky pouze tiskárna bakovská, která ovšem podle Vinogradova *Thesauru* nevydala v roce 1754–1756 žádnou modlitební knihu pro svátky: v roce 1754 vyšel pouze sidur,⁶⁰ machzor až o tři roky později, v roce 1757 (přesněji mezi zářím 1756 a zářím 1757).⁶¹ Buď si tedy ohledně vydání pražského machzoru Neumann přísazuje a zveličuje, aby podpořil svou stížnost u státních úřadů – mohl se dozvědět, že se v té době v Praze vydání machzoru teprve tiskne, anebo, což je méně pravděpodobné, se z vydání pražského machzoru nedochoval žádný exemplář. Téměř vyloučit můžeme domněnku G. Wolfa,⁶² že Haselbauer chtěl machzory vydat v jezuitské tiskárně, s níž měl kontakty a kde vydával své spisy. Tato tiskárna sice měla ve své době – snad jako jediná – z nežidovských dílen i hebrejské litery: ty ostatně zakoupila v roce 1746 právě od Františka Haselbauera, který tiskové písmo, matrice i patrice nechal zhotovit na vlastní náklady kvůli tisku svých knih, za 287 zlatých 34 krejcarů.⁶³ Jezuitská tiskárna ovšem hebrejskou liturgii určenou Židům nevydávala. Hebraika z její produkce jsou většinou hebrejské gramatiky, Haselbauerova příručka pro konvertity *Grundlicher Bericht von dem Christenthum* v několika vydáních z let 1719–1722 a 1739⁶⁴ a dále křesťanské modlitby pro konvertity *Christliche Kirchen-*

⁵⁷ Otázkou je, zda šlo o dvoudílný machzor, který vyšel s impresem Brno 516, tj. ca září 1755–září 1756, ale v kvartovém formátu, nebo o jiné, nedochované vydání machzoru. K machzoru viz Jelínková 2015, s. 99–104.

⁵⁸ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 215, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755. Rok, kdy měl dvoudílný machzor v Praze vyjít, Neumann neuvádí, ale muselo jít o rok 1754–1755.

⁵⁹ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 195, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755.

⁶⁰ *Tfila mi-kol ha-šana*, Vinograd Praha 879, BHB neeviduje (exemplář ŽMP sg. 2736).

⁶¹ *Maḥzor mi-rešit ha-šana we-ʿad aḥarit ha-šana*, podle vydání v Sulzbachu 1716–1717, Vinograd Praha 881, BHB000172460 (exempláře ŽMP sg. 2833, 5942, 63.730, 63.730a,b).

⁶² Wolf 1865, s. 101–102. K hebrejské produkci jezuitské tiskárny viz též Voit 2006, heslo Tiskárna jezuitská, s. 898–902.

⁶³ Haselbauer tiskárně v roce 1746 spolu s hebrejským písmem odprodal velkou část nákladu svých spisů *Grundlicher Bericht vom dem Christenthum* a *Kurtzer Inhalt des Christlichen Gesetzes*, hebrejské gramatiky a slovníku za celkovou 980 zlatých. Tiskárna však za knihy Haselbauerovi částečně dlužila ještě v červnu 1753. Podrobněji Koldová 2005, s. 18–19 a 26.

⁶⁴ BCBT11208, resp. BCBT11207.

Gebether zu beständigen Andacht-Übungen z roku 1755 tištěné jidiš písmem v němčině či jüdischdeutsch.⁶⁵ Je také zcela nepravděpodobné, že by jezuitská tiskárna hodlala vydat modlitební literaturu pro Židy a současně můžeme téměř vyloučit předpoklad, že by si Židé kupovali modlitby vydávané právě tiskárnou vedenou řeholním řádem, který byl pověřený cenzurováním hebrejských tisků.

Činnost Neumannovy tiskárny byla sice nejpozději v roce 1756 obnovena a zákaz prodeje byl také odvolán, ovšem firma se dostala na pokraj krachu. Spor, resp. jeho následky, se pak vlekl několik dalších let. Ještě v červenci 1759, několik měsíců před svou smrtí (a tři roky po smrti Františka Haselbauera), žádal Neumann finanční náhradu za ušlý zisk způsobený zabavením tisků a zákazem prodeje knih.⁶⁶ O dlužnou částku 6000 zlatých se ve sporu s jezuitou z Olomouce i Prahy soudila po Neumannově smrti v roce 1760 i vdova Anna Františka.⁶⁷ Z akt ke sporu vdovy Neumannové a pražské jezuitské koleje vedenému v září 1762 vyplývá, že její žaloba byla smetena jako neodůvodněná a i její žádost o odškodnění byla zamítnuta.⁶⁸ Vdova Neumannová i nadále narážela na invectivy ze strany pražských jezuitů, kteří rozporovali činnost vídeňské cenzurní komise a stěžovali si na to, že Anna Františka Neumannová prodává knihy škodlivého obsahu.⁶⁹

Velice zajímavá je komparace údajů z archivních materiálů s články o Neumannově případu z pera historika Josefa Miesese.⁷⁰ Mieses totiž mohl čerpat z materiálů uložených ve vídeňském Rakouském státním archivu, které jsou dnes kvůli požáru Justičního paláce v roce 1927 dostupné jen torzovitě.⁷¹ Z Miesesova popisu události se dozvídáme další podrobnosti, jež si na tomto místě zaslouží být uvedeny zejména proto, že přinášejí vyústění celé aféry. Podle Miesesem citovaných materiálů a ve

⁶⁵ BCBT08909. Podrobněji k židovským jazykům viz kap. 10.

⁶⁶ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 619, Neumann reprezentaci a komoře 28. července 1759.

⁶⁷ Rudolf Zuber uvádí vyšší částky, dohromady pohledávka měla činit 7204 zlatých. Zuber 2003, s. 364.

⁶⁸ V tomto sporu žalovaná strana – rektor Klementina Petr Janovka – argumentovala tím, že cenzor Haselbauer při zabavení knih a zavření tiskárny konal pouze svou povinnost a jednal v zájmu víry, nemůže mu tedy být prokázán zlý úmysl. Navíc agenda cenzury hebrejských knih spadala do kompetence arcibiskupství a nikoli jezuitské koleje, a předmětné knihy byly zabaveny celním úřadem, a ne cenzorem Haselbauerem. Naopak byl pokárán právní zástupce vdovy Neumannové František Dominik Rapa, který se pro svou nezkušenost dopouštěl nactiutrháčnických formulací. NA, fond SJ, sign. L 57 4, f. 21–22. Za zpřístupnění dokumentu děkuji dr. Alexandru Putíkovi, za pomoc s překladem dr. Martě Vaculínové.

⁶⁹ Mieses 1913, s. 52–55.

⁷⁰ Mieses 1913 a Mieses 1914.

⁷¹ Především materiály v oddělení Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Hofkanzlei. Drašarová (ed.) 2013, s. 280–281.

shodě s výše popsaným žádal Neumann Milotu o cenzurní posudek, ten mu jej ovšem nedal písemně, protože nebyl ustanoven cenzorem. Neumann tedy knihy vytiskl a prodával, ovšem do záležitosti se vložil pražský cenzor Haselbauer a stěžoval si, že Neumann prodává knihy, které by on sám neschválil. Na Milotovu obhajobu z 29. října 1755 Neumann reagoval stížností na jeho nekompetentnost a podjatost u reprezentace a komory 8. prosince 1755. O několik dnů později, 24. prosince 1755, se mu dostalo odpovědi od dvorské cenzurní komise, že nevráživost jezuitů vůči tiskárně v Brně je nepřekonatelná a knihy mají posuzovat buď Matyáš Chorinský, děkan na Petrově, nebo Dominic Cavella, také z Petrova, případně vídeňský profesor hebrejštiny Alois von Sonnenfels.⁷² Nařízení z 31. ledna 1756 nakonec stanovilo, že inkriminované knihy má posoudit vídeňská dvorská knižní revizní komise, jmenovitě Adam František Kollár, knihovník Dvorní knihovny ve Vídni, jehož posudek byl pro Neumanna příznivý. Na jeho základě knižní revizní komise 12. února 1756 doporučila, aby Neumannovy knihy posuzovala dvorská cenzurní knižní komise ve Vídni. Toto rozhodnutí schválila i Marie Terezie výnosem z 28. února 1756 a potvrdila, že knihy, o které v cenzurní kauze šlo, může Neumann dále prodávat, protože Haselbauerovy námitky byly neopodstatněné. Neumann měl zasílat své knihy vídeňské knižní cenzurní komisi ve dvou identických exemplářích a v případě jejich bezproblémového posouzení měl bezodkladně dostat schválení (aprobaci) k tisku a následně jejich prodeji.

Na rozdíl od věcného a fakty podloženého Miesesova popisu líčí církevní historik Rudolf Zuber podstatu sporu odlišně, což je dáno patrně i jeho protižidovským postojem. Podle něj šlo jednak o spor pražských a olomouckých jezuitů s Neumannem, ale i o kompetenční spory mezi jezuitským řádem v době před jeho zrušením a císařským dvorem. Celou záležitost pak vykládá jako příklad nebývalého společenského vzestupu Židů, resp. dříve omezovaných společenských vrstev, na úkor jezuitského řádu, a dále toho, že stát dával přednost svým ekonomickým zájmům před konfesními. Zuber zcela odhlíží od původní podstaty celé aféry, již byl spor o cenzuru mezi olomouckými a pražskými jezuity v době jejího převedení z církevní na státní moc. Ani zdaleka nelze přijmout autorovy názory týkající se oprávněnosti cenzorských námitek proti konkrétním hebrejským výrazům.

⁷² K Sonnenfelsovi podrobně Cerman 2012, s. 36–42.

3.4 Sporné výrazy z pohledu cenzora

Pro zhodnocení výše popsané kauzy je důležité připomenout, které výrazy vyvolaly tak velké rozhořčení, že kvůli nim bylo třeba zakázat tiskárně činnost, byť dočasně. Všeobecně problematické byly z pohledu křesťanských cenzorů v zásadě dvě modlitby, které jsou každodenní součástí židovské liturgie. První z nich je 'amida, konkrétně její část *birkat ha-minim*, tj. „požehnání odpadlíků“, (hebr. *min*, „kacíř, sektář“), kde se o nežidech (*mešumadim*, „odpadlíci“, a *minim*, „heretici“) mluví jako o těch, kteří nemají naději. Druhou je modlitba 'alejnu le-šabeaḥ, v níž modlíci děkují za to, „že nebyli učiněni nežidovským národem, který se klaní marnosti a prázdnotě a Bohu, který jej nespasí.“⁷³ Tyto pasáže byly předmětem křesťansko-židovských polemik od středověku, protože byly chápány jako protikřesťanské. Výsledkem vnitřní autocenzury a výhrad křesťanské cenzury pak byly reformulace (výraz *malšinim*, „pomlouvači, udavači“, místo *mešumadim* a *minim*), případně vynechání části textu těchto modliteb (prázdné místo výše uvedené části 'alejnu le-šabeaḥ). Změny v textu těchto modliteb už před zavedením institucionalizované cenzury dokládají jak rukopisné verze, tak rané italské edice modlitebních knih od 15. století – například poděkování modlíciho se v úvodní části ranní liturgie zvané *birkot ha-šahaḥar* mění místo negativně formulovaného *še-lo 'ašani goj* na pozitivně vyjádřené *še- 'ašani Jišra 'el*.⁷⁴ Už v této době, tj. v Itálii 16. století, nebyl přístup cenzorů vždy jednotný. To, co v některých vydáních modlitebních knih prošlo bez zásahů cenzora, bylo v jiných vydáních cenzurováno a jiný byl také postoj cenzorů v aškenázském a sefardském prostředí. Není proto překvapivé, že Milotovy výhrady mířily v zásadě k výše uvedeným modlitbám (*birkat ha-minim* a 'alejnu le-šabeaḥ) ani to, že Neumann poukazuje na nesoustavnost Milotových cenzurních zásahů – v machzoru měl k výrazu *goj* výhrady, ovšem ve sbírce modliteb *Goder geder* mu stejný výraz nevadil.⁷⁵

Cenzor Milota ve své obhajobě upozorňuje i na další výrazy, které byly z křesťanského hlediska vnímány jako kontroverzní nebo dokonce urážlivé kvůli konotacím s hanlivými označeními pro křesťany. Jde především o výraz *goj*

⁷³ „... *še-lo 'ašanu ke-gojej ha- 'arašot še-hem mištaḥawim le-hevel wa-riḳ u-mitpalelim el El lo 'joši 'a...*“.

⁷⁴ Podrobněji Raz-Krakotzkin 2007, s. 166–169; Raz-Krakotzkin 2004, s. 135–141.

⁷⁵ MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 207b, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755. Na nekonzistentní přístup v cenzuře upozorňuje i Raz-Krakotzkin 2007, s. 121.

(„nežidovský lid, národ“) a další jeho spojení (*gojej ha- 'areš*, „národy země“), dále akronym 'aku"m ('*ovdej kochavim u-mazalot*, „ti, kdo slouží hvězdám a znamením“), 'ovdim zarim („modloslužebníci“), *zedim* („hříšníci“), *hevel wa-riq* („marnost a prázdnota“, podle Iz 30,7), *Edom* (biblický název území, již v talmudické literatuře používaný i pro označení Římské říše, přeneseně pak od středověku pro křesťanství).⁷⁶

Dále Milota navrhuje změny ve výrazech *zedim* („hříšníci“, místo toho: *mi-še lo 'asa tšuva*, ti, „ti, kdo nečiní pokání“), *apiqoros* („epikurejec“, člověk popírající rabínskou tradici nebo překračuje některé příkázání, ale nezavrhnul židovství, místo toho: *še-šo 'el*, „kdo se ptá, kdo zpochybňuje“) a spojení 'ovdim zarim („modloslužebníci“, místo toho: *giborim*, „hrdinové“). Také tyto výrazy tradičně vzbuzovaly zvýšenou pozornost křesťanské cenzury, objevují se už v prvním indexu zakázaných knih, „kodifikační“ příručce cenzorů hebrejských tisků *Sefer ha-zikuq* z roku 1596.⁷⁷

Milota vcelku pochopitelně vychází z tradičních křesťanských interpretací těchto výrazů, což je zřejmé i z jeho obhajoby. Podle ní *birkat ha-minim* jednoznačně kletba („ein grosses Fluch gebet“), Židé jsou utlačovatelé a zarytí nepřátelé křesťanů, a tak podobně. Jeho poznámka, že modlitby zahrnují i citace z Talmudu a obsahují kletby proti křesťanům, musela komisi posuzující spor jednoznačně popudit proti Neumannovi. Z archiválií dále vyplývá, že výhrady a námítky proti údajně rouhačskému obsahu měl Milota i ke knihám, které Neumann prokazatelně dovážel (a náležitě orazítkoval), ale sám netiskl; na to usuzuji z námitek k siduru vytištěnému ve Fürthu v roce 1752.⁷⁸ To by pak znamenalo, že i dovážené knihy se měly cenzurovat, nebo to tak mělo být aspoň dočasně po dobu celé aféry. Je ale možné, že si Neumann opět před úřady přisadil.

⁷⁶ Teologický rozbor a interpretace těchto z pohledu křesťanství problematických výrazů a pasáží přesahuje tuto práci. Připomeňme, že 'amida i 'alejnu jsou zásadní pasáže židovské každodenní modlitby, jimiž se věřící identifikuje se židovstvím a zároveň se jimi vymezuje vůči křesťanství. Židovské a křesťanské chápání těchto modliteb bylo tedy zákonitě odlišné.

⁷⁷ První verzi *Sefer ha-zikuq* sestavil Domenico Gerosolimitano v roce 1596 v Mantově a poslední doplněná verze pochází z roku 1626, kniha však nikdy nevyšla tiskem. Raz-Krakotzkin 2007, s. 120ff. Autor také upozorňuje na to, že ne všechny cenzurní zásahy v knihách provedené Gerosolimitanem odpovídaly tomu, co navrhuje v *Sefer ha-zikuq*.

⁷⁸ Viz pozn. 46. Snad jde o vydání siduru *Seder tfilot mi-kol ha-šana kfi minhag aškenazim, Pehem, Polen u-Merrin*. Fürth, Chajim ben Cvi Hirš 513, tj. 1753, BHB000307956. Vydání siduru z roku 1752 se identifikovat nepodařilo.

Pozoruhodné je, že Neumann našel na straně křesťanů i zastánce – zmiňuje, že modlitební knihy, proti nimž brojil cenzor Milota, nechal prohlédnout i tehdejší děkanem brněnské kapituly sv. Petra Matějem (Matyášem) Františkem Chorinským (1720–1786),⁷⁹ a ten v knihách nenašel závadné pasáže. Otázkou je, nakolik byl Chorinský schopen hebrejské tisky posoudit. Se zapojením brněnského kapitulního děkana však dostává Neumannova záležitost a ostatně i celé jeho působení další rozměr: mít významného a nestranného zastánce na křesťanské straně bylo pro konvertitu Neumanna bezpochyby důležité. Později, od roku 1766, byl Matyáš František Chorinský, tehdy už jako olomoucký světicí biskup, přisedicím v nově zřízené zemské cenzurní komisi na Moravě, ovšem není zřejmé, že by posuzoval hebrejské knihy.⁸⁰

3.5 Shrnutí

Ačkoli tiskař Neumann měl zejména na počátku svého podnikání poměrně velkorysou legislativní podporu ze strany státních úřadů – byl jediný tiskař v zemi s monopolem na dovoz hebrejských knih, jemuž byla navíc svěřena evidence veškerých hebrejských knih na Moravě, jeho slibně nastartovanou podnikatelskou dráhu brzy zbrzdil spor s jezuitou ohledně cenzury. Největší potíže představovaly námítky cenzora k vydávaným modlitebním knihám – siduru, machzoru a příležitostným modlitbám pro různé svátky. Protože modlitební knihy zároveň představovaly základ tiskařské produkce většiny tiskáren,⁸¹ je snadné si představit, jaké potíže výhrady cenzorů způsobily. Aféra dále potvrzuje, že právě na liturgické knihy se soustředila pozornost cenzorů od počátku knihtisku, i to, že jejich urputnost nepolevovala ani ve střední Evropě v polovině 18. století.⁸²

⁷⁹ Nevíme přesně, kdy, ale evidentně během probíhajícího sporu. MZA, fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 211b, Neumann reprezentaci a komoře 9. prosince 1755.

K Chorinskému viz *Encyklopedie města Brna*, heslo Matěj (Matyáš) František Chorinský, autor hesla MJ. O jeho znalostech hebrejštiny se mi nepodařilo nalézt doklady. Podle Miesese 2014, s. 620 nakonec Chorinský cenzurou Neumannových sporných knih pověřen nebyl, posoudil je A. F. Kollár ve Vídni.

⁸⁰ Wögerbauer – Píša – Šámal – Janáček a kol. 2015, s. 109.

⁸¹ Z bibliografie tisků, které Neumann vydal v letech 1754–1760 vyplývá, že liturgie představovala 11 (68 %) z celkem 16 vydaných tisků. Liturgické knihy měly zároveň i vyšší náklad, představovaly tedy bezkonkurenčně nejvyšší objem tiskařské produkce jak co do četnosti edic, tak pokud jde o výši nákladu.

⁸² Raz-Krakotzkin 2004, s. 142 (cenzura v aškenázských machzorech). E. Schrijver (Schrijver 2007, s. 158) sice uvádí, že cenzura ve střední Evropě v 18. století byla leckdy intenzivnější než v Itálii 16. století, tedy v době, kdy tam docházelo k pálení Talmudu, nicméně toto tvrzení je třeba brát s rezervou.

Neumann tak kromě nevyjasněných kompetencí ve vykonávání cenzury zřejmě doplatil i na osobní nevraživost mezi ním a jezuity, na vnitřní neshody mezi olomouckými a pražskými jezuity a na jejich nejednoznačná stanoviska. Svou roli hrály i důvody konkurenční, profesní i osobní včetně osobní averze ze strany Haselbauera a snad i jeho někdejší ambice v oblasti hebrejského knihtisku. Nelze vyloučit, že šlo kromě sporu o „závadný“ obsah tisků i o úmyslné zdržení kvůli konkurenčnímu boji, v němž Haselbauer zvýhodnil pražské hebrejské tiskaře. Ačkoli se Haselbauer usilovně snažil fungování hebrejské tiskárny v Brně paralyzovat, pro stát byla fungující domácí hebrejská tiskárna ekonomicky výhodnější, a proto se jeho brojení nakonec minulo účinkem.

Je zřejmé, že cenzurní aféra a její následky tiskaře Neumanna vyčerpaly finančně a patrně i fyzicky. Často si ve svých žádostech stěžuje na podlomené zdraví. Snad i následkem vleklého sporu zemřel poměrně brzy, na jaře 1760. Neumannova aféra ukazuje, že vcelku racionální přístup ze strany státu převážil nad stížnostmi cenzorů – tiskárna byla sice dočasně omezena ve své činnosti, ale nebyl vydán zákaz knihtisku obecně, jako tomu bylo v 16. nebo 17. století či začátkem 18. století.⁸³ Každopádně z přehledu knih, které Neumannova tiskárna vydala v jednotlivých letech, je rok 1755, tedy těsně před vypuknutím cenzurní aféry na konci léta téhož roku, nejplodnější, zatímco v dalších letech produkce postupně klesá. K rokům 1757–1759 evidujeme pouze jeden či dva vydané tituly, což je překvapivě málo, i pokud bereme v potaz, že se některé edice z daného období nejspíš nedochovaly. Zásadní změna nastala ve vykonávání cenzury, již po roce 1756 místo olomouckých jezuitů převzala vídeňská dvorská cenzurní komise. Zda i po tomto přesunu docházelo k potížím s cenzurním řízením nebo ne, nelze bez dalšího důkladného studia příslušných archivních materiálů zjistit, zdá se ale, že k tak výrazně problematickému střetu nedošlo. Ze sporu vyšel tiskař relativně dobře především

⁸³ Ostatně sám Neumann připomíná aféru tiskaře a bibliografa Šabtaje Basse, který byl v roce 1712 v Dyhernfurthu obviněn místními jezuity z toho, že ve své tiskárně tiskne knihy s protikřesťanským obsahem (konkrétně šlo o *Ša'arej Šijon* Natana Hannovera). Knihy byly následně zabaveny a Šabtaj Bass uvězněn na deset týdnů, viz *YIVO Encyclopedia*, heslo Bass, Shabbetai ben Yosef, autor hesla Heller, Marvin J.; podrobněji Bendowska 2013, s. 490–492. Neumann přitom překvapivě nezmiňuje další podobnou aféru, o které jistě musel vědět také, a to zabavení knih v židovských domácnostech v Praze 1712–1721, k ní nejnověji Putík 1999, s. 36–37. Monstrózní několikaletá operace, při níž bylo nařízena kontrola a revize všech hebrejských knih v Praze a v Čechách, se ovšem netýkala primárně tiskařů, ale byla zaměřená proti knihám a jejich držitelům obecně. V tehdejší komisi, která měla posoudit závadnost obsahu předkládaných knih, zasedal mimo jiné i F. Haselbauer. Ve zprávě z roku 1721 Haselbauer uvádí, že Židé vlastní na 100 000 (!) závadných knih, viz Putík 1999, s. 37.

díky osvícené politice císařovny Marie Terezie. Je možné, že se císařovna inspirovala přístupem svého manžela: v roce 1743 totiž velkovévoda František Štěpán Lotrinský v Toskánsku reformoval nařízení týkající se knihtisku a snažil se cenzuru vyjmout z kompetence církve.⁸⁴ Zda byl či mohl být tento krok přímou inspirací i pro rakouské země spravované jeho manželkou Marií Terezií, zůstává zatím v rovině úvah.

⁸⁴ Bregoli 2014a, s. 188.

4 Nehebrejská tiskárna Josefa Františka Neumanna

Neumannovská tiskárna je pozoruhodná tím, že z původní hebrejské dílny vznikla další tiskárna, v níž se tisklo latinsky, německy, česky a okrajově i v dalších jazycích. Ve druhé polovině 60. let 18. století vdova po zakladateli Anna Františka Neumannová a její syn František Leopold přestěhovali hebrejskou tiskárnu dočasně do Mikulova, kde začali tisknout i knihy v latině. Přehledně jsem dějiny tiskárny a její zaměstnance představila v předchozí části práce.¹ Zde pouze stručně připomenu, že první nehebrejské tisky Neumannových v Mikulově jsou z roku 1768 a tisklo se tam do roku 1778. Poté se celá dílna vrátila do Brna a oba provozy se rozdělily a osamostatnily. Nehebrejskou dílnu vedl Josef František Neumann, syn Františka Leopolda a vnuk zakladatele. Tiskárna fungovala v Brně od roku 1779 a poslední doložené neumannovské tisky jsou z roku 1808. Celkem evidujeme neumannovské nehebrejské tiskárny na sto třicet vydání.

Na ně se v této kapitole zaměřím. Podrobnější analýza neumannovské produkce z hlediska jazykového, žánrového a tematického pomůže zhodnotit význam tiskárny v rámci ostatní moravské tiskařské produkce. V případě neumannovské tiskárny se dále nabízí několik otázek: projevil se nějak to, že byli tiskaři potomky, resp. partnery konvertity ke křesťanství v její produkci? Tiskla dílna judaika nebo obecně spisy, které se týkaly Židů? Měla dílna nějakou vydavatelskou strategii, a to jak svou vlastní, tak skrze zapojení do jiného nakladatelsko-vydavatelského projektu? Dílna pochopitelně fungovala jako komerční podnik, dá se však v její produkci vyznat nějaké zaměření a vysledovat okruhy zadavatelů nebo cílovou skupinu? Odrážely se v produkci dílny myšlenky osvícenství, které se v té době na Moravě šířily? Na tyto otázky se v následující kapitole pokusím odpovědět.

4.1 Tiskař a nakladatel(é)

Na otázku, pro koho dílna pracovala, můžeme spolehlivě odpovědět jen částečně. V krátkém mikulovském období (1768–1778) je zřejmé napojení na místní piaristickou kolej. Dílna tiskla pro její potřeby (učebnice pro studenty piaristického gymnázia, disertace) a nejspíš i na objednávku představených řádu. Po přesunu do Brna je okruh zadavatelů či objednatelů i typ zakázek, na nichž dílna pracovala, méně zřetelný. Výjimku tvoří práce pro univerzitu v době jejího krátkého působení

¹ Viz kap. 2, odd. 2.5.

v Brně (1778–1782) a pro stát, která vyplývala z Neumannova postu dikasteriálního tiskaře – šlo zejména o úřední texty týkající se daní, práva nebo územní správy.

Některé edice tiskař Josef František Neumann vydal nákladem tiskárny, jiné, např. disertace a teze, byly prací na objednávku. Tiskl i pro některé brněnské knihkupce a nakladatele (katalogy knihkupců Weinganda a Mangoldta, pojednání o škodlivosti daně z nemovitosti vydané nakladatelem Gastlem aj.). Vlastním nákladem vydal Neumann sortimentní katalog svého knihkupectví a některé další tisky.² Zajímavým počinem byla spolupráce tiskárny s Heinrichem Georgem Hoffem a Michaellem Christianem Hirschem, německými autory, editory a nakladateli, z níž na začátku 80. let vzešly tři edice encyklopedií a další vzdělávací publikace. Tato spolupráce byla zároveň jedinou zakázkou na prokazatelně mezinárodní úrovni. Z hlediska fungování Neumannova provozu byla spíš výjimečná a podrobněji se jí budu věnovat dále. Z obsahové a tematické analýzy neumannovské tiskařské produkce vyplývá, že poměr tisků, který vyšly nákladem tiskárny, a tisků pro jiné nakladatele byl zhruba vyrovnaný.

4.2 Typografická, jazyková, žánrová a tematická analýza

Z typografického hlediska odpovídá dekor neumannovských tisků víceméně soudobému trendu. Tisky jsou typograficky poměrně střízlivé, jejich dekor se omezuje na drobné ozdůbky, vlysy a viněty, převažují typografické titulní listy. Část dekoračního materiálu se objevuje už v některých neumannovských hebrejských tiscích z 50. let, ani tento dekor však nebyl originální, protože byl zjištěn i v jiných dílnách.³ Dílna před svým rozdělením sdílela typografický materiál, a po rozdělení si pořídila nové vybavení, protože část dekoru zůstala v hebrejské tiskárně.⁴ Signet neumannovská tiskárna nepoužívala.⁵

² Výslovně jako nakladatel i tiskař je uveden v příručce pro zpovědníky, BCBT10490.

³ Vedle ozdůbek jde například vlys ze Svobodovy tiskárny, používaný ve 30. letech v Brně, vlys používaný v Hrabově tiskárně v Praze ve 40. letech. Podrobněji viz kap. 13 věnovaná dekoru a příloha č. 1.

⁴ Zajímavý je vlys s hebrejskými literami *gimel – alef – tet* („Got“, v jidiš Bůh) otištěný v *Documenta spiritualita ex epistolis s. Josephi Calasanctii ...*, Mikulov, Anna Františka Neumannová 1772, BCBT10300, s. III, a v *Kancionálu*, Brno, Josef František Neumann 1783, K02237, vlys na f. [1b], který bychom očekávali v nějakém tisku v jidiš, ale žádný takový se z neumannovské tiskárny nedochoval; podrobněji viz kap. 14 věnovaná dekoru.

⁵ Vyobrazení pelikána s knihou a se zkratkou CPSCRM (Cum Privilegio Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis), které se pravidelně objevuje v raných neumannovských hebrejských tiscích, signet není, podrobněji viz kap. 13.

Z věcného a žánrového hlediska charakterizuje neumannovskou produkci Petr Voit jako nábožensky vzdělávací.⁶ Podrobnější průzkum může toto obecné tvrzení zpřesnit. Pro větší přehlednost jsem tiskařskou produkci rozdělila podle místa vydání, v závěru ji však hodnotím komplexně.

4.2.1 Mikulov 1768–1778

V Mikulově bylo mezi lety 1768–1778 vytištěno celkem devatenáct edic, z toho šest v latině a třináct v němčině.⁷ Patnáct edic, tedy téměř tři čtvrtiny, představuje náboženská literatura. Zastupuje ji pět modlitebních knih, z nichž tři obsahují modlitby věnované sv. Josefu Kalasanskému, zakladateli řádu piaristů. V Mikulově dále vyšel výbor z dopisů tohoto světce, liturgická příručka k jeho oslavě, učebnice katechismu pro studenty piaristické koleje, disertace místního piaristy a další náboženské texty různého typu (tisky pro bratrstva, nábožensko-etický spis a duchovní písně zdejšího kostela sv. Václava). Z nenáboženských textů vyšly v neumannovské tiskárně dva příležitostné tisky: smuteční proslov k úmrtí opata Kryštofa Jiřího Matušky a básnická skladba v němčině ke svatbě Karla Emanuela z Hessen-Rotenburgu s Leopoldinou z Lichtenštejna, která proběhla v Mikulově v roce 1771.⁸ Většina mikulovských tisků je tedy spojena s místními piaristy, případně se soudobým náboženským životem či slavnostmi.

4.2.2 Brno 1779–1808

Německou, latinskou a českou produkci brněnské neumannovské tiskárny zastupuje více než sto deset vydání z let 1779–1808 (padesát edic v němčině, čtyřicet pět v latině a třináct v češtině). Poměr tisků v němčině a v latině se jeví jako téměř vyrovnaný, ale musíme vzít v úvahu, že tisky v latině jsou zastoupeny z velké části drobnými tisky univerzitních tezí. Tisků v češtině je nejméně, což zhruba odpovídá i soudobé jazykové situaci na Moravě.⁹ Není tedy překvapením, že v příhraničním Mikulově tiskárna nevydala ani jednu publikaci v češtině.

4.2.3 Tisky v češtině

V češtině vycházela především náboženská literatura (80 %, jedenáct z celkem třinácti edic). Z věcného hlediska jde o biblické texty (dvě edice žalmů a biblická

⁶ *Encyklopedie knihy*, heslo František Josef Neumann, autor hesla Voit, Petr.

⁷ Údaje o neumannovských edicích čerpám z bibliografických databází na portálu www.knihoveda.cz a z katalogu Moravské zemské knihovny (MZK). Při identifikaci edice odkazuji na národní retrospektivní bibliografii starých tisků, Knihopis (K) a Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (BCBT).

⁸ BCBT06378

⁹ Podrobněji Bláha 2017.

dějeprava), modlitební knihy a náboženské texty (kancionál, dvě edice zpěvů a litaní, předpisy náboženského bratrstva a duchovní cvičení). Českojazyčné náboženské tisky jsou v několika případech zastoupeny edicemi modlitebních a dalších textů pro evangelíky, jejichž vydání umožnil toleranční patent v roce 1781. V brněnské tiskárně pro potřeby nekatolíků vyšel kancionál J. T. Elsnera, duchovní cvičení *Praxis pietatis* L. Bailyho¹⁰ a litanie. Obnovenou činností nekatolických sborů popisuje zpráva o posvěcení kostela ve Vsetíně.¹¹ V tomto případě šlo rozhodně o tisky na objednávku, ačkoli bližší podrobnosti, např. konkrétní osobu zadavatele, neznáme. Neumann však nebyl jediným tiskařem, který po vydání tolerančního patentu tiskl pro obnovené evangelické sbory: náboženská literatura, především katechismy, kancionály, biblická dějeprava a další, vycházely např. i v Siedlerově tiskárně v Brně, Turečkově v Litomyšli nebo Hilgartnerově v Jindřichově Hradci.

Vedle náboženské literatury vyšly v češtině dva populárně naučné spisy věnované ekonomii zemědělství – naučení pro lid selský, který trpí nedostatkem píce a sena od dvorního rady Johanna Christiana Schubarta¹² – a chemii – pojednání o efektivním hašení požárů.¹³ Produkce v češtině, zcela převažující náboženská i nepočtená nenáboženská, odráží v podstatě praktické a aktuální potřeby. Kromě výše uvedených populárně-naučných příruček, jejichž cílem bylo i vzdělávání nižších společenských vrstev, v tiskárně vycházela také literatura, která měla zajistit obnovený náboženský život pro dříve pronásledované náboženské skupiny.

4.2.4 Tisky v latině

V Brně vyšlo necelých padesát vydání v latině včetně jednoho, které vytiskla hebrejská dílna Josefa Karla Neumanna.¹⁴ Latinské tisky zastupují nejčastěji teze

¹⁰ Tyto tisky jsou spojeny, autorsky nebo editorsky, s jednotou bratrskou, která však ani po vydání tolerančního patentu mezi tolerované církve nepatřila. Svou činností mohly bratrské sbory obnovit až po roce 1861. Jejich literatura ale mohla vycházet a sloužit potřebám jiných tolerovaných evangelických církví (helvétské, augsburské).

¹¹ Po vydání tolerančního patentu se k tolerovaným církvím přihlásilo v Českých zemích asi 80 000 osob, viz Nešpor 2005, s. 239–252.

¹² K15394, v neumannovské dílně vyšla i německá verze BCBT43424.

¹³ K18862.

¹⁴ Toto odborné lékařské pojednání o klasifikaci nemocí Michela Françoise Valenziho, BCBT43245, je jedním ze dvou tisků, které hebrejská dílna vytiskla v jiném jazyce než v hebrejštině. Druhým je německá sbírka poezie studentů gymnázia v Kroměříži, BCBT30443; oba tisky vyšly v roce 1796. Ačkoli měl hebrejský tiskař Josef Karel Neumann možnost tisknout i v jiných jazycích, s ohledem na rodinnou nehebrejskou dílnu ji až na tyto výjimky nevyužil: neumannovská hebrejská a nehebrejská tiskárna uzavřely po rozdělení dohodu o tom, že si nebudou vzájemně konkurovat.

disertačních prací z oboru práva, matematiky nebo teologie, dále několik odborných pojednání náboženského, teologického nebo právního obsahu, jako například příručka pro zpovědníky,¹⁵ spis o povinnostech kanovníků premonstráta a knihovníka louckého kláštera Norberta Gregora Korbera,¹⁶ hermeneutický výklad Nového zákona univerzitního profesora řečtiny Damiana Černého,¹⁷ právní spis, odborné teologické pojednání profesora právnické fakulty Josefa Vratislava Monseho¹⁸ i jeho dílo o církevních dějinách Moravy.¹⁹ Tisky Monseho prací a univerzitních tezí dokládají spolupráci neumannovské dílny s univerzitou. Tiskárna dále spolupracovala s Benediktem Mangoldtem,²⁰ který byl nakladatelem obou Monseho odborných spisů a nechal u Neumanna tisknout i své nakladatelské katalogy.

4.2.5 Tisky v němčině

Nejvíce edic, celkem šedesát, vydala tiskárna v němčině. Německé tisky jsou zároveň nejrůznorodější co do témat a žánrů, což logicky vyplývá z pozice němčiny jakožto úředního i běžně užívaného jazyka. Mezi vydáními v němčině jsou kromě původních spisů i překlady z italštiny (mravoučný spis, divadelní hra či biblické parafráze) a francouzštiny (encyklopedie a zábavná próza), nebo díla vícejazyčná, jako trojjazyčné vydání bajek v němčině, francouzštině a italštině, které sestavil a vydal Heinrich Georg Hoff.²¹

Tisk úředních textů (sbírka nařízení a zákonů, daňové záležitosti, územní správa, ekonomie) a almanachu vyplývá z Neumannovy funkce dikasteriálního tiskaře. Frekventovanými žánry jsou dále náboženské texty, odborná pojednání, parafráze biblických příběhů,²² etická a mravoučná díla,²³ teologická pojednání²⁴ i příležitostné tisky ke korunovaci císaře Františka I. či úmrtí generála Laudona. V tiskárně vyšlo i několik divadelních her, libret, zábavná próza, publicistická

¹⁵ BCBT10490.

¹⁶ BCBT07807.

¹⁷ BCBT11641.

¹⁸ BCBT14011.

¹⁹ K05935.

²⁰ *Encyklopedie knihy*, heslo Řehoř Mangold, autor hesla Voit, Petr.

²¹ BCBT26362.

²² BCBT01967.

²³ Spis připisovaný T. Kempenskému BCBT03452, pojednání o odpustcích BCBT32891.

²⁴ Spis o pastorální teologii olomouckého profesora Josefa Laubera BCBT09731, Opstraetovo teologické pojednání o překládání Bible BCBT06091.

zpráva o kriminálním činu a učebnice ekonomie již zmiňovaných autorů Michaela Christiana Hirsche a Heinricha Georga Hoffa.²⁵

V neumannovské produkci jsou výjimečné dva rozsáhlejší projekty z let 1779–1782, kdy dílnu kvůli nezletilosti tiskaře *de facto* řídil faktor Jan Nepomuk Schreiner. Jde o encyklopedii věd a umění a biografický slovník, tedy díla vzniklá jednoznačně pod vlivem osvícenství.²⁶ Encyklopedii ve formě otázek a odpovědí *Abriß und ausführliche Erklärung aller Künste und Wissenschaften*²⁷ sestavil, upravil a z francouzského překladu doplnil Michael Christian Hirsch, německý spisovatel a překladatel, a vydal ji spolu s již dříve zmiňovaným Heinrichem Georgem Hoffem, další pozoruhodnou brněnskou osobností.²⁸ Hoff se věnoval podnikání a finančnictví a byl ale zároveň popularizátorem a propagátorem vzdělávání podle osvícenských ideálů. Napsal více než dvacet populárně-naučných pojednání, přeložil a sestavil encyklopedie a biografické slovníky věnované hospodářství, vědám a umění, které tiskla neumannovská tiskárna začátkem 80. let v Brně. Zde také vydavatelé Hoff a Hirsch v lednu 1781 datovali svou předmluvu k encyklopedii a dedikovali ji hraběti Maxmiliánu Josefovi z Lamberka, další významné osobnosti společenského života a pozdního osvícenství na Moravě a současně Hoffovu příteli.²⁹ Hrabě Lamberg v Brně mimo jiné založil pobočku Hessen-homburské patriotické společnosti, vzdělavatelského spolku, jehož členem byl i Hoff. O tom, zda kontakt Hoffa s neumannovskou tiskárnou zprostředkoval

²⁵ BCBT09309.

²⁶ K osvícenství na Moravě především Stanovský (ed.) 2022, obecněji Tinková 2022.

²⁷ BCBT09310, VD18 10686991. Ačkoli impresum uvádí jako místo „nejnovějšího“ vydání Frankfurt [am Main?] a Lipsko s datem 1781, dle kolofonu bylo dílo vtištěno v Brně v neumannovské dílně, kde o rok později (1782) vyšlo třetí vydání, viz BCBT43338. I toto vydání má v impresu jako místo vydání Frankfurt a Lipsko 1781 a tiskařské údaje z kolofonu uvádějí Brno 1782. Je však možné, že jde o falešné impresum a vydání v Brně je patisk. Podobně (Frankfurt a Lipsko) je totiž formulované impresum i dalších tisků, které přeložil a patrně nakladatelsky zajistil H. G. Hoff (životopisy hraběte ze Sully a Jamese Cooka), ale na základě detailního typografického srovnání i s přihlédnutím ke spolupráci s Hoffem je lze také připsat neumannovské dílně. Vzhledem k tehdejšímu rozšíření patisku i fingování impres zejména z obchodních důvodů tak není možné vyloučit ani potvrdit, že neumannovská dílna vytiskla i další edice, které u ní národní bibliografie dosud nenevidují. Historický obraz sledovaného období to ovšem nezmění a bibliografové jsou na nekonečnost své práce zvyklí.

²⁸ K Hirschovi *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, heslo Hirsch, Michael Christian, autor hesla neuveden; k Hoffovi Hamerger – Meussel 1797, sv. III, s. 375–377. K Hoffovi podrobněji Kroupa 2006, s. 257–260. Jiří Kroupa ovšem uvádí Hoffa nepochopitelně pod jménem Heinrich Friedrich Hopf; obě osoby ztotožňuje na základě porovnání jejich bibliografie a údajů v Hambergerově a Meusselově lexikonu, na které J. Kroupa odkazuje.

²⁹ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, heslo Lamberg, Maximilian Joseph Graf von, autor hesla neuveden. K Lambergovi podrobněji Kroupa 2006, s. 59–76; nověji Stanovský 2021; Stanovský 2023.

právě dedikant Maxmilián Lamberk, lze jen spekulovat. Hoffova a Hirschova encyklopedie obsahuje i seznam předplatitelů – dílo si objednalo více než pět set osob převážně z Čech, Moravy a v menší míře z Německa a Rakouska včetně příslušníků šlechtických rodů Clary-Aldringenů, Dietrichsteinů, Fürstenberků, Liechtensteinů a dalších. Neumannovská dílna vytiskla i biografický slovník *Kurze Biographien oder Lebensabrisse merkwürdiger und berühmter Personen neuerer Zeiten*,³⁰ jehož sestavitelem a vydavatelem byl rovněž Heinrich Georg Hoff. Čtyři díly této encyklopedie byly vytištěny ve spolupráci neumannovské a svobodovské tiskárny v roce 1782. Vydání těchto dvou encyklopedií a obecně spojení s osvícenci M. Ch. Hirschem a H. G. Hoffem patří rozhodně k nejzajímavějším počínům neumannovské tiskárny; ke srovnatelným projektům se dílna v pozdějších letech neodhodlala.

4.3 Neumannovská tiskárna v soudobé moravské tiskařské produkci

Abychom mohli produkci neumannovské tiskárny vyhodnotit v kontextu soudobé produkce na Moravě, je třeba alespoň stručně nastínit celkovou moravskou tiskařskou produkci.³¹ Mezi lety 1750–1800 vyšlo na Moravě a ve Slezsku asi 1 600 edic,³² z toho přibližně sedm set v tiskárnách Brně a cca šest set třicet v Olomouci. Zbytek tiskařské produkce (cca dvě stě padesát edic) pochází z dílen v Jihlavě, Znojmě, Mikulově a ve slezské Opavě. Pokud sledujeme pouze poslední čtvrtinu 18. století, pracujeme zhruba s devíti sty edicemi. Z neumannovské tiskárny evidujeme asi sto třicet edic, což činí cca 8 % moravské tiskařské produkce druhé poloviny 18. století a necelých 15 % poslední čtvrtiny století.

Pokud odhlédneme od nejpočetněji zastoupených tisků kramářských písní, specifického typu lidové literatury, byly v moravské tiskařské produkci zastoupeny tyto žánry: odborná pojednání, náboženské texty, modlitební knihy, populárně-naučná literatura, příležitostné texty, kalendáře, učebnice nebo zábavná próza. Z hlediska věcného výrazně převládá náboženská tematika (christologie, mariologie, hagiografie), dále se objevují spisy právní, teologické, lékařské, etika

³⁰ BCBT09204.

³¹ Data čerpám z bibliografických databází na portálu www.knihoveda.cz, viz pozn. 7.

³² Pro srovnání: v českých zemích celkově vyšlo mezi lety 1750–1800 zhruba 12 000–15 000 edic. Velký rozptyl mezi spodní a horní odhadovanou hranicí je dán dosud neověřenými desiderátními nebo hybridními edicemi (více míst vydání).

nebo filologie.³³ Všechny tyto žánry a témata, mimo kramářské tisky, jsou více či méně zastoupeny také v produkci neumannovské dílny. Literatura vydávaná v neumannovské tiskárně tak v zásadě obsahově ani žánrově nevybočovala ze standardní produkce soudobých moravských i českých tiskáren.

Produkce latinsko-česko-německé filiálky neumannovské tiskárny byla nábožensky neutrální a nevyhraněná. Tiskla jak pro potřeby katolické většiny, tak okrajově pro tolerované nekatolické sbory. Na její produkci se tedy nijak neprojevovalo to, že vznikla rozdělením původní hebrejské tiskárny, založené konvertitou ke katolické víře. I když v Čechách i na Moravě ve sledovaném období vycházela judaika (spisy, jejichž obsah se Židů nebo judaismu týká) i hebraika (užší termín pro tisky tištěné hebrejskými literami), neumannovská tiskárna je netiskla. Soudobá bohemikální judaika a hebraika zahrnují protižidovské spisy,³⁴ překlady Nového zákona do hebrejštiny a jidiš pořizované kvůli misijním účelům,³⁵ katechismy pro konvertity,³⁶ ale například i židovské čítanky³⁷ nebo jidiš-německé slovníky, které v téže době vycházely běžně v Praze.³⁸

4.4 Shrnutí

Neumannovská nehebrejská tiskárna je výjimečná tím, že vznikla rozšířením původní hebrejské tiskárny. Její českou, německou a latinskou produkci zastupuje na sto třicet tisků vydaných během zhruba pětadvaceti let. Tiskárna tiskla díla nábožensky vzdělávací, právní i historiografická, ale i zábavnou prózu nebo divadelní hry. V její produkci se odráží osvícenský program založený na vzdělávání nejširších vrstev obyvatelstva prostřednictvím četby i celkový nárůst tištěné produkce.

³³ Žánrovou a tematickou skladbu viz *Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800*, dostupná na <https://mapa.knihoveda.cz/?1>.

³⁴ Například polemický spis Eliase Roblika *Jüdische Augengläser*, Brno – Znojmo – Hradec Králové, Marie Barbora Svobodová, Jan Antonín Preiss, Václav Jan Tibelli 1741–1743, BCBT04925.

³⁵ *Quatuor Evangelia Novi Testamenti*, Praha, Tiskárna jezuitská 1746, BCBT08156.

³⁶ *50. Haupt-Puncten, Von Christliche Gesetz*, Praha, Tiskárna jezuitská 1730, BCBT11200, nebo *Kurtzer Inhalt Des Christlichen Gesetzes*, Praha, Tiskárna jezuitská 1729–1730, BCBT11199. Jejich autorem byl František Haselbauer, dlouholetý cenzor hebrejských knih v Praze, o němž jsem se podrobněji zmiňovala v předchozí kapitole o cenzuře, viz kap. 3. Nejnověji k Haselbauerovi Soukup 2021.

³⁷ *Lesebuch für jüdische Kinder*, Praha, Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld, 1781, BCBT33409 nebo *Lesebuch für die jüdische Jugend*, Brno, Svoboda – officina, 1782, BCBT32894.

³⁸ Např. slovník jidiš (jüdischdeutsch) (*Nützliches Lexikon deutsch-jüdischen Sprache* Leopolda Tirsche, který vyšel v 70.–80. letech v Praze v několika vydáních, viz BCBT117977, BCBT11798 nebo BCBT11799.

Tiskárna neměla vlastní ediční program, tiskla zakázky z řádového i univerzitního prostředí a na objednávku nakladatelů nebo pro státní instituce. Zatímco latinské tisky jsou většinou výsledkem spolupráce s univerzitou nebo s církevními řády a jde zhusta o formálně standardizované texty (teze, disertace, učebnice, oficia, direktáře, úřední texty atp.), texty ve vernakulárních jazycích více odrážejí soudobý život a běžná témata. Ve sledovaném období převládá německojazyčná produkce různých žánrů: odborná literatura, učebnice, populárně-naučná i zábavná próza nebo divadelní hry. Německojazyčné tisky tak odrážejí jednak dobový vkus, proměnu čtenářského zájmu, ale i vzdělavatelské snahy pozdních osvícenců. Jako nejzajímavější se jeví spolupráce tiskárny s vydavatelem, autorem a editorem Heinrichem Georgem Hoffem, jedním z propagátorů osvícenství na Moravě. Neumannovská tiskárna obstarala v poslední třetině 18. století necelých 15 % tiskařské produkce na Moravě. Patřila mezi menší lokální dílny, ale příliš neprosperovala a v konkurenci dalších firem se dlouho neudržela.

5 Personál dílny

V této části práce se zaměřím na osoby přímo spojené s provozem tiskárny, a to jak s řemeslnou stránkou (tiskař, sazeč), tak s intelektuálními aspekty výroby knihy (korektor). Mezi přípravou textu k vydání a technicko-řemeslnou stránkou vydávání knih stál editor, který byl zároveň spojovacím článkem mezi nakladatelem či vydavatelem a tiskárnou. Nebudu se zde věnovat tiskařům – majitelům dílny¹ ani faktorům – předákům, na něž se zaměřuje jiná kapitola.² Vlastním procesem tisku se všemi jeho náležitostmi se ve druhé polovině 18. století většinou majitel tiskárny nezabýval. Zaměřím se na ty zaměstnance či spolupracovníky dílny – sazeče, korektory a editory, které známe jménem.

Stručně připomeňme, jak probíhal vlastní proces vydávání a tištění textu. Nakladatel či vydavatel (hebrejsky *ha-moši la-'or/la-dfus* či *ha-mevi la-'or/la-dfus*, v soudobé terminologii nejčastěji zkráceně *ha-moši* nebo *ha-mevi*) vycházel z rukopisné nebo tištěné podoby textu. Editor (*ma'atik*) následně editorsky připravil text první ruky, který byl předlohou pro sazeče (*mesader otjot, zešer, po'alim zešer*). Vlastní tisk obstarávala osoba obsluhující lis, tiskař (*drukr, presen šiber*), korekturami obtahů se zabýval korektor (*magiah*), který v některých případech pravděpodobně vykonával i práci editora. Uvedené rozdělení různých profesí podílejících se na vzniku materiální podoby textu je ve sledovaném období často jen teoretické. Ze zkoumaného korpusu paratextů moravských hebrejských tisků vyplývá, že některé části tohoto procesu obstarávala jedna osoba.³ Během vlastního tisku knihy se každopádně potkávaly úkony čistě řemeslné – práce sazeče a tiskaře, i intelektuální – práce editora a korektora.

5.1 Sazeči

Z neumannovského podniku známe jmenovitě pouze několik tiskařských dělníků. První a nejstarší je Avi 'Ezri zvaný Zelig ben Wolf Bak Ofen z Prahy,⁴ uvedený jako sazeč a tiskař (*zešer und drukr*) v kolofonu *Slihot* (1757, soupis č. 10).⁵ Jde o

¹ Označuji je v souladu s územ za tiskaře v širším slova smyslu, ačkoli se na vlastním řemesle možná ani nepodíleli. K termínům *Encyklopedie knihy*, heslo Tiskař, autor hesla Voit, Petr; podrobněji k roli tiskaře ve druhé polovině 18. století např. Malíř 2008.

² Viz kap. 2.

³ Takto např. *Ša'ar Naftali*, 1757, soupis č. 12, kde je v předmluvě označen nakladatel knihy i jako její editor: *ma'atik u-mevi*, a podobně i *Ma'amar Mordechaj*, 1790, č. 57: *ma'atik, ha-moši we-ha-mevi*. K pojmům *ha-moši* a *ha-mevi* podrobněji dále.

⁴ K němu Hock 1892, s. v. Backofen, s. 48, č. 225; Freimann 1929/30, s. 114.

⁵ Kolofon f. 120a.

vůbec prvního v tisku zmiňovaného pracovníka dílny kromě jejího provozovatele. Jako tiskař a sazeč pracoval Avi 'Ezri i v Praze, a to v roce 1754 a pak v letech 1760–1764. Jedinou jeho spoluprací s brněnskou tiskárnou je výše uvedený tisk z roku 1757, který je výjimečný v několika ohledech: právě v něm byly poprvé použity ozdobné plné vyznačovací litery, zdobené v půli dřívku drobnou ozdobou připomínající mašličku, které se staly jedním z typických znaků moravských hebrejských tisků.⁶ Zároveň jde, spolu s modlitební knihou pro svátky ve dvou dílech (*Maḥzor ḥeleḳ rišon* a *Maḥzor ḥeleḳ šeni*, 1756 soupis č. 7 a 8), o první tisk s výraznější a propracovanější typografií, která využívá k vizualizaci sazby různé stupně textového písma v kombinaci s vyznačovacím písmem. Už sazba titulního listu těchto slichot, kajících modliteb, je na poměry brněnské tiskárny poměrně inovativní: vynechává orámování titulní strany a jediným dekorativním prvkem je vyznačovací písmo. Tento klasicistní model střízlivějšího titulního listu se ujal a tiskárna ho opakovala ve všech třech dalších vydáních slichot (1761, soupis č. 17; 1784, soupis č. 37; 1800, soupis č. 93). Typografickou inovativnost sazby brněnských slichot a především použití typických vyznačovacích liter dokládá i její pozdější imitace – pražské vydání slichot v bakovské tiskárně z roku 1779 se brněnským vydáním z roku 1761 přiznaně inspirovalo, což uvádí i na titulním listu.⁷

Sazeč Avi 'Ezri zřejmě nebyl kmenovým zaměstnancem tiskárny, ale František Josef Neumann ho přizval právě pro tisk slichot. V žádných dalších tiscích z neumannovské a Rossmannovy tiskárny se jeho jméno neobjevuje.⁸ Spolupráce s tímto najatým sazečem a tiskařem, jakkoli jednorázová, neumannovské dílně prospěla. Nemáme sice žádné další doklady k tvrzení, že právě Avi 'Ezri navrhl či zprostředkoval výrobu ozdobných vyznačovacích liter či je sám do tiskárny přinesl, ale rozhodně jím použitý styl, kompozice a sazba titulního listu patří k jednomu z typografických vrcholů dílny.

Práce dalších sazečů, jejichž jména známe, se na typografickém provedení tisků natolik neprojevila. Zároveň není zřejmé, proč se jména pracovníků tiskařského

⁶ Podrobněji o nich v části věnované písmu.

⁷ *Slichot*, Praha, Bak, 'al jedej Šmuel Falkeles, 1779, Vinograd 924. Titulní text, kde je kromě názvu zvýrazněno i jméno panovnice Marie Terezie, se na vydání v Brně přímo odvolává: „... *kmo še-nidpas be-Bruna*“. Podle typografické analýzy však nejde o totéž vyznačovací písmo, které používala brněnská tiskárna. Brněnské písmo je co do provedení precizněji vyřezané a ve srovnání s ním se pražské písmo jeví jako jeho neumělá nápodoba.

⁸ V Praze opět pracoval v letech 1760–1763/4 a tam také v roce 1763/1764 zemřel. Hock 1892, s. v. Backofen, s. 48, č. 255.

provozu objevují pouze v kolofonech některých tisků; zdá se, že to nesouvisí s rozsahem tisku ani s typografickým pojetím sazby. Podruhé se další jméno sazeče objevuje téměř až po třiceti letech. V roce 1784 je dvakrát jmenován Jisrael ben Naftali Sofer ze Slavkova, a to jako sazeč a korektor.⁹ Pro dílnu dále pracoval jako sazeč v roce 1798, kdy mu pomáhal i syn Menachem Jicchak, zvaný také Menachem Bris.¹⁰ Ten v tomto a následujícím roce (1799) pracoval na dalších dvou tiscích, ve druhém případě mu asistovali dva další sazeči – Jehuda Cvi Hirš z Holíče a Jissachar ben Eliezer ze Slavkova, o nichž však nic bližšího víme.¹¹

Kromě práce sazeče a korektora Jisrael Sofer v letech 1801–1803 inicioval a evidentně i financoval vydání třídílného komentáře a chidušim (novellae) k *Mišne tora* Jicchaka Nunese *Ša'ar ha-melech* s komentářem Barucha Jeittelese *Ta'am ha-melech*. Na něm nakonec také pracoval i jako korektor.¹² O okolnostech vydání tohoto díla se zmíním později v jiné souvislosti.¹³ Jisrael Sofer a jeho syn Menachem patřili mezi stabilnější užší okruh spolupracovníků tiskárny, kteří měli alespoň do jisté míry vliv na výběr vydávaných tisků. Vedle těchto výraznějších spolupracovníků známe dále jménem sazeče Adalberta Iskru (Iskra) z Brna, doloženého ve čtyřech tiscích vydaných mezi lety 1788 a 1795.¹⁴ Kromě Iskry je v roce 1796 dvakrát jmenován sazeč Refael ben Fejvl Blitz z Kroměříže, který byl i *šochetem* (rituálním řezníkem) v Brně.¹⁵

Spolu s výše zmíněnými židovskými sazeči pracoval v dílně i křesťanský personál. Jmenování jsou sazeči Franz Rieger, Forstberger, Schrödel, Georg Mauther, Tsebenski, tiskaři u lisu (*drukr, presen šiher*) Frank, Reissinger, Gottwahl, Kranas a Adalbert Dobršicky. Kromě posledně jmenovaného byli najati na tisk tři edic

⁹ „*Ha-po'el ha-mesader otjot we-magiah*“ („Sazečský dělník a korektor“). Takto *Akdamot*, soupis č. 33, *Seder kri'at ha-neši'im*, soupis č. 36.

¹⁰ Akronym *bar Jišra'el Sofer*. Oba v *Ĥidušej halachot le-ha-Rašba'*, 1798, soupis č. 77.

¹¹ *Slihot le-šovavim ta"t* 1798, soupis č. 80, *Sefer ha-ĥinuch* 1799, soupis č. 85.

¹² *Ša'ar ha-melech*, soupis č. 103. Díl 3, kolofon *Ša'ar ha-melech*, f. 104b: „Menachem Jicchak Bri"s. Dokončeno v Brně v pátek v předvečer šabatu *wa-jiĥra* 563 [25. 3. 1803]. Korektor Falk Kohen nestihl dokončit práci, korigoval jen do folia 34 třetího dílu a pak odešel na odpočinek spojený se studiem a vyučováním tóry. Ale když Menachem Jicchak bar Jisrael Sofer uslyšel, že by se měla zavít brána (*ša'ar*), šel za svým otcem [Jisrael Sofer] a řekl mu, že by mohl ukázat svou velikost a postavit se doprostřed brány, aby se neuzavřela [tj. pokračovat v korekturách] ...“ (překlad autorka). Brána, hebr. *ša'ar*, je zde narážkou na titul knihy *Ša'ar ha-melech*, *Brána krále* či *Královská brána*.

¹³ Viz odd. 7.2.

¹⁴ *Ķedušat Jišra'el*, soupis č. 46, *Sefer ĥaredim*, soupis č. 60, *Ĥovot ha-levavot*, soupis č. 73 a dále tabulka *ze ha-šulĥan*, bez čísla. Sazeč Adalbert Iskra zanechal v kolofonu *Ķedušat Jišra'el* poznámku zajímavou z hlediska jazyka, o níž se zmíním podrobněji na v odd. 10.3.

¹⁵ *Gebete der Juden*, soupis č. 62, a *Ĥidušej halachot*, č. 63.

chiduším v roce 1796,¹⁶ jediného většího projektu, který tiskárna ve spolupráci se společností nakladatelů realizovala a do nějž patřil kromě výše zmíněných halachických chiduším i etický spis *Ḥovot ha-levavot* (soupis č. 73). Sazeči Rieger a Mauther jsou jmenovaní i v dalších tiscích z let 1796 a 1797.¹⁷ To, že šlo o křesťany, je evidentní z poznámky v kolofonu *Ḥidušej halachot*, kde je pouze u jména Refaela Blitze doplněna poznámka *iš Jišra'eli*.¹⁸ Sazečskou práci tedy běžně vykonávali i sazeči, kteří sice hebrejsky neuměli, ale díky zkušenostem a praxi byli schopni vysázet prakticky jakýkoli text.¹⁹ Naproti tomu korektor musel jazyk ovládat výborně a jeho kompetence byly jedním z náhodně-subjektivních faktorů, na nichž moravská tiskárna mohla stavět.

5.2 Korektoři

Korektor se v hebrejských paratextech označuje hebrejským termínem *magiah*.²⁰ Jeho primárním úkolem bylo odstranit chyby, jež by text znehodnotily. Jelikož je od počátků knihtisku chápáno tištění knih jako svaté dílo či svatá práce (*mlechet ha-košeš*) a je přirovnáváno k vykonávání chrámových obětí – odtud i výraz *le-ha'alot [et ha-sefer] 'al mizbeaḥ ha-dfus*, „pozdvihnout knihu na oltář tisku“, tj. vydat ji tiskem²¹ – měla práce korektora zásadní význam.²² V moravské tiskárně, jejíž majitelé s výjimkou zakladatele hebrejštinu neovládali, pak byla práce korektora o to důležitější. Známe jména několika korektorů, kteří v brněnské tiskárně pracovali, a jednoho z nich, jak později uvidíme, můžeme nepochybně označit za ústřední osobnost moravské tiskárny.

Prvním jménem známým korektorem je Jisrael ben Naftali Sofer ze Slavkova, o němž jsem se již zmínila; totéž platí o jeho synovi Menachemu Brisovi. Oba vykonávali nejen práci korektorů, ale i editorů a později též nakladatelů, a patřili tak k několika důležitým osobám spojeným s brněnským hebrejským knihtiskem. Dalším korektorem je Avraham ben Jekutiel Kofman Wahl, *baḥur*, tj. student

¹⁶ *Ḥidušej halachot*, soupis č. 63, *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, soupis č. 64, *Hochmat Šlomo*, soupis č. 65.

¹⁷ *Maslul be-dikduk*, soupis č. 66, *Beḥinot 'olam*, soupis č. 71, *Sefer ha-brit*, soupis č. 72.

¹⁸ Proč by jinak bylo nutné právě jeho odlišit od ostatních, pokud i ti byli Židé.

¹⁹ Sidorko 2014, s. 90 s odkazem na starší literaturu, která dokládá práci školených sazečů na textech v různých nelatinkových písmech minimálně od 16. století.

²⁰ Obecně k funkcím korektora v nežidovském prostředí, které je ovšem platné i pro hebrejský knihtisk, viz *Encyklopedie knihy*, heslo Korektor, autor hesla Voit, Petr. Ke korektorům hebrejských knih nejnověji Sládek 2023.

²¹ Takto *Eldad ha-Dani*, soupis č. 32 a *Ḥaḳirat ha-lev*, soupis č. 35.

²² K chápání knihtiskařského řemesla v židovském prostředí Sládek 2012, s. 19; nejpodrobněji a s odkazy na další literaturu Sixtová 2017, zejména kap. 3, s. 135–157.

ješivy, vyšší talmudické akademie, který v dílně pracoval v letech 1795–1797. Zkorigoval celkem jedenáct tisků a vždy pracoval společně s Falkem Kohenem, o němž se zmíním dále a jenž byl patrně jeho mentorem či mistrem. Třetím korektorem byl Ješaja Munk z Rousínova, který pracoval spolu se zkušenými korektory na jediném tisku (*Hidušej halachot*, 1796, soupis č. 63) a zřejmě byl najatý jako posila pro rozsáhlejší vydavatelský projekt dílny. Rovněž příležitostně a na jediném tisku (*Hochmat Šlomo*, 1796, soupis č. 65) pro dílnu pracoval i Šlomo Zalman ben Šmuel Štajnkopf (Steinkopf) z Mladé Boleslavi, avšak z jeho vyjádření v předmluvě není možné učít, zda se na vydání podílel finančně, jako korektor či jinak.²³ Poslední jmenovaný korektor je Efrajim M“Š, *more šedek*, tj. rabín, z Brna, který v roce 1803 vypomohl s korigováním třetího a posledního dílu halachického spisu s komentářem *Ša‘ar ha-melech* (soupis č. 103). K práci korektora se dostal poté, co vystřídal dlouholetého korektora tiskárny Falka Kohena. I proto Efrajim v kolofonu prosí čtenáře o shovívavost při posuzování své práce, „pokud by našel chybu a omyl, protože každý začátek je těžký“.²⁴ Jakožto *dajan* v Mikulově aproboval Efrajim už v roce knihu 1790 *Zecher rav*,²⁵ a jako Efrajim Österreicher figuruje také v roce 1799 na seznamu předplatitelů *Sefer ha-ħinuch*, kde je uveden jako *av bejt din*, předseda rabínského soudu v Brně. Efrajim žil později v Novém Rousínově, kde je v roce 1808 jako Efraim Nasch evidován v obecní knize jako daňový poplatník.²⁶

5.2.1 Lejb ben Simcha Presburger, 1786–1790

Mezi korektory brněnské tiskárny vynikají dvě osoby, jež si zaslouží podrobnější zmínku. První je Lejb ben Simcha Presburger, který pro neumannovskou tiskárnu pracoval v letech 1786–1790 jako korektor čtyř tisků.²⁷ O osobě Lejba Presburgera víme z paratextů pouze to, že jeho manželka Rejzl byla dcera Bera Reckendorfa z Třebíče a neteří (dcerou sestry) rousínovského rabína Jakova Lejba ben Mordechaje Modla Aškenaziho,²⁸ o nichž se zmíním dále.

²³ V předmluvě k *Hochmat Šlomo* píše, že byl u tištění knihy a pomáhal s tím, aby se perly autora neztratily nebo nepřišly na jiné místo. Tuto jeho zásluhu posoudí nebesa.

²⁴ Třetí díl *Ša‘ar ha-melech*, 1803, kolofon f. 104b. Viz též pozn. 12.

²⁵ K němu Gold (ed.) 1929, s. 408, č. 14; Brocke (ed.) 2004, č. 1361.

²⁶ Flesch 1930b, s. 91, pozn. 10. Převzal příjmení Nasch (ze zkratky N“Š, tj. Nikolsburger, odkazující k Mikulovu). Zajímavé je, že v Novém Rousínově ve stejné době žil i Falk Kohen.

²⁷ *Masechet Makot*, soupis č. 41, *Jeķara de-ħaja*, soupis č. 44, *Ķedušet Jišra‘el*, soupis č. 46, *Masechet Pesahim*, soupis č. 48.

²⁸ Hebrejsky מֵאֲדִיָּה. V letech 1789–1793 vrchní rabín v Rousínově, poté rabín v Jemnici a Loštících. K rodině viz Gold (ed.) 1929, s. 257 a 265, pozn. 79 a tamtéž s. 408; Flesch 1927, s. 43.

Více se z paratextů dovídáme o Presburgerově práci: jeho práci, ochotu a materiální i duchovní podporu zmiňují tři autoři. Jejich chvála Presburgera přesahuje obvyklou míru díkuvzdání, již je někdy nutno brát s rezervou, protože šlo o povinný topos. Již zmíněný Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi z Rousínova, autor suprakomentáře ke komentáři Ašera Jechiela k traktátu *Makot*, svému příbuznému Presburgerovi děkuje nejen za provedené korektury, ale také za podporu a pomoc (snad i finanční?) při sepsání díla.²⁹ Kvalitu Presburgerovy korektorské práce a její důležitost vyzdvihuje i další autor, Wolf ben Lejb Lasch (Lichtenstadt). Ve svých chidušim k talmudickým traktátům vydaných pod názvem *Ķedušat Jišra`el* autor sděluje, že sám nebyl přítomen u tisku, ale složky (*ķuntresim*) svěřil Lejbovi Presburgerovi ke korigování a nemusel pak dělat errata.³⁰ Konečně třetí autor, Jakov ben Šlomo Gleiwitz vyjadřuje Presburgerovi dík za to, že jeho spis korigoval za polovinu obvyklé ceny, a autor dokonce u Presburgera a jeho ženy Rejzl téměř půl roku bydlel zdarma.³¹ Tato poděkování soudobých a lokálních autorů, jakkoli je musíme aspoň částečně považovat za určitou povinnost, jsou jedním z mála původních dokladů dokumentujících praktickou stránku vydávání hebrejských knih na Moravě.

5.2.2 Jerachmiel Falk ben Natan Kohen, 1795–1803

Druhým korektorem a zároveň další zásadní osobou v neumannovské i Rossmannově tiskárně je Falk Kohen. Jerachmiel zvaný Falk ben Natan Kohen pracoval v brněnské tiskárně mezi lety 1795–1803. K jeho prvnímu kontaktu s brněnskou tiskárnou došlo už pět let před zahájením pravidelné spolupráce. V roce 1790 zde vyšel spis *Zeher rav* Binjamina ben Imanuela Musafii (sopsis č. 53) s překladem a doplňky Falka Kohena.³² Z paratextů *Zeher rav* se dovídáme podrobnosti o osobním životě Falka Kohena. Byl žákem Meira z Pintšova z Rousínova,³³ který *Zeher rav* aproboval, a známe i jména Falkovy ženy a jejich rodičů. Zajímavější zejména pro dokreslení jeho životní situace je informace o jeho podporovatelce, jistě paní Gitle (Gitla), která pro Falka – bez jakéhokoli zmíněného

²⁹ *Masechet Makot*, soupis č. 41, předmluva autora f. [2a–2b]: „... *haja le-`ezri le-hoši maķšavati mi-koah el ha-po `al*“, „... pomohl mi převést myšlenku od možnosti k uskutečnění“.

³⁰ *Ķedušat Jišra`el*, soupis č. 46, předmluva autora f. 2b.

³¹ Soupis č. 44, f. 16a: „... *sam `ejno we-libo le-hagiah sifri de-na be-matan damim matana a[lef] še-hen lo harbe de-hajnu be-fahot heši dmej švijan*“.

³² O spisu *Zeher rav* se podrobněji zmiňuji v další části práce, viz odd. 8.1.3.

³³ Brocke (ed.) 2004, č. 1225. Meir z Pinczowa byl vrchním rabinem v Novém Rousínově v letech 1785–1792.

příbuzenského vztahu – vykonala mnoho dobrého: kupovala mu knihy a po své smrti mu odkázala dům a majetek, aby se mohl věnovat Tóře.³⁴

Poprvé je Falk Kohen uveden jako korektor a editor v *Sefer ĥaredim* v roce 1795 (soupis č. 60). Kniha vyšla nákladem zemského rabína Mordechaje Beneta a začala jí Falkova několikaletá intenzivní spolupráce s tiskárnou. Předmluva editora Falka Kohena přináší několik zajímavých informací.³⁵ První je změna jména, vycházející z nařízení Josefa II. z roku 1787 o židovských rodných jménech a příjmeních.³⁶ Falk Kohen předmluvu podepsal svým původním i novým jménem³⁷ a uvádí i svou titulaturu soudce z Rousínova (*dajan de-ḳ“ḳ Rojstis*).³⁸ V *haskamě* k *Zecher rav*, vydané o pět let dříve, je Falk Kohen označen dokonce jako předseda rabínského soudu v Rousínově (*av bej din*). Pro naše téma je důležitější pasáž, v níž popisuje svou práci, jež zahrnovala kromě korigování i práci editora.³⁹ Podrobněji se rozepisuje o tom, že vycházel z předchozího vydání v Žovkvě (Żółkiew), avšak to obsahovalo chyby, a proto si opatřil ještě starší vydání knihy, aby chyby odstranil, což se mu přesto zcela nepodařilo.⁴⁰

Falk Kohen pracoval v dílně více než osm let jako korektor a často i editor. Za tuto dobu připravil k vydání minimálně osmnáct tisků, na několika se podílel jako překladatel a evidentně i jako nakladatel.⁴¹ Kromě překladu a doplňků k *Zecher rav* sestavil i abecední rejstřík kořenů použitých v této básnické skladbě, který vyšel samostatně v Brně v roce 1801 pod názvem *Šoreš davar* (soupis č. 102). Tyto Kohenovy dodatky jsou součástí většiny dalších vydání *Zecher rav*, avšak ne

³⁴ *Zecher rav*, předmluva překladatele (*ħaḳdamat ĥa-metargem*), s. 4–6.

³⁵ *Sefer ĥaredim*, předmluva korektora a editora na f. [2a–2b].

³⁶ Patent o židovských jménech z 23. 7. 1787. Podrobněji viz Kestenberg-Gladstein 1969, s. 68–69 s odkazy na další literaturu; Muneles 1966.

³⁷ *Jeraħmi`el mechune Falḳ ben Natan Kohen, we-ħara li šem ĥadaš`Imanu`el Šošan`Emeḳ*. V německém ekvivalentu odpovídá spojení *Šošan`Emeḳ* (doslova „údolí lilií či růží“) příjmení Rosenthal. To sice na rozdíl od příjmení hebrejského Falk Kohen sám v žádném z brněnských tisků nepoužil, ale uvádí je BHB 000146970.

³⁸ Takto i kolofon *Ša`ar ĥa-melech* z roku 1803. Flesch 1927, s. 45, Falk Kohen jako *dajan* v Novém Rousínově v roce 1797.

³⁹ To je ostatně pro práci korektorů obvyklé. K roli korektora a editora nejnověji Schatz – Sládek 2022; Sládek 2023; částečně také Jelínková 2012b.

⁴⁰ Místo správného *El`azar* je na titulním listě jméno autora uvedeno jako *Eli`ezer* (v hebrejštině se liší pouze literou *jod* vloženou mezi *lamed* a *`ajin*). Tato chyba se vyskytuje už v předchozím vydání v Žovkvě (Żółkiew, BHB000176682 a BHB000176683). Na chybu upozorňuje i BHB.

⁴¹ Falk Kohen je uveden jako korektor v tiscích uvedených v soupisu pod č. 60–66, 68–69, 71–75, 77, 80, 85, 103, jako editor v č. 53. Tisky, jejichž je autor, překladatel a editor, nemají vždy v kolofonu explicitně uvedeno jméno korektora, ale předpokládám, že je korigoval také.

všechna jeho podíl zmiňují.⁴² Oba doplňky měly sloužit studentům hebrejštiny a zejména přispět k lepšímu pochopení jazyka díky doplněnému překladu biblických kořenů, jejich rejstříku a konkordanci, a zároveň dokládají, že jejich autor výtečně ovládal hebrejštinu.⁴³ Falk Kohen byl původním povoláním (nebo zároveň?) soudcem, určitou dobu i předsedou rabínského soudu, šlo tedy o člověka vzdělaného nejen v židovském náboženském právu, ale židovském písemnictví obecně. Jeho předmluvy, široce využívající akrostichy a rýmy, navazují na tradici tiskařských a editorských předmluv. Pro poznání moravského hebrejského knihtisku jsou cenné tím spíš, že jde o jedny z mála paratextů v brněnských tiscích. Kromě hebrejštiny ovládal Falk Kohen i němčinu (či ještě jüdischdeutsch?),⁴⁴ což dokládají jednak jeho předmluvy,⁴⁵ ale zejména Falkův překlad knihy Žalmů do němčiny tištěné hebrejským písmem, který vyšel v Brně 1797 (*Tehilim*, soupis č. 75).⁴⁶ Tento kompletní překlad Žalmů je zřejmě původní – srovnání s několika staršími překlady do němčiny (Lutherův překlad z roku 1534, anonymní překlad vydaný 1713 v Praze,⁴⁷ Mendelssohnův překlad z roku 1787,⁴⁸ jiný anonymní překlad vydaný v Brně roku 1790⁴⁹) ukazuje, že Kohen nevychází z žádného z nich. Kohen jistě znal i překlad Žalmů do jidiš pořízený Elijou Levitou (první vydání Benátky 1545) a starší překlady Bible do jidiš z let 1678 a 1679.⁵⁰ Jeho překlad se nejvíce blíží anonymnímu překladu ze začátku 18. století, a naopak se nejvíce vzdaluje překladu Mendelssohnovu, který je spíše přebásněním než překladem.⁵¹

⁴² Mezi lety 1804–1890 eviduje BHB jedenáct vydání. Již ve vydání Šklov 1804, BHB 000146971, bezprostředně následujícím po vydání v Brně, editor převzal i doplňky Falka Kohena, ačkoli tvrdí, že je doplnil sám.

⁴³ Užitečnost pro studenty zdůrazňuje *haskama* k *Zecher rav*, s. 3.

⁴⁴ K obtížnosti jednoznačně rozlišit mezi jüdischdeutsch a němčinou a problému zařazení jazyka viz kap. 10 věnovaná jazykům.

⁴⁵ Dvě předmluvy k *Zecher rav*, v hebrejštině a v „němčině“ či jüdischdeutsch.

⁴⁶ Snad kvůli práci na překladu Žalmů ho Mordechaj Benet v aprobaci k *Hidušej halachot* (soupis č. 63) označil jako *torani we-pajtani ha-rabani* (znalý Tóry i [autor] náboženské poezie, pijutim).

⁴⁷ *Die Psamen Davids*, Praha, Arcibiskupská tiskárna – Wolfgang Wickhart, 1713, BCBT08922.

⁴⁸ Jde o německý překlad francouzského výkladu Žalmů od Louise-Isaaca Le Maistre de Sacy, který pořídily dcery Františka Antonína Šporka. Viz *Encyklopedie knihy*, heslo Žaltář, autor hesla Voit, Petr.

⁴⁹ *Die Psalmen. Übersetzt von Moses Mendelssohn*, Frankfurt und Leipzig, s. n., 1787 (druhé vydání). Mendelssohnův překlad Žalmů vyšel v roce 1783 nejdříve německy, poté i v letech 1785–1791 v němčině tištěné hebrejským písmem s komentářem Joela Löwe Brilla pod názvem *Zmirot Jišra'el*, BHB 000304773.

⁵⁰ *Die Psalmen Davids*, Brno, Trassler, 1790, BCBT00622. Přes shodný název nejde o stejný překlad jako Praha 1713.

⁵¹ K vlivu Lutherova překladu na dva překlady Bible do jidiš pořízené překladateli Blitzem a Wizenhausenem (Amsterdam 1678 a 1679) viz Aptroot 1993.

⁵² K německým židovským překladům Bible viz Bechtold 2005, s. 15–32.

Falkovou poslední prací pro tiskárnu byla korektura *Ša'ar ha-melech* v roce 1803, poté odešel na „odpočinek spojený se studiem a vyučováním Tóry“.⁵² Vrátil se patrně do Nového Rousínova, kde byl v roce 1808 veden jako daňový poplatník,⁵³ a v roce 1825 byl patrně rabínem v Dambořicích.⁵⁴ Důležitost Falkovy práce korektora a editora v brněnské tiskárně je patrná z několika *haskamot*, v nichž aprobanti zdůrazňují právě jeho erudici, pečlivost a kvalitu práce. Zatímco v titulních textech musíme podobné chvály do velké míry považovat za rutinní fráze – ostatně jejich cílem byla reklama nového vydání a upozornění na „dosud nevidané“ kvality – v případě *haskamot* či předmluv nejde patrně o pouhé vyprázdněné topos.⁵⁵

Falkovým nejvýznamnějším autorským počinem je, kromě výše zmíněných doplňků k *Zecher rav* a *Šoreš davar*, překlad Žalmů. Brněnské vydání tohoto překladu a samostatné vydání *Šoreš davar* jsou vydání jediná. Tento korektor a editor, který se postupně vyprofiloval na kmenového spolupracovníka dílny a později v ní vydal své spisy, byl sice zásadní pro místní tiskárnu, ale zůstal zároveň autorem lokálního významu.⁵⁶ Falk Kohen, Lejb Presburger a do jisté míry i někteří dříve zmínění pracovníci tiskárny jsou však důležitým příkladem toho, že se aspoň po určitou dobu mohla tiskárna opírat o znalosti a kvalitu práce několika místních vzdělanců a stavět na jejich erudici a osobních kontaktech.⁵⁷

5.3 Editoři

Jak je zřejmé i z výše uvedených příkladů, práce kmenových spolupracovníků se často neomezovala pouze na ty funkce, jimiž jsou v paratextech označeni. Korektor měl minimálně v některých případech na starosti i to, co dnes spadá do úkolů

⁵² *Ša'ar ha-melech*, díl 3, kolofon, f. 104b; viz pozn. 12.

⁵³ Viz Flesch 1930b, kde je uveden jako Emanuel Rosenthal. Tamtéž žil i jiný korektor brněnské tiskárny, Efrajim Österreicher/Nasch.

⁵⁴ Brocke (ed.) 2004, č. 0939 s odkazem na Gold (ed.) 1929, s. 180. Zde je Falk Kohen z Rousínova uveden jako rabín v Dambořicích v roce 1825. Do funkce měl nastoupit po smrti předchozího dambořického rabína Salomona Holzmana, který zahynul při požáru 27. dubna 1824. Pokud by Falkovi Kohenovi v době práce pro tiskárnu bylo cca 30–40 let, rabínem v Dambořicích by se stal ve věku 60–65 let.

⁵⁵ Takto např. Mordechaj Benet v aprobaci pro *Hidušej halachot*, soupis č. 63, nebo Baruch Jeitteles v *Ša'ar ha-melech*, soupis č. 103, dopis vydavateli knihy, *michtav 'oz*, f. 3b–4b. Tam se o Falkovi Kohenovi mluví jako o osobě garantující bezchybné vytištění.

⁵⁶ Toto tvrzení by mohla potvrdit pouze důkladná studie zaměřená na recepci moravských hebraik, která je však i s ohledem na poválečné rozptýlení hebrejských tisků, nedostatek pramenů (soupisy židovských knihoven) proveditelná jen obtížně. K recepci jinde Cohen 2010/2011.

⁵⁷ Pravděpodobně už nezjistíme důvody jeho odchodu z tiskárny uprostřed rozdělané práce. O tom, nakolik přispěl odchod Falka Kohena ke konci činnosti tiskárny, můžeme jenom spekulovat.

editora. Za editora (či sestavitele) můžeme patrně považovat blíže neurčeného Pinchase ben Kalonyma z Mattersdorfu, který sestavil sbírku kajících modliteb *Seder ha-slihot šel šovavim ta“t* (1755, soupis č. 4) a nejspíš byl i jejím nakladatelem. Pinchasovi ben Kalonymovi a těmto slichot se podrobněji věnuji na jiném místě.⁵⁸ Prvním jednoznačně jmenovaným editorem či kopistou (*ma‘atik*)⁵⁹ byl Šlomo ben Arje Jehuda Rechnitz z Loštic, a to ve sbírce liturgické poezie (*pijušim*) Naftaliho ben Jicchaka Katze *Ša‘ar Naftali* z roku 1757 (soupis č. 12). Neftali Katz (1684–1719) byl jedním z nejvýznamnějších kabalistů své doby.⁶⁰ Šlomo Rechnitz byl zároveň nakladatelem spisu (*he‘etik we-hevi le-vejt ha-dfus*). V této podobě šlo o první vydání a nakladatel Šlomo Rechnitz byl autorův student, temín *ma‘atik* má zde bezpochyby i význam kopista, opisovač, který označoval obecně kohokoli, kdo si pořídil výpisky či vlastní opis (*he‘etek*) určitého spisu.⁶¹ Šlomo Rechnitz, který pocházel z Uher, ale déle než 40 let žil v Lošticích, vysvětluje v předmluvě, proč čekal tak dlouho, než knihu vydal – byl na cestách, a teprve když Marie Terezie povolila tisk hebrejských knih v Brně, vydal spis tiskem. Jakkoli je třeba brát jeho květnatou chválu císařovny s rezervou, jeho slova jsou první a současně jednou z mála explicitně vyjádřených reflexí toho, jak tiskárnu využívali místní Židé. *Ša‘ar Naftali* je vůbec první tisk, v němž je uvedeno jméno nakladatele, zároveň jde o první případ typograficky rozmanitější sazby a vizualizace textu (orámování textu, vícesloupečná sazba, častější použití knižního dekoru). Tato vizuálně atraktivní grafická podoba knihy bezpochyby souvisí s finančním vkladem nakladatele; možná můžeme uvažovat dokonce i o zapojení zmíněného sazeče Avi ‘Ezriho, který ve stejné době v Brně pracoval na zmíněné edici slichot.

Dalším, kdo je označen jako editor či kopista a zároveň nakladatel (*ma‘atik we-hamoši we-ha-mevi le-machbeš ha-dfus*), byl Jehošua ben Menachem Mendl Jenikau (z Jeníkova). V roce 1790 vydal sbírku respons (odpovědí na halachické otázky)

⁵⁸ Viz kap. 6 věnovaná nakladatelům, zejména odd. 6.1.

⁵⁹ Dnes se pro editora používá častěji termín *‘orech* (takto BHB), ten se v ale v moravských vydáních neobjevuje.

⁶⁰ K němu *EJ*², díl 12, s. 15, heslo Katz, Naphtali ben Isaac, autor hesla Horowitz, Yehoshua; *JE*, heslo Naphtali b. Isaac Ha-Kohen, autoři hesla Rosenthal, Herman – Waldstein, A. S.

⁶¹ Jak vydavatel Šlomo Rechnitz vysvětluje v předmluvě k *Ša‘ar Naftali* (f. 2a–2b), v roce 1715 jeho učitel rabi Naftali oznámil, že navštíví Svatou zemi, ale cestou rabi v Istanbulu zemřel. Tehdy kopista opsál knihu, kterou míval rabi před sebou a již chválil. Byl tehdy dvacetiletý student (*bašur*) a opsál jen část, asi desetinu. Teprve později se rozhodl knihu vydat tiskem a zprostředkovat její zásluhy ostatním.

svého děda Mordechaje Halberstadta (zemř. 1770) *Ma`amar Mordechaj* (souple č. 57),⁶² k nimž připojil i *Lehem`eden*, chiduším k Tóře svého zesnulého otce Menachema Mendla Jenikaua, předsedy rabínského soudu v Třebíči. Na důležitost editorské přípravy textu poukazuje i poznámka jiného editora: Juda Kobler byl editor a sestavitel (*mesader*) kompilace zvláštních modliteb *Likutej tilim* (1790, soupis č. 54). V předmluvě připomíná náročnost tiskařské práce, ale současně popisuje i úkoly editora: Kobler jakožto sestavitel a editor se po dohodě s tiskařem rozhodl některé pasáže vynechat, protože nechtěl, aby někdo namítal, že je kniha zbytečná.⁶³ Ve všech výše uvedených případech jde o první a zároveň poslední vydání těchto spisů.

5.4 Shrnutí

Užší okruh stabilních spolupracovníků neumannovské a Rossmannovy dílny tvořilo několik málo vzdělců, z nichž někteří v tiskárně vydali vlastní nebo cizí díla. Popsat jejich roli v rámci tiskárny je důležité. Právě v tiskárnách vedených křesťany, což byl i případ brněnské tiskárny, měli korektoři a editoři klíčovou roli ve výběru vydávaných textů. Ještě zásadnější byla jejich úloha při navazování a udržování kontaktů s autory, vydavateli a nakladateli.⁶⁴ K osobám představujícím „intelektuální kapitál“ tiskárny patřili písař Jisrael Sofer a jeho syn Menachem, *dajan* Falk Kohen a korektor Lejb Presburger, ale i další, víceméně příležitostní spolupracovníci, například obecní sekretář Avraham Trebitš, o kterém se zmíním později. Všichni jsou typickými zástupci takzvané sekundární elity či sekundární inteligence, jejíž příslušníci nepatřili mezi rabínskou elitu, ale byli aktivní a progresivní společenskou skupinou, která se, jak ukázal Elchanan Reiner, formovala během druhé poloviny 16. století, využila nejlépe možnosti knihtisku a zapojila se do kulturní revoluce, která i v důsledku jeho šíření probíhala.⁶⁵ Výše uvedené příklady několika zajímavých osob z Moravy konce 18. století ukazují, že příslušníci těchto sekundárních elit měli důležité místo ve vydávání knih i o dvě stě

⁶² K autorovi *EJ*², díl 8, s. 264, heslo Halberstadt, Mordecai, autor hesla Horowitz, Yehoshua. Halberstadtův vnuk, vydavatel knihy, v předmluvě nazývá svého děda *Mordechaj balšan* (lingvista). *Ma`amar Mordechaj*, předmluva, f. 3b.

⁶³ *Likutej tilim*, předmluva, f. 1b–2b.

⁶⁴ Na zásadní význam korektorů a editorů v tiskárnách vedených křesťany, které tiskly hebraika, poukazuje i Sidorko 2017, s. 251 s odkazy na starší literaturu.

⁶⁵ K pojmu sekundární elita či „secondary intelligentsia“ Reiner 2000, s. 243–244.

let později. Kromě výběru tisků byli i spojovacím článkem mezi místními učenici, autory a nakladateli, tedy potenciální aktivní i pasivní klientelou tiskárny.

6 Nakladatelé a nakladatelské strategie

Údaje o nakladatelích, většinou explicitně vyjádřené v paratextech, máme u necelé poloviny moravských tisků. Podle způsobu nakládání, tedy financování vydání, můžeme celkem 108 vydání v Brně a Mikulově rozdělit do několika skupin.¹ První, v moravské tiskárně nejpočetnější, tvoří dvacet případů, kdy autor vydal vlastní spis. Přiřazuji k nim i několik tisků žijících autorů, v nichž není autorova finanční spoluúčasť přímo doložena, ale předpokládám ji na základě soudobého úzu. Druhou skupinou jsou vydání zajištěná příbuznými či blízkými autora, typicky vydání učitelových spisů jeho žákem; tímto způsobem vyšlo deset tisků. Třetí samostatnou skupinou jsou tisky vydané korporacemi. K nim patří především deset tisků, jež tímto způsobem vydala v tiskárně společnost nakladatelů, *kompagnie*, sdružení několika osob z různých oborů, které financovalo jak vydávání, tak chod tiskárny (vybavení dílny, obnova tiskařského materiálu), o němž jsem se již zmínila. Do této kategorie řadím i tisk periodika pro pražský spolek mladých osvícenců Gesellschaft der junge Hebräer. Čtvrtou skupinou jsou spisy, kde vztah mezi nakladatelem a vydávaným dílem není zřejmý. Jde o pět případů, z nichž jeden využívá i formu subskripce. O něco více než polovinu produkce (62, tj. 57 %) představují ty spisy, které vyšly bez údajů o nakladatelích.

Než se budeme podrobněji zabývat různými způsoby vydání, připomeňme si ve stručnosti, jaké důvody vedly nakladatele či autory k tomu, aby určité dílo vydali tiskem. Motivací autorů byla především sebe prezentace a zvěčnění jejich jména. Vydáním vlastního spisu tiskem se autor zařadil mezi publikované autory a díky tomu mohl vstoupit do vyšší intelektuální sféry.² Jakkoli je v případě židovských autorů nadnesené mluvit přímo o paralelní židovské učenecké republice (*republic of letters, respublica litteraria*),³ minimálně v učeneckých a intelektuálních kruzích její obdoba jistě existovala. Vydání díla tiskem znamenalo pro autory také zanechat

¹ Tato kapitola a dvě následující (Aprobace a Autoři) vznikla během badatelského pobytu v Herzog August Bibliothek podpořeného Rolf und Ursula Schneider Stiftung, jíž tímto děkuji. Zabývám se zde pouze těmi nakladateli, kteří se přímo podíleli na vydání v Brně/Mikulově. Nakladatele předchozích vydání, byť jsou v paratextech uvedeni, do své analýzy nezahrnuji.

² K sebe prezentaci autorů např. Bregoli 2014a, s. 50–56. Francesca Bregoli na příkladu Josefa Attiase z Livorna (1672–1739) ukazuje, že jedním z projevů sebe prezentace mimo publikování vlastního spisu bylo i sběratelství knih a bibliofilie. Podobným příkladem je i knihovna Davida Oppenheima, k ní podrobně Teplitsky 2019.

³ Tzv. *republic of letters*, intelektuální a literární prostor katolických i protestantských učenců 17.–18. století, kteří spolu komunikovali bez ohledu na konfesi a hranice nejčastěji skrze korespondenci a tištěné publikace. Židé do této komunikační sítě patřili pouze ve výjimečných případech. Obecně k učenecké republice zejména Burke 2007; podrobněji Bregoli 2014a, s. 52.

po sobě určitou trvalou památku. Tento důvod je zřejmý především u vydání, která zajistili příbuzní: rodinní příslušníci chtějí vydat tiskem dílo nebo aspoň jeho část, aby zvětšili jméno svých příbuzných. U obou výše uvedených způsobů vydání nakladatelé primárně neočekávali zisk, ve většině případů se částka vložená do tisku nejspíš ani nevrátila. Další důvod vydání díla tiskem je zprostředkování jeho obsahu jiným lidem. Z pohledu nakladatele vydání knihy tiskem zprostředkovávalo zásluhy (hebr. *zchut*, „zásluha, náboženská zásluha“) vydávaného textu ostatním (hebr. *zchut ha-rabim*, *le-zakot et ha-rabim*, „zprostředkovat či přinést náboženskou zásluhu veřejnosti skrze vydání spisu“).⁴ Tato snaha či úkol zprostředkovat názory či znalosti své nebo svých příbuzných druhým lidem, a přispět tak k prohloubení náboženského vzdělání jednotlivců i obce, se jeví jako zásadní a je různým způsobem vyjadřována i v paratextech (nejen) moravských tisků.

Pro židovské myšlení je důležitá představa, že zásluhy, obecně veškeré dobré skutky, přecházejí z aktérů i na jejich potomky. Z ní vychází i přesvědčení, že zásluhy textu skrze jeho zprostředkování přejdou i na ty, kdo text budou studovat nebo číst.⁵ Zprostředkovat zásluhu textu veřejnosti bylo jednou z hlavních motivací pro vydávání tiskem, přestože bylo finančně náročné.⁶ Jakkoli se tato formulace objevuje v paratextech hebrejských i jidiš tisků pravidelně,⁷ nemyslím si, že jde v tomto případě o floskuli, ostatně množství spisů vydaných příbuznými dokazuje, že vydání spisu bylo určitým morálním závazkem a představovalo svého druhu náboženskou povinnost, *mišwa*, jak uvidíme dále.⁸

⁴ Podle Mišna, *Pirkej avot* 5:18, kde použito v souvislosti s Mojžíšem, který zprostředkoval (své) zásluhy mnohým. Český překlad hebrejského verše („... *Moše zacha, we-zika et ha-rabim, u-zchut ha-rabim tluja bo...*“) je volný a je spíše interpretací: „... Moše byl dokonalý a očistil mnohé, proto ho zdobí zásluhy mnohých.“ *Pirkej avot* 5:21, s. 43.

⁵ Podrobně Sixtová 2017, s. 102–134.

⁶ Viz titulní text *Ma'amar Mordechaj*, 1790, soupis č. 57: „... *efes ki hoša'ot ha-dfus raba hi* ...“ („... ačkoli je vydávání knih drahé, ...“), nebo *Pri'eš*, 1790, soupis č. 51: „... *u-mipnej še-hoša'at ha-dfus ki raba hi dafasti mu'ať dafasti raķ'al ħumaš berešit*“ („... protože jsou náklady na tisk vysoké, vydal jsem jen málo, pouze [chiduším k] Berešit, [tj. Genesis]“).

⁷ Viz zejména Berger 2013, dále Sixtová 2017, s. 109.

⁸ Předmluva vydavatele *Šawa'ot*, 1757, soupis č. 11, titulní list: „... *We-nimša be-'emtaħto ktivat jado šawa'a ha-zot. ... U-va le-jadi ki ben nechdo ani. Amarti ho'il še-mišwa le-ķajem divrej ha-met ... še-'akajem la-'ašot ha-ħesed we-'emet še-'ošim 'im ha-metim ... ko 'alaj u-zchutam jagen 'alejnu. Heveti ota le-vejt ha-dfus le-zakot ha-rabim...*“ („[zesnulý autor] měl u sebe rukopis této závěti, ... dostal se ke mně, protože jsem jeho pravnuke. Řekl jsem si, že je mou náboženskou povinností uskutečnit přání zemřelých ... a že vykonám náboženskou povinnost pro zemřelého, a její zásluhy nás zaštití. Proto jsem závěť nechal vytisknout, abych její zásluhu zprostředkoval mnohým...“).

Zatímco za snahou autorů vydat dílo můžeme vidět mnohdy důvody osobní, existovala i „vyšší“ motivace, vycházející především ze židovské eschatologické koncepce. Ta chápe diasporu (*tfuša*, doslova „rozptýlení“) a exil (*gola* či *galut*) jako dočasný stav, který bude překonán s příchodem mesiášského věku návratem do Jeruzaléma, na Sijón. Vydávání knih a studium svatých textů, stejně jako řádné konání náboženských povinností, zkracovalo dobu vyhnanství či exilu,⁹ přibližovalo příchod Mesiáše, dobu vykoupení a obnovu Chrámu. Tyto eschatologické představy jsou zřejmé i v moravských paratextech.¹⁰ Vydávání knih bylo tak považováno za příspěvek k nápravě světa a k vykoupení.¹¹ Jinde je vydání knihy obrazně přirovnáváno k zasazení stromu poznání.¹² Na jiném místě vydavatel vyjadřuje přesvědčení, že svým činem získá oblibu a zařadí se mezi dokonalé a spravedlivé.¹³ Podíl nějaké osoby na vydání knihy, jak finanční, tak skrze zapojení do činností spojených s jejím vytištěním, má povahu dobrého skutku a zásluhy, již posoudí nebesa.¹⁴ Tímto se podle mého názoru nejvíc odlišuje přístup židovských nakladatelů a obecně důvody vydávání knih v židovském a křesťanském prostředí. Zatímco v souvislosti s křesťanskou knižní kulturou badatelé většinou vydávání knih dávají do souvislosti se sebe prezentací jednotlivců, získání podpory či mecenátu nebo obhajoby nekonformní náboženské skupiny (v českém prostředí novokřtenci nebo jednota bratrská),¹⁵ v židovské knižní kultuře je už od jejich

⁹ *Sefer ha-hinuch*, 1799, soupis č. 85, předmluva vydavatele.

¹⁰ Návrat na Sijón urychlí ti, kdo si koupí slichot, viz titulní text slichot 1761, soupis č. 17: „*Bechen raš we-’al-ta ’amod u-’kne davar jafe af na ’im u-bi-zchut ze ja ’alu le-Šijon moši ’im*“. („Proto běž a nestůj, kup si tuto pěknou a potěšující věc [knihu]. Touto zásluhou vstoupí na Sijón vykupitelé“.) Podobně titulní text *Hakirat ha-lev*, 1784, soupis č. 35: „... *we-nezake lir ’ot be-’vinjan Ari ’el u-va ’le-Šijon go ’el amen*.“ („... zasloužíme si uvidět stavbu Arielu [Jeruzaléma] a přijde na Sijón vykupitel, amen.“) nebo titulní text *Likutej Švi*, 1799, soupis č. 87: „*Lachen al tchusu ’al kaspejchem, javo ’u li-knot kdej le-haniah bracha be-vatejchem. We-h ’ jišma ’šo ’atejnu we-jislah lanu ’al kol ha’ata ’enu ... la ’alot le-Šijon neranena*.“ („Proto nelitujte peněz a pojdte si koupit [knihu], abyste si přinesli domů požehnání. A Hospodin vyslyší náš nárek a povolí nám i přes všechny naše hříchy ... vystoupit na Sijón, [kde] zaplesáme“). Titulní text *Keđušat Jišra ’el*, 1788, soupis č. 46 připojuje k poděkování osobě, která přispěla na vydání, i toto přání: „... *u-be-jamaw u-be-jamejnu neza’ke le-Šijon wi-Jerušalajim be-binjana amen*.“ („... [nechť si] v jeho a našich dnes zaslouží [návrat] na Sijón a do Jeruzaléma vybudovaného, amen.“).

¹¹ Viz například název monografie Shlomo Bergera: *Producing Redemption in Amsterdam: Early Modern Yiddish Books in Paratextual Perspective*, Berger 2013.

¹² Předmluva vydavatele v *Sefer ha-hinuch*, soupis č. 85.

¹³ Titulní text *Tikun šloša mišmorot*, 1790, soupis č. 56: „... *še-jihje haviv be-’ejnej haverim ki kiwanti le-zakot rabim šlemim we-šadiķim še-jihje helķi imahem ...*“ („... aby v očích přátel našlo zalíbení to, že jsem zamýšlel zprostředkovat zásluhy mnohým, dokonalým a spravedlivým, aby byl můj podíl mezi nimi...“).

¹⁴ Předmluva k *Hochmat Šlomo*, f. [2a], soupis č. 65.

¹⁵ Just 2022; Fejtová 2023, k dedikacím Svobodová – Pišna 2021.

počátků na prvním místě zmiňováno především zprostředkování zásluhy veškeré obci, což je zároveň zásluhou pro vydavatele.

6.1 Vydání vlastního spisu

Podívejme se nyní blíže na jednotlivé skupiny tisků podle způsobu financování. Nejčastější způsob vydávání je samofinancování, vydání vlastním nákladem; tento způsob vydání se objevuje ve dvaceti případech. Někdy k vlastnímu spisu připojil autor i dílo svých příbuzných.¹⁶ Je poměrně překvapivé, že se tento typ vydání v Brně objevuje poměrně pozdě, až od poloviny 80. let. Nevíme, zda jednou z možných příčin mohla být například nedůvěra v tiskárnu, již vedl konvertita, nebo převažovaly důvody spíše vnější, související s malým počtem autorů a nakladatelů. O třech vydáních vlastních spisů korektora Falka Kohena jsem se již zmínila, nyní se zaměřím na další.¹⁷

Prvním, o kom musíme uvažovat jako o nakladateli a zároveň autorovi i editorovi, je Pinchas ben Kalonymos z Mattersdorfu, který v Brně vydal sbírku kajících modliteb *Slichot šel šovavim ta“t* (1755, soupis č. 4).¹⁸ Jde o slichot, jež se mají recitovat v přestupném roce během čtvrtků v týdnech, v nichž se čtou určité perikopy, jejichž názvy tvoří akronym *šovavim ta“t*.¹⁹ Pinchas ben Kalonymos ji doplnil o další dvě slichot proti neštovicím,²⁰ a na závěr přidal i svou vlastní slichu.²¹ Na místě je ovšem určitá opatrnost – jak jsem vysvětlila, za nakladatele moravských tisků považuji pouze ty osoby, které přímo stojí za vydáním v Brně nebo Mikulově. Nepodařilo se mi ovšem najít podrobnosti k osobě Pinchase Kalonyma z Mattersdorfu,²² ani předchozí vydání těchto slichot či předlohu, podle níž by mohly být vytištěny. Titulní text totiž uvádí, že vydání v Brně je druhé a

¹⁶ Takto např. Jehuda Melamed ke své metodice výuky *Omer mi-Jehuda* připojil chiduším svého tchána. Podobně i *Ateret Šlomo*, soupis č. 43, spis vydaný spolu s chiduším Mošeho Cviho Hirše bar Šlomo Segala, vrchního rabína a představeného ješivy v Bzenci, jenž byl autorovým tchánem.

¹⁷ Viz odd. 5.2.2.

¹⁸ Obec Mattersdorf leží v rakouské oblasti Burgenland. Podrobnosti o autorovi se mi nepodařilo zjistit.

¹⁹ Jde o perikopy Šemot, Wa-jera, Bo`, Be-šalah, Jitro, Mišpařim, Truma, Tešave. Akronym zároveň odkazuje k biblickému verši Jer 3:22 – „... šuvu banim šovavim“, „Vrať se, synové odpadlí“. Zařazení těchto modliteb do liturgie vychází z kabalistické praxe a bylo spojováno s pokáním za sexuální prohřešky. Viz *EJ²*, díl 18, s. 520, heslo *Shovavim tat*, autor hesla neuveden.

²⁰ Jejich autoři jsou Šimon Zalman Fišhof Auerbach z Vídně (zemřel 1638) a Moše ben Menachem Mendels z Krakova (1574–1641).

²¹ Davidson I, s. 242, č. 5262 bez dalších podrobností k autorovi.

²² Autoritní záznam v NLI Pinchase Kalonyma spojuje pouze s vydáním v Brně 1755, BHB kromě tohoto i s vydáním v Praze 1794 pořízeném podle brněnského a dále s vydáním Brno 1798, které ovšem jeho slichu ani další slichot proti neštovicím neobsahuje.

vychází po několika letech, zároveň jedna ze slichot pro nemocné neštovicemi vyšla tiskem už v roce 1711.²³ Kvůli chybějícím informacím k osobě Pinchase Kalonyma z Mattersdorfu je jediným vodítkem titulní text. Pokud se nejedná o vydání zcela převzaté včetně titulního textu,²⁴ je vydání těchto slichot první prokázanou spoluprací mezi tiskárnou a autorem, editorem i nakladatelem v jedné osobě. Zároveň, a zejména jestliže další výzkum prokáže autorovo spojení s Moravou, vydání poukazuje na rozšíření kabalistické praxe na Moravě (*tikunim*, „náprava“). Praktikování kabalistických *tikunim* na Moravě dále dokládají modlitební knihy *Seder tfilat jom kipur kaṭan* (1755, soupis č. 5) a *Seder kri'at šema 'al miṭato* (1755, soupis č. 6), vydané v počátečních letech činnosti tiskárny, i pozdější *Likutej tilim* (viz níže). Zájem o kabalou je zřejmý i z vydání etické závěti *Šawa'ot* (1757, soupis č. 11) kabalisty Naftaliho Katze (1684–1719) a sbírky jeho liturgické poezie (*pijuṭim*) *Ša'ar Naftali* (1757, soupis č. 12); vydal je pravnuke, resp. žák autora. Tři vydání liturgie spojené s kabalou v roce 1755 určitě nebyla náhodná a nejspíš vzešla z konkrétní objednávky nám neznámého nakladatele; ten je zřejmý pouze u *Sliḥot šel šovavim ta"t*. Kromě dokladu – přinejmenším lokálního – rozšíření kabalistické praxe tato vydání ukazují, že tiskárna mohla být prospěšná místní moravské židovské komunitě mimo jiné právě podobnými edicemi specifické liturgie.

Propojení tiskárny a místních Židů je zřejmé u třídílné sbírky modliteb pro zvláštní příležitosti *Likutej tilim* vydané v roce 1790 (soupis č. 54).²⁵ Její vydavatel Jehuda ben Chaim Kobler tuto kompilaci sestavil z kabalistických spisů *Ša'arej Šijon*, *Zohar*, *Zohar ha-daš* a *Midraš ha-ne'elam*. V titulním textu druhé části sbírky *Tikun hašot lajla*, která obsahuje modlitby a žalmy připomínající zboření Chrámu, vysvětluje, proč ji sestavil a vydal tiskem: v některých obcích se scházejí vybraní

²³ Samostatně Frankfurt/Main 1711, BHB 000107899, pod názvem *Miš'on la-jeladim*, poté byla součástí různých vydání slichot – Wilhelmsdorf 1714, BHB 00018271, Altona 1727, BHB 000307549. V letech 1711–1755 jsem v katalogu NLI ani v databázi BHB nenašla žádné samostatné vydání slichot *šel šovavim ta"t*, které by mohlo být předlohou vydání v Brně. Slichot *šel šovavim ta"t* byly součástí některých vydání slichot a machzorů, v tom případě by přicházel v úvahu jako předloha machzor Sulzbach 1716–1717, BHB 000172402. V něm byly otištěny obě slichot k neštovicím, Auerbachova a Mendelsova, které zmiňuje i brněnské vydání, machzor ovšem vyšel o čtyřicet let před vydáním v Brně, což úplně neodpovídá údajům *kama šanim* („několik let“) v titulním textu brněnského vydání.

²⁴ To by v brněnské tiskárně nebylo v tomto období nic výjimečného.

²⁵ *Likutej tilim. Kolel tikun hašot lajla, tikun hašot ha-jom, tikun šloša mišmorot. Tikun hašot lajla*. Název *tilim* je akrostichem *tikun lajla jom mišmoret* a odkazuje na praxi zbožných mužů, kteří se během nočních modliteb scházeli k modlitbám *tikunim*, což je zvyk vycházející z luriánské kabaly. Kabala se jinak s výjimkou částečně kabalistického *Sefer ha-brit* (1797, soupis č. 72, 1801, soupis č. 96) a čistě kabalistického spisu *Wa-ḥerev pipijot* (1803, soupis č. 107) v brněnské tiskárně netiskla.

výjimeční lidé (*anšej segula*) a odříkávají určité modlitby – konkrétně zmiňuje *widuj* a *tikun Rašel* a také některé kinot. Autor však zjistil, že *Tikun hašot ha-jom*, které vyšly v Praze, už jsou k mání jen jako rukopisy. Tyto modlitby nejsou ani v instrukcích (*hanhagot*) knih, které vyšly tiskem, ani v moravských sidurech. Proto se rozhodl je vydat tiskem.²⁶ Zde se ukazuje další důležitý, a spíše praktický, důvod vydávání textů. Jak autor připomíná, specifická liturgická praxe a lokální zvyklosti (*minhag*) nebyly vždy zohledněny v dostupných modlitebních knihách, jež sice odrážejí ritus širší geografické oblasti (Morava, Čechy, Německo, Slezsko aj.), ale ne nutně lokální úzus, natož individuální praxi náboženských bratrstev, jejichž obdobou Koblerem zmiňovaná skupinka byla. Třídílná drobná kompilace kabalistických modliteb *tikunim* je tak zajímavým dokladem specifické místní praxe vykonávané malou skupinou věřících.²⁷

Další spis vydaný vlastním nákladem je drobný spis *Ruah hajim* z roku 1785. Vyšel po pauze dlouhé třicet let (!), která se ovšem víceméně kryje s dobou stagnace tiskárny za vdovy Anny Františky. *Ruah hajim* je v podstatě exemplum – příběh o vyhnání zlého ducha z mladíka v Mikulově, který vyšel ve dvou jazykových verzích, hebrejsky²⁸ a v jidiš.²⁹ Autorem byl tajemník zemského rabína Avraham Trebiš (též Avraham Chajat)³⁰ a drobný tisk vydal spolu s Avrahem Cvim Heršem Menakerem z Mikulova, hlavní osobou příběhu: právě díky jeho zařikání totiž zlý duch z posedlého chlapce vyšel. Oba vydavatelé, v tisku se označují za společníky (*mešutařim*), tisk rovněž sami prodávali.³¹ Jako důvod vydání tohoto mravoučného spisu uvádějí šíření slávy nebes, mocných činů Boha. Záměrem obou nakladatelů bylo, aby si jejich čtenáři vzali z příběhu poučení (*musar*), i proto zvolili žánr epického příběhu s mravním ponaučením, a vydali jej ve dvou jazykových verzích. Drobný spis se bezesporu dobře prodával, jednak kvůli svému

²⁶ Soupis č. 55, *Tikun hašot lajla*.

²⁷ K podobnému příkladu z Itálie Andreatta 2011.

²⁸ Soupis č. 38.

²⁹ Soupis č. 39.

³⁰ *JE*, heslo Trebitsch, Abraham ben Reuben Hajjat, autoři hesla Deutsch, Gotthard – Mannheimer, S.; Winger 1979, s. 126–127; nejnověji Cermanová 2016a, viz též *YIVO Encyclopedia*, heslo Avraham Trebitsch of Mikulov, autorka hesla Cermanová, Iveta.

³¹ Viz impresum: „Dize bichl bi-lh“k [bi-lešon ha-košeš] oder dajš zejen be-nimša in Ničolšpurk ešel ha-mešutařim ... mhr“r Herš Menaker ... mhr“r Avraham Trebiš“ („Tato kniha ve svatém jazyce nebo v jidiš se nalézá [je k mání] u společníků ... pana Herše Menakera a ... pana Avrahama Trebiše“).

atraktivnímu obsahu a přístupnosti, ale i proto, že šlo o autentický a dramatický příběh ze života, který se odehrál nedaleko, v místě, které většina lidí znala.

Ve dvou jazykových verzích vyšlo v roce 1800 i další Trebitsovo dílo, kronika *Ḳorot ha-ʿitim* (souples č. 101). Zatímco v předchozím případě byla jazykem vernakulární verze hebrejského exemplu jidiš, o patnáct let později vyšla vedle hebrejštiny tato kronika také v jüdischdeutsch pod názvem *Cajtgešichte* (souples č. 100). Jüdischdeutsch verze zůstala v jediném vydání, hebrejská se však dočkala reedice i třetího vydání, později dokonce vyšlo i její pokračování.³² Toto dvojí vydání dokládá změny na úrovni jazyka, které na Moravě v posledních desetiletích 18. století probíhaly, a zároveň limity vydávání soudobé židovské literatury v *hebrejštině*. Vydání v hebrejštině dokazovalo autorovu vzdělanost a otevíralo mu cestu do sféry vyšší literární komunikace. Pokud ovšem svým spisem mířil i k širším čtenářským vrstvám a nechtěl zůstat jen u sebe prezentace, musel je vydat i ve vernakulárním jazyce.

Jiným zajímavým tiskem, který vyšel v Brně v roce 1790 vlastním nákladem autora, byl pedagogický spis *Omer mi-Jehuda* (souples č. 52). Jeho autorem byl Jehuda ben Lejb, zvaný také Jehuda Melamed (*melamed le-hoʿil*, „učitel ku pomoci“), dlouholetý učitel Tóry a Talmudu v tehdejší Prešpurku (Bratislavě) a zajímavá osobnost tamního židovského života.³³ Zkušenosti ze své profese, již vykonával více než dvacet let, shrnul v drobném spise, obsahujícím metodologii výuky (*hilchot melamedim*) základních židovských textů Tóry, Mišny a Talmudu. V předmluvě připomíná úskalí pedagogické profese, z nichž ostatně některá jsou platná stále: vyučování studentů je těžké a člověk z něj nezbohatne. Povinností otce je učit syny a vychovat *talmidim*, studenty. Mnoho žáků je chabých a prázdných (*dalim we-rekim*), ale každé řemeslo vyžaduje určité nástroje. Proto Presburger sepsal návod a poučení (*musar*), aby své zkušenosti předal, a nazval spis svým jménem *Omer mi-Jehuda*, aby po sobě zanechal památku. K vlastnímu krátkému pedagogickému pojednání čítajícímu pouhých šest listů Presburger připojil

³² Druhému dílu kroniky věnovala disertační práci Iveta Cermanová, Cermanová 2005. K dalším vydáním Benajahu 1953–1954.

³³ Jehuda Melamed (zemř. 1825) údajně hovořil dvanácti jazyky včetně francouzštiny. Podle dobových svědectví jej prešpurský rabin Moše (Chatam) Sofer pověřil vyjednáním volna o svátku Jom kipur pro židovské vojáky v Napoleonově armádě. Podrobněji Wotitz 1934; [Bettelheim] 1934; [Bettelheim] 1935. Za konzultaci a doplňující biografické údaje k Jehudu Melamedovi děkuji mgr. Danielu Polakovičovi.

chiduším (novellae) k Tóře svého tchána Dova Bera Reckendorfa z Třebíče, které jsou oproti Pressburgerově metodologii rozsahem dvojnásobné. Svého tchána označuje za významného halachistu, který sepsal chiduším k Tóře, avšak většina z nich shořela během požáru Třebíče v roce 1759. Jeho zeť Presburger je tedy vydává tiskem a zásluha (*zchut*) za jejich vydání přejde na něj i jeho pokolení.³⁴ Kromě této zásluhy uvádí autor mezi důvody vydání spisu i zvěčnění svého jména – ostatně na to odkazuje i název spisu, *Omer mi-Jehuda* volně jako *Řeči Jehudovy*.

Několik vydání vlastním nákladem pořídili moravští halachisté. V roce 1788 Brně vydal svůj třídílný spis Jakov ben Šlomo Gleiwitz.³⁵ První část spisu nazvaná *‘Ateret Šlomo* (soupis č. 43) obsahuje komentář k oddílu *Jore de ‘a Šulhan ‘aruchu*, druhý díl *Jeķara de-ħaja* (soupis č. 44) je jeho pokračování a díl třetí *Az tišmaħ* (soupis č. 45) obsahuje vyprávěcí pasáže (agada) vztahující se k předchozím částem. K první části připojil Gleiwitz také chiduším k traktátu Joma svého tchána Mošeho Cviho Hirše bar Šlomo Segala, vrchního rabína a představeného ješivy v Bzenci,³⁶ a drobné chiduším dalších moravských rabínů. Kromě obvyklých důvodů, jimiž jsou sebe prezentace, zvěčnění jména a zprostředkování textu ostatním, zmiňuje Gleiwitz v předmluvě i jiný impuls: při požáru ve Slavkově, který vypukl 14. dubna 1762, přišel o svůj dům a knihovnu.³⁷ Shořely také chiduším jeho tchána Mošeho Segala, který byl Gleiwitzovým učitelem a k němuž pak dlouho posílal studenta z Bzence, aby je znovu společně s rabi Segalem zapsal.³⁸ V kolofonu třetí části děkuje korektorovi Lejbu Presburgerovi, u něhož déle než půl roku během dokončování díla bydlel a který jeho spis korigoval. Minimálně na dva roky tedy Gleiwitz opustil svůj rabínský úřad ve Slavkově, aby mohl dokončit a v Brně vydat svou knihu.³⁹ Tento třídílný komentář je jediným Gleiwitzovým spisem, který vyšel tiskem.

Další halachický spis *Ķedušat Jišra ‘el* soupis č. 46) vyšel v roce 1788 a obsahuje chiduším k různým traktátům Talmudu. Autor Wolf ben Lejb Lichtenstadt

³⁴ *Omer mi-Jehuda*, soupis č. 52, předmluva autora f. 2b.

³⁵ K němu Flesch 1924, s. 36–42; Brocke (ed.) 2004, č. 0917 (Klein, Jakob).

³⁶ Brocke (ed.) 2004, č. 0917 jako Moše Cvi Halevi.

³⁷ K požáru Flesch 1924, s. 39.

³⁸ *‘Ateret Šlomo*, předmluva autora: „... *nisraf armonaj we-chol ma ‘adani še-haja le-nezer wa-‘ařara, le-magen...*“ („... shořel můj palác s veškerými mými lahůdkami, který mi byl ozdobou, korunou a štítem...“).

³⁹ Podle Brockeho (ed.) 2004, č. 0917, opustil Gleiwitz rabinát ve Slavkově v dubnu 1786, od listopadu 1788 byl opět rabínem ve Slavkově.

(Lasch)⁴⁰ pocházel z Třešti, kde žil i v době vydání. V titulním textu Lichtenstadt děkuje svému tchánovi Zanvilovi z Třešti, který mu ještě před svatbou s jeho dcerou Fradl koupil různé knihy a podporoval ho i po svatbě: zajistil mu prostor, kde mohl studovat Tóru a vést ješivu.⁴¹ Tchán Zanvil také autorovi přispěl na vytištění knihy. Jak autor uvádí dále v kolofonu, sepsal i další chidušim, nemá však čas na jejich vydání a hodlá je vydat až v dalším zamýšleném dílu.⁴² Také tento autor se v předmluvě pochvalně vyjadřuje o práci korektora Lejba Presburgera.

Vlastním nákladem autora vyšel v roce 1788 i halachický spis *Rimon gadiš* (souples č. 47) obsahující chidušim k Babylónskému talmudu. Jeho autor Alexandr ben Avraham ha-levi Deutsch byl předsedou rabínského soudu v Brtnici⁴³ a své dílo vydává i k počtě svého otce, jenž byl jeho učitelem.⁴⁴ Podle kolofonu hodlal vydat i druhý díl a k němu připojit i chidušim svého zesnulého otce, ale ani v tomto případě k vydání druhého dílu nedošlo.

Již zmíněný Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi z Rousínova vydal v Brně během třinácti let své suprakomentáře ke komentářům Ašera Jechiela k několika talmudickým traktátům: Makot,⁴⁵ Pesachim,⁴⁶ Nida.⁴⁷ Jakov Modl, syn vrchního rabína ve Strážnici Mordechaje Modla Aškenaziho, byl v letech 1789–1793 vrchním rabínem v Rousínově, poté rabínem v Jemnici a v roce 1799 v Lošticích.⁴⁸ Paratexty všech tří vydání těchto halachických komentářů ukazují, jak důležité z hlediska sebe prezentace a zároveň finančně náročné bylo vydat vlastní dílo tiskem. Na vydání prvního spisu přispěl autorův přítel Bunem Bindel s manželkou Minkou, druhý financovala jeho matka Bila, jíž autor děkuje i za podporu během studia, a třetí nejspíš vydal sám. Je také pravděpodobné, že na vydání finančně přispěli i další příbuzní, jejichž jména a příbuzenské vztahy k autorovi jsou v paratextech připomínány. I to je jistá forma odměny, jíž se dostávalo těm, kdo

⁴⁰ Brocke (ed.) 2004, č. 1108.

⁴¹ Žákem této ješivy byl i Baruch Jeitteles. Brocke (ed.) 2004, č. 1108.

⁴² K tomuto vydání za autorova života nedošlo. Druhý díl Lichtenstadtoých chidušim vydal ve Vídni v roce 1829, po autorově smrti, jeho syn.

⁴³ K němu Brocke (ed.) 2004, č. 0304.

⁴⁴ V předmluvě, kde vysvětluje název spisu (v překladu *Plné granátové jablko*), se odvolává na gematrii svého a otcova jména. *Rimon gadiš*, f. 2a.

⁴⁵ *Masechet Makot. Ša'ar Ašer u-gvul Ašer*, 1786, soupis č. 40.

⁴⁶ *Masechet Pesachim. Ša'ar Ašer u-gvul Ašer*, 1789, soupis č. 48.

⁴⁷ *Masechet Nida*, 1799, soupis č. 91.

⁴⁸ Gold (ed.) 1929, s. 265, pozn. 79; Flesch 1927, s. 43.

pomohli vydat dílo tiskem – jejich jména byla připomenuta a zvěčněna v tisku s díkem, vděčností a požehnáním.

Nákladem překladatele vyšla v roce 1799 poetická skladba eticko-filozofického obsahu *Baḳašat ha-memin* autora Jedaji Bedersi Pniniho žijícího ve 13. století.⁴⁹ Její nový překlad do němčiny, resp. jüdischdeutsch,⁵⁰ pořídil Binjamin Wolf Zeev Prerau z Přerova.⁵¹ Na vydání se zcela jistě finančně podílel také, ačkoli peripetie vydání tohoto překladu nepopisuje tak podrobně, jako později u vydání svého jiného spisu.⁵² Z předmluvy k *Baḳašat ha-memin* se dovídáme o důvodech nového překladu, o němž se zmiňuji na jiném místě, ale nic bližšího o Prerauově osobě. Víme jen, že byl z Přerova a pracoval pro obec jako *šamaš*, obecní úředník pověřený různými úkoly včetně administrativních.⁵³

Podobným typem „filologické“ poezie, založeném na hře s jazykem, je i hebrejská básnická sbírka *Širej tehila* vydaná v roce 1800 (sopsis č. 95). Její autor, básník a osvícenec Zeev Wolf Buchner⁵⁴ v ní poeticky líčí stvoření světa, jednotlivé části (zpěvy) tohoto eposu jsou založeny na principu aliterace.⁵⁵ Typově můžeme jeho verše popsat jako formalistickou poezii, která dokládá hlubokou znalost jazyka a zálibu v lingvistice, v níž ovšem do velké míry tvůrčí postup a forma převažují nad obsahem. Vydání v Brně je poměrně zajímavé, protože vyšlo už tři roky po prvním vydání v Berlíně.⁵⁶ Obsah obou vydání je shodný, ačkoli vydání v Brně avizuje na

⁴⁹ Sopsis č. 83, 1799, k autorovi *JE*, heslo Bedersi, Jedaiah ben Abraham, or Bedaresi, autoři hesla Gottheil, Richard, Broydė, Isaac; *EJ*², díl 11, s. 100–101, heslo Jedaiah ben Abraham Bedersi, autoři hesla Halkin, Abraham Solomon – Glasner, Ruth.

⁵⁰ V Brně vyšel překlad *Baḳašat he-memin* pořízený Jicchakem Eizikem Auerbachem do jidiš již v roce 1797, nový Prerauův překlad je reakcí na něj. K tomuto překladu a k terminologii němčina/jüdischdeutsch viz kap. 10, zejména odd. 10.3.

⁵¹ Zeitlin s. 278–280, k autorovi též Visi 2013, s. 181–183.

⁵² Mordechaj Benet v aprobaci k Prerauově suprakomentáři ke komentáři Abrahama Ibn Ezry k Tanachu *Ben jemini*, Wien 1823, BHB 000160208, popisuje, jak autor obcházal jednotlivé moravské obce a prosil souvěrce o příspěvek na vydání své knihy. Prerau byl už starý na to, aby si mohl vydělat peníze na vydání, navíc i jeho dcery dosáhly věku, kdy se měly vdávat, a chtěl je zaopatřit věnem, jak se sluší. Protože chtěl svůj suprakomentář vydat tiskem, nezbyvalo mu než obcházet a sbírat příspěvky. Zajímavé je, že vydání Prerauova překladu *Baḳašat ha-memin* v Brně se v *Ben jemini* nezmiňuje.

⁵³ „... roveš taḥat maša šimušo wa-‘avodato be-‘edato po ḳ“ḳ Prera“ („... klesá pod tíhou své služby a práce zde ve svaté obci Přerov“).

⁵⁴ *JE*, heslo Buchner, Wolf b. David Hakohen, autoři hesla Ginzberg, Louis – Davidsohn, Israel.

⁵⁵ Básně (*pijutim*) této sbírky jsou složeny podle propracovaného systému: první skladbu tvoří pouze slova o dvou písmenech, druhou o třech písmenech atp. Další část líčí dění v jednotlivých dnech stvoření, přičemž slova ve strofách popisující první den, hebrejsky *jom alef*, začínají pouze písmenem *alef*, druhý den, *jom bet*, písmenem *bet* atp.

⁵⁶ Berlin, Ḥevra ḥinuch ne‘arim (Orientalische Buchdruckerei) 1797, BHB 000121753.

titulním listu i některé části, které neobsahuje,⁵⁷ a mírně se liší i paratexty.⁵⁸ Vynechává i úvodní báseň Moše Kunitze/Konitze a obsah *haskamot*, uvádí jen jména aprobantů, a níže připomíná, že náklady na tisk podléhají pravidlům *šmiṭa*⁵⁹ a doufá, že jeho práva budou respektována. Všechny tyto indicie nasvědčují tomu, že brněnské vydání je patisk. Zdráhám se ho tak označit jedině kvůli tomu, že následující vydání v Berlíně v roce 1808, tentokrát skutečně rozšířené, neobsahuje žádnou autorovu stížnost na to, že by vydání v Brně o osm let dříve bylo patiskem.⁶⁰

Jediným potvrzeným patiskem brněnské tiskárny tak zůstává druhé vydání mysticko-vědecké encyklopedie *Sefer ha-brit* Pinchase Hurwitze z roku 1801.⁶¹ Proč *Sefer ha-brit* vyšel poprvé právě v Brně v roce 1797 (soupis č. 72), není jasné a nevyřešil to ani David Ruderman ve své monografii věnované této knize.⁶² Naopak je jisté, jak víme z datace aprobací, že vydavatele hledal autor delší dobu, jelikož první aprobace je datovaná pět let před vydáním spisu. *Sefer ha-brit* může sloužit jako názorná ukázka fungování moravské hebrejské tiskárny, potažmo soudobých tiskáren obecně: autor s připraveným rukopisem a zajištěnými aprobacemi zaplatí tiskaři za vydání knihy a ve vlastním zájmu se postará i o distribuci. Hurwitz měl sít' kontaktů, jejichž prostřednictvím svůj spis prodával.⁶³ I když tiskaři Neumann i Rossmann zároveň provozovali knihkupectví a knihy sami

⁵⁷ *Tna'im le-ḥag pa-pesaḥ a ševa' brachot*. Tyto části neobsahuje ani vydání v Berlíně.

⁵⁸ V autorově předmluvě je vynechaná zajímavá informace o tom, jak dlouho básně skládal. Básně jsou v berlínském vydání v nadpisech jednotlivých skladeb označeny jako *šir ha-jiḥud*, v brněnském jako *širej tehila*. Na titulní listu vydání v Brně se dále uvádí výzva pro kupující: kdo si knihu koupí, obdrží kupon na slevu na nákup další knihy v hodnotě jednoho říšského tolaru (*Ha-ḥonim ha-nigašim jezaku be-masat mechiram 'al tilajon/talon tov be-'ad alef r"t*). Pokud by ceny knih v habsburské monarchii byly srovnatelné s tehdejší Pruskem, šlo by zhruba o průměrnou částku, za niž bylo možno koupit jednu knihu. K cenám knih viz Cohen 2010/2011, s. 90, pozn. 13.

⁵⁹ „... *hoša'ot ha-dfus ha-šmiṭatim*“, tj. platí pro ně „uvolnění“ po sedmi letech. Údaj o časovém omezení nakladatelských práv na sedm let jsem v jiných tiscích ani v literatuře nenašla. Ochranná lhůta byla různá, v brněnských tiscích se pohybovala od pěti do patnácti let. Podrobněji kap. 7 věnovaná *haskamot*.

⁶⁰ Vydání v Berlíně, které vyšlo osm let po brněnském, je označeno jako třetí, takže o druhém vydání vydavatel i autor museli vědět. Pokud by bylo pirátské, jistě by to zmínili, stejně jako rozhořčený Pinchas Hurwitz v *Sefer ha-brit*, které následovalo čtyři roky po pirátském vydání v Brně.

⁶¹ Podrobněji k *Sefer ha-brit* zejména monografie Ruderman 2014; dále Ruderman 2016; Fontaine 2007.

⁶² Ruderman 2014, s. 30.

⁶³ Seznam osob, u nichž je *Sefer ha-brit* k mání, otiskl Hurwitz na konci druhého dílu. Měl napojení na „agenty“ v Brně, Mikulově, Praze, Vídni, Vratislavi, Bratislavě, Budapešti, Lvově i Krakově. Nedomnívám se, že šlo o knihkupce a profesionály, spíš o přátele a jakýsi Hurwitzův sociální a komunikační okruh. Hurwitz byl nejspíš ve věci distribuce své knihy trochu neodbytný, když se nerozpakoval o pomoc s objednávkami knihy požádat i tehdejšího cenzora hebrejských knih v Praze Karla Fischera, viz Ruderman 2016, s. 469–472.

prodávali, je evidentní, že distribuci přebírali aspoň částečně i nakladatelé, obdobným příkladem je i zmiňovaný *Ruah hajim*.

Sefer ha-brit si přes svou výjimečnost až bizarnost, či možná právě díky ní, čtenáře našel brzy. To dokládá i druhé, pirátské vydání pořízené bez autorova vědomí již čtyři roky po prvním v dílně Josefa Rossmanna v roce 1801 (soupis č. 96). Zároveň potvrzuje, že tiskaři Neumann a Rossmann neměli žádný podíl na výběru textů. Klíčová pro toto tvrzení je stížnost Pinchase Hurwitze na pirátské vydání *Sefer ha-brit* v Brně, v níž popisuje neschopnost majitele tiskárny samostatně rozhodovat o vydávání hebrejských knih.⁶⁴ Četné pozdější reedice tohoto slovy Davida Rudermana „židovského bestselleru“⁶⁵ v 19. a 20. století dokládají popularitu *Sefer ha-brit*, ale vydání této knihy v Brně můžeme přiřadit k dalším subjektivně-náhodným faktorům, které do značné míry ovlivňovaly fungování tiskárny.

6.2 Vydání spisu příbuzných

V případech, kdy spis vydali příbuzní autora, vyvstává zřetelně již víckrát zmiňovaná představa o zprostředkování zásluh díla jiným. Příbuzní se tak stávají prostředníkem, díky němuž se vydané dílo dostane do širšího povědomí a autorovo jméno i jeho památka bude zvěčněna. Do této kategorie řadím i vydání spisu učitele jeho žákem. Často, i když ne výlučně, se jedná o posmrtná vydání. Patří sem i ta vydání, o nichž jsem se zmínila dříve v jiné *souvislosti* (*Ša'ar Neftali* a *Ma'amar Mordechaj*, viz odd. 5.3, *Masechet Makot* a *Masechet Pesachim*, viz odd. 6.1), zde se zaměřím na vydání dosud nepopsaná.

Prvním, kdo v brněnské tiskárně vydal spis svého příbuzného, byl jistý Moše ben Chajim.⁶⁶ Ten v roce 1756 vydal etický spis *'Amudej gavra* (soupis č. 9), jehož autorem byl jeho tchán Gedalja ben Eliezer ha-levi, *dajan* v Boskovicích.⁶⁷ Spis pojednává o třech pilířích, na kterých spočívá svět, jimiž jsou podle talmudického

⁶⁴ Ve třetím vydání *Sefer ha-brit* (Žovkva, Žólkiew 1807) Hurwitz kritizuje vydavatelské praktiky tiskaře Josefa Rossmanna: „... the gentile from the city of Brno ... and his two Jewish advisors ... can do nothing and can certainly not publish a Hebrew book without the advice of these two Jews. Since he cannot read or understand the holy language and is ill equipped to decide on this matter ...“ . Citováno podle Ruderman 2014, s. 33–34. Jsou zmiňovanými dvěma Židy korektoři Lejb Presburger a Falk Kohen?

⁶⁵ Viz název Rudermanovy monografie: *A best-selling Hebrew book of the modern era: the Book of the Covenant of Pinhas Hurwitz and its Remarkable Legacy*.

⁶⁶ O tomto nakladateli se mi, kromě jeho příbuzenského vztahu k autorovi, nepodařilo nic bližšího zjistit.

⁶⁷ K autorovi a obsahu spisu *EJ²*, díl 18, s. 246, heslo Segal, Gedaljah ben Eliezer, autor hesla neuveden.

traktátu Pirkej avot studium Tóry, náboženská praxe a dobročinnost, a čerpá mimo jiné z knihy *Zohar*. Gedalja k němu připojil i chiduším svého syna Eliezera, jenž zemřel předčasně v roce 1753 ve věku 18 let, a také chiduším Avrahama ben Aharona Gevitsche z Boskovic. I ten zemřel mladý ve věku 27 let v roce 1752/53 a jeho chiduším k traktátům Šabat a Eruvin zapsal jeho otec Aharon ben Jakov. Ke spisu jsou dále zařazeny chiduším Davida Skutše. V předmluvě autor vysvětluje, že dílo všech tří jmenovaných připojil ke svému, aby jejich památka zůstala na věky, a doufá, že skrze jejich zásluhy se i jeho dílo a zásluhy dostanou k dalším pokolením.⁶⁸ Vydání *‘Amudej gavra* v Brně je první, druhé vydání pravděpodobně z 60. let 18. století v Sulzbachu je pravděpodobně patisk a kniha už poté nevyšla.⁶⁹

Dalším případem, kdy spis vydal příbuzný, a zároveň dalším z raných příkladů tohoto typu vydavatelské praxe, je etická závěť Neftaliho Katze, již pod názvem *Šawa ’ot* (souples č. 11) v roce 1757 vydal pravnik autora Jicchak ben Šimšon Katz. Nešlo o první vydání spisu, to pořídil již vnuk autora, otec současného nakladatele, o necelých třicet let dříve. Na titulním listu vydavatel Jicchak Katz vyjmenovává důvody, které ho k vydání vedou: především chce splnit *mišwa*, náboženskou povinnost, která zde znamená i bezpodmínečný skutek dobrodiní vůči zemřelému, *hesed šel emet*, za nějž nelze očekávat jakoukoli protislužbu.⁷⁰

Nakladatel komentáře k hagadě Jisrael ha-levi Spitz si v roce 1790 připsal dvojí zásluhu. Vydal tiskem jednak komentář k hagadě svého otce Jicchaka Spitze *Birkat Jišhak* (souples č. 50) a dále pod názvem *Pri ’eš* (souples č. 51) i chiduším k biblickým perikopám svého zesnulého bratra Jechiela Michla Spitze. Jisrael pocházel z Mikulova a v době vydání tisku byl rabínem v obci Bonhard.⁷¹ V předmluvě nakladatel vysvětluje, že vydal dílo svého zemřelého otce, protože mu to slíbil a neměl klidu, dokud otcovo přání, závěť (*šawa ’a*) nesplnil. Rovněž uvádí, že jeho bratr Jehiel, který byl rabínem v obci Högyész, sepsal sedm dalších knih,⁷² ale protože vydání tiskem je drahá záležitost, vydává Jisrael pouze chiduším ke

⁶⁸ „... ulaj bi-zchutam azake gam anochi le-vanim u-vnej banim lilmod u-lelamed lehavin we-lehotot“ („...snad skrze jejich zásluhy se i já zasloužím [o to, aby se mí] synové a synové synů učili a vyučovali, pochopili a chápali“).

⁶⁹ K vydání v Sulzbachu údajně z roku 1752 viz podrobněji kap. 7.

⁷⁰ „... la-’ašot ha-ḥesed we-’emet še-’ošim ’im ha-metim še-’ejnam mešapim le-tašlim gmulam gamul ...“ („... učinit opravdové dobrodiní, které prokazujeme zemřelým, od nichž se neočekává, že je oplatí...“).

⁷¹ *Tarud ’al ha-tora po Bonhard*. Dnes Bónyhad, Maďarsko, původně Burgenland.

⁷² *’Eš ha-da’at*, *’Eš avot* (k traktátu Avot), *’Eš ha-sade* (k Tehilim), *’Eš ha-gan* (k Písni písni), *’Eš siman* (o svátcích), *Tefila le-’oni* (k modlitbám a pijutim), *’Eš ma’achal*.

knize Berešit (Genesis). Žádné další spisy Jechiela Michla Spitze ovšem tiskem nevyšly.

Předpisům rituální porážky se věnuje spis *Zivhej šlamim* (1795, soupis č. 59) Jakova ben Chanocha Beka, který byl vrchním rabínem v Lipníku nad Bečvou a prováděl i rituální porážku. Vydání v Brně pořídil autorův zeť Josef Juzl ben Levi, který byl rabínem v Brně, ale v době vydání knihy žil v Lomnici.⁷³ Na vydání přispěli i další příbuzní – autorův syn a současně švagr vydavatele Hendl s manželkou Chanou. Bekův spis, praktická příručka o pravidlech rituální porážky, se po prvním vydání v Brně v roce 1795 dočkal mnoha dalších reedic.⁷⁴ Ty dokládají, že o podobný typ literatury, která byla důležitá pro kult, byl na rozdíl od čistě „akademických“ halachických pojednání zájem a šla dobře na odbyt.

Meir ben Eliezer z Vilna, žák Elijahu ben Šlomo Zalmana, proslulého gaona z Vilny,⁷⁵ vydal po smrti svého učitele jeho komentář k mišně traktátu Tohorot pod názvem *Elijahu raba* (soupis č. 105). V textu titulního listu nakladatel vysvětluje, že se spis chystal vydat už delší dobu a předesílá, že má v úmyslu nechat vytisknout i gaonův komentář k toseftě téhož traktátu. Je možné, že podobná avíza na titulním listu nebo v kolofonech mohla sloužit i jako upozornění, že se chystá vydání určité knihy.

Oba výše zmíněné způsoby vydávání – vydání vlastním nákladem či nákladem příbuzných – spojuje kromě jiného i to, že jde ve valné většině případů o jediné vydání. V případě halachických spisů je to snad pochopitelné – novellae (*hidušim*) či responsa (*še'elot u-tšuvot*) jsou určeny velmi úzkému okruhu učenců – halachistů. Můžeme tak oprávněně předpokládat, že jediné vydání zvěční autorovo jméno a uspokojí jeho ambici stát se publikovaným autorem. Totéž platí o specifické lokální liturgii, kterou nebylo třeba vydávat opakovaně. Proč nedošlo k dalšímu vydání několika soudobých překladů do jüdischdeutsch, resp. němčiny (*Bakašat ha-memin, Tehilim*) je také zřejmé – filozoficko-etická lingvistická poezie nejspíš velkou čtenářskou oblibu nezískala. Překlad Žalmů do němčiny si případní zájemci mohli opatřit přímo v tomto jazyce, nebyl tedy důvod jej vydávat opět v

⁷³ Josef Juzl z Brna je jedním z autorů *haskamot* pro *Zecher rav*, viz soupis č. 53.

⁷⁴ BHB eviduje osm vydání do roku 1877, což je zhruba jednou za deset let.

⁷⁵ K němu přehledně *JE*, heslo Elijah ben Solomon, autoři hesla Schechter, Solomon – Seligsohn, M.; *YIVO Encyclopaedia*, heslo Eliyahu ben Shelomoh Zalman, autor hesla Etkes, Immanuel.

hebrejském písmu. Výjimku představují v zásadě pouze *Širej tehila*, *Korot ha- 'itim* a *Sefer ha-brit*, které vyšly víckrát.

6.3 Společnost nakladatelů (*kompagnie*)

Samostatným případem je deset vydání neumannovské tiskárny z let 1795–1797, jež financovala společnost nakladatelů, *kompagnie*. Tato vydání jsou oproti oběma výše zmíněným jednoznačně motivován ziskem. Při bližším pohledu zjistíme, že vydání pořízená nákladem společnosti představují protipóly spektra tiskařské produkce. *Kompagnie* totiž financovala jak vydání tradičních nábožensko-právních spisů⁷⁶ a etického pojednání,⁷⁷ tak i spisy vzniklé pod vlivem haskaly⁷⁸ a dále jeden neutrální drobný tisk modliteb.⁷⁹ Tak různorodý nakladatelský záběr ukazuje, že *kompagnie* rozhodně neměla žádné vzdělávací ambice ani koncepci, ale šlo o čistě obchodní sdružení. Ostatně její přímá účast na vydávání tisků trvala pouze tři roky. Nevíme, zda se později vztah *kompagnie* s tiskárnou omezil pouze na financování provozu a stála dále v pozadí, ale po roce 1797, kdy tiskárnu odkoupil bývalý člen této nakladatelské společnosti Josef Rossmann, se už *kompagnie* jakožto nakladatel v impresech neobjevuje.⁸⁰ Jiná a na zcela jiných základech fungující korporativní společnost financovala tisk časopisu *Jidišdajtše monašřift* (Židovsko-německý měsíčník).⁸¹ Tento časopis, jehož šest čísel vyšlo během poloviny roku 1802, vydával spolek Gesellschaft der jungen Hebräer v Praze skrze Elsenwangerovo knihkupectví, jeho tisk ovšem probíhal v Brně.

6.4 Vydání cizího spisu

Pouze malá část tisků byla vydána s nakladatelskými údaji a zároveň bez zjevného vztahu mezi nakladatelem a autorem. Ve dvou případech jde o „osvědčená“ a

⁷⁶ Dvě vydání *Ĥidušej halachot* Šmuela Idlse (Edlse, MaHarŠa), soupis č. 63 a 64, *Hochmat Šlomo Šlomo Lurii*, soupis č. 65, *Kešot ha-ħošēn* žijícího autora Arje Lejba Hellera ze Stryje, soupis č. 67.

⁷⁷ *Ĥovot ha-levavot* Bachji ibn Pakudy, soupis č. 73.

⁷⁸ *Gebete der Juden*, překlad siduru do němčiny Davida Friedländera, soupis č. 62; *Maslul be-diķduķ lešon ha-ķodeš*, mluvnice hebrejštiny Chajima Keslina, soupis č. 66; *Ruah ĥen* s komentářem Jisraela ze Zamošće, soupis č. 68 a Bedersího *Behinot 'olam im baķašat ha-memin*, soupis č. 71. Jde vesměs o přetisky předchozích vydání, která jsou buď přímo výsledkem činnosti maskilim (*Gebete der Juden*) a jejich předchůdců (*Ruah ĥen* s komentářem jednoho z raných maskilim Jisraela ze Zamošće), nebo díla vydávaná pod jejich vlivem (hebrejská mluvnice *Maslul be-diķduķ lešon ha-ķodeš* a do jisté míry *Behinot 'olam*, eticko-filosofická poezie, ačkoli ta v Brně vyšla s překladem a výkladem do jidiš, což by maskilim nepochválili).

⁷⁹ *Seder ķri'at šema 'al miķato*, soupis č. 61.

⁸⁰ Impresa tří tisků jsou formulována ... *in der ķ'ķ' privilegirtēn Jozef Ķarl Nojmans hebreiš und dajtšen ķompagnie buch druckeraj* (1795 *Sefer ĥaredim* č. 60, 1797 *Igeret tšuvat ha-Rambam* č. 69 a 1797 *Sefer ha-brit* č. 72), nejde ale o nakladatele.

⁸¹ *Jidišdajtše monašřift*, soupis č. 106

předchozími edicemi prověřená díla. Etický spis *Sefer ĥaredim* (soupis č. 60) vyšel v roce 1795 z podnětu moravského zemského rabína Mordechaje Beneta.⁸² V jednom případě se setkáváme se subskripcí, o níž pojednám samostatně.

Kromě těchto dvou případů patří do této kategorie drobný útěšný spis Saadji Gaona *Ha-pedut we-ha-purķan* (1781, soupis č. 29), který financoval blíže neurčitelný Šmuel, *mocher sfarim*, knihkupec z Uher. Zřejmě šlo o nárazovou práci na zakázku: putovní prodejce knih nechal v Brně vytisknout drobný tisk, který pak sám prodával na svých cestách. Vzhledem k malému rozsahu byly náklady na vydání malé a nakladateli se jistě vrátily, navíc nešlo o první vydání.⁸³ Ostatně právě tito putovní prodejci knih, *pakn treger*, kteří měli zásadní podíl na šíření knih a gramotnosti obecně, znali vkus a zájem čtenářů velmi dobře.⁸⁴ Stejně je tomu s drobným tiskem etické závěti Šabtaje Horowitze *Šawa'at ga'on ... Šeřřl* v roce 1787 (soupis č. 42). Její vydavatel se v kolofonu podepsal jako Jehuda Lejb, syn zesnulého Simchy, předsedy rabínského soudu z Podivína.⁸⁵ Jasnější jsou okolnosti již dříve zmíněného vydání *Ša'ar ha-melech* – ujali se ho Jisrael ha-sofer a jeho syn Menachem Jicchak. Vydání, jak víme z předmluvy autora komentáře Barucha Jeittelese, inicioval právě Jisrael, což Jeitteles ocenil. Vydání *Ša'ar ha-melech* v Brně je tedy dalším výsledkem subjektivně-náhodné shody okolností, o nichž jsem se zmínila na jiném místě.⁸⁶

6.4.1 Subskripce

Z ekonomického hlediska představovala subskripce způsob, jak zajistit financování díla, ale zároveň, jak připomíná Ruth Kestenberg-Gladstein, měla i demonstrativní význam: byl to ve své době jeden z mála způsobů, jak svobodně a veřejně

⁸² Benetova role nakladatele označena *nidpas be-mišwato*, jde o jediné použití tohoto termínu v moravské tiskárně. K Benetovi *YIVO Encyclopedia*, heslo Banet, Mordechai ben Avraham, autor hesla Ferziger, Adam S.; podrobněji k němu a jeho vztahu k osvícenství Miller 2015, kapitola Rabínské osvícenství – Mordechaj Benet a moravská haskala [1789–1829], s. 68–105; k tomu též Visi 2012.

⁸³ Titulní list se odvolává na předchozí vydání v Amsterdamu 1658.

⁸⁴ Viz heslo *Pakn treger* v Dinerově encyklopedii – Cohen 2013.

⁸⁵ *Šawa'at ga'on ... Šeřřl*, soupis č. 42, kolofon f. [12]: „*Ko divrej ha-ma'atik li-chvod jomin 'atik po Brin, Jehuda Lejb ben ha-rav Simcha ab "d de-k"ķ Gastl*“ („Toto jsou slova kopisty/editora k počtě Starého dnů, zde v Brně. Jehuda Lejb, syn pana Simchy, předsedy rabínského soudu ve svaté obci Podivín“). Tento Jehuda Lejb, syn Simchy není totožný s korektorem Lejbem ben Simchou Presburgerem, korektorem brněnské tiskárny. Za ověření děkuji mgr. Danielu Polakovičovi.

⁸⁶ Viz předmluva Barucha Jeittelese. Jediným vysvětlením, proč spis vyšel v Brně, a ne logičtěji v Praze, kde Jeitteles žil, je osobní vazba nakladatelů, otce a syna, na brněnskou tiskárnu, pro niž oba pracovali dříve jako sazeči a korektoři. V Brně žil také Becalel Jeitteles, bratr autora, i ten mohl být prostředníkem.

deklarovat své mínění a přihlásit se k určitému směru či názoru.⁸⁷ Ačkoli se první případy subskripce objevují v židovské literatuře už od 17. století,⁸⁸ výrazně se rozšířila právě od poslední čtvrtiny 18. století.⁸⁹ Předplatitele oslovoval nejčastěji autor, případně nakladatel či vydavatel. Finanční příspěvek na vydání knihy napomáhal „šíření Tóry“ a do určité míry byl prezentován i jako náboženská zásluha (*mišwa*). Proto byla subskripce častá u rabínské literatury, avšak ne výlučně. Subskribenti si předpláceli i díla osvícenská, jak dokazují například seznamy subskribentů v pražských edicích připravovaných Jisraelem Landauem nebo v osvícenském časopise *Ha-me'asef*, který byl financován zejména prostřednictvím subskripce.

Systém subskripce fungoval obdobně i v nežidovském vydavatelském provozu. Zde subskripce sloužila také jako reklama využívající zájem o nové vydání mezi aristokracií, inteligencí nebo významnými úředníky, patřit mezi subskribenty určitého díla bylo i projevem intelektuálního zájmu.⁹⁰ Se subskripcí pracovala i nehebrejská tiskárna Josefa Františka Neumanna v Brně začátkem 80. let, jak jsem ukázala v kapitole 4. Jmenné soupisy subskribentů (*prenumerantn* či *prenumeranten*) i s jejich místní příslušností, vytištěné přímo v jimi subskribované, jsou cenným zdrojem informací o odbytu a recepci tisků. To, že brněnská tiskárna, respektive okruh jejích nakladatelů až na jednu výjimku se systémem subskripce nepracovala, je překvapivé a není jasné, proč tomu tak bylo. Systém subskripce přitom mohl tiskárně přinést zaručený odbyt a návratnost investice.

Skrze subskripci vyšel v Brně halachický spis pojednávající o 613 náboženských příkázáních připisovaný Aharonu ha-levimu z Barcelony *Sefer ha-hinuch* (soupis č. 85), který vydal v roce 1799 Moše Josef Spira z Třešti.⁹¹ Spira, rabínský soudce *dajan*, byl později v Třešti rabínem a jeho předmluva obsahuje poetickou chválu

⁸⁷ „Angesichts der demonstrativen Bedeutung von Buchsubskriptionen in damaliger Zeit – eine der wenigen Möglichkeiten von freier, individueller Meinungsäußerung in der Öffentlichkeit – ...“.
Kestenberg-Gladstein 1969, s. 87 a podrobněji s. 124–125. Za upozornění děkuji dr. Olze Sixtové.

⁸⁸ Rané případy subskripce v Praze kolem roku 1610 popisuje Sixtová 2017, s. 58, s. 122, s. 175–176.

⁸⁹ K subskripcím Kagan 1975, Introduction, pp. VII–XII.

⁹⁰ Za upozornění děkuji doc. Petru Voitovi. Viz *Encyklopedie knihy*, heslo Subskripce, autor hesla Voit, Petr.

⁹¹ K němu Brocke (ed.) 2004, č. 1694. Moše Josef Spira zastával později rabínské posty na různých místech Čech a Moravy. V Praze v roce 1810 vydal spis *Mesila le-'elohejnu* (*Derech ha-jašar*), v němž kritizuje pilpul a nesystematické vzdělávání.

města a jeho obyvatel.⁹² Náklady na vytištění nejspíš subskripce nepokryla, protože do vydání vložil své finance i nakladatel, což dokládá pečeť (*ḥatima*), již Spira opatřil titulní listy vytištěných exemplářů. Toto označení mělo ochránit knihu před jejím přetištěním bez vědomí nakladatele, jak vysvětluje titulní text.⁹³ Ani toto jinde dosud nedoložené opatření ovšem nezabránilo pozdějšímu patisku knihy.⁹⁴

6.5 Vydání bez nakladatele

O něco více než polovinu produkce pak představují tisky bez uvedení nakladatele. U těch předpokládám, že jejich vydání financoval majitel tiskárny. Jde ve většině případů o liturgii, různé typy modlitebních knih, a halachu, nábožensko-právní literaturu. Patří sem dále i několik pozoruhodných tisků vydaných v posledním období činnosti tiskárny, u nichž zůstávají důvody vydání nejasné. Pokud jde o liturgii a halachu, je zřejmé, že jejich vydávání se opíralo o poptávku – liturgie byla vedle kalendářů nejčastěji vydávaným žánrem a nejběžněji prodávaným zbožím. Halachická nábožensko-právní literatura měla také zřejmou cílovou skupinu, a to rabíny, soukromé učence a studenty místních ješivot. U vydávání halachy sledujeme v posledních dvaceti letech činnosti tiskárny určitou proměnu: zatímco v neumannovské tiskárně byla vydávaná téměř výlučně díky financování příbuzných nebo autora, čtyři vydání chiduším, resp. respons z let 1797–1799⁹⁵ u Josefa Rossmanna vyšly zřejmě nákladem tiskaře.

Určitým protipólem halachických spisů jsou ty Rossmannovy tisky, které jsou převzaté z produkce berlínské osvícenské tiskárny Orientalische Buchdruckerei (*Ḥevra ḥinuch ne 'arim*) a jednoznačně zastupují typickou produkci maskilim. Jsou

⁹² Přirovnává město k vinici, z jejíž hrozňů čerpají žízňiví studenti a pijí ze studnic života; místní lidé ve městě nechávají přenocovat hosty a poskytují jim přístřeší. *Sefer ha-ḥinuch*, předmluva nakladatele, f. [2a].

⁹³ Titulní text: „*Im himaše timša Sefer ha-ḥinuch ha-nidpas bi-frat ha-na“l po 'ir Brin bli ḥatimati jed 'u ted 'u ki ganuv hu me- 'iti. Atem eḥaj bnej Jiśra 'el, šomrej mišpaṭ we- 'ošej šedaqa, hineni mištaḥawe me-raḥoḳ mul hadarat kavod ma 'alatchem ke-še-tiḳnu o tir 'u sefer ka-na“l tnu li tod 'a we- 'anta bachem šidḳatchem ... tehi šlema“.* („Pokud nalezneš knihu *Sefer ha-ḥinuch* vytištěnou ve výše uvedeném roce v Brně bez této pečeti, vězte, že mi byla ukradena. A vy, mí bratři, synové Izraele, kteří dodržujete právo a činíte spravedlivé skutky, klaním se zdáli před tímto vašim vysoce ctnostným chováním. Pokud koupíte nebo uvidíte takovou knihu, vydejte mi své svědectví a vaše spravedlnost (náboženská povinnost) budiž naplněna“). Viděla jsem osm z devíti dochovaných exemplářů *Sefer ha-ḥinuch*, z těchto osmi jsou dva bez pečeti/razítka.

⁹⁴ Jeden z exemplářů *Sefer ha-ḥinuch* v ŽMP (E ŽMP 3139) má falešný titulní list napodobující sazbu brněnského vydání, ale dle typografického rozboru (litery, dekor) nebyl vytištěn v Brně (snad východní Evropa po roce 1800?). Tento exemplář má falešný titulní list přivázaný k původnímu knižnímu bloku, logicky chybí také haskamot (v původním vydání na rubu titulního listu) a seznam abonentů (f. 1).

⁹⁵ *Ša 'agat Arje* Arje Lejba Günsburga, 1774, soupis č. 74, *Ḥidušeḥ halachot* Meira Šifa, 1798, soupis č. 76, a dvojí vydání *Ḥidušeḥ halachot le-ha-Rašba*, 1798–1799, soupis č. 77 a 84.

to o Mendelssohna filozofická pojednání *Sefer ha-nefeš* a *Fedon*, *Bina le-`itim* Azarji Figa a *Rešit limudim* Barucha Lindaua.⁹⁶ K těmto spisům můžeme zařadit i životopis Josefa II., převod císařovy německé biografie Johanna Pezzla do hebrejského písma.⁹⁷ Zatímco u tohoto životopisu je cílové publikum zřejmé – Josef II. byl v porovnání se svou předchůdkyní Marií Terezií mezi Židy oblíbený vladař, u osvěcenských spisů není vůbec jasné, proč je Rossmann vydal a k jakému publiku mířil. Ačkoli spory a kontroverze, které vydávání literatury maskilim v počátečních letech jejich činnosti provázely, byly minulostí,⁹⁸ přesto literatura maskilim rozhodně nebyla mainstreamovou záležitostí a recepce osvěcenské literatury na Moravě, spojované spíše s tradičními ješivami než s osvěcenskými kruhy, byla nejspíše malá.

6.6 Shrnutí

Z analýzy moravské produkce z hlediska způsobu nakládání vyplývá, že strategie neummannovské a Rossmannovy tiskárny byla velmi konzervativní a tradiční. S jedinou výjimkou nevyužívala tiskárna systém subskripce a z tisků není patrný vztah patrona a klienta či obdoba mecenátu, kdy významná osobnost financovala vydání či na ně přispěla, který známe například ze soudobé Itálie⁹⁹ a který byl bohatě rozvinutý v nežidovské knižní kultuře téměř od jejich počátků.¹⁰⁰ Tiskárna vydávala jak spisy ve vlastní režii, tak financované nákladem autorů, jejich příbuzných, společností *kompagnie* a v menší míře i nakladatelů bez vztahu k autorovi. Nakladatelé z řad autorů a jejich rodin byli většinou místní Židé, pro něž vydání jejich – nejčastěji halachického – spisu znamenalo na jedné straně zprostředkování zásluhy ostatním, na straně druhé i zvěčnění jejich jména, sebereprezentaci. Zatímco zprostředkování zásluhy je v paratextech opakovaně deklarované, o sebereprezentaci se vyjadřují zřídka, naopak je u nich patrná tendence umenšit až minimalizovat autorovo ego. Vydáním textu tiskem se žijící autor chtěl zařadit se mezi publikované autory a postoupit na pomyslném společenském žebříčku. Pro většinu autorů, kteří v moravské tiskárně publikovali, šlo však o

⁹⁶ *Sefer ha-nefeš*, 1798, soupis č. 78, *Fedon*, 1798, soupis č. 79, *Bina le-`itim*, 1799, soupis č. 82, *Rešit limudim*, 1799, soupis č. 90.

⁹⁷ *Lebensbeŕajbung Jozefs II / Karakteristik Jozefs II.*, 1799, soupis č. 88.

⁹⁸ K nim zejména Feiner 2004, část II Jewish Kulturkampf, s. 87–182.

⁹⁹ Francesca Bregoli dokumentuje několik příkladů mecenátu z Livorna konce 18. století, viz Bregoli 2014b.

¹⁰⁰ *Encyklopedie knihy*, heslo Nakladatel, autor hesla Voit, Petr; podrobněji např. Pešek 1987, Pánek 1990.

jediné tiskem vydané dílo. Jednou z příčin byly jistě finance – paratexty často zmiňují nákladnost vydání knihy tiskem. Při bližším zamyšlení to však poukazuje i na jistou omezenost intelektuální: moravští učenci, kteří zde publikovali, nepatřili mezi soudobou rabínskou špičku, šlo spíš o místní tradiční učence, kteří byli významní ve svých obcích či regionu, ale dál jejich vliv nesahal.

Pokud porovnáme jednotlivé majitele tiskárny z hlediska jejich nakladatelských strategií, zjistíme, že v počátečním období do roku 1760 tiskl a vydával František Josef Neumann vesměs sám. Nakladatelé se objevují pouze ve třech případech, kdy autorovo dílo vydali příbuzní. Podobným způsobem, bez externího nakladatele, pokračovala i vdova Anna Františka (1760–1767). V její tiskárně vycházela zejména liturgie, halacha a narativní epika, tedy žánry s očekávaným dobrým odbytem. Pod vedením Josefa Františka Neumanna (1781–1797) jsou v zásadě vyrovnané počty vydání financovaných autory, jejich příbuznými, společností *kompagnie* a případů, kde je nakladatelem tiskárna. Nejčastěji tiskl bez uvedení nakladatele Josef Rossmann (1797–1803): vedle liturgie, narativní epiky i halachy takto vydal i výše uvedená díla ovlivněná haskalou. Oproti předchozímu období se v tiskárně téměř nevydávají spisy financované příbuznými autorů. Jednou se objevuje v brněnské tiskárně vydávání skrze subskripci, které se překvapivě více nevyužívá, a v jednom případě pořídil Josef Rossmann patisk vydání neumannovské tiskárny.

7 Aprobace (*haskamot*)

V předchozí kapitole věnované nakladatelům jsem několikrát zmínila rabínské aprobace, *haskamot*. *Haskamot* úzce souvisejí s nakladatelskou praxí a často ozřejmují vztah mezi autorem, nakladatelem a tiskařem. V následující části se proto zaměřím na *haskamot* moravských tisků podrobněji.

Rabínská aprobace, *haskama* (pl. *haskamot*), doslova „souhlas“, je vyjádření rabínské autority k obsahu konkrétního díla a doporučení jeho zveřejnění tiskem. *Haskama* obvykle obsahuje stručnou charakteristiku spisu, údaje o jeho autorovi a časové omezení, lhůtu, po níž se dílo s ohledem na ochranu práv nakladatele nesmí přetisknout. Systém rabínských aprobací byl zaveden rozhodnutím rabínského synodu ve Ferrare v roce 1554 a kromě výše jmenovaných funkcí byl jedním z opatření vnitřní židovské cenzury, směřujících k preventivní ochraně před zásahy křesťanské cenzury.¹ *Haskamot* měly předejít případnému kolektivnímu trestu, zejména zákazu knihtisku, který by následoval po vytištění díla, jež by bylo v rozporu s cenzurními nařízeními. Postupně se *haskamot* staly nástroji kontrolního mechanismu rabínských elit; ve sledovaném období pak připadala v úvahu především obrana před šířením šabatiánských, osvícenských a dalších děl, která byla v rozporu s tradičním rabínským učením.² Jak připomíná Francesca Bregoli, *haskamot* potvrzovaly důvěryhodnost textu a to zejména tím, že uváděly autorovy zdroje a utvářely tak jakýsi rodokmen díla.³ V neposlední řadě sloužily *haskamot* jako ochrana investice nakladatele.⁴ *Haskamot* byly povinné pro veškerá nově vydávaná původní díla v hebrejštině, naopak nebyly vyžadovány u reedic, biblických textů a liturgické literatury.⁵

Haskamot jsou jen do jisté míry obdobou aprobací či imprimatur z křesťanské knižní kultury.⁶ Ty se týkaly pouze náboženských textů včetně opakovaných vydání

¹ Přehledně k *haskamot EJ²*, díl 8, s. 444–445, heslo *Haskamah*, autor hesla Carmilly-Weinberger, Moshe; Kogman 2015; Kogman 2017; Heller 2021. Soupis (neúplný) *haskamot* viz Löwenstein 1923, doplňky Wachstein 1927. K cenzuře a *haskamot* obecně Popper 1968; Burnett 2021; k německým zemím Burnett 1994; Burnett 1998; k Itálii Raz-Krakotzkin 2007.

² Kogman 2015, s. 536–537. Autorka zde na příkladu *haskamy* vydané Ezechielem Landauem pro halachické dílo, v níž Landau deklaruje, že nehodlá aprobovat osvícenská díla, ukazuje, jak důležitý nástroj představovaly *haskamot* pro tradiční rabínský establishment.

³ Bregoli 2014a, s. 192.

⁴ Rakover 1991.

⁵ V jiných obdobích a jiných oblastech to bylo různé. Podrobněji k vývoji *haskamot* a zejména k *haskamot* v pražských hebrejských tiscích Sixtová 2016; Sixtová 2017, s. 158–184.

⁶ *Encyklopedie knihy*, heslo *Aprobace*, autor hesla Voit, Petr

a jejich obsah byl na rozdíl od *haskamot* velmi stručný: *imprimatur* nejčastěji obsahovalo pouze název tisku, jméno autora a funkci *aprobanta*. Je důležité také připomenout, že *haskamot* nebyly součástí vnější, tj. státní či úřední cenzury, té byly hebrejské tisky předkládány většinou až po vytištění, ale byly spíš nástrojem preventivní autocenzury či komunitní ochrany, jenž vycházel ze židovského suprakomunitního prostředí.⁷

Struktura *haskamot* se během letité praxe standardizovala. Ve sledovaném období posledních desetiletí 18. století je jejich obsahem v zásadě představení autora a obsahu spisu a dále časové omezení zákazu přetisku díla na několik let. Zákaz přetisku se vztahoval na tiskaře či přesněji na nakladatele, jehož investici do vydání díla *haskamot* především chránily, a tiskařů a nakladatelů se týkal i trest za jeho nerespektování.⁸ *Haskamot* dále obsahují požehnání pro všechny, kdo zákaz přetisku budou respektovat, a naopak klatbu namířenou proti každému, kdo práva nakladatele přestoupí. Součástí *haskamot* je i chvála autora a vyzdvížení přínosu díla, jejichž paralelou jsou v moderní době předmluvy, úvody či doporučení oborových expertů. *Haskama* mohla být samostatná, tj. vydaná konkrétním rabínem, či kolektivní; jejich jazykem je rabínská hebrejšтина, často kombinovaná s aramejskými výrazy s četnými odkazy na rabínskou literaturu.

K vnitřní cenzuře či preventivní ochraně obce, jež jsou jedním z účelů *haskamot*, má blízko i poučení o významu zkratky *‘aku‘m*, akronymu *‘ovdej kochavim u-mazalot*, používané pro pohanské národy, které ovšem církevní cenzura tradičně vztahovala na křesťany.⁹ Toto poučení či upozornění (*moda‘a*) se objevuje nejčastěji v úvodu tisku, na rubu titulního listu nebo pod *haskamot* a má víceméně ustálenou formulaci. Upozorňuje na to, že pokud kniha obsahuje výrazy *‘aku‘m* a jim podobné, vztahují se výlučně k období starověku. Je doloženo v první čtvrtině 18. století v italských tiscích a jeho cílem bylo předejít cenzorským námitkám a

⁷ *EJ* „... *haskamah* developed ... to a form of self-censorship to protect the Jewish community“; Burnett 1994, s. 202 „communal self-protection“. První díl *Ša‘ar ha-melech* z roku 1801 obsahuje jak *haskamot*, tak *imprimatur* pražského cenzora Karla Fischera z listopadu 1800. Totéž platí i o *Sefer ha-brit*, má jak *haskamot*, tak *imprimatur*.

⁸ *Haskamot* z konce 16. století v Itálii varovaly naopak *kupující*, kteří by koupili knihu bez *haskamot*. Důvod byl především ten, že italská tiskařská hebrejských knih byli většinou křesťané, a rabínské zákazy se jich tedy netýkaly. Podrobněji k *haskamot* v této době v Itálii Hacker 2011 s přehledem starší literatury.

⁹ Viz též odd. 3.4.

zásahům.¹⁰ Objevuje se i v brněnských tiscích od druhé poloviny 80. let a často je doplňuje douška, že termíny 'aku' a goj rozhodně neoznačují národ, mezi nímž Židé žijí, a na panovníka, za jehož blaho se Židé modlí.¹¹

7.1 Haskamot v moravských tiscích

V následující části se budu zabývat pouze těmi haskamot, které byly uděleny pro první vydání moravských tisků, neberu – až na výjimky – v potaz reedice, jejichž haskamot byly součástí předchozích vydání. Z výše uvedené charakteristiky víme, že haskamot byly povinné u prvního vydání spisu, nevztahují se na biblické texty a na modlitební knihy. Moravské haskamot se tedy v zásadě týkaly pouze nových spisů, ale na rozdíl od dřívější praxe jak v hebrejštině, tak v jidiš či jüdischdeutsch.¹² Nebyly vyžadovány u překladů – ve sledovaném souboru jde o hebrejská vydání Mendelssohnových filozofických pojednání *Fedon* a *Sefer hanefeš*, životopisu Josefa II. *Lebensbešrajbung/Karakteristik Jozefs II* nebo příručky *Der folštendige Landadfokat*, které byly přeloženy z němčiny.

Z haskamot tisků neumannovské a Rossmannovy tiskárny vyplývá, že o ně žádal nakladatel díla, případně tiskař, pokud vyšlo dílo jeho nákladem. Požádat o haskamu bylo zcela v jeho zájmu, většina haskamot moravských tisků tak chrání práva nakladatele.¹³ Lhůta, po níž se dílo nesmí přetisknout, se ve sledovaných příkladech pohybuje od pěti do patnácti let. Mezi moravskými haskamot najdeme jak individuální haskamot, tak haskamot podepsané jmenovitě několika rabíny, i neadresné kolektivní či korporativní haskamot (*rabanej N"š, Třebičš* tj. „mikulovští/třebíčští rabíni“). Nejčastěji jsou haskamot otištěny za titulním textem, na rubu titulního listu či za ním, výjimečně i na konci tisku. U moderní osvícenské literatury, která je v moravské tiskárně zastoupena několika edicemi převzatými z berlínské Orientalische Buchdruckerei, jsou rabínské haskamot ve funkci doporučení díla nahrazovány předmluvami přátel nebo žáků či soudobých

¹⁰ Popper 1968, s. 116. Jak zjistila Olga Sixtová, v pražských hebrejských tiscích se objevuje už v 80.–90. letech 17. století. Za upozornění děkuji dr. Olze Sixtové.

¹¹ Poprvé 1786 v *Masechet Makot*, poté relativně pravidelně do roku 1803. V některých případech se k upozornění na 'aku' a goj připojuje i výraz goj.

¹² V Praze v 17. století se haskamot netýkaly nově vydávaných spisů v jidiš, jelikož díla ve vernakulárním jazyce byla rabínskou elitou přehlížena. Haskamot nebyly vyžadovány ani pro nově vydávané hebrejské spisy rabínské elity. Podrobněji Sixtová 2017, s. 158–184.

¹³ To bylo ostatně jedním z důvodů, proč se vydávaly. K tomu podrobněji Rakover 1991; Heller 2021.

odborníků.¹⁴ Doporučení Lindauova *Rešit limudim* (soupis č. 90), která udělili dva lékaři a osvícenci Marcus Bloch a Marcus Herz, nejsou označena jako *haskama*, ale obecněji jako *divrej 'al ha-sefer*, „slova o knize“, či jako *michtav*, „dopis“. Mendelssohnovo pojednání *Sefer ha-nefeš* uvádí předmluva autorova přítele a žáka Davida Friedländera,¹⁵ předmluvu k Mendelssohnovu pojednání *Fedon* napsal významný *maskil* Naftali Herz Wiesel/Wessely.¹⁶ Tento typ schválení či doporučení se blíží dnešní vydavatelské praxi a do jisté míry také recenznímu řízení.

Původní *haskamot* obsahuje celkem 29 moravských tisků, z toho šest *haskamot* nebylo nutných, protože šlo o opakovaná vydání. Zbylých 23 tisků, pětina celkové moravské produkce (21 %), tedy představovalo původní, dosud nevydané spisy. Až na výjimky jde vesměs o halachickou literaturu, zejména *novellae*, komentáře nebo *responsa*, která spolu s liturgií, na niž se *haskamot* nevztahovaly, tvořila většinu moravské produkce.

První tisk neumannovské tiskárny, v němž se objevují *haskamot*, je etický spis *'Amudej gavra* vydaný v roce 1756.¹⁷ *Haskamot* pro tento tisk jsou modelovým příkladem těchto aprobací, proto je popíšu podrobněji. *Haskamot* k *'Amudej gavra* udělili Pinchas ben Moše Katzenellenbogen, vrchní rabín a představený ješivy v Boskovicích,¹⁸ a Mordechaj Deutsch, vrchní rabín v Hlohovci (Freistadt).¹⁹ Z datace *haskamot* (1744, resp. 1751) je zřejmé, že mezi udělením obou *haskamot* i následným vytištěním spisu uběhlo několik let.²⁰ Obě *haskamot* začínají květnatou chválou autora, shrnují obsah díla a zmiňují některé jeho prameny. Upozorňují dále na to, že tisk nesmí být znovu vydán bez vědomí a přání autora, a stanovují dobu, po níž zákaz přetisku platí, na patnáct, resp. deset let, po prvním vydání.²¹ Toto

¹⁴ Na tuto novinku, již zavedla Orientalische Buchdruckerei, upozorňuje Kogman 2015, s. 537. Viz též Feiner 2004, s. 248–249.

¹⁵ K Friedländerovi haskala.net, heslo David Friedländer. Biographie und Bibliographie, autorka hesla Lohmann, Uta (přístup 3. 5. 2013).

¹⁶ K Wesselymu haskala.net, heslo Hartwig Wessely. Biographie und Bibliographie (Version II, 2017), autor hesla Kümper, Michal (přístup 3. 5. 2023).

¹⁷ Podrobněji k obsahu viz odd. 7.2.

¹⁸ K němu Brocke (ed.) 2004, č. 0894.

¹⁹ Viz <https://www.xn--jdische-gemeinden-22b.de/index.php/gemeinden/e-g/2429-freistad-a-d-waag-hlohovec-slowakej> (přístup 28. 4. 2023).

²⁰ To není výjimečné a poukazuje to na různé faktory omezující vydávání knih, např. nedostatek financí.

²¹ Rozdíl je dán i časovým odstupem vzniku obou *haskamot*.

upozornění doplňují důrazným varováním těch, kdo by zákaz přestoupili,²² a naopak požehnáním pro ty, kdo práva autora a nakladatele budou respektovat.²³ K *'Amudej gavra* bylo připojeno dílo jiného, již zemřelého autora, a i pro ně byla vydaná samostatná aprobace, již zajistil autor *'Amudej gavra*. Ten ovšem nebyl vydavatelem – spis *'Amudej gavra* vydal o několik let později autorův zet'. Je tedy pravděpodobné, že autor sice zamýšlel svůj spis vydat, zajistil si *haskamot*, ale k vydání z nějakého důvodu nedošlo. *Haskamu* uzavírá datum a místo, kde byla udělena, a jméno aprobanta včetně jeho titulatury. *Haskamot* jsou přes svou určitou formálnost důležitým zdrojem informací o nakladatelích díla, okolnostech vydání, a zároveň doplňují biografii rabínů včetně jejich geografické i intelektuální trajektorie.²⁴

Význam *haskamot* pro bibliografii ukazuje následující případ. Právě rozpor mezi datací *haskamot* a datem vydání tisku poukazuje na to, že vydání *'Amudej gavra* v Sulzbachu, které bychom s ohledem na dataci v *impresu* měli považovat za první vydání, je pravděpodobně antedatovaný *patisk*.²⁵ V *impresu* je uvedeno datum zahájení tisku 5. dubna 1752, které je ovšem v rozporu s datací *haskamot* i údaji o úmrtí jednoho z autorů uvedenými v tisku. Obsahově a typograficky jsou obě vydání téměř shodná. Vydání v Brně z roku 1756 je tedy zřejmě ve skutečnosti vydání první, a naopak vydání v Sulzbachu je pozdější a zároveň poslední.²⁶

Jak jsem zmínila, *haskamu* vyžadovalo pouze první vydání díla, u opakovaného vydání *haskama* nutná nebyla.²⁷ Není proto zřejmé, proč opakované vydání v Brně otiskuje *haskamu* z prvního vydání, jako v případě etické závěti *Šawa 'ot* (soupis č.

²² „*Kol ha-'over 'al divrejnu lo 'jihje lo be-Jisra'el šem u-še'ar we-'ono ...*“ („... každý, kdo zákaz přestoupí, nebude mít jméno mezi Izraelem, ani zůstatek a moc“).

²³ „*We-ha-nezaher ... jezake lir'ot pnej ha-mašiaħ ha-nikra jinun ...* (dle Ž 72:17) *we-jezake la-'alot li-Jerušalajim be-šahala we-rinun ...*“ („... a zaslouží si spatřit tvář Mesiáše, jehož jméno poroste, a zaslouží si vejít do Jeruzaléma s radostí a jáсотem“).

²⁴ Rabíni vydávající *haskamot* důsledně uvádějí jak svou funkci, tak i místo svého působení.

Systém *haskamot* se pro svou formalizaci stával terčem posměchu zejména ze strany *maskilim*, z tohoto období jsou doloženy jak falešné *haskamot*, tak *haskamot* k literárním falzům. Podrobněji Kogman 2015, s. 536–538; Feiner 2004 *passim*.

²⁵ *'Amudej gavra*, Sulzbach, Mešulam Zalman b. Aharon Fränkl, započato 17. dne počítání *omeru* (*jom 17 lmb"j*, tj. *le-mispar bnej Jehudim*) roku 512, tj. 5. 4. 1752, BHB 000123595. Chtěl se tiskař vyhnout trestu za *patisk* tím, že uvedl v *impresu* pouze datum zahájení tisku? K tiskárně v Sulzbachu Weinberg 1904, s. 131, č. 136.

²⁶ Pro to mluví i to, že většina osob v tisku uváděných (autoři, aprobanti, vydavatelé) pocházela z Moravy a je tak logičtější, že tisk vyšel poprvé v Brně, a ne ve vzdálenějším Sulzbachu. Vydání v Sulzbachu bylo nejspíš pořízeno před rokem 1771, který odpovídá horní hranici *haskamot*.

²⁷ Přesto má šest brněnských tisků *haskamot*, ačkoli jde o opakovaná vydání; zde jsou *haskamot* jako ochrana investice nakladatele.

11). Pokud ovšem znovu vydávané dílo obsahovalo jakékoli dodatky či doplňky, bylo třeba je *haskamou* opatřit. To je i případ *Zecher rav* Binjamina Musafii s překladem a doplňky Falka Kohena;²⁸ kvůli nim si editor a nakladatel Falk Kohen zajistil *haskamot* pěti lokálních rabínů. *Haskamu* formuloval Meir z Pintšova, který byl učitelem editora a překladatele Falka Kohena v Rousínově, a spolu s ním ji podepsali další dva rabíni. Další dvě *haskamot* k *Zecher rav* udělili Juzl z Lipníka, rabín v Brně a autorův přítel, a dále Jakov Gleiwitz, v té době rabín ve Slavkově. Tyto *haskamot* učitelů, kolegů či přátel jsou netypicky otištěny až za textem, jakoby dodatečně. Za textem je otištěna i *haskama* pro *Ša'ar Naftali* z roku 1757, již udělil zemský rabín Moše ben Aharon Lemberger²⁹ a formuloval ji ve stylu oslavné básně věnované autorovi, jenž byl jeho přítelem.³⁰ *Haskamot* pro *Zecher rav* dále zdůrazňují přínos překladu poetického spisu ze 17. století do „jazyka, jemuž je náš lid uvyklý“, tj. *jüdischdeutsch*, i to, že je vhodný pro studenty. *Haskamot* dále stanovují zákaz přetisku a připomínají, že ti, kdo si koupí knihu, přispějí na obživu editora a překladatele, což dokládá jak finanční podíl autora na nákladu knihy, tak i to, že byl zapojen do její distribuce.

Podobným případem je i vydání talmudického traktátu *Nida* (souples č. 91, 1799) s novým komentářem Jakova Modla Aškenaziho, který aprobovali Mordechaj Benet a Eleazar Kalir, a také *hagady* s komentářem *Birkat Jišhak* Jicchaka Spitze (souples č. 50, 1790). *Haskama* pro *Birkat Jišhak* obsahuje zároveň i aprobaci spisu *Pri eš hajim* (souples č. 51), který vydavatel a bratr autora vydal společně s *Birkat Jišhak*. Vydavatelem obou spisů byl syn, resp. bratr autorů obou zmiňovaných děl. Oba spisy aprobovali vrchní rabíni z uherských obcí Papa a Bónyhád (Bonhardt), kde vydavatel spisu, ačkoli pocházel z Mikulova, působil jako rabín či učitel.³¹

7.2 Geografie *haskamot*

Haskamot si zajišťovali většinou nakladatelé, jimiž byli v moravských tiscích velmi často lokální autoři. I proto má většina moravských tisků aprobace místních rabínů.³² Najdeme mezi nimi rabíny z významných moravských obcí: z Rousínova,

²⁸ K *Zecher rav* podrobněji odd. 5.2.2.

²⁹ K němu Brocke (ed.) 2004, č. 1054; Hillel 1928, s. 84–88.

³⁰ Za textem je také otištěna jedna z *haskamot* pro *Omer mi-Jehuda*, a to ze zcela prozaického důvodu: autor přiznává, že *haskamu* ztratil, ale poté, co ji opět našel, nechal ji otisknout na konci knihy.

³¹ „... *tarud 'al ha-tora po Bonhard ...*“ („zaměstnán Tórou zde v Bónyhád“).

³² Podle rozhodnutí synodu ve Ferrare 1554 měli *haskamot* vydávat tři ze tří rabínů působících nejbliže k místu vydání tisku, podrobněji viz Sixtová 2016, s. 101. Praxe aprobování moravských

Mikulova, Slavkova, Třebíče, Prostějova, Třešti, Lipníka nad Bečvou a dalších. Ti představují určitou regionální síť či okruh učenců, kteří spolupracovali s autory a nakladateli moravských tisků. Naopak vydání autorů, kteří nepocházeli z Moravy, jsou častěji opatřena *haskamot* rabínů z jejich působiště. Takto aproboval pedagogický spis *Omer mi-Jehuda* vrchní rabín z Prešpurku (Bratislavy), kde autor Jehuda ben Lejb působil jako učitel (*melamed*), či výše zmínění rabíni z Uher, kde žil vydavatel spisu *Birkat Jišhak*. Komentář pražského maskila Barucha Jeittelese k *Ša'ar ha-melech* (soupis č. 103) aprobovali kromě moravského zemského rabína Mordechaje Beneta i vrchní pražský rabín Eleazar Fleckeles a vrchní rabín v Kolíně Eleazar Kalir. Moravského zemského rabína Beneta o *haskamu* požádal tiskař, respektive jeden z konsorcia investorů tiskárny, další zajistil autor komentáře Jeitteles, který se s oběma rabíny znal. *Haskamot* pro jedno vydání tedy mohlo zajišťovat více lidí a promítaly se do nich jak profesní, tak osobní vztahy. Z rozsáhlé Kalirovy aprobace je dále zřejmé, že byla udělena až v průběhu tisku, kdy rabín Kalir viděl některé vytištěné složky. Ačkoli *haskama* nebyla povinná, protože šlo o druhé vydání, Benet i Kalir ji udělují kvůli ochraně práv autora komentáře a jeho vkladu do díla.

Podobnou argumentaci ve prospěch autorů a ochrany jejich duševního vlastnictví přináší i *haskama* k *Sefer ha-ḥinuch* (1799, soupis č. 85). *Haskamot* k této knize udělili spolu se zemským rabínem Mordechajem Benetem tři rabíni z Třešti včetně místního vrchního rabína. Nakladatel spisu *dajan* Moše Josef ben Avraham Spira žil v době vydání spisu v Třešti a *haskamot* jej označují za starousedlíka (*watik*). *Haskama* názorně vysvětluje důvody desetileté lhůty, po níž platí zákaz přetisku: uděluje se proto, aby jiní „nezneužili autorovy námahy a nepojídali ovoce jeho lopoty“.³³ *Haskama* dále obsahuje obvyklou klatbu a požehnání a končí výzvou k finanční či jiné podpoře autora.³⁴

Z některých moravských *haskamot* zřetelně vystupují osobní vazby a vztahy mezi nakladateli a aprobanty: *haskamu* k oběma spisům Avrahama Trebitše, tajemníka

tisků ukazuje, že je aprobovali rabíni, které si autor či nakladatel zajistil sám a patřili k okruhu jeho známých nebo přátel. Volba aprobantů tak ukazuje, že nebyla daná místem tisku, ale byla spíše výsledkem osobních vazeb a kontaktů.

³³ „... *le-ma'an lo jibuzu zarim jegi'o, jochlu pri ma'alalo ...*“.

³⁴ „...*we-ha-maḥzik jadajim rapot jedej ha-rav ha-na'l ... hen ba-kesefo dvarim aherim ašer jeḥazku jušpa' ach ťov wa-ḥesed kol ha-jamim ...*“ (... kdo podpoří zesláblé ruce výše zmíněného ... penězi nebo jinými slovy podpory, bude mu dopřáno dobro a milost po všechny dny...“).

vrchního zemského rabína, udělil jeho nadřízený Mordechaj Benet; *Zecher rav* aproboval Meir z Pintšova pro svého žáka Falka Kohena; *haskamu* pro *Širej tehila* napsal autorův otec David Buchner; dva z aprobantů *Ša'ar ha-melech*, rabíni Eleazar Fleckeles a Eleazar Kalir, byli přáteli autora komentáře Barucha Jeittelese. *Ša'ar ha-melech* je, pokud jde o *haskamot*, zajímavým svědectvím toho, jak se proměnil účel *haskamot* a jak byly ve své době chápány. V předmluvě se autor nového komentáře Baruch Jeitteles podrobněji rozepisuje nejen o tom, jak a proč *haskamot* získal, ale i o jejich významu v soudobé nakladatelské praxi. Vysvětluje, že *haskamot* mají dvojitý účel. Prvním je chvála knihy, doporučení jejího obsahu, osvědčení, že je kniha vhodná, spolu s propagací knihy.³⁵ Druhým účelem *haskamot* je ochrana nakladatele, aby nepřišel o peníze, které do vydání vložil, a proto *haskama* stanovuje lhůtu, během níž se kniha nesmí přetisknout. *Haskamu* musí mít každá kniha, která vychází poprvé, u opakovaných vydání není nutná. Jeitteles připomíná, že ani u prvního vydání neměl autor *Ša'ar ha-melech* mnoho *haskamot*, snad ze skromnosti. Ani sám Jeitteles se do *haskamot* nemínil angažovat, protože nechce *haskamu* jako chválu, neboť „*haskama* neudělá z hořkého sladké“, tj. nezmění obsah knihy. *Haskama* je však nutná kvůli ochraně nakladatele, neměl by ji tedy zajišťovat Jeitteles, protože do vydání knihy nevložil peníze.³⁶ Přesto navrhuje vydavateli, že sám požádá o *haskamu* rabíny Eleazara Fleckelese a Eleazara Kalira, protože jsou ze stejného města, může s nimi mluvit osobně, a navíc jsou přátelé. Fleckeles i Kalir se následně spojili s vydavatelem knihy, jemuž Jeitteles jejich *haskamu* posílá. Na moravského zemského rabína Mordechaje Beneta se mají obrátit vydavatelé sami, protože jde o ochranu jejich investice, a Jeitteles to silně doporučuje, protože Benetova varování se ti, kdo by chtěli knihu přetisknout, zaleknou.³⁷ Z Jeittelesovy přemluvy je tedy zřejmé, že nejpozději na konci 18. století plnila *haskama* především funkci copyrightu, ochrany vydavatelských práv, a že bylo v zájmu vydavatele požádat o *haskamu* kvůli ochraně své investice zejména u opakovaného vydání, kdy *haskama* nebyla nutná z hlediska obsahu knihy.³⁸ Dále je evidentní, že s *haskamot* se ve sledované době

³⁵ ... *harbe kořsim 'alaw li-ḳnot ba-mechir*.“ (volně „... aby si ji mnoho lidí koupilo“, doslovněji „aby po ní mnoho lidí skočilo a koupilo si ji [za její] cenu.“).

³⁶ Z této formulace je evidentní, že o *haskamu* má žádat nakladatel/vydavatel, a ne autor.

³⁷ *Ša'ar ha-melech*, f. [3b–4b] *michtav 'oz*, dopis Barucha Jeittelese vydavateli Jisraelovi ha-Soferovi, datovaný 8. švatu 561 (22. 1. 1801), incipit *šalomim alef*.

³⁸ Tak tomu ovšem bylo již dříve, viz Netanel 2021.

spojovala i (sebe)propagace autora, zvláště pokud askamu udělil významný rabín; jeho doporučení byla jakási reklama pro knihu, která mohla zvýšit její prestiž. Obě tyto funkce se však v askamot objevují již v dřívější době.

K soudobému chápání askamot se vyjadřuje i předmluva autora a nakladatele *Ķedušat Jišra'el* (1788, soupis č. 46) Wolfa Lichtenstadta, již aprobobovali dva vrchní zemští rabíni, Ezechiel Landau a Geršom Chajat, tedy největší autority Čech a Moravy. V předmluvě Lichtenstadt píše, že se sice původně domníval, že askamot jsou jen ozdobou a chválou spisu, ovšem jejich pravým účelem je uvalit klatbu na tiskaře či vydavatele. Proto se obrátil na dva významné učence, kteří vymezí jeho práva, a nikdo nebude mít odvahu je přestoupit.³⁹

Z askamot pro jiné dvě knihy, které vyšly paralelně ve dvojí jazykové verzi – hebrejské a vernakulární – vyplývá, že askamot se vztahovaly na obě vydání. Trebitšův *Ruah Ķajim* (1785, soupis č. 38) má celkem čtyři askamot, tři od rabínů z moravských obcí a také rabína z Vídně. Titulní list jidiš verze pak upozorňuje, že askamot jsou otištěny v hebrejské verzi. Totéž platí i pro *Ķajtgešichte* (1801, soupis č. 100), vernakulární verzi kroniky *Ķorot ha-`itim* – i její předmluva zmiňuje, že pět askamot pro tuto knihu je otištěno v jejím hebrejském vydání. Tato upozornění je třeba číst opět jako ochranu práv nakladatele, na tisky v jidiš, resp. vernakulárním jazyce, se povinnost askamot nevztahovala.⁴⁰

To, že konkrétní vydání odkazuje na askamot otištěné v jiné knize, je i případ čtyř brněnských vydání – *Ķiduše halachot Maharša*, *Ķochmat Šlomo*, *Mahadurej batra* a *Ķovot ha-levavot* (soupis č. 63, 64, 65, 73). Tento vydavatelský projekt zajistila v letech 1796–1797 nakladatelská společnost kompagnie, a askamot tří moravských rabínů – kromě zemského rabína Mordechaje Beneta šlo o Josefa Deutsche z Roudnice a Wolfa Lichtenstadta z Rousínova – byly souhrnně otištěny v prvním vydaném díle. O askamot požádal tiskař a jeho společníci⁴¹ a jednou ze záruk kvality připravovaného vydání je podle rabína Beneta i dosavadní práce

³⁹ „*Be-askamot Ķašavti hem jitron be-to`arim u-švaĶim we-`iĶar ha-askama hu le-ĶaĶil Ķerem `al ha-madpisim ... ki mi jifroš geder ašer gadru šnej ha-ge`onim ašer divrejhem be-naĶaš...*“ („O askamot jsem si myslel, že jsou ozdobou a chválou, ale podstatou askamy je uvalit klatbu na nakladatele ... neboť kdo prorazí ohradu, jíž ohradili [dílo] tito dva učenci slovy exkomunikace a klatby...“).

⁴⁰ (Snad) jedinou výjimkou jsou askamot pro *Zecher rav*. Ty byly, soudě podle jejich formulace, vydány spíš s cílem doporučit editorovy doplňky než výlučně za účelem ochrany nakladatele.

⁴¹ *Madpisim Jozef Ķarl Nojman `im Ķompagni`e*

korektora Falka Kohena pro brněnskou tiskárnu. Zde jde jednoznačně o haskamot vydané jako ochrana nakladatelských práv, protože šlo o opakované vydání. Totéž platí i pro další dva halachické spisy, *Ša'agat Arje* (soudpis č. 74) a *Hidušej halachot le-ha-Rašba'* (soudpis č. 84). Ani ty nejsou prvním vydáním a haskama Mordechaje Beneta je vydaná čistě v zájmu nakladatele.

Nejvíce haskamot, celkem osm včetně aprobace zemského rabína Geršoma Chajata, mají responsa *Ma'amar Mordechaj* (soudpis č. 57). Mimo individuální haskamot obsahují i dvě kolektivní aprobace, podepsané rabíny z Mikulova, resp. Třebíče. Na rozdíl od *Sefer ha-brit*, o němž se zmíním dále a kde je větší počet haskamot dán neobvyklým charakterem spisu a zároveň autorovou snahou „otevřít“ spis co nejširšímu publiku, lze haskamot pro *Ma'amar Mordechaj* číst jako projev úcty k zemřelému autorovi Mordechaji Halberstadtovi.

Geršom Chajat jakožto zemský rabín (1780–1789) aproboval komentář *Ša'ar Ašer u-gvul Ašer* autora Jakova Modla Aškenaziho (soudpis č. 41) a k jeho haskamě se připojili i další dva rabínské kolegové. Chajut je také autorem haskamy k třídílném halachickému spisu Jakova Gleiwitze *'Ateret Šlomo*,⁴² druhou aprobaci udělil Mordechaj Benet, tehdy *av bejt din* (předseda rabínského soudu) v Mikulově a budoucí Chajutův nástupce v úřadě. Jejich haskamot překvapivě neobsahují časovou lhůtu, po níž se dílo nesmí přetiskovat. Benetova haskama je pozoruhodná tím, že tehdy pětaticetiletý Benet se zdánlivě zdráhá haskamu udělit, s přehnanou skromností poukazuje na své mládí a nedostatek rozumu, a naopak o třiatdvacet let staršího autora, tehdy rabína v srbské obci Semlin⁴³ přirovnává ke „starobylému naplněnému džbánu, jehož vůně se line jako olej z ovoce kaki.“⁴⁴ Sám Gleiwitz o dva roky později aproboval výše zmíněný *Zeher rav* s doplňky a překladem korektora brněnské tiskárny Falka Kohena. Aprobace zemského rabína Chajata je i v chiduším *Rimon gadiš* (soudpis č. 47), dílo dále aproboval vrchní rabín z Třebíče Cvi Hirš Horowitz spolu se třemi rabínskými soudci, *dajanim* z Třebíče.

Z některých haskamot je patrná i snaha o určitou vyváženost či „paritu“ – pokud byl jedním z aprobantů zemský rabín, druhým aprobantem byla většinou také významná rabínská autorita či alespoň někdo, jehož si zemský rabín považoval po

⁴² Spis má tři samostatné části: *'Ateret Šlomo*, *Az tišmah* a *Jeķara de-ħaja*, soudpis č. 42, 43, 44.

⁴³ Dnes Zemum, část Bělehradu v Srbsku.

⁴⁴ „... *ša'ir anochi le-jamim gam ĥochma ejn kan hu ķanķan male jašan we-reħo nofad ke-šemen aparsemon...*“.

odborné stránce. Takto aproboval Mordechaj Benet v roce 1795 příručku o rituální porážce *Zivhej šlamim* (soupis č. 59) a zmiňuje, že svou haskamu udílí proto, že spis aproboval již Binjamin Wolf Eger, jehož úsudku si Benet váží, protože Eger by neschválil něco nesprávného. Parita je zřejmá z aprobací *Ķedušat Jisra 'el* (1788, soupis č. 46), oba aprobanti jsou vrchní zemští rabíni – Ezechiel Landau z Prahy a Geršom Chaját z Mikulova. Podobně je tomu v případě *Elijahu raba* (soupis č. 105) s aprobacemi Mordechaje Beneta a dvou nejvyšších pražských autorit, předsedy rabínského kolegia Eleazara Fleckelese a Samuela Landaua, z aprobací pro *Birkat Jišhaķ* a *Pri eš hadar* (soupis č. 50 a 51) vydaných dvěma vrchními rabíny uherských obcí i pro komentář k traktátu Pesachim *Ša 'ar Ašer u-gvul Ašer* (soupis č. 48, 1789), jež aprobovali tři vrchní rabíni obcí Eisenstadt, Prostějov a Lipník nad Bečvou. Z několika výše uvedených případů (Mordechaj Benet pro *Zivhej šlamim*, Eleazar Kalir pro *Ša 'ar ha-melech*) vyplývá, že ne vždy měl aprobant k dispozici při udílení aprobace celý spis, a některé haskamot tak byly do jisté míry formální.⁴⁵

Jako již v několikrát, výjimečný případ mezi moravskými tisky představuje *Sefer ha-brit* (soupis č. 72). Autor Pinchas Hurvitz si obstaral aprobace celkem sedmi rabínů z Polska, Uher a Nizozemí, mimo jiné i vrchních rabínů aškenázské i sefardské obce v Amsterdamu. Haskama i od sefardského rabína spolu s Hurwitzovou angažovaností v distribuci knihy ukazuje na jedné straně autorovu až megalomanskou strategii a ambici zaujmout co nejširší publikum.⁴⁶ Podle širokého geografického rozpětí působnosti aprobantů i datace haskamot, jež byly uděleny v letech 1790–1795, je zřejmé, že je Hurvitz sbíral v různých významnějších obcích, které navštívil, a kde se také nejspíš pokoušel o vydání *Sefer ha-brit*. K němu nakonec došlo až sedm let po vydání první haskamy.⁴⁷ Žádná ze sedmi haskamot pro *Sefer ha-brit* přitom jméno autora neuvádí a místo něj je ponechán prázdný prostor. Na druhou stranu to, že *Sefer ha-brit* vydal Hurvitz anonymně, svědčí o autorově nejistotě či obavě z přijetí knihy, která svou výjimečností předběhla dobu. Na nedůvěru či námitky vůči již vytištěné knize poukazuje i to, že si Hurvitz dodatečně opatřil tištěné dobrozdání pražského

⁴⁵ Teplitsky 2019, s. 165 míní, že autoři haskamot z posuzované knihy často viděli jen několik listů, rabín David Oppenheim údajně vystavil haskamot i pro některé knihy, které nikdy nečetl.

⁴⁶ K vydavatelské strategii Hurwitze pro *Sefer ha-brit* nejpřehledněji Rudermann 2014 a Ruderman 2016.

⁴⁷ Tisk *Sefer ha-brit* byl dokončen ve středu 14. ijaru 5557, tj. 10. 5. 1797 v Brně.

cenзора Karla Fischera, datované dva roky po vydání, a i v něm je kniha označena jako anonymní.⁴⁸ Z porovnání datace haskamot a autorových zdrojů dále vyplývá, že některé jeho haskamot byly uděleny před dokončením cíla. Hurwitz totiž v *Sefer ha-brit* cituje mimo jiné i knihu *Sefer ha-‘ojen*, komentář k Bedersiho *Behinat ‘olam* autora Mošeho Konitze, který vyšel poprvé až v roce 1796;⁴⁹ nejstarší haskamot k *Sefer ha-brit* jsou přitom datované 1790 a 1793. Není také překvapivé, že druhé brněnské vydání *Sefer ha-brit*, které vyšlo v roce 1801 jako patisk bez vědomí autora, veškeré haskamot k prvnímu vydání vynechává.

7.3 Shrnutí

Během více než dvou set let od jejich zavedení a užívání se účel haskamot jako nástroje vnitřní cenzury či ochrany obce v širším slova smyslu změnil. Původně měly vyjadřovat souhlas s obsahem díla, doporučit jeho otištění a ochránit nakladatele, tato funkce se ale postupně měnila. Ve druhé polovině 18. století se výrazněji posouvají k ochraně finanční investice nakladatele. Zároveň se v nich uplatňují osobní či profesní vazby. Haskamot neudělují rabíni podle „spádové oblasti“ místa tisku, ale častěji autorovi učitelé, kolegové či přátelé. Podrobná analýza rabínských aprobací v moravských tiscích ukazuje, že z celkem 108 tisků má původní haskamot 29 tisků; v šesti případech haskamot nebyly povinné, protože nešlo o první vydání. Haskamot chybí vcelku logicky u osvěcenských tisků, zde funkci doporučení obsahu knihy přebírá předmluva odborníka či významné osobnosti. Haskamot neměly také překlady z němčiny, které byly zcela mimo kategorie soudobého hebrejského písemnictví a z pohledu rabínských autorit, které haskamot udělovaly, šlo o zcela marginální literaturu, jíž haskamot nebyl hodné (životopis Josefa II., příručka úřední korespondence).⁵⁰ Lhůta, po niž haskamot zakazovaly přetisk, se pohybovala od pěti do patnácti let po vydání. Moravské haskamot jsou jak individuální, tak korporativní či kolektivní. Haskamot jsou cenným zdrojem informací o vydávaném dílu, jeho autorech i nakladatelích, a ostatně i o samotných aprobantech.

⁴⁸ „... *Sefer ha-brit*, ... *enthaltend ajnes jidišen Anonymi abhandlungen* ...“ Dobrozdání cenzora je vevázané či vlepené k většině exemplářů *Sefer ha-brit*, které jsem viděla.

⁴⁹ *Sefer ha-‘ojen*, Vídeň, Anton Schmidt 1796, BHB 000138626.

⁵⁰ Podobně přehlížely rabínské autority tisky v jidiš, viz Sixtová 2017, s. 164–165.

8 Autoři

Tato část práce se věnuje autorům, překladatelům a editorům, kteří vydali své spisy v neumannovské nebo Rossmannově tiskárně. Zmíním veškeré autory, kteří byli v moravské tiskárně vydáváni, včetně překladatelů a sestavitelů (kompilátorů) anonymních děl. Beru v úvahu i např. anonymní sbírky modliteb nebo spisy, jejichž vydání v Brně nebo Mikulově obsahuje nové přídávky. U autorů bez vazeb na Moravu a autorů nežijících se zamyslím nad tím, proč vyšlo jejich dílo právě v Brně/Mikulově, a nad tím, zda a koho mohlo oslovit. Podrobněji se zaměřuji na moravské a zejména žijící autory.¹

Právě na vztahu tiskárny a místních autorů je možné sledovat, čím mohla místní židovskou společnosti obohatit, zda a jak s ní byla propojená. Moravští autoři představovali nejen okruh stávajících autorů, ale i případných nakladatelů a recipientů. Funkční propojení tiskárny s jejími klienty mohly být vhodným prostředím, ve výsledku obohacujícím moravskou židovskou knižní kulturu. Žijící moravští autoři a jejich kulturní kapitál představují potenciál moravského knihtisku.

Do jaké míry jej tiskárna využila, uvidíme na základě podrobnějšího zkoumání autorů, kteří zde publikovali. V úvahu přitom musíme vzít i fakt, že pouze zakladatel tiskárny, konvertita František Josef Neumann, uměl hebrejsky a měl povědomí o předmětu svého podnikání, židovském písemnictví. Jeho pokračovatelé a dědici, resp. poslední majitel tiskárny, museli při výběru tisků angažovat židovské pracovníky, především korektory a editory, a využít jejich kontakty se židovským prostředím.

8.1 Moravští autoři

8.1.1 Sbírký modliteb a překlady

Z Moravy s největší pravděpodobností pocházel anonymní sestavitel a překladatel sbírky modliteb *Goder geder*² (1755, soupis č. 2) sestavené z vybraných výňatků ze Žalmů s paralelním překladem do jidiš, které doplňují individuální liturgickou praxi. Mají se recitovat před odpolední modlitbou v době válek a jsou určeny jak pro muže, tak pro ženy, ale především se překladatel obrací na učitele (*melamedim*) a jejich studenty. V titulním textu slibuje, že tyto mocné modlitby budou příjemnou

¹ Stejný přístup uplatnila i Olga Sixtová ve své disertační práci o hebrejském knihtisku v Praze, Sixtová 2017.

² Název podle Ez 22:30 „Hledal jsem mezi nimi muže, který by zazdíval zed’.“

obětí všemohoucímu Bohu.³ Úryvky ze Žalmů přeložil do jidiš, aby jim modlíci porozuměl a mohl se modlit s intencí (*kawana*, „směřování“). Pouze modlitby pronášené s intencí jsou řádnou obětinou a mohou odvracet Boží hněv. Modlitbou člověk může vytvořit zed' (*geder*) pomocí modliteb a válečné zlo bezpečně přestát. O překladateli nevíme nic bližšího, ale šlo nejspíš o žijícího literáta, snad místního či migrujícího kazatele, který určitě nepatřil k učenecké elitě. Vydání *Goder geder* v Brně je první a jediné, což je ostatně častý případ „původních“ moravských tištěných vydání. Chybějící údaje znemožňují další závěry týkající se nakladatele, jímž vedle autora mohl být přímo tiskař; tento typ zvláštní modlitební knihy pro válečné doby byl bezesporu dobrým prodejním artiklem pro stávající neklidné doby.

Prvním v brněnské tiskárně vydaným autorem, jehož známe jménem, je Pinchas ben Kalonymos z Mattersdorfu, ani o něm však nemáme prakticky žádné další údaje. O sbírce kajících modliteb *Slihot šel šovavim ta“t* (1755, soupis č. 4), kterou sestavil a vydal, jsem se již zmiňovala.⁴ Sbíрка obsahuje kromě dříve vydaných modliteb i jeho vlastní slichu s prosbou za vyléčení z neštovic: sestává z veršů začínajících *im be-‘awon* („pokud jsem z hříchu ...“), v nichž vyjmenovává různé prohřešky a přestupky, jichž se člověk může dopustit (pohled na ženu, styk se ženou, klení, nenávisť, neposlušání rodičů, prolití semene), a v refrénu prosí o jejich odpuštění i o vyléčení z nemoci.⁵ Nedostatek dalších údajů o autorovi znemožňuje další závěry, které by blíže osvětlily vydání v Brně. Není ani jasné, zda šlo o místní osobu a zda v době vydání autor stále žil.⁶

Trojí vydání liturgie ovlivněné kabalistickou praxí v roce 1755 – kromě výše uvedených slichot k ní patří i *Seder tfilat jom kipur kačan* (soupis č. 5) s paralelním překladem do jidiš Natana Chazana z Prostějova (činný v 17. století),⁷ *Seder kri'at šema' 'al mičato* (soupis č. 6) a několik dalších vydání – je poměrně zajímavé. Kabalou jsou ovlivněna i některá další díla z moravské tiskárny: etická závěť *Šawa'ot* (1757, č. 11) Neftali ben Jicchaka Katze (1684–1719) a sbírka jeho

³ „Dize ... *kreftige tfilot mit groser kawana vor tragen ich bin ejch mavtiah doz ez got dem almechtigen ejn an genemiš opfer zajn wirt.*“

⁴ Viz odd. 5.3 a 6.1.

⁵ Davidson I, s. 242, č. 5262. Tato slichu je také v pražském vydání slichot šel šovavim ta“t (Praha, Elsenwanger 1794, BHB 000183261).

⁶ Vycházím pouze z údajů titulního textu, které ovšem nemusejí být zcela spolehlivé.

⁷ Předchozí vydání v Amsterdamu 1668 a v Praze 1692 viz Steinschneider CLH, sl. 425, č. 2791 a sl. 423, č. 2771.

liturgické poezie (píjútím) *Ša'ar Naftali* (1757, č. 12)⁸ a výbor ze Žalmů *Likutej tehilim* (1770, soupis č. 27),⁹ který sestavili Jehonatan bar Jicchak Winkler z Mikulova a Jehuda Lejb bar Šlomo Dresnitz ze Strážnice. Exempláře brněnského vydání se nedochovaly a o sestavitelích, kteří v době vydání nejspíš již nežili, nic bližšího kromě jejich moravského původu, nevíme, ale úryvky ze Žalmů nejspíš naznačují kabalistickou praxi tikunim.¹⁰

Kabalistickou praxi odráží i modlitební kniha *Likutej tilim*, jejíž tři části *Tikun hašot lajla*, *tikun hašot ha-jom*, *tikun šloša mišmorot* (soupis č. 54, 55, 56) sestavil a v roce 1790 v Brně vydal žijící autor Jehuda ben Chajim Kobler z Rousínova.¹¹ O autorovi samém, kromě kusých biografických údajů, moc nevíme – pocházel z Myslova z rodiny Šor/Schorr, v době vydání žil v Rousínově¹² a známe i jména jeho ženy a syna.¹³ Vydání této specifické modlitební knihy směřovalo k úzké skupině věřících či vyvolených, v titulním textu nazývaných *anšej segula* (vybraní lidé výjimečné kvality), kteří praktikovali v předepsané dny kabalistický rituál a četli úryvky z mystických textů *Ša'arej Šijon*, *Zohar hadaš* a *Midraš ne'elam*. Tento typ modlitebních knih určených členům zbožných spolků či skupin, které byly obdobou křesťanských zbožných bratrstev, odrážel individuální a současně skupinově praktikovanou zbožnost svých členů prováděnou nad rámec standardní předepsané synagogální praxe. Vydání těchto modliteb tiskem posilovalo sounáležitost členů spolku i jejich exkluzivitu uvnitř židovské obce. Několikeré vydání děl odrážejících praxi ovlivněnou kabalou poukazuje jednak na její rozšíření v některých moravských obcích, a zároveň na propojení tiskárny s místním židovským prostředím.¹⁴

⁸ Podrobněji k jejímu vydání nakladatelem Šlomo Rechnitzem z Loštic viz odd. 5.3.

⁹ První vydání Wilermsdorf 1717, BHB 000182402; Rosenfeld 1995, s. 88, č. 75.

¹⁰ Další vydání tohoto výboru vyšlo v Korec, BHB 000304771, tamní tiskárna tiskla ve velké míře kabalou.

¹¹ Viz též odd. 5.3 a 6.1.

¹² „Juda ben Hajim Kobler mi-mišpaḥat Šor, mi-jelidej k“k Mizlov, ka-‘et šar li ha-mašom la-dor po k“k Rojsiš“ („Jehuda ben Chajim Kobler z rodiny Schorr, rodák ze svaté obce Myslov. Nyní je mi tato obec malá a žiji ve svaté obci Rousínově“). *Tikun hašot ha-jom*, soupis č. 55, kolofon.

Mizlov je patrně Myslov, dnes součást Nové Cerekve.

¹³ Jeho syn Jokev byl později byl rabínským soudcem v Třebíči, kde udělil haskamot k brněnskému vydání *Zecher rav*. K němu Brocke (ed.) 2004, č. 0929.

¹⁴ K období tisků pro náboženské skupiny a bratrstva v Itálii Andreatta 2011; Bregoli 2014a, s. 127–151.

8.1.2 Etika a rituální praxe

Jedním z raných vydání moravského žijícího autora je již zmíněný etický spis *‘Amudej gavra* Gedalji ben Eliezera ha-Leviho (soupis č. 9), který vydal v roce 1756 autorův zeť Moše ben Chajim.¹⁵ O autorovi Gedaljovi víme pouze to, že byl rabínským soudcem, *dajanem* v Boskovicích a že v době vydání spisu byl nejspíš stále naživu.¹⁶ Toto vydání *‘Amudej gavra* bylo prvním vydáním spisu místní rabínské autority, *dajana* z Boskovic; kromě patisku vydaného v Sulzbachu¹⁷ spis znovu tiskem nevyšel.

Jakov ben Chanoch Bek, rabínský soudce (*ha-rav ha-dajan*) z Lipníka nad Bečvou sestavil příručku k rituální porážce *Zivhej šlamim* z roku 1795 (soupis č. 59).¹⁸ Jak uvádí v předmluvě, jeho inspirací byl spis o pravidlech rituální porážky *Tvu `ot šor*, který vyšel jako součást *Simla ħadaša* (Žovkva/Žólkiew 1733) autora Alexandra Sendra Šora/Schorra. Bekův spis vyšel několik let po autorově smrti nákladem jeho zetě za přispění několika dalších členů rodiny a dočkal se několika opakovaných vydání.¹⁹

8.1.3 Filologie a překlady

Zvláštní místo mezi moravskými autory zaujímá korektor a editor brněnské tiskárny, Falk Kohen Rosenthal, o němž jsem se podrobněji zmínila v části věnované personálu tiskárny.²⁰ Falk Kohen byl pro moravskou hebrejskou dílnu zásadní nejen jako korektor a editor, ale bezpochyby rozhodoval i o výběru tisků a udržoval kontakty tiskárny s jejími klienty, počínaje autory, nakladateli a autory *haskamot* konče.²¹ Falk Kohen, rabínský soudce *dajan*, vynikl jako filolog a překladatel. Přeložil do jüdischdeutsch *Žalmy* (*Tehilim*, 1797, soupis č. 75) a také pořídil překlad hebrejské poemy Binjamina Musafii (1606–1675) *Zecher rav* do jüdischdeutsch, jež doplnil i rejstříkem kořenů v básni použitých spolu s jejich

¹⁵ K dílu podrobněji odd. 6.2 a 7.1.

¹⁶ Na to usuzuji z toho, že za jeho jménem není v textu uváděna zkratka požehnání *z“l* (*zichrono livracha*, „jeho památka k požehnání“) určená výhradně pro zemřelé osoby. Ke Gedaljovi *EJ*, díl 18, s. 246, heslo Segal, Gedaljah ben Eliezer, autor hesla neuveden.

¹⁷ Podrobněji viz odd. 7.1.

¹⁸ K němu Hillel 1928, s. 121. Na s. 134–135 Hillel nesprávně označuje za autora knihy Bekova syna Mošeho Beka.

¹⁹ Předmluva autora je datovaná v Lipníku 1. 9. 1789, spis vyšel 1795 v Brně.

²⁰ Viz odd. 5.2.2, k *Zecher rav* i 9.6.

²¹ Falk Kohen a některý z dalších kmenových spolupracovníků tiskárny (Lejb Presburger?) jsou nejspíš těmi osobami, které Pinchas Hurwitz v peripetiiích okolo patisku jeho *Sefer ha-brit* v Brně v roce 1800 nazývá „židovskými poradci“ tiskaře, který sám hebrejsky neuměl a o vydávání nerozhodoval.

překladem a výkladem do jüdischdeutsch (1790, soupis č. 53),²² tyto doplňky později vydal samostatně pod názvem *Šoreš davar* (1801, soupis č. 102). Falkovy vydané spisy mimo jiné jasně dokládají jeho jazykové schopnosti – ovládal dokonale hebrejštinu, ale zároveň si byl vědom toho, že pro většinu jeho současníků je tento jazyk nesrozumitelný. Jeho překlad do jazyka, „jemuž je náš lid uvyklý“ a další Falkovy doplňky měly sloužit studentům hebrejštiny, „kteří se naučí základy kořenů a budou si je pamatovat až do stáří“.²³

Dalším moravským překladatelem byl Jechiel Michl Epstein (zemř. 1706).²⁴ Jeho zkrácený překlad etického kabalistického spisu Ješaji Horowitzze *Šnej luhot ha-brit*²⁵ do jidiš vyšel v roce 1800 pod názvem *‘Eš hajim* (soupis č. 94). Epstein byl rabínem v Prostějově a je i autorem etického spisu *Derech jašar le-‘olam ha-ba*.²⁶ *‘Eš hajim* vyšel poprvé v Dyhernfurtu roku 1743 a vydání v Brně z roku 1800 existující bibliografie neuvádějí.²⁷ Žánrově jde o etickou literaturu (hebr. *musar*, etika) silně ovlivněnou kabalou. Epstein Horowitzův spis svým překladem do jidiš zpřístupnil širšímu okruhu tradičně orientovaných Židů.²⁸ K žánru etické nábožensko-vzdělavatelské literatury patří dále i etická závěť *Šawa’at ... ga’on Šeftl* (soupis č. 42) autora Šabtaje Šeftla Horowitzze (1590–1660),²⁹ syna výše zmíněného Ješaji Horowitzze, která vyšla v překladu do jidiš roku 1787 a také jde o spis ovlivněný kabalou. Vydal ho blíže neznámý nakladatel Jehuda Lejb ben Simcha z Podivína.³⁰ Také jeho titulní list upozorňuje na to, že jde o čtení určené

²² Jüdischdeutsch, jazyk překladu Žalmů i *Zecher rav*, se blíží němčině, ovšem stále obsahuje lexikální a morfologické prvky jidiš. Jelikož jde o autora z Moravy, je jeho překlad důležitým pramenem pro další zkoumání jazyka a literární tvorby moravských Židů. Podrobněji kap. 10.

²³ Haskama Meira z Pintšova, *Zecher rav*, s. [3].

²⁴ K němu podrobněji Zinberg 1975, vol. 7, s. 219–221. Dyrčík 2015, s. 20–21 autora zmiňuje mezi prostějovskými šabatiány. Epstein je autorem i hebrejské zkrácené verze *Kišur šnej luhot ha-brit*, poprvé Fürth 1683, BHB 000119811, jejíž předmluva obsahuje šabatiánské narážky (zvýraznění jména Šabtaj).

²⁵ K autorovi i knize *EJ²*, díl 9, s. 534–536, heslo Horowitz, Isaiah ben Abraham Ha-Levi, autor hesla Ben-Sasson, Haim Hillel; *YIVO Encyclopaedia*, heslo Horowitz family, autor hesla Dan, Joseph.

²⁶ Vyšel 1703, viz Zinberg 1975, s. 219.

²⁷ Na vydání v Brně upozornil Soxberger 2015, s. 86 č. 28. Jeden ze dvou dochovaných výtisků vlastní knihovna Hochschule für jüdische Studien v Heidelbergu; tento exemplář pochází původně ze sbírek válečného Ústředního židovského muzea v Praze (svozová sign. L 25.228 na přídešti). Druhý dochovaný exemplář je v knihovně Židovského muzea v Praze a byl součástí původní předválečné knihovny Židovské obce v Praze.

²⁸ Jak upozorňuje Zinberg, Epstein ve své době obhajoval studium textů, četbu i modlitby v jidiš jako vhodnou alternativu pro ty, kdo hebrejsky neumějí. Zinberg 1975, s. 221–222.

²⁹ K němu *JE*, heslo Horowitz, Shabbethai, autor hesla Deutsch, Gotthard.

³⁰ K němu viz odd. 6.4.

ženám i obecnému lidu.³¹ V tomto případě ovšem nejde o moravského autora – rabi Horowitz působil v Praze, Frankfurtu nad Mohanem a ve Vídni – a není ani zřejmé, kdo etickou závěť do jidiš přeložil.³²

Soudobý žijící autor Binjamin Wolf ben Šlomo Prerau z Přerova přeložil do němčiny tištěné hebrejským písmem poetickou básnickou skladbu *Bakašat ha-memin* (1799, soupis č. 83). Ta využívá principu aliterace: sestává z 975 slov začínajících hláskou *mem*. O Prerauvi jsem se podrobněji zmiňovala v části věnované nakladatelům,³³ zde jen stručně shrňme, že překladatel Prerau byl vzdělaný laik, žil v Přerově, kde pracoval pro místní obec, a soudě podle jeho dvou publikovaných děl se zajímal jak o filologii, tak biblickou exegezi.³⁴

8.1.4 Exempla a kroniky

Důležitým moravským žijícím autorem, jehož jsem několikrát zmiňovala v souvislosti s celkem čtyřmi vydáními jeho původních spisů v hebrejské a vernakulární verzi (1785, *Ruah hajim* v hebrejštině a jidiš, 1785, soupis č. 38 a 39, *Ḳorot ha-‘itim* v hebrejštině a jüdischdeutsch, 1801, č. 100 a 101) byl Avraham Trebitš (cca 1759–1837), tajemník vrchního zemského rabinátu.³⁵ Jeho spisy, vydané v brněnské tiskárně, jsou jedním z nemnoha příkladů nehalachické produkce soudobých moravských autorů, v případě kroniky *Ḳorot ha-‘itim* jde navíc o původní, moderní historiografické dílo. Kronika podává přehled evropských, zejména habsburských panovníků, a různých historických událostí za jejich vlády, se zvláštním zřetelem na dějiny Židů. Trebitš chtěl paralelním vydáním kroniky ve vernakulární verzi oslovit a zaujmout i širší čtenářské vrstvy. Nešlo o vysokou učenickou literaturu, ale o typ písemnictví, který přispíval ke kultivaci průměrně vzdělaného čtenáře a k jeho orientaci v sekulárních tématech, včetně nežidovských.³⁶

³¹ „... niclech fir vejber un gemajne lojt vajl dafon file musar ab cu nemen izt“ („... [kniha] je užitečná pro ženy a obecný lid, protože z ní mohou získat mnohé [morální] ponaučení“).

³² Překladaatele neuvádí ani Steinschneider CLH, s. 2242–43, č. 6866/3.

³³ Viz odd. 6.1.

³⁴ Mimo překladu rozsáhlé skladby *Bakašat ha-memin* založené na principu aliterace vydal Prerau ve Vídni v roce 1823 suprakomentář k Ibn Ezrovu biblickému komentáři pod názvem *Ben jemini*, BHB 000160208.

³⁵ Podrobněji k němu i dílu viz odd. 6.1.

³⁶ Podrobněji Cermanová 2001; Cermanová 2004; Cermanová 2005; Cermanová 2016a s odkazy na další literaturu; Walet 2012, s. 245–248.

8.1.5 Moravští halachisté

Silné zastoupení v moravské tiskařské produkci měli žijící moravští rabíni, kteří v tiskárně vydávali své halachické spisy – komentáře, suprakomentáře, novellae (*chidušim*), responsa (*še'elot u-tešuvot*), halachická pravidla (*halachot*) a další. Jedním z prvních moravských rabínů publikujících v brněnské tiskárně byl Natan Adler (1741–1800), který byl v letech 1782–1783 vrchním rabínem v Boskovicích.³⁷ Adler ke komentáři k Jore de' a staršího autora Jehošuy Falka (1555–1614) nazvaného *Kuntres* (1785, soupis č. 40) připojil svá pravidla pro prodej kvašeného (*mechirat ḥameš*).³⁸ Dalším žijícím moravským autorem byl rabín Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi, v letech 1789–1793 vrchní rabín v Rousínově, poté v Jemnici v roce 1800 v Lošticích.³⁹ Vlastním nákladem vydal tři suprakomentáře ke komentářům Ašera Jechiela k traktátům Talmudu Makot (*Masechet Makot*, 1786, soupis č. 41), Pesachim (*Masechet Pesachim*, 1789, soupis č. 48) a Nida (*Masechet Nida*, 1800, soupis č. 91). Jakov Modl Aškenazi je se svými třemi rozsáhlými halachickými suprakomentáři neplodnějším soudobým místním autorem.⁴⁰ Dalším více než jedním spisem zastoupeným rabínem byl Jakov ben Šlomo Gleiwitz (1730–1810), který působil na různých rabínských postech na Moravě i jinde včetně vzdálenější srbské obce Zemum (Zemlin).⁴¹ V Brně vydal *chidušim* k Talmudu (*Ateret Šlomo* a *Jeḳara de-ḥaja*, 1788, soupis č. 43 a 44), a agadu *Az tišmah* (1788, soupis č. 45), k nimž připojil i *chidušim* svého tchána Mošeho Cvi Hirš Segala, rabína z Bzence. Důvod, proč Gleiwitz, úřadující v té době až v Srbsku, vydal svůj třídílný halachický spis na Moravě, je zřejmý: na Moravě působil před vydáním knihy i po něm, o dva roky později zastával rabínský post ve Slavkově.⁴² Jiným žijícím rabínem byl Wolf Lichtenstadt (1755–1827), autor komentáře k traktátům Ktubot, Gitin, Kidušin vydaného pod názvem *Ḳedušat*

³⁷ K Nathanu Adlerovi *JE*, heslo Adler, Nathan, autor hesla Deutsch, Gotthard; Brocke (ed.) 2004, č. 0023. Obě hesla připomínají Adlera jako kabalistu a upozorňují na jeho konflikt s boskovickou obcí, kterou musel opustit v roce 1783, tedy před vydáním spisu s jeho pravidly *hilchot mechirat ḥameš*.

³⁸ *Kuntres*, f. 14b: „*Ja 'an še-ha-ḳuntres ha-laz hu ḳaṭan ha-kamut we-rav ha-to 'elet le-zakot et ha-rabim lachen ra 'uj li-smoch lo u-le-ḥaber elaw nusach štar mechirat ḥameš be-'a "p [be-'al pe] ašer jasad ha-rav kohen šedaḳa ... Natan Adler K "Š av bejt din de-ḳ"ḳ Bosḳowi.š*“ („Tato knížka je sice malá rozsahem, ale velká svým přínosem k zásluze mnohým, proto je vhodné ji podpořit a připojit k ní pravidla pro prodej kvašeného podle ústní tradice, která sestavil ... Natan Adler Katz, předseda rabínského soudu ve svaté obci Boskovice.“).

³⁹ K autorovi Gold (ed.) 1929, s. 265, pozn. 79.

⁴⁰ K okolnostem vydání viz odd 6.1.

⁴¹ Podrobněji k němu viz odd. 6.1.

⁴² Jako slavkovský rabín aproboval v roce 1790 *Zecher rav*.

Jišra 'el (1788, soupis č. 46). Wolf Lichtenstadt pocházel z Třešti a zastával různé rabínské posty v Miroslavi, v Novém Rousínově a Trenčíně.⁴³ Další halachista, Alexandr ben Avraham ha-levi Deutsch, předseda rabínského soudu v Brtnici, vydal roku 1788 v Brně *Rimon gadiš*, chidušim a pilpulim k Talmudu (soupis č. 47).⁴⁴ Spis *Ma'amar Mordechaj* (1790, č. 57) Mordechaje Halberstadta (1685–1769),⁴⁵ působícího na rabínských postech v německých městech (Düsseldorf, Halberstadt), sice primárně obsahuje responsa autora bez vztahu k Moravě, ale vydavatel, jímž byl autorův vnuk, ke spisu připojil i *Lehem 'eden*, chidušim (novellae) k Tóře svého zesnulého otce Menachema Mendla Jenikau, předsedy rabínského soudu v Třebíči. Tato vydání žijících moravských autorů a halachistů mají většinou kromě jiného společné i to, že jde vesměs o vydání první a zároveň poslední; v mnoha případech, ač ne výlučně, jde o jediná publikovaná díla těchto autorů vůbec.

8.2 Autoři bez vztahu k Moravě

Stejně jako v předešlé části věnované moravským autorům publikujícím v neumannovské a Rossmannově tiskárně se i u ne-moravských autorů zaměřím podrobněji zejména na žijící autory. Těmi jsou, až na několik výjimek, autoři ovlivnění židovským osvícenstvím haskala. Nežijícími autory, nejčastěji středověkými židovskými autoritami a raně novověkými halachisty, jejichž díla patří z velké části k tradičně vydávanému korpusu hebrejské nebo jidiš literatury, se natolik podrobně zabývat nebudu. Za metodologicky funkční považuji roztrdit spisy autorů bez vztahu k Moravě a nežijících autorů do několika žánrových skupin, o nichž pojednám podrobněji v následující kapitole věnované žánrům. Je totiž důležitější sledovat jednotlivé autory spíš v souvislosti s vydáváním jejich spisů a v příslušných žánrových kategoriích. Zároveň některé, zejména středověké a dostatečně známé autority, není nutno obsírněji představovat. Uvedu přitom všechny autory včetně nežidovských, jejichž díla v Brně a Mikulově vyšla.

8.2.1 Žijící autoři

Mezi žijící autory bez zjevného vztahu k Moravě patřil, alespoň pro první dvě brněnská vydání, Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu (1683–1767), tiskař ve

⁴³ K autorovi Gold (ed.) 1929, s. 544; Flesch 1927, s. 40; Brocke (ed.) 2004, č. 1108; viz též odd. 6.1.

⁴⁴ K autorovi Brocke (ed.) 2004, č. 0304.

⁴⁵ K autorovi *EJ²*, díl 8, s. 264, heslo Halberstadt, Mordecai, autor hesla Horowitz, Yehoshua.

Wilhermsdorfu.⁴⁶ Jeho sbírka modliteb pro různé příležitosti *Likutej Švi* byla nejvydávanějším artiklem (nejen) brněnské tiskárny. Vydání v Brně z roku 1755 je už čtvrté v pořadí, ačkoli titulní list tvrdí, že druhé.⁴⁷ V Brně vyšla sbírka *Likutej Švi* celkem čtyřikrát (1755, soupis č. 3, 1762, soupis č. 18, 1783, soupis č. 30, 1799, soupis č. 87). Všechna vydání *Likutej Švi* byla financována tiskárnou, protože šlo o modlitební knihu, která patřila k ekonomicky dobře prodejným artiklům.⁴⁸ Žijícím autorem byl halachista Arje Lejb ben Josef ha-Kohen Heller ze Stryje (1745–1813), jehož chiduším k Ḥošen mišpať vyšly pod názvem *Kešot ha-ḥošen* (1796, soupis č. 67). Kabalou se zabývá *Wa-ḥerev pipijot* (1803, soupis č. 107), jehož autor Ješajahu Jakov ben Jehuda Ha-levi (Aleskar) byl vrchní rabín v Alesk (dnes Olesk ve Lvovské oblasti na západní Ukrajině) a v době vydání svého spisu v Brně – šlo o druhé vydání – byl stále naživu.⁴⁹ K žijícím soudobým autorům patřil i Jehuda Melamed (zemř. 1825) z Bratislavy, o jehož metodologii náboženské výuky vydané v roce 1790 pod názvem *Omer mi-Jehuda* (soupis č. 52), jsem se podrobněji zmínila.⁵⁰

Největší skupinu žijících autorů tvoří maskilim, literáti, jejichž dílo ovlivnily myšlenky židovského osvícenství haskala. Řadím k nim i Mosese Mendelsohna (1729–1786), jenž byl v době vydání svých dvou spisů (*Sefer ha-nefeš*, soupis č. 78 a *Fedon*, soupis č. 79) v Brně v roce 1798 již víc než deset let po smrti. Okolnostem vydávání osvícenské literatury v Brně se věnuji na jiném místě, zde jen upozorním na to, že až na několik výjimek jde u osvícenské literatury vesměs o převzatá vydání z produkce berlínské Orientalische Buchdruckerey (*Ḥevra ḥinuch ne'arim*) nebo jiných tiskáren. Souhrnně zmíním autory nebo překladatele z řad maskilim, jejichž díla v Brně vyšla: David Friedländer (1750–1834), autor překladu modlitební knihy pro všední dny (sidur) do němčiny tištěné hebrejskými literami *Gebete der Juden*, (1796, soupis č. 62); Aharon Wolfsohn-Halle (1754–1835), překladatel kajických

⁴⁶ K tiskaři Rosenfeld 1995, s. IX–X, k prvnímu vydání (Wilhermsdorf 1738) tamtéž s. 196, č. 186.

⁴⁷ Přestože titulní list uvádí, že je druhé. Ve stejném roce vyšlo i ve Fürthu, je tedy možné, že vydání v Brně je patisk.

⁴⁸ Ostatně i tiskař Josef Karel Neumann v reklamní inzerci (*awertisement*) otištěné v kalendáři pro rok 544 (1783–1784) propaguje právě *Likutej Švi* a sidur (*roš chodeš siderl*), modlitební knihu pro všední den, která patřila k základnímu vybavení židovského věřícího a již si mohl dovolit, na rozdíl od dražšího machzoru, i chudší zákazník. Inzerci viz kalendář 1783, č. soupisu 31.

⁴⁹ Viz haskamot k vydání *Ereš tov* (Jerušalajim 2002), jiného díla téhož autora, digitální kopie dostupná z *Otzar HaChochma*, <https://tablet.otzar.org/#/book/634594/p/13/t/801234/fs/0/start/0/end/0/c> (přístup 13. 6. 2023).

⁵⁰ Viz odd. 6.1.

modliteb do němčiny tištěné hebrejským písmem (*Ḳinot le tiš'a be-'av*, 1799, soupis č. 89); Chajim ben Neftali Hirtz Keslin (1749–1832), autor učebnice a gramatiky hebrejštiny *Maslul be-diḳduḳ lešon ha-ḳodeš* (1796, soupis č. 66); Baruch ben Juda Löb Lindau (1759–1849), matematik a přírodovědec, autor první hebrejské učebnice geografie *Rešit limudim* (1799, soupis š. 90); básník a filolog Zeev Wolf ben David ha-kohen Buchner (1750–1820), autor sbírky hebrejské poezie *Širej tehila* (1800, č. 95) a konečně několikrát zmiňovaný Baruch ben Jona Jeitteles (1762–1813), autor třídílného suprakomentáře *Ta'am ha-melech* ke komentáři *Ša'ar ha-melech* (1801–1803, č. 103). V Brně se tiskl ve spolupráci s pražskou Elsenwangerovou dílnou i časopis *Jidišdajtše monatšrift/Jüdisch-deutsche monatschrift* vydávaný spolkem mladých pražských židovských literátů inspirovaných haskalou (1802, č. 106).⁵¹

Jako v několika již zmíněných souvislostech, žijící autor Pinchas Hurwitz (1765–1821) a jeho *Sefer ha-brit* (1797, č. 72 a 1801, č. 96) představují pro brněnskou tiskárnu v několika ohledech zvláštní případ.⁵² *Sefer ha-brit* se vymyká soudobé produkci, žánrově se blíží mysticko-vědecké encyklopedii, která v prvním díle podává víceméně aktuální znalosti v různých oborech přírodních věd a ve druhém díle je komentuje z pohledu židovské mystiky, kabaly. Autor přitom dochází k závěru, že nad vědeckým poznáním stojí mystický zážitek zprostředkovaný hlubokou vírou a židovskou mystikou. Autora Pinchase Hurwitze proto nelze zařadit – stejně jako jeho spis – do jediné kategorie, spíš v nich lze spatřovat jedinečné propojení autora ovlivněného částečně myšlenkami osvícenství, zejména pokud jde o fascinaci vědeckými objevy a vědou obecně, avšak zároveň pevně zakořeněného v tradiční židovské víře.⁵³

8.2.2 Nežijící autoři

Autorem učebnice či vzorníku dopisů a současně příručky počtů a jednoduchého účetnictví pro obchodníky v jidiš *Hanoach la-na'ar* (1767, soupis č. 25) byl Josef ben Jakov Maarssen (1692–1730) z Amsterdamu.⁵⁴ Jde o jeden z pouhých pěti tisků

⁵¹ Podrobněji k němu viz odd. 9.7.

⁵² K vydání *Sefer ha-brit* viz odd. 6.1, k haskamot 7.2, k obsahu odd. 9.6.

⁵³ Dle Resianne Fontaine není možné Hurwitze jednoznačně zařadit mezi maskilim, Fontaine 2017.

⁵⁴ Jeho jméno však titulní list ani další paratexty neuvádějí. K autorovi *JE*, heslo Maarssen, Joseph ben Jacob, autoři hesla Deutsch, Gotthard, Brodé, Isaac; *Biografisch Portaal van Nederland*, heslo Joseph ben Jacob Maarssen, <http://www.biografischportaal.nl/persoon/93164046> (přístup 13. 6. 2023).

Anny Neumannové v Mikulově a jedná se, nepřekvapivě, o převzaté vydání.⁵⁵ Ačkoli o okolnostech vydání nevíme nic určitého a spis vyšel patrně nákladem tiskárny, představovala tato praktická příručka se svým širokým záběrem, zahrnujícím přehled hebrejské abecedy, úvod do počtů a účetnictví, slovníček a vzorník osobních dopisů týkajících se reálných situací ze židovského života, opakovaně vydávaný a evidentně dobře prodejný artikl.⁵⁶ Vydání v Mikulově je téměř neznámé a neevidují je kromě katalogu NLI, kde se nachází dosud jediný zjištěný exemplář, žádné bibliografie ani katalogy.

8.2.3 Halacha

K halachistům publikovaným v moravské tiskárně patří Moše ben Avraham mi-geza' Cvi (zemř. 1681), vrchní rabín obce Grodno, autor exegezí k biblickým perikopám *Imrej bina* (1763, soupis č. 19), a Jaakov ben Josef Reischer (1661/1670–1733), autor komentáře k Šulchan aruchu nazvaného *Hoḳ Ja'aḳov* (1764, soupis č. 20); oba spisy vydala Anna Neumannová v Brně. Nedlouho před vydáním svého spisu zemřel Jicchak Zeckl Berman Spitz z Mikulova, jehož komentář k hagadě *Birkat Jišḥaḳ* (1790, soupis č. 50) vyšel současně s výkladem k perikopám *Pri 'eš hadar* (1790, soupis č. 51) z pera jeho syna Jechiela Michla Spitze; oba autoři byli rabíny v obcích Bónyhád, resp. Högyész, dříve Burgenland.⁵⁷

Mezi lety 1796–1799 je v brněnské tiskárně patrná výraznější vlna publikování halachických spisů. Mezi halachisty, jejichž spisy v této době vyšly, jsou středověcí i raněnovověcí halachisté ze sefardské i aškenázské oblasti: Šlomo ben Avraham ibn Adret (1235–1310) se dvěma vydáními *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba'* (1798, č. 77⁵⁸ a 1799, č. 84); Šlomo ben Jechiel Luria (1510–1573) a jeho *Ḥochmat Šlomo* (1796, soupis č. 65); Šmuel Eliezer ben Jehuda Idls zvaný Maharša (1555–1631) a dvě vydání jeho chidušim (*Ḥidušej halachot*, 1796, soupis č. 63, *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1796, soupis č. 64); Meir ben Jaakov Šif (1608–1644) a jeho

⁵⁵ Název podle Př 22:6: „Zasvět' už chlapce do jeho cesty, neodchýlí se od ní, ani když zestárne.“ První vydání Amsterdam 1713, dále tamtéž 1715, 1718, 1743 a 1764. K popisům jednotlivých vydání Gutschow 2007, č. 188, 205, 219, 300, 357.

⁵⁶ K vydáním viz předchozí poznámka. K *Ḥanoh la-na'ar* a jazykové analýze dalších Maarssenových knih viz Aptroot 2009. Podle popisu amsterdamské edice v Aptroot 2009, s. 16, i brněnské vydání nejspíše obsahuje i části dalšího Maarssenovy učebnice *Tiḳun sochrim* vydané také v Amsterdamu 1714.

⁵⁷ K vydání viz odd. 6.2.

⁵⁸ Toto vydání obsahuje i chidušim k traktátu Joma od Jom Tova ben Avrahama Aseviliho (1248–1330).

Ĥidušej halachot (1797, soupis č. 76). K soudobým halachistům patří Arje Lejb ben Ašer Günzburg mi-Metz (1695–1785) autor *Ša'agat Arje* (1797, soupis č. 74) a konečně Elijahu ben Šlomo Zalman zvaný Gaon z Vilna (1720–1797) autor *Elijahu raba* (1802, soupis č. 105); obě naposledy jmenovaná brněnská vydání byla pořizena několik let po smrti autorů.

8.2.4 Liturgie

K autorům či překladatelům liturgické literatury patří Meir ben Jicchak Š“C (zemřel cca 1096), autor liturgické poezie (*pijušim*) *Akdamot* (1784, č. 33); Aharon Berachja ben Moše mi-Modena (zemř. 1639), autor modliteb pro nemocné umírající *Ķorban Aharon* (1759, č. 14). K autorům liturgie a modlitebních knih řadím i překladatele kajících modliteb kinot do jidiš (*Ķinot le-tiš 'a be-'av* 1760, soupis č. 15), jímž byl Lejb Sofer ben Chajim Chazan z Poznaně. Ten je v roce 1698 doložen jako pisář v Dessau, o několik let později (1706) pracoval v Berlíně jako korektor pro místní tiskárnu.⁵⁹

8.2.5 Filozofie a etika

S výjimkou spisu *Sefer ĥaredim* (1795, soupis č. 60), jehož autor Elazar ben Moše Azikri (1533–1600) žil v 16. století, jsou autoři filozofických a etických spisů zástupci středověkých sefardských autorit: Saadja ben Josef Fajjumi (882–942), autor pojednání o vykoupení *Ha-pedut we-ha-purĶan* (1781, soupis č. 29); Bachja ben Josef ibn Pakuda (1050–1120), autor etického pojednání *Ĥovot ha-levavot* (1797, soupis č. 73); Moše ben Maimon – Maimonides (1138–1204) zastoupený výběrem z jeho respons týkajících se různých témat *Igeret tšuvat Rambam* (1797, č. 69);⁶⁰ Jona ben Avraham Gerondi (1200–1263), autor nedochovaného etického pojednání *Igeret ha-tšuva* (1796, soupis č. 70); Aharon ha-levi mi-Barcelona (13.–14. století), jemuž je připisován *Sefer ha-ĥinuch* (1799, soupis č. 85); Jedaja ben Avraham Bedersi Pnini (cca 1270–1340), autor eticko-filozofické poetické skladby o stvoření světa *Behinot 'olam im baĶašat ha-memin* (1797, soupis č. 71). Výjimečný mezi filozofickými spisy je *Ruah ĥen* (soupis č. 68), připisovaný Jehudovi ben Šaulovi Ibn Tibonovi (1120–1190), případně Jakobovi ben Abba Mari Anatolimu (cca 1194–1256). V Brně vyšel tento spis v roce 1796 s komentářem Jisraele ben Mošeho ha-levi ze Zamošće (1700–1772), jenž starší filozofický spis

⁵⁹ K němu Steinschneider CB, sl. 745 č. 441.

⁶⁰ Tento výbor obsahuje responsa týkající se etiky, věrouky, teologie i překladu *More nevuchim*; podrobněji odd. 10.4.

doplnil novým komentářem, v němž vysvětluje i poznatky z různých oborů přírodních věd. Zvláštní místo mezi výše uvedenými etickými pojednáními má i *Ḥaḳirat ha-lev* (1784, č. 35) autora Šlomo Zalmana Wetzlara (zemř. 1728): jde o soudobé etické pojednání a ve srovnání s předchozími etickými spisy v hebrejštině převážně středověkých autorů se jedná o téměř moderní spis v jidiš. Sbírká kázání *Bina le- 'itim* (1799, č. 82) italského autora Azarji ben Efraima Figa (1579–1647)⁶¹ patří k homiletice, kterou v tomto přehledu samostatně nevyčleňuji.

8.2.6 Vyprávěcí (narativní) próza

Tato kategorie je zastoupena apokryfní knihou Tobijáš *Majse Tuvja* (1760, soupis č. 16) v anonymním překladu do jidiš; legendou o ztracených kmenech Eldada ben Michali ha-Daniho (9. století)⁶² *Eldad ha-Dani* (1784, soupis č. 32) paralelně v jidiš a hebrejsky a konečně exemplem v jidiš *Majse gadol we-nora* (1767, soupis č. 22), v němž jeho autor Moše ben Menachem Graf-Präger (1650–cca 1705) popisuje vyhánění zlého ducha.⁶³

8.2.7 Díla nežidovských autorů

Ze soudobé německojazyčné literární produkce nežidovských autorů byla převzata dvě díla. Biografie Josefa II. vyšla v Brně pod názvem *Lebensbešrajbung Jozefs II / Charakteristik Jozefs II.* v roce 1799 (soupis č. 88) v němčině tištěné hebrejským písmem. Autorem byl soudobý vídeňský spisovatel Johann Pezzl (1756–1823),⁶⁴ úředník a knihovník kancléře Václava Antonína Kaunitze. Jeho životopis Josefa II. nabízel čtivou formou příběhy ze života císaře oblíbeného i mezi Židy.⁶⁵ Tím se částečně blíží k dříve zmíněné kronice *Ḳorot ha- 'itim*. Rovněž z němčiny byla do hebrejských liter převedena příručka k psaní úředních dopisů *Der folštendige landadfokat* (1799, soupis č. 86). Autorem podobných příruček, které opakovaně vycházely v němčině pod názvem *Der vollständige Landadvokat* nebo *Der vollständige Geschäftsman* v Praze i Brně, byl Josef J. Rödigh.⁶⁶ Tito nežidovští

⁶¹ K němu *JE*, heslo Figo (Pigo), Azariah ben Ephraim, autor hesla Schechter, Salomon, Seligsohn, M.

⁶² K autorovi *JE*, heslo Eldad ben Mahli ha-Dani, autoři hesla Gottheil, Richad – Broydé, Isaac.

⁶³ Všem uvedeným spisům se budu věnovat v odd. 9.5.

⁶⁴ K němu *Österreichisches Biographisches Lexikon*, heslo Pezzl, Johann, autor hesla Kadrnoska, F., <https://doi.org/10.1553/0x00283d3b> (přístup 9. 6. 2023).

⁶⁵ Ke vztahu Židů a Josefa II. především Kestenbergl-Gladstein 1967.

⁶⁶ Různá vydání v němčině viz BCBT04911, BCBT04912, BCBT04913, BCBT04910, další po roce 1800 eviduje i katalog ÖNB. Anonymní spis *Der vollständige Landadvokat*, který vyšel v několika vydáních v Brně v 90. letech, je starší a textově odlišný od spisu *Der vollständige Landadvokat* vydaného několikrát v Praze a Vídni, jehož autorem je Josef J. Rödigh. Rödighův

autoři i jejich knihy jsou z hlediska produkce moravské tiskárny okrajové a zmíním se o nich ještě v jiné souvislosti, ale doplňují přehled autorů a produkce moravské hebrejské tiskárny.⁶⁷

8.3 Shrnutí

Produkce moravské hebrejské tiskárny sledovaná z hlediska autorů včetně překladatelů a částečně i kompilátorů ukazuje, že v ní měly důležité místo spisy moravských autorů. Právě vydání moravských žijících autorů, především halachistů, jsou klíčem k novému pohledu na moravský hebrejský knihtisk. Představují tu část produkce, jíž se moravský hebrejský knihtisk nejvíce liší ve srovnání s nejbližší pražskou tiskárnou.⁶⁸ Pokud se něčím moravská tiskárna profilovala, tak právě soudobými halachickými edicemi. Jejich autoři, učenci věnující se výkladu náboženského práva, byli většinou zakotveni ve svých domovských moravských obcích a svých ješivách, a vydáním svého díla tiskem se snažili vstoupit do širšího aškenázského židovského učeneckého prostoru. Jestliže si ovšem zároveň uvědomíme, že šlo o jediná vydání, je zřejmé, že širší přesah ani dosah jejich autoři neměli, a zůstali tak učenci regionální až druhořadé úrovně.⁶⁹ To ostatně platí obecněji i o moravském hebrejském knihtisku. Soudobá halacha byla ve své době vnímána jako typický produkt brněnské tiskárny, což je zřejmé i z falešných impres, která jsou neumannovské dílně připsána. Dva dosud nalezené tisky s falešnými impresy uvádějícími Brno jako místo vydání, jsou právě halachické spisy, což není jistě náhoda.⁷⁰

Der vollständige Landadvokat později vycházel pod názvem *Der vollständige Geschäftmann*. Viz autorova předmluva k vydání *Der vollständige Landadvokat* z roku 1797, BCBT04910.

⁶⁷ Podrobněji viz odd. 9.7 a 10.3.

⁶⁸ Ve Vídni se soustavněji tisklo hebrejsky až od roku 1794. Podrobněji k pražské produkci viz graf č. 5 v kap. 11.

⁶⁹ K tomu i odd. 6.6.

⁷⁰ Viz soupis rok [1796], *Roš Josef*, bez čísla, a rok 1809, *Naḥal eškol*, bez čísla.

Část II – Texty

9 Žánry židovské literatury vydávané na Moravě

9.1 Vymezení pojmu

Termínem židovská literatura se označuje literatura psaná Židy pro Židy, a to v jazycích užívaných Židy, tj. hebrejštině, aramejštině a vernakulárních jazycích. Jazykům se podrobněji věnuji na jiném místě,¹ zde jen připomenu, že vernakulárním jazykem českých a moravských Židů byla jidiš, kterou od druhé poloviny 18. století postupně nahrazovala jüdischdeutsch a němčina. Židovská literatura je ze své podstaty převážně náboženská, světské žánry se objevují okrajově, relativně pozdě a často pod vlivem jiných literatur.

Hlavní žánry židovské literatury jsou v zásadě odvoditelné ze žánrů knih, z nichž se skládá kánon hebrejské Bible.² Židovská literatura se z hlediska žánrů obvykle dělí na literaturu nábožensko-právní (*halacha*, tj. náboženské právo, zahrnuje rabínskou literaturu – kodexy, exegeze, komentáře, responsa), mudroslovnou či nábožensky vzdělavatelskou literaturu (*agada*, tj. vyprávění, zahrnuje midraše, kázání, homiletiku),³ filozofii (etika, kabala), polemiku (apologetika), náboženskou poezii (liturgie, modlitební knihy), nenáboženskou poezii a historické knihy (historiografie). Vedle nich existovaly i žánry z Bible neodvoditelné, které jsou souhrnně z věcného hlediska označovány jako nenáboženské světské vědy.

Jiný pohled na žánrové dělení zohledňuje spíš to, komu byla literatura určena a v jakém jazyce vznikala.⁴ Podle určení se tak rozlišuje *halacha* a Talmud (převážně rabínská a učenecká literatura v hebrejštině pro minoritní čtenářskou elitu), etická literatura, kabala a filozofie (literatura v hebrejštině pro vzdělanější okruh čtenářů, kteří sice nepředstavovali elitu, ale stále patřili k menšinové vrstvě židovské společnosti) a konečně literatura v jidiš (šlo o literaturu různého typu, nejčastěji parafráze biblických textů, historické písně, etickou literaturu, nábožensky vzdělavatelskou četbu pro širší vrstvy, neučené muže a ženy).

¹ Viz kap. 10.

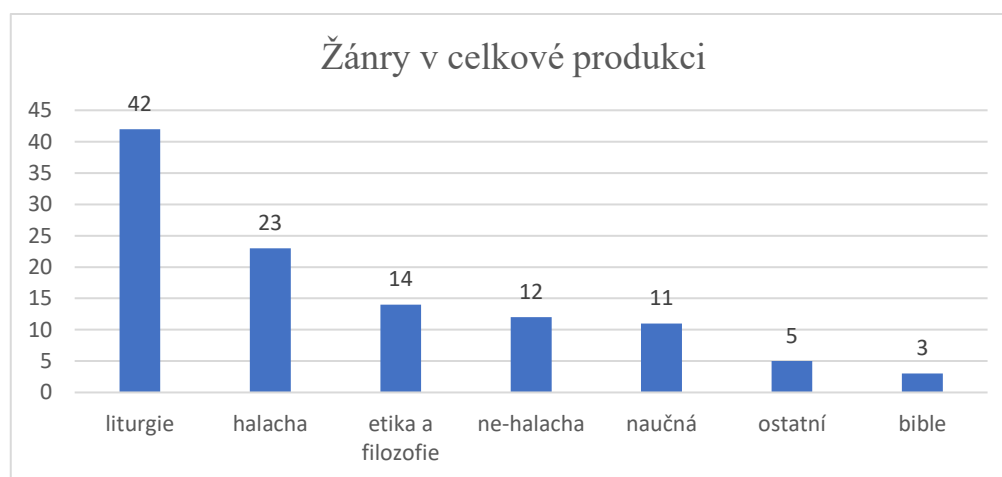
² V této práci výrazem Bible vždy označuji hebrejský biblický kánon, tj. knihy Starého zákona. Přehledně k různým žánrům židovské literatury *JE*, heslo *Literature, Hebrew*, autoři hesla Jacobs, Josef – Davidson, Israel; *EJ²*, díl 13, s. 84–117, heslo *Literature, Jewish*, autoři hesla Waxman, Meyer – Waxman, Mordecai – Frakes, Jerold C. Podrobněji Steinschneider 1850; Karpeles 1909; Zinberg 1972–1978; Gries 2014; k jidiš literatuře Shmeruk 1978; zkrácená česká verze Shmeruk 1996; Baumgarten 2010; Frakes 2017; česky nejnověji Sládek 2022.

³ Termín *agada* označuje vyprávěcí (narativní) nebo homiletické pasáže rabínské literatury, v níž se objevují vedle náboženskoprávních částí (*halacha*). Podrobněji Sládek 2008 s. 30.

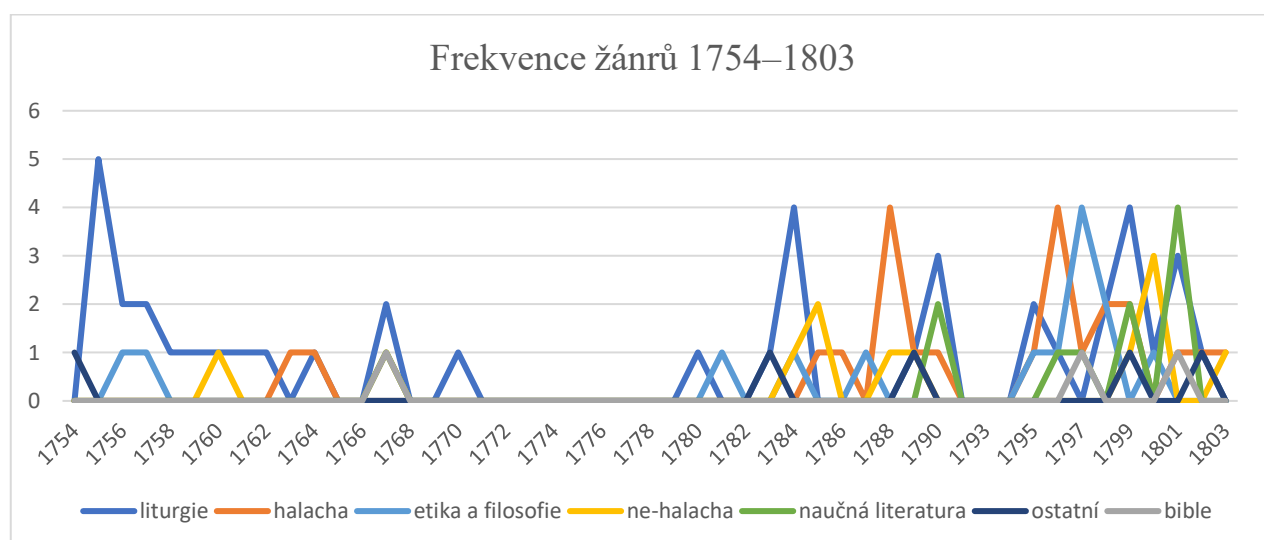
⁴ Takto Gries 2014.

Pro potřeby této práce jsem zvolila základní dělení, které z věcného hlediska lépe odpovídá moravské hebrejské knižní produkci a kombinuje hledisko žánrové a věcné/obsahové. Některé žánry samostatně nevyčleňuji kvůli malému počtu vydání.⁵ Moravskou produkci třídím do sedmi hlavních kategorií: **liturgie** (modlitební knihy různého typu), **halacha** (komentáře, suprakomentáře, responsa, novellae),⁶ **biblické texty, ne-halacha** (*agada*, tj. vyprávění, exempla, midraše, legendy, kázání, exegeze), **etika a filozofie**, **naučná literatura** (odborná pojednání, učebnice, populárně-naučná literatura) a **ostatní** (kalendáře, praktické příručky, časopis).

Graf č. 1: Žánry v celkové produkci podle počtu vydání

Graf č. 2: Frekvence žánrů podle počtu vydání v letech 1754–1803

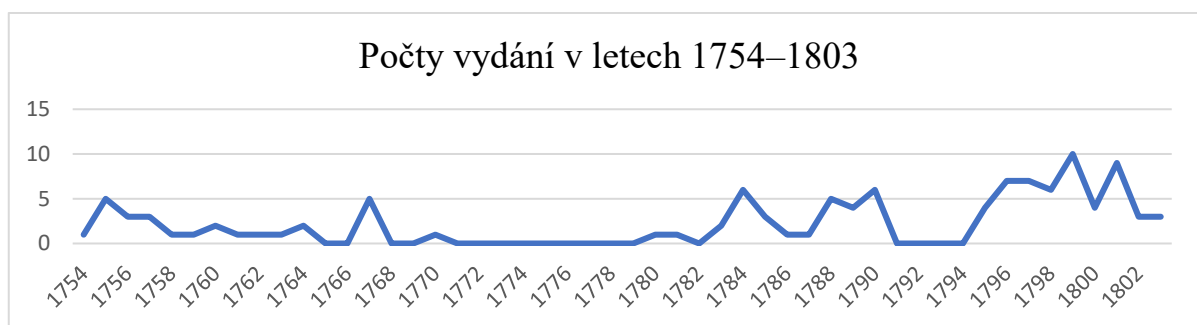

⁵ Např. polemika, kázání, exegeze.

⁶ Podrobněji k terminologii Sládek 2008, s. 84.

Při hodnocení objemu produkce je třeba si uvědomit, že zcela jistě nepracujeme s úplnými daty. Archivní dokumenty totiž ukazují, že František Josef Neumann i vdova Anna Františka Neumannová vytiskli i několik dalších edic, které jsou uvedeny v archiváliích k cenzurnímu sporu z let 1755–1756 a v konsignaci (*Specificatio*) z roku 1762, ale nejsou doloženy žádným výtiskem.⁷ Oba dokumenty uvádějí do roku 1762 dalších osm až devět edic, přičemž dosavadní bibliografie i provedený výzkum evidují pro toto období osmnáct vydání. Podle těchto čísel by se přibližně celá jedna třetina produkce nedochovala. Tak vysoký počet ztracených edic může ovšem souviset se zmiňovanou cenzurní aférou, kvůli níž byla tiskárna dočasně zavřena a její tisky zabaveny, na druhé straně i s tím, že není vždy zcela jasné, zda dokumenty uvádějí pouze tisky vydané, nebo i dovezené, jež měla tiskárna na skladě.⁸ Každopádně i názvy většiny nedochovaných tisků jasně naznačují, že šlo většinou o liturgii – figurují zde dvě edice tchinot, hagada, dvě různé vydání siduru, modlitební kniha *Menora a Zemer al simchat tora*, a patrně modlitby pro umírající *Keš šel adam*. Mezi nedochovanými tisky byl dále kalendář, traktát *Pirkej avot*, Pentateuch (*chumaš*), narativní epika *Majse Daniel* a dále několik těžko identifikovatelných tisků např. „*Godes*“, „*Luries Teschve*“, „*Chusene Bris*“.⁹

Graf č. 3: Celková produkce v letech (počty vydání v jednotlivých letech)

⁷ MZA, Fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 244, soupis tisků z 23. března 1756, a tamtéž, f. 251–252, 8. listopadu 1756.

⁸ Podrobněji s názvy nedochovaných edic viz kap. 3 věnovaná cenzuře.

⁹ *Chusene Bris* je nejspíš *Ĥatan ha-brit*, pravidla pro obřízku; *Luries Teschve* snad vydání respons Šlomo Lurii (16. století). Některé názvy ani nemusí označovat knihy, ale např. o tištěné jednolisty modliteb nebo nástěnných dekorací, viz dvě devoční tabulky *Ze ha-šulhan* uvedené v soupise moravských hebraik, (bez čísla, za č. 73). Rovněž průzkum geníz by mohl vést k objevení dalších moravských tisků – podle zběžné rešerše v soupisu nálezů z geníz se v nich dochovaly fragmenty dvou dosud neidentifikovaných brněnských tisků.

9.2 Liturgie¹⁰

Židovská liturgická literatura vychází ze židovské liturgie, souboru obřadů s ustáleným rituálem pro synagogální bohoslužbu a privátní modlitby.¹¹ Liturgická literatura zahrnuje základní institucionalizované modlitební knihy obsahující texty pro liturgii všedního dne, šabatu a základní modlitby pro svátky (*sidur*) a pro svátky (*machzor*, kompletní cyklus modliteb pro poutní a vysoké svátky). Kromě toho se vydávaly zvláštní modlitební knihy určené pro jednotlivé svátky (především *hagada*, pořádek domácího rituálu pro svátek Pesach, *kinot*, modlitby postního dne *Tiš' a be-'av*, *slichot*, kající modlitby pro postní dny). Vedle modlitebních knih pro svátky židovského kalendáře existují i modlitební knihy spojené s událostmi životního cyklu (modlitby pro nemocné a umírající). Texty těchto základních modlitebních knih byly od středověku kanonizované a v zásadě ustálené. Obsahovaly pevně stanovený rituál, modifikovaly se podle příslušného ritu (aškenázský, sefardský) a doplňovaly podle místa i lokálních zvyklostí (*minhag*).

Dalším typem liturgické literatury je devoční literatura, která nemusela mít pevně ustálený obsah. Devoční literatura odráží míru osobní zbožnosti, jde o jakési modlitby „navíc“ (např. modlitby v nepříznivých dobách, moru nebo války). Soukromé modlitby a devoční literatura byly často ovlivněny kabalou.¹² Zejména jde o modlitby *tikun*, „náprava“, vycházející z představy, že jedinec může modlitbou přispět k nápravě světa, nebo *hašot*, půlnoční modlitby. Některé sbírky individuálních modliteb byly kompilacemi různých kabalistických spisů luriánské kabaly (např. některé modlitby ze sbírky *Likutej Švi*).

¹⁰ Termín „liturgie“ používám v souladu s moderní judaistickou odbornou literaturou pro modlitební knihy užívané v synagogální i domácí praxi spojené se židovským liturgickým rokem, a také pro individuální modlitební knihy k různým privátním událostem a příležitostem. Na rozdíl od tradičního genologického dělení křesťanské náboženské literatury, zejména katolické, která jako liturgickou literaturu označuje základní příručky upravující křesťanskou *chrámovou* liturgii (misál, rituál, agenda, pontifikál aj.), má v této práci termín „liturgie“ širší význam, neboť zahrnuje i modlitební knihy pro domácí soukromou praxi. Modlitba a studium náboženských textů bylo chápáno jako rituál nahrazující praxi spojenou s jeruzalémským Chrámem po jeho zboření. Proto bylo studium Bible, exegeze i základních textů rabínského judaismu považováno za náboženskou povinnost. Podrobněji např. Bonfil 1999, s. 161–162. Ke křesťanským liturgickým knihám přehledně *Encyklopedie knihy*, heslo Liturgika, autor hesla Voit, Petr. Doc. Petru Voitovi děkuji za upozornění na rozdílnou terminologii.

¹¹ K liturgii přehledně Elbogen 1994; Di Sante 2018; Munk 2019.

¹² Kabala, židovská mystika, jejíž podstatou je snaha přiblížit se Bohu, se rozvíjela od starověku v sepětí s židovskou náboženskou tradicí. Luriánská kabala, nazvaná podle ústřední postavy nového proudu kabaly Jicchaka Lurii, se formovala ve druhé polovině 16. století v Safedu. Podrobněji např. Sládek 2011b, s. 384–397.

K devoční literatuře patří i modlitby *tchinot* (sg. *tšina*, pl. *tšinot*, v jidiš *tchines*) v jidiš, jež byly určeny primárně ženám. Obsahovaly například modlitbu při příchodu do synagogy, modlitby pro ženu, jíž odcestoval manžel, modlitbu za prosperitu mužova podnikání, při půstu, o svátcích, při onemocnění dětí, pro nemocného, vdovu, rodičku a šestinedělku a podobné typy modliteb. Ostatní devoční literatura neměla genderově jednoznačné určení, obecně ale platí, že málo žen bylo schopno číst a rozumět hebrejštině, zatímco jidiš jako jazyk každodenního života jim srozumitelný byl a také v něm četly.

Jazykem modliteb byla hebrejšтина a v menší míře aramejšтина, které jsou v modlitebních knihách často doplněny instrukcemi a vysvětlivkami v jidiš nebo jüdischdeutsch. Většině lidí byl obsah hebrejských modliteb patrně nesrozumitelný, proto byly některé edice modlitebních knih (*sidur*, *machzor*, *slichot*) opatřeny paralelním překladem hebrejských modliteb do jidiš.¹³ Bez pochopení smyslu textu totiž není možná *kawana* (náboženské soustředění, intence). Některé modlitby nebo písně byly složeny přímo v jidiš (nejčastěji *tchinot*, modlitby pro ženy).¹⁴ Zhruba od druhé poloviny 80. let se pod vlivem židovského osvícenství *haskala* objevují i překlady hebrejských textů do němčiny. Stoupenci *haskaly*, osvícenci *maskilim* (sg. *maskil*), brojili proti jidiš jako židovskému žargonu, a naopak vyzdvihovali němčinu jako kulturní jazyk. Překlady do němčiny byly tištěné hebrejským či jidiš písmem nebo švabachem.¹⁵

9.2.1 Frekvence liturgické literatury

Liturgie je nejpočetněji zastoupeným žánrem v moravské hebrejské knižní produkci, zahrnuje celkem 42 vydání z celkového počtu 108, což je téměř 40 %. To není překvapivé a odpovídá poměrnému zastoupení liturgie v hebrejských dílnách ve sledovaném období.¹⁶ Modlitební knihy byly spolehlivým a v podstatě

¹³ Zhruba od konce 16. století se objevují i edice liturgických knih (*machzor*, *slichot*) nebo Pentateuchu s překladem do „tajtš“. Tento termín se v moderní jazykovědě užívá pro doslovný převod hebrejského textu slovo od slova do jidiš bez valného ohledu na syntax textu. Jeho účelem bylo umožnit pochopení textu, převod do tajtš je tak jakýsi „podstročník“. Viz Gruschka 2014a; Soxberger 2015, s. 72; k překladům z hebrejštiny do jidiš nejnověji Sixtová 2020.

¹⁴ Některé modlitby v jidiš se staly součástí liturgie *pesachového sederu* aškenázského ritu, jako např. píseň *Almechtiger Got*. Ta je zároveň nejstarším souvislým tištěným jidiš textem a objevila se v pražském vydání *hagady* z roku 1526.

¹⁵ V této souvislosti připomeňme Mendelssohnův projekt překladu Pentateuchu a dalších biblických knih do němčiny opatřený hebrejským výkladem, zvaný *Be'ur/Bi'ur* nebo překlady *siduru* do němčiny.

¹⁶ Podle studie Menahema Schmelzera věnované frekvenci žánrů hebrejské literatury v Německu mezi léty 1650–1750 představovala liturgie asi polovinu veškeré tiskařské produkce (Schmelzer

nevyčerpatelným zdrojem příjmů pro všechny tiskaře.¹⁷ V prvních cca pětadvaceti letech působení moravské hebrejské tiskárny (tj. do roku 1780) tvoří liturgie asi tři čtvrtiny produkce, respektive více než polovinu vydaných tisků. Od 80. let počet vydání liturgie sice klesá, ale vždy jde nejméně o čtvrtinu tiskařské produkce. I proto jsem, s ohledem na lepší sledování vývoje a proporcionálního zastoupení liturgie v jednotlivých obdobích, rozdělila padesát let činnosti hebrejské tiskárny v Brně a Mikulově podle čtyř tiskařů: Františka Josefa Neumanna (1754–1760), Anny Františky Neumannové (1760–1767), Josefa Karla Neumanna (činný 1781–1797) a Josefa Rossmanna (1797–1803).

V prvním období činnosti neumannovské tiskárny v letech 1754–1760 představuje dvanáct vydání liturgické literatury přesně tři čtvrtiny tiskařské produkce.¹⁸ Liturgie je zastoupena modlitebními knihami pro svátky (dvoudílný machzor, hagada), modlitebními knihami pro privátní modlitby (*Kri'at šma' 'al-mita*, modlitby při uléhání na lůžko), přídavnými kajícnými modlitbami pro určité dny v přestupném roce (*Slihot šel šovavim ta''t*), modlitebními knihami k různým životním událostem (*Korban Aharon*, modlitby pro nemocné a umírající) nebo devoční literaturou (*Goder geder*, modlitby v jidiš pro válečnou dobu).

Poprvé vychází sbírka *Likutej Švi* (1755, soupis č. 3), která obsahuje individuální modlitby pro období mezi měsícem elul a svátkem Šavuot, doplněná vybranými etickými pasážemi z traktátů Mišny, etického spisu *Hovot ha-levavot* aj. Tato sbírka, o níž jsem se již zmiňovala v jiné souvislosti,¹⁹ byla nejčastěji vydávanou edicí brněnské tiskárny (čtyři vydání v letech 1755, 1762, 1783, 1799). *Likutej Švi* (v překladu jako *Cviho výňatky* odkazující na jméno kompilátora, přeneseně i *Nádherné výňatky*) sestavil Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu, tiskař ve Wilhermsdorfu,

1998, s. 380). Jiné proporcionální zastoupení žánrů hebrejsky tištěných knih v Německu v letech 1670–1770 uvádí Dirk Sadowski – podle jeho zjištění na základě Vinogradova *Thesauru* ve sledovaném období na německém území tvořila liturgická literatura pouze jednu třetinu produkce (druhou třetinu halacha, poslední třetinu Bible, biblická literatura a další méně početné žánry), Sadowski 2017, s. 219. Francesca Bregoli při sledování produkce hebrejské tiskárny v Livornu ve druhé polovině 18. století dochází k podobným závěrům: tamní tiskárna vydávala především liturgii, a to jak pro místní, tak určenou k exportu, což vyplývá z polohy Livorna jako přístavu, Bregoli 2014b, s. 201.

¹⁷ K modlitebním knihám jako jedinému výdělečnému artiklu v berlínské hebrejské tiskárně Orientalische Buchdruckerei při Jüdische Freischule viz Lohmann 2006, s. 14, pozn. 12.

¹⁸ Zbylou čtvrtinu zastupuje kalendář, dva etické spisy a narativní epika (*Majse Tuvja*, překlad apokryfní knihy Tobijáš do jidiš).

¹⁹ Viz odd. 8.2.1.

a poprvé vyšla tamtéž v roce 1738.²⁰ V různých edicích obsahuje i další přidané texty, a její obsah se tak v různých vydáních může mírně lišit. Brněnské vydání z roku 1755 vychází z edice ve Fürthu 1755, již tiskař Neumann na titulním listu haní: vydání ve Fürthu údajně chybí přehledné uspořádání, protože tamní tiskař pouze vybral a seřadil příslušné modlitby, a naopak vychvaluje přehlednost svého vydání, zejména to, že v něm každý rychle najde to, co hledá. Tento apel na zákazníka, aby „nelitoval peněz a přinesl do svého domu požehnání v podobě této modlitební knihy“ ovšem při bližším průzkumu neobstojí, protože např. rejstřík, který by skutečně usnadnil použití knihy, tato ani další brněnské edice nemá.

František Josef Neumann vydával jak nepřilíš rozsáhlé modlitební knihy pro zvláštní příležitosti a devoční literaturu (*Goder geder, Seder slichot šel šovavim ta“t*), za níž zřejmě stojí i místní sestavitelé a nakladatelé, tak i rozsáhlejší univerzální modlitební knihy (machzor,²¹ slichot, kinot), kterými se evidentně snažil proniknout i na trh mimo Moravu. Tuto strategii naznačuje uvádění různých ritů (*minhag*) v podnázvu modlitebních knih.²² To, že titulní listy jmenovitě uvádějí jak nedaleké Čechy (*Pehem*), Slezsko (*Šlezie*), Uhry (*Ungarn*), tak i vzdálenější oblasti Polsko (*Polin*) včetně východních území (*Rejsen*), není náhodné, ačkoli z formálního hlediska jde o pleonasmus. Hlavní rozdíl byl v ritu aškenázských obcí (*minhag Aškenaz*), kam spadaly i Čechy a Morava, a ritu polských obcí (*minhag Polin*).²³ Clemens Sidorko ukázal, že explicitní uvádění jednotlivých lokalit spadajících pod souhrnný ritus tiskaři velmi často vyžívali z obchodních důvodů a uváděli právě ty oblasti, kam chtěli svou produkci vyvážet. Byla to ovšem reklama, související s apelativní a referenční funkcí titulního listu: záměrná tiskařova strategie, jejímž cílem bylo ujištění kupujícího, že kniha, v jejímž podnázvu najde název své oblasti či regionu, je právě pro něj vhodná.²⁴ Ve skutečnosti nemělo uvedení podoblastí valný význam, protože ritus byl v zásadě univerzální pro

²⁰ BHB 000325618.

²¹ Dvoudílný machzor byl prvním rozsáhlejším počinem tiskárny, který ve srovnání s drobnými modlitebními knihami typu *Slichot šel šovavim ta“t* nebo *Kri‘at šma‘ al-miṭa* obzvlášť vyniká. Z typografického hlediska (nové vyznačovací litery, inovativní sazba) jsou výjimečné i slichot 1757.

²² Machzor 1756: „... *Maḥzor ḥeleḳ rišon ke-minhag Pehem Polin Merhrin we-Rejsen* ...“, slichot 1757: „... *Slichot ha-maḳdinin la-‘amod le-‘ašmoret ha-boḳer le-chol rašej šaním ke-minhag medinot Merhrin Pehem Ungarn u-Šlezie*.“

²³ K ritům a jejich rozlišení Stern 2019, s. 187–189, podrobněji *EJ²*, díl 13, s. 134–136, heslo Liturgy, autoři hesla Goldschmidt, Ernst Daniel – Langer, Ruth.

²⁴ Sidorko 2014, s. 363–366.

všechny aškenázské, případně polské, obce a lokální úzus byl zohledněn přímo v textu.

Z období mezi lety 1761 a 1780, kdy tiskárnu vedla vdova Anna Františka Neumannová se svým synem a současně faktorem Františkem Leopoldem Neumannem, známe pouze deset hebrejských vydání, která vyšla mezi lety 1761–1767 (pět do roku 1765 v Brně a pět v Mikulově v roce 1767). Pro dalších třináct let, než se tiskárna v roce 1780 vrátila do Brna, nemáme žádný spolehlivě doložený tisk, pouze dvě pochybná vydání. Tak malý počet edic nejspíš neodpovídá realitě, protože se tiskárna musela provozem žít. Na druhou stranu je možné, že tiskařka Anna Neumannová v Mikulově na tisk v hebrejštině rezignovala a dál se hodlala věnovat jen tisku v němčině, latině a češtině. Důvody by k tomu jistě měla: rozšíření provozu o tisk v latince jí nabízelo větší obchodní možnosti než úzkoprofilový hebrejský knihtisk. V Mikulově byla napojená na místní piaristickou kolej, od níž pocházela většina zakázek Neumannové. Současně pokračoval spor s pražskými jezuity, kteří i po jeho ukončení vytrvale brojili proti tiskárně.

I v tomto období stagnace zaujímá liturgie větší část její produkce. Vedle dvou halachických spisů (*Imrej bina*, novellae a výklady k pasážím Pentateuchu, a *Hoš Ja 'ašov*, komentář k nábožensko-právnímu kodexu Šulḥan 'aruch), učebnice epistolografie a počtů (*Hanoch la-na 'ar*), narativní prózy *Majse gadol we-nora* a tištěného svitku Ester vyšlo v tiskárně sedm vydání modlitebních knih. Stejně jako v předchozím období jde jak o liturgii pro svátky (dvě reedice kajících modliteb slichot a hagada), tak o modlitební knihy pro individuální modlitbu (opět *Likutej Švi*, nedochovaná sbírka vybraných pasáží ze Žalmů *Likutej tehilim* a nedochovaná *Ḳri'at šema*) a devoční sbírka modliteb pro ženy v jidiš *Tchine* (souples č. 24).

Období mezi lety 1781–1797, kdy tiskárnu vedl syn zakladatele tiskárny Josef Karel Neumann, je dobou dočasného vzestupu tiskárny: během šestnácti let vytiskl celkem 45 edic. Přestože se v této době poprvé objevují výrazněji jiné žánry, liturgie (12 vydání, tj. 26 %) spolu s halachou (14 vydání) stále představují více než polovinu objemu tiskařské produkce (57 %). V této době stále vycházejí tradiční modlitební a liturgické knihy, zároveň roste podíl náboženské právní literatury (halacha), která se dosud v brněnské tiskárně téměř netiskla, ale především se objevuje nový typ děl a žánrů do té doby nezastoupených, které často vycházely i

pod vlivem haskaly. Tato dočasná konjunktura je zároveň výsledkem subjektivně náhodných faktorů, které, jak jsem naznačila, na činnost tiskárny měly vliv.

Liturgii zastupují modlitební knihy pro svátky (tři edice hagady, slichot, sidur s německým překladem) a modlitby pro zvláštní příležitosti (*Aḳdamot*, náboženská poezie *pijuṭ*, další vydání modlitební sbírky *Likutej Švi*, *Ḳri'at ha-neši'im*, modlitby pro období omeru mezi svátky Pesach a Šavuot) a individuální a devoční literatura (*Ḳri'at šema' al ha-miṭa*, třídílná kompilace *Likutej tilim*). Za zvláštní zmínku stojí posledně zmíněná sbírka modliteb ovlivněná kabalou, o níž jsem se zmínila na jiném místě²⁵ a jež evidentně odráží místní úzus, a dále zcela nový typ modlitebních knih. Pod názvem *Gebete der Juden* vyšel v roce 1796 v Brně sidur, modlitební kniha pro všední dny, s překladem do němčiny tištěným hebrejským písmem. Jde o jeden z prvních německých překladů siduru, který pořídil David Friedländer, přední židovský osvícenec a Mendelssohnův žák.²⁶ Jedná se, jako v několika dalších případech z dílny Josefa Karla Neumanna a později i Josefa Rossmanna, o edici přeboranou z produkce berlínské Orientalische Buchdruckerei, tiskárny berlínských maskilim, která vydávala primárně literaturu pro první sekulární židovskou školu Jüdische Freischule.

Pro druhou polovinu 80. let je příznačné, že se v produkci tiskárny začínají objevovat tisky, které vybočují z tradičního a dosud v podstatě konzervativního nakladatelského profilu dílny. Tento trend zahájený na počátku 80. let pokračuje až do zániku moravské hebrejské tiskárny. V Brně tehdy vycházela mimo jiné i filozofická a etická pojednání středověkých židovských filozofů (Saadja Gaon, Bachja ibn Pakuda, Jedaja Pnini Bedersi, Moše ben Maimon), někdy doplněna moderním komentářem (*Ruah hen*), později i spisy soudobých osvícenců (*Sefer ha-nefeš* a *Fedon* Mosese Mendelssoha, překlady modlitebních knih Davida Friedländera a Aharona Halle-Wolffsohna). Vydávání nových edic středověkých filozofických děl, které sledujeme v evropských židovských tiskárnách zhruba od poloviny 18. století a za jehož počátek se považuje vydání Maimonidova spisu

²⁵ Viz odd. 8.1.1.

²⁶ V roce 1786 vyšly dva překlady siduru do němčiny, oba pod názvem *Gebete der Juden*. Autorem druhého překladu je Isaak Euchel, další z okruhu osvícenců. K Euchelovi podrobně Feiner 2004, s. 221–264, k Friedländerovi tamtéž.

More nevuchim v Jessnitz,²⁷ je výsledkem aktivit maskilim, židovských osvícenců. O okolnostech, za nichž tyto spisy vycházely v Brně, se podrobněji zmíním dále.

V roce 1797 tiskárnu koupil její dřívější věřitel Josef Rossmann. Během sedmi let, kdy tiskárnu vedl, vyšlo celkem 37 edic, z toho liturgie představovala necelou třetinu produkce (11 vydání, 29 %), o něco méně než halacha (8 vydání, necelých 22 %). Musíme přitom vzít v úvahu, že Rossmann tiskl ve srovnání s jeho předchůdcem Neumannem ani ne poloviční dobu, a přesto vydal téměř podobný počet modlitebních knih. Rossmannovy edice liturgické literatury zahrnují vícero modlitebních knihy pro svátky (patrně dvě vydání machzoru, hagada, dvě vydání kajících modliteb slichot a *Ķinot*, elegie pro postní den Tiš‘a be-‘av, s překladem do němčiny Aharona Halle-Wolffsohna, soupis č. 89). Na ústupu byla individuální devoční literatura zastoupená jediným vydáním *Likutej Švi*. Celá polovina produkce pak připadá na ten typ literatury, který se dosud neobjevoval – přebraná vydání osvícenské literatury (naučná, etika a filozofie), s jejichž tiskem začal už Josef Karl Neumann, a moderní naučná a populárně-naučná literatura.

Shrnutí

Obecně lze pro evropský prostor již od 15. století konstatovat, že tiskárny, jejichž produkce směřovala k náboženským minoritám, se vyznačovaly silným zastoupením liturgické literatury, jež byla prostředkem sebeidentifikace. Liturgická literatura byla také stálou součástí moravské hebrejské tiskařské produkce. Během padesáti let, kdy fungovala brněnská a mikulovská hebrejská tiskárna, se však mění jak její poměrné zastoupení, tak jazyky a typy. Zatímco v prvním desetiletí tiskárna vydávala z 80 % liturgickou literaturu, na konci století liturgie představovala už jen třetinu či čtvrtinu její produkce. Měnil se i typ liturgické literatury: v prvních cca 25 letech činnosti tiskárny vydávala častěji drobnější modlitební knihy pro privátní užití nebo příležitostné modlitební knihy, jejichž obsah nemusel být ustálený (modlitby v době války, příležitostné modlitby pro ženy v jidiš); v pozdější době vycházely častěji modlitební knihy s pevně daným obsahem (machzor, sidur, modlitby pro svátky, hagada).

Asi nejvýraznější proměnu můžeme sledovat u jazyka liturgické literatury. Od konce 90. let se vedle dosud převažující liturgie v hebrejštině nebo v jidiš tisknou

²⁷ K tiskárně v Jessnitz a její produkci především Sadowski 2008 a Sadowski 2017.

nově i modlitební knihy s překladem do němčiny tištěné hebrejským písmem. Liturgická literatura tak viditelně reflektuje změny, které se v židovské společnosti během druhé poloviny 18. století odehrávaly. Zatímco František Josef Neumann tiskl tradiční liturgii (machzor, slichot, kinot) o necelých padesát let později tiskárna vytiskla ne sidur, ale *Gebete der Juden*, modlitební knihu v překladu do němčiny tištěné hebrejským písmem, a také žalozpěvy *Ķinot* s německým překladem. Oba překlady, převzaté z produkce berlínské Orientalische Buchdruckerei, pořídili přední představitelé haskaly. Tyto modlitební knihy mířily ke zcela jinému typu uživatele – prvně zmiňované modlitební knihy k tradičním Židům, zatímco modlitební (*Gebete der Juden*, *Ķinot*) nebo biblické knihy (*Tehilim*) s německým překladem měly oslovit Židy otevřené akulturaci, sekulárnímu vzdělání i jazyku nežidovské většiny.

9.3 Halacha

Termín halacha označuje systém židovského náboženského práva, označení halachická či rabínská literatura pak různé druhy a žánry židovské náboženskoprávní literatury.²⁸ Židovské náboženské právo je formulováno v právní části základního pramene halachy, Talmudu, a následně je rozvíjeno diskusemi nad jednotlivými právními problémy. Přehledným kodexem židovského náboženského práva je *Šulḥan ʿaruch* Josefa Kary (ed. princeps 1565), jež poznámkami o aškenázské praxi doplnil Moše Iserles (*Mapa*, poprvé ve vydání *Šulḥan ʿaruch* Krakov 1571). Základními halachickými žánry jsou tzv. přídavky (*tosafot*) pěstované hlavně v 12.–13. století, dále kodex, kompendium, komentář, suprakomentář (komentář ke komentáři), novellae (*chidušim*) a responsa (*še ʿelot u-tšuvot*). Poslední čtyři zmiňované žánry se objevují i v halachické literatuře vydávané v moravské tiskárně.

Primárním cílem halachy je stanovit ortopraxi, již lze připodobnit k prováděcímu předpisu závaznému pro židovský náboženský život. Halacha zejména v aškenázské tradici zohledňuje také minhag, zvyk či úzus. Jelikož základní židovské náboženské předpisy byly formulovány v raném středověku – kodifikace Mišny, části Talmudu, proběhla už ve 3. století n. l. – není překvapivé, že jeden ze základních žánrů halachické literatury, novellae (hebr. pl. *ḥidušim*, „novinky“)

²⁸ Přehledně Sládek 2008, heslo Halacha, s. 84–87; *JE*, heslo Talmud, autor hesla Bacher, Wilhelm.

vycházejí z potřeby aktualizovat pravidla náboženské praxe s ohledem na měnící se dobu. Další základní žánr rabínské literatury, responsa (*še'elot u-tšuvot*, „otázky a odpovědi“), vychází z dialektiky rabínského judaismu a můžeme jej přirovnat k diskusi nad konkrétním nábožensko-právním problémem a návrhu jeho řešení. Komentář a suprakomentář nejsou specificky židovským žánrem a jejich význam je zřejmý – jde o metatext k výchozímu textu (komentář) nebo ke komentáři (suprakomentář).

Potřebu jasně definovat pravidla náboženské praxe, která posilovala sounáležitost židovské pospolitosti a zároveň reagovala na postupující interakci mezi ní a majoritní společností, ukazuje i vysoké zastoupení žánrů halachické literatury v produkci brněnské tiskárny. Po liturgii je halacha nejfrekventovanějším žánrem, a zejména v posledních dvaceti letech činnosti tiskárny tvořila základ tiskařské produkce. Vrchol vlny tištění halachy je zřejmý na konci 80. let a ve druhé polovině 90. let. Nejčastěji se tiskla responsa, novellae, komentáře a suprakomentáře a šlo jak o díla soudobých halachistů, tak středověkých i raněnovověkých autorit.

Bližší analýza způsobu nakládání halachické literatury, o níž se zmiňuji podrobněji na jiném místě,²⁹ ukazuje, že v brněnské tiskárně vycházela často díla místních soudobých halachistů, vydaná většinou vlastním nákladem žijícího autora či jeho rodiny. Ve většině případů šlo zároveň o jediné tiskem vydané dílo autora. Tato část produkce poukazuje na propojení tiskárny s místním prostředím i na ambice moravských halachistů. V porovnání s produkcí hebrejských tiskáren v Praze a ve Vídni byla právě soudobá halacha lokálních učenců specifickým produktem neumannovské a Rossmannovy dílny, jímž se tato tiskárna odlišovala od výše zmíněných.³⁰

Náboženskoprávní literatura jakožto typický artikl moravské tiskárny měla zhruba od 80. let literatury svou ustálenou typografickou a vizuální podobu: titulní list v rámci sestaveném z drobných ozdůbek, název a jméno autora vysázené charakteristickými moravskými ozdobnými vyznačovacími literami a vytištěné

²⁹ Viz odd. 6.1 a 6.2.

³⁰ Na druhou stranu se na Moravě určité žánry netiskly (polemiky, příležitostné texty, kázání).

často dvoubarevně se staly jedním z poznávacích znamení moravské halachické produkce.³¹

První dva halachické spisy moravské tiskárny vytiskla Anna Františka Neumannová v roce 1763 (*Imrej bina*, soupis č. 19), resp. 1764 (*Hoḳ Ja`aḳov*, soupis č. 20). První spis stojí na pomezí exegetické a halachické literatury. Jde o sbírku výkladů různých učenců k perikopám a chiduším rabína z Hrodna Mošeho ben Avrahama (zemř. 1681). V pořadí druhé vydání v Brně bylo pořízeno podle vydání v Dyhernfurtu 1745. Čistě halachický je obsah spisu Jakova Reischerera (cca 1670–1733)³² *Hoḳ Ja`aḳov* – jde o autorovy komentáře k oddílu *Hilchot pesaḥ Šulḥan `aruchu*. Vydání v Brně je druhé a bylo pořízeno podle prvního samostatného vydání v Jessnitz 1724, jak ukazuje i převzatý titulního textu včetně užití zkratky *n`j* za jménem autora (*nero ja`ir*, „jeho světlo necht' svítí“), která se užívá výhradně pro žijící osoby, ačkoli v době brněnského vydání byl autor už 30 let po smrti.³³

O halachické literatuře jako konstantní součásti produkce brněnské tiskárny můžeme mluvit až od poloviny 80. let. Nejvíce vydání halachy zaznamenáváme mezi lety 1785–1790 (sedm vydání), a dále po čtyřleté pauze, kdy tiskárna vůbec nepracovala, mezi lety 1795–1799 (jedenáct vydání). Nedomnívám se, že by tyto dvě vlny vydávání halachických spisů byly ovlivněny nějakými vnějšími okolnostmi, šlo o zakázky z prostředí místních *ješivot*. Druhá vlna nejspíš souvisela s osobou Falka Kohena, který v té době v tiskárně pracoval jako korektor a editor, v nějž měli místní autoři důvěru. Vzestup a pokles ostatně do značné míry kopíruje kolísání a výkyvy, jež jsou v činnosti dílny patrné a vyplývaly z vytrvalého nedostatku financí.

Je zajímavé, že ani brněnské tiskárně se nevyhnul trend, na který upozornil a dal do širší souvislosti Elchanan Reiner.³⁴ Reiner připomíná, že kolem poloviny 18. století začaly vycházet v evropských tiskárnách po zhruba dvou set letech od jejich

³¹ Tato kompozice titulního listu byla i napodobena v několika edicích s falešným impresem. Podrobně viz odd. 8.3.

³² K němu *EJ²*, díl 17, s. 210–211, heslo Reischer, Jacob ben Joseph, autor hesla Kupfer, Ephraim.

³³ Pro české prostředí je zajímavá autorova předmluva, v níž je zmíněn devastující požár Prahy z 21. 6. 1689, po němž následoval pogrom, a také autorovo studium u jeho tchána Benjamina Wolfa Ašera Spiry, syna vrchního pražského rabína Aharona Šimona Spiry, jehož vnučka byla autorovou manželkou. K požáru Pěkný 2001, s. 91–92, k rabínu Spirovi Klemperer 2008, s. 99–107.

³⁴ Viz Reiner 2007, s. 123–133, zejména s. 125–126.

prvních vydání (většinou v Bombergově tiskárně v Benátkách) komentáře k Talmudu sefardských autorů, (tzv. *rišonim*, Nachmanides, Rašba – Šlomo ben Adret, Ritva – Jom Tov ben Avraham Asevili). Podle Reiner je to výsledkem změny paradigmatu studia textu Talmudu a obecněji změny v přístupu k vědění: Talmud se studuje ne již výhradně pro stanovení halachy (nábožensko-právního rozhodnutí), ale nově i pro text samotný (textualita). Brněnská vydání komentářů Adretových a Aseviliho komentářů (*Ĥidušej halachot le-ha-Rašba*’, 1798, soupis č. 77), vydání Adretova komentáře k traktátu Gitin (*Ĥidušej halachot ‘al masechet giṭin*, 1799, soupis č. 84) či vydání *Ta’am ha-melech* sefardského učenice Jicchaka Nunese s Jeittelesovým komentářem (1801–1803, soupis š. 103) Reinerovu tezi podporují. Shoda se soudobým trendem je v případě moravské tiskárny tím zajímavější, pokud vezmeme v úvahu způsob její práce a jeho limity: majitel tiskárny nevybíral texty k vydání a společnost nakladatelů (*kompagnie*) tím méně. Okolnosti vydávání sefardských komentářů na Moravě stojí za podrobnější průzkum, avšak přesahují rámec této práce.

Shrnutí

O většině autorů halachických spisů včetně stručné anotace jejich obsahu jsem se zmiňovala v kapitolách věnovaných nakladatelům a autorům.³⁵ Na tomto místě tedy již jen zobecním, co je z podrobné analýzy z hlediska autorského a nakladatelského zjevné a jak můžeme celkem 23 edic halachické literatury vydaných na Moravě zhodnotit. František Josef Neumann a vdova Anna Františka Neumannová halachu prakticky netiskli. Naopak jejich nástupce Josef Karel Neumann se zaměřil zejména na tisk soudobých moravských halachistů, jejichž vydání, pořízená nejčastěji nákladem autora, případně jeho rodiny, byla vedle tradiční liturgie nosným pilířem jeho produkce. Poslední vlastník tiskárny Josef Rossmann pokračoval v nastaveném modelu s mírnou obměnou – místo soudobých halachistů vydával častěji spisy starších nežijících halachických autorit, a tato vydání jsou většinou financována nakladatelskou společností *kompagnie*.

9.4 Etika a filozofie

O etických a filozofických spisech pojednávám společně jednak proto, že se tyto tematické kategorie často prolínají, a dále i z toho důvodu, že za čistě filozofické

³⁵ Viz kap. 6 a odd. 8.1.5 a 8.2.3.

můžeme z produkce moravské tiskárny označit pouze tři spisy – Mendelssohnova pojednání *Fedon* a *Sefer ha-nefeš*, a dále *Ruah ħen*, jenž ovšem díky modernímu komentáři stojí na pomezí filozofie a naučné literatury. K etickým a filozofickým spisům řadím díla středověkých autorů (Bachja ibn Pakuda, Saadja Gaon, Moše ben Maimon – Maimonides, Jedaja ben Avraham Bedersi, Jona Gerondi), raněnovověkých učenců (Elazar Azikri, Šabtaj Horowitz) i spisy autorů téměř soudobých (Šlomo Zalman Wetzlar, Moses Mendelssohn, Jisrael Zamošć). O většině autorů jsem se zmínila alespoň stručně v předešlých kapitolách, zde se spíš pokusím jejich díla charakterizovat a zařadit do kontextu.

Už v padesátých letech vyšly v neumannovské tiskárně dva etické spisy v hebrejštině: *Amudej gavra* Gedalji ben Eliezera (1756, soupis č. 9) a *Šawa`ot*, etická závěť Neftali Katze (1757, soupis č. 11).³⁶ Oba jsou v produkci Františka Josefa Neumanna pozoruhodné z několika důvodů. Jde o první neliturgická díla, jsou pořízená nákladem příbuzných a *Amudej gavra* je současně první případ vydání spisu žijícího moravského autora.³⁷ Je v nich zřejmý i zárodek mody, jakým tiskárna pracovala a na němž mohla svou živnost založit – tisk spisů místních autorů, financovaných autory nebo jejich rodinou. Etické spisy šly zároveň lépe na odbyt než komplikovaná filozofická díla. Větší odbyt obecně měla i veškerá literatura v jidiš, kam spadá i pojednání o etice *Ĥakirat ha-lev* (1784, soupis č. 35) Šlomo Zalmana Wetzlara, etická závěť *Šawa`a* autora Šabtaje Šeftla Horowitze (1787, soupis č. 42) a kabalisticko-etický spis *Eš ħajim* (1800, soupis č. 94), zkrácený překlad *Šnej luĥot ha-brit* Ješaji Horowitze.³⁸

Ostatní etická díla vyšla v hebrejštině. Krátké pojednání *Ha-pedut we-ha-purĥan* (1781, soupis č. 29) Saadji Gaona se zabývá vykoupením a jde o samostatné vydání osmé kapitoly Saadjova spisu *Sefer emunot ve-ha-de`ot*.³⁹ Dalšími jsou klasická a opakovaně vydávaná díla středověkých autorů: spis O povinnostech srdce Bachji ibn Pakudy *Ĥovot ha-levavot* (1797, soupis č. 73), pojednání Jony Gerondiho o pokání *Igeret ha-tšuva* (1797, soupis č. 70, nedochováno), *Beĥinat `olam `im baĥašat ha-memin* Jedaji ben Avrahama Bedersiho (1797, soupis č. 71) a konečně výběr z Maimonidovy korespondence *Igeret tšuvat ha-Rambam* (1797, soupis č.

³⁶ K žánru etická závěť viz *EJ*, díl 6, s. 526, heslo Ethical Wills, autor Dan, Joseph.

³⁷ Gedalja ben Eliezer byl rabinem v Boskovicích. Podrobněji ke spisu viz odd. 6.2. a 7.1.

³⁸ K němu podrobněji 8.1.3

³⁹ Podrobněji viz odd. 6.4, překlad a edice viz Válová – Boušek 2021.

69). Vydání v Brně pořízené podle pražské edice z roku 1726 sestává z několika Maimonidových dopisů týkajících se etických, teologických, historických i polemických témat: obsahuje Maimonidovi falešně připisovaný dopis etického obsahu jeho synovi Abrahamovi, dále dopis týkající se rozhodnutí hvězd, části *Igeret Tejman* o mesianistických hnutích, báseň věnovanou Maimonidovu žákovi Josefovi, dotaz Samuela ibn Tibbona ohledně překladu *More nevuchim* i Maimonidovu odpověď a několik dalších listů.⁴⁰ Žánrově jde o korespondenci (epistolografii) různého obsahu s převažujícím eticko-filozofickým obsahem. „Nejmladším“ z této skupiny tradičních autorů je Elazar Azikri činný v 16. století, jehož pojednání o náboženských povinnostech (*mišwoť*) z pohledu kabaly *Sefer ħaredim* (1795, soupis č. 60) v brněnské tiskárně vyšlo z podnětu a jistě i nákladem moravského zemského rabína Mordechaje Beneta.

Za čistě filozofická pojednání můžeme označit pouze *Ruah ħen* a dvě díla Mosese Mendelssohna. *Ruah ħen* (1796, soupis č. 68), filozofický spis ze 13. století, sloužil jako úvod ke studiu Maimonidova Průvodce tápajících (*More nevuchim*). Brněnské vydání však obsahuje i nový komentář Jisraele ze Zamošće, poprvé vydaný v edici *More nevuchim* v Jessnitz 1744.⁴¹ Do tohoto komentáře Zamošć vložil soudobé poznatky z přírodních věd – popisuje například mikroskop nebo pokusy s vakuem. Zamošćův inovativní komentář tak posouvá středověký filozofický spis *Ruah ħen* k naučné literatuře, protože v soudobé hebrejsky psané naučné literatuře představoval jeden z mála zdrojů informací o přírodních vědách.⁴² Podobný spis přesahující žánrově i tematické kategorie je i *Sefer ha-brit*, jemuž se budu věnovat později.

Hebrejské pojednání Mosese Mendelssohna o nesmrtelnosti duše *Fedon* (1798, soupis č. 79) bylo přeloženo z německého originálu *Phädon* (Berlin – Stettin 1767).⁴³ Jím si Mendelssohn získal nežidovské kruhy, avšak mezi Židy *Fedon* velkou odezvu neměl.⁴⁴ I proto vznikl spis *Sefer ha-nefeš* (1798, soupis č. 78), který

⁴⁰ Za konzultaci k obsahu spisu děkuji doc. Danielu Bouškovi. Některé z uvedených dopisů jsou obsaženy v překladu vybraných Maimonidových listů – Maimonides 2010.

⁴¹ BHB 000106587. Vydání v Brně zcela přebírá text titulního listu, v němž za jménem autora komentáře Jisraele ze Zamošće následuje zkratka požeňání pro živé osoby *n 'j*, ačkoli Zamošć zemřel již v roce 1772.

⁴² K židovské vědecké a odborné literatuře zejména Ruderman 2001; k Zamošćovi Freudenthal 2007 a Freudenthal 2008.

⁴³ VD18 10581960.

⁴⁴ K Mendelssohnovi a širšímu kontextu berlínské *haskala* Zinberg 1976, k *Fedon* tamtéž s. 18. pozn 50; podrobněji k recepci *Fedon* a *Sefer ha-nefeš* Rosenbloom 1990.

je v podstatě úvodem k *Fedon*. Obsahuje podrobné vysvětlivky, slovník filozofických termínů i odkazy na tradiční židovské autority a vyšel v paralelním překladu do němčiny. *Sefer ha-nefeš* měl spojovat *Fedon* se židovskou tradicí, je tak zároveň i jeho obhajobou. Vydání těchto dvou Mendelssohnových spisů v Brně bylo teprve druhé v pořadí a šlo o doslovný a nijak neaktualizovaný přetisk (či patisk?) prvních vydání v Orientalische Buchdruckerei, tiskárně berlínských maskilim, z roku 1787.⁴⁵ Jejich vydání je výjimečné tím, že šlo o dílo soudobého filozofa (Mendelssohn zemřel 1786), které vyšlo paralelně v hebrejštině a němčině, a zároveň to byl ten typ literatury, jehož vydání tiskem jednoznačně konvenovalo i zájmům osvěcenského státu.

Shrnutí

Etickou a filozofickou literaturu vydávanou v Brně zastupuje celkem čtrnáct vydání téměř soudobých autorů i středověkých klasiků. U etických spisů mladších, tj. raněnovověkých, či přímo soudobých autorů mírně převažuje jidiš (*Ḥakirat ha-lev*, 'Eš ḥajim, Šawa'a) nad hebrejštinou ('*Amudej gavra*, Šawa'ot). V tiskárně dále vyšlo několik hebrejských děl etického či eticko-filozofického obsahu, jejichž autory byli středověcí a raněnovověcí židovští učenci (Maimonides, Bachja ibn Pakuda, Jona Gerondi, Saadja Gaon). Tyto spisy vyšly většinou koncem 90. let a sledují podobný trend, který zaznamenáváme i v jiných hebrejských tiskárnách ve střední Evropě (Berlín, Praha, Vídeň), související s obnoveným zájem raných maskilim o středověkou židovskou filozofii.⁴⁶

V Brně vyšla i dvě pojednání filozofa Mosese Mendelssohna v hebrejštině (*Fedon*), resp. paralelně hebrejsky a německy (*Sefer ha-nefeš*); obě vydání jsou teprve druhá v pořadí. Proč ovšem vyšla právě v Brně, není zřejmé. Připomeňme však v této souvislosti cíle josefínských tolerančních patentů pro Židy nebo přímo návrhy jednoho z nejvyšších zemských úředníků, guberniálního rady Rieggera o kultivaci Židů prostřednictvím vhodné četby.⁴⁷ Veškeré úvahy o přímém vlivu státních

⁴⁵ K osvěcenství a patiskům Johns 2013, s. 26–29, s. 61 a dále.

⁴⁶ Podrobněji ke vztahu raného osvěcenství a středověké židovské filosofie Funkenstein 1993, s. 234–247, zejména s. 238.

⁴⁷ Tzv. toleranční patenty, jež Josef II. adresoval Židům v různých částech habsburské monarchie, a s nimi související josefínské židovské reformy usilovaly o jazykové a kulturní připodobnění Židů majoritní společnosti a proměnu jejich způsobů obživy. Cílem tohoto procesu, v němž měla klíčovou roli i modernizace jejich vzdělání, bylo učinit Židy užitečnějšími pro stát. Pro český kontext a debaty o tolerančním patentu nejnověji Cermanová 2020. Guberniální rada von Riegger ve své zprávě o stavu židovských tiskáren v Českých zemích z let 1781 a 1782 navrhuje, „že by

úředníků na vydávání knih v brněnské hebrejské tiskárně však zůstávají pouze v rovině spekulací. Za pokusem vydávat díla ovlivněná haskalou mohl stát i Becalel (Gottlieb) Jeitteles, který v Brně žil.⁴⁸ Podle Ruth Kestenberg-Gladstein, patrně největší znalkyně tohoto období, provozoval Becalel Jeitteles v Brně tiskárnu.⁴⁹ Toto tvrzení se mi doložit nepodařilo, ale může snad naznačovat nějaké bližší Becalelovo spojení s brněnskou tiskárnou, nejspíš při výběru tisků. I přes zevrubnou analýzu paratextů moravských vydání se mi však vzájemné kontakty tiskárny a Becalela Jeittelese doložit nepodařilo.⁵⁰

9.5 Nehalachická literatura

Termín nehalachická literatura, který souhrnně užívám pro označení určitého typu literárních žánrů, kombinuje hledisko žánrové a věcné a vyžaduje podrobnější vysvětlení. Jde o typ literatury, jejíž četba měla posílit a prohloubit individuální vnitřní náboženský život; moderní literární věda jej označuje širším termínem nábožensky vzdělávací literatura (něm. *Erbauungsliteratur*, angl. *devotional literature*).⁵¹ S ohledem na moravskou produkci řadím do této kategorie epickou narativní prózu (hebr. *agada*, tj. vyprávění, narativní epika)⁵² ve formě exempla, midraše, apokryfu, legendy a dále i několik spisů jiných žánrů (exegeze, kázání, poezie) či obsahu (kabala), které kvůli malému počtu nelze pojednat samostatně, a zároveň druhově do kategorie nehalachické literatury spadají.

Prvním a zároveň ilustrativním zástupcem tohoto typu literatury je *Majse Tuvja* (1760, soupis č. 16), překlad biblické apokryfní knihy Tobijáš do jidiš.⁵³ Překlady, resp. parafráze a adaptace byly oblíbeným žánrem vernakulární literatury, přičemž

bylo dobré upoutat jejich pozornost [tj. Židů] na četbu kvalitních knih v němčině, zpočátku skrze patisk spisů ‚zasloužilého‘ Mosese Mendelssohna.” Cermanová 2012, s. 216–217, zejm. pozn. 21, zvýraznění autorka.

⁴⁸ Figuruje mj. mezi abonenty *Sefer ha-hinuch* v roce 1799.

⁴⁹ Kestenberg-Gladstein 1969, s. 120, bohužel bez dalších zdrojů. Od ní toto tvrzení přebírá jak heslo věnované Brnu v *EJ*, tak heslo Jeitteles Family v *YIVO Encyclopaedia*, autorka hesla Hecht, Louise.

⁵⁰ Becalel Jeitteles svému bratrovi Baruchovi navrhl vydání *Ša`ar ha-melech*, není však řečeno, že by doporučoval právě tiskárnu v Brně. Viz *Ša`ar ha-melech* (1801–1803, soupis č. 103, díl 2, f. [1b], předmluva autora komentáře Barucha Jeittelese.

⁵¹ Podrobněji k termínu *Enzyklopädie der Neuzeit Online*, heslo *Erbauungsliteratur*, autor hesla Eybl, Franz; *WSK Online*, heslo *Erbauungsliteratur*, autor hesla Lasch, Alexander.

⁵² Termín *agada* označuje vyprávěcí (narativní) nebo homiletické pasáže rabínské literatury, v níž se objevují vedle náboženskoprávních částí (*halacha*). K narativní próze nejnověji Sládek 2022, s. 19–90. Přehledně také příslušná hesla z elektronické *Encyclopedia of Jewish Book Cultures: Folk-Books* (Yassif 2021), *Belles-Lettres* (Tohar – Rosenzweig – Caplan 2021).

⁵³ Podle Sary Zfatman (Zfatman 1985, s. 134, č. 129) se tento (anonymní) překlad z hebrejštiny liší od jiných dosud známých překladů.

jejich zdrojem byla literární díla z nežidovského i židovského prostředí.⁵⁴ *Majse Tuvja*, obdobně jako *Eldad ha-Dani* nebo *Majsebuch*, o nichž se zmíním později, reprezentují tzv. midrašickou epiku čerpající výhradně ze židovských starověkých a středověkých zdrojů.⁵⁵

Podobu exempla mají tři vydání epických příběhů o vyhánění zlého ducha *Majse gadol we-nora* (1767, soupis č. 22) a dvojí vydání *Ruah hajim* v hebrejštině a v jidiš (1785, soupis č. 38 a 39). *Majse gadol we-nora* je drobný spis v jidiš Moše Grafa (též Moše Präger, zemřel kol. 1705), který formou exempla vypráví „velký a strašný příběh“ o chlapci posedlém dybukem.⁵⁶ Popisovaná událost se odehrála v Mikulově roku 1696, a vydání v Brně je nejspíš třetí.⁵⁷ Ke stejnému typu narativní prózy patří i *Ruah hajim*, o jehož autorovi Avrahamovi Trebitšovi jsem se již zmiňovala.⁵⁸ Oba spisy podávají autentický příběh o vyhánění zlého ducha, jehož účelem je na pozadí barvitě vyličeného případu zprostředkovat morální ponaučení a posílit individuální víru v Boha. První příběh sepsal přímo jeho hlavní aktér, kabalista a rabín Moše Graf-Präger, který s pomocí zařikávání Božími jmény zlého ducha z posedlého chlapce vyhnal. Druhou popisovanou událost, v níž zlého ducha jménem Avram ben Rachel, který vstoupil do dvaadvacetiletého chlapce Šimona, vymítal mikulovský rabín Herš Menaker, zachytil její očitý svědek Avraham Trebitš, jeden z nemnoha autorů, s nimiž tiskárna spolupracovala opakovaně.⁵⁹ Právě tyto místní osobnosti z řad rabínů i dalších vzdělavců jako Trebitsch byly, nebo přinejmenším mohly být, pro moravskou hebrejskou tiskárnu zásadní. Jednak šlo o potenciální autory a/nebo nakladatele, a zároveň zajišťovali propojení tiskárny a místních Židů, jež bylo, jak víme, mírně řečeno problematičtější, ale tím víc pro fungování dílny důležité. *Ruah hajim* vyšel současně hebrejsky a jidiš, přesto se obě verze mírně liší: příběh vedoucí k odhalení identity ducha, který vypráví chlapec duchovi, je v jidiš verzi silně zkrácen a neobsahuje narativní pasáž o královském synovi.

⁵⁴ Srov. Sidorko 2014, s. 268–295 i výše uvedená hesla z *Encyclopedia of Jewish Book Cultures*.

⁵⁵ Termín používá např. Clemens Sidorko, viz Sidorko 2014, s. 268–272.

⁵⁶ Edice a překlad Vrbová 2013, s. 122–133.

⁵⁷ Poprvé vyšel tento příběh ve zkrácené verzi v Grafově kabalistickém spisu *Zera 'kodeš*, Fürth 1696 a samostatně v jidiš pod názvem *Majse šel ha-ruah de-k'k N's* (Niklšpurk), Fürth? Frankfurt/Main (takto Benjacob) 1696. Další vydání Amsterdam 1764/65 (BHB neuvádí). Podrobněji Zfatman 1985, s. 140–141, č. 138 (*Majse gadol*), a s. 151–152, č. 154 (*Ruah hajim*).

⁵⁸ Viz odd. 6.1 a 8.1.4.

⁵⁹ O několik let později v Brně Trebitsch vydal kroniku *Ḳorot ha-'itim*, resp. *Cajtgešichte*.

Kategorii nábožensky vzdělavatelské literatury dále reprezentuje agada v hebrejštině *Az tišmah* (1788, soupis č. 45) soudobého moravského rabína Jakova Gleiwitze a populární sbírka příběhů v jidiš *Majsebuch* (nedochovaná edice vydaná mezi 1797–1803, soupis č. 108). *Majsebuch* (první vydání Basilej 1602) je sbírka příběhů (hebr. *ma'aše*, „skutek, čin“) sestavená ze starších zdrojů židovské literatury. Čerpá mimo jiné z agadot, vyprávěcích pasáží z exegetických sbírek (tzv. midrašů, zejména *Midraš raba*, *Sefer ḥasidim*), původní narativní strukturu svých zdrojů přepočívá a látku podává vzdělávací a současně čtivou formou exempl. ⁶⁰ Ačkoli se brněnské vydání *Majsebuch* nedochovalo, není důvod se domnívat, že nevyšlo, protože tento žánr patřil k nejčtenějším a nejvydávanějším.

Žánr legendy zastupují dva spisy: fiktivní cestopis Eldada ha-Daniho, cestovatele z 9. století, popisující tradice a zvyky deseti ztracených kmenů Izraele (*Eldad ha-Dani*, 1784, soupis č. 32) tištěný paralelně hebrejsky a jidiš, a dále překlad středověkého midraše *Gedulat Moše* (1800, soupis č. 92) do jidiš. ⁶¹ Do kategorie nehalachické literatury řadím i spisy v několika žánrech, které by si jinak zasloužily samostatnou kategorii (exegeze, homiletika, poezie). Biblickou exegezi se zabývá drobný spis soudobého autora Jechiela Michla Spitze *Pri 'eš hadar* (1789, soupis č. 51); *Bina le- 'iṭim* Azarji Figo (1799, soupis č. 82) obsahuje kázání a smuteční proslovy (*hesped*); *Širej tehila* (1800, soupis č. 95) je sbírka „filologické“ poezie soudobého osvícence a básníka Zeeva Buchnera. Řadím sem i jediný čistě kabalistický spis *Wa-ḥerev pipijot* (1803, soupis č. 107) vydaný v Brně, a to z toho důvodu, že s výjimkou *Sefer ha-brit* nevycházela v moravské tiskárně kabalistická literatura.

Shrnutí

Přestože počet vydání nehalachické literatury není tak velký jako u liturgie a halachy, je tento typ literatury v produkci moravské tiskárny velmi zajímavý. Narativní próza různých žánrů byla tím typem literatury, který jednak upevňoval privátní religiozitu, ale zároveň posiloval i identitu komunitní – sounáležitost s obcí a židovskou společností obecně. Midraše (*Gedulat Moše*), apokryfy (*Majse Tuvja*), legendy (*Eldad ha-Dani*) i exempla (*Majse gadol we-nora*, *Ruah ḥajim*, sbírka *Majsebuch*) čerpající čistě ze židovských zdrojů tak připomínaly a prohlubovaly

⁶⁰ K *Majsebuch* Sidorko 2014, s. 278–285; český překlad Jindřich Vacek, viz Vacek 2005–2006.

⁶¹ K němu podrobně Sládek 2022, s. 398–400, překlad midraše s. 400–411.

vztah čtenáře k vlastní židovské tradici a historii. Překlady nebo adaptace do jidiš je pak zpřístupňovaly i málo vzdělané či zcela nevzdělané čtenářské vrstvě. Jakkoli tyto překlady a adaptace pocházejí většinou z 16. století a vycházely opakovaně a často, jejich vydání na Moravě ukazuje, že o tento typ tradiční literatury na pomezí mezi vzdělávací a zábavnou literaturou byl zájem i koncem 18. století.⁶² Nešlo v žádném případě čistě o lehké nebo zábavné čtení, tento typ častěji zastupují parafráze nežidovských zdrojů (*Dukus Horant*, *Bovo buch*),⁶³ ale o čtivou narativní prózu, židovskou literární produkci navazující na starší zdroje, která zároveň napomáhala kultivaci širších čtenářských vrstev. Clemens Sidorko výstižně shrnuje, jak důležitý právě tento typ literatury byl: posiloval sebeuvědomění tehdejšího čtenáře, často prostého člověka, objevoval pro něj vlastní tradici, dodával mu sebedůvěru i naději.⁶⁴

9.6 Naučná literatura

Naučnou literaturu moravské hebrejské tiskárny zastupuje celkem jedenáct vydání. Žánrově jde o učebnice, odborná pojednání, populárně-naučnou literaturu, encyklopedii a kroniku. Jako první v pořadí již v 60. letech vyšla dříve zmíněná učebnice či příručka obchodní i osobní korespondence v jidiš *Hanoch la-na 'ar* (Mikulov 1767, soupis č. 25).⁶⁵ Kvůli jejímu praktickému využití šlo o velmi oblíbené a často vydávané dílo – brněnské vydání je nejspíš šesté v pořadí a následuje po pěti vydáních mezi lety 1713–1764 v Amsterdamu.⁶⁶ Současně jde o první naučný a zároveň praktický spis vydaný neumannovskou tiskárnou. Jistě není náhodou, že vyšel právě v Mikulově, kam se tiskárna dočasně přestěhovala a kde žila největší židovská obec na Moravě. Nevíme, kdo byl nakladatelem – tisk nové paratexty nemá a předmluva je převzata z původního vydání –, ale s největší pravděpodobností příručka vyšla nákladem tiskárny s ekonomicky minimálním rizikem. Jde o dobře prodejný typ literatury a zisk z jejího prodeje mohl pokrýt náklady na vydání.

⁶² Ostatně v soupisu knih neumannovské tiskárny z roku 1762 figuruje i titul obdobného typu narativní prózy, *Majse Daniel*, viz výše, který se nedochoval.

⁶³ Viz stručně Tohar – Rosenzweig – Caplan 2021; podrobněji Zinberg 1975, dále Sládek 2022, s. 19–90.

⁶⁴ Sidorko 2014, s. 294.

⁶⁵ Podrobněji k ní viz odd. 8.2.2.

⁶⁶ Přehled vydání viz Gutschow 2007.

Další tisk z kategorie naučné literatury je učebnice *Omer mi-Jehuda* (1790, soupis č. 52) Jehudy ben Lejba z Prešpurku (Bratislavy), zvaného též Jehuda Melamed, v níž autor, učitel v židovské náboženské škole, shrnul metodologii náboženské výuky.⁶⁷ Zcela jiným typem učebnice je *Rešit limudim* (1799, soupis č. 90): jde o první moderní učebnici přírodních věd v hebrejštině, která obsahuje základy zeměpisu a přírodopisu.⁶⁸ Její autor Baruch ben Jehuda Löb Lindau byl soudobý německý matematik a přírodovědec, patřil k předním osvícencům maskilim. Jeho kniha, resp. její první díl věnovaný fyzice a geografii,⁶⁹ vyšla poprvé v již několikrát zmiňované berlínské tiskárně Orientalische Buchdruckerei (1788)⁷⁰ a vydání v Brně je druhé v pořadí. Spolu s několika dalšími přetisky berlínských vydání z produkce Orientalische Buchdruckerei představuje *Rešit limudim* jeden z dalších pokusů uvést osvícenskou literaturu na Moravu.

Hebrejskou filologií se zabývá spis Chajima Keslina *Maslul be-dikduk lešon ha-košeš* (1796, soupis č. 66).⁷¹ Keslin, soudobý filolog, patřil k té generaci židovských osvícenců, která usilovala o obrodu hebrejštiny a její transformaci v moderní funkční jazyk. Vydání Keslinovy gramatiky v Brně je opět teprve druhé v pořadí (poprvé Hamburk 1788) a po něm následovalo dalších šestnáct vydání do konce 19. století.⁷² Editorem vydání v Brně byl Falk Kohen z Rousínova, jemuž jsem se již podrobněji věnovala.⁷³ Ten stojí i za vydáním dalšího velmi pozoruhodného spisu z kategorie naučné literatury. Je jím *Zecher rav* (1790, soupis č. 66), filologický spis lékaře a vzdělance Benjamina Musafii, jež Falk Kohen přeložil do jüdischdeutsch (či němčiny) tištěné hebrejským písmem.⁷⁴ Jeho překlad není přebásněním, ale skutečně doslovným převodem z hebrejštiny do jüdischdeutsch bez ohledu na smysl a syntax.⁷⁵ Falk Kohen dále sestavil abecedně řazený rejstřík kořenů použitých v *Zecher rav*, který vyšel později samostatně pod

⁶⁷ Viz podrobněji odd. 6.1.

⁶⁸ Ke knize a k autorovi především Kogman 2009.

⁶⁹ Lindau později napsal i druhý díl věnovaný přírodovědě (Dessau 1810). K Lindauovi *JE*, heslo Lindau, Baruch ben Jehuda Löb, autoři hesla Deutsch, Gotthard – Mannheimer, S.; dále *Library of the Haskala*, heslo Lindau, Baruch ben Jehuda Löb, kde je i popis jednotlivých vydání Lindauových děl.

⁷⁰ K této tiskárně Lohman (ed.) 2001; Lohman 2006; Feiner – Naimark-Goldberg 2011, s. 55–60; Feiner 2004, s. 322–327; Sadowski 2013, s. 441–444.

⁷¹ K ní podrobněji Wormser 2021, s. 743–746.

⁷² BHB 000164819.

⁷³ Viz odd. 5.2.2.

⁷⁴ K terminologii týkající se jazyků viz kap. 10, k *Zecher rav* podrobněji odd. 8.1.3.

⁷⁵ Bliží se tak stylu *tajiš*. K různým typům překladů z hebrejštiny do jidiš a němčiny viz Gruschka 2014a.

názvem *Šoreš davar* (1801, soupis č. 102). Tyto doplňky jsou vesměs otištěny v následných vydáních *Zecher rav* a sloužily i jako učebnice hebrejštiny, na což upozorňuje i Falkova předmluva.⁷⁶

Zvláštní místo (nejen) mezi tisky vydanými na Moravě patří již víckrát zmiňované vědecko-mystické encyklopedii v hebrejštině *Sefer ha-brit*, která v Brně vyšla hned dvakrát (1797, soupis č. 72 a v roce 1801, soupis č. 96).⁷⁷ Její autor, soukromý učenec Pinchas Hurwitz, v první části shrnuje poznatky a objevy z různých oborů přírodních věd (astronomie, geografie, biologie, zoologie, fyzika, chemie, mimo jiné popisuje i první vzlety balónů). Ve druhé části se věnuje kabale, která je pro něj zdrojem víry a trvalejší pravdy než přírodní vědy. Žánrově stojí *Sefer ha-brit* na pomezí odborné encyklopedie přírodních věd a teologicko-kabalistického spisu. Pro svou nezařaditelnost se spis jeví, slovy Pavla Sládka, jako exotický solitér, a to nejen v kontextu moravské produkce.⁷⁸

Zcela jiným typem naučné, respektive populárně-naučné literatury, je životopis císaře Josefa II. vydaný pod názvem *Lebensbešrajbung/Karakteristik Jozefs II.* v roce 1799 (soupis č. 88).⁷⁹ Jde o převod do hebrejského písma původně německé biografie Josefa II. z širší série věnované soudobým významným osobnostem tehdejšího veřejného života, jejímž autorem byl vídeňský literát Johann Pezzl.⁸⁰ Stejným způsobem byla z němčiny převedena i příručka úřední korespondence *Der folštendige landadfokat*, o níž se zmíním dále. Tato příručka, ale především životopis Josefa II. v hebrejském písmu, jsou velmi zajímavými doklady průniků židovského a křesťanského světa – svědčí o zájmu Židů o životní příběh i „jejich“ panovníka: Josef II. byl mezi Židy ceněn a oslavován pro své reformy.⁸¹

Populárně-naučnou historiografickou literaturu vzniklou přímo v místním židovském prostředí zastupuje dvojí vydání kroniky z roku 1801 – v hebrejské verzi jako *Ḳorot ha-‘itim* (soupis č. 101) a v jüdischdeutsch pod názvem *Cajt gešichte*

⁷⁶ *Zecher rav*, předmluva v hebrejštině s. 4–6, v jüdischdeutsch s. 6–8.

⁷⁷ K okolnostem vydání *Sefer ha-brit* viz odd. 6.1, o haskamot spisu odd. 7.2, obsah 8.2.1.

⁷⁸ Sládek 2013, s. 15.

⁷⁹ Dvě variantní vydání lišící se pouze názvem. Podrobněji k dílu 8.2.7.

⁸⁰ Johann Pezzl, *Österreichische Biographien. Erster Theil enthält die Lebensbeschreibung Josephs II. Charakteristik Josephs II. – eine historisch-biographische Skizze*, Wien, Degen 1790, VD18 1157674X. Podrobněji k Pezzlovi v odd. 8.2.7.

⁸¹ Ke vztahu Židů k císaři především Kestenberg-Gladstein 1969, s. 85–94. Oblíbený císař se dostal např. i na chanukový svícen, uložený ve sbírkách Židovského muzea v Praze, reprodukce viz Cermanová 2021.

(soupis č. 100). Sepsal ji písař a sekretář moravského zemského rabinátu v Mikulově Abraham Trebitš, který byl také autorem dříve zmiňovaného popisu vyhánění zlého ducha *Ruah hajim*. Trebitšova kronika podává přehled důležitých událostí v Evropě a zejména v habsburské monarchii mezi lety 1741 do roku 1801 a je v několika ohledech výjimečná. Podle znalkyně Trebitšovy kroniky Ivety Cermanové nemá toto moderní historiografické dílo v soudobé židovské literatuře do konce 19. století obdoby.⁸² Kronika je výjimečná i v produkci moravské tiskárny. Jde totiž o jedno z mála originálních děl nehalachického obsahu, sepsané a vydané místní osobností, které je důležité jakožto historický pramen i svým vydáním ve dvojí jazykové verzi. Jazyk vernakulární verze kroniky, židovská němčina či jüdischdeutsch, je totiž jedinečným dokladem psaného jazyka, který používaly vedle hebrejštiny židovské vzdělané vrstvy a který byl srozumitelný i běžným lidem. Trebitšova kronika zároveň představuje jednu z mála původních knih vydaných moravskou tiskárnou, které měly sloužit k edukaci širších vrstev i svým přesahem do nežidovských témat.

Shrnutí

Naučná literatura vydávaná v neumannovské a Rossmannově tiskárně zahrnuje celkem jedenáct vydání naučné a populárně-naučné literatury v hebrejštině, jüdischdeutsch a němčině tištěné hebrejskými literami. Tématem těchto spisů je pedagogika, filologie, přírodní vědy a historiografie. Některá vydání jsou převzata z produkce berlínské Orientalische Buchdruckerei; pokud jde o *Sefer ha-brit*, vydání této knihy v Brně bylo nejspíš výsledkem souhry náhod. Zvláštní pozornost zasluhuje kronika Abrahama Trebitše zastupující původní soudobou nenáboženskou literární produkci i biografie Josefa II. Populárně-naučnou a čtivou formou podaný životopis císaře stejně jako Trebitšova kronika *Ḳorot ha-‘itim* patřily k typu literatury, již osvícenský stát všestranně vítal: kultivovala širší čtenářské vrstvy, a zároveň zvyšovala oblibu panovníka a povědomí o něm. O tom, zda i v případě Židů dopadla na úrodnou půdu, můžeme pouze spekulovat, ale k reedici životopisu Josefa II. v hebrejském písmu nikdy nedošlo. Oba tituly pak ukazují, že většina Židů nejspíš nečetla literaturu v němčině, resp. v jiném než hebrejském písmu.

⁸² Ke kronice viz též odd. 8.1.4.

9.7 Ostatní

Do kategorie ostatní, zastoupené pěti položkami, řadím tisky nezařaditelné do jiných žánrů, které neumannovská a Rossmannova tiskárna vydávala – kalendáře, časopis a příručku úřední korespondence. Tři kalendáře z let 1754 (soupleš č. 1), 1783 (soupleš č. 31) a 1789 (soupleš č. 49) jsou drobné praktické příručky, které kromě dat a instrukcí pro sváteční liturgii včetně rituálních úkonů obsahovaly i seznam trhů v různých místech Čech, Moravy, Uher a částečně i Slezska a Polska. Ačkoli jsou exemplářově doložena pouze tři výše zmíněná vydání, tisk kalendářů, jež pro každou dílnu představovaly snadný a pravidelný zdroj příjmů s malými náklady, musíme předpokládat v každém roce.⁸³

Časopis *Jidišdajtše monatsrift* (1802, soupleš č. 106) se tiskl v Brně v Rossmannově tiskárně pro spolek mladé generace pražských osvícenců Gesellschaft der jungen Hebräer. Šest čísel tohoto měsíčníku vyšlo v roce 1802 ve spolupráci s pražským Elsenwangerovým nakladatelstvím a knihkupectvím.⁸⁴ Časopis, jehož první číslo uvádělo programové prohlášení spolku, vycházel pouze půl roku a obsahoval teoretické, beletristické i poetické texty v téměř čisté němčině tištěné hebrejským, resp. jidiš písmem.⁸⁵ Časopis vydávala skupina mladých pražských osvícenců z prominentních pražských rodin Jeittelesových a Landauových skrze pražskou elsenwangerovskou tiskárnu, která patrně také zajišťovala distribuci. Jde přitom o první a jedinou doloženou spolupráci brněnské dílny s jinou tiskárnou, jež v té době nebyla ničím neobvyklým.⁸⁶ Je velmi pravděpodobné, že tisk časopisu v Brně v Rossmannově tiskárně zprostředkoval Baruch Jeitteles, jehož třídílný komentář k *Ša'ar ha-melech* ve stejné době v Brně vycházel, nebo jeho bratr Becalel, který v Brně v té době žil. O tom, že se časopis tiskl v Brně, se badatelé dosud nezmiňovali, ale přesvědčivě to dokládá typografická analýza jednoho z dochovaných exemplářů.⁸⁷ Proč se *Jidišdajtše monatsrift* netiskl v Praze, nevíme. Je možné, že elsenwangerovská tiskárna měla jiné zakázky, ale zásadnější pro toto

⁸³ Ke kalendářům jako zdroji financování berlínské Orientalische Buchdruckerei viz Lohman 2006.

⁸⁴ Podrobněji k časopisu Kestenberg-Gladstein 1964; Kestenberg-Gladstein 1969, s. 191–236; Cermanová 2016, s. 135–136; *YIVO Encyclopedia*, heslo Jüdisch-deutsche Monatschrift, autorka hesla Hecht, Louise.

⁸⁵ K jazyku Kestenberg-Gladstein 1964, s. 298–299.

⁸⁶ Podobně spolupracovala s jinými tiskárnami i nehebrejská neumannovská tiskárna.

⁸⁷ Na obálce výtisku uloženého v Národní knihovně České republiky (sign. 53 D 11) je doplněno rukou pražského cenzora Karla Fischera impresum: *Prag und Brünn, in der Elsenwangerischen Buchhandlung 1802*. To, že se časopis tiskl v Brně, nezmiňuje Kestenberg-Gladstein 1969 ani Cermanová 2016. Za diskusi k časopisu děkuji dr. Ivetě Cermanové.

rozhodnutí byly vztahy mezi novou generací mladých osvícenců a tehdejšími pražskými rabínskými a učenecnými kruhy, které s obsahem časopisu ideově nesouhlasily. Podle dobového svědectví pražského cenzora Karla Fischera byli přispěvatelé a vydavatelé časopisu ohroženi útoky – nejspíš pouze slovními – ze strany konzervativních „rabbanitů a talmudistů“,⁸⁸ kvůli nimž většina přispěvatelů časopisu své příspěvky podepisovala pouze šifrou. I kvůli tomuto napětí časopis vycházel pouze půl roku.⁸⁹

Poslední položkou je vcelku bizarní příručka úřední korespondence *Der folstendige landadfokat* (1799, soupis č. 86). Toto dílko převádí do hebrejského písma⁹⁰ německou příručku *Der vollständige Landadvokat*, která v Brně vyšla v devadesátých letech v mnoha vydáních.⁹¹ Její dva díly obsahují vzory úřední korespondence mezi občanem a vrchností/státem – jde o agendu k založení firmy, dlužní úpisy, svědecké prohlášení, závěť, svatba atp. Pro specifické potřeby Židů sloužila pouze příloha druhého dílu (*formular jidiše kontrakte*), obsahující mimo jiné vzory pro smlouvu o levirátním manželství (*chalice brif*). První ani druhý díl příručky ovšem kromě výjimek (vynechané pasáže týkající se vydávání křestního listu, soupis farností, úprava přísahy),⁹² vůbec nezohledňoval reálnou situaci Židů. Ve verzi pro Židy se tak mimo jiné objevují vzory žádostí o zřízení divadla a tanečního sálu, o stavbu mlýna nebo vyřazení syna Antona z vojenské akademie, tedy situací, které Židé v 90. letech 18. století řešili pouze výjimečně.⁹³ Příručka naopak překvapivě vynechává seznam povolených jmen, která Židé mohou dávat chlapcům a dívkám, obsažený v německé verzi. Není jasné, proč kniha vůbec vyšla, protože veškeré smlouvy, které Židé, resp. židovské obce, uzavírali, musely být podle nařízení tolerančního patentu psány v němčině. Je možné, že příručka mohla sloužit židovským písařům nebo obecním úředníkům, umožňovala jim lépe porozumět obsahu dokumentů a následně je stylizovat v němčině. Evidentně se ale

⁸⁸ Takto Roubík 1935, s. 291–299, spor o časopis s. 297; Kestenberg-Gladstein 1964, s. 297.

⁸⁹ Krátkou dobu však vycházel i *Me'asef*, časopis berlínských maskilim, jehož redakce se později přesunula do Vroclavi. O finančních potížích jeho vydavatelů viz Feiner 2004, s. 289–290 a s. 326–327.

⁹⁰ Nelze mluvit o překladu, spíš o „fonetické transkripci“ němčiny do hebrejského/jidiš písma.

⁹¹ Autorem byl nejspíš Josef Rödigh, viz odd. 8.2.7, pozn. 66.

⁹² Německý text přísahy uvozený „ve jménu Svaté trojice“ je ve verzi pro Židy upraven na „ve jménu Boha všemohoucího“ atp.

⁹³ Vojenskou službu Židé vykonávali z nařízení Marie Terezie od roku 1764, nešlo ale o studium vojenské akademie, nýbrž povinnost, z níž bylo možno se vykoupit. Kestenberg-Gladstein 1969, s. 69–78.

Der folštendige landadvokat jako praktická pomůcka neujal, protože znovu nevyšel.

Shrnutí

Pokud pomineme praktické užité kalendáře, obě položky z kategorie ostatní se produkci moravské tiskárny mírně vymykají. Příručka úřední korespondence umožňovala „administrativní samoedukaci“ a vycházela nejspíš z praktického zájmu porozumět obsahu dokumentů upravujících občanské právo, obecněji i státní administrativě a snad i nežidovskému prostředí obecněji. Tisk časopisu *Jidišdajtše monatsrif* je, domnívám se, jednou z dalších subjektivně-náhodných okolností a tomu, že vycházel právě v Brně, nemůžeme přiřkládat hlubší význam. Ukazuje ale jednu z dalších možností, jakým způsobem tiskárna mohla pracovat. Bližší průzkum sesterské nehebrejské neumannovské tiskárny totiž ukazuje, že tato dílna pod vedením Josefa Františka Neumanna neměla vlastní ediční program, ale pracovala na zakázku pro různé zadavatele. Hebrejské tiskárny však tiskly pro nesrovnatelně menší trh a je u nich stále patrná určitá konzervativnost daná i vnějšími limity.

9.8 Bible

Biblické texty, přesněji vydání různých knih Starého zákona, jsou nejméně početně zastoupenou žánrovou kategorií čítající pouze tři vydání: tištěný svitek knihy Ester (1767, soupis č. 26) a dvě edice žalmů (1797, soupis č. 75 a 1801, soupis č. 104). Přesto si zaslouží podrobnější zmínku, protože jsou do jisté míry ilustrativní pro proměny židovské knižní kultury konce 18. století, a to jak z materiálního, tak jazykového hlediska. Tištěný svitek Ester vydaný v Mikulově roku 1767 je ukázkou rozšiřování knihtisku do oblasti tradičně vyhrazené rukopisu. Pro synagogální a snad i domácí liturgii svátku Purim se používaly rukopisné svitky knihy Ester,⁹⁴ nicméně postupně se paralelně vedle rukopisů objevují i svitky kombinující tisk a rukopis i svitky kompletně tištěné. I když nejstarší doložené příklady kombinovaných svitků pocházejí ze 40. let 17. století⁹⁵ a zcela tištěné svitky až

⁹⁴ Ke svitkům a literatuře k nim podrobněji Sixtová 2006. Dr. Olze Sixtové děkuji i za podrobnější konzultaci ke svitkům.

⁹⁵ *Megilat Ester*, Itálie kol. 1640, ID 39609, kombinovaná technika (tištěná bordura, psaný text), obdobně i Köln 1843, ID 35196.

z doby poslední čtvrtiny 18. století, není důvod domnívat se, že se svitky netiskly už dříve.⁹⁶ Tištěné svitky ovšem rukopisy nikdy zcela nenahradily.

O edici žalmů z roku 1797 s překladem do němčiny tištěné hebrejským písmem, který pořídil korektor a editor brněnské dílny Falk Kohen, jsem se již zmiňovala.⁹⁷ Vydání tohoto původního překladu je jedním z nemnoha příkladů spojení tiskárny s místními autory. Falk Kohen, kmenový spolupracovník či zaměstnanec tiskárny, byl zároveň velmi dobře obeznámen s fungováním židovského knižního trhu a s okruhem potenciálních zájemců o tento typ literatury. Ten jistě netvořili tradiční Židé, ale – stejně jako u zmíněných vydání siduru nebo kinot s překladem do němčiny – postupně se etablující vrstva vzdělanějších a modernizaci otevřených jedinců. Toto vydání překladu žalmů spolu s dalšími překlady liturgické literatury reflektují proměnu židovské společnosti předmoderní doby. Zároveň představují tyto překlady tištěné hebrejským písmem jakousi slepou uličku. Další brněnské vydání žalmů z roku 1801 se nedochovalo, ale podle popisu databáze BHB šlo o žalmy v hebrejštině seřazené podle týdenního liturgického pořádku.

9.9 Shrnutí

Židovská literatura konce 18. století se postupně přestávala omezovat na hlavní proudy – vysokou literaturu pro učenou elitu v hebrejštině a literaturu pro méně vzdělané vrstvy v jidiš. Změna se projevila kvantitativně (vychází daleko více knih) i kvalitativně (tisknou se dosud málo nebo vůbec zastoupené žánry; objevuje se jüdischdeutsch, ev. němčina jako další židovský literární jazyk. Kvalitativní proměna byla zřejmým důsledkem změn, které koncem 18. století v židovské společnosti proběhly v důsledku osvícenství a josefinských reforem. Ty sice v případě židovských obyvatel zůstaly na půli cesty, ale výrazněji se projevily se v reformě vzdělávacího systému, a to zavedením povinné školní docházky do nových sekulárních škol zřizovaných obcemi od roku 1782. Připravily tím půdu pro přijetí myšlenek židovského osvícenství. Literaturu, která vznikla pod jeho přímým vlivem, tiskla i moravská hebrejská tiskárna.

⁹⁶ Databáze Center for Jewish Art (sbírka Grossovy rodiny) uvádí několik tištěných svitků z Prahy – *Megilat Ester*, Praha kol. 1775, ID 35190, viz též Sixtová 2006, s. 42; severní Itálie – Livorno, Jacob Nunes Weiss – Rafael Meldola 1786, ID 39597, podle popisu v katalogu jde o druhé tištěné vydání svitku; Švýcarsko – Basel, Wilhelm Haas 1806, ID 39596; a mladší svitek ze Slovenska – *Megilat Ester*, Nitra, Mordechaj ben Josef z Nitry 1837, ID 11847 a ID 11561.

⁹⁷ Viz odd. 5.2.2.

Vedle stabilně vydávané liturgie a halachy se tak v její produkci objevily nové žánry, které dosud v židovské literatuře byly spíše výjimečné – encyklopedie, učebnice, naučná a populárně-naučná literatura. Postupně se vytváří a roste vzdělanější společenská vrstva, která neaspiruje na rabínskou vzdělanost a nezajímá se pouze o tradiční vysokou literaturu. Jde o uvědomělejší čtenářstvo schopné číst, chápat a do jisté míry i vyžadovat moderní literaturu. Nový typ čtenáře, ať už ovlivněný haskalou či jen vyšší mírou zájmu o světské vzdělání, sice stále představoval minoritní část společnosti, začal však ovlivňovat alespoň částečně tiskařskou produkci poptávkou po novém typu literatury.

Zakladatel tiskárny František Josef Neumann postavil svůj obchodní plán na tisku liturgické literatury. Vdova Anna Františka v této strategii pokračovala, ačkoli s velkými omezeními danými špatnou finanční situací i plánovanou změnou zaměřit se na tisk v latince. Její nástupce Josef Karel Neumann obnovil hebrejský knihtisk na Moravě po třinácti letech nečinnosti dílny. Na rozdíl od svých rodičů svůj tiskl zejména moravské halachisty; vydání soudobé halachy moravských autorů jsou za Josefa Karla Neumanna nejsilněji zastoupeným žánrem, tiskla se dokonce častěji než liturgie, což se pod vedením jiných tiskařů nestalo. Josef Karel tak dočasně využil dobu, kdy se hebrejské tiskárny ve Vídni, jeho budoucí konkurence, teprve etablovaly. Pod jeho vedením se zároveň začínají tisknout nové žánry včetně naučné literatury často ovlivněné haskalou. Poslední vlastník tiskárny Josef Rossmann pokračoval ze setrvačnosti v nastaveném modelu s mírnou obměnou – místo soudobých halachistů v tiskárně vycházely častěji spisy starších halachických autorit. Stejně jako jeho předchůdce, i Rossmann záběr dílny rozšiřoval o nový typ publikací: tiskl časopis, moderní naučnou literaturu i zcela světské populárně-naučné texty. Zároveň zhusta přetiskoval zahraniční vydání a využíval patisk včetně vlastních vydání (*Sefer ha-brit*). Produkce tiskárny se ovšem rozšiřovala ne ani tak díky Rossmannovu aktivnímu přístupu, jako spíš díky různým okolnostem, jichž využil – renomé spolupracovníků dílny, síť kontaktů, rostoucí počet publikujících autorů a korporací, stagnace pražského hebrejského knihtisku.

Pokud jde o vydávání osvícenské literatury, k níž řadím jak spisy osvícenců (Mendelssohn, Lindau, překlady Friedländera a Halle-Wolfsohna), tak i další vydání zjevně inspirovaná aktivitami maskilim, např. vydání středověké židovské filozofie, bližší průzkum ukazuje, že je financovala vedle tiskaře také společnost

nakladatelů (*kompagnie*). Ta přitom nebyla nijak vyhraněná, protože financovala např. i vydání halachy, takže ze strany nakladatelské společnosti šlo tedy čistě o obchodní záležitost bez jakéhokoli edukativního či kulturního přesahu. Vesměs šlo o reedice dřívějších vydání, která přitom nebyla nijak aktualizována novými paratexty. Vycházela navíc v době, kdy kulturní boj o prosazení haskaly (*Kulturkampf*) dávno utichl.⁹⁸ Roli tiskárny v Brně na prosazení osvícenských idejí na Moravě tedy nelze přičítat větší význam.

9.10 Žánry, nakladatelské strategie a čtenářské zvyklosti

Co vypovídá bližší průzkum tiskařské produkce moravské hebrejské tiskárny z hlediska žánrů o její nakladatelské a vydavatelské strategii na jedné straně a o čtenářských zvyklostech a preferencích moravských Židů na straně druhé? O jakou literaturu židovská čtenářská obec měla zájem a do jaké míry její očekávání moravská tiskárna mohla naplnit? Pokusme se nejdříve o srovnání s nežidovskou většinovou společností, její knižní kulturou a čtenářskými zvyklostmi nebo zálibami.⁹⁹ Židé od ní byli odděleni nábožensky, a i přes blízkost jüdischdeutsch a němčiny také jazykově.¹⁰⁰ Existují nějaké styčné body křesťanské a židovské čtenářské kultury? V následující části práce se pokusím o stručnou charakteristiku dominantních trendů v nežidovské a židovské literatuře.

V polovině 18. století žilo v českých zemích zhruba 3 000 000 obyvatel, v poslední třetině 18. století (data k roku 1781) jejich počet vzrostl přibližně na 4 250 000. Uvádí se, že asi 65 % obyvatelstva užívalo jako první obcovací řeč němčinu a 35 % češtinu.¹⁰¹ Pokud odhlédneme od jazykového hlediska a budeme zkoumat bohemikální tiskařskou produkci jako jeden celek a zároveň pomineme specifický žánr kramářských písní a jednolistových letáků,¹⁰² zjistíme, že pro období 1750–1800 evidujeme necelých 10 000 vydání v češtině a němčině, jejichž jazykové členění odpovídá i výše uvedenému poměru, a latině, přičemž ta byla výlučně jazykem odborných a akademických pojednání.¹⁰³ V produkci českých a moravských tiskáren poslední čtvrtiny 18. století je významně zastoupena

⁹⁸ Výstižný termín často používaný Shmuelem Feinerem, viz Feiner 2004.

⁹⁹ Přehledně k českým zemím Madl – Wögerbauer – Píša 2019.

¹⁰⁰ Schopností číst nehebrejské písmo se zabývám dále.

¹⁰¹ Data dle Bláha 2017, s. 67–68. Zde i jazyková analýza knižní produkce v českých zemích.

¹⁰² Ty představují na 4400 vydání v češtině, pro jejich specifičnost a nesouměřitelnost s dalšími typy písemnictví je však nezahrnuji do následující statistiky.

¹⁰³ Data o tiskařské produkci čerpám z bibliografických databází bohemikálních tisků a z Mapy tiskařské produkce Čech a Moravy na portálu www.knihoveda.cz.

nábožensky vzdělavatelská literatura (mravoučné a etické texty, hagiografie, mariologie, christologie), odborná (teologie, právo, lékařství, přírodní vědy) a vzdělávací literatura (učebnice), příležitostné texty k různým účelům, liturgie (modlitební knihy v němčině a češtině) a náboženské texty včetně Bible. Na širší čtenářskou obec pak cílila světská zábavná literatura (divadelní hry, poezie, próza), populárně-naučná literatura nebo publicistika.

Tyto žánry jsou v tomto období v hebrejských tiskárnách, jak moravské, tak pražské¹⁰⁴ nebo jiné,¹⁰⁵ zastoupeny pouze minimálně.¹⁰⁶ Jádro hebrejské knižní produkce představovala halacha a liturgie, a ačkoli i v židovské literatuře existovaly jiné literární žánry, tiskly se pouze okrajově.¹⁰⁷ Ve sledované době se Židé sice přibližovali většinové společnosti stále víc a jejich styky profesního i soukromého rázu v běžném životě byly častější,¹⁰⁸ přesto je jejich čtenářská kultura jen obtížně srovnatelná s křesťanským prostředím. Zároveň nemůžeme automaticky předpokládat, že Židé zábavnou literaturu četli v jiných jazycích, především v němčině: jakkoli tímto jazykem, stejně jako jinými vernakulárními jazyky, mohli slovně komunikovat, čtení v nehebrejském písmu nebylo ani na konci 18. století mezi Židy na Moravě zdaleka běžné. Neznalost latinkového písma dokládají dvě výše zmíněná „transliterovaná“ díla: biografie Josefa II. a příručka *Der folštendige landadfokat*, a dále i německé překlady modlitebních knih tištěné hebrejským písmem. Nemůžeme tedy uvažovat o funkční diferenciaci četby, vycházející z předpokladu, že Židé určitý typ textů (naučné nebo i zábavné) četli v jiných jazycích, především v němčině.

Jak bylo řečeno, největší podíl v moravské tiskařské produkci má liturgie a halacha. Liturgie umožňovala náboženskou praxi, soukromou i veřejnou, a halachické spisy

¹⁰⁴ Celkový přehled produkce evropských hebrejských tiskáren Sadowski 2017; přehled pražské produkce Muneles 1952; ke sledovanému období zejména Cermanová 2012.

¹⁰⁵ Přehledně k soudobé tiskařské produkci Hill 2013, zejména s. 239–240. Specificky k Vídni Hecht 2015. V habsburské monarchii se tisklo hebrejsky i ve Lvově a Žovkvě (Žółkiew), v tamní produkci měla na rozdíl od českých zemí významnější podíl i kabala a chasidská literatura. Další hebrejské a českým zemím geograficky blízké tiskárny ve Fürthu, Frankfurtu, Sulzbachu a Rödelheimu produkovaly více či méně především liturgii, bibli, halachu.

¹⁰⁶ K hebrejské literatuře v Českých zemích Muneles 1969; Šedinová 1993.

¹⁰⁷ Řada literárních žánrů nežidovské literatury má svoji obdobu v literatuře židovské, a to minimálně od raného novověku. Srovnej *historiše lider* v jidiš a příležitostné a kramářské tisky, *Bove buch* a rytířské romány, *purimšpil* a divadelní hry, *Majsebuch* a sbírky legend a lidových příběhů, *Mešal kadmoni* a bajky atp. Přehledně k literárním žánrům židovské literatury viz literatura uvedená v pozn. 2 této kapitoly.

¹⁰⁸ Obecně Katz 1998; pro české země zejména Kestenbergladstein 1969.

kodifikovaly či doplňovaly náboženské právo. Halacha se tiskla z iniciativy a pro potřeby vzdělaných elit, jimiž byli rabíni, soukromí učenci či studenti náboženských škol. Liturgie a halachická literatura se tedy bezprostředně týkaly náboženské praxe a jejího „výkonu“. Texty vzdělávacího nebo zábavného obsahu, určené širšímu publiku, nejen vzdělaným elitám, tvoří jen malou a stále spíše výjimečnou část hebrejské knižní produkce. Tím nebyla moravská tiskárna výjimečná, jak ostatně potvrzují i Schmelzerovy a Sadowského přehledy frekvence žánrů.¹⁰⁹ Literaturu určenou k poučení nabízela v moravské produkci etická a naučná literatura, čtivé epické žánry pak zejména nehalachická literatura, reprezentovaná žánry vycházejícími z agady, tj. exempla, midraše, legendy, exegetická literatura, poezie a kázání. Nehalachická literatura tak byla tou kategorií nábožensky vzdělavatelské literatury, které sloužila pro poučení, sebevzdělání a upevňovala vztah k vlastní náboženské tradici. Její objem však v produkci moravské tiskárny nepřesahuje deset procent.

Důvodů, proč byl podíl nábožensky vzdělavatelské, ale i naučné včetně osvícenské literatury tak malý, je několik. Prvním omezujícím faktorem je malý počet potenciálních čtenářů, navíc velmi různorodé úrovně.¹¹⁰ Druhým je fakt, že obecně nebyla židovská čtenářská obec ještě natolik rozvrstvená a kultivovaná, jako tomu bylo u nežidovské společnosti. Diskutabilní byl i přístup tiskárny, jejíž obchodní strategie byla málo propracovaná a vlažná. Zásadní limit byl však ve čtenářské recepci, což je zřetelné i ze srovnání s berlínskou Orientalische Buchdruckerei. Ačkoli i ta se primárně snažila o kultivaci soudobého čtenářstva skvěle připravenými edicemi osvícenské literatury, neprosperovala a živil ji prodej modlitebních knih a kalendářů.¹¹¹ Na rozdíl od vydání v Orientalische Buchdruckerei byly moravské edice opožděné, pouze trpně přebírané, bez jakékoli aktualizace novými paratexty. Pokud tedy i v Berlíně, centru pruského židovského osvícenství, bylo velmi těžké až nemožné rozšiřovat vzdělavatelskou literaturu

¹⁰⁹ Viz pozn. 16 – statistiky Schmelzera a Sadowskiho.

¹¹⁰ Pokud na Moravě v roce 1754 žilo cca 20 000 a v roce 1801 téměř 28 000 Židů, z čehož byla polovina žen a další část tvořily děti, jejichž schopnost čtení byla omezená nebo nulová, zbývá cca 10 000 osob, u nichž můžeme *vůbec* předpokládat jistou schopnost číst. Jak velké procento mohlo mít zájem o jinou literaturu než liturgii a halachu? Demografické údaje viz Miller 2015, s. 324.

¹¹¹ Připomeňme stížnosti Davida Friedländera, představeného tiskárny Orientalische Buchdruckerei, na malý odbyt knih. „Nobody reads our Hebrew books. ... For whom do we write, then? Somebody has suggested that we should write of the Jewish printing Press: here books are printed that are never read!“ Citováno podle Lohman 2006, s. 34.

mezi tehdejších střední a vyšší vrstvy židovské společnosti,¹¹² nemůže nás překvapit, že ani u židovských čtenářů v Čechách a na Moravě se tento typ vysoké vzdělávací literatury šířené provinční tiskárnou v Brně neujal.¹¹³ Není vlastně překvapující, že tiskárna neprosperovala: tiskla v období, kdy v hebrejštině četlo minimum lidí. I kvůli pokračující vernakularizaci (užívání jazyka majoritní společnosti) docházelo k postupnému úpadku hebrejského knihtisku ve střední a západní Evropě a k přesunu jeho center směrem na východ.

9.11 Shrnutí

Analýza tiskařské produkce moravské hebrejské tiskárny ukazuje, že se v její produkci od 80. let objevují vedle tradiční liturgie a halachy nové žánry, které jsou zastoupeny etickým, filozofickými, odbornými, naučnými i populárně-naučnými spisy. To je v souladu s obecným vývojem knižní kultury ve střední Evropě v předmoderní době. Etická literatura, zejména díla tradiční, vycházela v hebrejštině, někdy s paralelním překladem do jidiš, i v jidiš (mladší, ev. soudobé spisy), protože měla mířit k širším vrstvám čtenářů (obecný lid, *gemajne lojt*, ženy). Filozofické spisy se tiskly v hebrejštině, a to jak díla klasická, tak i zcela moderní. Hebrejšтина je také jazykem naučných a populárně-naučných původních děl bez ohledu na dobu vzniku, a pokud obsahují překlady, jsou v němčině tištěné hebrejským písmem. Ta je také jazykem historiografických spisů, původních i „překladových“, a praktických příruček.

Moravská hebrejská tiskárna systematicky vydávala liturgii různého typu a nábožensko-právní literaturu – tradiční komentáře pro potřeby ješiv i soudobou halachu místních autorů. Jiné žánry, které se postupně v židovské literatuře předmoderní doby objevují, tiskla okrajově. To souviselo jak s malým počtem potenciálních čtenářů, tak částečně i laxním přístupem tiskárny. Většinu edic přebírala jako opakovaná vydání, nijak nedoplněná novými paratexty. Dobové židovské čtenářství na základě sledování produkce moravské tiskárny, byť byla jedinou hebrejskou dílnou v zemi, můžeme zhodnotit pouze částečně, protože část

¹¹² S. Feiner v této souvislosti mluví o neochotě učenců kupovat si knihy a rozšiřovat si obzory vlastního oboru četbou osvěcenské literatury. Připomíná i neschopnost hnutí haskala oslovit širší vrstvy židovské společnosti. Feiner 2004, s. 322–324.

¹¹³ K okolnostem vydávání osvěcenské literatury na Moravě viz Jelínková 2021a. Některé ze závěrů v této práci doplňuji a reviduji.

literatury se na Moravu určitě dovážela, přestože byl dovoz hebrejských knih zakázán.¹¹⁴

Autentickým dokladem soudobé recepce jsou nálezy z geníz, prostoru, kam se odkládaly opotřebované rituální předměty včetně knih.¹¹⁵ Výsledky průzkumu několika českých a moravských geníz ukazují, že moravské tisky se v nich objevují také, avšak proporcionálně v mnohem menší míře v porovnání s pražskými a dalšími. Je ovšem zajímavé, že jsou v identifikovaných fragmentech zastoupeny všechny žánry, které tiskárna v Brně tiskla (nejpočetněji liturgie, etika, naučná literatura, filosofie, halacha).¹¹⁶

Jakkoli měla moravská hebrejská dílna alespoň v některých letech určitý potenciál, například díky spolupráci s několika výjimečnými jednotlivci, jako Falk Kohen, Avraham Trebitš nebo rabín Mordechaj Benet, využila ho jen částečně. Na Moravě tedy nedošlo k podobnému spojení, jaké známe z Prahy, kde Jisrael Landau ve spolupráci s místní tiskárnou, vedenou v té době také křesťany, připravil k vydání několik osvícenských děl, k nimž psal předmluvy.¹¹⁷ Moravská hebrejská tiskárna se tak jeví jako dílna, která bezkonkurenční prostředí na Moravě a své monopolní postavení využila jen částečně. Provozovatelé dílny do svého podnikání investovali nedostatečně, materiálně i mentálně, což je spolu s pozdější konkurencí vídeňské hebrejské tiskárny a dalšími vnějšími okolnostmi hlavní důvod jejího neúspěchu. V tomto světle se jeví moravský hebrejský knihtisk jako promarněná šance.

Pominout nemůžeme ovšem ani limity na straně čtenářské obce, na něž dílna narážela. Jakkoli byla moravská židovská komunita relativně početná, intelektuální úsilí rabínů, soukromých učenců či studentů směřovalo ke studiu ortopraxe. Pokud byla něčím moravská hebrejská tiskárna důležitá, pak právě edicemi soudobé halachy místních autorů, vydáními liturgie, které překračovaly běžné standardy¹¹⁸

¹¹⁴ Možnosti zkoumání židovského čtenářství jsou ve srovnání s nežidovským prostředím omezené. Badatelé narážejí na malou dochovanost pramenů i malý počet systematicky budovaných soukromých i obecních knihoven. Jejich roztržité, ale častěji zkázu, dokonal holocaust. K židovskému čtenářství přehledně Shear 2021, dále např. Daxelmüller 1995; Bonfil 1999.

¹¹⁵ Podrobněji ke zpracování českých a moravských geníz viz www.geniza.cz.

¹¹⁶ Ze sedmi vytěžených geníz se brněnské tisky nacházejí nejčastěji v Luži (12 položek včetně dvou, které bibliografie nevidují), Březnici (9 položek) a Bezdružicích (1 položka). Za upozornění a soupisy nálezů z geníz děkuji dr. Olze Sixtové.

¹¹⁷ Kestenbergladstein 1969, s. 146–169.

¹¹⁸ Liturgie typu *tikunim*, která na Moravě průběžně vycházela, viz podrobněji odd. 8.1.1.

či zohledňovaly lokální zvyklosti.¹¹⁹ Význam tiskárny je tedy převážně lokální a regionální, z širšího pohledu byla její činnost periferní epizodou v dějinách hebrejského knihtisku.

¹¹⁹ Viz pravidla pro *bdiḳat ḥameš* sepsaná Natanem Adlerem, viz podrobněji 8.1.5.

10 Jazyk moravských hebraik

Židovská literatura se tiskla v hebrejštině a aramejštině i vernakulárních jazycích.¹ Hebrejšтина a aramejšтина jsou jazyky kanonizovaných textů (Bible, Talmud), liturgie, nábožensko-právních spisů (rabínská literatura) a literatury pro vzdělanější vrstvy (etika, filozofie, vědy). Vernakulárním jazykem aškenázských Židů od cca 10. století bylo jidiš,² jehož místo ve druhé polovině 18. století postupně přebírala jüdischdeutsch a němčina. Jazyk jidiš jednak zprostředkoval porozumění textů v hebrejštině nebo aramejštině (jidiš překlady biblických a modlitebních knih), ale byl to i jazyk původních děl (etická a nábožensky vzdělávatelná literatura, modlitby pro ženy, příležitostné, zejména historické písně).³ Obecněji bylo jidiš prostředníkem mezi učenou elitou a méně vzdělanou částí židovské společnosti.⁴

Čechy a Morava byly navíc specifické tím, že geograficky představovaly přechodové území mezi dvěma hlavními větvemi jidiš – západním jidiš (především německy mluvící země) a východním jidiš (Polsko, Halič).⁵ Zatímco západní jidiš zaniklo na přelomu 18. a 19. století, východní jidiš se udrželo do dnešní doby jako mluvený i psaný jazyk některých ortodoxních židovských komunit především v USA a Izraeli.⁶ Zhruba od druhé poloviny 18. století bylo západní jidiš na ústupu a postupně je i pod vlivem haskaly nahrazovala s jistými omezeními hebrejšтина a nakonec němčina. Pozice hebrejštiny ve druhé polovině 18. století byla ovšem komplikovaná: přetrvávala v zásadě jako jazyk písemné komunikace elitních učenců, ale nestala se moderním jazykem se všemi jeho možnostmi. Snahy maskilim přetvořit hebrejštinu v živý a svěbytný jazyk literární i odborné komunikace nebyly úspěšné z různých důvodů.⁷ Akademickým jazykem

¹ Za cenné připomínky k této kapitole děkuji dr. Marii Krappmann a prof. Rolandu Gruschkovi. K židovským jazykům obecně a přehledně Kahn – Rubin 2017; Khan 2013, hesla Ashkenazi Hebrew, autor hesla Glinert, Lewis; heslo Yiddish and German Loanwords, autor hesla Bartal, Israel.

² V této práci, ač nerada, používám termín jidiš jako neutrum podle akademické *Internetové jazykové příručky*.

³ K literárním typům a žánrům přehledně viz literatura uvedená v pozn. 2 předchozí kapitoly. Dále specificky k překladům biblických textů do jidiš Timm 2005.

⁴ Sixtová 2020, s. s. 137–139.

⁵ Mapa viz Gruschka 2014b, s. 27. Sidorko vymezuje hranici mezi východním a západním jidiš na začátku 19. století zhruba územím Východního Pruska, Slezska, Slovenska až k řece Sávě, Sidorko 2014, s. 45.

⁶ K jidiš přehledně s odkazy na další literaturu Kahn 2017, s. 642–748; dále Timm 2005; Krappmann 2013; Aptroot – Gruschka 2010; Sidorko 2014, s. 48–52.

⁷ Nejprehlednější prací o hebrejštině ve sledované době je publikovaná disertace Andrey Schatz o sekularizaci hebrejštiny v 18. století, Schatz 2009 s přehledem dosavadní literatury k tématu. Příliš velká očekávání, která maskilim vkládali do obrození hebrejštiny na konci 18. století,

judaistického i hebraistického bádání se v 19. a 20. století zejména pod vlivem *Wissenschaft des Judentums* stala němčina, později angličtina a ivrit, moderní hebrejšťina.

10.1 Terminologie

Vývoj jazyka jakožto proměnlivé entity nelze zpětně zcela přesně rekonstruovat. Je ale zřejmé, že ve druhé polovině 18. století vznikl jakýsi přechodový jazyk, správněji varieta německého jazyka, který používali čeští a moravští Židé v běžném styku.⁸ Jeho jádrem byla jednoduchá němčina kombinovaná s hebrejskými a jidiš výrazy zapisovaná hebrejským písmem.⁹ Koncem 18. století se tento jazyk v soudobé literatuře nazýval *Jüdisch-Deutsch*, ev. *Jüdisch-Deutsche Volkssprache*,¹⁰ méně často *hebräisch-Deutsche* či *Deutsch-hebräische Sprache*.¹¹ Vesměs jde o termíny pocházející z nežidovského prostředí, a označení jazyka tak vychází spíš z označení jeho mluvčích.¹² Jak uvidíme, sami Židé, aktivní uživatelé jazyka, toto označení nepoužívali. Starší literatura většinou nerozlišuje mezi jidiš a *jüdischdeutsch*, oba jazyky označuje nejčastěji jako *judeo-germanica*, *Judeo-German* či *Jüdischdeutsch*, přičemž tento termín někdy omezuje pouze na západní jidiš.¹³ Moderní historická a lingvistická odborná literatura užívá termíny

nejpregnantněji formuloval Yaakov Shavit v názvu svého článku: *A Duty Too Heavy to Bear: Hebrew in the Berlin Haskalah, 1783–1819: Between Classic, Modern, and Romantic*, viz Shavit 1993. Za upozornění na článek děkuji dr. Olze Sixtové.

⁸ Za upřesnění terminologie děkuji doc. Štěpánu Balíkovi.

⁹ K jazyku tohoto období zejména Wexler 1981; Gruschka 2006. Podrobněji k jazyku českých Židů Kestenberga-Gladsteina 1969 s. 162–165. K jazyku moravských Židů Uličná 2016; k jazyku brněnských hebraik Soxberger 2015.

¹⁰ Kestenberga-Gladsteina 1969, s. 164, viz i *Handlexikon der jüdisch-deutschen Sprache*, Praha 1780, BCBT11799. Tento slovníček uvádí v předmluvě (*Vorbericht*) i konkrétní příklady vět z mluveného jazyka v *jüdischdeutsch* a němčině, s. 6–7.

¹¹ „... in ... deutschhebräischer, das ist, der Juden eigener Sprache.“ Takto Alois von Sonnenfels v předmluvě ke *Ḳašar ha-maš'a: קצור המשפט, Das ist Kurzer Inhalt des alten Gesetzes, hebräisch, und hebräisch=Deutsch, gleichlautend*. Wien, Heyingerische Erben 1760, VD18 12329851-001, BHB000132081, předmluva (Vorrede), s. [1] (nepaginováno). Dále (s. 2–3) Sonnenfels vysvětluje důvody pro sepsání knihy, která je v podstatě převyprávěním Starého zákona v jednoduché hebrejšťině s překladem do *jüdischdeutsch* (či *deutschhebräisch*) a jež měla sloužit jako čítanka pro jeho bývalé studenty: už nevyučuje hebrejšťinu, protože byl jmenován (státním) tlumočnickem/překladačem – (*K.K. Interpretstelle*), a chtěl svým studentům zanechat knihu, jejíž četbou mohou svou jazykovou znalost udržet. I. Cerman se domnívá, že označení nového Sonnenfelsova povolání znamená knihtiskařství. Podle dochovaných archivních materiálů (Sonnenfelsova žádost o Neumannovo privilegium z roku 1760) je zřejmé, že se jedná o profesi tlumočnicka či překladače. Viz Cerman 2012, s. 41.

¹² Na to, že za těmito termíny stojí nežidovští filologové, upozorňuje Sidorko 2014, s. 48.

¹³ Přehled vývoje užívání termínu v literatuře od 16. do začátku 20. století viz Weinberg 1981, s. 257–260.

Judendeutsch,¹⁴ Jüdisch-Deutsch¹⁵ a Ashkenazic German,¹⁶ někteří odborníci na jazyk jidiš navrhují pro tuto fázi jazyka i další a přesnější termíny.¹⁷ Další badatelé nepovažují jüdischdeutsch za svébytný jazyk, ale za varietu jazyka, židovský etnolekt němčiny.¹⁸ Podle míry průniku němčiny do jidiš se některé texty, často nižší literární úrovně (typicky žurnalistika, populárně-naučná literatura), označují termínem dajtsmeriš (daytschmerisch style, daytschmerismus).¹⁹ Dle Wexlera, jenž tuto fázi jazyka označuje za „jedinečný případ písemné schizoglosie doprovázející smrt jazyka“,²⁰ se tento jazyk používal přibližně mezi lety 1760–1895, tedy cca 135 let.²¹ V souvislosti s knihtiskem se ustálilo tzv. západní literární jidiš, jímž byla tištěna většina knih v jidiš zhruba do konce 18. století. Tento jazyk postrádal regionální variety pronikající do mluveného jidiš, a byl tak srozumitelný čtenářům napříč aškenázskou oblastí.²²

Je zajímavé, že se jazyk jüdischdeutsch používal i v neněmecké jazykové oblasti, například v Nizozemsku.²³ Jeden židovský vernakulární jazyk (jidiš) byl tedy, alespoň dočasně, vystřídán druhým (jüdischdeutsch) i v těch oblastech, kde se nabízel jiný ko-teritoriální moderní jazyk s ohledem na akulturační trendy konce 18. století.²⁴ Lingvisté a specialisté na jidiš popisují jidiš jako jazyk vzniklý fúzí (fusion language)²⁵ na různých úrovních (morfologie, syntax, fonetika, lexikum). U jüdischdeutsch je naopak fúze méně zřetelná, zvláště na morfologické a syntaktické

¹⁴ Takto Kestenberga-Gladsteina 1969, s. 164, viz i cenzurní přepis Karla Fischera k *Hok le-Jisra`el*, Praha 1798.

¹⁵ Gruschka 2014b, s. 15–40; Uličná 2016, s. 162.

¹⁶ Údaj zjištěný jazykovou analýzou tisků z uvedeného období, Wexler 1981.

¹⁷ Erika Timm navrhuje termín „západní jidiš ve stadiu rozkladu“ (Western Yiddish in a state of disintegration), citováno dle Soxbergera 2015, p. 69, Soxberger 2015 „přechodové západní jidiš“ (transitional Western-Yiddish), Lenka Uličná „židovská němčina, Jüdischdeutsch“ (Uličná 2016, p. 162). Tento termín i v souladu s moderními lingvistickými pracemi Rolanda Gruschky používám v této práci, píše však podle zásad češtiny s malým počátečním písmenem a bez spojovníku.

¹⁸ Takto Štěpán Balík, viz Balík 2015, s. 12, pozn. 5. „Definovat rozdíl mezi českou jidiš a českožidovskou němčinou je velmi obtížné. Obecně lze konstatovat, že židovská němčina na rozdíl od jidiš již není – jak název napovídá – samostatným jazykem, ale etnolektálním útvarem.“

¹⁹ Odvozeno od „mehr Deutsch“. Více Aptroot 2009, s. 13 a podrobněji Geller 2011.

²⁰ „... a unique case of written schizoglossia accompanying language death“, Wexler 1981, s. 119–120.

²¹ Wexler 1981.

²² *YIVO Encyclopedia*, heslo Yiddish Literature, autorka Turniansky, Chava.

²³ K tomu Berger 2009b; podrobněji Walet 2006.

²⁴ Frakes 2009, s. 8; Berger 2009b, s. 61–63.

²⁵ Gruschka 2014b, s. 17.

úrovni, jelikož základ jüdischdeutsch tvořila němčina a průnik jidiš je zde omezený.²⁶

Označení, která užívají původní hebrejské texty včetně moravských hebraik a jež vycházejí přímo od aktivních uživatelů jazyka, jsou méně jasná. Jednoznačné označení mají tyto texty pouze pro hebrejštinu, vždy jde o *lešon ha-košeš*. Jidiš se většinou nazývá *tajtš* či *tajtše šproch*, avšak tento termín se používá i v užším smyslu pro němčinu psanou či tištěnou hebrejským písmem, a dále specificky i pro označení doslovného, otrockého překladu do jidiš.²⁷ Označení *lešon aškenaz*, případně *sfat aškenazit*, někdy i dodatky (*lešon aškenaz še-košim tajtš*, „jazyk Aškenázu, který nazýváme tajtš“, *lešon aškenaz ha-murgal li-vnej 'amejnu*, „jazyk Aškenázu, jemuž je náš lid uvyklý“) se používá pro jidiš, jüdischdeutsch, ale i němčinu.²⁸ Terminologickou nejednoznačnost dobře ilustruje *'Eš hajim* (1800, soupis č. 94), kdy je pro tentýž jazyk překladu (jidiš) použit termín *tajtš* (titulní list) i *lešon aškenaz* (předmluva). *Lešon aškenaz šach* pak označuje němčinu tištěnou hebrejským písmem (takto *Tehilim*, 1797, soupis č. 75), která se ovšem někdy také nazývá *tajtš*.

Účelem této ne vždy jednoznačné terminologie je označit jazyk, kterým mluvili na konci 18. století Židé v německy mluvících zemích Evropy včetně Čech a Moravy, a odlišit ho od jidiš a němčiny (standardní, tj. dnes nazývanou Hochdeutsch, i nářeční varianty).²⁹ Termíny vždy více či méně zdůrazňují průnik němčiny a jidiš a v zásadě označují jednoduchou, specifickou němčinu s lexikálními, morfologickými a syntaktickými vlivy jidiš (nebo, pokud změním výchozí jazyk, výrazně germanizovanou jidiš). Němčina tištěná hebrejskými literami se objevuje až od 90. let 18. století, a to ještě ve specifických případech.³⁰ V moravských hebrejských tiscích byly zastoupeny v různé míře a době všechny výše zmíněné

²⁶ Za vyjasnění terminologie děkuji dr. Marii Krappmann.

²⁷ K tomuto typu překladu viz odd. 9.2.1, pozn. 12. Podrobněji též *YIVO Encyclopedia*, heslo Language: Yiddish, autor Katz, Dovid; dále Soxberger 2015, s. 72; podrobněji i s odkazy na další literaturu Timm 2005; Gruschka 2014a, s. 231–258. K překladům z hebrejštiny do jidiš nejnověji v češtině Sixtová 2020, s. 137–154.

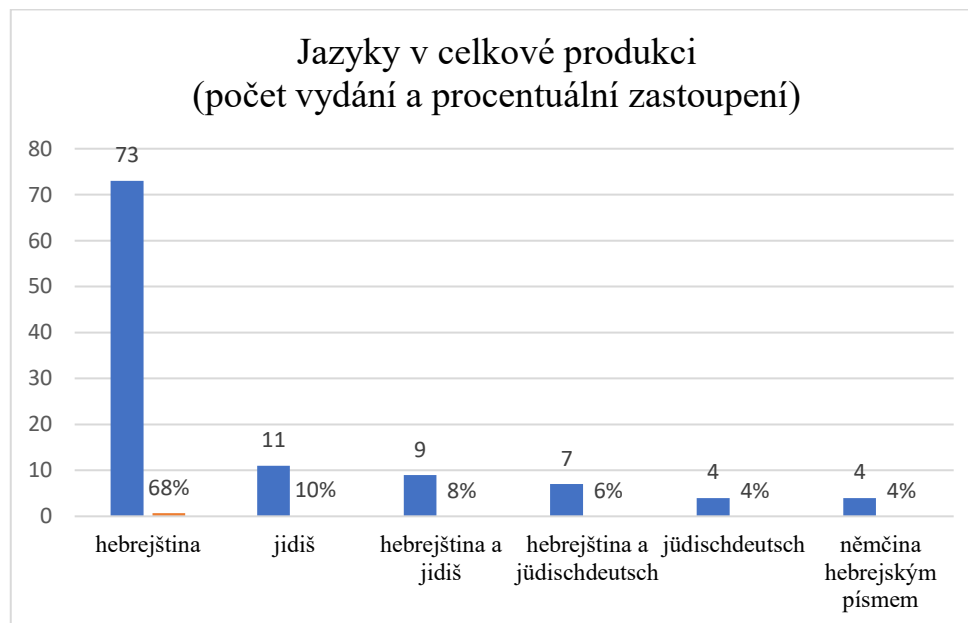
²⁸ Titulní text *Fedon* 1798, soupis č. 79, kde je nutno podle kontextu přeložit: „... *He 'etišo mi-sfat aškenazit* ...“ jako „přeložil ho z němčiny ...“.

²⁹ V 18. století se dělení na Hochdeutsch a ostatní dialekty teprve začalo ustalovat. Za upozornění děkuji dr. Marii Krappmann.

³⁰ Wieseman uvádí nejranější příklad užití němčiny v hebrejském písmu už v roce 1751/2 (*Kuriöserr Antiquarius*), ale dobu jejího užití omezuje na roky 1790–1840. Wieseman 2005/6, s. 275 a 282.

židovské jazyky (hebrejšťina, jidiš, jüdischdeutsch, němčina) a tiskly se hebrejskými, resp. jidiš literami.³¹

Graf č. 4: Zastoupení jazyků v celkové moravské tiskařské produkci

10.2 Jidiš a jüdischdeutsch

Jazyk moravských hebraik se v průběhu sledovaného období postupně mění. Zejména u vernakulárního jazyka, tj. jazyka překladů, instrukcí, případně paralelních jazykových verzí, je evidentní postupný odklon od jidiš a jeho nahrazení jüdischdeutsch či němčinou.³² Tato změna je zcela v souladu s obecným trendem a je důsledkem akulturace učenější, zejména střední vrstvy obyvatelstva k majoritní společnosti, a projevuje se i v soudobých literárních textech.

Kromě samotného vernakulárního jazyka se mění i spojení jednotlivých jazyků a žánrů. Relativně nejednoznačnější je pozice hebrejšťiny. Ta byla jazykem liturgických a halachických textů a filozofických pojednání, ať šlo o spisy středověkých (Saadja Fajjumi, *Ha-pedut we-ha-purkan*, 1781, soupis č. 29,

³¹ Výjimečně také hebrejsky hebrejským písmem a paralelně německy švabachem (*Sefer ha-nefeš*). K písmu a typografii přehledně s odkazy na další literaturu Sixtová 2012a, s. 75–122.

³² V případě jidiš, jüdischdeutsch a němčiny tištěné hebrejským písmem je někdy těžké jednoznačně definovat jazyk jednoho díla. Všechny jazyky (nebo varianty jazyka?) se v zásadě liší mírou průniku germanismů. Jednotlivé části jednoho díla (vlastní text díla a paratexty, například předmluva) tak mohou být označeny různě: hlavní text je např. v západní literární jidiš, zatímco předmluva vykazuje vyšší míru germanismů a blíží se spíš jüdischdeutsch. V určení jazyka tisku v bibliografickém soupisu tak uvádím někdy vícero jazyků, pokud jej různí badatelé nebo katalogizátoři určují jinak. Za zmínku stojí i označení „undefined language“ použité v BHB pro jazyk *Cajt gešichte*, vernakulární verze kroniky *Ḳorot ha-’itim*.

Maimonides, *Igeret tšuvat Rambam*, 1797, soupis č. 69) i soudobých autorů (Mendelssohnovy spisy *Sefer ha-nefeš*, 1798, soupis č. 78, a *Fedon*, 1798, soupis č. 79). V hebrejštině dále vycházela nábožensky vzdělavatelská literatura (*Ruah hajim*, 1785, soupis č. 38), naučná (*Sefer ha-brit*, 1797, soupis č. 72 a 1801, soupis č. 96), historiografická literatura (*Ķorot ha-`itim*, 1801, soupis č. 101) a částečně etika (Bachja, *Hovot ha-levavot*, 1797, soupis č. 73). Jidiš je jak jazyk paralelních překladů modlitebních knih (machzor 1756, soupis č. 7 a 8, *Goder geder*, 1755, soupis č. 2), tak původní jazyk určitých specifických žánrů, které v moravských hebrejských tiscích zastupuje liturgie pro ženy (*Tchine*, 1767, soupis č. 24), nábožensky vzdělavatelská literatura (překlad midraše *Gedulat Moše*, 1800, soupis č. 92, a apokryf *Majse Tuvja*, 1760, soupis č. 16) i novější (tj. ne středověké) etické spisy (*Ĥaķirat ha-lev*, 1784, soupis č. 35, *Šawa `ot*, 1757, soupis č. 11, *Šawa `a ga `on ... Šeftl* 1787, soupis č. 42, *‘Eš hajim*, 1800, soupis č. 94).³³ Mimo to v jidiš vycházely texty praktického rázu (učebnice pro obchodníky se základy účetnictví *Hanoch la-na `ar*, 1767, soupis č. 25). Jidiš je dále jazykem instrukcí liturgických a modlitebních knih (slichot, machzor, hagada). Jazyka jidiš je dále použito funkčně ke zdůraznění odlišného statusu či „jinakosti“ mluvčích – ne náhodou tak v jidiš promlouvá anděl smrti k rabimu Naftali Katzovi v jinak hebrejském vyprávění (*Šawa `ot*, 1757, soupis č. 11 a *Ša `ar Naftali*, 1757, soupis č. 12).

Zhruba od konce 80. let sledovaného období je jazyk jidiš postupně nahrazován jüdischdeutsch, respektive do jidiš významněji pronikají germanismy.³⁴ Němčina tištěná hebrejským písmem se vyskytuje až ve druhé polovině 90. let a je typická pro díla ovlivněná osvícenstvím (*Jidišdajtše monatšrift*, 1802, soupis č. 106, *Gebete der Juden*, 1796, soupis č. 62, překlad *Tehilim*, 1797, soupis č. 75, překlad *Baķašat ha-memin*, 1799, soupis č. 83, *Lebensbešrajbung Jozefs II / Karakteristik Jozefs II*, 1799, soupis č. 88, překlad *Ķinot*, 1799, soupis č. 89) nebo praktické příručky (vzorník úřední korespondence *Der folštendige landadfokat*, 1799, soupis č. 86). Skutečná němčina tištěná švabachem se vyskytuje pouze jednou.³⁵ Pro období osvícenství je také charakteristické znovuoživení hebrejštiny jako jazyka literární,

³³ V židovské literatuře je jazyk jidiš nejčastěji spojován s parafrází Bible, perikop a svátečních svitků *Še `ena u-re `ena* (v jidiš *Cejnerejne*), historickými písněmi (*lider*), parafrázemi rytířské a dvorské epiky, epiky čerpající z midrašů, či sbírkou agadických pasáží a exempel *Majsebuch*. Přehledně k literatuře jidiš Frakes 2017; Baumgarten 2010.

³⁴ Viz Wexler 1981; Aptrout – Gruschka 2006; Gruscha 2014a; Gruschka 2014b.

³⁵ Paralelní německý překlad hebrejského textu *Sefer ha-nefeš*, 1798.

nejen rabínské a učenecké komunikace (některé texty v *Jidišdajše monatschrift, Širej tehila*, 1800, soupis č. 95), které ovšem bylo víceméně dočasné.

Soudobou původní a literární němčinu, jakkoli je toto označení nepřesné,³⁶ na Moravě dokumentují dva překlady: překlad Žalmů *Tehilim* (1797) a překlad *Bakašat ha-memin* (1799). Oba vznikly jako nové, na předchozích překladech nezávislé, a oba překladatelé patřili mezi moravské židovské vzdělance. Falk Kohen, autor překladu Žalmů, byl rabínský soudce, a zároveň korektor a editor brněnské tiskárny.³⁷ Kromě překladu *Tehilim* prokázal svůj hluboký zájem o hebrejštinu a její znalost také překladem *Zeher rav* (1790, soupis č. 53) a jeho doplňky (*Šoreš davar*, 1801, soupis č. 102). Další překladatel, Binjamin Zeev Wolf Prerau byl laický učenec či vzdělaný laik³⁸ a nový překlad *Bakašat ha-memin*³⁹ pořídil i proto, že s předchozím Auerbachovým překladem do jidiš, starým více než padesát let, který vyšel o dva roky dříve také v Brně (*Behinot 'olam im bakašat ha-memin*, 1797, soupis č. 71) nebyl spokojený a jevil se mu jako neumělý.⁴⁰ Navíc byl v jidiš, jazyce, který byl evidentně už vnímán jako zastaralý a pro soudobé učené sekundární elity jako překonaný. Prerau dále uvádí, že dobrý překlad poukáže i na kvality originálu, což je cílem jeho nového překladu, který navíc bude k užitku studentům.⁴¹ Jakkoli se překladatel snažil o „němčinu“, i jeho překlad je neumělý, převažuje v něm větná struktura jidiš až tajtš, ale zároveň autor používá i některé moderní výrazy.⁴² V zásadě jde o umělý a šroubovaný jazyk, kde forma převažuje nad obsahem.⁴³ Prerau v předmluvě avizuje, že pokud bude zájem, vydá i nový překlad *Behinot 'olam*, na němž také pracuje. To se, alespoň soudě podle údajů dostupných v bibliografiích, nestalo – nejenže nevyšel Prerauův nový překlad

³⁶ Je možná nadnesené nazývat tento jazyk němčinou, jakkoli se o právě o tento jazyk překladatelé snažili. Ani odborná terminologie není zcela jasná. Označení „German in Hebrew letters“ neoznačuje vždy „čistou“ němčinu, Hochdeutsch, ale často i jüdischdeutsch, a termín zohledňuje spíš způsob zápisu jazyka (tj. hebrejské litery nebo švabach) než jazyk. Viz též Kollatz 2002.

³⁷ Viz odd. 5.2.2.

³⁸ Tímto pracovním termínem označuji vzdělance, jenž však nedosáhl rabínské či soudcovské ordinace (*smicha*). Patří do kategorie, jejíž příslušníky Elchanan Reiner přiléhavě nazývá „sekundární elity“, viz Reiner 2000, s. 243–244. Děkuji doc. Pavlu Sládkovi za upřesnění. Prerau kromě překladu *Bakašat ha-memin* později vydal superkomentář k Ibn Ezrovi *Ben jemini* (Videa 1823).

³⁹ *Bakašat ha-memin* je poetická básnická skladba Jedaji Pnini Bedersiho (13.–14 stol.) postavená na principu aliterace (všechna slova začínají písmenem *mem*), je často vydávaná společně s *Behinot 'olam*, etickou poetickou skladbou téhož autora. Podrobněji k ní viz 8.1.3.

⁴⁰ „... Ejn to 'ar we-lo ' hadar, nil 'ag lašon we- 'ejn bina ...“ („... nemá úroveň ani krásu, jeho jazyk je směšný a nesrozumitelný ...“), předmluva *Mevaser tov* k *Bakašat ha-memin*, Brno 1799.

⁴¹ Studenti jako *baħurej Jisra 'el*.

⁴² Za konzultaci k Prerauovu překladu děkuji prof. Rolandu Gruschkovi.

⁴³ Což mohlo být ovšem dáno i originálním textem, který staví na aliteraci.

Behinot 'olam, ale ani jeho překlad *Baḳašat ha-memin* nebyl nikdy vydán opakovaně. Totéž platí i o překladu Žalmů Falka Kohena *Tehilim*. Je tedy evidentní, že oba překlady do němčiny (tištěné hebrejskými literami) byly slepou uličkou: vzdělaný čtenář, který se o překlady žalmů nebo středověké hebrejské poezie zajímal, si mohl opatřit kvalitnější překlad do němčiny, například Mendelssohnův překlad Žalmů.⁴⁴

Postupnou změnu jazyka moravských Židů, totiž odklon od jidiš a jeho nahrazení jazykem více či méně blízkým němčině, dobře dokumentují kromě výše uvedeného i další dvě původní díla, *Ruah ḥajim* a *Ḳorot ha- 'itim*, která vyšla ve dvojí jazykové verzi, hebrejské a vernakulární. Zatímco v roce 1785 vyšel hebrejský drobný spis *Ruah ḥajim* současně v překladu do jidiš, o patnáct let později byl pandán hebrejské kroniky *Ḳorot ha- 'itim* vydán v jüdischdeutsch (*Cajt gešichte*, 1801, soupis č. 100). Protože jde v obou případech o původní texty sepsané jedním lokálním autorem, jazyk jejich vernakulární verze dokumentuje reálnou jazykovou situaci moravských Židů.

10.3 Jazyky a žánry

Pokud sledujeme celkovou tiskařskou produkci tiskárny během padesáti let její činnosti, lze vysledovat určitou tendenci ve spojení specifických žánrů s určitým jazykem. Hebrejsky se tiskla halacha, filozofie a naučná literatura, a to jak tradiční, tak nová. V jidiš se vydávala soudobá etická a nábožensky vzdělavatelská literatura (exempla, agada), paralelní překlady liturgických knih (machzor, hagada, pijutim) a instrukce k liturgii. Volba vernakulárního jazyka pro díla tohoto typu je zřejmá: na rozdíl od odborných pojednání, určených elitní skupině vzdělavců, měla tato díla mířit k širším vrstvám čtenářů (obecný lid, *gemajne lojt*) včetně žen, které jsou často na titulních listech přímo zmiňovány.

Přibližně od 80. let se instrukce liturgické literatury a vernakulární verze nábožensky vzdělavatelských a populárně-naučných spisů přestávají tisknout v jidiš a v této funkci je postupně nahrazuje jazyk jüdischdeutsch. V němčině tištěné hebrejským písmem vycházela většinou díla ovlivněná osvícenstvím a také soudobá vzdělavatelská nebo naučná díla, zejména historiografie a biografie (kronika *Cajt gešichte*, životopis Josefa II.). Jazyk moravských hebraik do jisté

⁴⁴ Tento překlad vyšel nejdříve v němčině tištěné švabachem, teprve následně i v němčině tištěné hebrejským písmem. Podrobněji viz dále.

míry odráží jazykovou změnu, která na Moravě v důsledku akulturace probíhala, ne však spolehlivě: jazyk jidiš sice do cca 80. let převažoval jako druhý jazyk tisků (jazyk paralelního překladu nebo instrukcí), ale protože šlo většinou o vydání přebíraná (Berlin, Frankfurt am Main, Sulzbach), není až na výjimky (*Ruah hajim, Cajt gešichte, Tehilim, Baķašat ha-memin*) jisté, do jaké míry je tato reflexe přesná.

Větší výpovědní hodnotu, která se ovšem netýká jazyka, ale spíš schopnosti číst nehebrejské písmo, má přepis dvou původně německých děl do hebrejského písma (životopis Josefa II. a *Der folštendige landadfokat*), a překlady do němčiny tištěné hebrejským písmem (překlad siduru *Gebete der Juden*, 1796, překlad Žalmů *Tehilim*, 1797, elegií *ķinot*, 1799, potické skladby *Baķašat ha-memin*, 1799). Ukazuje totiž, že jakkoli byli Židé v tomto období schopni verbální komunikace v němčině, čtení textů psaných nebo tištěných jiným než hebrejským písmem (tj. antikva, švabach, kurent) bylo pro ně i na konci 18. století, tedy téměř dvacet let po reformě židovského školství, evidentně obtížné.⁴⁵ Ve sledovaném období hebrejštinu ovládala vzdělaná vrstva společnosti: byla jazykem akademické komunikace rabínů, učenců a dalších vzdělců často spojených s obecní i nadobecní správou a organizací. Z moravských autorů je reprezentují typičtí zástupci sekundárních elit jako Abraham Trebitš, písař a obecní tajemník, Falk Kohen, rabínský soudce (*dajan, ha-torani we-rabani*), laický učenec Binjamin Zeev Wolf Prerau nebo halachisté z řad moravských rabínů. Běžným lidem byla hebrejšтина v zásadě nesrozumitelná.⁴⁶ Jako mluvený jazyk moravští Židé v této době užívali jüdischdeutsch. Pochopení hebrejských textů jim zprostředkovávaly jazyky jidiš, později jüdischdeutsch (paralelní vydání Trebitšovy kroniky *ķorot ha-itim* a *Cajt gešichte*), případně přímo němčina (překlady *Zecher rav, Tehilim* a

⁴⁵ Např. Salomon Maimon (cca 1753–1800), který ve svých pamětech (*Lebensgeschichte*, 1792–1793) vzpomíná, že se číst latinku naučil v raném věku jako autodidakt skrze značení složek hebrejských tisků latinkovými a současně i hebrejskými literami, viz Maimon 2018, s. 49–50. Znalost němčiny (slovem i písmem) se zásadně rozšiřovala po nařízeních Josefa II. týkajících se školství vydaných v roce 1781 (Čechy) a v roce 1782 (Morava). Pro židovské děti byla zavedena povinná docházka do tzv. normálních škol, v jejichž kurikulu byla výuka čtení, psaní a matematiky a jejichž vyučovacím jazykem byla němčina. Ke školství Kestenberga-Gladsteina 1969, s. 33–65, podrobněji Hecht 2008; Hecht 2011, s. 253–271.

⁴⁶ Ilustrativním příkladem je poznámka sazeče neumannovské tiskárny Adalberta Iskry v kolofonu *ķedušat Jišra'el* (1788). Posteskl si nad tím, že „lidé si stále myslí, že nikdo z nás neumí nic [napsat] hebrejsky, a proto se snažil vysázet knihu [v hebrejštině] co nejlépe a nejčistěji“. Tuto svou poznámku ovšem napsal a vysázal v jüdischdeutsch; „*Wajl man alle cajt denken dut, dass fon uns kajner in der hebreišen šprache edvas machen kan, zo habe ich mir alle mihe genomen um das buch mit der rajnsten šenhajt und auf die beste art hercuštelen. Albert Iskra, zecer ojs der Bruner privilegirter buchdruckeraj baj Jozef Karl Nojman.*“ *ķedušat Jišra'el*, kolofon, f. 90b.

Baqašat ha-memin).⁴⁷ Psát, resp. vydat spis v hebrejštině, byl projev sebe prezentace vzdělaného autora, ale pokud chtěl oslovit čtenářské okruhy, vydal je současně i ve vernakulární jazykové verzi. Na druhou stranu hebrejšтина zažila jistou renesanci právě ve druhé polovině 18. století pod vlivem osvícenců, ale toto oživení bylo pouze dočasné a jazykem světských vzdělanců 19. století se stala němčina.

Z výše předloženého je zřejmé, že jasné rozhodnutí, zda se v některých případech moravských hebraik jedná o germanizovanou jidiš, jüdischdeutsch či už němčinu v hebrejském písmu, je často složité až nemožné i pro specialisty věnující se jazyku jidiš. Chtěla jsem přesto na tomto místě shrnout své dosavadní zkoumání a poukázat na možné směry další jazykové analýzy hebraik tištěných na Moravě. Jednoznačné určení jazyka moravských tisků ovšem není předmětem této práce a příslušelo by pouze lingvistům specializujícím se na židovské jazyky.

10.4 Shrnutí

Podrobnější pohled na jazykové změny moravských hebrejských tisků během padesáti let, kdy na Moravě vycházely, ukázal, že na Moravě se ve druhé polovině 18. století běžně tisklo vedle hebrejštiny a jidiš také v jüdischdeutsch. Tento jazyk, resp. etnolekt či jazyková varieta, směřující víceméně k němčině, avšak vždy tištěný hebrejskými literami, byl přechodovým jazykem mezi pozdní západní jidiš a němčinou. Lze ho chápat i jako jakýsi most mezi oběma jazyky a kulturami,⁴⁸ ale spíš jen dočasným mezistupněm mezi definitivním opuštěním jidiš a převzetím němčiny jakožto jazyka každodenní komunikace a literárního vyjádření. V jüdischdeutsch se přitom na rozdíl od jidiš nerozvíjela svébytná literatura. Další jazykovědné zkoumání by si zasloužila především ta díla, která vznikla přímo na Moravě, ať už jde o překlady Falka Kohena, Binjamina Preraua nebo spisy Avrahama Trebitše, které představují jedinečné primární prameny pro studium jazyka moravských Židů předemancipačního období.

⁴⁷ K jidiš jako jazyku, který zprostředkovával hebrejské texty Sixtová 2020.

⁴⁸ Srovnej název črty Thomase Kollatze: *Eine typographische Brücke: Deutsche Litteratur in hebräischen Lettern*, Kollatz 2002.

11 Závěr

Na neumannovskou a Rossmannovu tiskárnu jsem v závěru kapitoly o její historii nahlédla perspektivou, z níž zkoumali Pierre L. Van der Haegen a Clemens P. Sidorko knihtisk v Basileji.¹ Podle nich ovlivňovaly činnost tiskáren mimo jiné i faktory strukturální (objektivně racionální) a subjektivně náhodné. Pokud jde o okolnosti strukturálního rázu, od počátku měla moravská tiskárna podporu ze strany státu především na legislativní úrovni kvůli jeho ekonomickým zájmům. V souladu s principy merkantilismu stát podporoval domácí podnikání různými nástroji, k nimž v oblasti knihtisku a knižního obchodu patřily zákaz či omezení dovozu, vysoké dovozní clo, legalizace patisku a systém privilegií. Vedle těchto podpůrných nástrojů stát uplatňoval i restriktivní přístup (centralizace cenzury, regulace počtu tiskáren v zemi). Přes tuto nebývalou podporu a monopol na tisk i dovoz hebrejských knih prakticky až do poloviny 90. let moravská hebrejská tiskárna příliš neprosperovala, její činnost vykazovala velké výkyvy a v některých obdobích (1767–1780 a 1791–1794) netiskla vůbec.

Příčiny tohoto nezdaru byly jak vnější, dané objektivními podmínkami, tak i vnitřní, vyplývající ze subjektivní situace tiskaře. K objektivním podmínkám patří nedostatek tvůrců (spolupracovníci, autoři, nakladatelé), malý počet čtenářů, a ještě menší počet náročnějších čtenářů. Na špatný odbyt hebrejských tisků neumannovské a Rossmannovy tiskárny měla rozhodně vliv i tiskařova vlažná strategie. Ta je patrná zejména na edicích osvícenské literatury – právě tento nový typ literatury by si primárně zasloužil nové paratexty, které ovšem moravská vydání nemají.

Pokud výše uvedenou perspektivou pohlédneme na i na další hebrejské tiskárny v habsburské monarchii, které tiskly později a byly obchodně úspěšné, konstatujeme zásadní rozdíly. Dílny ve Vídni (Kurböck, Hraschanky, Schmid) převážně čerpaly z výhod strukturálního, tedy objektivně racionálního rázu (velkokapacitní tiskařské impérium, blízkost úřadů a jejich podpora, knihtisk nejen hebrejský, ale i v dalších orientálních jazycích, provázání s písmolijny a dalšími odvětvími nutnými pro rozvoj knihtiskařského provozu, napojení na tržní síť). Obnovitel pražského hebrejského knihtisku Moše Israel Landau (tiskl v letech

¹ Van der Haegen 2001; Sidorko 2014, s. 102–103 a zejména s. 117–122. Viz také odd. 2.9.

1826–1852) později šťastně spojil oba faktory, objektivní a racionální, a navíc je doplnil dalšími výhodami, které jeho podnikání usnadňovaly: vzdělání a osobní angažovanost.² Předpoklady pro vedení tiskárny měl Landau i díky své autoritě a mu postavení mezi Židy i křesťany mnohem větší, než bývalý kavárník či řezník, kteří vedli či financovali brněnskou hebrejskou tiskárnu. K Landauovu úspěchu jistě přispěla i klidnější doba, kdy se dříve vyhocené spory mezi maskilim a tradicionalisty o podobu moderní židovské společnosti přesunuly do východních částí Evropy.

To, co se jeví jako paradox – hebrejská tiskárna ve městě bez Židů –, přitom mohlo být i využito i k prospěchu. Potenciál hebrejských tiskáren mimo židovská centra přesvědčivě ukázal Clemens P. Sidorko. Na příkladu Basileje představil dílnu, která také pracovala v místě, kde Židé nežili,³ jejíž produkce mířila především do střední a východní Evropy, a to zejména díky síti drobných prodejců knih. Někteří z nich sami v Basileji vydávali vlastním nákladem knihy nejčastěji v jidiš. Tito nakladatelé se ovšem pravidelně účastnili významných knižních trhů, především ve Frankfurtu nad Mohanem, a část nákladu prodali jinak. Nic podobného u brněnské tiskárny nepozorujeme. Nakládání spojené s vlastní distribucí a prodejem se sice praktikovalo – přímé doklady máme u *Sefer ha-brit*, *Sefer ha-ḥinuch* a *Ruah ḥajim*, můžeme ho předpokládat u *Sefer ha-pedut we-purḥan* i dalších, ale šlo spíše o nárazovou praxi.⁴ O pravidelné účasti nakladatelů hebraik na trzích, natož o vytvoření funkční sítě knihkupců hebrejských knih, stále nemáme údaje.⁵

Jak připomíná Clemens P. Sidorko, basilejské tisky mířily zejména na export, což tiskárně usnadňovalo jejich cenzuru a minimalizovalo obavy z postihu za možný problematický obsah. Ukazuje tak, že i zdánlivou nevýhodu mohla tiskárna v kombinaci s další strategií proměnit ve funkční model. Tiskárna v Brně ho uplatnila jednoznačně při tisku časopisu *Jidišdajtše monatšrift* a patrně i dalších osvícenských edic, které neměly v Brně, na rozdíl od Prahy, koho provokovat. V těchto případech Neumannova a Rossmannova dílna těžila ze své perifernosti,

² K Landauovi přehledně Cermanová 2012 s odkazy na další literaturu.

³ Basilej byla i významným střediskem hebraistů, na místní univerzitě působili mj. oba Buxtorfové, ale křesťanská hebraika byla jen jedním z produktů tamní hebrejské tiskárny.

⁴ Vlastní distribuci můžeme předpokládat u všech vydání nákladem autora či jeho rodiny, soudobé halachické literatury, ačkoli u nich nebyl primárním důvodem zisk.

⁵ Katalogy knižních veletrhů v Lipsku a Frankfurtu nad Mohanem evidují hebraika většinou pouze okrajově nebo souhrnně a jednotlivé tituly jsou jen těžko identifikovatelné. Za konzultaci děkuji prof. Stephenu Burnettovi.

ale – s ohledem na její věčné problémy s odbytem – pouze výhody neutrální půdy nestačily, pokud nebyly spojeny s dalšími jevy strukturální povahy, zejména napojením na distribuci.

Jednou z otázek, které si v této práci kladu, je propojení tiskárny s místními Židy: do jaké míry fungovala pro jejich potřeby a zda se v její produkci odrážejí místní specifika. Obecně byla poptávka po modlitebních knihách všech druhů – především modlitební kniha pro všední dny sidur, v menší míře modlitební kniha pro svátky machzor, který byl ovšem dražší a nemohl si jej dovolit každý. Dobrý odbyť měla i vydání menších příležitostných modliteb (výbory typu *Likutej Švi*) a pořádek domácí pesachové liturgie hagada. Na těchto univerzálních modlitebních knihách je určení pro místní trh patrné jen částečně. Daleko zřejmější je u tisků specifického ritu, především liturgie pro místní náboženská společenstva.⁶ Nejzřetelněji se propojení s místními autory i uživateli a obecně s židovskou komunitou projevuje u tisků soudobé halachy moravských žijících autorů.

V produkci tiskárny nelze vysledovat nějaké jasnější zaměření, a zjevně se ani sama jinak neprofilovala. Vydávala spíš nahodile a podle potřeby klientů. Máme sice doklady o tom, že se snažila získat nové zakázky a sledovala poptávku, ale ani tyto snahy jí komerční úspěch nepřinesly.⁷ Zdá se však, že alespoň určitou dobu dílna směřovala k jasněji profilované produkci a obecněji k funkční a udržitelné vydavatelské strategii díky spolupráci s lokálními autory a editory. Právě edice místních autorů či překladatelů, jako byli Falk Kohen, Avraham Trebitš nebo Binjamin Prerau, spolu s díly soudobých moravských halachistů patří k tomu nejzajímavějšímu, co z tiskárny vyšlo. Jejich potenciál i počet byl ovšem malý, a i tak ho tiskárna využila jen částečně. Dalším omezujícím faktorem byla ve srovnání s křesťanskou majoritou nepoměrně menší čtenářská obec limitovaná navíc svým setráváním v tradici a nezájmem o jinou než tradiční literaturu. Ke všem těmto omezením musíme dále přičíst složitou situaci hebrejštiny ve sledované době.

Hebrejské tiskárny pracovaly ve srovnání s křesťanskými pro velmi malý počet čtenářů. Židovské obyvatelstvo v Čechách v roce 1754 představovalo asi 1,5 %

⁶ Pro italské prostředí souhrnně nejnověji Andreatta 2020; pro Amsterdam Berger 2013.

⁷ Viz zmiňovaná Neumannova žádost cenzoru Fischerovi, aby mu zjistil, o které knihy by místní Židé měli zájem, a jeho pokusy tisknout pro vídeňskou sefardskou obec.

populace, na Moravě přibližně 2,2 %.⁸ K demografickému omezení je třeba vzít v úvahu i perifernost geografickou – České země, a především Morava, ležely na okraji aškenázské (německojazyčné) oblasti.⁹ Část produkce moravské tiskárny nejspíš mířila i na export, ale podrobnější data o něm nemáme. Na rozdíl od poměrně dobře probádaných sítí křesťanských nakladatelů, knihkupců a jejich agentů totiž chybí údaje o jejich obdobě v židovském prostředí.¹⁰ Není ovšem důvod se domnívat, že neexistovaly, jen v proporcionalně menší míře dané celkově menším trhem.¹¹

Kvantitativní analýza hebrejského knihtisku v Brně a v Praze ve druhé polovině 18. století a její srovnání se soudobým většinovým křesťanským knihtiskem ukazuje, jak periferní v tomto ohledu hebrejský knihtisk byl. V padesátiletém období činnosti tiskárny 1754–1803 vyšlo v Brně a Mikulově 108 hebrejských edic, v Praze ve stejné době 188 hebrejských edic. Pro srovnání, mezi lety 1750–1800 vyšlo na Moravě a ve Slezsku asi 1 600 edic,¹² z toho cca sedm set v Brně a cca šest set třicet v Olomouci, zbytek tiskařské produkce, cca dvě stě padesát edic, pochází z dílen v Jihlavě, Znojmě, Mikulově a ve slezské Opavě. Pokud sledujeme pouze poslední čtvrtinu 18. století, pracujeme zhruba s devíti sty edicemi. Ostatně i ze srovnání s nejbližší nehebrejskou neumannovskou dílnou, která za 32 let své soustavnější činnosti (1768–1800) vytiskla na 130 edic, je zřejmé, že produktivita hebrejské dílny byla ani ne poloviční (průměrně 4,6 vydání za rok oproti 2,2 u hebrejské dílny).¹³

Pokud jde o několik vydání, která prokazatelně vyšla pod vlivem haskaly, je třeba připomenout, že se objevila zhruba s patnáctiletým zpožděním. Na úplném konci

⁸ V Čechách v roce 1754 žilo o něco více než 29 000 Židů (1,5 % populace), na Moravě ve stejné době žilo necelých 20 000 Židů (zhruba 2,2 % populace), a do roku 1801 se jejich počet zvýšil na téměř 28 000. Data z Putík – Sixtová 2002, s. 70 a 75–76; Miller 2015, s. 324. Data o počtu obyvatel českých zemí viz odd. 9.10, podrobněji Bláha 2017.

⁹ Viz Hecht 2005, s. 347–348, obecně k centru a periférii v knižní kultuře např. Pettegree 2008.

¹⁰ Pro Moravu Šimeček 2011, pro Čechy Madl 2013, Madl – Wögerbauer – Piša 2019, pro Slovensko Kollárová 2013, pro Uhersko Granasztói 2013, pro Švýcarsko a Francii Darnton 2007. K židovským knihkupcům Kuděla 1990.

¹¹ Ilustrativní je porovnání knihkupeckých a nakladatelských obchodů a židovských hauzírniků s knihami, tzv. pakn treger (Cohen 2013).

¹² Pro srovnání: v českých zemích vyšlo mezi lety 1750–1800 odhadem 12 000–15 000 edic. Velký rozptyl mezi spodní a horní odhadovanou hranicí je dán dosud neověřenými desiderátními nebo hybridními edicemi (více míst vydání). V tomto statistickém přehledu vycházím z bibliografických databází na portálu www.knihoveda.cz.

¹³ Musíme přitom vzít v úvahu, že počet edic je pouze jedním z kvantitativních ukazatelů, pokud bychom porovnávali objem produkce (tj. výši nákladů), byla by disproporce ještě větší.

90. let 18. století, kdy v Brně vyšly *Gebete der Juden* (1796), *Sefer ha-nefeš* nebo *Fedon* (1799), byl už kulturní boj (*Kulturkampf*)¹⁴ o podobu moderní židovské kultury dobojován. Vášnivé výměny názorů, kdy jedna strana neváhala použít cherem (exkomunikaci) a druhá ultimativně požadovala omluvu, utichly. Vydávání osvěcenské literatury v Brně tak nepřišlo v době, která byla pro prosazení židovského osvícenství zásadní a rozhodná. Zároveň to ještě nebyla doba, kdy by obě strany, maskilim i tradiční rabínský establishment, šly víceméně vlastní cestou a vzájemně se tolerovaly. Okolnosti vydávání časopisu *Jidišdajtše monatsrif* totiž ukazují, že brněnská tiskárna, kde se časopis tiskl, posloužila pražskému spolku mladých osvícenců jako neutrální půda v bezpečné vzdálenosti od místa, kde jim hrozily vyostřené spory s „talmudisty a rabbanity“, tedy s generací jejich otců a dědů.¹⁵ Je pravděpodobné, že většina osvěcenské literatury vyšla v Brně právě z tohoto důvodu. Díky své neutralitě, vyplývající z toho, že pracovala ve městě prakticky bez Židů, tak mohla brněnská tiskárna fungovat jako jakýsi zprostředkovatel či prostředník šíření osvěcenské literatury. V tomto ohledu ji můžeme chápat i jako periferii důležitou pro centrum.

V brněnské tiskárně vycházela osvěcenská literatura paralelně vedle tradiční halachy. To poukazuje na postupné proměny židovské společnosti v předmoderní době. Ty se ovšem odehrávaly pomalu a postupně, a jsou výsledkem působení různých ideových směrů, zejména haskaly, i soudobého společenského a politického vývoje (josefínské reformy). Pozvolná sekularizace¹⁶ a mírná akulturace je patrná i v moravské tiskařské produkci – mám na mysli zejména naučnou a populárně-naučnou literaturu (biografie Josefa II., učebnice geografie *Rešit limudim*, *Sefer ha-brit*, kronika *Ḳorot ha-‘itim* a vlastně i příručka *Landesadfokat*). Brněnská tiskárna jí mířila k nově vznikající vrstvě čtenářů, u níž předpokládala zájem o ryze světská témata. Ta se ovšem rozšiřovala pomalu a měla své limity – malý počet čtenářů, jejich jazyková omezenost i malá kupní síla.

¹⁴ Termín používá Shmuel Feiner, viz Feiner 2004, s. 85–182, zde i jako označení jedné z kapitol knihy.

¹⁵ Podrobněji viz odd. 9.7.

¹⁶ Termín sekularizace chápu podobně jako Shmuel Feiner v *The Origins of Jewish Secularization in Eighteenth-Century Europe*: jde o soubor historických procesů vedoucích k hluboké změně statusu náboženství v životě jednotlivce, společnosti a státu, viz Feiner 2011, s. XXII, a s. 23–25. Výsledkem tohoto procesu je situace, kdy společnost není primárně determinována religiozitou a jejími projevy.

Připomeňme, že jakkoli je osvícenská produkce brněnské tiskárny velmi zajímavá, se svými dvaceti edicemi představuje okrajovou záležitost v její produkci.

Další limity vyplývaly z vnitřního nastavení soudobé židovské společnosti. Na to, že se nové žánry včetně osvícenské literatury prosazovaly velmi pomalu a jejich čtenářská recepce byla vlažná, poukazuje i Tamás Visi.¹⁷ Připomíná paralelní koexistenci haskaly, liturgie a osvícenské literatury a nabízí i vysvětlení, proč mohly tyto tak rozdílné žánrové a tematické kategorie existovat vedle sebe, aniž by se vzájemně ohrožovaly. Vychází z polysystémové teorie rozpracované literárním vědcem Itamarem Even-Zoharem.¹⁸ Rabínská literatura, resp. halacha obecně, požívala největší vážnosti bez ohledu na to, že byla určena elitní minoritě. Naopak v očích této elitní minority byla literatura maskilim periferním systémem, který nemohl tradiční postavení rabínské literatury na vrcholu literárního polysystému ohrozit. K marginalizaci jiné či nové literatury užívaly rabínské elity osvědčené prostředky, například písemnou (ex)komunikaci, kázání, haskamot. Na postoji Mordechaje Beneta, moravského zemského rabína a tehdejší největší autority moravských Židů, ukazuje T. Visi i další limity, na které šíření světské vzdělanosti zprostředkovávané i knihami naráželo.¹⁹

Zatímco principy knihtiskařského řemesla byly v zásadě stejné, ekonomické faktory tiskárny, nakladatelské strategie a koneckonců i čtenářské zvyklosti jsou kulturně podmíněné. I přes přibližování většinové nežidovské společnosti a židovské menšiny ve sledovaném období pozdního 18. století jsou mezi oběma skupinami patrné rozdíly. Ekonomické determinanty jsou dané méně početnou cílovou skupinou (demografické limity), jejím jiným sociálním rozvrstvením i odlišnou úrovní čtenářské kultivovanosti (kulturní limity).²⁰ Soudě podle tiskařské

¹⁷ Visi 2013. T. Visi aplikoval Even-Zoharovu teorii na systém rabínské literatury na Moravě zhruba v první čtvrtině 19. století, můžeme jej ale v zásadě použít i na produkci moravské tiskárny. T. Visimu vděčím za upozornění na Even-Zoharovu teorii.

¹⁸ Ve stručnosti Even-Zoharova teorie polysystémů chápe literaturu jako polysystém. Popisuje různé způsoby produkce textu i jeho recepce; tyto faktory ovlivňují a tvoří literární systém. Vedle sebe pak paralelně existují různé literární systémy, tedy různé žánry, které jsou hierarchicky organizované podle určité prestiže a následně vytvářejí polysystém. Hierarchie systémů ovšem není pevně daná, což vytváří dynamiku mezi různými subsystémy a vysvětluje jejich koexistenci. Podrobněji viz souborné vydání Even-Zoharových studií v monotematickém čísle časopisu *Poetic Today*, Even-Zohar 1990. Even-Zoharova teorie vykazuje podobnosti s Darntonovým komunikačním okruhem.

¹⁹ Některé jeho závěry by bylo možno doplnit konkrétními daty o osvícenské produkci na Moravě.

²⁰ Podrobně Sládek 2020a, zejména s. 127–130, Sládek 2021. Děkuji doc. Pavlu Sládkovi za zásadní postřehy k tématu.

produkce jediné místní hebrejské tiskárny byli moravští Židé jakožto čtenáři velmi konzervativní, nedospěli ještě k extenzivnímu čtení a modernímu chápání čtenářství.²¹ Jako celek byla židovská komunita velmi tradiční, málo rozvrstvená a málo akulturovaná. Ostatně akulturace je jev typický především pro městskou společnost, většina moravských Židů přitom žila rozptýleně v menších městech a obcích. Šlo převážně o tradičně orientované Židy pevně integrované v jejich venkovských komunitách, kteří neměli potřebu se vymezovat vůči modernitě spojené s městským životem; jejich nízká míra akulturace k majoritní společnosti byla demograficky podmíněná.²² Srovnání s tiskárnami v Praze nebo Vídni, které se nabízí, je tedy pro brněnskou tiskárnu trochu znevýhodňující – tato větší města jistě měla vzdělanější a akulturovanou vrstvu obyvatelstva, u níž můžeme předpokládat náročnější čtenářství.²³

Velmi důležité místo měly v produkci tiskárny spisy soudobých moravských autorů, především halachistů. Ta mohou být základem k novému pohledu na moravský hebrejský knihtisk, protože právě tímto druhem produkce vyniká moravský hebrejský knihtisk například ve srovnání s nejbližší pražskou tiskárnou.²⁴ Soudobá halacha je v její produkci zastoupena méně významně než v brněnské tiskárně, a naopak se v Praze tiskly žánry, které se v Brně vůbec nevyskytují, jako např. kázání, polemiky, příležitostné spisy. Tisky soudobých moravských halachistů jsou příkladem kulturního či intelektuálního kapitálu, vzešlého z místních ješiv, který mohla Morava soudobému aškenázskému halachickému diskurzu nabídnout; tento kapitál také moravská tiskárna částečně využila a dále šířila.

Graf č. 5: Žánry v pražské produkci 1753–1803²⁵

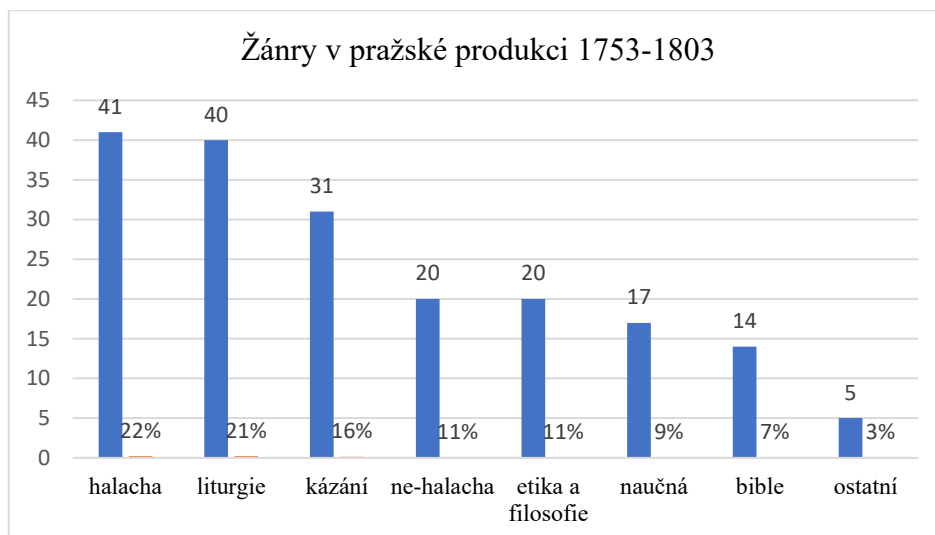
²¹ Viz i kvantifikační analýzy hebrejské učené literatury Pavla Sládka zpochybňující tezi o „lidu knihy“ v předchozí poznámce.

²² Oproti Čechám, které tvořily jedinou správní jednotku s centrem Prahou, vzniklo na Moravě 52 autonomních židovských obcí. Podrobněji viz Kestenberg-Gladstein 1969, s. 8–10; Miller 2015, s. 40–67. Malá akulturace jednotlivců přitom nevyklučuje funkční integraci židovských obcí do státní správy. Základy tehdejšího židovského náboženského života ovšem otřásl frankistické hnutí, které mělo na Moravě mnoho stoupenců. K akulturaci zejména Feiner 2004, *passim*.

²³ Ale stále příliš malou na uživení tiskárny – i v daleko sekularizovanějším a asimilovanějším Berlíně se hebrejská tiskárna pracující pro osvícenskou Freischule živila prodejem kalendářů. K tomu viz Lohman 2006, s. 34.

²⁴ Ve Vídni se pravidelně tisklo až od roku 1794.

²⁵ Tuto statistiku předkládám na základě dat z Vinogradova *Thesauru*. Pražskou produkci jsem rozdělila do stejných žánrových kategorií jako brněnskou; žánry, které se v Brně netiskly, mají vlastní kategorii.

Soudobá halachická literatura moravských autorů byla specifickým znakem moravské tiskárny. To je zároveň klíč k pochopení významu tiskárny pro židovské obce na Moravě, ale i k jejímu obchodnímu neúspěchu. To, že do velké míry tiskla právě soudobou halachu, ukazuje pevné zakotvení moravských Židů v tradičním judaismu a zároveň jejich nezájem o jinou literaturu. Okruh publikujících halachistů se ovšem postupně vyčerpal, a to jak po materiální, tak po mentální stránce.

Pokud jde o protipóly rabínské halachické literatury, tedy filozofii, osvícenskou a naučnou literaturu, tzv. světské vědy, je sice nanejvýš zajímavé a pozoruhodné, že druhá vydání několika spisů významných maskilim (Mendelssohn, Friedländer, Lindau) vyšla právě v Brně a ne v osvícenských centrech jako Praha, Königsberg nebo Vídeň. Nejspíš však o ně byl jen malý zájem, alespoň se zdá, že tiskárně zisk nepřinesla, jestliže několik let poté zkrachovala. To také není překvapující, jak víme z několikrát zmiňovaného příkladu Orientalische Buchdruckerei; ostatně i Shmuel Feiner připomíná, že haskala jako hnutí zůstala záležitostí víceméně elitní minority a nedokázala oslovit širší společenské vrstvy.²⁶

Při hodnocení činnosti tiskárny a jejího přínosu, i při obecnějších úvahách o situaci hebrejského knihtisku v předmoderní době je třeba mít na paměti, že obecně není přelom 18.–19. století dobou rozkvětu hebrejského knihtisku. Ten naopak v západní a střední Evropě oslabuje, postupně upadá a centra hebrejského knihtisku se přesouvají na východ (Litva, Polsko).²⁷ Důvodem byl jednak malý trh, který se postupně zmenšoval i tím, jak Židé četli víc a častěji v jiných evropských jazycích,

²⁶ Feiner 2004, s. 322–324; Schatz 2009, s. 13–14.

²⁷ Souhrnně Rosenfeld 1988; Grunberger 1988; Hill 2013; Schrijver 2017; podrobněji Gries 2014.

a dále akulturace, asimilace, a opuštění jidiš.²⁸ Z hebrejských dílen se nadále mohla uživit buď dílna jasně profilovaná (Rödelheim a liturgie), s propracovaným a promyšleným edičním plánem (Praha a Landauova tiskárna), nebo velkopodnik s bohatým tiskařským a nakladatelským zázemím a funkční distribuční sítí (Viedeň a Schmid), jimž menší dílny, k nimž patřila i neumannovská a Rossmannova dílna, nemohly konkurovat.²⁹ Nezapomeňme přitom, že i Landau tiskl a vydával především tradiční literaturu (Talmud, *Mišnajot*) a ve své době už nekonfliktní edice Bible s překladem do němčiny M. Mendelssohna a jeho okruhu.

Opomenout nelze ani situaci hebrejštiny a jidiš v tomto období. Jidiš byla zejména pro maskilim podřadným jazykem, resp. žargonem, a propagovali hebrejštinu. Ta však – zatím – nebyla s to stát se moderním literárním a vzdělávacím jazykem. Ačkoli se znalost hebrejštiny i díky snahám maskilim prohlubovala, byla stále jazykem elitní skupiny učenců. Hebrejšтина na konci 18. století tak nemohla splnit úkol, který ji uložili maskilim, již byli sami minoritou.³⁰ Hlavním projektem židovských osvícenců bylo přetvoření hebrejštiny, svatého jazyka, v moderní a svébytný jazyk židovského národa v diaspoře.³¹ Vzorem moderního židovského učence byl učenec ovládající hebrejštinu, němčinu, případně další světové jazyky. Maskilim vycházeli z vícejazyčného prostředí, Mendelssohn svá zásadní díla psal v němčině, a ostatně ani on ve své době nepředpokládal, že by se hebrejšтина stala živým mluveným jazykem. Za těchto okolností se koncem 18. století a na začátku následujícího století hebrejšтина jako mluvený jazyk neprosadila.³² I proto, a samozřejmě i v důsledku akulturace, od začátku 19. století probíhala odborná i vyšší literární komunikace v němčině.

V této souvislosti se nabízí paralela s češtinou a jejím vztahem k němčině.³³ Situace a postoj první generace národních obrozenců poslední třetiny 18. století a začátku

²⁸ K tomu Walet 2006; Shavit 1993.

²⁹ Kvůli neschopnosti konkurovat Schmidově firmě skončil např. Josef Hraschanky, činný ve Vídni v letech 1785–1806. O obchodních sporech Schmid a Landaua viz Cermanová 2012, s 230–236.

³⁰ K tomu především Shavit 1993. Za upozornění díky Olze Sixtové.

³¹ Nejpodrobněji vysvětluje výzvy, před nimiž maskilim stáli, Andrea Schatz v Schatz 2009. Přehledně zejména úvod, s. 11–20.

³² Vlastně se neujala ani jako literární jazyk, připomeňme krátkou dobu, po níž vycházel *Me'asef* (1784–1811, a to ještě s přestávkami), v případě *Jidišdajtše monašrift* to bylo dokonce pouze šest měsíců v roce 1802. V jeho případě ovšem převládaly v důvodech krátkého vydávání ideové a generační spory mezi mladými osvícenci a konzervativními tradicionalisty v Praze.

³³ Za diskusi k tématu děkuji Olze Sixtové. Bez jejích postřehů by tato práce nevznikla.

19. století, byly v zásadě obdobné, jako vztah maskilim a hebrejštiny.³⁴ Obrozenci a vlastenci, kteří se snažili postavit češtinu na roveň němčině a obnovit ji jako jazyk literární komunikace, představovali elitní menšinu. Teprve poté, co se užívání češtiny jako kulturního jazyka díky jejich aktivitám rozšířilo i mezi širší vrstvy, přestala být „ezoterickým jazykem vyvolených“ a následně se stala i jazykem odborné a krásné literatury.³⁵ Toho hebrejštiny dosáhla až mnohem později, na přelomu 19. a 20. století v souvislosti se vznikem myšlenky sionismu a následným přistěhovalectvím do tehdejší Palestiny.³⁶

³⁴ Na jistou podobnost haskaly v českých zemích s osvícenstvím poukázala několikrát Ruth Kestenberg-Gladstein, viz Kestenberg-Gladstein 1964, s. 302–304 (zde především v souvislosti s důrazem na národní historii).

³⁵ Takto Macura 2015, s. 139, a dále s. 140–147.

³⁶ K tomu Shavit 1999; Schatz 2009, s. 13; podrobněji Sáenz-Badillos 1996, s. 267–280.

Část III – Knihy

12 Bibliografie moravských hebrejských tisků

Úvod

Bibliografický soupis moravských hebrejských tisků je chronologicky řazený analytický popis jednotlivých edic, které vyšly v Brně a v Mikulově v neumannovské a Rossmannově tiskárně v letech 1754–1803. Tento soupis spolu s dříve publikovaným soupisem tisků Jicchaka Prostitze v Prostějově¹ přináší kompletní bibliografii moravského hebrejského knihtisku. Prameny k jejímu sestavení jsem popsala v kapitole věnované metodologii.² Soupis obsahuje záhlaví, jmenný a bibliografický popis (názvové údaje, tiskařské údaje, rozsah, formát), věcný popis (žánr, téma), typologicko-typografický popis (popis dekoru a písma). Popis edice dále zahrnuje bibliografický odkaz, soupis všech zjištěných dochovaných exemplářů, transkribované významné části titulního textu nebo paratextů a rozpis rámcových částí knihy včetně haskamot. V poznámce uvádím fakta týkající se autorů, přispěvatelů, předchozích nebo následujících edic, odlišnosti zjištěné oproti bibliografickým soupisům, případně provenienční poznámky k exemplářům.

Struktura soupisu

Bibliografii moravských hebraik rozdělují na čtyři části odpovídající časovým obdobím, kdy tiskárnu vedli čtyři různí tiskaři, jejichž činnost na sebe navazovala a nepřekrývala se: zakladatel tiskárny František Josef Neumann (Brno 1754–1760), vdova Anna Františka Neumannová se synem a zároveň faktorem Františkem Leopoldem Neumannem (Brno a Mikulov 1761–1767), syn zakladatele Josef Karel Neumann (Brno 1781–1797) a konečně Josef Rossmann (Brno 1797–1803). Kromě hlediska tiskařského je tak dodrženo i hledisko chronologické.

Soupis je řazen podle atribuce výše uvedeným tiskařům a zároveň chronologicky podle křesťanského kalendáře. Přesné datum tisku až na výjimky tisky neuvádějí. V záhlaví soupisu je uveden letopočet, v rámci jednoho roku tisky řadím abecedně podle hebrejské abecedy. Výjimku z abecedního řazení v rámci jednoho roku představují pouze tisky, jejichž vydání časově muselo předcházet jinému tisku (kalendáře). Pokud je v impresu uveden křesťanský i hebrejský letopočet, který se

¹ Viz Jelínková 2012b.

² Viz odd. 1.3.

liši kvůli rozdílnému začátku židovského a křesťanského kalendáře, uvádím oba letopočty.

Dosud nevidované edice jsem doplnila na základě autopsie během průzkumu exemplářů brněnských tisků (fragment kalendáře 1754, č. 1), archivních materiálů (kalendář 1783, č. 31) nebo katalogů (*Ḥanoch la-na 'ar*, 1767, č. 25, *‘Eš ḥajim* 1800, č. 94, tabulky). Některé edice uváděné Vinogradovým *Thesaurem* jsou buď nedochované, nebo pochybné. Pochybné edice označuji symbolem hvězdičky * bez čísla, edice nedochované, ale pravděpodobně existující, symbolem hvězdičky s číslem a s vysvětlující poznámkou. Na omyly v bibliografiích nebo katalozích upozorňuji u příslušné edice. Vinogradův soupis dále uvádí několik edic, které zcela jistě v Brně nebo Mikulově nevyšly (*Roš Josef, Mordechaj und Ester, Naḥal eškol*); ty řadím chronologicky na konci soupisu s vysvětlující poznámkou.

Struktura záznamu

V rámci jednotlivých časových období, která odpovídají činnosti různých tiskařů, čísluji záznamy návazně. Každý záznam představuje popis edice. Chybějící údaje zjištěné z jiných zdrojů než z tisku uvádím v hranatých závorkách, v kulatých závorkách uvádím přepočten hebrejského letopočtu (resp. delší části příslušného roku). Základní strukturu záznamu přebírám z Vinogradova *Thesauru* (záhlaví, jmenný popis, věcný popis, rozsah, formát). **Záhlaví** obsahuje číslo záznamu, název hebrejskými literami, **jmenný popis**: transkribovaný název, místo vydání a tiskařské údaje, rozsah a formát, případně rozměry (neuvádím signatury složek), údaje o další autorské odpovědnosti (editor, vydavatel, někdy doplněno z peritextů). Popis edice dále obsahuje **věcný a analytický popis**: žánr/téma; jazyk; transkribované impresum tak, jak je uvedeno v tisku ve všech jazykových variantách, tj. v hebrejštině, jidiš, němčině, latině; chronogram; bibliografické odkazy; dochované exempláře; odkaz na digitální kopii; transkribované významné části titulního textu; kolofon; haskamot; rozpis částí; typologicko-typografický popis včetně popisu písma; popis knižního dekoru; bibliografické či provenienční poznámky. Způsob popisu tisků jsem podrobněji popsala v kapitole věnované metodologii.³

³ Viz odd. 1.4.

Zkratky používané v soupisu uvádím v částech nazvaných Zkratky, resp. Soupis pramenů a použité literatury (zkratky bibliografických odkazů).

12.1 Bibliografický soupis moravských hebrejských tisků

סליחות*

Slihot. Brno, Anna Franziska Neumannová 511 (1751). 1, 40, 51–93 ff, 4° (BHB), [1], 93 ff (NLI)

Ž: Liturgie. Modlitby. Slichot

B: BHB 000307558, Vinograd neuvádí (viz Vinograd 15), Yudlov 1984 č. 450 (1761)

Uvádí pouze BHB a katalog NLI (E NLI R 8=75 A 1428), a to podle chybného čtení chronogramu לתמונו לטובה tj. 1751 místo správného לתמינו לטובה tj. 1761. Vinograd 15 upozorňuje na chybnou dataci i v M. Rosenfeld, *Ha-dfus ha- 'ivri mi-rešito 'ad šnat 5708 (1948)*, Jerušalajim 1992, č. 652, rok 1751.

P: Tiskařka označena jako *almana*, vdova, ale František Josef Neumann zemřel až 1760.

František Josef Neumann, Brno 1754–1760

1754

1

לוה

Luah. Brno, František Josef Neumann [515, před 17. 9. 1754]. Fragment, dochovány pouze 2 listy

Ž: Kalendář pro židovský rok 515 (tj. 17. 9. 1754 – 5. 9. 1755)

J: Jidiš, hebrejščina

I: *Nidpas ba- 'ir ha-mehulala Brin. Gedrukt baj dem privilegirtn buch druķr und handlr Frans Jozef Nojman.*

B: Vinograd 1, Freimann s. 35, Nosek neuvádí, BHB neuvádí

E: ŽMP 2479 fragment (2 listy: TL, rub titulního listu, 1 list přilepen na předešlý) vevázan k exempláři *Šava 'ot* (viz č. 11) z knihovny ŽMP, sign. 2479

T: Tištěno kvadrátním písmem 4 mm (název, letopočet, impresum, jméno panovnice na TL), jidiš písmo 3 mm (použité i pro hebrejštinu na TL), jinde v textu kvadrátní ve funkci vyznačovacího, jidiš písmo i pro hebrejštinu. Hebrejský TT tištěn střídavě kvadrátním a jidiš písmem.

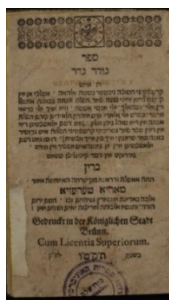
D: TL orámován tordovanou linkou L1, ve středu horní části linky razítko R1. Jednotlivé části TT odděleny jednoduchou linkou.

TT: *Luaḥ ḥadaš li-šnat TQT“W we-le-mispar gadol ḥamešet alafim we-ḥameš me'ot we-ḥamiša ašar le-bri'ut ha-'olam. ... We-ha-nošrim mathilim le-manot mi-šana ḥadaša šelahem de-hajnu mi-JH (18) ṭevet elef TŠN“H (1755) le-misparam. ... 'Im kol ha-jamim ṭovim u-moladot u-tḳufot we-seder hoša 'not we-ḥagot we-mo'adim šel ha-nošrim we-chol ha-jeridim ha-šajachim li-medinot Ungarn Pehem u-Mehren gam kšat jeridim mi-še'arej medinot kmo Aškenaz Pohlin u-Šlezien. We-ha-kol be-hedur jafe be-nijar lavan be-'otjot ḥadašot be-sidur na'e u-be-tachlit ha-jofi ašer lo haja mi-qedem.*

P: E ŽMP z knihovny Židovské obce v Praze, z osobní knihovny Wolfganga Wesselyho (1801–1870), viz Jakobovits 1927, s. 18).

1755

2

גודר גדר

Goder geder. Brno, František Josef Neumann 515 (1755). 36 ff, 8° (Vinograd 12°), 4 listy ve složce, 16 x 9,5 cm

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Modlitby pro válečné doby

J: Hebrejšтина, překlad jidiš (Soxberger: Western Yiddish)

I: *Gedrukt in der k̄eniglichn št̄at Brin taħat memšelet we-darmana [sic] ha-ķajsarta ha-mejuħešet Maria Ťerezia ... Gedrukt in der K̄oniglichen Stadt Brunn. Cum Licentia Superiorum.*

B: Vinograd 2, Freimann s. 35, Soxberger s. 80 č. 2, BHB 000330664

E: NLI 0= 35 V 3463

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE47620929

T: Tištěno hebrejsky (úryvky ze žalmů a Bible), pod nimi překlad do jidiš tištěný jidiš písmem, citáty částečně kvadrátním a částečně jidiš písmem (na rubu TL), (10 řádků jidiš písma 4,1 cm, 10 řádků kvadrátního s vokalizací 7,3 cm). Jidiš písmo netypicky použito částečně i pro text v hebrejštině (impresum, údaje na titulním listu, předmluva).

D: V horní části titulního listu trojitá širší linka sestavená z ozdůbek (uprostřed pletencová linka L3, nahoře a dole linka z O2 a O3), v horní části linky uprostřed razítko R1. TT hebrejsky (název, místo vydání, jméno panovnice) a jidiš, impresum i německy a latinsky. F. 2b a f. 36a dvojitá linka sestavená z O3 široká 8mm.

TT: *Kreftige tšuve-gebeter be-ša 'at milħama welche man in kriges cajt ajne ša 'a for tfilat minħa be-kawana mitpalel zajn zoln. Nemlich ale anšej majse wi ojch ale frume wajbr bifrat ale melamedim mit ihren talmidim kodem tfilat mincha in di šul gehen zolen Got dem almechtigen dize in dizen sefer for gešribene kreftige tfilot mit groser kawana vor tragen ich bin ejch mavtiaħ doz ez got dem almechtigen ejn an genemiš opfer zajn wirt.*

R: F. 2a-2b *Haķdama oder far bericht*, následuje vlastní text.

P: Jediné vydání. Název dle Ez 22:30 (Hledal jsem mezi nimi muže, který by **zazdíval zed'** ...). Předmluva anonymní, vysvětlení názvu, připomínka Žalmu 106:23, modlitby pronášené se zaujetím pomáhají odvracet Boží hněv, spravedlivý svou modlitbou zmůže mnoho, člověk může vytvořit zed' pomocí modliteb a válečné zlo přestát s prosebnou modlitbou. Modlitby v době válek, vybrané pasáže ze Žalmů s paralelním překladem do jidiš pod textem, které se mají recitovat hodinu před odpolední modlitbou *minħa*.

P: E NLI věnován společností přátel Hebrejské univerzity ve Varšavě z odkazu Josefa Chazanovicze 1925.

ליקוטי צבי

Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu (1683–1767): *Liḳuṭej Švi*. Brno, František Josef Neumann 515 (1755). 131 ff, BHB 8°, ale E ŽMP 12° (podlouhlý formát, nebo 16°?), 16 x 6 cm

Ž: Liturgie. Zvláštní příležitosti. Výběr modliteb a úryvků z etických spisů

J: Hebrejština, instrukce jidiš

I: *Gedruckt in Brünn. Cum Licentia Superiorum. Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin baj Frans Jozef Noj Man.*

B: Vinograd 3, Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 2, Yudlov 1984 č. 309, BHB 000144794

E: ŽMP 12.050 M, ŽMP 35.122, ŽMP 65.594, Rajhrad R-A II d 33, NLI 2002 F 278 (mikrofilm), NLI R 8= 87 A 577 (defektní exemplář, chybí f. 13, a ff 110–119), NLI R 0= 75 A 1744 (z Mehlmannovy sbírky, defektní exemplář, chybí ff 48–84, 87–94)

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem (TL a instrukce), jidiš písmem instrukce a vysvětlení v jidiš, instrukce částečně i v hebrejštině Raši písmem. Obrácené פ *pe* používané pro ligaturu *el* (f. 5a, 41a), samostatná ligatura *el* také v kvadrátním. Kvadrátní písmo 4 mm (10 řádků 8 cm), 2 mm (10 řádků 4,5 cm), Raši písmo 2 mm (10 řádků 4 cm).

D: Typografický TL, v horní části razítko R1, napravo a nalevo od něj čtveřice ozdůbek O2, pod ní název kvadrátním a další text Raši písmem, impresum odděleno jednoduchou linkou. Na rubu titulního listu u horního okraje linka z O2, uprostřed linka L1, identická na f. 11b, 62b, 88a. F. 11a ozdůbky O2 sestavené do kosočtverce, f. 17b lišta sestavená z O3 lemujících linku L3, identická linka f. 26a, f. 46a linka L3, f. 122b dvojitá linka L1, f. 116 dvojitá linka z hvězdiček, f. 129b linka sestavená z hvězdiček.

TT: *Sefer Liḳuṭej Švi ma-še nidpas kvar be-ḳ“ḳ Fjorda ‘al jedej ha-madpis Švi Hirš ben ha-r’r Ḥajim ... aval hidpis be-lo sidur ... raḳ laḳaṭ et ha-tfilot ... min r“ḥ elul*

'ad haq ha-šavu 'ot we-'et 'ata bati le-hadpis šenit we-hišagti ke-sidran kdej še-kol ehad juchal limšo mevukašo bli hipus u-be-kerech katan kdej še-juchal set be-entachto. We-ha-kol be sidur we-hidur na'e. Be-'otjot jafot be-nijar lavan u-djo šachor ka-'ašer 'ejnejchem ro'ot 'al ken ušu gušu hušu kaspejchem al teħusu le-haniaħ bracha be-vatejchem li-r'ot be-simħat bnejchem u-vnotejchem amen.

P: Podle titulního listu jde o druhé vydání, ve skutečnosti je toto vydání čtvrté. Odkazuje na předchozí vydání ve Fürth 1755 (BHB 000144793), první Wilhermsdorf 1738 (BHB 000325618), dále Sulzbach 1744 (BHB 000144792). V roce 2002 dražila aukční síň Kestenbaum exemplář ze sbírky knihovny Beth Din v Londýně, odhadní cena 1000–1500 USD. E ŽMP 12.050 s rukopisně doplněným TL a některými dalšími listy.

4

סדר הסליחות של שובבים ת"ת

Seder ha-slihot šel šovavim t''t. Brno, František Josef Neumann 515 (1755). 47 pp, 8°

A: Pinchas ben Kalonymos z Mattersdorfu, editor a nakladatel

Ž: Liturgie. Slichot. Modlitby pro zvláštní příležitosti (v přestupném roce)

J: Hebrejščina, instrukce v jidiš

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin baj Franz Jozef Noj Man. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *Šuvu banim šovavim jašuv el h' vi-jeraħemhu* (Jer 3:22)

B: Vinograd 4, Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 4, BHB 000307745

E: ŽMP 24.870, ŽMP 24.870a, NLI S 23 A 2731

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002026905/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním, instrukce v jidiš písmem jidiš, místy jidiš písmo použito i pro hebrejské výrazy v instrukcích. Obrácené פ pe používané pro ligaturu *el*.

D: TL orámován linkou z O3, v horní části linky razítko R1, impresum odděleno jednoduchou linkou. Text TL kvadrátním (název, autor a místo vydání) a Raši písmem. F. 47b, poslední potištěná strana, linka z O2.

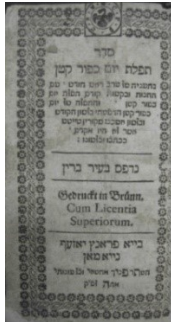
TT: *Seder ha-slihot šel šovavim t“t nidpas kvar mi-kama šanim še-‘avru ... we-gamarti be-libi le-hadpis pa ‘am šenit we-hosafti sliha aḥat meḥol’at blaṭern ... ma-še-ḥiber ... Šim‘on z“l ... Zalman Fiš Hof mi-Win le-‘omram be-chol tefuṣot Jišra‘el ḳodem ha-pizmon ... be-tocha nichlal šem šel ... Neḥunja ben ha-Ḳana we-hosafti pizmon eḥad ma-še-ḥiber ... Moše Mendels mi-Ḳraḳa ... be-nigun ḥoneni h’ ḥoneni we-‘aḥ[ar] k[ach] hosafti be-ḥotem šmi Pinḥas ben Ḳalonymos mi-Maṭers Dorf ...*

R: *Be-farašat šemot ... Slaḥ lanu ...*, f. 34b–39a *sliha le-ḥolej blaṭern*, f. 39b–41b *pizmon be-nigun ḥanejnu ... še-ḥiber Moše Mendls mi-Ḳraḳoj*, f. 42a–46a *sliha še-ḥiber ... Pinḥas ben mwahr“r Ḳalonymos z“l mi-Maṭers Dorf*, f. 46b *we-‘aḥar kach omrim ...*, f. 47b ... *šir ha-ma‘alot ...*

P: Kající modlitby pro postní čtvrtky v týdnech, kdy jsou čteny oddíly Tory *Šemot, Wa-jera, Bo‘, Be-šalaḥ, Jitro, Mišpaṭim, Truma, Tešave* (akronym *Šovavim t“t*), praxe spojená s kabalou. Dle TT druhé vydání, obsahuje též slichu proti epidemii neštovic (*blaṭern*) Šimona Zalman Fišhafa Auerbacha z Vídně (zemřel 1638), *pizmon* k epidemii neštovic Mošeho ben Ješaji Menachema Mendelse z Krakova (1574–1641), který byl po r. 1620 krátce vrchní rabín v Praze, a slichu Pinchase ben Kalonyma z Mattersdorfu také pro nemocné neštovicemi (f. 42a–46b), Davidson 1924 (I), s. 242, č. 5262). Slicha uvádí jednotlivé prohřešky a přestupky (inc. *im be-‘awon ...* pokud člověk pohlédl na ženu a měl z toho potěšení, pokud klel a hádal se, nevěnova čas Tóře, mstil se a nenáviděl, neposlechl rodiče, prolil semeno nadarmo, ležel se ženou) a prosí Hospodina za odpuštění a vyléčení, mezi jednotlivými verši refrén *le-j“ Elohejnu ḥaṭanu al na ripe na lanu* (vůči Hospodinu jsme zhřešili, uzdrav nás). Pinchas Auerbach byl podle TT editorem a nakladatelem tohoto vydání. Jeho slicha byla sepsaná v roce 1634 během epidemie neštovic ve Vídni, vyšla poprvé samostatně Frankfurt/Main 1711 (BHB 000107899) pod názvem *Miš‘on la-jeladim*, poté byla součástí různých vydání slichot – Wilhermsdorf 1714 (BHB 00018271), Altona 1727 (BHB 000307549). Zmiňovaná předloha vydání v Brně nezjištěna. Tisk musel být vytištěn před 22. 8. 1755, zmiňuje jej dopis pražského hebrejského cenzora F. Haselbauera (A NKP, XVIII F 10, ff. 122–123. Další vydání Praha, Elsenwanger 1794 (BHB 000183261)

a Brno, Rossmann 1798 (BHB 000183259). E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef). Vpisek na TL „Dieses Buch ist zu gehörig den Löbl Pick“.

5

סדר תפלת יום כיפור קטן

Natan Neta Chazan z Prostějova (posl. třetina 16.–17. stol., překladatel?): *Seder tfilat jom kipur kaṭan*. Brno, František Josef Neumann 515 (1755). 60 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti (postní den)

J: Hebrejština s překladem do jidiš a instrukcemi v jüdischdeutsch, (Soxberger: modern German in Hebrew letters), místy tajtš

I: *Nidpas be-ir Brin baj Frans Jozef Noj Man. Gedruckt in Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *Haṭter panejcha mi-ḥataj we-chol awonotaj mḥ[h]e* (Ž 51:11), 515, tj. 1755 [správně: haster הַסְתַּר, sazečská (?) záměna tet ט a samech ס]

B: Vinograd 5, Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 1, BHB 000307813, Soxberger s. 80 č. 1

E: ŽMP 13.149, ŽMP 28.354, ŽMP 41.660 (konvolut s 'Amudej *gavra*, oba exempláře z ŽMP pouze 56 ff, chybí 4 poslední ff), NLI R 8= 41 A 1532

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990018054250205171/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a částečně jidiš písmem, překlad a instrukce písmem jidiš. Hebrejština částečně tištěná jidiš písmem (části TT).

D: TL zarámován linkou z O2 oboustranně lemující tordovanou linku L1, v horní části linky razítko R1, impresum hebrejské odděleno jednoduchou linkou od německého.

TT: *Seder tfilat jom kipur kaṭan be-ta'anit šel 'erev roš ḥodeš im tḥinot u-bakašot kodem tfilat jom kipur kaṭan we-ha-tfila šel jom kipur kaṭan hidpasti bi-lešon ha-kodeš u-bi-lešon aškenaz še-ḳorin tajtš ašer lo haju kedem be-kitvo u-bi-lešono.*

P: Není jisté, zda jde o překlad Natana Nety Chazana z Prostějova. Jeho jidiš překlad *Seder tfilat jom kipur kaṭan* vyšel Amsterdam 1687 (Steinschneider sl. 425 č. 2791) a Praha, Katzové 1692 (Steinschneider sl. 423 č. 2771, Vinograd, Praha 616, 23 ff jako *Tfilot 'erev roš ḥodeš*). Jiné překlady do jidiš Dyhernfurt 1701 (Steinschneider č. 2774) a Praha 1713 (Steinschneider č. 2779). Natan Neta Chazan je také autorem komentáře k *Tehilim* (Prostějov, Prostitz 1605, BHB 304553). K překladateli Steinschneider sl. 2035 č. 6625; Benjacob jud 120, tav 745; Freimann 1923, s. 41.

6

סדר קריאת שמע על מטהו

Seder kri'at šema 'al miṭato. Brno, [František Josef Neumann] 515 (1755). 22 ff, 4° (ŽMP katalog 8°)

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti

J: Hebrejšтина s překladem a instrukcemi do jüdischdeutsch, *tajtš* v kombinaci s moderní němčinou

I: *Gedrukt in der k̄eniglichen štaṭ Brin. Gedruckt in Brünn. Cum Licentia Superiorum*.

B: Vinograd neuvádí, Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 3, BHB neuvádí. Eviduje pouze Nosek

E: ŽMP 65.595

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním, jidiš písmem jidiš, Raši písmo částečně v impresu. Obrácené *᠑ pe* používané pro ligaturu *el*.

D: TL orámován složenou linkou: v horní části pletencová linka L3, po stranách a dole dvojitá linka z O3, v horní části linky zakomponováno razítko R1. F. 22b, poslední potištěná strana, viněta sestavená z O1.

TT: *Seder kri'at šema 'al miṭato im kama mizmorim le-hasir me-'adam kol hirhurim ra'im. Gam ha-widuj ha-gadol ašer me-ḥujav ha-'adam le-hithareṭ 'al ha-ḥaṭa'im we-ha-zdonot. Ki we-haj mi še-ja'aše zot ha-ḳ"b"ḥ jimḥol lo et ha-*

'awonot. Be-chen hu be-kerech kačan le-ma'an jiša be-ḥeḳam hen kačan we-gadol be-chen 'al kaspechem al teḥusu we-tezaku la-'alot Jerušalajim amen.

P: E s přívazkem několika listů rukopisu (aškenázská polokurziva, 18. století, liturgie?)

1756

7

מחזור חלק ראשון כמנהג פיהם פולין מערהרין וריסין

Maḥzor ḥeleḳ rišon ke-minhag Pehem Polin Merhrin we-Rejsen. Brno, [František Josef Neumann] 516 (1756). 1, 9, 2–153 ff (prvních 10 ff snad špatně svázáno?), 4°, 18 x 15 cm

Ž: Liturgie. Machzor. Modlitby pro sváteční dny (Roš ha-šana, Jom kipur im sliḥot). Obsahuje *Hadrat kodeš*

J: Hebrejština s překladem a instrukcemi v jidiš (*Hadrat ḳodeš*)

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *Šome'a tefila 'adejcha* (Ž 65:3)

B: Vinograd neuvádí (snad Vinograd 21, 1766?), Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 5, BHB neuvádí (s poznámkou a odkazem u dílu 2: díl 1 viz Yudlov 1984 č. 329). Eviduje pouze Nosek

E: ŽMP 28.585a/140.415, NLI R 8= 75 A 1122 (první i druhý díl)

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm (10 řádků 7,2 mm), 2 mm a 6 mm (výjimečně jako vyznačovací), jidiš překlad a instrukce v jidiš jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4 mm), Raši písmo 2 mm (TL), antikva a švabach (TL). První použití vyznačovacích kvadrátních plných liter 12, 14 a 16 mm včetně ligatur, typograficky rozmanitější sazba, první (a poslední) užití ilustrací pro znamení zvěrokruhu), první užití vinět.

D: TL zarámován linkou složenou z O5, ve středu horní části razítko R1. V textu devět drobných dřevořezových ilustrací 28x28 mm znázorňujících znamení

zvěrokruhu: f. 62v, 63rv, 64rv, 65rv. Ligatury El (25 x 10 mm) a J (24 x 16 mm), f. 3v celostránková menora – *šiwiti* (178 x 140 mm) sestavená z typografických ozdůbek a linek (tordovaná linka L1, ozdůbky O6, O7, O9) zarámovaná lištou z O11 a O8), f. 153b viněta V1, f. 106a viněta V2. V textu místy ozdůbky O1.

TT: *Maḥzor ḥeleḳ rišon ke-minhag Pehem Polin Merhrin we-Rejsen u-bo nichlalu tḥilot šel jamim nora'im še-hem roš ha-šana we-jom kipur. 'Im sliḥot we-'im še'arej tḥilot ha-šrichot le-'otan ha-jamim mi-tḥilatan we-'ad sofan. ... We-'im še'ar tḥilot ašer lifnejhem be-maḥzorim lo nimš'u we-'im ha-pejruš bi-lešon tajtš le-havin tochen 'injanej ha-pijuṭim ... u-bifraṭ le-hamonej 'am še-'ejnam regilim bi-lešon ha-ḳodeš juchlu le-havin ha-kol. We-gam dinej hadrat ḳodeš mu'ataḳim bi-lešon tajtš li-hjotam šagurim be-fej kol iš we-'iš. We-mugah ḳfi ha-diḳduḳ ba-'ofen ha-joter ešari. Be-nijar lavan u-bi-djo šaḥor be-'otjot ḥadašot ka-'ašer 'ejnej ha-ro'im tiḥzena mejšarim. Dizes machzor iz in lešon ha-ḳodeš und tajtš geštel. Dez glejchen noch niemal gevezen iz in der welt ...*

R: Rub titulního listu *Hadrat ḳodeš* v jidiš (komentář obsahující instrukce a *dinim* – např. o navlékání cicit, tḥilin, o kavana, atd. v jidiš), dále f. 1a–b samostatně *Hadrat ḳodeš dinej bdiḳat ḥameš a 'erev tavšilin* v jidiš. (*Bdiḳat ḥameš* se týká pesachu, ale ten má být až ve druhém dílu!). *Hadrat ḳodeš* v prvním díle (rub titulního listu i f. 1a–b) stejná jako ve druhém díle. Text *Hadrat ḳodeš* na rubu titulního listu pojednává obecně o důležitosti modlitby, kavana, stvořiteli atd. Následují modlitby pro *šahrit, ma'ariv atd.*

P: První díl se od druhého dílu liší pouze titulním listem, jinak identický obsah i uspořádání. Možná z prvního dílu dochován pouze TL přivázaný k bloku druhého dílu? V prvním díle E ŽMP chybí s výjimkou prvního listu celá první složka. Také první díl E NLI obsahuje pouze TL prvního dílu, blok patří k dílu druhému. Freimann s. 37: 1766 *maḥzor ḥeleḳ rišon*, popis odpovídá víceméně machzoru 1756, s poznámkou, že druhý díl neviděl. Omyl vzniklý chybným čtením chronogramu (záměna jod ך, tj. 10, a kaf כ, 20). Převzal Vinograd 21 jako 1766 *maḥzor mi-kol ha-šana*, s poznámkou, že Freimann možná myslel rok 1756. Yudlov 1984 č. 329: 1756 *maḥzor ḥeleḳ šeni*, popis odpovídá i s připomínkou Freimannova chybného čtení chronogramu.

P: E ŽMP původně Židovské muzeum v Mikulově (Eigenthum der Beth-Hamidrasch Bibliothek der isr. Kultusgemeinde in Nikolsburg, Verein Jüd. Mähr. Schles. Museum Nikolsburg), číslo vál. katalogu L 14.385.

מחזור חלק שני כמנהג פיהם פולין מערהרין וריסין יצ"ו

Maḥzor ḥeleḳ šeni ke-minhag Pehem Polin Merhrin we-Rejsen. Brno, [František Josef Neumann] 516 (1756). 66, 9, 67–153 ff, (takto Vinograd), 4°

Ž: Liturgie. Modlitby pro sváteční dny (Pesach, Šavuot, Sukot)

J: Hebrejština s překladem a instrukcemi v jidiš (*Hadrat ḳodeš*)

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

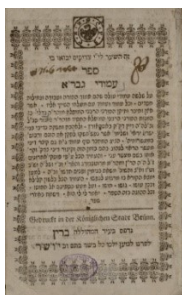
Ch: *Šome'a tefila 'adejcha* (Ž 65:3)

E: ŽMP 28.585 (4, 1–9, 5–153 ff), ŽMP 28.898 (1, 1–9, 4–153 ff, prvních 10 možná špatně svázáno?), NLI 2004 F 557 (pos), R 8= 75 A 1122, Gross Family Collection B.1461

B: Vinograd 6, Freimann neuvádí, Nosek s. 98 č. 6, Yudlov 1984 č. 329, Soxberger s. 80 č. 3, BHB 000306698 s poznámkou: k 1. dílu viz Yudlov 1984 č. 329

TT: *Maḥzor ḥeleḳ šeni ke-minhag Pehem Polin Merhrin we-Rejsen j“š“w“ u-bo nichlalu tfilot šel šaloš regalim še-hem pesaḥ šavu'ot we-sukot. We- 'im še'arej tfilot ha-šrichot le-'otan ha-jamim mi-tḥilatan we-'ad sofan ... ha-kol 'im siduro u-meḳomo ha-ra'uj lo. ... We-še'ar tfilot ašer lifnejhem be-maḥzorim lo nimš'u we-'im ha pejruš bi-lešon tajtš le-havin tochen 'injanej ha-pijuṭim ... Dizes machzor iz in lešon ha-kodeš und tajtš geštel. Dez glejchen noch niemal gevezen iz in der welt ...*

Popis viz díl 1, zde č. 7.

עמודי גברא

Gedolja ben Eliezer Levi z Boskovic (žijící autor): *'Amudej gavra*. Brno, [František Josef Neumann] 516 (1756). 40 ff, 8°

A: Avraham ben Aharon Gevitsch z Boskovic, Eliezer ben Gedolja Levi, David Skutš, autoři dalších chidušim; Moše ben Chajim, zeť autora, nakladatel

Ž: Etika, chidušim (novellae) k talmudickým traktátům

J: Hebrejščina

I: *Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin.*

Ch: *Le-ma'an jelchu kol bašar be-tam u-be-jošer*

B: Vinograd 7, Freimann s. 35, Nosek s. 98 č. 7, BHB 000123596

E: ŽMP 5497, ŽMP 41.660, NLI R 8= 57 A 1517, NLI R 1243 (Scholem), NLI 2008 F 150 (2)

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE81494614

H: Mordechaj Deutsch, Pinchas ben Moše Katzenellebogen

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího (incipity, akrostichy, chronogramy).

D: TL orámován linkou z O4, nahoře a dole dvojitou, v horním středu čtvercové razítko R1. Impresum oddělené jednouchou linkou, německé latinkou, hebrejské kvadrátním písmem. F. 17a trojitá linka z ozdůbek: tordovaná linka L1 uprostřed linky sestavené z kvítků O6, dvojitá linka z O7.

TT: *Sefer 'Amudej gavra 'al šloša 'amudej 'olam še-hem 'amud ha-tora wa-'avoda u-gmilut ḥasadim. ... ašer izen we-ḥiber we-tiḥen ha-torani we-ha-rabani mwhrr Gedolja ben manoah ha-torani we-ha-rabani ha-mufla he-ḥasid mwhrr Eli'ezer Segal zš "lhh dajan de-ḳ"ḳ Boskowiš. ... Hišig ha-meḥaber sof ha-'amud gmilut ḥasadim gam kišur dinej ma'asar ha-ra'uj li-nhog ba-hem ... le-ma'an jimša ha-ḳore bo margu'a le-našfo. He'emid ha-kol bi-lešon ḳlila u-vchen ušu gušu ḥušu we-*

'al m'eaṯ kaspechem al teḥusu. We-chol ha-hoge be-ze ha-sefer je 'amer li li hu we-jišmaḥ be-'imrej šefer.

R: f. 1b *haskama* Pinchase Katzenellenboga, vrchního rabína a představeného ješivy v Boskovicích, datovaná 21. kislew 505 (15. 11. 1744), f. 2a *haskama* Mordechaje Deutsche, vrchního rabína ve Freistadt (Uhry, dnešní Hlohovec), datovaná 13. elulu 511 (23. 8. 1751), f. 2b: předmluva autora *hitnašlut ha-meḥaber*, fol 3a–f. 4b předmluva *haḳdama*, f. 4b–5a *tfilat ha-meḥaber*, f. 5b *mlišat ha-meḥaber*. F. 20b chiduším autorova zemřelého syna Eliezera (zemřel 513, 1753/4, ve věku 18 let), f. 25b–26a chiduším Davida Skutše, f. 30a–40a chiduším k traktátům Šabat a Eruvin Avrahama ben Aharona Katze Gevitsche z Boskovic (zemřel 512, 1752/3 ve věku 27 let), které zapsal jeho otec Aharon ben Jakov, zeť Davida Tewelese, jenž byl vrchní rabín v Úsově, Jevíčku a Tovačově a také autor spisu *Bejt David*, viz poznámka na f. 30b datovaná elul 513 (září 1753). F. 30b *haskama* Pinchase Katzenelleboga z Boskovic pro chiduším Avrahama Gevitše i pro hlavní dílo Gedalji ben Eliezera datovaná 28. elulu 513 (27. 9. 1753, s chybou ve chronogramu bez zvýrazněného a započitatelného reš, tj. 200). Na posledním listě (f. 40b) doslov vydavatele inc. *ele ha-dvarim ašer diber Moše*: Moše ben Chajim, zeť autora Gedalji ben Eliezera, dajana v Boskovicích, vzdává úctu zemřelému Avrahamu ben Aharon Gevitšovi i svému tchánovi Gedaljovi. Akrostich se jménem vydavatele: *ani ha-ḳatan Moše ben Ḥajim ḥatan mwhrr Gedalja*.

P: První vydání. Vydání Sulzbach, Mešulam Zalman b. Aharon Frankel, započato 17. den počítání omeru roku 512, tj. 5. 4. 1752, (BHB 000123595), je nejspíš antedatovaný patisk: datace předmluv a *haskamot* stejná jako ve vydání v Brně, tj. 1753. Na rozpor v datech upozorňuje i Weinberg 1904, s. 131, č. 136. Obsah obou vydání je stejný. K autorovi EJ², vol. 18, s. 246 (Segal, Gedaljah ben Eliezer), Gold 1929, s. 124 a 134. Pouze tato dvě vydání.

P: E N L I R 8= 57 A 1517 poválečný dar Židovské obce ve Vídni (*le-zecher ḳorbanot ha-šo'a*), původně z majetku Bejt ha-midraš Wien a Israelitisches theologisches Lehranstalt Wien.

1757

10

סליחות המקדינין לעמוד לאשמורת הבוקר לכל ראשי שנים כמנהג מדינות מערהרין פיהיים אונגארין ושלעזיא

Slihot ha-maḳḳdinin la-'amod le-'ašmoret ha-boḳer le-chol rašej šanim ke-minhag medinot Merhrin Pehem Ungarn u-Šlezie. Brno, František Josef Neumann 517 (1757). 1, 120 ff, 4°

Ž: Liturgie. Slichot. Moditby zvláštní pro deset dní pokání.

J: Hebrejština s instrukcemi v jidiš s prvky němčiny

I: *Gedruckt in d r [!] Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum. Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin. Gedrukḳt in der ķeniglichen štaṭ Brin baj Fransḡ Jozef Noj Man.* Pod impresem v latince: ... *Taḡat memšelet we-hormana ... Maria Ṭerezia ...*

Ch: *Efteḡa pi bi-tefila we-be-taḡanunim*

B: Vinograd 8, Freimann s. 35, Nosek s. 99 č. 8, BHB 000182745 a také 000307561 (dvě vydání?)

E: ŽMP 18.485, ŽMP 28.811, ŽMP 35.656, ŽMP 54.984, NLI R 8= 69 A 2683, HfJS 296.315.3 BRUE 1757

T: Texty slichot hebrejsky kvadrátním vokalizovaným 4 mm (10 řádků 7 mm) a 2 mm (4,5 mm), instrukce v jidiš tištěné jidiš písmem 2 mm a kvadrátním 2 mm, raši písmem 2 mm informace o autorech slichot. Dvousloupečná sazba.

D: V horní části titulního listu rámeček z plně přerušované linky L2, uvnitř O1, v horním středu linky razítko R1. Impresum odděleno jednoduchou linkou. Název vyznačovacím kvadrátním s mašličkami (první užití), tyto litery i pro incipity nebo iniciály modliteb. TT kvadrátním 4 mm a 2,5 mm, Raši písmem 2 mm. F. 1a obdélníkový vlys VS 1a, f. 9a, 15a, 17b, 24b, 35b, 40a, 42b, 44a u incipitů ozdůbky O1, f. 120a viněta V1, pod ní kolofon, f. 120b rejstřík *luaḡ ha-simanim*, na konci rejstříku pět ozůbek O4.

TT: *Slihot ha-maḳḳdinin la-'amod le-'ašmoret ha-boḳer le-chol rašej šanim ke-minhag medinot Merhrin Pehem Ungarn u-Šlezie. 'Im kama we-kama ma 'alot ṭovot ašer lo nir'u 'adajin be-tošfot merubim 'al iḳur mi-tḡilat jom be-jomo 'ad sofo aḡar kol sliḡa el melech jošev 'ad gmira še-lo le-ḡapes le-chol pa 'am ba-'amud ha-*

‘omed šam. U-mi-šam nimšach mešichat ʔovim kol ha-psuķim ha-nidpasim bejn sliħa u-sliħa be-rašej tevot ... we-kan timša we-kan hema ktuvim kulam ‘ad gmira. Ki kamut še-hema kvar be-sliħot mamaš rubam ke-kulam ejn gomrim otam we-mk“š hamonej ‘am. Amarti li-gmor ha-davar be-ki ʔov, še-lo tihje ki-miṭ‘aṭe‘a, we-lo ħasti ‘al nijar šlemim še-tihje ha-sliħa ... kol li-zchut ha-rabim, we-kulam ke-‘eħad jekawnu divrejhem. Bi-zchut ze jišma‘ H’ le-ķol šwu‘atam, we-jiķabel be-raħamim u-be-rašon et tfilatam we-jislaħ ‘awonotam amen.

K: ‘al jedej ha ha-po ‘el ha-‘oseķ bi-mlechet ha-ķodeš zešr un druķr Avi ‘Ezri ha-niķra Zelig ben Wolf Baķ Oven [Bakofen] dm“š mi-Prag

Sazeč a tiskař: Avi Ezri zvaný Zelig ben Wolf Bak Ofen z Prahy

P: Obsahuje též *šalmonit le-mila* (f. 114a), slichu Avigdora Kary (f. 116a–118b) a Avrahama Kary (f. 118b–120a). První případ použití vyznačovacíh liter s mašličkami. Imitace písma a sazby viz slichot Praha 1779. K sazeči viz Freimann 1929/1930, s. 114; Hock 1892, s. 48, č. 225, zemřel 524 (1763/1764). Tiskař a sazeč, *druķr und zešr*, činný v Praze: jako sazeč 1754 a cca 1760-1764, jako tiskař 1763-64. Podle Freimanna (výše, č. 194) jako sazeč a tiskař i 1768 v *‘Esrin we-‘arba‘*, Praha, Katzovská tiskárna 1768, ale to byl už několik let po smrti. E HfJS na přední předsádce vpisek vlastníka (nerozluštěný), Šemburg?

11

צוואות

Katz, Naftali ben Jicchak (1648–1719, ev. 1649–1718): *Šawa‘ot*. Brno, [František Josef Neumann] 517 (1757). [28], [4] ff, 8° (Vinograd 12°)

A: Ha-Kohen (Katz), Jicchak ben Šimšon, pravnuķ autora, vydavatel; Katz, Šimšon bar Pinchas Jicchak Katz, vnuk autora, zajistil haskamot (k předchozímu vydání), vydavatel předchozího vydání

Ž: Etické závěti. Poslední záležitosti umírajících

J: Hebrejština

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin*

B: Vinograd 9, Freimann s. 35, Nosek neuvádí, BHB 000178407

E: ŽMP 2479, NLI R 8= 23 V 5311, Martynas Mažvydas National Library of Lithuania L663 1757 (Matityahu Strashun Library)

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001964912/NLI

DK NL of Lithuania:

https://digipres.cjh.org/view/action/ieViewer.do?is_mobile=false&is_rtl=false&dps_dvs=1668522524232~633&dps_pid=IE1796979#

H: Mordechaj ben Avraham, Šmuel Zanvil ben Bendit Halberstadt

T: Název a impresum kvadrátním vyznačovacím písmem 4 mm, další TT Raši písmem 2 mm. Vlastní text tištěn hebrejsky kvadrátním písmem velikostí 4 a 2 mm. Jidiš tištěné kvadrátním písmem (v závorkách), přímá řeč anděla smrti.

D: TL zarámován linkou z O6, v horní části uprostřed razítko R1. Impresum odděleno jednoduchou linkou. F. 2b viněta V3, f. 3a vlys Vs3, dále v textu ozdobné linky sestavené z O1, O4, O11 a plná přerušovaná linka L2, f. 2b za hlavním textem viněta V4a.

TT: *Šawa 'ot ha-ga'on ha-gadol ha-mefursam Naftali ha-kohen še-haja ab" d we-r" m be-ḳ"ḳ Ostra, u-be-ḳ"ḳ Pozna u-be-ha-Galil u-be-ḳ"ḳ Frankfurt de-Majn, we-nitkabel le-naši' le-Ereš Jišra'el le-ḳ"ḳ Šfat. We-ke-še-'ala le-maḥšavato la-'alot le-'ereš ha-ḳdoša we-ba' le-'ir Ḳonštantina nitbaḳeš le-ješiva šel ma'ala we-ne'esaf el 'amo. We-nimša be-'emtaḥto ktivat jado šawa'a ha-zot. We-ništalḥa ktivat šawa'a me-hatam la-hena. U-va' le-jadi ki ben nechdo ani. Amarti ho'il še-mišwa le-ḳajem divrej ha-met ... še-'aḳajem la-'asot ha-ḥesed we-'emet še-'ošim 'im ha-metim še-'ejnam mešapim le-tašlim gmulam gamul, ko 'alaj u-zchutam jagen 'alejnu. Heveti ota le-vejt ha-dfus le-zakot ha-rabim, bi-dvarim 'arachim ḳḥu mus[ar] lachem we-'al teḥusu le-kaspejchem. We-ḥajej ḥajim be-'ohalejchem. K[o]"d[ivrej] ha-noten li-melacha Jišḥaḳ ... Šimšon ha-kohen.*

R: F. 1b, rub titulního listu haskama Mordechaj ben Avraham z Lešna, vrchní rabín v Berlíně, Šmuel Zanvil ben Bendit z Halberstadtu, dajan v Berlíně, datovaná 1. adaru 489 (20. 1. 1729) v Berlíně. O haskamu požádal vnuk Šimšon Katz a stanovuje zákaz přetisknout dílo 10 let bez vědomí r. Šimšona. F. 2a, b: předmluva autorova vnuka, Šimšon bar Pinchas Jicchak Katz, který byl vrchní rabín v Kroměříži, v níž sděluje, že by ještě rád vydal knihu *Bejt Raḥel* svého děda Naftaliho Katze. F. 3: vlastní text *Šawa'at Naftali Katz*, f. 27–28: chiduše autorova

syna, Pinchas Jicchak ha-Kohen (Katz). F. 1–2a (za hlavním textem) *Ma 'aše ... Naftali Katz, ašer kvar nidpas be-'Ortakoi*, příběh o smrti rabi Naftaliho v Istanbulu a jeho setkání s andělem smrti, který mluvil v jidiš. F. [2b] za hlavním textem *Be-šem ... Šimšon Katz mi-Ḳremzir, kedej še-lo lehoši nijar ḥalaḳ...* výklad verše z Talmudu (výklad *banejcha – bonejcha*) autorova vnuka Šimšona Katze z Kroměříže. F. [3a–4b] (za hlavním textem): viduj podle *Šnej luḥot ha-brit* (Ješaja Horovitz).

P: Samostatné vydání *Šawa'ot* 1757 v Brně je nejspíš třetí: poprvé Berlin 1729 (BHB 000302397), patrně stejného obsahu jako vydání v Brně, vydavatelem byl vnuk autora Šimšon Katz. Podruhé vyšlo kol. 1750 ve Frankfurt/Oder (BHB 000318345), bez dostupné DK.

12

שער נפתלי

Katz, Naftali ben Jicchak (1648–1719, ev. 1649–1718): *Ša'ar Naftali*. Brno, František Josef Neumann 517 (1757). 2, 37, 1 ff, 4°

A: Šlomo ben Arje Jehuda Rechnitz z Loštic, editor a vydavatel

Ž: Liturgie. Pijutim. Modlitby zvláštní

J: Hebrejština

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin be-vejt u-bi-dfus šel Frans Jozef Noj Man. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *We-kulam poḥim et pihem bi-ḳduša u-be-tohora* **be-šira**

B: Vinograd 10, Freimann s. 35, Nosek s. 99 č. 9, BHB 000141551

E: ŽMP 27.879, ŽMP 27.879a, ŽMP 27.879b, ŽMP Jc 6245, NLI R 8= 23 V 4366, NLI 1066 (Scholem), JTSA BM724.N3 1757, BL Asia, Pacific & Africa 1976.f.5, Martynas Mažvydas National Library of Lithuania L663 1757 (Matityahu Strashun Library) L663

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001963089/NLI

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE36296568

DK NL of Lithuania:

<https://www.epaveldas.lt/vepis-api/v1/share/kpo/LIBIS000000503717>

H: Moše ben Aharon mi-Lvov/Lemberger, moravský zemský rabín

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm a 2 mm.

D: TL orámován dvojitou plnou přerušovanou linkou L2 doplněnou ozdůbkami O6, uvnitř text začínající *Pathu ša 'arim wa-javo goj šadiḳ ...*, v horní části razítko R1, impresum odděleno jednoduchou linkou. Název a impresum kvadrátním vyznačovacím písmem 4 mm, další TT Raši písmem 2 mm. V textu ozdůbky O1, O2 a O3, O5, O11, O10, O12, L1 sestavené do linek a rámců, na f. 15b a fol 31a manupropriová viněta Vmp1, na fol 37b viněta V4b.

TT: *Ša 'ar Naftali naftulej elohim niftalti im ša 'ar tšuva, ša 'ar tefila ... divrej elu još'im mi-pe kohen gadol ... r' Naftali ha-kohen še-haja roš ješiva be-ḳ"ḳ Ostroja we-aḥar kach ab"ḳ d be-parnas ha-wa'ad be-ḳ"ḳ Pozna u-le-sof haja ab"ḳ d ... de-F"ḳ de-Majn we-roš ješiva de-ḳ"ḳ Prag ... u-bi-šnat 477 [1717] nitbakeš li-ješiva šel ma'ala. We-ka'et nit'orer eḥad me-talmidaw ... ašer jašaḳ mis 'al jado, ben mešek bejto ... Šlomo ašer he'etik we-hevi' le-vejt ha-dfus mi'uto dfos le-zakot bo ha-rabim We-chol mi ha- 'iš ... bi-ḳro' ba-ze ha-sefer je'amer jaškeni mi-nešiket pihu ki-ṭovim le-'ovrim we-šavim be-šuvu banim šovavim, ušu gušu ḥušu li-mšo' ezer u-trufa le-mach'ovim we-'al teḥusu al-rehavim jedidim ahuvim.*

R: F. [2a–2b] předmluva editora/kopisty a nakladatele (*ma'atik u-mevi la-dfus*), f. 1a–1b *widuj ṭov*, f. 2a–4a *widuj ha-gadol*, f. 4a–14a *ribono šel 'olam*, f. 14a *seder ha-lajla*, f. 15a–25b *hit'oreret šel jom rišon ... jom šiši*, f. 25b *wikuah 'im ješer ha-ra'*, f. 26b *tikun ha-šulḥan*, f. 27a *tikun se'uda*, f. 27b–37b *zemer ...*, f. [1a] za textem *haskama* zemského rabína Moše ben Aharona mi-Lvov (Lemberger) z Mikulova datovaná 12. tamuzu 517 (30. 6. 1757), f. [1b] *širat Moše*.

Předmluva: Šlomo ben Arje Jehuda Rechnitz byl žákem autora od roku 1710. V roce 1715 rabi Naftali oznámil, že pojedje do Svaté země a zpět, ale cestou rabi v Istanbulu zemřel. Tehdy Rechnitz opsal knihu, kterou míval rabi před sebou a již chválil. Opsal jen část, asi desetinu, byl tehdy ve věku studenta (*baḥur*), bylo mu dvacet let. Později se rozhodl knihu vydat tiskem, *le-zakot bo et ha-rabim*. Dlouho otálel, protože cestoval po jiných zemích, a proto se vydání zdrželo. Čekal tak dlouho, aby knihu vydal, dokud nevznikla tiskárna v Brně. Až nyní, když „panovnice Marie Terezie povolila tisknout židovské knihy ve městě Brně“, za což jí patří chvála, knihu vydává. Přidal k ní *widuj* a *pijutim* (liturgickou poezii).

Rechnitz vzpomíná s úctou a láskou na svého učitele, u něhož studoval pět mezi 1710–1715, vzpomíná, že doprovázel svého učitele na cestách. V obci Rejzen u Lisa (dnes Lešno) v Polsku jeho učitel rozdával peníze chudým a jeden z chudých počítal, kolika dává. Ten večer rabiho ranila mrtvice (*paga 'bo jad h' še-ḳorin šlaḳ*) a ulehl. Jeho žena plakala, ale rabi říkal, ať se nebojí, že dal andělu smrti čtyři *pagim* (groše), že nezemře. Rabi pak žil ještě dál, až za dva roky se setkal s andělem smrti, který byl tehdy oblečen jako boháč. Rabi ho ale poznal a řekl mu, že před dvěma lety byl oblečen jako chudák a že svou duši poroučí Bohu. Tehdy rabi zemřel. To vše napsali autorovi hodnověrní lidé z Istanbulu. Anděl smrti hovoří v jidiš, stejně i v předchozí *Šawa'ot*.

P: Obsahuje chiduším autorova syna Pinchase Jicchaka Katze, viduj (zkrácený) podle *Šnej luḥot ha-brit* Ješaji Horowitze. K vydavateli viz Gold 1929, s. 320. K rab. Lembergerovi Brocke (ed.), 10154. V této podobě a pod tímto názvem první vydání, další Minsk 1810 (BHB 000141552). *Výbory z autorových pijutim vycházely pod různými názvy Ze ha-ša'ar le-ha-šem, Ša'ar halel* atp. např. Konstantinopol 1734 (BHB 000141545), Fürth 1748 (BHB 000141550). Vydavatel vydání ve Fürth byl Šimšon ben Pinchas Jicchak Katz, předseda rabínského soudu ve Fuldě a v Kroměříži, vnuk autora. E NLI NLI R 8= 23 V 4366 ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef)], E ŽMP 27.879 razítko RS Budapest

1758

13

סדר של פסח

Seder šel pesaḥ. Brno, František Josef Neumann 518 (1758). 30 ff, 4° (NLI 8°)

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Hagada

J: Hebrejština s instrukcemi v jidiš

I: *Nidpas be-Bruna be-vejt u-bi-dfus Frans Jozef Noj Man. Gedruckt in der königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *We-hošeti etchem*

B: Vinograd 11, Freimann s. 35, *Austellung hebäische Druckwerke der Stadtbibliothek zu Frankfurt am Main*, 1902, s. 25 n. 87, Nosek s. 99 č. 10, Soxberger s. 80 č. 4, BHB 000188329

E: ŽMP 13.670 s, ŽMP 65.155 a–e, NLI R 8= 23 V 1202, Gross Family Collection B1013

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm a 2 mm, Raši písmem 2 mm výklad (komentář, pejruš) Jehudy Abravanela, jidiš písmem 2 mm instrukce a překlad *Had gadja*. Místy dvousloupečná sazba. Incipity vyznačovacím písmem dvou velikostí, 16 mm a 12–13 mm.

D: Typografický TL, název vyznačovacím kvadrátním písmem 19 mm, impresum vyznačovacím kvadrátním písmem 12 mm, textové písmo 4 mm a 2 mm. Impresum odděleno jednoduchou linkou, další část impresa plnou přerušovanou linkou L2 zakončenou ozdůbkou O6. F. 15a viněta V5, f. 24b viněta V2, f. 30b viněta V1. Na rubu titulního listu rámeček z O10, ve středu horní části rámečku razítko R1. V rámečku vyznačovacím písmem slova označující pořádek sederu 12 mm.

TT: *Seder šel pesaḥ 'im pejruš neḥmad Abravan'el... we-lo notra... ki im eḥad be-'ir u-šnajim be-mišpaḥa... nataḥanu ha-kol ta 'ut we-ḳilḳul ... we-nidpasu be-'otjot gdolot u-be-jofi ha-nijar... ba-ze hagada ma-še-'omrim be-lajil ken jezakenu H' bi-mhera be-vinjan Ari'el.*

P: E ŽMP 65.155e původně ze sbírek židovského muzea v Mikulově (Verein Jüd. Mähr. Schles. Museum Nikolsburg, Leihgabe B. B Brünn, dar lóže Bnai Brit v Brně, číslo válečného katalogu L 9070 1759), E ŽMP 13.670 polito, vpisec Berman Frenkl

1759

14

קרבן אהרון

Aharon Berachja ben Moše mi-Modena (zemř. 1639): *Ḳorban Aharon*. Brno, František Josef Neumann 519 (1759). 28 ff, BHB 4° (Vinograd a NLI 8°), 19,5 cm

Ž: Liturgie. Modlitby zvláštní pro nemocné a umírající

J: Hebrejščina

I: *Nidpas be-Bruna. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum. Baj Frans Jozef Noj Man.*

Ch: *Lo amut ki ehje wa- 'asaper ma 'ase ha-šem* (Ž 118:17)

B: Vinograd 12, Freimann s. 35, BHB 000306573

E: NLI R 8= 56 A 1900, digitalizované exempláře z Hebrew Books nemají uvedenou lokaci

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/54128> a

<http://www.hebrewbooks.org/53045>

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním vokalizovaným písmem 4 mm (10 řádků kvadrátního písma s vokalizací 7,2 cm, bez vokalizace 4,2 cm), instrukce Raši písmem a kvadrátním 2 mm. Dvousloupečná sazba, mrtvá záhlaví, kustody, číslování složek arabskými číslicemi.

D: TL zarámován širší bordurou B1 (první použití), pod horní částí bordury razítko R2 s vročením 1755, pod ním název vyznačovacím kvadrátním 12 mm, stejným vyznačovacím také impresum (místo vydání), další informace kvadrátním 2 mm. Na f. 28b viněta V1.

TT: *Ḳorban Aharon ašer nahagu ḥavurot ḳadišot be-ḳ“ḳ Fjorda le-hištašel 'im ha-ḥole 'ad šet jeḥida. We-chol ha-ḳore jir'e ha-to 'alot gdolot we-jahziḳ ṭevuta le-hame 'asef we-ja 'ane ... še-ṭov ha-davar li-nhog ken be-chol Ereš Jehuda ...*

P: F. 23 (*kaf gimel*) chybně označeno jako 25 (*kaf he*). Dle BHB podle *Sefer Refu 'at nešama*, Vilhermsdorf 1724. E NLI na rubu titulního listu rukopisné vpisky aškenázskou polokurzivou.

1760

15

Ḳינות לתשע באב

Ḳinot le-tiš 'a be-'av. Brno, František Josef Neumann 520 (1760). 64 ff, 4°, 20 cm

A: Arje Jehuda Lejb Sofer ben Chajim Chazan, překladatel do jidiš

Ž: Liturgie. Modlitby zvláštní. Kinot pro 9. av

J: Hebrejština s překladem do jidiš (Soxberger: very idiomatic Yiddish)

I: *Nidpas be-Bruna ... bi-dfus ha-mešubah šel Fraņs Jozef Noj Man. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *Ne`um adonaj ha-šem meķabeš nidhej Jišra`el `od aķabeš `alaw le-niķabšaw* (Iz 56:8)

B: Steinschneider sl. 454 č. 2993, Vinograd 14 (chybně Josef Karl Neumann), Freimann s. 35, Nosek s. 99 č. 11, Soxberger s. 81 č. 5, BHB 000174134

E: ŽMP 62.477, ŽMP 65.591, NLI S 23 A 2489

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001845512/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 3 mm (10 řádků 7 cm) s instrukcemi a překladem do jidiš tištěnými jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4 cm). Dvousloupečná sazba, místy text kinot hebrejsky kvadrátním uprostřed zrcadla sazby „obtékán“ překladem tištěným jidiš písmem. Tradiční sazba liturgických textů s překladem.

D: TL v širším rámu portálové kompozice R1, v horní části (tympanon) rokaj, širší sloupy, uvnitř šrafované ornamenty. Název a místo vydání plným vyznačovacím písmem 14 mm (název) a 12 mm (impresum), TT kvadrátním dvou velikostí 4 mm a 2 mm. Ve spodní části titulního listu, mezi chronogramem impresa, razítko R2. F. 1b, rub titulního listu vlys Vs4, f. 64b pod kolofonem viněta typ V7, bez dalšího dekoru.

TT: *ķinot le-tiš`a be-`av im megilat ejcha im pejruš lešon aškenaz. `Ad hena haja nignaz ašer jomru alaw r`e ze ĥadaš mi-jašan hoši`nu mi-lešon ha-ķodeš piršo we-be`uro `al ha-luĥot le-ma`an jaruš bo ha-ķore h`h iš emunim sifra devaķna ha-`aluf hr`r Lejb Sofer ben mhr`r Ĥajim Ĥazan zš`l mi-ķ`ķ Poznan ķarta ķadiša jeķira.*

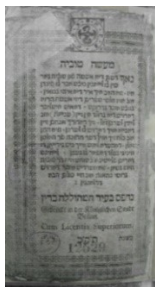
R: F. 2a: *be-lejl tiš`a be-`av aĥar se`uda ...*, následuje text *Ejcha* (Pláč) do f. 5a, od f. 5b text *ķinot Zchor h` me haja lanu...*, f. 64b kolofon.

K: *Sliķ ha-ķinot. Ha-šem jišlah lanu be-ķarov Mašiah šidķejnu we-jeķabeš pezorejnu me-`arba `pinot. We-`az jemale šĥoķ pejnu u-lešonejnu rinot.*

P: Steinschnider CB sl. 454 č. 2993: „... in typographia laudata Franz Jos. Neumann, cujus stemma anno fert 1755, quod de condita officina sumedum, cujus foetus primi rarissimi“. Dle BHB podle vydání Dessau 1698, vynechány *haskamot*, předmluvy a kina Jerušalajim..., oproti tomuto vydání navíc *Ejcha* (Pláč) bez

překlada. Překladatel (BHB Libschitz, Arje Jehuda b. Chajim, Steinschneider Arje Jehuda Löb Sofer, sl. 745 č. 441) žil v době vydání (1698) v Dessau, v roce 1706 byl písařem v Berlíně, kde pracoval i jako korektor (BHB 000170836). E ŽMP 65.591 číslo válečného katalogu M6747, ŽMP 62.477 původně Židovské muzeum v Mikulově.

16

מעשה טוביה

Majše Tuvja. Brno, [František Josef Neumann] 520 (1760). [12] ff, 8°, 15,5 x 10 cm

Ž: Epika. Bible, apokryfy. Tobiaš. Překlad do jidiš

J: Jidiš, západní literární jidiš

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin. Gedruckt in der Königlichen Stadt Brünn. Cum Licentia Superiorum.*

B: Vinograd 13, Freimann neuvádí, BHB neuvádí, Soxberger s. 81 č. 6, Zfatman 1985, s. 134, č. 129.

E: NLI 8= 56 A 1824, mikrofilm F 298 (POSITIVE)

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990018732310205171/NLI

T: Tištěno jidiš písmem 2 mm a kvadrátním písmem (název a incipit na titulním listu), kvadrátní 4 mm ve funkci vyznačovacího i pro jidiš text (incipity, označení kapitol, 10 řádků 4 cm). Souvislý text jidiš písmem, rozdělený do kapitol 1–14, bez foliace a paginace, mrtvá záhlaví, kustody, signatury složek arabskými číslicemi. V úvodu každé kapitoly stručná sumarizace jejího obsahu. Např. *Kapitel 1: Handelt fun gešlecht Tuvja, fun zajner Gotes furcht, zajnen armen un mizreblen štrand.*

D: TL zarámován širší trojitou linkou složenou z ozdůbek: uprostřed plná přerušovaná linka L2 rámovaná linkou z O6 (šířka složené linky 16 mm). Uprostřed horního okraje linky razítko R2 s letopočtem 1755. N rubu titulního listu vlys Vs2, f. 12b viněta V6 (první použití).

TT: *Majše Tuvya. Noch dem di majse fun Tuvya gar šejn cu lejenen nicht aber cu finden iz. Zo hob ich mir di mihe un' oyz alte sform dize majse heroj gezucht und gedrukt. Damit etleche darojs di geduld in zajn ('anijut) [v závorce hebrejský výraz] und leiden lernen zol. Zich dadurch menachem zajn dabaj ojch derojs cu lernen. Vi chatan un' kala sich ojf der chatuna far halten zoln. Daher lazt ejch nit gerejen doz venige geld dafar cu geben. Lejens darinen fleisig un' tue vi der Tuvya hat getan. Zo verdet ihr darojs grose nehamot un hajej 'olam ha-ba derlangen.*

P: Podle S. Zfatman jde o překlad z hebrejštiny, avšak odlišný od dosud známých překladů. Soxberger s. 73: Předmluva (ale tisk nemá předmluvu, má na mysli text titulního listu?) naznačuje, že jde o překlad do němčiny, ale text je v západní jidiš. Pokud je to nový překlad, může to být příkladem specifické moravské jidiš.

P: E NLI původně z knihovny ŽNO Praha (sign. 12.529), špatně čitelné razítko knihovny ŽNO Praha na TL, tištěná signatura na TL a na konci tisku. Pod touto signaturou evidováno i v rukopisném katalogu hebraik knihovny pražské ŽNO (díl Hebraica I/III, s. 286)

Anna Františka Neumannová – František Leopold Neumann, faktor, Brno, 1761–1764

1761

17

סליחות מנהג מערהרין פיהם אונגארין ושלעזיא

Slichot ke-minhag Merhrin Pehajm Ungarn u-Šlezie. Brno, Anna Františka Neumannová 521 (1761). [1], 93 ff (chybná foliace od f. 41 a dále až do konce), 4°, 19,5 cm

Ž: Liturgie. Modlitby zvláštní. Slichot. Kajicné modlitby pro deset dní pokání

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna. Gedrukt in der k̄eniglichen ſtaṭ Brin baj der almana Franſiſka Nojmanin. Gedrukt in der K̄öniglichen Stadt Br̄unn. Cum Licentia Superiorum*

Ch: *Ḥatmenu le-ṭova*

B: Vinograd 15, Freimann s. 36, Nosek s. 99 č. 1, BHB 000310236, Yudlov 1984 č. 450

E: ŽMP 65.592, ŽMP 65.592a, ŽMP 65.592b, NLI R 8= 75 A 1428 (z Mehlmannovy sbírky, katalog NLI chybně rok 1751, Yudlov 1984 správně 1761)

Z: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm (10 řádků 7cm), kvadrátním 2 mm instrukce a vysvětlivky, Raši písmo 2 mm

D: Typografický TL, uprostřed nad názvem tisku razítko R2 s vročením 1755. Název vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami 35 mm, menším vyznačovacím písmem místo vydání (12 mm) a jméno panovnice (14 mm). TT kvadrátním písmem 3 a 2 mm, jidiš písmo 2 mm v jidiš impresu, antikvou povolení tisku, frakturou německé impresum. Impresum odděleno plnou přerušovanou linkou L2, jednoduchou linkou odděleno vročení chronogramem, f. [1b], (rub titulního listu dvojitá linka z O11, f. 92 linka z O8, na posledním potištěném foliu 93b viněta V8.

TT: *Slihot la-maḳdinin la 'amod be-'ašmoret ha-boḳer ke-minhag medinot Merhren Pehajm Ungaren u-Šlezie kfi še-nidpasu mi-šanim ḳadmonijot we-tosfu 'ale ze šalmonit le-mila, sliḳato šel mhr"r Avigdor u-mhr"r Avraham Ḳara z"l. Be-chen raš we-'al-ta 'amod u-ḳne davar jafe af na 'im u-bi-zchut ze ja 'alu le-Šijon moši 'im.*

R: Tiskařská chyba v označení listů: f. 41 chybně označeno jako 31 a tato chyba se dále odtud opakuje (foliováno א – ט tj. 1–40, dále 31-93 ל - טז). Na chybu foliace upozorňují i errata, *simanej ha-ṭeujot ba-dapin*, na f. 93b. Obsahuje rejstřík i errata.

P: Obsahuje *šalmonit le-mila*, slichu Avigdora Kary a Avrahama Kary. Sazba odlišná od Slichot 1757: tam dvousloupečná sazba a incipity vyznačovacím písmem, slichot 1761 jednosloupečná bez zvýrazněných incipitů. Sazbu titulního listu imituje vydání Slichot v Praze v roce 1779 (Bak, 'al jedej Šmuel Falkeles, BHB 000320905, ŽMP 2742, 28.540, 28.569, 28.896. TL: *kmo še-nidpas be-Bruna.*). E NLI R 8= 75 A 1428 katalog NLI datuje 1751, a to podle chybného čtení chronogramu התמנו לטובה (tj. 1751) místo správného התמינו לטובה (tj. 1761). Chybnou dataci přebírá i BHB 000307558. Vinograd 15 upozorňuje na chybnou dataci i v Moše Rosenfeld, *Ha-dfus ha-'ivri mi-rešito 'ad šnat 5708 (1948)*, Jerušalajim 1992, 652 (1751).

P: E ŽMP 65.592a na titulním listě záznamy o nákupu knihy od tchána za 30 (ק ?) na 'erev Jom kipur 1809, Jakov Jo.... (nečitelné). Na předním předešlé vpisek *Dize*

slicha gehert di froj Serl fereheligten hicigen Avraham Kac, dále podpisy Avraham ben Šmuel Katz, David Josef Katz Nikolsburg.

E 65.592a razítko *Mořic Holz*, *vývoz vajec a tvarohu ve velkém, v Uherském Brodě* s přípisem *Daroval muzeu 1927*. E ŽMP 65.592b vpisec latinkou Aron Rosenberg Salomon, číslo válečného katalogu L 25099.

1762

18

ליקוטי צבי

Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu (1683–1767): *Likutej Švi*. Brno, Anna Františka Neumannová, faktor František Leopold Neumann 522 (1762). 210, [6] pp, 12° (podlouhlý formát), 15,5 cm

Ž: Liturgie. Zvláštní příležitosti. Výběr modliteb a úryvků z etických spisů

J: Hebrejština, jidiš

I: *Be-vejt u-bi-dfus Fraňšiška Nojmanin. CUM PERMIS. SUPERIORUM. Gedruckt zu Brünn, durch FRANZ LEOPOLD NEUMANN, P. T. FACTORN. 1762*

B: Vinograd 16, Freimann s. 37, Nosek s. 99 č. 2, BHB 000144796

E: ŽMP 65.593, JTSA (dle Vinograda), Chabad Lubavitsch Library

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/19728>

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním 4 mm (10 řádků 7,5 cm) a 2 mm (10 řádků 4,5 cm), instrukce hebrejsky také Raši písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), místy proložená sazba, jidiš instrukce a vysvětlivky také jidiš písmem 2 mm, ale spíš výjimečně.

D: Typografický TL, v horní části nad názvem tisku razítko R2 s vročením 1755, název kvadrátním písmem (12 mm, zvláštní „rozjeté“ tet ם, v horní části široké 1 cm), TT kvadrátním a jidiš písmem, impresum odděleno dvojitou linkou a jednoduchou linkou. Na s. 2 v horní části rámeček sestavený z linky L1, uprostřed linky z O2 a linka z O6, s. 14 linka z O7, s. 15 viněta V10, s. 17 viněta V9, s. 18 v horní části v rámečku z tordované linky L1 dvojitá linka z O14, s. 31 linka z O2,

s. 37 linka z O3 ukončená komponentem z pletencové linky L3, s. 41 viněta V11, s. 72 tři ozdůbky O2 v horní části, s. 160 tři ozdůbky O2 v horní části, kapitoly místy odděleny jednoduchou nebo dvojitou rovnou linkou.

TT: *Sefer Likutej Švi nidpas kvar pa'am šenit ba-leket we-šichħa we-ata kdej lomar 'alaw ħut ha-mešulaš bi-mhera lo jinatek ki me-rešit 'ad aħarit hišgaħnu ha-seder we-ha-hoga'a nijar we-hedeķ jafe. Nosaf 'al rišon tašlich dinej bediķat ħameš kol ħamira u-š'arej tefilot. Lachen lechu ha-ķonim zachu be-maķħechem we-al tħusu 'al kaspechem le-haniaħ bracha be-vatechem. Ba-rišona ne'eša 'al jdej ha-meħaber u-madpis Švi Hirš ben Ĥajim ... we-pa'am šenit we-šaloš po Brin.*

P: Třetí vydání, první Fürth 1755, druhé Brno 1755 (viz č. 3). Stejně jako předchozí brněnské vydání (1755) i toto upozorňuje na obsah a uspořádání knihy, poprvé zde byly doplněny předpisy o *tašlich* a *bediķat ħameš*. Další vydání Fürth 1770 (BHB 000144797). V roce 1777 vyšlo také v Praze, Schönfeld (BHB 0178710) a v Amsterdamu, Props (BHB 000144798), dále Brno 1783 a Praha 1784 (BHB 000144800). Obsah a řazení není v jednotlivých edicích zcela stejné. V roce 1777 vyšlo v Praze u Johany Průšové, toto vydání doslovně přetiskuje TL druhého brněnského vydání 1762 a také tvrdí, že jde o třetí vydání (*ħut ha-mešulaš lo jinatek*), 78 ff, atypický formát, výška 16,5 cm (ŽMP sg. 2700). BHB vydání u Průšové neuvádí, ale naopak eviduje vydání 1777 v Praze u Schönfelda (BHB 0178710, 72 ff, 8°), dochovaný exemplář nezjištěn.

1763

19

אמרי בינה

Moše ben Avraham mi-geza' Cvi (zemřel 1681): *Imrej bina*. Brno, Anna Františka Neumannová, faktor František Leopold Neumann 1763. 48 ff, 8°, 16 x 10 cm

Ž: Halacha, exegeze. Chiduše a výklady k perikopám a svátkům

J: Hebrejština

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin be-vejt u-bi-dfus šel almana Fraňsiška Nojmanin. CUM LICENTIA SUPERIORUM. Gedruckt in Brünn durch FRANZ LEOPOLD NEUMANN, P. T. FACTORN. 1763*

B: Vinograd 17, Freimann s. 37, Wiener Alef, s. 93, nr. 755, BHB 000121131

E: NLI R 8=22 V 4426, BL Asia, Pacific & Africa 1948.a.16

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001232999/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, kvadrátní 4 mm (10 řádků kvadrátní 4,5 cm) a 2 mm, Raši písmo 2 mm (10 řádků 4 cm). Živá záhlaví – název a paraša, které se výklad týká.

D: TL zarámován ze tří stran tordovanou linkou L1, horní část tvoří dvojitá linka, v horní části TL razítko R2 s vročením 1755, napravo a nalevo od něj kosočtverec sestavený z O2. Latinské impresum oddělené dvojitou linkou. F. [2a] nahoře vlys sestavený z ozdůbek o celkovém rozměru 30 mm x 85 mm: v rámečku z plné přerušované linky L2 pět linek sestavených z O2 dvou velikostí a O6 v kombinaci s typografickými znaménky pro kulatou závorku () a formát °.

TT: *Sefer Imrej bina ħidušim niġla'im mi-lomdej da'at mi-bina. U-be-hogejhem ġiten da'at u-bina ... Liġuġim mi-ge'onej eres u-mi-rabanim ġadmonim. Dvarim amatim u-nevonim le-fi seder ha-paRašijot ħagim u-zmanim. We-kama ħidušim me-ha-ga'on Moše, še-haja ab“d de-ġ“ġ Hrodni. Jišmaġ ha-me'ujan we-ha-ġore. We-ġiten ševaġ le-ha-bore' ašer natan lanu ha-tora.*

P: Autor byl vrchní rabín v obci Grodno, dnes Bělorusko, je autorem spisu *Tif'eret le-Moše* (Berlin 1776). BHB: Spis *Imrej bina* vyšel 1745 v Dyhernfurt (BHB 000121130), brněnské vydání druhé, přebírá text TL z předchozího. Poté 1780 Zolkiew, dále 1806 Novy Dvor, dle BHB podle brněnského vydání.

1764

20

חוק יעקב

Reischer, Jakov ben Josef (cca 1670–1733): *Hoḳ Ja 'aḳov*. Brno, Anna Františka Neumannová, faktor František Leopold Neumann 524 (1764). 2, 136, 3 pp, 4°

Ž: Halacha. Komentáře k Šulḥan 'aruch, odd. Orach ḥajim, hilchot pesaḥ

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna be-vejt u-bi-dfus šel almana Franšiška Nojmanin. CUM LICENTIA SERENISSIMI. Gedruckt in Brünn durch Franz Leopold Neumann, p. t. factorn 1764*

B: Vinograd 18, Freimann s. 37, Nosek s. 99 č. 3, BHB 000162055

E: ŽMP 2.792, ŽMP 3.341, ŽMP 39.465, ŽMP 39.465a–d, NLI S 23 A 8612, NLI 23 V 8612, NLI SR 23 A 8612, Chabad Lubavitsch Library, Gross Family Collection B1616, Library of Chaim Meiselman, BL Asia, Pacific & Africa 1923.b.12

DK Hebrew Books: <http://beta.hebrewbooks.org/32461>

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE96542696

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, komentář Raši písmem obtéká komentovaný text tištěný kvadrátním (a částečně Raši) písmem dvou velikostí.

D: Typografický TL, název vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, místo vydání a přednázev *sefer* kvadrátním vel. 12 mm. Pod impresem mezi vročením uprostřed nový typ razítka s rozepsanými zkratkami R3 (jediné použití). Rub titulního listu pod předmlouvou autora viněta V5, s. [1] za s. 136 (*luaḥ rašej ṭevot*) vlys s váhami Vs1b, u incipitu ornamentika: rozkřídlený orel s hlavou otočenou doprava, s. [3] za hlavním textem (poslední potištěná strana) viněta V12.

R: s. [2] (rub titulního listu) předmluva autora *haḳdamat ha-meḥaber*, s. 1–136 vlastní text, s. [1-3] za textem seznam zkratk (*luaḥ rašej ṭevot*) a rejstřík.

TT: *Sefer Hoḳ Ja 'aḳov we-hu ḥibur niḥla le-havin le-horot ... pilpula ḥarifa ... be-hilchot pesaḥ ha-ḥamurot ... ašer pa'al we-'aša ... Ja 'aḳov n"j (!) ab" d u-r" m de-ḳ"ḳ Maiš. ... u-ḳvar jaš'u ... ba-sefer Minḥat Ja 'aḳov we-Torat ha-šlamim ašer gazar we-heḳim. Be-sichlo ha-šaḥ we-mešuhšaḥ ḥiku mamtaḳim. U-tšuvat Švat Ja 'aḳov Šošanat ha-'amaḳim.*

P: Dle BHB ve stejném roce vyšlo i v Zolkiev 1764. Poprvé v Dessau 1696 spolu s Šulḥan 'aruch, *Orach ḥajim* (pod názvem *Solet le-minḥa*), poté Jessnitz 1724 s *hosafot* (dodatky) Nachmana bar Jechiela Michla. Vydání v Jesnitz (BHB 000162053) bylo patrně vzorem pro brněnské vydání (stejná formulace titulního

textu včetně užití zkratky *n“j (nero ja `ir)* pro žijící osoby, ačkoli v době brněnského vydání byl autor už 30 let po smrti. V předmluvě autora (rub titulního listu) zmíněn požár Prahy 1689, po němž následoval pogrom, dále autorovo studium u tchána r. Benjamina Wolfa Ašera Spiry, syna vrchního pražského a později vrchního zemského rabína Aharona Šimona Spiry, jehož vnučka byla autorovou manželkou, a *Magen Avraham* (komentář k *Orach ĥajim* A. Gombinera) a *Turej zahav* (David Segal), obě Dyhrenfurt 1692. E ŽMP 39.465d vlepen rukopisný záznam o zakoupení knihy v roce 1898 pro knihovnu Nadace Simona Löbla Kuha presesem Arnoldem Rosenbacherem. K nadaci viz Kestenbergladstein 1969, s. 139-141. E ŽMP 39.465 razítko Muneles na předním přidešті, vpisek *ķaniti be-`ad 8 pagim, Jehuda Špic*, vpisek také v latince *Dieses buch ist zugehörig den Juden Jacob Spitz*. E NLI: původně Museum of Printing Art, Safed, vpisky Jona Donat, Doudleb, Herš/Herman Donat.

21

הגדה של פסח

Hagada šel pesaħ. Brno, [Anna Františka Neumannová], František Leopold Neumann 524 (1764). 6, 3–10, 20–46, 50–64 ff, 16°

Ž: Litugie. Hagada. Modlitby pro pesach

J: Hebrejština

I: *Gedruckt in Brünn durch Franz Leopold Neumann*

B: BHB 000301371, Yudlov 1997 č. 240

E: soukromá sbírka Jeruzalém dle BHB

TT: *Seder hagada šel pesaħ `im birkotejha li-fnejhem u-le-`aħarejhem we-`im sijurim na `im wa-`arevim le-ķor`ejhem u-bifrat li-ķtanim še-lo ješno ...*

P: Nepopsáno podle exempláře. BHB upozorňuje, že ačkoli TL zmiňuje ilustrace, v tisku nejsou.

1765

* ספר הדרים

Azikri, Elazar ben Moše (1533-1600): *Sefer ĥaredim*. Brno, [Anna Františka Neumannová] 525 (1765). 99 ff, 4°

Ž: Etika

B: Vinograd 19 s odkazem na Friedberg sub ĥet 658/3

E: Nežjištěny

P: Vyšlo v Brně 1795, viz zde č. 60. Brněnské vydání 1795 nezmiňuje předchozí brněnskou edici 1765, pouze Zolkiev 1778, podle níž vydání 1795 vyšlo. Nepravděpodobný tisk, snad Friedbergův omyl vzniklý záměnou podobných liter *kaf* a *nun* v letopočtu.

* מעשה גדול ונורא

Graf, Moše ben Menachem (1650 – cca 1705): *Majse gadol we-nora*. [Brno 525 (1765)].

B: Uvádí pouze Vinograd 20, patrně na základě rukopisné poznámky Gerschoma Scholema v jeho exempláři v NLI R 2637, viz zde č. 22.

1766

* מחזור חלק ראשון

Maḥzor ḥeleḳ rišon. Brno 526 (1766).

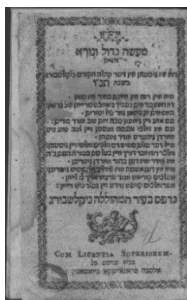
B: Vinograd 21 *Maḥzor mi-kol ha-šana* (chybně Josef Rossman!) s odkazem na Yudlov 1984 č. 329, Freimann s. 37 chybně čtený chronogram místo správného 1756. Omyl převzatý z literatury, viz zde č. 7.

Anna Františka Neumannová – František Leopold Neumann, faktor, Mikulov,

1767

1767

22

מעשה גדול ונורא

Graf (Präger), Moše ben Menachem (1650 – cca 1705): *Majse gadol we-nora*.

Mikulov, Anna Františka Neumannová 527 (1767). 18 ff, 8°, 16 x 9 cm

Ž: Exemplum, narativní próza o vyhánění zlého ducha. Kabala.

J: Jidiš

I: *Nidpas ba-ir mehulala Niķolsburg. CUM LICENTIA SUPERIORUM. Be-vejt u-bi-dfus almana Franřiřka Nojmanin.*

B: Vinograd Mikulov 1, Ben Jacob sub mem 1822, Friedberg sub mem 3006, Yudlov 1984 č. 1418, BHB neuvádí, Gries 2014, s. 98/14, Zfatman 1985, s. 140–141, č. 138 a s. 151–152, č. 154, český překlad Vrbová 2013, s. 122–133.

E: NLI R 8=75 A 623 (Mehlmannova sbírka), R 2637 (Scholemova sbírka), dle Zfatman i BL

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002126884/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE36844473

T: Tiřtěno jidiř pěsmem 2 mm (10 řádků 4 cm), kvadrátní 4 mm pouze na titulním listu, jako incipit a ve funkci vyznačovacího pěsma zcela na konci tisku (poslední odstavec). Jidiř pěsmo pouřzito i pro hebrejský text, poslední odstavec (poučení začínající *we-hine*) na posledním potiřtěném f. 18b.

D: TL orámován tordovanou linkou L1, v horní části ozdůbka O6 oddělená kulatými závorkami, pod ní ozdůbky sestavené z vlnovek (8 x 2 mm), ve středu pravé i levé strany linka L1 přerušená kulatými závorkami a dvojtečkou. Název kvadrátním pěsmem, kvadrátním téř impresum a datace popisované události, jinak TT tiřtěn jidiř pěsmem. Impresum v hebrejřtině oddělené vinětou V13. Na rubu titulního listu v horní části vlys 30 x 78 mm sestavený z ozdůbek: v rámečku z plné přerušované linky L2 v rozích doplněném ozdůbkou O6 vyplněném typografickými ozdůbkami O2, O6, vlnovkami a hvězdičkami, razítko R2, pod ním kontinuálně per extensum vlastní text. F. 18b, poslední potiřtěná strana, viněta V6.

TT: *Majse gadol we-nora voz doz is gesehen in kehilat Nikolsburg bi-řnat 456 (1696), wi ejn ruach in ejnes bachur iz gekomen, da hot er im nebich gemacht řrejen um brumen, hot im an getan gar fil jisurim, es mag zajn gevezen řabat we-jom řov oder purim ... zolche ruaħ aber durch ajn ba'al řem be-ezrat ha-řem b“ ` (bore 'olam) iz vird ojs der baħur worden getriben, vi in der ma'ase ojs firlich als řtet geřriben ... wer solchet kaufen wird sein geld nicht reuen.*

P: Dle Zfatmann 1785 poprvě vyřlo ve zkrácěné verzi v Moře Prager Graf: *Zera 'ķodeř*, Fürth 1696, samostatně pod názvem *Majse řel ha-ruaħ de-ķ“ķ N“ř*, Fürth 1696. Dalří vydání v Amsterdamu 1764/65 (BHB neuvádí).

P: E NLI R 2637 ze Scholemovy sbírky s jeho rukopisnými poznámkami: *Rarissimum, between 1766-1778*, a dále [hebrejsky]: vyřlo v Brně kolem roku 1765

(odtud odvozuje Vinograd, Brno 20), poznámky o článku Noska a Flodrové v *Judaica Bohemiae* 1975, XI.

23

סדר קריאת שמע

Seder kri'at šema. [Mikulov, Anna Františka Neumannová 527 (1767)]. 18 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti

J: Hebrejština s překladem do jidiš

B: Vinograd Mikulov 2, Freimann s. 37, Soxberger s. 81 č. 8, BHB neuvádí

E: Nezjištěny. Freimann s odkazem na katalog *Austellung hebräische Druckwerke der Stadtbibliothek zu Frankfurt am Main*, 1902, s. 26, n. 91, viz <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:1-137335>

24

סדר תחינה

Seder Tchina. Mikulov, František Leopold Neumann, factor, 527 (1767). 16 ff, 4°, složky A4–D4, 20 x 16, 5 cm

Ž: Liturgie. Techina. Modlitby pro ženy.

J: Jidiš

I: *Nidpas bi-kehila mefo'ara Niḳolśburg be-'oto dfus še-haja miḳedem ba-'ir ha-mehulala Brin. CUM LICENTIA SUPERIORUM. Be-vejt u-bi-dfus Fransḡ Leopold Nojman faḳḡorn.*

B: Vinograd Mikulov 3, Freimann s. 37, Soxberger s. 81 č. 7, BHB neuvádí

E: NLI R 8=2003 A 4551 (exemplář neúplný, pouze 12 ff, chybí celá složka D), UB Frankfurt am Main Jud Germ 860

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990023067350205171/NLI

DK UB Frankfurt am Main: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-4218>

T: Tištěno jidiš a kvadrátním písmem, instrukce kvadrátním 2 mm, místy 4 mm ve funkci vyznačovacího písma, výjimečně pro pořadí modliteb, texty modliteb jidiš písmem, i když jde o hebrejštinu (např. hebrejský incipit), jidiš písmo 2 mm (10 řádků 4,2 cm).

D: Typografický TL, bez rámce a ozdob. Název *teḥina* vyznačovacím ozdobným písmem s mašličkami, přednázev *seder* vyznačovacím 14-15 mm. Pod názvem razítko R2 s letopočtem, napravo a nalevo viněta sestavená z O6 a typografických znamének (závorka kulatá, tečky), celkový rozměr 22 x 22 mm. Na f. 1b vlys Vs5 signovaný GF (stejně jako vlys v *Ḥoḳ Ja 'aḳov* 1764, ale tam monogram FG zrcadlově obráceně), na f. D4v viněta V5.

TT: *Seder tchina/tchine. Libe wajber un majden, tut lojfn, die šejne naje ṭhine cu kojfen, un last zich nicht sein zu teuer. Ich hab tag un nacht iber der ṭhine getracht und hab sie nicht wegen mejner gemacht. Zondern nur wegen lichvod ha-šem jitbarach. Darum kojft behend, az zie hot ejn end.*

R: F. 1b *Alzo bald... zagt man ma ṭovu ... aber man mus di tfile mit groser kawana zagen. Vi ich zi hot bešriben und heroj gecogen ojs lešon ha-kodeš und in tajtš gemacht. Dem liben got cu lob und ehren, wi ojch, alen frumen weiber und mejde, cu beseren). (... Člověk se musí modlit se zaujetím. Proto jsem to sepsal a vytáhl ze svatého jazyka a převedl do tajtš. Milému Bohu k chvále a oslavě, a také vám, všechny ctnostné ženy a dívky, abych vás polepšil). F. 7b (rub složky B3 bet): *Di tchine hab ich herojs genumen ojs ajn sefer und ich hab es ojs lešon ha-kodeš genumen und ejch cu erajn gemacht ojf tajtš. Damit wer di tchine wert zogen der wert fil liber mašil zejn. ... di tchine zol man zagen mit ejn grojse kawana ...**

P: Obsahuje tchinot pro různé příležitosti (pro těhotnou a rodičku, modlitby na hřbitově, pro ženu, jejíž muž odcestoval za prací aj.). E UB Frankfurt podpis *Roza, ešet Kalman Weinreb fun Holešoj* (Holešov?), kresba cvikru a několik podpisů, k exempláři vevázána i *Ajn šejne tchine*, Wien 556 (1795/6).

25

חנוך לנער

Maarssen, Josef ben Jakov (1692–1730): *Ḥanoh la-na'ar*. Mikulov, František Leopold Neumann, factor, 527 (1767). [3], 23 ff, 8°, 16 x 10 cm

Ž: Učebnice. Vzory obchodních i osobních dopisů, okrajově ekonomika, účetnictví.

J: Jidiš

I: *Nidpas bi-kehila mefo'eret Niķolsburg be-'oto dfus še-haja mi-ķedem ba-'ir ha-mehulala Brin. CUM LICENTIA SUPERIORUM. Be-vejt u-bidfus Fransķ Leopold Nojman fakķorn.*

B: Vinograd neuvádí, BHB neuvádí, eviduje pouze katalog NLI

E: NLI 8=2010 A 1653

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990026969040205171/NLI

T: Tištěno jidiš písmem (10 řádků 4 cm), místy kvadrátní 2 mm pro názvy dopisů, dataci atd. Místy zvláštní sazba (příčně – jako vzor dopisů), místy dvousloupečná (počty), kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího („instrukce“, jednotlivé oddíly a kapitoly, incipity).

D: Typografický TL, v horní části vlys 30 x 80 mm sestavený z ozdůbek: v rámečku z plné přerušované linky L2, v rozích s ozdůbkami O6, uprostřed razítko R2, prostor vyplněn typografickými znaménky (hvězdičky, vlnovky, kulaté závorčky) a ozdůbkami O2 a O6. Název vyznačovacím plným kvadrátním písmem 13 mm, kvadrátní 4 mm písmo na TL ve funkci vyznačovacího. Dřík litery lamed ve druhém slově názvu má useknutou horní část – kvůli umístění sestaveného vlysu? F. 11a manupropriová viněta Vmp1 silně opotřebovaná, f. 23a viněta V11.

TT: *Sefer Ḥanoch la-na'ar le-mešiv u-le-šo'el le-nose' saķar we-ha-soķer... šķare ķabala u-šķarej mesira we-ķilufej ha-niķra'im weķsel briven gam haķalat seder limud ha-ķešbon be-'otjot šifer we-rašej tevot kol eķad bi-meķomo be'er hejtev, ka-'ašer 'ejnejchem tiķzena be-mejšarim.*

R: F. [1b–2b] *Far rede an der gunstige lezer*, násl. [2b–3a] *kurce unter richt fun buchštaben*, od f. [3b–23a] vlastní text. Začíná vzorníkem osobních dopisů (*briv šrajbung*), např. dopis otce synovi, jehož vysílá do světa, dále obsahuje otištěné vzory dopisů z let cca 1720.

P: První vydání Amsterdam, Props 1743 (BHB 000146087), dále Amsterdam 1764 (BHB 000146088), hebrejsky a jidiš, následně Fürth 1780. K autorovi

Steinschneider sl. 1231, č. 5572. Název podle Př 22:6: „Zasvěť už chlapce do jeho cesty, neodchýlí se od ní, ani když zestárne“.

26

מגילת אסתר

Megilat Ester. Mikulov, František Leopold Neumann, factor, 527 (1767). Svitek. Výchška 188 x 2960 mm

Ž: Biblické texty. Kniha Ester.

J: Hebrejščina

I: *Nidpas bi-ḳehila mefo`ara Niḳolšpurg be-`oto dḳus še-haja mi-ḳedem ba-`ir ha-mehulala Brin. CUM LICENTIA SUPERIORUM. Be-vejt u-bi-dḳus Fransḳ Leopold Nojman faḳṭorn bi-šnat 527.*

B: Neuvádí žádná z bibliografií

E: ŽMP, sbírka rukopisů a geníz na papíře, i. č. 60.412. Válečný svaz, místo nabytí: Březnice 1942–45.

DK ŽMP:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/221521

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 3–4 mm, incipity a požehnání vyznačovacím nevokalizovaným písmem dvou velikostí 12 a 15 mm.

D: Před vlastním textem knihy Ester text tří požehnání (*baruch ... `al miḳra megila, še-`aša nisim a še-heḳjanu*). Nad textem tří požehnání dřevorez 45 x 60 mm: znak dvouhlavé rozkřídlené orlice držící v pravém pařátu žezlo a v pravém meč, uprostřed erb? (dosud nepoužitá), vpravo i vlevo identický dekor sestavený z linek složených z O2, O6, O7, O8, O10, dílek z linky L2. Incipit knihy Ester (*Wa-jehi*) tištěný písmem 15 mm zarámován linkou složenou z O5, pod incipitem razítko R3. Verše 2:5 orámovány linkou L1, stejně tak 8:15 a 10:3. Pod posledním rámečkem ozdoby O2 sestavené do trojúhelníku.

P: Tištěný svitek. Tištěno tři sloupce na arch, celkem 22 sloupců očíslovaných v pravém horním rohu, první sloupec s požehnáními nečíslován.

1770

***27**

ליקוטי תהלים

Likutej tehilim. Brno? Mikulov? 530 (1770).

A: Jehonatan bar Jicchak Winkler z Mikulova, Jehuda Lejb bar Šlomo Dresnitz ze Strážnice, sestavitelé.

Ž: Liturgie. Úryvky ze Žalmů.

J: Hebrejština

B: Vinograd Brno 22 s odkazem na Friedberg sub lamed 373/2. Vyšlo Wilhermsdorf 1717 (BHB 000182402), Korzec 1784 (BHB 000304771).

E: Nezjištěny. Pokud vyšlo, tak pravděpodobně v Mikulově.

1780

***28**

סליחות מנהג מעהרין

Slichot minhag Mehren. Brno 540 (1780). 4°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Slichot

J: Hebrejština

B: Vinograd 23 s odkazem na Friedberg sub samech 301

E: Nezjištěny

Josef Karel Neumann, Brno, 1781–1797

1781

29

הפדות והפורקן

Sa'adja ben Josef Fajjumi (882-942): *Ha-pedut we-ha-purkan*. Brno, Josef Karl Neumann 541 (1781). 5, [2] ff, 16°, 16 cm (exemplář Hebrew Books 6 ff).

A: Šmuel M"Š (*mocher sfarim?*) *mi-Hagar*, z Uher, nakladatel (*nidpas al-jedej*)

Ž: Filosofie. Středověká židovská filosofie.

J: Hebrejščina

I: *Po Brin, baj Jozef Karl Noj Man privilegirtr buch drukr*

Ch: *Ja" d Jišra'el*

B: Vinograd 24, Freimann s. 38, Nosek neuvádí, BHB 000154654

E: ŽMP 1917 (v konvolutu s A. Farisol, *Igeret orhot 'olam*, Praha 1793), ŽMP 2126, ŽMP 12.839 ztráta, NLI R=0 58 A 1413, R=0 75 A 1829, Chabad Lubavitsch Library

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/24219>

D: TL orámován širší linkou z O15, nad názvem O18 doplněná O16, vpravo i vlevo O17. F. 1b, rub titulního listu viněta V3.

T: Tištěno hebrejsky nejmenším kvadrátním necelé 2 mm a větším cca 2 mm, kvadrátní 4 mm ve funkci vyznačovacího.

TT: *Sefer Ha-pedut we-ha-purkan le-rabejnu Sa'adja z"l me- 'ir Apim ašer nidpas be-kedem be-k" k Praga we- 'aħar ze hevi le-vejt ha-dfus iš tam we-jašar jre' eloķim we-sar mi-ra' ha-jaķar km" r Naftali ben Šmuel Papenhajm we- 'al tovim jizkar šmo u-zchuto ja' amod lo le-jamin šidķo u-le-nino u-le-nechdo ... we- 'ata nidpas 'al jdej Šmuel M"Š mi-medinat Hagar.*

Rub titulního listu: *Kos ješu'ot eša be-šem ha-rav ha-Raši, ašer nafšo ota we-ja'as, be-ťuv řa'am we-da'at. Lamadnu re'ajot min ha-tora u-min ha-nevi'im u-min ha-ktuvim pedut we-purkan le-tovim u-le-šavim.*

P: TT zmiňuje vydání v Praze (vyšlo cca 1595, BHB 000314349, první vydání Mantova 1556). Brněnské vydání podle Amsterdam 1658, BHB 000179502, na což odkazuje i TL (vydavatel Naftali Papenheim). Jde o osmou kapitolu ze Saadjova spisu *Sefer emunot wa-de'ot* v anonymním překladu do hebrejštiny, který je na rozdíl od překladu Jehudy ibn Tibbona volnější. Další edice po amsterdamském vydání vycházejí z tohoto anonymního překladu.

1783

30

ליקוטי צבי

Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu (1683–1767): *Liḳuṭej Švi*. Brno, Josef Karl Neumann 1783. 132 ff, 8° (ŽMP 16°), 12 listů ve složce, 14 cm

Ž: Liturgie. Zvláštní příležitosti. Výběr modliteb a úryvků z etických spisů

J: Hebrejština, instrukce v jidiš

I: *Brünn, gedruckt bey Joseph Karl Neumann. 1783. Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin baj Jozef Karl Noj Man*

B: Vinograd 25, Freimann s. 38, Nosek s. 100 č. 1, BHB 000144799

E: ŽMP 19.931, ŽMP 19.931a, ŽMP 28.077, NLI S 0= 62 A 2570, Gross Family Collection B1861

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE85012248

T: Tištěno kvadrátním písmem velikosti 4 a 2 mm, instrukce a výklady menším Raši písmem 2 mm, jidiš písmem 2 mm překlad instrukcí nebo textu modliteb do jidiš.

D: V horní části titulního listu uprostřed ozdůbka O21, po stranách O19, od názvu odděleny ozdobnou linkou L4, níže TT. Název kvadrátním písmem 4 mm, TT Raši písmem, impresum odděleno jednoduchou linkou. V textu ozdůbky, viněty, linky. F. 1b „incipit“ ozdůbka florální, v ní začátek modlitby *Mi anochi ...*, f. 11a viněta V8, f. 11b ozdůbky O12, uprostřed O13, f. 17b ozdůbky O9, f. 26b ozdůbky O6, f. 46a viněta manupropriová Vmp2, f. 62b ozdůbky O20, O22 a O18, f. 69b ozdůbky O8, f. 88a ozdůbky O22 a O24, f. 95a linka z O22 a ozdůbky O13, O8, f. 116b dvojitá linka z teček, f. 122b dvojitá střídavá linka z O23, f. 132a imitace mizející sazby z teček a znaků pro formát °, f. 132b ozdůbky O23 v kombinaci s kroužkem O25 z písmové sady.

TT: *Sefer Liḳuṭej Švi ma še-nidpas kvar be-ḳ“ḳ Fjorda ‘al jedej ha-madpis r“r Švi Hirš ben hr“r Ḥajim, gam hu ašmo ba‘al ha-meḥaber me-ha-sefer ha-ze. Aval hidpis be-lo hidur u-be-lo sidur. Raḳ laḳaṭ et ha-tefilot u-baḳašot min r“h [roš ḥodeš] elul ‘ad ḥag ha-šavu‘ot wa-‘et ata ba’ti le-hadpis šenit we-ḥišagti ke-sidran*

kdej še-kol ehad juchal limšo ' mevukašo bli hipus u-be-kerech kaṭan kdej še-juchal set be-'emtaḥto. We-ha-kol be-hidur u-be-sidur na'e. Be-'otjot jafot be-nijar lavan u-bi-djo šaḥor ka-'ašer ejnejchem ro'ot, 'al ken ušu, gušu, ḥušu we-'al kaspechen al teḥusu le-haniaḥ bracha be-vatejchem. We-tezaku lir'ot be-simḥat bnejchem u-vnoteḥjem amen.

R: F. 129b modlitba muže za těhotnou manželku, f. 129b úryvky z etického spisu Bachji ibn Pakudy *Ḥovot ha-levavot*, které se mají číst v předvečer svátků. Končí modlitbou pro první den Nového roku.

P: Dle BHB bez předmluvy sestavitele. E ŽMP 19.931/117.565 z majetku ŽNO v Polné, svozové číslo L36586, vlastnický vpisek německy na zadním přidešті *Diese ist zu geehrig den Juden Emanuel Pick aus Polna*. Kulaté razítko otištěné na papíru vlepeném na přední desku knihy.

31

לוה

Luah. Brno, Josef Karl Neumann [544, před 27. 9. 1783]. 28 ff, 8° nebo 16°, 11 cm

Ž: Kalendář pro židovský rok 544 (27. 9. 1783–16. 9. 1784). Kalendář

I: *Bi-dfus ha-mešubehet šel Josef Karl Nojman po 'ir Brin*.

J: Hebrejština, jüdischdeutsch

B: Neuvádí žádná z bibliografií

E: Brno, Moravský zemský archiv, vloženo ve fondu B1, inv. č. 472, č. 58, karton 53, f. 697–726.

T: Tištěno hebrejským kvadrátním a Raši písmem, jüdischdeutsch jidiš písmem.

D: V horní části titulního listu ve středu ozdůbka O18 nad typografickými ozdůbkami (hvězdičky), kolem ní viněta V15 zrcadlově umístěná, název oddělen dvojitou linkou. V textu místy ozdůbky O21, O24. Drobné vlisy k jednotlivým měsícům se znameními zvěrokruhu, manupropriová viněta Vmp2 na poslední potištěné straně.

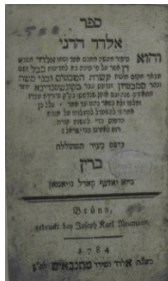
TT: *Luah li-šnat ... 554 [1783-1784] ... nidpas 'im be'ur minhagim ... jeridim be-chol medinat Mehren be-seder jafe u-mesudar ašer lo haja 'ad hena.*

F. 28a: *Le-hodi'a*, informace o dnech, kdy se nemá pouštět žilou, kdy je a není dobré cestovat, kdy se nemá přísahat, atd. F. 28b, poslední potištěná strana, *Avertisment*, reklama tiskaře J. K. Neumanna na nabízený sortiment.

Avertisment: Privilegovaný tiskař Josef Karl Neumann v Brně má k dispozici nejen ty litery, kterými je tištěn tento kalendář, ale i další, velké, střední i malé. Je schopen různé knihy vydat (*aus zu legen*). Takto už vydal „*roš ĥodeš siderl*“ a *Likutej Švi* vytištěné velkým písmem (srov. č. 30). Vyrábí knihy za laciné ceny. Vyzývá tedy zájemce, aby si laskavě abonovali (*prenumeriren*) další sidury a *Likutej Švi* a něco u něj nechali vydat (*etvas noje auf cu lagen lasen*), aby mu tak dali obživu. *Fer špricht er hiemit jeden bogen p“[apir?] alef cl [cu?] ojfštehen papir cu erlasen.* Tímto slibuje zajistit kvalitní papír? Každý bude obsloužen, každému bude vyhověno. (*Un noch genigen jeder man bedient werden sol*).

1784

32

אלדד הדני

Eldad ben Michali ha-Dani (činný 9. století): *Eldad ha-Dani*. Brno, Josef Karl Neumann 1784. 11 ff, 16° (BHB), (NLI: 12 ff, f. 12 vakát, 8°), 13,5 x 8,5 cm

Ž: Sipurim (legendy)

J: Hebrejsky a jidiš paralelně (Soxberger: Western Yiddish)

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin baj Jozef Karl Nojman. Brünn, gedruckt bey Josef Karl Neumann 1784.*

Ch: *Eldad u-Medad mitnab'im*

B: Vinograd 26, Freimann s. 38, Soxberger s. 82 č. 11, BHB 000110029, Straalen p. 69, Marx 1906, s. 150

E: NLI R 0= 50 A 304, BL Asia, Pacific & Africa 1938.b.48

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84021986

T: Tištěno paralelně jidiš a hebrejsky, překlad jidiš písmem a hebrejštiny Raši písmem. Kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího pro incipity, záhlaví.

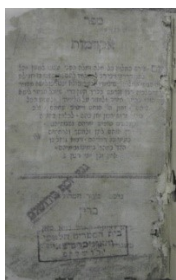
D: Typografický TL, název a impresum kvadrátním dvou velikostí (4 a 2 mm), TT Raši písmem. Impresum latinkou oddělené dvojitou linkou. F. 10b manupropriová viněta Vmp2, f. 11b mizející sazba, bez dalšího dekoru.

TT: *Sefer Eldad ha-Dani we-hu sipur ma'ase me-ḥacham eḥad u-šmo Eldad mi-ševeṭ Dan ašer 'al pi siba ba' la-medinot Bavel we-šam meva'er maḳom ḥonot ašeret ha-švaṭim u-vnej Moše we-nahar Sambatjon. We-nidpas kvar be-Ḳušṭadina joter mi-matajim šana we-gam otan še-nidpasu be-k'ḳ Fjorda 'avru we-ḥalfu we-lo niš'ar 'ad eḥad. Glal ken amarti le-hišṭadel le-ha'aloto le-mizbeaḥ ha-dfus kdej la-'asot ḳorat ruaḥ le-'amejnu bnej Jišra'el.*

R: F. 1b předmluva editora *amar ha-ma'atik* v jidiš, hebrejské výrazy jidiš písmem v závorce, od f. 2a vlastní text v pořadí hebrejštiny a následně překlad. F. 11a ... *ha-tšuva, še-hešiv mar Šemaḥ ga'on Ja'akov.* ...

P: Předmluva editora, resp. překladatele do jidiš, a nakladatele předchozího vydání Šimona Hirše ben Naftali Weila. Vyšlo 1769 ve Fürth (BHB 000110027); vydání v Brně podle tohoto vydání.

33

אקדמות

Meir ben Jicchak Š“C (zemřel cca 1096): *Aḳdamot*. Brno, Josef Karl Neumann 544 (1784). 16 ff, 24° (Vinograd a Freimann), (BHB 15 ff, 16°), (NLI 8°), 14,5 x 8,5 cm, 12 + 4 listy ve složce

Ž: Liturgie. Zvláštní příležitosti. Pijutim

J: Hebrejsky a jidiš paralelně (Soxberger: Western Yiddish, NLI: *aškenazit*)

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin. Baj Jozef Ḳarl Noj Man.*

B: Vinograd 27, Freimann s. 38, Soxberger s. 82 č. 10, BHB 000145231

E: NLI R 0= 35 V 3445

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84022980.

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem střídavě s jidiš překladem v jidiš písmu (10 řádků hebrejského textu 6,8 cm, stejný rozměr i text tištěný střídavě hebrejský s překladem).

D: Typografický TL, kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího, Raši písmo pro text. Hebrejská ligatura *el*, bez dekoru.

TT: *Sefer Aḳdamot 'im pejruš ha-milot kol mila le-mila bi-fnej ašmo le-ma 'an jiḳal lifnej dardaḳej ... še-jilmedu ... we-nidpas be-kerech ḳaṭan kdej še-juchal ha-na 'ar li-so 'oto be-ḥeko tamid we-laḥzor 'al ha-limud ... wa-javo 'go 'el ... bi-mhera be-jamejnu u-be-jamejhem amen we-ken jehi rašon.*

R: Od f. 9b *megilat Rut*, tištěno kvadrátním písmem menší velikosti s překladem vybraných slov do jidiš tištěným jidiš písmem pod textem. F. 16a, poslední potištěná strana, 'erev tavšilin, níže kolofon.

K: 'al jedej ha-po 'el ha-mesader otjot we-magiah Jišra 'el ben ha-manoaḥ Naftali zš "l sofer stam mi-Austerliš.

Sazeč a korektor: Jisrael ben Naftali Sofer ze Slavkova

P: E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef), dřívější vpisek *šajach le-Jišra 'el Bermann*.

34

הגדה של פסח

Hagada šel pesaḥ. Brno, Josef Karl Neumann 544 (1784). 40 ff, 8°

Ž: Liturgie. Hagada. Modlitby pro pesach

J: Hebrejština, jüdischdeutsch/jidiš

B: Vinograd 28, Yaari 1960 č. 207, Yudlov 1997 č. 310, BHB 000184854

E: Sifrijat Mehlmann Bejt ha-tfušot, JTS NYBM675.P4 A3 1784b

TT: *Seder hagada šel pesaḥ. Zot sefer ḥuḳot ha-pesaḥ ašer ja- 'aše oto mi-tḥilat nisan 'ad gmirato. Dinej ṭḥina wa- 'asijut ha-mašo "[t] wa- 'afijato. Ha-dinim le-bdiḳat ḥameš ... we-seder hagada ...*

P: S instrukcemi v jüdischdeutsch a překladem pijutů *Adir hu, Eḥad mi jode 'a, Ḥad gadja* a s komentářem *Maṭe Aharon*. Nepopsáno podle exempláře.

חקירת הלב

Wetzlar, Šlomo Zalman ben Šimon (zemřel 1728): *Haqirat ha-lev*. Brno, Josef Karl Neumann 544 (1784). 61 ff, 8° (NLI), 21,5 cm, 4 listy ve složce

Ž: Etika

J: Jidiš (Soxberger: Western yiddish)

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin bi-dfus ha-mešubeḥet šel Jozef Karl Noj Man.*

Ch: *Jode'a maš'avot adam* (Ž 94:11)

B: Vinograd 29, Soxberger s. 82 č. 9, BHB neuvádí

E: NLI S 45 A 1140, Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Jud. Germ. 859

DK NLI: https://beta.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002133247/NLI

DK UB Frankfurt: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-4393>

T: Tištěno jidiš jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4,3 cm). Hebrejščina kvadrátním písmem 4 mm pouze na titulním listu a dále citáty v předmluvě, ve vlastním textu incipity a označení kapitol, označení stran v rejstříku.

D: TL zarámován širší bordurou B1. Impresum odděleno dvojitou linkou, u spodního okraje O18. Název plným kvadrátním 15 mm, kvadrátním 4 mm místo vydání a datace, TT 2 mm kvadrátním. Impresum odděleno dvojitou linkou. F. 2b viněta V14, f. 4b viněta V2, f. 61b, poslední potištěná strana, viněta V12.

TT: *Sefer Haqirat ha-lev ašer izen we-ḥiber we-tiḳen ... [Šlomo] Zalman ben Šimon Wešlar z"l mi-Fjorda. U-bi-hjot še-sefer ha-laz hu me'at ḥochmot we-rav ha-`ejchut we-madrich ha-`adam anašim we-našim we-ṭaf ba-derech ha-jašar we-gam pasu mi-bnej adam we-lo niš`ar aḥilu echad ba-ir u-šnajim ba-mišpaḥa, amarti be-libi le-ḥištadel ešel ha-`adon ba'al ha-dfus le-ha'aloto `al mizbeaḥ ha-dfus u-be-`e[zzrat] h'[ašem] le-ḥoši kawanati mi-koah el-ha-po'al. Ken jezake h" et Jišra`el le-ḥoši `kawanat' ha-ṭova el ha-po'al. We-nezake lir'ot be-vinjan Ari`el u-va' le-Šijon go`el amen.*

R: F. 1b–2b rejstřík, f. 3a–4b předmluva autora, datovaná 1718 (chronogram *tnu kavod*), od f. 5a vlastní text.

P: Poprvé vyšlo Amsterdam, Props 1731, dále Amsterdam, Props 1737, Brno třetí vydání. BHB ani jedno z vydání neeviduje. TT brněnského vydání je částečně formulován v první osobě, ačkoli autor byl po smrti už u prvního vydání.

36

סדר קריאת הנשיאים

Seder kri'at ha-neši'im. Brno, Josef Karl Neumann 544 (1784). 78 ff, 12° (BHB 16°)

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Počítání omeru

J: Hebrejsky

B: Vinograd 30, Freimann s. 38, BHB 000319821

E: soukromá sbírka (dle BHB, záznam dle aukčního katalogu Kestenbaum 12. 11. 2002)

TT: *Min roš ḥodeš nisan 'ad 12 nisan. We-seder sfirat ha-'omer ...*

Sazeč: Jisrael [ben Naftali] Sofer ze Slavkova (Freimann)

P: Nepopsáno podle exempláře

37

סדר סליחות מקדימין

Seder sliḥot maḳdimin la-'amod le-'ašmoret ha-boḳer. Brno, Josef Karl Neumann 1784. 87, 30 ff (Freimann 87 + 30 ff; NLI, Heidelberg), 4°, 23 cm

Ž: Liturgie. Slichot. Modlitby pro zvláštní příležitosti

J: Hebrejščina s instrukcemi v jidiš (západní literární jidiš s německými prvky)

I: *Nidpas ba-'ir ha-mehulala Brin ... bi-dfus ḥadaš (!) šel Jozef Ḳarl Noj Man. Brünn, gedruckt bey Joseph Karl Neumann. 1784.*

Ch: *Ktavnu ba-sefer sliḥa u-meḥila*

B: Vinograd neuvádí, Freimann s. 38, Nosek s. 100 č. 2, BHB 000320894

E: ŽMP 29.722, NLI R 4= 96 A 1099, NLI 2006 F 342 (3) (mikrofilm), HfJS 296.315. BRUE (1)

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním s vokalizací 4,5 mm (vlastní text modliteb, 10 řádků 9,2 cm) a kvadrátním s vokalizací 2 mm (10 řádků 6,3 cm). Instrukce menším kvadrátním dvou velikostí 3 mm a 2 mm, informace o autorech Raši písmem 2 mm. Jidiš písmem 2 mm instrukce v jidiš. Incipity a iniciály vyznačovacími plnými kvadrátními literami dvou řezů: 15 mm a ozdobným s mašličkami 32–34 mm. F. 87b nepotištěno.

D: Typografický TL, vyznačovacím kvadrátním písem s mašličkami pro název, přednázev vyznačovacím 15 mm. Impresum v latince odděleno dvojitou linkou, horní širší, jednoduchá linka odděluje impresum v latince a letopočet. F. 3b ozdůbka O14, f. 6a sloupky z O26, O14, O18, v rámečku z dvojitě linky O22, v dolní části kroužky O25, f. 11b O23 u ajin. F. 1a (slichot pro jom kipur): název oddělen dvojitou linkou z O23.

R: Do foliace zahrnut TL, po f. 87 následují slichot pro jom kipur: *Ha lech seder ha-slihot le-šahrit šel jom kipur* (f. 1–30). Tyto slichot ve vydání z roku 1757 na f. 78b–120, zde samostatně. Ve vydání 1784 tištěny menším písmem a bez incipitů. Oproti vydání 1757 obsahuje toto i *slichot le-šovavim ta“t* a *slichot le-taħalu`ej jeladim* (oboje f. 30b), další vydání z roku 1800 je podobnější vydání 1757.

TT: *Seder slihot maḳdimin la-`amod le-`ašmoret ha-boķer le-chol ha-rašej šanim ke-minhag medinot Merhrin Pehem Ungarin u-Šlezie kfi še-nidpasu mišanim ḳadmonijot `im kama we-kama ma`alot ṭovot kmo še-nidpesu bi-šnat 516 [1756] kan be-`ir Brin. We-nidpasim be-hawajatam u-ke-šuratam be-zot je`ot ha-`aħronot min ha-rišonot še-nidpesu be-`otjot gdolot kdej še-jikāl li-zķenim u-le-ne`arim le-`omram ot be-`ot we-lo jihju ke-mit`ate`a. We-lo ḥasti `al nijar še-tihje ha-sliħa mejupa bi-chlal mi-kol, kol li-zchut ha-rabim. ...*

P: TT zmiňuje slichot vydané v Brně 516 (1755/6), ale ve skutečnosti vyšly 517 (1756/7). Textově obě verze shodné s mírnými rozdíly v jazyce instrukcí (*zagt vs špricht* atd). Instrukce v jidiš s výraznějšími germanismy. E ŽMP pouze 87 ff, chybí 30 ff *Seder ha-slihot le-šahrit šel jom kipur*. E HfJS na předním přidešti číslo válečného katalogu ŽMP L 14 294. Na titulním listu vpisek latinkou Michael Gans, Sallmon Gans, číslovka 12.0, na zadním přidešti 22 100, podpis Gans a obrázek husy.

1785

38

רוח היים

Trebitš, Avraham (cca 1759–1837): *Ruah hajim*. [Brno, Josef Karl Neumann] 545 (1785). 12 ff, 8°, 18 cm

A: Trebitš, Avraham (= Chajat, Moše Avraham ben Reuven), autor a vydavatel; Menaker, Avraham Cvi Herš ben Jicchak Lejb, vydavatel

Ž: Narativní próza o vyhánění zlého ducha

J: Hebrejština

I: *Dize bichl bi-lh“k [bi-lšon ha-kođeš] oder dajts zejen be-nimca in Nikolšpurk ecel ha-mešutafim ... mwħr“r Herš Menaker mwħr“r Avraham Trebiš.*

Ch: *Le-merabe ha-mešara*

H: Geršon Chajut, David ben Gumpl Emroch z Vídně, Moše Avraham Abeles, Mordechaj Benet

B: Vinograd (Mikulov) 4, Freimann s. 38 (Brno), Nosek neuvádí, Soxberger s. 82 č. 12, BHB 000133648 (Brno)

E: ŽMP 3197, ŽMP 16.070/110.851, YIVO (467-18/11)

D: Typografický TL, název vyznačovacím kvadrátním písmem 15 mm, text Raši písmem. Nad impresem viněta V16, f. 2a viněta Vmp2, f. 12a O1, f. 12b, poslední potištěná strana, ozdůbka O21, místy mizející sazba.

T: Tištěno Raši písmem 2 mm, haskamot a incipity kvadrátním písmem 5 a 3 mm. Kvadrátní 5 mm ve funkci vyznačovacího.

TT: *Sefer Ruah hajim bi-lšon ha-kodeš. Ma‘aše nora mi-ruah eħad še-haja bena‘ar ben k“b [22] šana po Niħolšpurg ... we-jaša mimeno be-šalom. Moše Avraham Reuven Ĥajat mi-Ṭrebiš mi-tošave N“š ... Avraham Švi Herš ben Jišħak Lejb Menaker mi-N“š.*

R: f. 1b haskama Geršon Chajut, David ben Gumpl Emroch z Vídně, Moše Avraham Abeles, Mordechaj Benet datovaná 13. kislevu 545 (26. 11. 1784) v Mikulově. Obsahuje zákaz přetisku spisu v hebrejštině pro příštích 5 let bez souhlasu vydavatelů (*madpisim*) Herše Menakera a Avrahama Trebitše pod hrozbou cheremu. F. 2a *Ašrej adam*, předmluva vydavatelů, obsahující chválu

bohobojného člověka, spis vydali kvůli šíření slávy nebes a aby si z příběhu lidé vzali poučení (*musar*). F. 12b: *Kdej še-lo lehoši nijar ḥalak, achtov od mašal še'amar ha-na'ar*, ... následuje text v jidiš.

P: Vyhánění zlého ducha z dvaadvacetiletého hochy, který jím byl posedlý od *'erev roš chodeš sivan 543* (1. květen 1783), vyhánění zajistil Herš Menaker. V roce 1922 vydal Jakov Kopel Duschinsky v Londýně reprint (ŽMP 40.149). E ŽMP 16.070 vystaven na válečné výstavě tisků ve Vysoké synagoze, dochována ručně psaná popiska.

39

רוח חיים

Trebiš, Avraham (cca 1759–1837): *Ruah ḥajim*. [Brno, Josef Karl Neumann] 545 (1785). [14] ff, 8° 16,5 cm

A: Trebiš, Avraham (=Chajat, Moše Avraham ben Reuven), autor a vydavatel; Menaker, Avraham Cvi Herš ben Jicchak Lejb, vydavatel

Ž: Exemplum. Narativní próza o vyhánění zlého ducha.

J: Jidiš, Soxberger: (transitional Western) Yiddish

I: *Dize bichl bi-lh“k [bi-lešon ha-ḳodeš] oder dajš zejen be-nimša in Niḳolšpurḳ ešel ha-mešutaḳim ... mhr“r Herš Menaker mhr“r Avraham Trebiš.*

Ch: *Le-merabe ha-mešara*

B: Vinograd (Mikulov) 5, Freimann s. 38 (Brno), Soxberger s. 82 č. 12, BHB neuvádí, Steinschneider č. 3920, Zfatman s. 151-152, č. 153

E: NLI R 2643 (Scholem collection), NLI S 78 A 1556, NKP 53 F 000023, dle Zfatmann i BL a Bibliotheca Rosenthaliana

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE35538968

T: Tištěno jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4,2 cm), kvadrátní písmo 5 a 3 mm ve funkci vyznačovacího (mrtvá záhlaví, incipity).

D: Typografický TL, název kvadrátním písmem 15 mm. Nad impresem viněta V16, rub TL viněta V2, f. 13b viněta Vmp2, f. [14a] za textem O21.

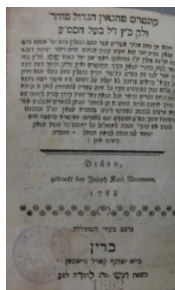
TT: *Sefer Ruah haġim, ajn majse nora fun ajn ruah der war in ajnem jung der alt izt cvaj un cvancig jar in Nikolspurg bi-mdinat Mehrrin un ging fun im herojs be-šalom one ajncige šaden.*

R: Na rubu titulního listu nahoře *Ašrej adam* (viz výše), pod tím poznámka, že haskamot a cherem pro tuto knihu byly vytištěny v hebrejské verzi. F. [14a] *Kdej še-lo lehoši nijar ħalaḳ, achtov od mašal še-ʿamar ha-naʿar, ...* následuje text v jidiš.

P: Katalog NLI uvádí místo vydání Mikulov. Dle Zfatman vyšlo s drobnými obměnami znovu Frankfurt/Oder, Grillo 1794 (Zfatman 1785, s. 158–159, č. 163). E NLI podpis *ha-ḳtana Henla bat Fajš Lebes* (?) na posledním listě; E NKP vpisek na předeštlí: *Dizes Büchel ist zu gehörig dem Moyses Künstler aus Truchlitz* (?), *Berauner Kreis, 13 Juni 1809. Münchengratz (Mnichovo Hradiště) den 13 Juni 1809.* Podpis v hebrejštině Moše Kinstler na titulním listu.

1785

40

קונטרס מהגאון

Katz, Jehošua Falk ben Aleksander (1555–1614): *Ḳuntres me-ha-ga'on ha-gadol mhr' Walk Kaš*. Brno, Josef Karl Neumann 1785. 14 ff, 8°, 16 cm

A: Adler, Natan ben Jakov Šimon ha-kohen (1741–1800), autor dodatku

Ž: Halacha. Komentář k Jore deʿa

J: Hebrejština

I: *Brin, baj Jozef Ḳarl Nojman. Brünn, gedruckt bey Joseph Karl Neumann, 1785.*

Ch: *Wa-ʿašu sjag la-tora*, tj. 546 (1785/86)

B: Vinograd 31, Freimann s. 39, Nosek neuvádí, BHB 000139069 (1785)

E: ŽMP 1802, NLI R 8= 23 V 9031, BL Oriental Collection 1926.a.8

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm, kvadrátním 3 mm incipity a záhlaví

D: Typografický TL, informace o autorovi oddělena dvojitou linkou, v horní části silnější, pod ní impresum v latince. Letopočet arabskými číslicemi oddělen od hebrejského impresu dvojitou linkou střídavou z O23 doplněných uprostřed kulatou závorkou. TT tištěn kvadrátním 4 mm (název) a 5 mm (místo vydání).

TT: *Ḳuntres me-ha-ga'on ha-gadol mhr' Walk Kaš z "l ba'al ha-s' M[em] " "[Ajin] [sefer Me'irat 'ejnajim], bo jimš'u min kama 'injanej asurim ašer nichšalin ba-hem ... hidpasnu oto li-zchut ha-rabim ... u-zchut ha-ga'on ja'amod lanu u-nezake le-vi'at ha-go'el, bi-mhera be-jamejnu amen.*

P: Podle vydání Sulzbach 1692 s doplňky. F. 14b na konci tisku přidána pravidla pro prodej kvašeného (*mechirat ḥameš*) podle vrchního rabína v Boskovicích Natana Adlera Katze: *Ja'an še-ha-ḳuntres ha-laz hu ḳaṭan ha-kamut we-rav ha-to'elet le-zakot et ha-rabim lachen ra'uj li-smoch lo u-le-ḥaber elaw nusach štar mechirat ḥameš be-'a "p [be-'al pe] ašer jasad ha-rav kohen šedaḳa ... Natan Adler K "Š av bejt din de-ḳ "ḳ Bosḳoviš. K Adlerovi Brocke (ed.) 2004, č. 0023. Rabínem v Boskovicích byl Adler v letech 1782–1783, nejspíš tedy nebyl nakladatelem. E ŽMP z knihovny Š. J. Rapoporty.*

1786

41

מסכת מכות

שער אשר וגבול אשר

Ašer ben Ječiel (1250–1327), Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi z Rousínova (žijící autor): *Masechet makot. Ša'ar Ašer u-gvul Ašer.* Brno, Josef Karl Neumann 1786. [2], 21 ff, 8° (BHB a Freimann 4°)

Ž: Halacha. Komentář k traktátu Makot Ašera ben Ječiel se suprakomentářem Jakova Lejba Modla

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-'ir melucha Brin be-'otjot Amsterdam ešel Josef Ḳarl Noj Man. Brünn, gedruckt bey Josef Karl Neumann 1786. Cum Licentia Superiorum.*

B: Vinograd 32, Freimann s. 39, Nosek neuvádí, BHB 000112386

E: ŽMP 13.518, ŽMP 17.812, NLI S 41 A 1843, Chabad Lubavitsch Library, YIVO 76 װ -72/1 I, BL Asia, Pacific & Africa 1958.f.6, Asia, Pacific & Africa 1958.f.7

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/24336>

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001836734/NLI a https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE91255240

H: Geršom Chajut, Moše Avraham ben Meir Abeles, Avram Lejb ben Bunem Spitz, Meir mi-Pintšov

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 2 mm (text traktátu) a Raši písmem 2 mm (komentáře), ve střední části text, komentáře obtékají text po obou stranách.

D: TL orámován linkami napodobujícími portálové sloupy sestavené z plných přerušovaných linek L2, v rozích O6, sloupy vyplněné linkou z typografických znamének (vlnovky), nad sloupy O21, v portále nad názvem pětkrát O17, spodní část tvoří ozdobný pás sestavený z O1. Název plným písmem 15 mm, větším kvadrátním písmem 4 mm zvýrazněno jméno autora a panovníka, textové písmo 2 mm. F. 21b na konci tisku viněta V16.

TT: *Masechet makot le-rabejnu Ašer ... Ša'ar Ašer u-gvul Ašer, ħibro we-gam jasdo ... ha-torani Ja'ašov Lejb ze'ira de-min ha-bira de-vejt din šedek k"ķ Rojštiš bi-medinat Mehren ben ... Mordechaj Modl Aškenazi ... še-haja av bejt din we-reš metivta de-ķ"ķ Dresniš. U-mehutam we-'ejchutam ... ktuvim 'al sefer divrej haḳdama. Zil ķre bj'.*

R: F. [1b] haskama Geršom Chajut, Moše Avraham ben Meir Abeles, Avram Lejb ben Bunem Spitz, Meir mi-Pintšov, vrchní rabín v Rousínově, datovaná 3. ijar 545 (13. 4. 1785). Omezení na 15 let. Pod haskamot upozornění o 'aku"m a goj. F. [2a–2b] za haskamot předmluva autora suprakomentáře Jakoba Lejba z Rousínova, datovaná 15. avu 545 (22. 7. 1785), s poděkováním Lejbu Presburgovi a jeho ženě Rejzl, která je autorovu neteří (dcera jeho sestry) za to, že pomohli se sepsáním díla (... *haja le-'ezri le-hoši maḥšavati mi-koah el ha-po'al*), a příteli Bunemu Bindelovi a jeho ženě jménem Minka, kteří autorovi půjčili peníze na vytištění knihy (*hilwa sach mesujam le-hadpasa sifri zu*). F. 1a–21a vlastní text, f. 21b *ķušija* (výklad talmudického problému) autorova otce Mordechaje Modla Aškenaziho, který byl vrchní rabín ve Strážnici. K rodině Gold 1929, s. 257 a 265, pozn. 79; Flesch 1927, s. 43.

Korektor: Lejb Presburg[er] z Brna

P: První a jediné vydání suprakomentáře. K autorovi viz i č. 48. E ŽMP 17.812/116.361 číslo vál. katalogu 14.570, původně z majetku moditební nadace Abrahama Herze v Holešově, podpis nečitelný.

1787

42

צוואה

Horovitz, Šabtaj Šeftl ben Ješaja (1590?–1660): *Šawa'at ga'on ... Šeftl*. Brno, Josef Karl Neumann 547 (1787). 12 ff (11, [1]), 4° (8°?) 4 listy ve složce, ale rozměrem 8°, 16 x 10 cm

A: Jehuda Lejb ben Simcha, editor (*ma'atik*) a nakladatel

Ž: Etika. Etická závěť Šabtaje ben Ješaji Horovitzze

J: Jidiš (Soxberger: Western Yiddish), západní literární jidiš s německými prvky.

TT spíš jüdischdeutsch

I: *Brin, taħat memšelet ... Jozef ha-šeni ... baj Jozef Karl Noj Man*.

B: Vinograd 33, Soxberger s. 84 č. 19 (rok 1797), BHB neuvádí

E: NLI R 8= 23 V 5304

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990021287910205171/NLI

T: Tištěno jidiš písmem 2 mm (10 řádků jidiš písma 4,2 cm), kvadrátní písmo pouze na TL, záhlaví, hebrejská slova a kratší pasáže v textu, kolofon Raši písmem.

D: TL orámován plnou přerušovanou linkou L2, v rozích O6, název vyznačovacím kvadrátním 15 mm a kvadrátním 4 mm (jméno autora, místo tisku, jméno panovníka a datace), další text jidiš písmem 2 mm, tím tištěn vlastní text.

TT: *Šawa'at ga'on ha-gadol he-ḥasid mwh' Šeftl zšl"hh ben Ješa'ja ba'al Šnej luḥot ha-brit. Libe lojte zihet ejn mol ajn šenez kleinez verkchen ejne ibrzeczung ojs den lešon ha-kodeš vu diz nochnichtmol in dajtšen ibrzeczung vorden izt. Und dacu noch ajn rajnen mitlen dajtš, damit ez jeden recht zeje. Der inhalt dafon izt ajne*

cavaa vos ha-gaon he-chasid ha-na“l hot micwe gevezen fir zajn šterben. Es izt zer niclech fir vejber un gemajne lojt vajl dafon file musar ab cu nemen izt.

R: Na posledním potištěném listě (f. [1] za f. 11) kolofon.

K: *Tamachti be-divrej ha-ħoze, še'erit Jišra'el lo ja'ašu 'awla. Ki ha'[šem] sone gez[era] be-'awla. We ha-mašig gvuli bli rešuta lo jeħšav le-'awon plili we-le-traki[m]. Ĥawaja de-rabanan de-lejt li asuta. K“d [ko divrej] ha-ma'atik li-chvod jomin 'atik, po Brin, Jehuda Lejb ben ha-rav Simcha ab“d de-ħ“ħ Gaštl.* (tj. Podivín).

P: Druhé (?) vydání, předtím hebrejsky Frankfurt/Oder kol. 1690 (BHB 000177674). Překladatele neuvádí ani Steinschneider, sl. 2243, č. 6866/3. Vydavatel není totožný s korektorem Lejbem b. Simchou Presburgerem, který ve stejné době pracoval v brněnské tiskárně. E NLI na f. 12b cenzurní razítko azbukou 1837 (Grod, rabín Icchok Šif?)

1788

43

עטרת שלמה

Gleiwitz, Jakov ben Šlomo (1730–1810): *‘Ateret Šlomo*. Brno, [Josef Karl Neumann] 548 (1788). 4, 23 ff, 4° (BHB: 5, 2–23, 16, 15 ff, foliace zahrnuje i *Jeķara de-ħaja* a *Az tišmaħ*; JTSA: 4, 23, 16, 15 ff, foliace zahrnuje i *Jeķara de-ħaja* a *Az tišmaħ*).

A: Moše Cvi ha-levi ben Šlomo z Bzence, autor přidaných chidušim

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna taħat memšelet ... Jozef ha-šeni Brünn, Cum Licentia Superiorum.*

Ch: *Et ĥuķejcha ešmor* (Ž 119:8)

B: Vinograd 34, Freimann s. 39, Nosek s. 100 č. 3, BHB 000117437 (*‘Ateret Šlomo* i *Jeķara de-ħaja* a *Az tišmaħ* jako dílo o třech částech, každá z částí má samostatný

TL a foliaci), Steinschneider sl. 5609 č. 1251 1,2, Friedberg sub 'ajin 434, Benjacob sub 'ajin 255, *Ošar ha-rabanim* 9542

E: ŽMP 5483 (s *Az tišmaḥ*), ŽMP 29.217 (=ŽMP 41.912a, s *Az tišmaḥ* a *Jeḳara de-ḥaja*), ŽMP 41.912 (s *Az tišmaḥ* a *Jeḳara de-ḥaja*, nekompletní), NLI S 23 A 10598, JTSA Rare book room (bez signatury), YIVO 41 v-11/1 ((s *Az tišmaḥ* a *Jeḳara de-ḥaja*), BL Asia, Pacific & Africa 1960.e.4

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84877578

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/8261>

DK YIVO:

https://digipres.cjh.org/view/action/ieViewer.do?is_mobile=false&is_rtl=false&dps_dvs=1668521882012~473&dps_pid=IE6285242#

H: Josef Geršon Chajut, Mordechaj Benet

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním (10 řádků 4,5 cm) a Raši písmem (nadpisy), dvousloupečná sazba, kvadrátní ve fukci vyznačovacího.

D: Typografický TL, název vyznačovacím kvadrátním písmem 15 mm, místo vydání kvadrátním 12 mm, text TL hebrejsky kvadrátním.

TT: *Sefer 'Aḳeret Šlomo we-hu ḥeleḳ ḳama, we-ḥeleḳ meši 'a Jeḳara de-ḥaja jitḳare u-tliti Az tišmaḥ jechune. Šloša krachim halalu ḥibram we-gam jasdam ... ha-rav de-ḳ"ḳ Semlin Ja 'aḳov nr" w ben ... Šlomo Gleiwis zlh "h we-ḥatan ha-rav ... Švi Hirš Segal zlh "h še-haja ab "d u-r" m be-ḳ"ḳ Pizenš. ...*

R: F. [1b], rub titulního listu haskama Josef Geršon Chajut, datovaná 4. av 548 (7. 8. 1788) v Mikulově, haskama Mordechaj Benet datovaná 4. tamuz 546 (9. 7. 1786) v Mikulově, oba jako předsedové rabínského soudu v Mikulově a Chajut jako zemský rabín, haskamot bez data omezujícího vydání. F. [2a]–1a *Ḳuntres ha-šmu 'ot*, v němž obsažena také předmluva autora (od f. 3a), od f. 2a následuje vlastní text.

Předmluva: sedmý den pesachu roku *ševercha*, tj. „tvá zkáza“, 522 (1762), shořel autorův dům a knihovna, která mu byla korunou, ozdobou a štítem (*we-jaša 'ati naḳi mi-nechesaj ki nisraf armonaj we-chol ma 'adani še-haja le-nezer wa- 'aṭara, le-magen*). Spolu s knihovnou shořely i chidušim, které sepsal autorův tchán Moše Cvi Hirš bar Šlomo Segal, vrchní rabín a představený ješivy v Bzenci. Ten pak dlouho k autorovi posílal svého studenta, Eizika Segala, dajana v Bzenci, aby tchánovy chiduše k traktátu Joma znovu rekonstruovali. Autor knihu vydává

k počtě svého tchána a učitele Moše Cvi ha-levi ben Šlomo, který byl čtvrté pokolení pražského Maharala, a jeho [tchánovy] matky, paní Drezl, dcery Mordechaje Mochiacha a sestry Lejbuše ben Mordechaje Mochiacha. *Ḳuntres ha-šmu 'ot* obsahuje chiduším uváděné jménem tradentů, kteří je měli od svých učitelů atd. Často jde o moravské autority, např. Lejbuš Mochiach, který názor převzal od Sendera Segala, vrchního rabína z Brtnice.

P: První a jediné vydání. První část spisu obsahuje komentář k *Šulḥan 'aruch*, oddíl *Jore de 'a*, druhý díl je jeho pokračování a díl třetí agada. Jakov ben Šlomo Gleiwitz byl také autorem *haskamy* k *Zecher rav*, Brno 1790. K autorovi: Flesch 1924, s. 36–42, s. 39, požár zmiňovaný v předmluvě: vypukl ve Slavkově 4. 4. 1762. E NLI: štítek Jewish Cultural Reconstruction (*Teḳuma le-tarbut Jiśra 'el*), razítko Jüdische Gemeinde Berlin na poslední straně.

44

יקרה דחיה

Gleiwitz, Jakov ben Šlomo (1730–1810): *Jeḳara de-ḥaja*. Brno, [Josef Karl Neumann] 548 (1788). 16 ff, 4°

Ž: Halacha. Komentáře k vybraným pasážím traktátu Bava meši'a Babylónského talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna*.

B: Vinograd 35, Freimann s. 39 pod *'Aṭeret Šlomo*, Nosek s. 100 č. 4, BHB 000117437

E: ŽMP 5483, ŽMP 29.217, ŽMP 41.912, NLI S 23 A 10598 (s *'Aṭeret Šlomo* a *Az tišmaḥ*), YIVO 41 י-11/י (s *Az tišmaḥ* a *Jeḳara de-ḥaja*), BL Asia, Pacific & Africa 1960.e.4

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84877578

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/20096>

DK YIVO:

https://digipres.cjh.org/view/action/ieViewer.do?is_mobile=false&is_rtl=false&dps_dvs=1668521882012~473&dps_pid=IE6285242#

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem a kvadrátním ve funkci vyznačovacího.

D: Typografický TL, název a místo vydání velkým vyznačovacím písmem 15 mm, resp. 12 mm, informace o knize hebrejsky kvadrátním a Raši písmem. F. 1b, rub TL, vlys sestavený z O9 a spodní lišty rámu R1, f. 16b manupropriová viněta Vmp2. Ve spodní části titulního listu upozornění o 'aku"m.

TT: *Sefer Jeķara de-ħaja gam ele divrej ha-rav de-ķ"ķ Semlin ... Ja'aķov ben Šlomo Glewiš. ... we-hu ħeleķ tnina ... 'Aķeret Šlomo ... we-dover siftej ješenim dover le-šem imi morati Ĥaja ... we-chol ma 'ašejħa li-chvod šochen romam.*

R: F. 16a poděkování autora korektorovi (*magiah*) Lejbovi ben Simcha [Presburgerovi] (... *Lejb bħr"b ħm'h"ġ he-ħanun we-ha-šanun mwħr"r Simħa zšllħ"ħ*), u kterého téměř půl roku bydlel zadarmo a který korigoval jeho knihu za poloviční cenu než je zvykem (*sam 'ejno we-libo le-hagiah sifri de-na be-matan damim matana a[lef] še-hen lo ħarbe de-ħajnu be-faħot ħeši dmej švijan*), a jeho ženě Rejzl (*Rejzl*).

Korektor: Lejb ben Simcha [Presburger]

P: První a jediné vydání. E NLI na TL razítko Jüdische Gemeinde Berlin, svázáno s *Rimon Gadiš* (dar JCR)

45

אז תשמח

Gleiwitz, Jakov ben Šlomo (1730–1810): *Az tišmaħ*. Brno, [Josef Karl Neumann] 548 (1788). 15 ff, 4°

Ž: Halacha, agada

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna*

B: Vinograd 34, Freimann s. 39 pod 'Aṭeret Šlomo, Nosek s. 100 č. 5, BHB 000117437

E: ŽMP 29.217/141.218, ŽMP 41.912/152.793, NLI S 23 A 10598 (s 'Aṭeret Šlomo a Jeḳara de-ḥaja), YIVO 41 ץ-י11/י (s *Az tišmaḥ* a *Jeḳara de-ḥaja*), BL Asia, Pacific & Africa 1960.e.4

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84877578

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/21210>

DK YIVO:

https://digipres.cjh.org/view/action/ieViewer.do?is_mobile=false&is_rtl=false&dps_dvs=1668521882012~473&dps_pid=IE6285242#

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem (10 řádků 3,8 cm) a kvadrátním (10 řádků 4,5 cm) ve funkci vyznačovacího, dvousloupečná sazba.

D: Typografický TL, název vydání plným vyznačovacím písmem 15 mm, místo vydání 12 mm, informace o knize hebrejsky kvadrátním a Raši písmem. Vedle názvu symetricky dvě viněty V15. Ve spodní části titulního listu upozornění na význam 'aku' m, na konci errata (*luaḥ te'ujot*).

TT: *Sefer Az tišmaḥ be-agadat ḥachamim ... le-fareš ejze 'injanim stumim ... J"ḳ" "b" 'ole le-mispar tišma"ḥ, Sarl [tj. 8] be-mispar ḳaṭan ha-šmona, a "z [8] mispar 8.* TT vysvětluje název, který je slovní hříčkou: název knihy *Az tišmaḥ* (Jer 31:12, „budou plesat“) má v gematrii stejnou hodnotu jako jméno autorovy ženy Sarl. Stála mu po boku, proto zapsal její jméno na desku (*luaḥ*), tj. do knihy, na její památku.

P: První a jediné vydání. E NLI razítko Jüdische Gemeinde Berlin na TL, svázáno s *Rimon Gadiš* (dar Jewish Cultural Reconstruction, JCR)

46

קדושת ישראל

Lasch (Lichtenstadt), Wolf ben (Jisrael Arje) Lejb ben Jekl (1755–1827): *Ḳedušat Jišra`el*. Brno, Josef Karl Neumann 1788. 90 ff, 2°

Ž: Halacha. Chiduším k traktátům Ktubot, Gitin, Kidušin

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna. Cum Licentia Superiorum. Brünn, Gedruckt bei Joseph Karl Neumann, 1788.*

Ch: *Bi-ḳedušat Jišra`el tithalel*

B: Vinograd 37, Freimann s. 39, Steinschneider 7384, 1, Nosek s. 100 č. 7, BHB 000144439

E: ŽMP 3270, ŽMP 33.844/143.426, ŽMP 34.807/144.752, ŽMP 37.390/147.945, ŽMP 66.158/1, i. č. 424/76, NLI S 2= 23 A 11177, Columbia University Library, HfJS 296.584 LICH 1/1, BL Asia, Pacific & Africa 1914.e.7

DK Columbia University: <https://clio.columbia.edu/catalog/ht101820603> (90 ff, kompletní)

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/14903> (jen 159 stran)

H: Ezechiel Landau, Geršom Chajat

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm a kvadráním písmem 4 mm ve funkci vyznačovacího (10 řádků 4 cm), většinou dvouslupečná sazba.

D: Typografický TL. Přednázev *Sefer vyznačovacím plným ozdobným písmem s mašličkami 34 mm*, název *Ḳedušat Jišra`el* písmem 15 mm, místo vydání *nidpas be-Bruna* 12 mm, podnázev traktátu *Masechet Ktubot/var. Ktubot gitin ḳidušin* písmem 4 mm, menším vyznačovacím 3 mm jména autorů a sponzorů. Jednotlivé texty TL odděleny jednoduchou a dvojitou linkou. F. 2a u haskamot manupropriová viněta Vmp2, f. 9b linka z O15 a dvě ozdůbky O4, f. 16b linka z O11 a dvě ozdůbky O21, f. 27b linka z O13 a dvě ozdůbky O18, f. 36a dvojitá tordovaná linka L1, f. 42a linka z O6, f. 51b linka z O13, stejná i na f. 62a, f. 66a, f. 70b, f. 73a a f. 78b.

TT: *Sefer Ḳedušat Jišra`el ḥeleḳ rišon we-hu ḥidušej halacha tos[afot] `al mas[echet] ktubot, gitin, ḳidušin we-jišuv haginim le-divrej ha-Rambam ...u-še`ar poškim rišonim we-`aḥaronim ašer ḥibarti ani ha-ša`ir le-jamim ašer lo `adajin higa`ti le-bina Wolf L“Š mi-Ṭrišt ben ha-manoaḥ ... Lejb L“Š ben ha-manoaḥ Jekl Ličten Štať ... ašer menuḥato kavod be-ḳ“ḳ Prag. He-ṭiva h` le-ṭovim hu niḥu ḥami ha-roš we-ha-ḳašin ... Zanvil Ṭrišt ... ki ḳodem ḥatunati ḳana li sfarim rabim we-`aḥar ḥatunati hechin li maḳom la-tora u-le-te`uda we-gam `ata hizel zahav ... le-*

hadpasot sifri glal ken jeḳabel birkat šamajim u-be-šimḥat banaw u-bnej banaw jir'e we-jašliaḥ be-chol 'ona be-chol pina še-hu pone. Zu mišlej we-h' josif lo pa'amajim kehuna u-be-jamaw u-be-jamejnu nezaḳe le-Šijon wi-Jerušalajim be-binjana amen. Hine nesi ... be-kos šel bracha we-ḥajim le-mišmerret šalom le-zugati ... marat Frejdl ...h' jevarech ota we-'et još'ej ḥalšejha ... we-jezakeni le-godlam le-torato we-jir'ato we-le-ḥupa u-ma'ašim tovim amen.

TT variantní: *Sefer Ḳedušat Jišra'el masechet ktubot* (exemplář Hebrew Books).

P: Vydání variantní se liší se od f. 78b, kde začíná *ḳuntres aḥaron 'al masechet ktubot*. Variantní vydání: varianta s označením dílu (*ḥeleḳ rišon*) obsahuje traktáty *Ktubot*, *Gitin*, *Kidušin*, varianta s podnázvem *ktubot* nemá dodatky sugjot. Vysvětleno v textu na f. 78b. Na titulním listu poděkování autora tchánovi Zanzvilovi z Třešti (Trietsch), který mu ještě před svatbou koupil mnohé knihy a i po svatbě ho podporoval: zajistil mu prostor, kde mohl studovat Tóru. Nyní přispěl penězi na vytištění jeho knihy. Následuje prosba za ochranu autorovy manželky Frejdl a jejich společného potomstva. V tchánově domě autor vedl ješivu, jejíž žákem byl i Baruch Jeiteles.

R: Rub titulního listu *hitnašlut ha-meḥaber*, upozornění na význam 'aku''m. F. 2a–2b *haskamot* Ezechiel Landau, Geršom Chajat. F. 2b předmluva autora informuje o vzniku knihy pojmenované na počest jeho otce a o účelu *haskamot*: jsou jen slovy chvály (*to'arim u-ševaḥim*), ale jejich úkolem je uvalit klatbu na jiné tiskaře/vydavatele, kteří by dílo mohli zcizit. Dva vrchní rabíni z Prahy a Mikulova, tj. Landau a Chajat, pak ohradili plot (*gadru geder*), který jen tak někdo nepřekročí. Autor nebyl přítomen u tisku, ale protože dal složky (*ḳuntresim*) Lejbovi P''B (Presburger) z Brna ke korigování (... *lo hajiti 'ašmi ešel ha-dfus we-šalaḥti ha-ḳuntresim le-jad ha-torani ha-mufla mwhr''r Lejb P''B...*), a nedělal ani errata (*luaḥ te'ujot*). F. 90b, poslední potištěná strana: *We-jeter ha-dvarim še-katavti be-ḳuntres aḥaron ejn li pnaj le-hadpis 'ata we-da'ato le-hadpis im ḥeleḳ šeni 'j''h [im jirše ha-š']*. Níže poznámka Alberta Iskry, sazeče, v jüdischdeutsch: „*Wajl man ale cajt denken tut (dut), das fon uns kajner in der hebreišen šproche edvas machen kan, so habe ich mir alle mihe genomen um das buch mit der rejnsten šenhajt und auf die beste art hercuštelen. Albert Iskra, zecer aus der Bruner privilegierter buchdrukeraj baj Jozef Karl Nojman.*“

Korektor: Lejb Presburger z Brna

Sazeč: Adalbert Iskra

P: První a jediné vydání. Autor Wolf Lichtenstadt pocházel z Třešti, působil na různých rabínských postech – Miroslav, 1792 Nový Rousínov, 1796 Trenčín, zemřel 1827, viz Gold 1929, s. 544; Flesch 1927, s. 40, Brocke (ed.) 2004, č. 1108. Druhý díl spisu vydal syn autora ve Vídni v roce 1829. E ŽMP 3720 knihovna ŽNO, podpis Jeiteles, E ŽMP 34.807/původně Jc 15.176: RS Berlin, E ŽMP 33.844/původně Jc15.176: RS Budapest, E ŽMP 37.390: IG Wien, E ŽMP 66.158/1 Musejní knihovna Jana Kučery v Uherském Brodě, E HfJS 296.584 LICH 1/1 původně z bejt midraš v Mikulově (razítko v knize), na předešlý číslo válečného katalogu ŽMP L 6236, vpisek *Diese heiliges Buch gehert den Juden Jakob Bernat von Nickolsburg, Joachim Hersches von Nikolsburg*, dále vpisek *Chajim ben Aharon Leipnik mi-Prerov* (Přerov), záznam o nákupu knihy v Rousínově, vzadu záznam o koupi v roce 1792.

47

רימון גדיש

Deutsch, Alexandr ben Avraham ha-levi z Brtnice (žijící autor): *Rimon gadiš*. Brno, Josef Karl Neumann 1788. 1, 49 ff, 4°

Ž: Halacha. Chidušim a pilpulim k Babylónskému talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-ir melucha Brin ešel Jozef Karl Noj Mann. Cum Licentia Superiorum. Brünn, gedruckt bei Joseph Karl Neumann, 1788.*

Ch: *Hišmi 'am salaḥti*

B: Vinograd 38, Freimann s. 39, Steinschneider sl. 4395 č.1, Nosek s. 100 č. 6, BHB 000110536

E: ŽMP 3090, ŽMP 13.518, ŽMP 28.880, ŽMP 52.250, NLI S 23 A 10368, Chabad Lubavitsch Library, YIVO New York (Matitjahu Strashun Library), BL Asia, Pacific & Africa 1957.d.7

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001198854/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84790434

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/24298>

DK YIVO:

http://digipres.cjh.org:1801/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE3624797#&

H: Cvi Jehošua ben Šmuel Šmelke ha-levi Horovitz, Chajim ben Chanan Wolf, Jehuda Lejb Libchvitz, Jokev ben Juda Kobler, Geršon Chajat

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním (nadpisy) a Raši písmem (textové písmo), dvousloupečná sazba, incipity větším kvadrátním.

D: Typografický TL, název a místo vydání kvadrátním písmem 15 mm, impresum odděleno jednoduchou linkou sestavenou z typografických ozdůbek (hvězdičky), f. 1b za haskamot manupropriová viněta Vmp1, bez dalšího dekoru.

TT: *Sefer Rimon gadiš ašer ħiber ... Aleksandr Segal ... ben ... Avraham ha-levi ... u-mahut ha-ħibur ha-laze ha-lo hu ħarut 'al luaħ ha-ħaħdama. ...*

R: F. [1b], rub titulního listu, haskamot Cvi Jehošua Horovitz, Chajim ben Chanan Wolf z Třebíče, Jehuda Lejb Libchvitz, Jokev ben Juda Kobler z Třebíče, Geršon Chajat, datované 22. tamuzu 546 (18. 7. 1786) v Mikulově, bez časového omezení.

F. [1a] předmluva autora *ħaħdama me-ha-meħaber*, f. [1b] *hitnašlut ha-meħaber*, upozornění na význam 'aku' m, f. 2a *ptiħa*, f. 49b kolofon.

K: ... *baruch ha-noten le-ja'ef koaħ ...* (Iz 40:29), *we-'od jadi neṭuja im jirše ha-šem le-hadpis od ħeleķ šeni we-gam me-'avi ha-ga'on, n''* [nišmato 'Eden].

P: První a jediné vydání. K autorovi Brocke (ed.) 2004, č. 0304. Ke Koblerovi, autorovi haskamot, tamtéž č. 0929. Autor byl předseda rabínského soudu v Brtnici. V kolofonu autor vyslovuje záměr vydat druhý díl spisu a také část díla svého zesnulého otce.

P: E NLI Ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef)

1789

48

מסכת פסחים

שער אשר וגבול אשר

Ašer ben Jechiel (1250–1327), Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi z Rousínova (žijící autor): *Masechet Pesachim. Ša'ar Ašer u-gvul Ašer*. Brno, Josef Karl Neumann 1789. 71, 1 ff, 2°

Ž: Halacha. Komentáře k traktátu Pesachim Talmudu Ašera ben Jechiela se suprakomentářem Jakova Lejba Modla.

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna 549. Cum Licentia Superiorum. Brünn gedruckt bei Joseph Karl Neumann, 1789.*

Ch: *Jašmiah ješu'a*

B: Vinograd 41, Freimann s. 39, Steinschneider 5578,1, Nosek s. 100–101 č. 8, BHB 000121588

H: Ašer Leml Ha-levi, Binjamin Wolf ha-levi bar Šmuel Kelin, Binjamin Wolf Eger
E: ŽMP 34.078, ŽMP 34.784, NLI S 2= 23 A 10123, BL Asia, Pacific & Africa 1921.d.6

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, text traktátu kvadrátním písmem obtékán komentáři tištěnými Raši písmem.

D: Název traktátu tištěn vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, přednázev *masechet* většími plnými literami 15 mm, místo vydání menšími plnými literami 14 mm. TT kvadrátním písmem velikostí 4 mm, 3 mm, 2 mm. F. 2b typografická viněta složená z O23, f. 71b typografická viněta složená z O23 a kroužků O25, dále bez dekoru.

TT: *Masechet Pesachim ... le-rabejnu Ašer ... sefer Ša'ar Ašer u-Gvul Ašer, ħibro we-gam ... Ja'ašov Lejb ... ben ... Mordechaj Modl Aškenazi ...še-haja av bejt din we-reš metivta de-ķ"ķ Dresniš ... ha-lo hem ktuvim ale sefer divre haḳdama. Zil ķre bi.*

V TT vzdává autor poctu své matce Bile, která mu dala určitou částku na vytištění knihy a vedla ho k tomu, aby nesl jho Tóry na svém hřbetě, a „probudila Leviatana“ po smrti autorova otce. Zmiňuje i svého nejmladšího bratra, Aharona Moše Katze, svou ženu Zeldu a svého nejmladšího syna Chajima. Děkuje i svému příbuznému Lejbu Presburgerovi, korektorovi knihy, který korigoval pečlivě zvláště od f. 20 a nežádal za to peníze, i jeho manželce, paní Rejzl, která je neteří autora

suprakomentáře (... *meḥutani ha-rabani ha-mufla mwħr“r Lejb P“B bħr“b hm’“hg mwħr“r Simḥa zšlh“h...*).

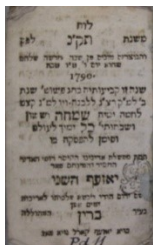
R: F. 1b *haskamot* Ašer Leml Ha-levi z Glogow, vrchní rabín v Eisenstadtu, Binjamin Wolf ha-levi bar Šmuel Kelin z Boskovic, vrchní rabín v Prostějově, Binjamin Wolf Eger bar Akiba, vrchní rabín v Lipníku, f. 2a–2b předmluva autora *haḳdamat ha-meḥaber*, f. 3a–71b vlastní text, f. 71b *amar ha-meḥaber*.

P: První a jediné vydání suprakomentáře. Autor byl v letech 1789–1793 vrchním rabínem v Rousínově (viz Gold 1929, s. 265, pozn. 79), poté rabínem v Jemnici a Lošticích (srov. TL *Masechet nida*, Brno 1799, viz č. 91). Otec autora Mordechaj Modl Aškenazi byl vrchním rabínem a přestaveným ješivy ve Strážnici. Náklady na vytištění knihy věnovala Bila/Bela, autorova matka. Korektury prováděl Lejb ben Simcha Presburger, manžel Rejzl, dcery autorovy sestry (tj. autorovy neteře). V textu titulního listu zmínění další autorovi příbuzní.

Korektor: Lejb ben Simcha Presburger z Brna

P: E ŽMP 37.784 dvakrát vevázáno f. 67 a 68, E ŽMP 34.078 číslo válečného katalogu 9183/L, vpisky hebr a lat Mikulov, E ŽMP 34.784 číslo válečného katalogu M 6554/2 z majetku Bejt midraš Mikulov, vpisek.

49

לוה

Luah. Brno, Josef Karl Neumann [550, před 21. 9. 1789]. 26 ff, 16°, 9,5 cm

Ž: Kalendář pro židovský rok 550 (21. 9. 1789 – 8. 9. 1790)

J: Hebrejšтина a jüdischdeutsch

I: *Ba-‘ir Brin ha-mehulala baj Jozef Karl Noj Man*.

B: Nosek s. 101 č. 9, BHB neuvádí

E: ŽMP 29.815 (původní signatura Pd 11 z knihovny ŽNO)

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 3 mm a 2 mm, Raši písmem 1,5 mm souvisejší texty instrukce k modlitbám, jidiš písmem 2 mm instrukce a údaje (např. *donrstag fru noch 4 minutn ojf 8 uhr*), jidiš písmem také soupis trhů.

D: F. 7b linka z O23, dále bez dekoru.

TT: *Luah mi-šnat 550 lp“k ve ha-nošrim monim min šana šelahem še-hu jom vav t“u tevet 1790. ...*

R: f. 1b: časy začátků svátků v měsících, od f. 16b údaje o trzích na Moravě, Uhersku, Slezsku, Rakousku (Čechy ne).

1790

50

הגדה להג הפסח

Hagada le-ḥag ha-pesah im be'ur Birkat Jišḥaq. Brno, Josef Karl Neumann 1790.

56 ff, 8° (Vinograd a NLI 8°, Freimann a BHB 4°), 21 x 17 cm, 2 listy ve složce

A: Spitz, Jicchak Zekl ben Jissachar Berman Segal z Mikulova, činný v obci Bonhardt, autor výkladu; Spitz, Jisrael ha-levi, syn autora, nakladatel

Ž: Liturgie. Hagada. Modlitby pro pesach s výklady

J: Hebrejština a jidiš instrukce

I: *Nidpas be-Bruna taḥat memšelet ... Jozef ha-šeni Cum Licentia Superiorum. Brünn, gedruckt bei Joseph Karl Neumann 1790.*

Ch: *Be'ur Jišḥaq al ha-hagada* (549, tj. 1788/89)

B: Vinograd 39 (1789), Freimann s. 39 (1790), Nosek s. 101 č. 11 (1790), Yaari 1960 č. 223, Yudlov 1977 č. 338, Soxberger s. 82 č. 13, BHB 000119056

E: ŽMP 28.002/139.686, ŽMP 28.002a/H2018/0004, NLI R 4= 23 V 1233, Chabad Lubavitsch Library a Chaim Elozor Reich

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/10570> a

<https://www.hebrewbooks.org/44714>

H: Avraham Lejb Fiš, Binjamin Zeev Katz Rapaport

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem, ve středu sazby text hagady kvadrátním písmem 4 mm obtékaný výklady a komentáři v hebrejštině tištěnými Raši písmem 2 mm, místy dvousloupečná nebo mizející sazba (f. 3b), incipity veršů a komentářů

vyznačovacím kvadrátním písmem, jidiš název písmem 2 mm překlady instrukcí do jidiš.

D: Typografický TL, a název výkladu plným kvadrátním 15 mm, impresum kvadrátním 4 mm, názvová informace kvadrátním 2 mm. F. 1b manupropriová viněta Vmp2, f. 2a pod haskamot O23, f. 3a linka sestavená z O23, f. 56b ozdůbky O25, O23 sestavené do mizející sazby.

TT: *Hagada le-ḥag ha-pesaḥ 'im be'ur Jiṣḥaḳ ... le-va'er drašot ... we-ve'erti kama šitot we-sugjot bi-gemara ... we-ta'amim u-musarim ... Jiṣḥaḳ ha-levi ... sefer Birkat Jiṣḥaḳ.*

R: F. 1b, rub titulního listu, předmluva (*mliša*) autorova syna, nakladatele Jisraela ha-levi Spitze: vydal dílo svého otce po jeho smrti, protože mu to slíbil a neměl klidu, dokud otcův odkaz, závěť (*šawa'a*) nesplnil: ... *Jiśra'el ba le-hoši' la-'or sefer Be'ur Jiṣḥaḳ ... we-ata maṣati Pri 'eš sanif we-ṭahor, hu maḥberet aḥi ha-manoaḥ (Jeḥiel) Michl, rav de ḳ"ḳ העדיון [Högyész] ... ki gam hu halach be-'iḳvej avi.* F. 2a haskamot Avraham Lejb Fiš, vrchní rabín v obci Bonhardt (dnes Bónyhád, Maďarsko), Binjamin Zeev Katz Rapaport, vrchní rabín v obci Papa, datované 24. avu a 27. avu 549 (16. 8. a 19. 8. 1789), obsahuje zákaz přetisku knihy na 15 a 5 let, zmiňují i druhý spis: *Be-sof ha-sefer 'od sefer ḳaṭan niḳra Pri 'eš.* F. 2b–3a: předmluva autora obsahující mimo jiné upozornění na význam výrazů *goj* a *'aku*“m, podepsán autor Jicchak Zeḳl ben Jissachar Berman Spitz Segal z Mikulova, *tarud 'al ha-tora po Bonhard*, f. 3b: *Ḥag ha-pesaḥ*, s akronymem autora, od f. 4a vlastní text.

P: První a jediné vydání. Nakladatel v předmluvě avizuje, že k dílu svého zesnulého otce připojil i komentář svého zesnulého bratra Jechiela Michla, nazvaný *Pri eš*. Vytištěno se samostatným titulním listem, viz č. 51. E NLI R 4= 23 V 1233 pokapaný voskem na f. 3a, E ŽMP 28.002 původně RS Budapest, defektní bez TL.

51

פרי עץ הדר

Spitz, Jechiel Michl ben Jicchak ha-levi (činný cca 1750–1789): *Pri 'eš hadar*.
 Brno, Josef Karl Neumann 1790. 20 ff, 8° (BHB 4°), 21 cm

A: Spitz, Jisrael ha-levi, bratr autora, vydavatel, nakladatel

Ž: Exegeze. Chidušim a výklady k parašám (biblickým perikopám)

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna. Cum Licentia Superiorum. Brünn gedruckt bei Joseph Karl Neumann 1790.*

Ch: *Ḳamaṭta* (549, tj. 1788/89)

B: Vinograd 40, Nosek s. 100 č. 10, BHB 000171229

E: ŽMP 28.002, ŽMP 28.002a, NLI S 50 A 1242, Chabad Lubavitsch Library, Chajim Elozor Reich

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002087495/NLI a
https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE96855886

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/45141> a
<http://www.hebrewbooks.org/41909>

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem, kvadrátním incipity, dvouslupečná sazba.

D: Typografický TL, kvadrátním písmem 15 mm název *Pri 'eš*, větším kvadrátním místo vydání, chonogram a další název (*Pri 'eš hadar*). Impresum odděleno linkou sestavenou z O23, impresum v latince oddělené dvojitou linkou. F. 20a viněta V2.

TT: *Sefer Pri 'eš hadar ... me-'ešo u-pirjo šiwa le-chol nefeš, panim šoḥḳot le-'agada we-panim masbirot le-halacha, ma 'aše šivcha le-jišev ma 'amarim ḳašim la-tur la-hem menuḥa ... min ha-rav ... Jehi'el Michl zš "l ben ... Jišḥaḳ Zeḳl zš "l ba 'al ha-meḥaber sefer Birkat Jišḥaḳ we-sefer Be'ur Jišḥaḳ. Hiber 'al kol ha-tora mi-reša ad gmira. U-mipnej še-hoša 'at ha-dfus ki raba hi dafasti mu 'aṭ dafasti raḳ 'al ḥumaš berešit li-hjot snif le-sefer Be'ur Jišḥaḳ We-ḥibur Pri 'eš ha-laze kolel haḳdamat [sic] ramot mat'imot. We-ha-mesader šipen we-'as'an [Bava kama 93b] kli 'eš ha-'ašujin le-naḥat [Menachot 96, – dřevěné náčiní, které nepřijímá rituální nečistotu]. Jored we-loḳeṭ mlo kaf naḥat [dlaň (=málo) odpočinku, Kaz 4:6]. Mefarerer we-zore le-ruaḥ zorer we-bore ke-birḥat. 'Alta niša, nišu ha-rimonim, pataḥ ha-smadar we-himsi 'a le-davar mišwa jevorach mi-pi ha-'el ha-ne'edar. U-leḳaḥtem lachem Pri 'eš hadar.*

R: F. 1b–2a předmluva vydavatele, autorova bratra Jisraele Spitze, v níž uvádí, že autor sepsal ještě sedm dalších knih: *'Eš ha-da'at*, *'Eš avot* (k traktátu Avot), *'Eš ha-sade* (k Tehilim), *'Eš ha-gan* (k Písni písni), *'Eš siman* (o svátcích), *Tefila le-*

'oni (k modlitbám a pijutim), 'Eš ma'achal. V akrostichu šabatové písně *zemer le-šabat* začínající *Šabat menuḥa 'oneg we-šimḥa* (Davidson 1933, díl 3, sl. 418, č. 333) jméno autora a jeho otce.

P: První a jediné vydání. Autor Jechiel Michl Spitz byl rabínem v Högyész. Název podle Lv 23:40 „plody ušlechtilých stromů“ (tj. *etrog*). E ŽMP 28.002 RS Budapest.

52

אומר מיהודה

Jehuda ben Lejb mi-Presburg, zvaný též Jehuda melamed (žijící autor, zemřel 1825): *Omer mi-Jehuda*. Brno, Josef Karl Neumann 1790. 20 ff, 8°

A: Reckendorf, Dov Ber, autor chidušim

Ž: Učebnice. Metodologie výuky. Halacha

J: Hebrejština

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin. Cum Licentia Superiorum. Brünn, gedruckt bei Joseph Karl Neumann 1790.*

Ch: *Le-Jehuda ata joducha aḥejcha* (Podle Gen 49:8: „Tobě, Judo, tobě vzdají čest tví bratři“.)

B: Vinograd 42, Freimann s. 39, BHB 000162018

E: NLI S 23 A 8412, New York Public Library (NYPL) 336817, BL Asia, Pacific & Africa 1960.c.14

DK Hebrew Books: <http://beta.hebrewbooks.org/23832>

DK NYPL:

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433092688096;view=1up;seq=9>

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001928805/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE92765620

H: Cvi Hirš Broda, Šimon (Kron), Zeligman Sulzbach

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem, Raši písmem předmluva a úvodní několikařádkové poznámky ke kapitolám. Úvod kapitoly větším kvadrátním 2 mm, vlastní text kvadrátním 1,5 mm (10 řádků 2,8 cm). Dvousloupečná sazba.

D: Typografický TL, název kvadrátním 5 mm, místo tisku větším kvadrátním 15 mm, impresum odděleno dvojitou linkou sestavenou z O23, haskamot na f. 2a orámovány dvojitou linkou, pod nimi ozdůbky (drobné hvězdičky * a značky pro formát °) sestavené do mizející sazby, f. 8a viněta V12.

TT: *Sefer Omer mi-Jehuda, hen hema omrim 'al hilchot melamedim, we-'aḥarav ja'ir kṣat me-ha-dvarim ašer ... pereḳ eḥad mi-hilchot talmud tora 'al derech musar le-va'er be'urim. Laḳaṭti be-'amarim anochi ha-ḳaṭan we-ḥaša'ir le-vejt Jehuda ben ha-manoaḥ Lejb z "l melamed le-ho'il po Prešburg. Gamarti li-frat Ata ḥonen be-'adam da'at (549, tj. 1789).*

R: F. 2a haskamot Cvi Hirš Broda, vrchní rabín z Kice, datovaná 11. sivan 550 (24. 5. 1790) a Šimon Trebitš (Kron), vrchní rabín v Bratislavě, datovaná 22. adar 550 (8. 3. 1790). První haskama knihu chválí a zakazuje její přetisk na 10 let, druhá také a souhlasí, aby byla převedena do tištěné podoby (*kdej lehoši maḥšavato mi-koah el ha-po'al*). F. 2b předmluva autora, f. 3a–8a vlastní text, f. 8a *sliḳ hilchot melamedim, we-ka'ašer še-zakinu le-sader oto ken nezake la-'ašoto*. F. 9a–20a: *chiduše halachot* Dov Ber Reckendorfa, f. 20b haskama Zeligman Sulzbach, datovaná 1790, kterou autor ztratil při zahájení tisku, ale pak ji našel, a proto ji otiskl na konci tisku.

P: Ke spisu jsou připojeny chiduším k Tóře autorova tchána Dov Ber Reckendorfa z Třebíče. K autorovi Patai 1996, s. 207, dále Wotitz 1934, [Bettelheim] 1934, [Bettelheim] 1935. Jediné vydání a jediná autorova vydaná kniha. V předmluvě autor připomíná svého tchána Reckendorfa, významného halachistu. Sepsal chiduše k Tóře, ale část spisů byla zničena požárem v Třebíči v roce 1759. Jeho zeť Presburger je vydal tiskem, aby tato zásluha (*zchut*) zaštitila jeho i jeho pokolení. Autor dvacet let vyučoval v rodném městě Bratislavě, učit je těžké, člověk z toho nezbohatne. Povinností otce je učit své syny a vychovat *talmidim*, studenty. Proto sepsal tuto práci, jak prospěšně učit, protože mnoho žáků je prostých a prázdných (*dalim we-reḳim*), ale není umělce bez náčiní (tj. každé řemeslo vyžaduje určité nástroje. „Proto jsem sepsal tento návod a poučení (*musar*), aby je mohli používat a předávat. Nazval jsem ho svým jménem *Omer mi-Jehuda*, abych zanechal po sobě

památku. A kdybych chybil, chyba je na mé straně“ (*im šagiti 'iti talin mešuga 'ti*, Job 19:4).

P: První a jediné vydání, novodobý reprint: Brooklyn, Chajim Reich, cca [1992] Harward University, Widener Library, sign. Heb 41502.153. E NYPL daroval Jacob H. Schiff, E NLI Josef Aharon dr. Chazanovits.

53

זכר רב

Musafia, Binjamin ben Imanuel (1606–1675): *Zecher rav*. Brno, Josef Karl Neumann 1790. [8], 86, 2 pp, 8°

A: Jerachmiel Falk ben Natan Kohen z Rousínova, editor, překladatel, nakladatel

Ž: Filologie, poezie. Slovník kořenů hebrejštiny doplněný editorem Falkem Kohenem

J: Hebrejštiny s překladem slov a předmluvy do jüdischdeutsch (Soxberger: Western Yiddish, BHB: *germanit/němčina*), jüdischdeutsch s prvky jidiš směřující k němčině

I: *Nidpas be-'ir Brin. Cum Licentia Superiorum. Brünn gedruckt bei Joseph Karl Neumann 1790.*

Ch: *Be-jošer levav*

B: Vinograd 43, Freiman s. 39, Friedbeg sub zajin 205, Nosek neuvádí, Soxberger s. 83 č. 15, BHB 000146970

E: ŽMP 3170, ŽMP 4802, ŽMP 21.480, NLI S 50 A 231, Kapucíni Brno ID 9228, BL Asia, Pacific & Africa 1980.b.47 (obsahuje i *Šoreš davar*), JTSA PJ4603.M8 1790, YIVO 37 19/1 I

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001992124/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE94424776

H: Meir mi-Pintšov z Rousínova, Jona bar Mordechaj a Efrajim Österreich z Mikulova, Jakov bar Šlomo Gleiwitz ze Slavkova, Juzl Bar Levi z Lipníka

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, překlad do jüdischdeutsch a předmluva v jüdischdeutsch jidiš písmem. Složitější sazba: třířádkový text, hebrejské výrazy, nad nimi překlad, zcela nahoře Raši písmem odkazy na biblické verše.

D: Typografický TL, název plným vyznačovacím 15 mm, vyznačovacím 5 mm též místo vydání, jméno autora a panovníka. Bez dekoru.

TT: *Zecher rav, mliša jeḳara 'al ozen šoma 'at. Bo šorašej lešon ha-ḳodeš nimšo 't, bli jitron u-bli migra 'at. U-mitocha reṣuf ahava musteret we-tochaḳat megula nova 'at. Ašer jasad we-ḥaḳar ḥad mi-ḥaḥmej sefarad ha-pajtan ha-gadol **ḥaḥam lev ha-kolel Benjamin Musafia** [chronogram] lp“k. Oro haja zaruaḥ be-ḳahal 'edat ješurun ḳ“ḳ sefardim be-'Amsterdam ha-bira, jagen e[lohim] 'a[lejha] šnat 5398 [1638] le-ješira. Omnam ḳṭanej 'erech lo jad'u 'orcho, we-haja be-'ejnejhem ḥatum we-satum 'ad še-ḳamti im le-maḳre dardeḳe de-bej rav Jerahmi'el ha-mechune Falk ben kh“r Natan Kohen le-'el 'eljon ... we-patarti oto bi-lešon aškenaz. We-hošavti šijunim 'al kol šoreš meḳomo ba-tana“ch pi jeḳavenu Šošan 'emek.*

R: S. [2], rub titulního listu předmluva autora, s. [3] haskamot Meir mi-Pintšov z Rousínova, Jona bar Mordechaj a Efrajim Österreich z Mikulova, datované v předvečer šavuot 550 (18. 5. 1790) v Rousínově. S. [4–6] předmluva překladatele (*haḳdamat ha-metargem*), s. [6–8] předmluva překladatele v jüdischdeutsch/němčině (*haḳdamat ha-metargem bi-lešon aškenaz*), s. 1–86 vlastní text. Na konci za hlavním textem na s. [1] haskama Jakova Gleiwitze, vrchní rabín ve Slavkově, na s. [2] haskama Juzla z Lipníka, *more šedeḳ be-Brin*. S. [2] pod předmluvou autora poděkování (incipit *heṭiva*). Ačkoli je text označen jako předmluva autora, poděkování se týkají editora Falka Kohena. Autorova předmluva je zkrácená předmluva převzatá z prvního vydání (věnování Musafiově zesnulé manželce Saře s biografickými údaji a omluva možných tiskařských chyb) v Amsterdamu, Menaše ben Jisrael 1635. Takto zkrácená předmluva vyšla poprvé v edici v Berlíně 1766, podle ní i další edice bez latinského překladu.

Předmluva autora s. [2]: *Sefer toldot ha-šamajim we-ha-areš, bo asu šorašej davar lešonejnu. Eḥad me-hem lo ne'edar.* („V den stvoření světa vznikly i kořeny svatého jazyka a žádný z nich nechybí.“). Poetické převyprávění vzniku světa, kde se slova se stejným kořenem neopakují.

Haskama Meir Pintšov: chvála díla Binjamina a chvála překladu váženého muže, jeho žáka Falka Kohena, do *lešon aškenaz*, kterému je náš lid uvyklý (*lešon aškenaz, ha-murgal li-vnej amejnu*), kniha bude dobrá pro studenty, protože se naučí základy kořenů, a budou si je pamatovat, i když zestárnou, zákaz přetisku na deset let. Haskama Jakova Gleiwitze: chvála knihy a autora, že dává hladovému pojíst i napojí žízňivého, velký i malý z Izraele se jí mají naslouchat, a kdo tak učiní, bude požehán. Kniha se nesmí tisknout deset let bez souhlasu Falka Kohena (*bli rešut we-harmana šel Falḳ Kohen*), kdo to udělá, odkloní se (od dobrých mravů), a kdo to uposlechne, bude požehán v každé době i čase; v haskamě Kohena tituluje *av bejt din de-Rojstiš*. Haskama Juzl z Lipníka: Falk Kohen je jeho přítel, ví, že učinil dobrou věc a připravil knihu, aby z ní čerpali mnozí, jakožto bohabojný muž chtěl knihou vzdát hold svaté Tóře i svatému jazyku. Ti, kdo si knihu koupí, ho podpoří a uživí, ale kdo přestoupí (zákaz), bude zatracen, kdo uposlechne, bude mu dobře. Datováno v Brně 1790.

S. [4–6] předmluva v hebrejštině překladatele a editora Falka Kohena: obsahuje chválu jeho tchána Hešla a jeho ženy Chaji Sary, jejich dcery a autorovy ženy Rivky. Dále (incipit *’od*) poděkování autora zesnulé paní Gitle, která byla jeho dobrodinkyní bez příbuzenského vztahu (mj. chvála, že už za života konala dobro pro autora, kupovala mu knihy a po své smrti autorovi nechala dům a majetek, aby se mohl věnovat Tóře), zcela dole (incipit *zot*) poučení, že kniha neobsahuje urážky národů, mezi nimiž Židé žijí.

S. [6–8] předmluva v jüdischdeutsch (*bi-lešon aškenaz*) není stejná jako předmluva hebrejštině; tuto známou knihu přeložil do němčiny (*oif dajtš*) *zum algemeine nutzen*, opatřil ji rejstříkem (*mar’e makom*), aby si ji mohli číst nejen učení, ale i jiní lidé a děti.

P: Adaptace popisu stvoření světa, sestavená s použitím biblických kořenů slov tak, že se každý slovní základ vyskytuje pouze jednou. Sedm částí odpovídajících sedmi dnům stvoření. Editor Jerachmiel Falk Natan Kohen verše přeložil do jüdischdeutsch, doplnil výklad významu kořenů a sestavil konkordanci použitých kořenů k Tanachu. Poprvé Amsterdam 1635. Dle BHB brněnské vydání převzalo vyznačení kořenů in margine z vydání Hamburg 1638 (BHB 000146967, bilingvní s latinou). S překladem do latiny vyšlo i Vídeň, Heyinger heredes, 1757 (BHB 000146968). Vyšlo také Berlin 1765/66 (BHB 000146969), bez překladu. Brněnské vydání páté. Po něm následovalo vydání Šklov 1804 (BHB 000146971), které

převzalo i doplňky Falka Kohena, ačkoli editor tvrdí, že je doplnil sám. Kohenovy dodatky vycházely nadále spolu s vydáním *Zecher rav* (mezi lety 1804–1890 dle BHB 11 vydání). Falk Kohen sestavil i abecedně řazený rejstřík kořenů použitých v *Zecher rav* nazvaný *Šoreš davar* (Brno, Rossmann 1801, viz č. 102).

54

ליקוטי תלים

Kobler, Jehuda ben Chajim mi-Mizlov (žijící autor): *Liḳuṭej tilim. Liḳuṭej tilim: Kolel tiḳun ḥaṣot lajla, tiḳun ḥaṣot ha-jom, tiḳun šloša mišmorot. Tiḳun ḥaṣot lajla*. Brno, Josef Karl Neumann 1790. 4, 14 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní účely. Tikunim. Vybrané žalmy

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-ir Brin. Cum Licentia Superiorum. Brünn gedruckt bei Joseph Karl Neumann, 1790.*

Ch: **Tiḳun ḥaṣot lajla**

B: Vinograd 44 (*Liḳuṭej tehilim*), Freimann s. 39 (*Tiḳun ḥaṣot lajla*), BHB 000303677

E: NLI S 57 A 535

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001758988/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE88202570

Z: Tištěno hebrejsky kvadrátním, Raši písmem instrukce a vysvětlivky k modlitbám, 10 řádků 7,4 cm.

D: Typografický TL, název, jméno autora, chronogram a místo vydání kvadrátním písmem 4 mm, text kvadrátním 2 mm. F. 4b manupropriová viněta Vmp2, dále bez dekoru.

TT: *Liḳuṭej tilim, rašej tevot tiḳun lajla jom mišmoret, ašer anochi ... Juda ben ... Hajim Kobler mi-ḳ“k Mizlov laḳaṭti we-asafti we-jaḥadti ... ašer lo haja mi-ḳedem ...*

R: F. 1b–2b předmluva sestavitele (*mesader*) Jehudy Koblera, datovaná 10. tamuzu 550 (22. 6. 1790) v Rousínově, f. 2b–4b *ma 'ase nora še-huva ba-sefer Or šadiķim*, příhoda muže ze Safedu, f. 4b upozornění na význam 'aku“m, od f. 1 vlastní text *Tiķun ḥaṣot lajla*. V předmluvě autor zmiňuje důvod, proč je třeba tyto modlitby recitovat. Vzdává díky Bohu, že mohl sestavit tři části jako jednu (*ke-ḥut mešulaš*, „provázek ztrojený“) a že je mohl vydat tiskem. Obsahuje úryvky ze *Ša 'arej Šijon*, tiķunim ze *Zohar* a *Zohar ḥadaš*. Omlouvá chyby, které mohly vzniknout při tiskařské práci, protože je to těžká práce a lopota, tiskař (*ba 'al ha-dfus*) některá místa vynechal po dohodě s autorem, protože nechtěl, aby někdo řekl, že je to kniha zbytečná. Připomíná svou ženu Gitl, dceru Cvi Jissachara: podporovala ho, aby studoval Toru a dodržoval příkazy, vzpomíná i na tchána a tchyni a jejich další děti, kteří ho podporovali, a na svého syna Jaķaba/Joķeva (Joķev ben Jehuda Kobler, dajan v Třebíči, autor *haskamot* k *Rimon Gadiš*, Brno 1788, viz č. 47).

P: Obsahuje výše uvedené části se samostatným titulním listem, samostatnou foliací, ke všem třem částem navíc souborný TL. E NLI poválečný dar ŽNO Vídeň, původně z knihovny Israelitisches theologisches Lehranstalt Wien.

55

תיקון הצות היום

Kobler, Jehuda ben Chajim mi-Mizlov (žijící autor): *Tiķun ḥaṣot ha-jom*. Brno, [Josef Karl Neumann] 550 (1790). 1, 5 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní účely. Tikunim, vybrané žalmy.

J: Hebrejština

I: *Brin šnat TiķuN ḥaṣot ha-jom lp“ķ*

Ch: *Tiķun ḥaṣot ha-jom*

B: Vinograd 44 (*Liķuṭej tehilim*), Freimann s. 39 (*Tiķun ḥaṣot lajla*), BHB 000303676

E: NLI S 57 A 535

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001758988/NLI a
https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE88202570

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním, Raši písmem instrukce a vysvětlivky k modlitbám (10 řádků 7,4 cm).

D: Typografický TL obsahuje pouze název, autorské údaje a důvody vydání tisku, místo a rok vydání. Bez dekoru.

TT: *Tiḳun ḥaṣot ha-jom, ...*

K: *Juda ben Ḥajim Ḳobler mi-mišpaḥat Šor, mi-jelidej ḳ“ḳ Mizlov, ka-‘et šar li ha-maḳom la-dor po ḳ“ḳ Rojštis 550* (Jehuda ben Chajim Kobler z rodu Šor, rodák z Myslova, t. č. v Rousínově 1790)

P: V TT editor uvádí, že spis obsahuje modlitby a žalmy, které oplakávají zboření chrámu; v některých obcích se scházejí vybraní výjimeční lidé (*anšej segula*) a odříkávají tyto modlitby, *widuj a tiḳun Raḥel*, a některé kinot. Zjistil, že *Tiḳun ḥaṣot ha-jom*, které vyšly v Praze, se už ve městě nedají sehnat a jsou jen v rukopisech na papíře. Ani v těch knihách, které jsou vytištěné, v jejich hanhagot ani v moravských sidurech toto není, proto je vydává. *Mizlov* snad Myslov, něm. Mislau, dnes část Nové Cerekve. E NLI poválečný dar ŽNO Vídeň, razítko Israelitisches theologisches Lehranstalt Wien.

56

תיקון שלושה משמורות

Kobler, Jehuda ben Chajim mi-Mizlov (žijící autor, sestavitel): *Tiḳun šloša mišmorot*. Brno, Josef Karl Neumann 1790. 1, 8 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní účely. Tikunim (vybrané úryvky z midraše *Midraš ha-ne‘elam* a knihy *Zohar*)

J: Hebrejšтина

I: *Bi-šnat TiḳuN šloša mišmorot lp“k nidpas be-‘ir Brin ... Cum Licentia Superiorum. Brünn, gedruckt bei Joseph Karl Neumann, 1790.*

Ch: *TiḳuN šloša mišmorot*

B: Vinograd 44 (*Likutej tehilim*), Freimann s. 39 (*Tikun hašot lajla*), BHB 000304213

E: NLI S 57 A 535 (patrně jediný dochovaný exemplář, chybí poslední f. 8)

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001758988/NLI a https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE88202570

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem (10 řádků 7,4 cm), Raši písmem instrukce a vysvětlivky k modlitbám.

D: Typografický TL obsahuje pouze název, autorské údaje a důvody vydání tisku, místo a rok vydání. Bez dekoru.

TT: *Tikun šloša mišmorot, we-hem ma'amarej ha-zohar ha-mesugal me'od li-nešama af le-mi še'ejno mevin. U-mi-še-jode'a u-mevin bli sefeḳ še-jišbor libo be-bchi u-še'aka'al arichut ha-galut ... we-ha-ma'alot ba-tikun ze alef he'etaḳti ot ba'ot be-ḥesed we-jeter mi-midraš ha-ne'elam we-mi-zohar gadol we-zohar ḥadaš bet be-ḥilufej nušḥa'ot ašer šam we-we-be-ša'arej Šijon, ḳṣat pejruš ha-milot he'emadti ba-sof ... u-che-dome še-jihje ḥaviv be'ejnej ḥaverim ki kiwanti le-zakot rabim šlemim we-šadiḳim še-jihje ḥelḳi imahem ... Juda Ḳobler ben Ḥajim N"Š mi-k"k Mizlov le-'e" 'a [et 'ata] taḳa'ti ohali po k"k Rojstis.*

P: Autorovo jediné vydané dílo. E NLI poválečný dar ŽNO Vídeň, razítko Israelitisches theologisches Lehranstalt Wien

57

מאמר מרדכי

Halberstat, Mordechaj (1685–1769): *Ma'amar Mordechaj. Heleḳ rišon*. Brno, Josef Karl Neumann 1790. [6], 2–104 ff, Vinograd chybně 104, 5 ff, 4°

A: Jehošua ben Menachem Mendl Jenikau, editor a nakladatel (*ma'atik, ha-moši we-ha-mevi*)

Ž: Halacha. Responsa. Obsahuje též *Leḥem eden*, chiduším k Tóře vydavatelova otce Menachema Mendla mi-Jenikau

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Bruna. Cum Licentia Superiorum. Brünn gedruckt bei Joseph Karl Neuman, 1790.*

Ch: *La 'asot et davar Mordechaj*

B: Vinograd 45, Freimann s. 39, Steinschneider sl. 6220 č. 1, Nosek s. 101 č. 12, BHB 000177593

E: ŽMP 5652, ŽMP 29.211, NLI S 23 A 9804, Columbia University B893.1NL R318, BL Asia, Pacific & Africa 1931.d.18

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990018837110205171/NLI

DK Hebrew Books: <http://beta.hebrewbooks.org/242>

H: Geršom Chajat, rabíni z Mikulova, Elazar Kelin, Jicchak Blevitz, Wolf ha-levi z Prostějova, Jehošua z Třebíče, rabíni z Třebíče, Gavriel z Ivančic

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem (vlastní text respons, předmluvy a haskamot), kvadrátním písmem incipity, nadpisy. Dvousloupečná sazba.

D: Typografický TL, název vyznačovacím písmem 15 mm, podnázev (*heleḵ rišon*) a místo tisku písmem 5 mm. F. 104b viněta V12.

TT: *Šu“t Ma`amar Mordechaj heleḵ rišon. ... Mordechaj [Halbrštat]... u-me`uṭa ḥidušej tora ... be-šem Leḥem `eden mi-ta`am še-šmo Menaḥem u-šmo ha-ḥol Mendl ... We-chol ze ne`eša ... `al-jedej ma`atik we-ha-moši we-ha-mevi le-machbeš ha-dfus ... Jehošu`a ben Menaḥem Mendl Jenkoj zš“l, še-jašav be-roš kise mišpaṭ be-ḳ“ḳ Třebiṭš ... we-ješno iti `imi tilej tilim ḥidušej halachot we-ḥidušej poškim mi-šnej ha-me`orot gdolim n[išmatam] `e[den]. Efes ki hoša`ot ha-dfus raba hi halachti aḥarej ha-ḳšarim be-`omer: azake egmor li-zchutam `od ka-`ašer `im levavi. ... Zchutam we-šidḳatam jašḳif mi-meromim le-male` `al ša`šejhem raḥamim amen.*

R: F. 1b, rub titulního listu, haskamot Geršon Chajat a *rabanej Niḳolšpurg*, f. 2a Elazar Kelin, Jicchak Blevitz, Wolf ha-levi vrchní rabín v Prostějově, Jehošua ha-levi vrchní rabín v Třebíči a *rabanej Třebiṭš*, Gavriel, vrchní rabín v Ivančicích, datované 1787. F. 3b–6b předmluva vydavatele (*ha-moši we-ha-mevi*) Jehošuy ben Menachem Mendl Jenikau z Třebíče. Předmluva vychvaluje autora Mordechaje Halberstata, zemřel v 84 letech, podává jeho etickou závěť. V předmluvě je nazýván Mordechaj balšan, znalec jazyka, pro své výborné znalosti svatého jazyka (opravoval si chyby ve svých pěti dílech chumaše vydaných v Berlíně – *higiah ḥumašim šelo ḥamiša krachim dfus Berlin be-chol diḳdukej sofrim we-`iṭur sofrim*).

Součástí předmluvy je navazující text *Leḥem 'eden* (f. 4b–6b), což jsou chidušim k Tóře Menachema Mendela Jenikau, vydavatelova otce. Na konci předmluvy *zot lada 'at*, upozornění na význam *'aku'm*. F. 2–101a vlastní text, f. 101a rejstřík, f. 104b, na konci tisku, poděkování autora Bohu: ... *lignmor Ma`mar Mordechaj ḥeleḳ rišon we-Leḥem 'eden, ja 'azor we-joši le-ḳajem dafasti meruba ka-ašer hem 'iti taḥat jadi, zu rešuti*.

P: Vydavatelem byl autorův vnuk a syn autora chidušim *Leḥem 'eden* Menachem Mendela Halberstadta (Jenikau). První a jediné vydání. E ŽMP 29.211 RS Budapest, vlastnické vpisky Strážnice (Dressnitz). E NLI s vlepeným štítkem Jewish Cultural Reconstruction

* מעשה בוך

Majse buch. [Brno 550 (1790)]. 4°

Ž: Agada. Exempla

J: Jidiš

B: Vinograd 46 s odkazem na Friedberg sub mem 1689, Soxberger s. 83 č. 16 s odkazem na Freimanna s. 44.

P: Vyšlo 1797–1803 v Rossmannově dílně, viz č. 108.

1791

* חכמת שלומה

Luria, Šlomo ben Jechiel (1510–1573): *Hochmat Šlomo*. Brno 551 (1791)

Ž: Halacha. Chidušim k Talmudu

J: Hebrejština

B: Vinograd 48 s odkazem na Friedberg sub ḥet 406/8 bez dalších údajů. Srovnej Vinograd 56 (1796)

P: Vyšlo 1796, viz č. 65, Vinogradova duplicita, nepravděpodobný tisk.

* פרשידני זעעגנשפריכי

Feršidene Zeegenšpriche. Brno [551]. 43 ff

Ž: Liturgie. Požehnání.

J: Němčina hebrejskými typy, Vinograd: jidiš

B: Vinograd 49 bez dalších údajů, Soxberger s. 83 č. 17

P: Vyšlo v roce 1796 jako součást *Gebete der Juden*, spolu s *Pirkej avot*, od f. 27–43, viz č. 62. Vinograd *Pirkej avot* 1796 samostatně neuvádí. Není pravděpodobné, že by vyšly *Gebete der Juden*, ev. *Feršidene Zeegenšpriche*, v roce 1791, samostatně a v jidiš. Vinogradův omyl

1795

58

הגדה של פסח

Hagada šel pesah. Brno, Josef Karl Neumann 555 (1795). 40 ff, 8° (Vinograd 12°)

8 listů ve složce, 17,5 x 11 cm

Ž: Liturgie. Hagada. Modlitby pro pesach

J: Hebrejština s instrukcemi v jidiš

I: *Nidpas ba-ir ha-mehulala Brin baj Jozef Karl Noj Man k'k' privilegirten hebreišen un dajtšen buch druḳr un' buch hendler.*

B: Vinograd 50, Freimann s. 40, Nosek neuvádí, Yaari 1960 č. 267, Yudlov 1997 č. 384, BHB 000188393

E: ŽMP 19.171, NLI R 8= 23 V 1255

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm a 2 mm (cca 4,5 mm s vokalizací, 10 řádků 7 cm), instrukce a překlady v jidiš písmu 2 mm (10 řádků nevokalizovaného textu 6,8 cm, 10 řádků vokalizovaného, vlastní text hagady 7,3 cm). Sazba obvyklá pro sazbu hagady (částečně vokalizovaný text, vizualizace textu, částečně paralelní překlad do jidiš pod textem hagady, incipity vyznačovacím písmem).

D: Typografický TL, název vyznačováním kvadrátním písmem 15 mm, text kvadrátním 3 mm, impresum (místo tisku) 5 mm, datace 4 mm. Impresum odděleno dvojitou linkou sestavenou z typografických ozdůbek (hvězdičky), na rubu TL manupropriová viněta Vmp2, dále bez dekoru.

TT: *Seder hagada šel pesaḥ, zot sefer ḥukat ha-pesaḥ ašer ja'ase oto. Mi-tḥilat nisan 'ad gmirato, dinej teḥina wa-'asijut ha-mišwot we-ha-dinim li-bdiḳat chameš we-nehaguto we-seder hagada ješi'at Mišrajim kol ha-lajla 'ad me-maḥarato...*

R: F. 1b, rub TL *hitnašlut* (upozornění na význam 'aku"m a goj), od f. 2a vlastní text *hilchot pesaḥ*, f. 10b *ḳiduš pesaḥ*, f. 12 *hagada šel pesaḥ*, f. 39b-40a pejrůš *Mate Aharon* k Chad gadja.

P: Dle BHB podle vydání Mainz 1765. E NLI defektní, E ŽMP 19.171/116.772 číslo válečného katalogu 14.621, na konci vlastnické přípisky, polito.

59

זבחי שלמים

Bek, Jaakov ben Chanoch: *Zivhej šlamim*. Brno, Josef Karl Neumann 555 (1795). [4], 2–5, [2], 2–28 (správně 30, od f. 15 chyby ve foliaci), [3] f., (BHB: [4], 2–5, [2], 2–29, [4]), 8°

A: Josef Juzl ben Levi z Brna, zeť autora, vydavatel (*mevi le-dfus*)

Ž: Halacha. Rituální předpisy

J: Hebrejština

I: *Brin, gedrukt baj Jozef Karl Nojman k'k' brivilegirten hebreiš und tajišen buch drukr.*

B: Vinograd 51, Freimann s. 40, BHB 000113539

E: NLI R 8= 75 A 1643, Chabad Lubavitsch Library

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/37255>

H: Mordechaj Benet, Benjamin Wolf Eger

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem dvou velikostí necelé 2 mm a 3,5 mm. 10 řádků 5,5 mm.

D: TL v rámci tvořeném dvojitou linkou (vnitřní tenká, vnější širší) v portálové horní části klenutou, dvě ozdůbky O21, impresum odděleno linkou

z typografických ozdob O27. F. [4b] viněta V3, manupropriová viněta Vmp2 na předposledním listě.

TT: *Sefer Zivhej šlamim hilchot šhiṭot u-bdiḳot klalejhen u-pratejhen derech šu"t ... me-`et ha-manoah ha-rabani ... Jokev zš"l [Beḳ ben Ḥanoḥ] še-haja dajan mešujan be-ḳ"ḳ Leipniḳ. Ma higi`a elaw ... le-sader seder ha-ma`arechet ...*

R: F. [2a] askama Mordechaj Benet, datovaná v Mikulově 4. tamuz 553 (14. 6. 1793), v níž informuje o tom, že knihu vydává zeť autora Juzl, *m"š* (*more sedek*, rabín) v Brně, a uděluje ji proto, že kniha má askamu jeho kolegy Binjamina Egera, který by neschválil něco nesprávného, f. [2b] askama Binjamin Wolf Eger, datovaná v Lipníku 12. adar 553 (24. 2. 1793), který knihu posoudil a shledal, že je vhodná k otištění (*juchšar le-ha`aloto`al dfus*), obsahuje zákaz přetisku knihy na pět let.

F. [3a] předmluva autora, který vybral „růže ze zahrady“ (*šošanim mi-gano*), tak jako Alexandr Sendr Bar Efrajim Zalman Šor/Schorr, autor spisu o pravidlech rituální porážky *Tvu`ot šor*, součást *Simla ḥadaša* (Zolkiev 1733). Předmluva datovaná v Lipníku 10. elul 589 (1. 9. 1789). Fol [4a] předmluva vydavatele, obsahuje báseň autora na počest Binjamina Wolfa Egera z Lipníku. Zeť autora Josef Juzl ben Levi se rozhodl vydat knihu, aby ji zprostředkoval mnohým. F. 4b upozornění na význam `aku`m. Po 4 nefoliovaných listech násl. f. 2a–5: *Dinej šhiṭot u-bdiḳot mi-Ja`akov Weil*, dále dva nefoliované listy *Dinej šhiṭot u-bdiḳot*, z nichž [2b] nepotištěno, násl. f. 2a: *Dinej šhiṭa*.

P: První vydání, dle BHB do roku 1877 dalších osm vydání. Autor Jokev (Jakov) Bek byl vrchní rabín (*ha-rav ha-dajan*) v Lipníku nad Bečvou, vykonával rituální porážku (*šhiṭa*). Vydavatel knihy v askamot jako *m"š* (*more sedek*, tj. rabín) v Brně, v předmluvě sám jako učitel, *more* (*me-`az šavti po [Brin] le-more*), v době vydání knihy žil v Lomnici, je jedním z autorů askamot *Zecher rav*, viz č. 53. Na vydání knihy přispěl i autorův syn a švagr vydavatele Hendl s manželkou Chanou („duch jeho štědrosti se probudil a vydal peníze ze své kapsy a pomohl s vydáním knihy“). E NLI z Mehlmannovy sbírky

ספר חרדים

Azikri, Elazar ben Moše (1533–1600): *Sefer ĥaredim*. Brno, Josef Karl Neumann 555 (1795). [2], 104, [3] ff, 8^ot

A: Benet, Mordechaj, nakladatel (*nidpas be-mišwato*)

Ž: Etika. Kabala. Micvot

J: Hebrejština

I: *Gedrukt in der k' k'privilegirten Jozef Āarl Nojmans hebreiř und dajřřen kompanie buch drukeraĵ*

Ch: *Al jamuř sefer ha-ze mi-picha*

B: Vinograd 52, Freimann s. 40, Nosek neuvádí, BHB 000108712

E: ŽMP 4892a, ŽMP 6035a, ŽMP 27.244/138.710, ŽMP 36.034, ŽMP Jc 13.345, NLI S 23 A 12720, BL Asia, Pacific & Africa 1962.d.34, Russian State Library, Schneerson Library III 3/55, 3133-II, Comunita Ebraica di Venezia, M.264 (Camarda 2016, č. 41)

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84671638

T: Tiřtěno hebrejsky Raři písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), kvadráním písmo 3 mm ve funkci vyznačovacího (incipity oddílů a kapitol, záhlaví), jidiř písmo 2 mm v impresu.

D: TL zarámován liřtou sestavenou ze řirřích dvojitých linek, uvnitř liřty O31, uprostřed linek O28 a v rozích O29. Impresum odděleno linkou sestavenou z O31 a O32. F. [2b] viněta V2, f. [1b-3a] vzadu v horní části *luaĥ ha-řa 'ut* (errata) linka doplněná O28 a O29. TT hebrejsky kvadráním a Raři písmem: vyznačovacím kvadráním 5 mm název, místo tisku 4 cca mm a autorské údaje 3 mm.

TT: *Sefer ĥaredim le-ha-rav ha-řadoř ... Eli'ezer [správně El'azar] Azikri ... mefareř wa-'omer ha-mišwot le-chol ever wa-'ever... im harbe ĥiduřim ... nidpas mi-řadař be-mišwat ... Mordechaj Benet av bejt din de-ř"ř Niřolřburg we-ha-*

medina ... jišm 'a kolo we-lo ja 'ašov le-jed 'a mi-ktanam we- 'ad gdolam la- 'avod h' be-gila we-ra 'ada ...

R: F. [2a–2b] *he 'ara* poznámka korektora (*magiah*), obsahuje chválu knihy i detaily o práci editora a korektora: sděluje, že chce odčinit své chyby, protože se řídil vydáním v Zolkiewě (1778), ale bylo s chybami (např. chyba ve jméně autora Eliezer/Elazar byla už ve vydání Zolkiew), použil tedy ještě starší vydání (tj. Konstantinopol 1753, BHB 000108711 nebo Benátky 1601, BHB 000176681) a snažil se chyby odstranit. Tím, že připraví knihu dokonale, občerství se srdce jeho i celého Izraele. Na konci poznámka o změně jména: *Jeraḥmi 'el mechune Falk ben Natan Kohen, we-ḳara li šem ḥadaš Imanu 'el Šošan Emek, dajan de-ḳ'ḳ Rojštiš*. F. 1a–10b předmluva autora, f. 11a–[105a] text, f. [1b–3a] za tiskem errata (*luaḥ ha-ṭa 'ut*), pod nimi f. [3a] kolofon.

K: *Gezect fun Albert Iskra fun Brin*.

Korektor: Jerachmiel Falk ben Natan ha-Kohen (=Imanuel Šošan Emek, dále jen Falk Kohen)

Sazeč (*zešer*): Albert Iskra z Brna

P: Podle vydání Zolkiev 1778, BHB000176682 a 000176683, dvojí vydání. Poznámka korektora o jeho novém občanském jménu Imanuel Šošan Emek, tj. Rosenthal. Pod příjmením Rosenthal jej uvádí BHB v *Šoreš davar*, BHB 000167050. E NLI Ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef).

61

סדר קריאת שמע על מטתו

Seder kri'at šema' 'al miṭato. Brno, Josef Karl Neumann 555 (1795). 20 ff, 8°

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti

J: Hebrejština paralelně s jidiš (Gruschka: Western literary Yiddish with German vocabulary)

I: *Brin, gedrukṭ baj Jozef Ḳarl Nojman ḳ'ḳ' privilegirṭen hebreišen und dajṭšen buch drukr und buch hendlr. Herojz gegeben fon der ḳompagnie*.

B: Vinograd neuvádí, BHB 000307898

E: NLI R 8= 94 A 5878

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990012998200205171/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním 4 mm a jidiš písmem 2 mm, 10 řádků kvadrátního písma 6,7 cm, jidiš písma 4,5 cm

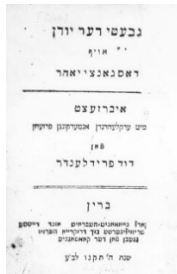
D: Typografický TL, název a místo vydání vyznačovacím kvadrátním 5 mm, TT kvadrátním 2 mm. Impresum oddělené linkou L5, f. 2b viněta V2, f. 20a viněta V2.

TT: *Seder ḳri'at šema 'al miṭato 'im mizmorim le-hasir me-'adam kol hirhurim ra'im. Gam ha-widuj ha-gadol ašer meḥujav ha-'adam le-hitharet 'al ha-miṭa ... ki wadaj mi še-ja'ase zot ha-ḳadoš baruch hu jimchol lo et ha-'awonot. Lachen hu bekerech ḳaṭan le-ma'an jis'u be-ḥekam hen ḳatan we-gadol we-lachen 'al kaspechem 'al teḥusu we-tezaku la-'alot Jerušalajim amen.*

P: Stejně jako vydání 1755, viz zde č. 6.

1796

62

גבעטי דער יודן

פרקי אבות : שפריכי דער פעטר a פרשידני זעעגנשפריכי

Gebete der Juden. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [5], 120, 43 ff, 8°

A: Friedländer, David (1750–1834), překladatel

Ž: Liturgie. Sidur. Modlitební kniha pro všední den. Obsahuje též překlad *Pirḳej avot* (*Špriche der fetr*) a *Feršidene Zeegenšpriche*

J: Němčina

I: *Brin, in der Ḳarl Nojmaniš-hebreiš und dajtše privilegirte buch druḳeraj herojz gegeben fon der ḳompagnie.*

B: Vinograd 53, Freimann neuvádí, Nosek neuvádí, BHB neuvádí, Vinograd 49 (mylně samostatné vydání *Feršidene Zeegenšpriche* [1791])

E: ŽMP 34.183/143.764, ŽMP 40.169/150.860, ŽMP 21.586, ŽMP 21.586a, ŽMP 21.586b, ŽMP 27.063, NLI S 42 A 923, JTSA Rare Book Room YIDD. BM675.D3 A3 1796d, Universitätsbibliothek Frankfurt am Main

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE44442870&_ga=2.176791660.896829870.1576747924-110381046.1570785268 a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE44442870

DK UB Frankfurt: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-4885>

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/24718>

T: Tištěno německy jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), incipity hebrejských modliteb hebrejským kvadrátním 3 mm, kvadrátní ve funkci vyznačovacího.

D: Typografický TL, němčina kvadrátním písmem 4 a 3 mm, a jidiš písmem (jméno vydavatele v impresu). F. 43b viněta V12.

TT: *Gebete der Juden ojf das gance jor. Iberzect und mit erklehrungen ferzehen fun David Fridlendr.*

R: F. 2a dedikace překladatele matce Hindě a tchyni Mirjam, f. 3a–4b *forerinnerung* (David Friedländer), f. 5a–120a vlastní text: překlad siduru do němčiny, f. 1–26b za hlavním textem *Pirkej avot. Špriche der fetr. Erster abšnit ...*, f. 27a–43b *Feršidene zeegenšpriche und gebete*, různá požehnání a modlity, f. 43b kolofon.

K: *‘al jedej ha-zešer kh“r Refa`el ben Fejvl Bliš mi-k“k Kremzir, šošet po Brin. ‘al jedej ba‘al ha-magiah Falk Kohen mi-k“k Rojstiš we-ha-baħur Avraham Wahl.*

Korektor: Falk Kohen, Avraham (ben Jekutiel Kofman) Wahl (dále jen Avraham Wahl)

Sazeč: Refael ben Fejvl Blitz z Kroměříže, šočet v Brně, pracoval i na *Ĥidušej halachot* 1796, viz č. 63.

P: Druhé vydání, poprvé Berlin, Ĥevra ĥinuch ne‘arim 1786, BHB 000310003. *Pirkej avot (Špriche der fetr)* eviduje NLI na základě digitální kopie exempláře Chabad Lubavitsch Library (Hebrew Books 24718) [Brno, Franz Josef Neumann 1796] jako samostatný tisk. E ŽMP 40.169 původně Hochschule für die Wissenschaft des Judentums Berlin, E 34.183 původně Židovské muzeum v Mikulově, dar lóže Bnai Brit v Brně (*Verein jüdisches mähr. Schles. Landesmuseum Nikolsburg, Leihgabe B. B. Brün Moravia Bnai Brith*). Viz Hellmann 1936, s. 133 č. 23 s chybným vročením 1801.

חדושי הלכות

Šmuel Eliezer ben Jehuda Idls, zvaný Maharša (1555–1631): *Hidušej halachot*.
Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [1], 275 (správně 272) ff, 2°

Ž: Halacha. Chiduším k Babylonskému talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Brin baj Jozef K̄arl Nojman k'k' privilegirtn hebreiš und dajtšen buch drukr und buch hendler. Herojz gegeben fon der k̄ompagnie.*

Ch: *Hine anochi šoleah lachem et Elijah ha-navi' lefanaj bo' jom ha' ha-gadol we-ha-nora'* (Mal 3:23)

B: Vinograd 54, Freimann 40, Nosek neuvádí, BHB 000170853

E: ŽMP 1865, ŽMP 3402, ŽMP 32.988/142.568, NLI 2= 45 A 1491, Chabad Lubavitsch Library, HfJS 296.584 EDEL 1, Halle Universitätsbibliothek J 296.583 Semu1 (Bibliothek Chajim Hominer)

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/40866>

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001224911/NLI

H: Mordechaj Benet, Josef Deutsch, Wolf Lasch

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem a kvadrátním ve funkci vyznačovaciho. Záhloví kvadrátním písmem 6 mm, incipity kvadrátním 4 mm, vlastní text Raši písmem 2 mm, 10 řádků 4,2 cm. Dvousloupečná sazba.

D: TT tištěn červeně a černě. TL orámován jednoduchou a dvojitou linkou doplněnou O28 a O29 vyplněnou O31, jméno autora (Maharša) vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, podnázev a místo vydání vyznačovacím písmem 15 mm, jméno autora vyznačovacím 5 mm, další text kvadrátním písmem 4 mm a 3 mm. Impressum odděleno dvojitou linkou, v horní části TL transkribované zkomolené jméno autora MARSCHO. V textu místy schematické diagramy. Jednotlivé chiduším odděleny jednoduchými linkami a linkami sestavenými z ozdůbek: f. 2a linka z O30, f. 152a linka z O10 a O31, f. 166b linka a O15 a O37,

f. 234a linka L7 s koncovkou O40, f. 241a linka z O28 a O32, O36 a O39, f. 272b, poslední potištěná strana, linka z O37 s koncovkou O36.

TT: *Sefer Maharš“‘a Ĥiduše halachot ... Kfi še-nidpas be-Nowy Dwor [1781] ... djo we-nijar jafe še-lo haju be-ḳadmonim. Otjot gdolot ha-me‘irot ke-paz u-pnirim. Gam husar mimeno kol ha-ṭe‘utim we-ha-ḳimšonim ašer nimša be-ha-rišonim ... u-be-ze jagil levavchem we-naḥšechem we-lo teḥusu ‘al kaspechem le-haniaḥ bracha el batejchem.*

R: F. [1a]: *haskamot* Mordechaj Benet, vrchní rabín a zemský rabín v Mikulově, Josef Deutsch, vrchní rabín v Roudnici a Rakovníku, Wolf Lasch/Lichtenstadt z Třešti, nyní v Rousínově, pod nimi oddělena jednoduchou linkou předmluva autora. Od f. 2a vlastní text. F. 272a (chybně označené jako 275) první část kolofonu *Tam*, pod ním upozornění na význam ‘aku“m, modlitba za blaho panovníka a pokračování kolofonu.

Haskama Mordechaj Benet datovaná 12. češvan 556 (25. 10. 1795): *madpisim* v Brně, Josef Karel Neumann se společníky (‘im ḳompagnie) hodlají vydat knihy *Hochmat Šlomo, Ĥidušej halachot a Mahadurej Batra, Ĥovot ha-levavot*, proto se na něj obrátili s prosbou o *haskamot* k výše uvedeným knihám. Jmenuje i korektora Falka z Rousínova (*torani we-pajṭani ha-rabani*), který dohlíží na korektury. I proto Benet dává svou aprobaci a zákat přetisku knihy na dvanáct let od vydání. Haskama Josef Deutsch, rabín v Roudnici a Rakovníku, datovaná 14. češvan 556 (27. 10. 1795): v Brně se setkal s *madpisim*, kteří spěchali se svou prací (*mehirim bi-mlachtan h“h madpisim*), Josefem Karlem Neumannem a jeho společníky (*ḳompagnie*), a prosili ho, aby stejně jako rabíni před ním udělil *haskamu* knihám, které chtěli korigované vydat (*nasu ruḥam le-ḥoši la-‘or bi-dfus ha-metuḳan*), a to knihy *Maharša, Ĥochmat Šlomo, Mahadurej batra a Ĥovot ha-levavot*, a nemohl odmítnout, uděluje *haskamu* na dvanáct let. Obdobně i Wolf Lasch z Třešti, vrchní rabín v Rousínově. *Haskamot* zde otištěné platily i pro *Ĥidušej halachot mahadura batra, Ĥochmat Šlomo, Ĥovot ha-levavot*.

K: *Tam we-nišlam ... ‘al jedej ha-magihim ha-‘osḳim ba-mlechet ha-ḳodeš be-‘emuna le-ha‘amid kol davar ‘al ofna we-lesaḳel ha-sefer ha-ḳadoš ha-ze mi-kol ta‘ut kfi ešarut ha-‘enoši ka-‘ašer ‘ejnejchem tiḥzena ... ha-torani ha-rabani mwh’ Falk Kohen dajan mi-Rojštiš, ha-baḥur ha-mušlam Avraham ben Jeḳuti‘el Ḳofman Wahl. we-gam hunaf we-huram ‘al hašgaḥat mlechet hagaha ha-torani ha-mušlam Ješa‘ja Munk mi-ḳ“ḳ Rojštiš la-‘et ata po Brin. ‘Al jedej ha-zešer ha-*

'adonim neḳuvej šemot Rieger, Forstberger, Schrödel (Šredl), Mauther (Mojtr), Tsebenski. We- 'al jedej ha-zešer iš Jišra 'eli Refa 'el Bliš mi-ḳ"ḳ Křemzier šochet po Brin. 'Al jedej ha-druḳr Frank, Reissinger, Gottwahl, Kranas.

Korektoři: Falk Kohen, Avraham Wahl, Ješaja Munk z Rousínova

Sazeči (zešer): Franz Rieger, Forstberger, Schrödel, Georg Mauther, Tsebenski, sazeč iš *Jišrae 'li* Rafael Blitz z Kroměříže, šochet v Brně

Druḳr (tj. tiskaři, pracující u lisu, *presen ciher*): Frank, Reissinger, Gottwahl, Kranas

P: Sedmé vydání, předtím Zolkiew, Homburg, Dyhernfurt. E ŽMP 32.988 razítko Náboženská obec židovská Brno, Koliště, válečný katalog č. M6832. E HfJS 296.584 EDEL 1 podpis Gavriel David Leipen.

64

חדושי הלכות

Šmuel Eliezer ben Jehuda Idls, zvaný Maharša (1555–1631): *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [2], 47 ff, 2°

A: Moše ben Jicchak Bunems (1600–1668), autor dalších chidušim

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Brin baj Jozef Křarl Nojman ḳ'ḳ' privilegirten hebreiš und dajtšen buch druḳer und buch hendler. Herojz gegeben fon der kompanie.*

B: Vinograd 55, Freimann 41, Nosek neuvádí, BHB 000170854

H: Mordechaj Benet, Josef Deutsch, Wolf Lasch

E: ŽMP 37.397, NLI S 2= 37 A 357, BL Asia, Pacific & Africa 1916.b.11, Gross Family Collection B1010

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001224912/NLI

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm (10 ř. 4 cm), kvadrátní písmo v živých záhlavích, incipitech a k označení místa traktátů ve funkci vyznačovacího, kvadrátní 2,5 mm a 4 mm.

D: TL zarámován lištou z O31 a O32, v rozích O35, uprostřed typografické svislíce. TT tištěn červeno-černě, červeně název, autorské údaje, místo vydání a chronogram, částečně dekor. Název vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami 34 mm a plnými literami 15 mm, text titulního list kvadrátním písmem 3 a 4 mm. Nad hebrejským názvem transkribovaný název Maduro Basro oddělený linkou složenou z teček s koncovkami O36 (koncovky červeně). Impresum odděleno silnější ozdobnou linkou L6. F. [2a] širší linka z O31 a O32, f. 1a linka z O37, na f. 47a linka z O31 s koncovkou O32, f. 14 linka z O39 s koncovkou O36, f. 19 totéž, f. 20b linka z O37 s koncovkou O36 a linka z O30, f. 25 linka z O37 s koncovkou O36, totéž na f. 36, f. 40 linka z O31 s koncovkou O32, f. 47a linka z O31 s koncovkou O32 oddělující kolofon. V textu místy ukazovací ručičky O34, např. f. 4a, první použití.

TT: *Ĥidušej halachot Mahadurej batra šel ha-ga'on raban šel bnej ha-gola ... Šmu'el Idls zš "l ba'al ĥidušej halachot 'al kama masechtot be-šejruf ĥidušej halachot šel ĥatano ... ha-gadol mofet dorejnu ... Moše zš "l r "m we- 'ab "d de-ķ "ķ Lublin, 'al elu masechtot we-noten elav ejze masechtot we-ĥidušej igarot šel ha-ga'on Maharam hana "l be- 'ašmo. We-simancha le-ĥibur Mahara "m ha-na "l more ' jad ka-ze.*

R: F. [2a] upozornění, že haskamot pro tuto knihu byly otištěny v *Ĥidušej Maharša* a platí na dvanáct let, pod nimi *haķdama*, předmluva vydavatele předchozího vydání Moše ben Jicchaka Bunemse z Krakova, pod ní upozornění na význam 'aku "m, od f. 1a–47b vlastní text, fol 47a kolofon.

K: *'Al jedej ha-magihim ... ha-torani ha-rabani mwh' Falk Kohen dajan de-ķ "ķ Rojstiš ... we-ha-baĥur mušlam kh' Avraham ben ben Jeķuti 'el Ķofman Wahl. 'Al jedej ha-zešer h "h adonim neķuvej šemot Rieger Mojter.*

Korektoři: Falk Kohen, Avraham Wahl

Sazeči (zešer): Franz Rieger, Georg Mauther

P: F. [2a] předmluva Mošeho ben Jicchaka Bunemse, tchána autora Idelse, převzatá z předchozího vydání (Lublin 1670. Po Idelsově smrti přešly poznámky do rukou jeho syna, Bunemsova švagra, a po smrti švagra v rukou jeho dědiců. Když je získal Bunems, byly listy poznámek rozedrané a část chyběla, i proto je vydal a připojil k nim své chiduše k několika traktátům. Moše Bunems zmiňuje i zkázu (*ša 'at herem*), která ho postihla, tj. Chmelnického pogromy a kozácké a švédské nájezdy 1648–1657, při kterých přišel o část traktátů, které předtím vydal. E ŽMP 37.397

z knihovny Modlitební Abrahama Herze nadace v Holešově/Abraham Herzsche Bethmidrasch-Stiftung Holleschau. Vlastnické vpisky na přideštích, na zadním přidešti vpisek *ich libe dich nur eben aber nich folgrund* (miluji Tě, ale ne úplně?).

65

חכמת שלמה

Luria, Šlomo ben Jechiel (1510–1573): *Hochmat Šlomo*. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [2], 87 ff, 2°

Ž: Halacha. Chidušim k Talmudu

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Brin baj Jozef Karl Nojman k'k' privilegirten hebreiſen un dajtſen buch druķr und buch hendler. Herojz gegeben fon der kompanie*

Ch: *Wa-javo 'u mi-kol ha- 'amim li-šmo 'a et hochmat ha-mašal* (1 Kr 5:14)

E NLI č. 4 (čárový kód 1224913 30) chronogram vytištěn s chybou (...*mi-chol mi- 'amim*... místo *mi-chol ha- 'amim*), tj. chronogram o 35 vyšší (1831) místo správného 1796. Dle BHB tato tisková chyba i v exempláři BL.

B: Vinograd 56, Freimann 41, BHB 000143786

E: NLI 23 A 10242=2, BL Asia, Pacific & Africa 1916.b.7, Chabad Lubavitsch Library, JTSA OVERSIZE BM504.2.L8 1796, Gross Family Collection B1011, YIVO X 1791 61 ה-72/1

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/37309>

H: Mordechaj Benet, Josef Deutsch, Wolf Lasch

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním a Raši písmem, dvousloupečná sazba.

D: TL orámován širší lištou 14 mm složenou z O31 a O32, v horní části pod lištou latinkou transkribované zkomolené jméno autora MAHARSCHAL. TL tištěn červeno-černě (akronym autora, místo vydání a chronogram červeně). Název tisku velkými plnými literami 15 mm, akronym autora vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami. Impresum odděleno linkou z O32. F. [2a] vlys s florálními motivy Vs6, pod ním haskamot a předmluva, pod ní linka L6, f. 1a textu vlys (30 x

180 mm) sestavený z O31 a O32 a z typografických znamének (kulaté závorky) a O23, v textu místy schematické diagramy.

TT: *Wa-terav høchmat Šlomo me-ħochmot bnej ķedem. Sefer Høchmat Šlomo MaHaRŠaL ... mi-hagahat šita sidrej šel ... Šlomo Lurija z“l. Ašer jarad we-šalal ke-majim adirim hu` jam ha-talmud. ... U-le-rov to `altam nidpesu le-zakot ba-hem et ha-rabim le-ķerev zman še-ne`emar we-lo jilmadu ... (Jirmejahu 31) ... ki ke-ķaṭan ke-gadol juchal le-`echol mi-pirjo we-lisbo`a mi-ṭovo we-liķnot lo Høchmat Šlomo.*

R: F. [2]a: informace, že haskamot pro tuto knihu byly otištěny v *Hidušej Maharša* a platí na dvanáct let. Pod haskamot předmluva *haķdama*, jejíž autor byl *Šlomo hanikra Zalman ben km“r Šmuel Štajn Kōp (שׂמׂוּאֵל שְׂטַיִן קׁוֹפ)* *mi-Prag, bejt dirato be-ķ“ķ Bumsla*. V předmluvě píše, že se zhoršily časy, že kniha už není k dostání. Přišel, když byla kniha v tisku a pomáhal s tím, aby se perly autora, neztratily nebo nepřišly na jiné místo; tuto jeho zásluhu posoudí nebesa. F. [1a]–87a vlastní text, fol 87a kolofon.

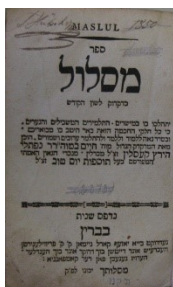
K: ... *be-`ijun nimraš we-ħašucha praṭit `al ha-torani we-rabani Falk Kohen dajan de-ķ“ķ Rojštis we-`al jedej ha-baħur ha-mušlam Avraham ben Jeķuti`el ha-mechune Kōfman Wahl. `Al jedej ha-po`alim ha-zešer ha-`adon Rieger we-gam Mojter (Mauther).*

Korektor: Falk Kohen, Avraham Wahl

Sazeči (*po`alim zešer*): Franz Rieger, Georg Mauther

P: BHB podle vydání Sulzbach 1756 s jinými haskamot. E NLI nálepka JCR, Jewish Cultural Reconstruction. V tomto E papír s filigránem: král s korunou a berlou, výška cca 11 cm (databáze filigránů NKP nezjištěno, Briquet ani další databáze nezjištěno).

66

מסלול בדקדוק לשון הקודש

Keslin, Chajim ben Naftali Hirtz (1749–1832): *Maslul be-diḳduḳ lešon ha-ḳodeš*. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [8], 160, [1] ff, 8°

Ž: Učebnice. Gramatika hebrejštiny

J: Hebrejština

I: *Nidpas šenit be-Brin. Gedrukt baj Jozef Ḳarl Nojman ḳ'ḳ' privilegirten hebreiš und dajtšen buch druḳr und buch hendler. Herojz gegeben fon der ḳompagnie.*

Ch: *Mesilotcha jachunu*

B: Vinograd 66 (rok 1797), Freimann 41, Nosek s. 101 č. 13, Benjacob sub mem 1612, Friedberg sub mem 2559, BHB 000164820

E: ŽMP 2639, ŽMP 27.278/138.744 (původně Jc 8479), ŽMP 33.314/142.896, ŽMP 40.377/151.068, NLI 25 A 14363, 25 V 14363, BL Asia, Pacific & Africa 1984.b.18, JTSA Rare Book Room (bez sign), Martynas Mažvydas National Library of Lithuania L941 1764

DK NL of Lithuania:

https://digipres.cjh.org/view/action/ieViewer.do?is_mobile=false&is_rtl=false&dps_dvs=1668523542590~409&dps_pid=IE1578724#

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem velikostí 3 a 2 mm a Raši písmem 2 mm (10 řádků Raši písma 3,3 cm), větší kvadrátní ve funkci vyznačovacího.

D: Typografický TL, název tisku kvadrátním 15 mm, další názvové a autorské informace kvadrátním 3 mm. Nad názvem transkribovaný název antikvou MASLUL. Impresum odděleno linkou sestavenou z O28, f. [2b] viněta V3, f. 41b a f. [1] za hlavním textem linka z O28, místy v textu ukazovací ručičky O34.

TT: *Sefer Maslul be-diḳduḳ lešon ha-ḳodeš jithalchu bo be-mejšarim. Ha-talmidim ha-maskilim we-ha-ne'arim. Ki kol ḳalḳej ha-ḳochma ha-zot be'er hejtev bo mevo'arim. U-be-seder na'e lilmod u-lelamed u-le-hitlamed 'aruchim u-šmorim ...me'et ha-medakdek ha-gadol Ḳajim bmh“h Naftali Hirš Ḳeslin, zš“l ... mi-Berlin. Mi-nechdej ha-ga'on ha-'amiti ha-mefursam ba'al Tosafot Jom Ṭov zš“l. Nidpas šenit.*

R: F. [2a–2b] *minḳa merachešet*, dedikace autora Šmuelu Wertheimovi psaná v Berlíně, f. [3–8a] předmluva autora *ḳaḳdama*, f. [8b] vlastní text *maslul ha-pe'alim*, f. 160a kolofon, f. 160b–[1a] *luḳḳ ha-ṭa'ut*.

K: *Hugah min ha-mesila u-mesukal mi-'even miḳšol le-ma'an jaruḳ ḳore bo 'al jedej ha-torani ha-rabani ... Falḳ Kohen dajan de-ḳ“ḳ Rojštij ka'et niḳra 'Imanu'el*

Šošan Emek we-‘al jedej ha-baḥur ha-mušlam Avraham ben Jeḳuti‘el Ḳojfman Wahl. ‘Al jedej ha-po‘el ha-zešer Franz Rieger.

P: Vydání v Brně druhé, poprvé vyšlo v Hamburku 1788, BHB 000164819. Další vydání Zolkiev 1798, Vilna 1825, 1847, 1859, do roku 1900 BHB eviduje celkem 16 vydání.

Korektor: Falk Kohen, Abraham Wahl

Sazeč: Franz Rieger

P: E ŽMP 27.278 vpisek Israel Fischer, Salomon Fischer in Dimokur, Walter Grunwald, E ŽMP 40.377 razítko Bet ha-midrasc Wien.

67

קצות החושן

Heller, Arje Lejb ben Josef ha-Kohen mi-Stry (Strij), (1745–1813): *Kešot ha-ḥošēn*. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). 54, 26, 18, 12, [3], 90 ff, 2° (38 cm) JTSA: 2 parts in one, BL: 2 parts

Ž: Halacha. Chidušim a pilpulim k Šulḥan ‘aruch, oddíl Ḥošēn Mišpaṭ

J: Hebrejština

I: *Brin, herojz gegeben fun der kompanie, gedrukt baj Jozef Karl Nojman*

B: Vinograd 57

E: JTSA BM523.8.A72 1796, BL Asia, Pacific & Africa 1926.e.22

TT: *Kešot ha-ḥošēn we-hu be‘ur Arje Lejb ben Josef ha-Kohen ‘al Šulḥan aruch Ḥošēn mišpaṭ ...*

P: Poprvé Lvov 1788, vydání v Brně druhé. Popsáno dle katalogu BL a JTSA.

* ראשית למודים

Lindau, Baruch ben Juda Löb (1759–1849): *Rešit limudim*. [Brno, Josef Karl Neumann 1796]. 113 ff, 8°

Ž: Učebnice. Přírodní vědy

B: Uvádí pouze Freimann s. 40 (1796). Vyšlo 1799, viz Vinograd 83 a zde č. 90.

68

רוח חן

Ibn Tibon, Jehuda ben Šaul (1120–1190) nebo Jakob ben Abba Mari Anatoli (cca 1194–1256): *Ruah ħen*. Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). [1], 32, [1] ff, 8°

A: Zamość, Jisrael ben Moše ha-levi (1700–1772), autor komentáře

Ž: Filosofie židovská středověká. Úvod k More nevuchim

J: Hebrejština

I: *Brin, gedrukṭ baj Jozef Karl Nojman k'k' privilegirten hebreišen un dajšen buch drukr und buch hendler. Herojz gegeben fon der kompanie.*

Ch: *We-šafachti alejchem ruah ħen* (Zach 12:10)

B: Vinograd 59, Freimann s. 41, Nosek neuvádí, BHB 000106589,

E: ŽMP2092a, b, NLI 8= 65 A 4034, BL Asia, Pacific & Africa 1933.d.7, JTSA B759.M3 M6 Z48 1796, Martynas Mazvydas National Library of Lithuania (M. Strashun Library) L5014

DK NL of Lithuania:

<https://www.epaveldas.lt/vepis-api/v1/share/kpo/LIBIS000000199250>

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 2,5 mm (10 řádků 4,5 cm), pod textem komentář kvadrátním 1,5 mm (10 řádků 3 cm). Kvadrátní 3 a 5 mm pro záhlaví, incipity a nadpisy kapitol. F. 1b (*ha-nimša'im*) tištěno kvadrátním 15 mm.

D: TL orámován lištou z jednoduché a dvojitě linky s vloženými O28, O29, uvnitř O31 a O32, impresum odděleno dvojitou linkou. Zcela nahoře transkribovaný název Ruach Chen, vpravo i vlevo názvu dvě O32, pod názvem linka z O31. F. 1a viněta V2, na f. 32a linka z O31 s koncovkou O32, na posledním potištěném listu f. [1b] za textem linka z O28 a O29 a viněta Vmp2 pod kolofonem.

TT: *Sefer Ruah ħen še-ħiber ha-kolel pilosof ha-'eloķi ... Jehuda Ibn Tibon 'al More nevuchim le-fareš bo milot ha-zarot u-šmot pilosofim mištamšim bahem. We-'ejn hamon bnej adam regilim u-makirim be-'ijunam. U-le-jakir we-le-ħaķil ha-ħibur ha-ze le-ķoraw hosafṭi pejruš ħadaš še-ħiber he-ħacham ha-kolel u-baķi be-*

ševa ' *ħochmot ha-torani r' Jišra 'el* [ben Moše ha-levi mi-Zamość], n "j, ba 'al ha-meħaber sefer ha-neħmad Nešaħ Jišra 'el.

R: F. 1a předmluva autora *amar ha-meħaber*, f. 1b první část *perek rišon* (incipit *ha-nimša 'im*), poté vlastní text, f. [1b] za textem kolofon.

K: *Hugaħ be- 'ijun nimraš ha-daķ hejtev 'al jedej Jeraħmi 'el Falk Kohen dajan de-ķ "ķ Rojstiš, ka- 'et niķra 'Imanu 'el Šošan Emek, we- 'al jedej ha-baħur Avraham ben Ķojfman Wahl.*

Korektor: Falk Kohen, Avraham Wahl

P: Dle BHB podle vydání Jessnitz 1744, BHB 000106587, prvního s komentářem Zamošće. Brněnské vydání přebírá text titulního listu, v němž je za jménem autora komentáře uvedena zkratka požehnání pro živé osoby, ačkoli Zamošć zemřel v roce 1772.

1797

69

אגרת תשובת רמב"ם

Moše ben Maimon, Maimonides (1138—204): *Igeret tšuvat Rambam*. Brno, Josef Karl Neumann 557 (1797). 59 ff, 8°

Ž: Etika a filosofie. Responsa

J: Hebrejština

I: *Be-Brin in der ķķ' privilegirten Josef Ķarl Nojmans hebreiš und dajtšen ķompagnie buch drukeraĵ*

Ch: *Ra 'anana aršejnu* (Podle Pís 1:6)

B: Vinograd 60, Freimann s. 41, Nosek s. 102 č. 15, BHB 000149875

E: ŽMP 1080, ŽMP 3149, NLI 23 A 9307, Chabad Lubavitsch Library, JTSA B759.M34 A4 1796, JTSA RBR B759.M34 A4 1796, JTSA JT1 RBR B2691.P42 H4 1798, JTSA B2691.P42 H4 1798, JTSA B759.M34 A4 1796, BL Asia, Pacific & Africa 1930.a.14

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/37054>

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001769471/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 a 3 mm (text na TL, záhlaví a incipity, kolofon), text Raši písmem 2 mm (10 řádků 4,2 mm).

D: TL zarámován linkou sestavenou z O33, v rozích O38. V horní části transkribovaný zkrácený název EGERES HARAMBAM. Impresum odděleno dvojitou linkou. Kvadrátním vyznačovacím 4 mm název tisku a místo vydání, TT Raši písmem 2 mm. F. 20a dvě ukazovací ručičky O34, f. 59b pod mizející sazbou tři ukazovací ručičky O34, pod nimi kolofon.

TT: *Sefer Igeret tšuvat RaMBaM z“l ašer he’ir ‘ejnej ha-mizraħ we-chol ha-gola be-’igarto u-tšuvotaw le-chol iš we-’iš dej maħsoro ... ašer ša’al me-’ito we-bejiħud ħochmej Lunel ... u-be-tocho ašer křehu le-ha-RaMBa“m z“l aħarej moto ... me’at ħochmej odot ha-s[efer] mada’ u-More nevu[chim] u-ma higi’a ‘alejhem me’et ħochmej ge’onej ha-dor ħochmej Sfarad. W-le-joker ha-meši’ut ha-sefer neħmad ha-ze we-le-rov ha-to’elet ... ‘al ken hidpasnuho be-chol minej jofi.*

R: F. 1b *Igeret ha-Rambam ... li-vno r’ Avraham ...*, f. 3b *tšuvot še’elot le-ha-Rambam*, f. 20a *tšuvat ‘al ‘injan ha-ķdošim*, dále responsa a listy (*tšuvot* a *igarot*) Rambama různým učencům, f. 59b kolofon.

K: *Hugah ‘al jedej ha-torani we-rabani Falk Kohen dajan de ķ“ķ Rojstiš we-al jedej ha-baħur ha-mušlam Avraham Jeķuti’el ha-mechune Ķojfman Wahl.*

Korektoři: Falk Kohen, Avraham Wahl

P: Dle BHB podle vydání Praha 1726 (BHB 000149871). E NLI Jewish Cultural Reconstruction.

***70**

אגרת התשובה

Jona ben Avraham Gerondi (1200–1263): *Igeret ha-tšuva*. Brno, [Josef Karl Neumann] 557 (1797).

Ž: Etika

I: Jidiš (Soxberger: Western Yiddish)

B: Vinograd 61, Soxberger s. 84 č. 21, Friedberg sub alef 348

E: Nezjištěny

P: Vinograd s odkazem na Friedberga, bez dalších údajů. Spis *Igeret ha-tšuva* v překladu do jidiš (autor překladu Naftali Hirc ber Jaakov Poznan) vyšel Frankfurt

am Main 1712, Friedberg sub alef 348. S paralelním hebrejským textem a překladem do jidiš (autor překladu Šlomo Zalman London) vyšlo Amsterdam 1742, BHB000117142, a tamtéž 1745 (Friedberg). Dle Friedberga brněnské vydání 1797 s překladem do jidiš Š. Z. Londa. *Igeret ha-tšuva* byla i součástí některých vydání *Likutej Švi*, viz např. zde č. 87.

71

בחינות עולם

Pnini, Jedaja ben Avraham Bedersi (kol. 1270–1340): *Behinot 'olam im bakašat ha-memin*. Brno, Josef Karl Neumann 557 (1797). 45 ff (chyby ve foliaci u exemplářů ŽMP i NLI: 8, 7–8, 11–12, 14–15, 15–20, 23–24, 23–24, 27–40, 43–45 ff), 8° (Freimann 4°)

A: Auerbach, Jicchak Ejzik ben Ješajahu z Fürth (první polovina 18. stol.), překladatel do jidiš

Ž: Etika. Filosofie. Eticko-filosofická poezie. Obsahuje též *Šafnat pa 'neah*, výklad.

J: Hebrejština s paralelním překladem a výkladem v jidiš

I: *Brin gedruk't baj Josef K̄arl Nojman k'k' privilegir'ten hebrei'sen un daj'i'sen buch drukr und buch hendler. Herojz gegeben fon der k̄ompagnie*

B: Vinograd 62, Freimann 41, Nosek neuvádí, Soxberger s. 84 č. 18, BHB 000138563

E: ŽMP 21.378/118.720, ŽMP 21.378a (dříve 21.860), ŽMP 35.458/145.966, ŽMP 36.262/146.760, NLI 23 A 4808, UB Frankfurt am Main Jud Germ 604, UB Leipzig Bibliotheca Albertina Lit.jud.1413-f, Berlin Staatsbibliothek Bibl. Diez qu. 40 (provenience Heinrich Friedrich von Diez), YIVO 000203311, BL BLL01014099890

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE41689720

DK UB Frankfurt: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-1524>

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 3 mm (10 řádků 7 cm), větší kvadrátní 4 mm ve funkci vyznačovacího, hebrejský text *Bechinot 'olam* obtékán překladem do jidiš a výkladem *Šafnat pa 'neah* tištěným jidiš písmem 2 mm (10 řádků 4,2 cm), dvousloupečná sazba.

D: V horní části titulního listu ozdobná linka z O35 doplněná koncovkami O36, impresum oddělené linkou z O31 s koncovkou O32. V horní části titulního listu transkribovaný název *Bechinos Olam*. Název a místo vydání kvadrátním písmem 15 mm, kvadrátním 4 mm podnázev a informace o autorovi, další TT hebrejsky kvadrátním 2 mm a Raši písmem 2 mm. Impresum v jüdischdeutsch/jidiš kvadrátním písmem. F. 1b, rub titulního listu typografická viněta sestavená ze šesti linek z O35 ve tvaru obráceného trojúhelníku, f. 45b viněta V12.

TT: *Beḥinot 'olam 'im baḳašat ha-memin ... ne 'etaḳ bi-lešon aškenaz ... 'al jedej Ejzik Ojerbach mi-Fjorda ... we-ḳaru le-pitrono Šafnat pa 'aneah ... kvar nidpas be-Fjorda* [dle BHB: správně Sulzbach 1744] ... *u-kvar tamu we-'ejnam be-nimše we-rabim hit 'awu bi-gvurat ha-ta 'awa le-ḥochmat u-le-musar ha-sechel ha-laze 'al ken ḳamnu we-nit 'odedu ha-madpisim de-'ir Brin le-hadpis šenit bi-dfus ha-metuḳan minej ha-dor u-be-hagaha medujeḳet li-zchut ha-rabim. Ka 'ašer 'ejn ha-ḳore jihze ba-mešarim.*

R: F. 1b *haḳdama le-ma 'atiḳ li-lešon aškenaz* předmluva autora překladu do jidiš, f. 2a vlastní text, od f. 37a *Baḳašat ha-memin* hebrejsky s překladem, f. 45b kolofon.

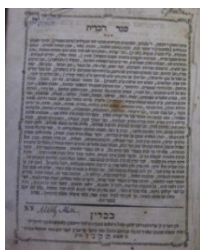
K: B "H nišlam ha-sefer neḥmad ha-ze 'im peruš *Šafnat pa 'neah be-si 'at ha-baḥur Zalman mi-ḳ"ḳ Ḳremzir. Hugah 'al jedej Falk Kohen dajan de-ḳ"ḳ Rojštiš we-'al-jedej ha-baḥur ha-mušlam Avraham ben Jeḳuti 'el Wahl we-'al-jedej ha-zešer ha-po 'el Georg Mojder (Mauther).*

Korektor: Falk Kohen, Avraham Wahl

Nespecifikovaný pomocník: *baḥur* Zalman z Kroměříže

Sazeč: Georg Mauther

P: Dle BHB podle vydání Sulzbach 1744. V Brně 1799 vyšlo samostatně v překladu do němčiny (Prerau) a bez výkladu, viz č. 83. E ŽMP 21.378 vpisek Avraham ben Juda Wien/Wein Segal mi-Prag, E ŽMP 21.378a z knihovny Šalomouna Liebena, E ŽMP 35.458/145.966 ze sbírek židovského muzea v Mikulově, číslo vál. katalogu M14372, vpisek Leihgabe dr. Richard Teltscher, E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef).

ספר הברית

Hurvitz, Pinchas Elijahu ben Meir mi-Vilna (1765–1821): *Sefer ha-brit*. Brno, Josef Karl Neumann 557 (1797). [1],[3], 128 (díl 1); 66, 4 (díl 2) ff, 4°, 24 cm

Ž: Naučná literatura, filosofie, kabala, věda, mysticko-vědecká encyklopedie

J: Hebrejština

I: *Brin, in der k'k' privilegirten Jozef Karl Nojmans hebreiš und dajšen kompanie buch druckeraj.*

K: Dokončeno ve středu 14. ijaru 557 (10. 5. 1797).

B: Vinograd 63, Steinschneider sl. 2104, č. 6753, Freimann 41, Nosek s. 102 č. 14, BHB 000137510, VD18 90258061 (VD18 90229223 díl 1, VD18 90229231 díl 2)

E: ŽMP 28.245, ŽMP 28.698/140.580, ŽMP 29.556, ŽMP 39.322/150.013, NLI 4=22 V 13526, Chabad Lubavitsch Library, HfJS 933.8 HURV, MZK ST2-1228.003, UB Leipzig Bibliotheca Albertina Lit.jud.1261, Hamburg, Staats- und Univ. Bibl H Pin, Bayerische Staatsbibliothek 4 A.hebr. 480 t-1/2, BL Asia, Pacific & Africa 1937.d.18 Asia, Pacific & Africa DRT Digital Store ORB.40/845, Berlin, Staatsbibliothek Ex 2924 (válečná ztráta), Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana R.G.Oriente.IV.2426, YIVO 83 1797 ב -15 /I, Mantua, Biblioteca della Comunita ebraica II G 5

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/23816> (díl 1),

<http://www.hebrewbooks.org/30818> (díl 2),

DK BSB: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10216880-7> (díl 1),

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10216881?page=1> (díl 2)

H: Šaul Lowenstamm, David Azevedo, Arje Lejb Breslau, Juda Lejb Mezritš, Jicchak ha-levi mi-Lvov, Moše Münz, Icchak Avraham mi-Pintšov

První vydání. Díl první *Ktav jošer*, díl druhý *Divrej emet*. Ve druhém díle na f. 66 text r. Beera Oppenheima z Pressburgu, v dalších vydáních knihy chybí. Jméno autora (Pinchas ben Meir Wilna) v akrostichu v předmluvě u šiviti na f. [3b].

V přípisu cenzora jako dílo anonymní, v haskamot jméno autora vynecháno (vytečkováno), ale ne jako anonymní.

T: Tištěno hebrejsky, incipity a záhlaví kvadrátním, vlastní text Raši písmem.

D: TL zarámován linkou z O31, v rozích O33 a O40. Impesum odděleno jednoduchou linkou uprostřed silnější. Povolení cenzora orámováno linkou z O28. Haskamot odděleny linkami z kombinací O31, O32, O36 a O37. F. [3b] rámeček z O31 a O32, linka z O15 s koncovkou O36, f. 5b viněta z O33, f. 9a ozdůbky O33, 9b rámeček z O28 a O40, f. 128b (konec prvního dílu) viněta V12. Druhý díl: f. 66b linka z O36, f. 1 (na konci druhého dílu) linka z O36, O31 a O32 oddělující errata prvního dílu, f. 3a linka z O15 oddělující errata ke druhému dílu, f. 4b (na konci druhého dílu) linka z O36, zcela na konci textu viněta V2.

TT: *Sefer ha-brit ha-ze medaber me-`injan z[ajin, tj. šiv`a] reki`in ... higajon, ... nisjonot u-moftim be-ḥochmat ha-teva` ... we-`al-`adam ... we-chol beḥinot naḥšotaw ... U-kmo še-`ejn li-chnos le-vejt ḥavero pit`om, bilti im jinakeš teḥila `al ha-delet we-ha-petaḥ, kach ejn ra`uj li-ḳro` be-šum sefer, bilti še-jikare tḥila ha-ḥaḳdama, bi-fraḥ ba-sefer ha-ze.*

R: F. 1 před titulním listem povolení cenzora Karla Fischera v němčině a v jüdischdeutsch datované v Praze 21. 1. 1799, tj. více než rok a půl po datu dokončení tisku uvedeném v kolofonu (14. ijaru 557, 10. 5. 1797). V povolení je dílo označeno jako anonymní, upozornění, že vyšlo v Neumannově tiskárně, která nyní patří Rossmannovi. V některých exemplářích toto povolení chybí (např. ŽMP28.245). F. 1b, rub titulního listu askama Šaul [Loewenstamm], vrchní rabín aškenázské obce v Amsterdamu, datovaná 2. tamuz 550 (14. 6. 1790), pod ní askama David ha-Kohen Azevedo, vrchní rabín sefardské obce v Amsterdamu, f. 2a askama Arje Lejb, vrchní rabín v Rotterdamu, za ní askama Jehuda Lejb M`S [Avraham Jehuda Lejb Mezritš], rabín v Haagu, f. 2b askama Jicchak ha-levi mi-Lvov, vrchní rabín v Krakově, datovaná 552 (1792), pod ní askama Moše Minc mi-Brod, vrchní rabín v Budapešti, datovaná 555 (1795), za ní (f. 3a) askama Jicchak Avraham ha-Kohen, vrchní rabín v Pintšov, datovaná 543 (1793), žádná z haskamot autora nejmenuje, resp. místo jména autora je vynecháno místo k doplnění, za askamou upozornění na význam `aku`m. F. 3b předmluva autora, pokračuje na f. 1a (značeno ⚡) až do f. 5b, f. 6a–9a *ptiḥa* (úvod), f. 9b–128b text prvního dílu *Ktav jošer*, f. 1–66 text druhého dílu *Divrej emet*, násl. 4 ff errata k prvnímu i druhému dílu (*luaḥ ha-ṭa`ut we-tosefet ṭova šel ḥeleḳ šeni*). F. 4b za

textem informace o tom, kde je knihu možné zakoupit: Brno Ašer Gar Kach, Praha Zelig Melic, Vídeň David Lejb Ferd (Pferd), Vratislav *ešel bnej Michl M“S mocher sform*, u synů Michla, knihkupce, Bratislava Ber Openheim, Lvov Nachman Rejs, Budapešť *ešel av bejt din*, tj. u rabína Moše Mince, jednoho z autorů haskamot, Lublin Fajšl Ziskind, Krakov *ešel ha-meħaber*, u autora, Mikulov Ber Herzl; pod jmény na f. 4b kolofon.

K: *Nišlam jom dalet 14. ijar 5557 [středa 10. 5. 1797] higahti be-chol po ‘al jadi we-’oni we-nadadi šnati mi-’ejnaj le-hašlim sefer ha-neħmad ha-ze roš simħati we-šašoni lihjot li le-zikaron lifnej adonaj ktina de-’ar’a ... Falk Kohen dajan de k“k Rojstış we-’iti ‘imi ha-baħur Avraham ben Jeħuti’el ha-mechune Ķojfman Wahl. ‘Al jedeh ha-zešer Georg Mojter (Mauther). Ha-druķr Adalbert Dobrşıšky.*

Sazeč: Georg Mauther

Tiskař: Adalbert Dobrşıcky

Korektor: Falk Kohen, Avraham Wahl

P: F. 12 autor cituje knihu *Sefer ha-’ojen* (ספר העוין), komentář k *Beħinat ‘olam* Pnini Bedersiho (Vídeň, Anton Schmidt 1796, BHB 000138626, jediné vydání). Vydavatelem byl Moše Konic (Kunitz) z Budapešti, který v Praze 1797 vydal Bedersiho *Mosdot tevel* s překladem M. Mendelssohna (Praha, Elsenwanger 1797, BHB 000138625). Autor cituje knihu vydanou v roce 1796, haskamot jsou datované od cca 1793, minimálně část spisu tedy vznikla později. V závěru prvního dílu upozorňuje, že první díl je pouze úvodem a přípravou k dílu druhému, bez něhož se do druhého dílu čtenář nemá pouštět. E ŽMP 28.245 vpisek Max Ellguther, Prediger, Neisse, E 28.698 vpisek Abraham Cohen, Posen (hebr. *Glogoj rabati*), E 29.556 vpisek *nedavat jad šel ha-manoaħ r’Menaħem mi-Lavițiș (?) le-vejt ha-midraš Šimon Kuh Segal*. K nadaci Simona Löbla Kuha viz Kestenberg-Gladstein 1969, s. 139–141.

73

חובות הלבבות

Bachja ben Josef ibn Pakuda (1050–1120): *Ḥovot ha-levavot ... im pejruš ba'al Manoah ha-levavot*. Brno, Josef Karl Neumann, 557 (1797). [1], 187 ff, 8° (ŽMP 4°)

A: Manoach Hendl ben Šemarja (autor komentáře, výkladu)

Ž: Etika, filosofie středověká

J: Hebrejština

I: *Po Brin. Gedrukt baj Jozef Karl Nojman privilegirten hebreiš und dajššen buch druđer und buch hendler. Herojz gegeben fon der kompanie.*

B: Vinograd 64, Freimann s. 41, Nosek neuvádí, BHB000105772

E: ŽMP 1983, NLI 23 A 4621, NLI 8=23 V 4621, BL Asia, Pacific & Africa 1934.c.24

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001784749/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE88110477

H: Mordechaj Benet, Josef Deutsch, Wolf Lasch

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním 2 mm (10 řádků 4,5 cm), pod textem komentář Raši písmem cca 1 mm (10 řádků 2,7 cm). Kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího, incipity, záhlaví.

D: Typografický TL, název tisku kvadrátním 5 mm, informace o autorovi kvadrátním 2 mm, další text Raši písmem 2 mm. V horní části titulního listu název transkribovaný do latinky Chovas Halwowas, pod ním linka z O31 s koncovkou O32. F. 6b linka z O31 s koncovkou O32, f. 20b, konec předmluvy, viněta V12, f. 187b, poslední potištěná strana, viněta V12.

TT: *Sefer Ḥovot ha-levavot ... me-ha-rav ha-gadol ... rabejnu Beḥaj ha-dajan sefardi bar Josef. Ḥibro be-'arvit we-he'etiḳo li-lešonejnu ha-'ivrit ... Jehuda ibn Tibon. Hadpasat sefer ha-ḳadoš ha-ze kvar haja le-'olamim. Im pejruš neḥmad ba'al Manoah ha-levavot be-'ejze derech nelech ... 'ata nidpas be-hagaha medujeḳet ... kdej še-jihje ... masagat bo jafa we-bara. Ulaj nezake 'al jdej ze li-nešama ṯhora amen.*

R: Rub titulního listu upozornění, že haskamot pro tuto knihu jsou otištěny v *Ḥidušej halachot Maharša*, Brno 1796, viz č. 63, a že je udělili Mordechaj Benet, Josef Deutsch a Wolf Lichtenstadt. V haskamot zákaz přetištění knihy po dobu dvanácti let, aby nebyla dotčena práva vydavatelů z Brna, datováno 18. švatu 557 (14. 2. 1797). F. 1a–5a úvod překladatele *amar/ptiḥa le-metargem*, f. 5a předmluva

autora výkladu *haḳdamat mefareš*, f. 7a-20b předmluva *haḳdama*, od f. 21a vlastní text *ša'ar rišon*, f. 108a *amar ba'al ha-meḥaber*, f. 108b–f. 184b *ha-ša'ar ha-ḥamiši*, f. 185a obsah *ḥaluḳat ha-sefer*. Do f. 186b dvouslupečná sazba, pod obsahem viduj z *Toldot Jišḥaḳ*, f. 187b kolofon.

K: 'Al jedej ba'al m'[agiah] ha-rabani Falk Kohen dajan de ḳ"ḳ Rojstiš we-ha-baḥur ha-mušlam Avraham Wahl.

Korektor: Falk Kohen, Avraham Wahl

P: Dle BHB podle vydání Amsterdam 1738.

* הדושי הלכות

Šmuel Eliezer ben Jehuda Idls, zvaný Maharša (1555–1631): *Ḥidušej halachot*. Brno, Josef Karl Neumann 557 (1797). [2], 47 ff, 2°

Ž: Halacha. Chiduším k Babylonskému talmudu

J: Hebrejština

B: Vinograd 65

P: Uvádí pouze Vinograd na základě exempláře NLI (nenalezen) bez dalších bibliografických odkazů, pravděpodobně duplicita s jeho 55, zde č. 63

* בקשת הממין

Pnini, Jedaja ben Abraham Bedersi (kol. 1270–1340): *Baḳašat ha-memin*. Brno, Josef Karl Neumann 557 (1797). 8°

Ž: Etika. Filosoficko-etická poezie

J: Hebrejština s překladem do jüdischdeutsch

B: Uvádí pouze Freimann s. 41, s odkazem na Rabinowicz 1887 č. 460, Wiener 142, Benjacob sub bet 558 s vročením 1799. Freimann patrně míní vydání *Beḥinot 'olam im baḳašat ha-memin* v roce 1797, viz č. 71. *Beḥinot 'olam* uvádí Freimann in 4°, *Baḳašat ha-memin* in 8°, ale *Beḥinot 'olam* ve skutečnosti 8°. *Baḳašat ha-memin* vyšla samostatně v roce 1799 u Josefa Rossmanna, viz č. 83, s překladem do němčiny tištěné hebrejským písmem a s předmluvou Benjamina Wolfa Prerau.

Ostatní tištěný materiál:

זה השלחן

Ze ha-šulḥan I. [Brno, mezi 175- a 178-]. Jednolist, výška 325 mm, šířka 375 mm (rozměry papíru 363 x 453 mm)

Tabulka s požehnáními nad jídlem

B: Neuvádí žádná z bibliografií

E: UB Rostock CIc-4701(3).9; Signatur Privatbibliothek Tychsen: rab 117

T: Třísloupečná sazba v horní a částečně ve spodní části, nadpis *Ze ha-šulḥan* vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, vlastní text hebrejským kvadrátním písmem: incipity vyznačovacím 15 mm, vlastní text 4 mm, instrukce v jidiš/jüdischdeutsch jidiš písmem 2 mm.

D: Text orámován plnou přerušovanou linkou L2, v rozích a místy uprostřed linky O6, jednotlivé sloupce odděleny linkou z O1 v horní části, ve spodní O13.

P: Typografický materiál používaný v 50.–80. letech, tato tabulka starší (možná ze 60. let?) než druhá dochovaná, viz níže. Drobné odchylky ve způsobu zápisu (ortografii) instrukcí, např. di (die) psané s/bez alef, infinitivní koncovka -en (lassen) s/bez jod atd).

זה השלחן

Ze ha-šulḥan II. [Brno, cca 179-]. Jednolist, výška 450 mm, šířka 505 mm

I: *Gezect fun Adalbert Iskra in Brin*

Tabulka s požehnáními nad jídlem

B: Neuvádí žádná z bibliografií

E: ŽMP inventární číslo 178.794, přírůstkové číslo 2002/0058, jiné číslo: G01-419P. Provenience: Geníza Luže

DK:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/188201

T: Třísloupečná sazba v horní a částečně ve spodní části, nadpis *Ze ha-šulḥan* vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, vlastní text hebrejským kvadrátním písmem: incipity vyznačovacím 15 mm, vlastní text 4 mm a 5 mm incipit poženání, instrukce v jidiš/jüdischdeutsch jidiš písmem 2 mm.

D: Ve střední části tabulky viněta s andílkem V18 (použitá v roce 1799), text orámován dvojitou linkou vyplněnou typografickými znaménky (závorky kulaté, hranaté, tilda), jednotlivé sloupce odděleny linkou z O30 (používanou koncem 90. let) a linkou z O15, u linek O8, O12, uprostřed impresa O17.

P: Sazeč Adalbert Iskra z Brna, v Brně doložen v tiscích z roku 1788 (*Ḳedušet Jišra`el*) a 1795 (*Sefer ḥaredim*). Typografický materiál používaný koncem 90. let.

Josef Rossmann, Brno, 1797–1803

74

שאגת אריה

Arje Lejb ben Ašer Günzburg mi-Metz (1695–1785): *Ša`agat Arje*. Brno, Josef Rossmann 557 (1797). [1], 78 (správně 79, f. 78 chybně označeno dvakrát) ff, 2°

Ž: Halacha. Responsa. Obsahuje přívazek *Še`elot u-tšuvot rabejnu Ašer*

J: Hebrejština

I: *Po Brin. Gedrukt baj Jozef Rosman unternemer der hebreiš und dajtše buchdruckeraj. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann, Unternehmer der deutsch-und hebräischen Buchruckerey.*

Ch: *Ašrejnu*

B: Vinograd 67, Freimann 41, Nosek s. 102 č. 1, BHB 000116994

E: ŽMP 1491, ŽMP 3101 ztráta, ŽMP 5000a, ŽMP 38.663 (původně Jc 15.941), NLI S 2=46 A 1592, UB Leipzig Bibliotheca Albertina Lit.jud.23-i, Chaim

Meiselman Ramat Gan, YIVO 1797 5.11 װ ם13/1 I, BL Asia, Pacific & Africa
1928.e.6

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE87640184

H: Mordechaj Benet

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího (incipity, záhlaví, oddělení kapitol, nadpisy), dvousloupečná sazba.

D: TT tištěn červeno-černě (červeně název tisku, místo vydání a jméno panovníka).

TL orámován dvojitou lištou sestavenou z O28, v rozích O29, uvnitř linka z O31 a O32. V horní části TL do latinky transkribovaný název Schagas Arie, pod ním hebrejský název oddělený linkou z O31 a O32. U spodního okraje viněta sestavená z O36. Impresum odděleno dvojitou linkou, nad ní upozornění na význam 'aku' m. Název červeně kvadrátním vyznačovacím písmem s mašličkami, červeně též místo vydání kvadrátním 15 mm a jméno panovníka. F. 79b, poslední potištěná strana, viněta V14 (bez nástavce), pod ní kolofon, bez dalšího dekoru.

TT: *Sefer Ša'agat Arje we-hu ḥeleḳ a' mi-ḥalḳej ha-tšuva še-ḥiber ... Lejb ben Ašer ... ab "d de-ḳ" ḳ Meš ... niḳra' ... Lejb roš ješiva ... Nidpas be-pa'am rišon be-ḳ" ḳ Frankfurt de-'Oder u-kvar sofo we-tamo ... hidpasnuhu šenit li-zchut ha-rabim ... be-nijar jafe we-'otjot maḥkimot le-neḥmad le-mar'e.*

R: F. [1b], rub TL, haskama Mordechaj Benet datovaná úterý 1. elulu 557 (23. 8. 1797), pod haskamou předmluva autora *haḳdamat ha-meḥaber*, f. 1a-f. 79b vlastní text, f. 79b kolofon.

K: *'Al jedej ba'al mag' ha-torani ha-rabani mh"rr Falk Kohen dajan de-ḳ" ḳ Rojstiš.*

Korektor: Falk Kohen

P: Autor byl vrchní rabín v Metách. První vydání Frakfurt/Oder 1757. BHB upozorňuje na dvě varianty titulního listu: s impresem pouze v hebrejštině a s impresem v hebrejštině i v němčině. Část nákladu zůstala v tiskárně nerozprodaná, tisk vyšel znovu 1809 bez uvedení tiskaře s novým titulním listem ve Vídni (BHB 000312840) a s nově vytištěným f. 1. Viz Freimann s. 41 s odkazem na Weiss, *Inkunabulen Mährens*, s. 63.

תהלים

Tehilim. Brno, Josef Rossmann 557 (1797). [1], 118 ff, 4°. Chyby ve foliaci

A: Jerachmiel Falk ben Natan Kohen z Rousínova, překladatel a editor, korektor

Ž: Biblické texty. Žalmy.

J: Hebrejština s paralelním překladem do němčiny (*lašon aškenazi šach*)
(Soxberger: German in Hebrew letters)

I: *Nidpas be-ir Brin. Baj Jozef Rosman unternemer der hebreiř und dajťše buchdruckeraĵ. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann, Unternehmer der deutsch- und hebräiřschen Buchruckerey.*

Ch: *Ašrejnu*

B: Vinograd 68, Freimann neuvádí, Nosek neuvádí, Soxberger s. 85 č. 22, BHB 000304836

E: ŽMP 13.486, NLI S 22 A 5371, HfJS 296.319 BRUE (1797)] (1)

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE98720325

T: Hebrejština kvadrátním a Raři písmem, němčina jidiř písmem. Dvouslupečná sazba, překlad žalmů jidiř písmem 2 mm (10 řádků cca 4,2 cm), u pravého okraje paralelně hebrejský text žalmů tiřtený menřím Raři písmem 2 mm. Kvadrátní písmo 4–5 mm ve funkci vyznačovacího (záhlaví, nadpisy žalmů, čísla verřů).

D: TL orámován linkou z O33, uprostřed linky vložena ozdůbka O38, v horní části transkribovaný název latinkou THILIM oddělený linkou z O32, impresum odděleno dvojitou linkou. Název tisku kvadrátním 15 mm, místo tisku kvadrátním 5 mm, chronogram 4 mm, TT kvadrátním 2 mm a Raři písmem 2 mm. F. 32b viněta V12, f. 33a linka z O28, f. 57a linka z O36 s koncovkou O38, f. 57b linka z O31, f. 74a linka z O33, f. 88b linka z O33.

TT: *Sefer Tehilim meturgas [!] bi-leřon ařkenazi řach klilat jofi bli řemeř we-dofi, 'al kol řaruz we-řaruz bi-fnej 'ařmo meforař ... řarov le-řiřřuř peřuřo řel miķra' u-mesuķal mi-kol even mičřol u-menuķe mi-kol řjag we-řa'ut, ha-hoge bo řimřa' řa'am u-leřono řavin le-malel u-le-halel kol divreĵ řirot u-tehilot David ben Jiřaj*

mašiah elohej Ja'ašov we-na'im zmirot Jišra'el. U-zchuto jagen 'alejnu u-be'adejnu le-ma'an našir et šir h'... Wa-'anochi samti 'ajin 'ijuni 'alaw še-lo jimša bo davar še-'ejno metuḳan ... ḳarov li-pšuto, u-ma še-šarich tikun tikanti ke-jad eloki ha-ṭova 'alaj, u-ma še-jimša' bo 'od min ha-šgi'ot jihje li le-mageno tefilat David, šgi'ot mi javin, ki koaḥ ha-bešari kašar mi-hašig mk"š iš kamoni ha-dal be-'alfej ha-ḳ[atan] Falk Kohen mi-Rojštiš ha-'omed ha-jom 'al mlechet ha-hagah po 'ir Brin.

R: F. [1b], rub titulního listu upozornění o 'aku''m, od f. 1a text žalmů.

P: TL s tiskařskou chybou – záměna liter *samech* a *mem* ve slově *meturgam*. Chyby ve foliaci mezi f. 49–52, chybné značení (pořadí 49, 52, 51, 50, 53), f. 55 chybně označeno jako f. 45, f. 109 označeno chybně jako 129, takto až do f. 112 (označeno jako 132), od f. 113 opět správná návazná foliace, text kompletní.

Korektor: Falk Kohen

P: Spolu se *Zecher rav* a *Šoreš davar* jediné Kohenovy překlady, které vyšly tiskem. Dle BHB složky A a B (f. 1–8) u různých exemplářů s typografickými odchylkami. E HfJS s poškozeným titulním listem, horní část odštířena. Na zadní předsádce vpisek (dlužní úpis?) a kolek, datováno Třebíč 10. 10. 1814, podpis Joh. Th. Wenzl.

1798

76

חידושי הלכות

Šif, Meir ben Jaakov (1608–1644): *Ĥidušej halachot*. Brno, Josef Rossmann 558 (1798). [1], 90 ff (díl 1), 20 ff (díl 2), 2°

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu, traktáty Beca, Bava mecia, Ktubot, Chulin, Gitin (díl 1), k traktátům Bava kama, Sanhedrin, Šabat, Zvachim a drušim k parašat Dvarim, Wa-etchanan, k Megilat Ester (díl 2).

J: Hebrejština

I: *Nidpas po Brin. Gedrukt baj Josef Rosman k'k' privilegirten hebreiš und dajtšen buchdruckr. Brünn, gedruckt bey Josef Rossmann, k. k. priv. deutsch und hebräischen Buchdrucker.*

Ch: *Ha-nimša ka-ze iš ašer ruaḥ elohim bo* (Gen 41:38)

B: Vinograd 69, Freimann s. 42, Nosek s. 102-103 č. 2, BHB 000175863

E: ŽMP 5000a (díl 1), ŽMP 5000b (díl 1), ŽMP 5899 (díl 2), ŽMP 33.197 (díl 1, 2), ŽMP 33.197a, ŽMP 42.352/153.529 (díl 1, 2), NLI 2= 23 A 10276, NLI 2+= 23 V 10276, NLI 2+= 23 V 10276, Chabad Lubavitsch Library, HfJS 296.865 SCHI 1 (díl 1), BL Asia, Pacific & Africa ORB30/5925

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/40860> (díl 1)

D: TT tištěn červeno-černě, červeně název tisku, místo vydání, jméno panovníka, jméno tiskaře. TL (díl 1) orámován širší lištou složenou z jednoduchých linek, uvnitř dvojitá linka z O32, v rozích linka z O33 s O38. V horní části transkribovaný název tisku (resp. zkomolené jméno autora) Mahram Schif oddělený ozdobnou linkou z O32. Pod hebrejským impresem jméno panovníka s titulaturou, upozornění na význam 'aku"m, impresum v jüdischdeutsch a němčině odděleno dvojitou linkou. Vyznačovací kvadrátní písmo 15 mm a 5 mm, text kvadrátním dvou velikostí 4 mm a 3 mm a Raši písmem. F. [1b], rub titulního listu: v horní části širší vlys Vs6 s florálními motivy, f. 7a linka z O33, f. 69a linka z O33. Druhý díl bez samostatného titulního listu, f. 20b viněta V12.

T: Tištěno Raši písmem 2 mm (text) a kvadrátním písmem ve funkci vyznačovacího (záhlaví, incipity, 10 řádků 4 cm), dvouslupečná sazba.

TT: *Sefer Hīdušej halachot 'al masechet Beša, Bava meši'a, Ktubot, Hulin, Giṭin ... ḥibram ... iš eloḳi ... ab" d u-r"m de-k"ḳ Fulda ... Me'ir Šif ben ... Joḳev Šif, roš li-vnej ješiva de-k"ḳ Frankfurt de-Majn ... bi-me'at šanim ašer ḥaj we-hirbiš tora ... katav ... ḥidušim 'al kol ha-ša"s we-'arba 'turim we-sifrej ḳabala u-pšaṭim. We-haju gnuzim kim'at me'a šanim 'ad hofi'a ruaḥ mi-ḳadom u-zchuto haja Me'ir li-fkoah ejnajim ... hidpasnum be-chol minej jofi we-hidur we-hagaha medujeḳet le-fi ha-'ešari ka-'ašer ejnejchem tiḥzena mešarim. We-hibitu u-r'u et jeḳar tif'eret gedulat ha-ga'on.*

R: F. [1b], rub titulního listu předmluva autorova vnuka a vydavatele knihy Jechiela Michla ben Wolf Sterna z Frankfurtu n. M. převzatá z předchozích vydání. F. 1a–f. 90a vlastní text, f. 90a kolofon prvního dílu, následuje díl druhý f. 1–20, f. 20b kolofon. Kolofon prvního dílu (dokončeno 15. tamuzu 395, tj. neděle 21. 6. 1635),

i kolofon druhého dílu (dokončeno po Šmal Ḳalden 13. švat 396, tj. 10. 1. 1636) se vztahuje k dokončení (rukopisu) díla.

P: Poprvé vyšlo 1736 v Homburg vor de Höhe (BHB 000316568), další vydání tamtéž 1737–1741. Z celého autorova díla se zachovaly pouze jeho chiduše k traktátům Beca, Ktubot, Gitin, Bava Mecia, Chulin a fragmenty k Šabat, Megila, Bava kama, Sanhedrin a Zevachim. E HfJS 296.865 SCHI 1 původně z knihovny bejt ha-midraš Mikulov, razítka v textu a označení K3 No 66, číslo válečného katalogu ŽMP 13.263, vpisek Moše Krakauer, dále Nehemias Trebitsch Landesrabbiner in Nikolsburg (moravským zemským rabínem byl 1830–1842).

77

חידושי הלכות להרשב"א

Adret, Šlomo ben Avraham ibn (1235–1310), Asevili, Jom Tov ben Avraham (1248–1330): *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba*. Brno, Josef Rossmann 558 (1798). [1], 88, 62 ff, 2°

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu, traktáty Brachot, Šabat, Roš ha-šana, Suka, Megila, Chulin, Nida

J: Hebrejština

I: *Brin. Gedrukt baj Josef Rosman k'k' privilegirten hebreiſen und dajtſen buchdrucker und buchhändler. Brünn, gedruckt bey Josef Rossmann, k. k. priv. deutsch und hebräiſchen Buchdrucker und Buchhändler.*

Ch: *Ach tov le-Jiſra'el* (Ž 73:1)

B: Vinograd 70, Freimann s. 42, Nosek s. 103 č. 5, BHB000105663

E: ŽMP 1864, ŽMP 3522, ŽMP 3356, ŽMP 17.119, ŽMP B/10, ŽMP 40.628, ŽMP 42.160, NLI 23 A 10104, 23 V 10104, Chabad Lubavitsch Library, HfJS 296.581 ADER 1, BL Asia, Pacific & Africa DRT Digital Store ORB.40/845, Columbia University 893.1NE Ad31, Martynas Mazvydas National Library of Lithuania (M. Strashun Library) L6949

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/40863>

DK Columbia University: <https://hdl.handle.net/2027/nnc1.0036690740>

DK BL:

<https://books.google.cz/books?id=GN1oAAAACAAJ&hl=cs&pg=PP310#v=onepage&q&f=false>

H: Mordechaj Benet

T: Tištěno kvadrátním písmem a Raši písmem, dvousloupečná sazba.

D: TT tištěn červeně a černě, červeně transkripce názvu, jméno autora, panovníka a místo vydání. TL orámován širší lištou složenou z ozdob O28, uvnitř linka z O31, v rozích litery chronogramu TḲNH (558, tj. 1798). V horní části TL transkribovaný název RASCHBO. Název tisku vyznačovacím písmem 15 mm, jméno autora vyznačovacím plným ozdobným písmem s mašličkam, vyznačovacím písmem 5 mm názvy traktátů, další údaje kvadrátním 3 a 2 mm písmem. Impresum odděleno dvojitou linkou, nad impresem signet tiskaře Rossmanna S1. F. [1b], rub titulního listu nad haskamot trojitá linka z O31 a O32, f. 88b linka z O32, f. 54a (druhý díl) viněta V14, f. 62b (druhý díl) viněta V12.

TT: *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba 'al ševa' šitot we-hem masechet Brachot, Šabat, R[oš] h[a-šana], Suka, Megila, Ḥulin, Nida. Hu rabejnu Šlomo ben Adret ... we-kvar safu tamu lachen kamnu we-nit'orer le-hadpiso kama kama ...*

R: F. 1b, rub titulního listu haskama Mordechaj Benet datovaná 1798 k oběma dílům. První díl obsahuje chidušim k traktátům Brachot – Nida, druhý k Jevamot, Ktubot, Kidušin, Gitin, Nedarim. Pod haskama upozornění na význam 'aku' "m. F. 1–88b traktáty Berachot – Suka, f. 1–54a Chulin, 54b–62b Nida, f. 62b kolofon.

K: *Hugah be-'ijun nimraš 'al jedej ha-torani we-ha-rabani mwħr"r Falḳ Kohen dajan de k"ḳ Rojštš ... we-'al jedej ha-po'el ha-'oseḳ bi-mlechet ha-ḳodeš zešer kħr"r Jišra'el Sofer me-'Austerliš la-'et ata be-'ir Brin we-'al jedej bno ha-baħur Menahem Jišħaḳ zešer ba-'ir hana"l.*

Korektor: Falk Kohen

Sazeč (zešer): Jisrael [ben Naftali] Sofer ze Slavkova, nyní v Brně, a jeho syn Menachem Jicchak, zešer v Brně. Oba později jako nakladatelé Ša'ar ha-melech, viz zde č. 103.

P: Vydání v Brně třetí. Dle BHB Chiduše k traktátu Nida sepsal Jom Tov ben Avraham Asevili. E ŽMP 3356 s variantním titulním listem (místo signetu viněta V17).

ספר הנפש

Mendelssohn, Moses (1729–1786): *Sefer ha-nefeš*. Brno, Josef Rossmann 558 (1798). BHB [4], 11, [10] ff, (Vinograd 50 ff), 8°

A: Friedländer, David (1750-1834), překladatel

Ž: Filosofie

J: Hebrejština s překladem do němčiny tištěným švabachem

I: *Nidpas šenit po Brin. Gedrukʔ baj Josef Rosman k'k' privilegirʔten hebreišen und dajʔšen buchdruʔkr.*

B: Vinograd 71, Freimann s. 42, Nosek s. 103 č. 4, BHB 000300686

E: ŽMP 1795 (s *Fedon*) ŽMP 4128 (s *Fedon*), ŽMP 27.383, ŽMP 36.541, ŽMP 67.520 (s *Fedon*), NLI R T 12137, 22 A 13505, ÖNB 29644-B ALT MAG (s *Fedon*), BL Asia, Pacific & Africa 1933.b.24, JTSA B2691.P42 H4 1798 (s *Fedon*), Ohio State University B269P42H4 (s *Fedon*), Yale University Library LSF-BEINECKE, BEIN Mcf33 B39 807: From the Alexander Kohut Memorial Collection, gift of George Alexander Kohut, New York Public Library *PP-*PPT (s *Fedon*)

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE15856046,

DK ÖNB: <http://data.onb.ac.at/rep/108F70F4>

T: Tištěno souběžně hebrejsky Raši písmem a německy švabachem (první díl), německý text pod hebrejským na téže stránce, druhý díl bez překladu pouze hebrejsky. V textu vysvětlivky hebrejských filosofických termínů v latině nebo němčině

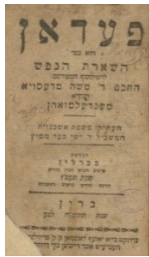
D: Typografický TL, název kvadrátním písmem 15 mm, větším písmem jméno autora a místo vydání. Pod impresem švabachem: Nebst einer deutschen Uebersetzung von Herrn Friedländer. Vydavatelské údaje odděleny linkou z O32. V horní části každé stránky prvního dílu O33, druhý díl bez dekoru.

TT: *Sefer ha-nefeš le-ha-filosof ha-mefursam he-ḥacham Moše mi-Desoj ha-niḳra Mendelszohn. Huva le-bejt ha-dfus 'al jedej talmido r' David Fridlendr be-Berlin bi-šnat 547 [1787]. We-ṭa 'amo u-nemuḳo ha-lo hi ktuva be-ḥaḳdamato še-katav li-chvod moro. We- 'ata nidpas šenit po Brin ...*

R: F. [2–4] za titulním listem předmluva překladatele Davida Friedländera v hebrejštině a v němčině (*Vorrede*) datovaná 1787, část předmluvy se týká druhého dílu, dále foliováno [1]–11b, následuje 10 nefoliováných listů: [1–2a] *Anmerkungen*, [2b–10b] *Heleḳ šeni*, druhý díl hebrejsky bez překladu.

P: Vydání v Brně druhé, první vydání Berlin, *Ḥevra ḥinuch ne'arim* 1787, vydavatel David Friedländer (BHB 000300684). E ÖNB chybí poslední list, v E NLI označený jako složka [11] kav. V E ÖNB nemá předposlední list (tj. poslední dochovaný) kustuđu *le- 'anijut* (E NLI s kustuđou).

79

פְּעֻדָּן

Mendelssohn, Moses (1729–1786): *Fedon hu sefer haš'arat ha-nefeš*. Brno, Josef Rossmann 558 (1798). [6], 50 ff, 8° ([4], 52 (BL)

A: Beer Bing, Jišaj (1757–1805), překladatel; Wessely (Wiesel), Naftali Herz (1725–1805), autor předmluvy

Ž: Filosofie. Vykoupení, Mesiáš, eschatologie

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-Berlin bi-dfus ḥevrat ḥinuch ne'arim šnat 547 [1787], nidpas mi-ḥadaš bi-dfus ha-mešubaḥ Brin 558. Gedrukṭ baj Josef Rosman k'k' privilegirṭen hebreišen und dajṭšen buchdruckr.*

B: Vinograd 73, Freimann s. 42, Nosek s. 103 č. 3, BHB 000300688

E: ŽMP 1795 (s *Nefeš*), ŽMP 2127, ŽMP 4128 (s *Nefeš*), ŽMP 67.520 (s *Nefeš*), NLI 21 A 3777, NLI 21 V 3777, ÖNB 29644-B adl. ALT MAG (s *Nefeš*), BL Asia, Pacific & Africa 1933.b.23, Ohio State University B269P42H4 (s *Nefeš*), Yale University Library LSF-BEINECKE, BEIN Mcf33 B39 807: From the Alexander

Kohut Memorial Collection, gift of George Alexander Kohut, JTSA B2691.P42 H4 1798 (s *Nefeš*), New York Public Library *PP-*PPT (Mendelssohn M, s *Nefeš*), Yeshiva University New York SpecCol B2691.P42 H4 1798

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE15731302

DK ÖNB: <http://data.onb.ac.at/rep/108F7101>

DK Ohio State University: <https://hdl.handle.net/2027/osu.32435004812319>

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem, kvadrátní ve funkci vyznačovacího (incipity), kvadrátním předmluva.

D: Typografický TL, název kvadrátním písmem 15 mm, větším písmem jméno autora a místo vydání. Místo vydání odděleno jednoduchou linkou, nakladatelské údaje odděleny linkou z O32, f. [2a] nahoře linka z O32. V horní části všech stránek O33.

TT: *Fedon hu sefer haš'arat ha-nefeš le-ha-pilosof ha-mefursam he-ḥacham Moše mi-Desoj ha-nikra Mendelszohn. He'etiḳo mi-sfat aškenazit mi-Jišaj Be'er mi-Mains. ...*

R: F. [2a–6b] za titulním listem předmluva Naftaliho Herze Wesselyho, následuje text: f. 1a–10a *toldot Sokrates*, fol 10b–27a *Fedon ma'amar rišon*, f. 27b–38a *Fedon ma'amar šeni*, f. 38b–50a *ma'amar šliši*.

P: Vydání v Brně druhé, první vydání Berlin, Ḥevra ḥinuch ne'arim 1787 (BHB 000300687). E NLI 21 V 3777 poválečný dar ŽNO Vídeň.

80

סדר סליחות של שובבים ת"ח

Sliḥot le-šovavim ta"t. Brno, Josef Rossmann 558 (1798). 24 ff, 8°

Ž: Liturgie. Slichot. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Tikunim

J: Hebrejština

I: *Brin. Gedrukt baj Jozef Rosman k'k' privilegirter hebreiŝer und dajŝer buch drukr und buch hendler alda. Brünn.*

B: Vinograd 72, Freimann s. 42, BHB 000183259

E: NLI R 8=23 V 2734

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990020268270205171/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm a 2 mm vokalizované (10 řádků 7,5 cm, resp 4 cm). Ligatura *el* 7 mm.

D: TL orámován trojitou linkou širokou 1 cm sestavenou z O32 po stranách a O28 uprostřed, v rozích O12, impresum odděleno ozdobnou širší linkou, f. 24b kolofon a viněta V2.

TT: *Seder sliḥot ŝel ŝovavim ta“t lomar be-chol jom ḥamiši me-`otan ha-parašijot ha-na“l ŝe-hen notriḳon ŝemot, wa-`ere, ba, be-šalah, jitro, mišpaṭim, truma, tešave. Nidpas be-`otjot gdolot we-nijar jafe u-djo ŝaḥor we-hugah be-`ijun nimraŝ ha-daḳ hejtev aŝer kvar ka-ze be-dimjonam lo haju le-`olamin.*

K: *Hugah `al jedej ha-torani we-ha rabani mhr“r Falk Kohen dajan de-ḳ“ḳ Rojŝiŝ. Gezeŝt `aj jedej ha-baḥur Menaḥem Jiŝḥaḳ brj“s [ben rabi Jiŝra`el Sofer mi-Austerliŝ] we-`al jedej ha-baḥur Juda mi-Holiŝ.*

Korektor: Falk Kohen

Sazeč: Menachem Jicchak Bris, Juda z Holíče

P: Dle BHB podle vydání Brno 1755, bez modlitby pro nemocné neštovicemi (*le-holej blaṭern*), a bez slichy Pinchase ben Kalonyma. Předtím cca 10 vydání. E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef)

81

סדר תפלה לקרבן מנחה

Seder tefila le-ḳorban minḥa. Brno, Josef Rossmann 1798. [1], 54 ff (neúplné?), 4°

(E NLI defektní, pouze 51 ff)

Ž: Liturgie. Sidur. Modlitební kniha pro všední dny

J: Hebrejština, instrukce v jidiš

I: *Brin baj Jozef Rosman 558. Brünn, bey Joseph Rossmann k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler 1798.*

B: Vinograd 74, Freimann neuvádí, BHB 000308029

E: NLI S 72 A 802

T: Tištěno kvadrátním písmem 4 mm, instrukce jidiš písmem 2 mm (10 řádků 7,4 cm). Ligatura *el*.

D: Typografický TL, název plným kvadrátním písmem 15 mm, pod názvem manuproiová viněta Vmp1, pod ní impresum.

TT: *Seder tefila le-ḳorban minḥa*

R: F. [1b], rub titulního listu *Wen man ojs di šul get...: jehi h' elohejnu 'imanu..., f. 1a Ma ṭovu ...*

P: Dle Vinograda pod tímto názvem jediné vydání. E NLI na titulním listě (cenzurní) razítko s textem v azbuce a datací 1837.

1799

82

בִּינָה לְעֹתִים

Figo, Azarja ben Efraim (1579–1647): *Bina le-ḳorban minḥa*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). [5], 62 (díl 1), [1], 87, [3] ff (díl 2), 4°

Ž: Homiletika. Kázání a smuteční řeči

J: Hebrejština

I: *Brünn, gedruckt bei Joseph Rossmann k. k. priv. hebräische- und deutschen Buchdrucker und Buchhändler.*

B: Vinograd 75, Freimann s. 42, Wiener 150 (dle Freimanna), Nosek neuvádí, BHB 000157432, VD18 12707783

E: ŽMP 1024, ŽMP 2522, ŽMP 2523 (přív. *Eš ḥajim*), ŽMP 4595, ŽMP 20.543, NLI 23 A 5915, NLI 23 V 5915, BSB 4 A.hebr. 492 f-1/2 (pouze díl 1), YIVO 1799 34/ה4-ב

DK BSB: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10216933-8>

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem (10 řádků 3,2 cm), kvadrátní 4 mm a 2 mm ve funkci vyznačovacího písma a v úvodních verších (incipitech), dvouslupečná sazba. D: Typografický TL, v horní části transkribovaný název latinkou Bino Leitim, pod ním linka z O39 s koncovkou O36. Název tisku plným kvadrátním písmem 15 mm, kvadrátním 5 mm jméno autora a místo vydání. F. 5b linka z O32, f. 62a viněta V12. Typografický TL druhého dílu obdobný jako u prvního dílu s podnázvem *Zweiter Theil/Heleḳ šeni*, druhý díl bez dekoru.

TT: *Sefer Bina le-`itim heleḳ rišon ... drušim neḥmadim we-jafim metuḳim mi-dvaš ... ašer ḥaḳar we-taḳan we-daraš ... `Azarja Figo ... nidpas pa`am rišon be-Wenešia 413 [1653] we-nidpas šenit be-Berlin 551 [1791] ... lachen ḳamnu we-nit`orer le-hadpis `od pa`am šlišit be-dimjonim kan be-`ir Brin ...*

R: F. [1b], rub titulního listu *moda`a raba* (upozornění na význam `aku`m), f. [2a–5a] *maftaḥot* (rejstříky), f. 1a–62a vlastní text, f. 62a kolofon prvního dílu, následuje druhý díl se samostatným TL nezahrným do foliace, f. 87b kolofon druhého dílu.

K díl 1: *Nišlam heleḳ rišon be-`ezrat nošer `amo ke-`išon*, díl 2: *Tam we-nišlam Bina le-`itim be-`ezer ... raḥamaw lo-jachlu we-lo jetam.*

P: Dva díly v jednom svazku. Dle BHB první vydání Benátky 1648 (BHB000157429), v Berlíně vyšlo 1791 v *Ḥevrat ḥinuch ne`arim*, vydání v Brně páté. E ŽMP rejstříky vevázané na konci, E BSB vepředu před prvním dílem.

83

בְּקִשַׁת הַמְּמִין

Pnini, Jedaja ben Avraham Bedersi (kol. 1270–1340): *Bakašat ha-memin*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 15 ff, 8° (Freimann 12°), 8 listů ve složce 16,5 cm.

A: Binjamin Wolf ben Šlomo Prerau (z Přerova), žijící autor, překladatel

Ž: Eticko-filosofická poezie. Poetická skladba sestávající z 975 slov začínajících na *mem* (aliterace) s překladem do němčiny.

J: Hebrejštiny a němčina hebrejským písmem (Soxberger: Western Yiddish), struktura jidiš, vliv tajtš, zároveň moderní výrazy.

I: *Po Brin. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann.*

Ch: *Mevašer ʔov* (Iz 52:7)

B: Vinograd 76, Freimann s. 42, Nosek s. 104 č. 8, Zeitlin s. 278–279, Soxberger s. 85 č. 24, BHB 000138618

E: ŽMP 30.208/142.364, NLI 8=23 V 3172

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990020428710205171/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem (10 řádků 4,5 cm), němčina jidiš písmem (10 řádků 4 cm), předmluvy v hebrejštině kvadrátním a Raši písmem.

D: Typografický TL, kvadrátní 5, 3 a 2 mm, Raši písmo dvou velikostí, TT tištěn paralelně hebrejsky a německy hebrejským písmem pod sebou, verze odděleny jednoduchou linkou, na f. [15b] linka z O31 s koncovkou O32.

TT: *Baḳašat ha-memin me-ha-meliš ha-nifla' ba'al sefer Beḥinot 'olam ... Jeda'ja ha-Pnini bar Avraham Bedersi mechune Anbonit Avram. Meḥubar me-tejvot še-teḥilatan mem we-hu' ḥibur neḥmad le-mar'e we-ʔov le-haskil male' jir'at ha-šem we-musar ha-sechel. Ne'etaḳ li-lešon aškenaz me-'et Binjamim Wolf Prera im štej haḳdamot me-ha-ma'atiḳ, šem ha-'aḥat Ḳore' mi-roš, meḥuberet gam hi' mi-tejvot še-rašan mem. We-hi' haḳdama kolelet le-sefer Beḥinot 'olam we-ha-baḳašot še-ma'atiḳ li-lešon aškenaz, we-šem ha-šenit Mevašer ʔov, ba mevašer wa-'omer še'im pe'ulato zot memale ḥen be-'ejnej ro'ejha josif le-hadpis gam ha'ataḳat sefer Beḥinot 'olam.*

R: F. 2a–3a předmluva překladatele *Ḳore mi-roš*, f. 3b-4a předmluva překladatele *Mevašer ʔov*, podepsán *Binjamin Wolf b"ħ Šlomo zš "l roveš taḥat maša šimušo wa'avodato be-edato po ḳ"ḳ Prera ba-medinat Mehrn*, od f. 4b vlastní text. Chyby ve foliaci: f. [12] označeno jako 6, f. [14] bez označení, f. [15] označeno jako f. 7.

P: Nový překlad. Zeitlin, s. 278–279: předmluva v hebrejštině *Ḳore mi-roš* je úvodem k *Beḥinot 'olam* a *Baḳašat memin*, i v ní všechna slova začínají na mem. V druhé předmluvě *Mevašer ʔov* překladatel vysvětluje, proč přeložil dílo znovu, nelíbí se mu předchozí jidiš předklad Auerbacha. Pokud se tento překlad setká s ohlasem, přeloží i *Beḥinot 'olam*. K překladateli Visi 2012, s. 181–183. Prerau je také autorem superkomentáře k ibn Ezrovi *Ben Jemini*, Wien 1823, BHB 000160208.

חדושי הלכות על מסכת גיטין

Šlomo ben Avraham ibn Adret (1235–1310): *Hidušej halachot 'al masechet giṭin le-ha-Rašba*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). [1], 58 recte 56, [1] ff, (Vinograd [2], 2–57 ff; BHB [1], 57 ff, 2°, chyby ve foliaci

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu, traktát Gitin, viz i zde č. 77

J: Hebrejština

I: *Gedrukt baj Jozef Rosman k. k. privilegirten hebreiſ und dajtſhen buchdruker und buchhändler.*

B: Vinograd 77, Freimann neuvádí, Nosek neuvádí, BHB 000105621

E: ŽMP 3323, NLI 2=23 A 10105

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm, kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího pro incipity a živá záhlaví. Dvousloupečná sazba.

D: TL zarámován lištou z O28 vyplněnou O31 a O32, impresum odděleno dvojitou linkou, nad ní signet S1 (druhé použití). V horní části TL transliterovaný název RASCHBO GITTIN. Název vyznačovacím kvadrátním písmem 15 mm, jméno autora Maharša vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, TT kvadrátním 4 a 3 mm. F. [1a] v horní části linka z O33, f. [56a], poslední potištěná strana viněta z L8 s koncovkou O36, dále bez dekoru.

TT: *Hidušej halachot 'al masechet Giṭin le-ha-RašBa', hu' rabejnu Šlomo ben Adret ... nidpas kvar po 'ir Brin ha-Rašba' 'al ševa' šitot, be-tachlit ha-jofi, ka' ašer 'ejnejchem tiḥzena u-le-hašlim ma-še-niḥsar mi-šaloš u-mi-ševa' šitot nišlamnu ka-'et masechet giṭin ... šipinu li-dpos bi-ḳrov ha-jamim jeter masechtot ... be-sachar ze nezaḳe le-vinjan miḳdaš wa-'ulam, we-šam na'avod we-jir'at bi-jmej 'olam amen.*

R: Za nefoliovaným titulním listem následuje f. [1] s vlastním textem. Chyby ve foliaci: některá folia neoznačena, jiná foliována chybně, f. [56a] kolofon

K: *Baruch ha-noten le-ja 'ef koah še-zachinu le-hathil u-le-hašlim ĥidušim elu ha-šem jitbarach. Hu jezakenu le-hathil u-le-hašlim še'ar sifrej ha-košeš we-jiten ĥalkenu 'im mašdikej ha-rabim amen.*

P: Třetí vydání.

85

ספר החינוך

Aharon ha-levi mi-Barcelona, připisováno (13.–14. století): *Sefer ha-ĥinuch*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 6, 144 ff, (NLI [6], [1], 147 recte 142, [1] ff), 4° (Vinograd 8°). Chyby ve foliaci: f. 137 označeno dvakrát, f. 140 chybně označeno jako 114 (místo 140 קם je קיד 114, ale v E HfJS je označeno jako 134 קלד), f. 141 bez foliace, f. 142 označeno chybně jako 147.

A: Moše Josef ben Avraham ha-Kohen Spira z Třešti (1770 cca – 1830), nakladatel
Ž: Halacha. 613 náboženských příkazů

J: Hebrejština

I: *Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann, k. k. priv. deutsch und hebräischen Buchdrucker und Buchhändler.*

Ch: *Derech mišwotecha aruš ki terahev libi* (Ž 119:32)

B: Vinograd 78, Freimann s. 42, Nosek s. 103 č. 6, BHB 000154816

E: ŽMP 1340, ŽMP 2789, ŽMP 3139, ŽMP 3787, ŽMP 27.318, ŽMP 27.318a, NLI 23 A 7529, HfJS 296.510 BRUE "1829" (1), BL Asia, Pacific & Africa 1962.d.17
DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE84561764

H: Mordechaj Benet, Levi ben David Pollak, Meir Tyrnau, Sendr Gänsel

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm (10 řádků 4,5 cm), kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího 3 mm pro incipity, 4 mm pro názvy oddílů, nadpisy a záhlaví, dvousloupečná sazba.

D: TL orámován linkou z O28, v rozích O29, hebrejské impresum odděleno jednoduchou linkou uprostřed širší, impresum v latince odděleno linkou z ozdůbek

O31. Název plným kvadrátním písmem 15 mm, kvadrátním 5 mm místo tisku a chronogram. F. [1b], rub titulního listu dvě linky z O31 a linka z O32, f. 2a linka z O31, f. 2b linka z O31 a O32, f. 3a dvě linky z O32, f. 83b viněta V2, f. 99a linka z O36, f. 103b linka z O32.

TT: *Sefer ha-ḥinuch ... Aharon neši ha-lewim mi-Baršeloni ... we-`ejchut ha-sefer u-mehuta we-to`alijutaw ha-rabot mevo`ar be-haḳdamat ha-ga`on ha-meḥaber u-be-haḳdamat ha-mevi ha-sefer le-vejt ha-dfus, zil ḳri ba-hu ... Huva le-vejt ha-dfus `al jedej ha-rabani mw`h Josef ha-Kohen Špira nr`j ben ha-rav mw`h Avraham ha-Kohen, r`b`d [roš av bejt din] de-ḳ`ḳ Trišṭ zšlh`h bi-šnat [chronogram] ... We-`anta bi ḥatimati ki-jom maḥar we-ješ maḥar le-`aḥar zman. Im himaše` timša` sefer ha-ḥinuch ha-nidpas bi-frat ha-na`l po `ir Brin bli ḥatimati jed`u ted`u ki ganuv hu me-`iti. Atem eḥaj bnej Jišra`el, šomrej mišpaṭ we-`osej šedaḳa, hineni mištaḥawe me-raḥoḳ mul hadarat kavod ma`alatchem ke-še-tiḳnu o tir`u sefer ka-na`l tnu li tod`a we-`anta bachem šidḳatchem ... tehi šlema maškoretchem we-haja ma`ase ha-šedaḳa šalom.*

R: F. [1b], rub titulního listu haskama Mordechaj Benet, datovaná 22. adaru 559 (27. 2. 1799), dále Levi ben David Pollak z Mattersdorfu, vrchní rabín v Třešti, Meir Tyrnau/Torni, Sendr Gänsel, datované v v Třešti 14. avu 558 (27. 7. 1798). V haskama je vydavatel Moše Josef Kohen označen jako *watiḳ a torani we-rabani, dajan mešujan*, vydal knihu s doplněnými poznámkami Jehudy Rosanese, autora knihy *Mišna le-melech* k *Sefer ha-ḥinuch*. Haskama stanovuje zákaz znovu vydat knihu po dobu 15 a 10 let, aby „jiní nezneužili jeho námahy a nejedli ovoce jeho lopoty“ (*le-ma`an lo jibuzu zarim jegi`o, jochlu pri ma`alalo*), a kdo ji přetiskne, bude potrestán, a naopak, kdo podpoří vydavatele finančně či jinak, tomu se dostane požehnání (*we-ha-maḥziḳ jadajim rapot jedej ha-rav ha-na`l ... hen ba-kesef o dvarim aḥerim ašer jeḥazḳu jušpa`ach ṭov wa-ḥesed kol ha-jamim gam barcuḥ jihje ha-`iš ha-`ose zot*). F. [2a] předmluva vydavatele *haḳdama*, v níž uvádí důvody vydání knihy: lidé už nevědí, proč vykonávat micvot, ale správné konání micvot je zásadní, neb zkracuje dobu galutu. Výklady micvot jsou složité, ale nikdo už nechte Rambama a jeho *Jad ḥazaḳa*, a pokud ano, nechápe je, a proto vydává nyní *Sefer ha-ḥinuch*. Kniha vyšla před 15 lety ve Frankfurtu/Oder, ale už není k sehnání. Vykládá jednotlivé paraši a připomíná micvot, které z nich plynou. F. [2b] *amirat ḥen*, poděkování autora těm, kdo finančně podpořili vydání knihy, obrazná chvála obce města Třešti: je přirovnáno k vinici, z jejíchž hroznů čerpají žizniví studenti,

ze studnic života zde pijí, nechávají přenocovat hosty. Za vše dobré, co obec činí, se chce vydavatel odvděčit, že zasadí strom poznání a života (obrazně že vydá knihu?), f. 2b–3a seznam 87 prenumerantů (*ele šemot he-ḥatumim ha-mitnadvim be-‘am h’ ele liḳnot sefer ha-ze mimeni*), někteří si objednali i více výtisků (2, 3, 4, 11). F. [3a] předmluva autora *haḳdama*, f. [4b–6b] *luaḥ ha-mišwot*, od f. 1a vlastní text, na posledním potištěném listu kolofon.

K: *Hugah be-‘ijun nimraṣ le-ma‘an jaruṣ ḳore bo we-jimša margu‘a le-nafšo ‘al jedej ha-torani ha-rabani Falk Kohen, dajan de-ḳ“ḳ Rojštiṣ, ‘oseḳ bi-mlechet ha-ḳodeš po Brin. ‘Al jedej ha-po‘alim ha-mesaderim ha-‘otjot ha-baḥur Menaḥem Jiṣḥaḳ ben Jiśra‘el sofer sta“m, ha-baḥur Jehuda ben Švi Hirš mi-Holiṯš, ha-baḥur Jiśśaḥar ben Eliezer mi-Austerliṣ.*

Korektor: Falk Kohen

Sazeči (*mesaderim ha-‘otjot*): Menachem Jicchak ben Jisrael Sofer, Jehuda Cvi Hirš z Holíčce, Jissachar ben Eliezer ze Slavkova

P: Páté vydání. Autor později vydal *Mesila le-‘elohejnu (Derech ha-jašar)*, Praha 1810, kde kritizuje pilpul a nesystematické vzdělávání. Většina dochovaných exemplářů *Sefer ha-ḥinuch* (kromě NLI a ŽMP 1340) má na titulním listu červenooranžové razítko s iniciálami vydavatele knihy Josefa Kohena Spiry. E ŽMP 1340 z knihovny Š. J. Rapoporty se dvěma TL: první s impresem hebrejskými literami i švabachem, E ŽMP 2789 z knihovny Barucha Jeitelese (podpis na TL), E ŽMP 27.318/138.784/Jc 16.985 vpisek Hirš ben Meir Traub, původně z knihovny Rabínského semináře v Berlíně, E ŽMP 27.318a/138.624/Jc 16.985a původně z knihovny Rabínského semináře v Berlíně, E ŽMP 3139 s falešným titulním listem napodobujícím sazbu brněnského vydání, dle typografického rozboru (litery, dekor) snad Halič, východní Evropa?, rub titulního listu nepotištěný (tj. bez *haskamot*) a bez následujícího f. 1 s předmluvou vydavatele a jmény abonentů, blok dále identický s vydáním Brno 1799. E HfJS 296.510 BRUE vpisek Moše Eizner, Třešť, Chajim ben Jakab Eizner, Třešť. *Ḳaniti li-chvod ha-bore mwr“r Fridenthal*. Katalog HfJS Heidelberg datuje 1828 kvůli chybnému čtení chronogramu, do něhož započítáno i lamed ze zkratky *lpḳ*. K autorům *haskamot* viz Gold 1929, s. 542–543, Brocke (ed.) 2004, č. 1784 a 0554, k vydavateli Gold 1929, s. 543, Brocke (ed.) 2004, č. 1694.

Seznam předplatitelů (*prenumeranten*) řazený abecedně dle rodného jména:

Alef: Abraham Libšic, vrchní rabín v Jindřichově Hradci, Abraham Tritš, vrchní rabím v Pohořelicích, Efrajim Estraich/Österreich, vrchní rabín v Brně, Aharon Špic v Mikulově, Aharon Broda v Rousínově, Icak Ajbenšic v Třešti, Elija Mojtner/Mauthner v Třešti (2), Aharon Hirš v Třešti, Abraham Heller v Třešti, Icak Klamer v Třešti, Aharon Kohen v Brtnici, Aharon Pojar/Feuer? v Třebíči, Abraham Hirš v Pohořelicích, bachur Elchanan Cvi v Třešti

Bet: Beriš Laš v Třešti, Becalel Weinmar v Třešti, Becalel Jeiteles v Brně

Gimel: Gedalja Lejb r“b v Třebíči, Gavriel Šnabl v Třebíči

Dalet: David Wirtheimer/Wertheimer ve Vídni, David Rechnic v Brtnici, David Horšic ve Vídni, David Hamburg v Třešti

He: Hilel, vrchní rabín v Ivančicích, Hirš Chajim v Třebíči, Hilman Pulic/Politz v Mikulově, Hirš Kehrin v Třešti

Waw: Wolf Kramer v Třešti, Wolf Adler v Třešti (2)

Zajin: Zelig Knof (Knopfmacher?) v Třešti, Zisl Bm“b/Bamberger v Meziříčí, Zalman Rošwic v Třešti, Zelig Dajtšman v Boskovicích

Chet: Chajim Ojšpic/Auspitz v Mikulově

Jod: Jehošua Hurvic, vrchní rabín v Třebíči, Jisrael Chajim v Mikulově, Jicchak Milrod v Třešti, Jissachar Ber Bachrach v Mikulově (2), Jehošua Mordechaj v Třebíči, Josef Estraich v Třešti, Jaakov Trišt v Třebíči, Jakab Lejb Eibšic (v Ivančicích?), Jehošua Chajim Prager v Třebíči, Jakab Polic/Pulic v Brně, Jehuda Konic v Ivančicích, Jakab Aizner v Třešti, Josef Olmi/Almi v Brtnici

Lamed: Levi, mm“d vrchní rabín v Třešti, Lejzr, vrchní rabín v Kounicích, Lejzr Heilfeld ve Vídni (3), Lejzr Lichtenfeld v Třešti, Lejb Pojar/Feuer? v Brtnici, bachur Lejzr Kolide/Kalide, Lejb Telika

Nun: Mordechaj [Benet], vrchní rabín v Mikulově a zemský rabín, Michael Wronik, vrchní rabín v Rousínově, Meir Torni/Tyrnau v Třešti (11), Meir Boruch v Třešti (4), Meir Lvov v Mikulově, Moše G“P v Třešti, Moše Kaš v Mikulově, Mori Bergelstein v Třešti, Moše Šnabel v Pohořelicích, Mori Eibšic v Třešti, Matatjahu Polak v Třešti, Meinstr Reis v Mikulově, bachur Moše Aharon Tichler v Meziříčí, Neta Estraich/Österreich v Třešti

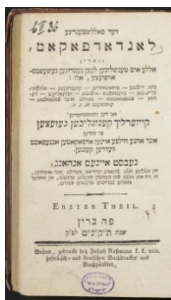
Samech: Sendr Gensl/Gänsl v Třešti (3)

Ajin: Ozer Bek v Třešti

Pe: Pesach Aharon Eibšic v Třešti, Pesach Nojštejn/Neustein v Brně, Falk Bek v Mikulově, Fajš Badans v Meziříčí, Pajš Bergr v Třešti, Falk Kohen, dajan v Rousínově

Šin: Šlomo Flesch, vrchní rabín v Meziříčí, Šlomo Polak v Pohořelicích, Šimon Merbic v Třešti (3), Šimon Laš/Lichtenstadt? v Třešti, Šimon Bek v Třešti, Šmuel Lejb Šulhof v Brtnici, Šlomo Luši (nebo z Luže?) (3), Šmuel Zar v Brtnici, bachur Simcha Rab/Raev, Jakov Moše v Meziříčí

86

דער פאללשטענדיגע לאנדאדפאקאט

Der folštendige landadfoķat. Brno, Josef Rossmann 1799. 150 pp, 8°. Chyby v paginaci, s. 66 chybně označena jako 44.

Ž: Učebnice, příručka úřední korespondence

J: Němčina hebrejskými typy

I: *Po Brin 559. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann, k. k. priv. hebräisch-und Deutschen Buchdrucker und Buchhändler. Brünn, bey Joseph Rossmann. 1799* (druhý díl).

B: Vinograd 79, Freimann 42, Nosek neuvádí, Soxberger s. 85 č. 25, BHB neuvádí

E: ŽMP 20.913, NLI 59 A 4808, UB Frankfurt Jud Germ 575, BL Asia, Pacific & Africa 1978.d.10

DK NLI: https://beta.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002154176/NLI a

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE41813185

DK UB Frankfurt: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-5681>

T: Tištěno německy jidiš písmem, kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacího, latinkou právnické a odborné výrazy.

D: Typografický TL, vyznačovacím kvadrátním písmem 5 mm název a místo vydání, další text německy hebrejským nebo jidiš písmem. Impresum v latince odděleno dvojitou linkou. S. 3 nahoře viněta V17, identická na s. 69 (začátek

druhého dílu). S. 17, 19 a dále linka z O31 oddělující jednotlivé vzory dopisů, s. 136 linky z O31 s koncovkou O32, s. 150 linka z O32.

TT 1. díl: *Der folstendige landadfokat worin alle im menšlichen leben nethige gešeftsojtzetze alz ... bittšriften ... cu finden ... werden kenen. Nebst ajnem anhang in velchem alle fremde juridiše špriche und ojsdike ... erklert werden. Erster Theil.*

TT 2. díl: *Der folstendige landadfokat cvajter theil. Vorin alle im menšlichen leben nethige gešeftsojtzetze alz ... lehrbirefe ... cu finden ... werden kenen. Nebst ajnem anhang, enthaltend die baj jidiše ehen gebrajchliche instrumenten, als erste und cvajte ehe-fakten, troje-brief, und dergleichen.*

R: díl 1: s. 1–66, díl 2: s. [67]–136, s. 137–150 *Anhang: Formular jidiše kontrakte.*

P: Dva díly, druhý díl se samostatným titulním listem a návaznou paginací. Příručka právní korespondence (vzorník právních smluv). Autor podobných příruček v němčině byl Joseph Rödigh, viz např. BCBT04910, BCBT28236. Druhý díl je (částečný) přepis do hebrejského písma druhého dílu Vollständige Landesadvokat, Brno 1796. E NLI na předním přidešití záznamy Ber Frenk, Viener *mocher sfarim*, Šelšes (?), Šmid s číslovkami, záznamy o výdajích nebo dluzích. Poválečný dar ŽO ve Vídni.

87

לקוטי שבי

Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu (1683–1767): *Likutej Švi*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 113, [1] ff, (BHB 108, [1], 106–113, 113, [1] ff, tj. [115] ff), 16°, 13 cm (12 listů ve složce)

Ž: Liturgie. Zvláštní příležitosti. Výběr modliteb a úryvků z etických spisů

J: Hebrejština

I: *Brin, gedrukʔ baj Jozef Rosman k'k' hebreiš und dajtšen buchdruker. Brünn, gedruckt bei Joseph Rossmann.*

B: Vinograd 79, Freimann neuvádí, BHB 000144813

E: NLI R 0=69 A 1776

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním 4 mm a Raši písmem 2 mm (10 řádků kvadrátního 7,3 cm, Raši písma 3,3 cm).

D: TL zarámován linkou z O28, impresum odděleno jednoduchou a dvojitou linkou. Název kvadrátním 5 mm, TT Raši písmem 2 mm, impresum kvadrátním 3 mm. Pod vročením transliterovaný název LEKUTE ZEVI. F. 113 linka z O31 a O32 uprostřed doplněná typografickými znaménky (dvojtečka a kolečko), dále bez dekoru.

TT: *Sefer Likutej Švi ašer nidpas kvar pa'amajim o' šaloš nilqaṭ ... we-ata banu be-net'a revī'i le-hosif 'al rišonim tefila le-šaloš regalim be-ša'a hoša'at ha-s"t ... mi-harav Naftali Kohen u-še'arej tefilot we-'Igeret ha-tšuva we-Jesod ha-tšuva le-rabejnu Jona [Gerondi] u-tfila ma-še-'omrim ḥevra ḳadiša kol maḳom be-jom ... be-hagaha šlema le-saleḳ ha-šgi'ot še-naflu ba-rišonim be-nijar jafe u-mesudar. Lachen al tchusu 'al kaspejchem, javo'u li-ḳnot kdej le-haniaḥ bracha be-batejchem. We-h' jišm'a šaw'atejnu we-jislah lanu 'al kol ḥaṭa'enu ... la'alot le-Šijon neranena.*

P: BHB *Sefer Likutej Švi ... we-'Igeret ha-tšuva we-Jesod ha-tšuva ... we-seder 'avodat jom-ha-kipurim ...* E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef)

88

II. יאזעפס בשרייבונג II. קאראקטעריסטיק יאזעפס

איינע היסטאריש-ביאגראפיהישע גשיכטע

Pezzl, Johann (1726–1823): *Lebensbeſchreibung Jozefs II / Karakteriſtik Jozefs II.* Brno, Josef Rossmann 559 (1799). [1], 147 pp, 8°, 16,5 cm

Ž: Naučná literatura. Biografie. Historiografie

J: Němčina hebrejskými typy

I: *Po Brin 559. Gedrukt baj Jozef Rosman k. k. prif' hebreiš und dajtšen buchdrucker und buchhändler. Brünn, bey Joseph Rossmann.*

B: Vinograd 81, Freimann 42, Soxberger s. 86 č. 26, BHB neuvádí

E: NLI S 33 A 11301, UB Frankfurt Jud Germ 571, Martynas Mazvydas National Library of Lithuania (M. Strashun Library) J3598

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE93536793

DK UB Frankfurt: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hebis:30:2-880>

DK NL of Lithuania:

<https://www.epaveldas.lt/vepis-api/v1/share/kpo/C1B0003923911>

T: Tištěno jidiš písmem, nadpisy kapitol kvadrátním písmem vyznačovacím (10 řádků 4 cm).

D: Typografický TL, název tisku vyznačovacím kvadrátním 5 mm, jméno panovníka kvadrátním 15 mm. Na s. 1 viněta V18, na s. 147 viněta V17.

TT: *Ḳarakteristik/Lebens bešrajbung Josefs II. ajne historiš-biografíše skicce/gešichte. Um der jidišen nacion dizes berimte werk gemajn nicigen cu machen haben wir ez mit hebreišen dajjšen letern in unzerer drukeraj ojf gelegen, hofen daher dos fergnigen der gezamten jidiše nacion und ihren bajfall cu erverben, das zelbe ez um ajnen biligen preiz kojfen werden.*

P: Podle Vinograda vyšla obdobná životopisná díla (Lebensbešrajbung) věnovaná i Metternichovi (Lvov 1848) a Garibaldi (Ofen 1861). Přepis hebrejskými literami německého díla Johann Pezzl: *Österreichische Biographien. Erster Theil enthält die Lebensbeschreibung Josefs II. Charakteristik Josefs II. Eine historisch-biographische Skizze.* Wien, Kraus 1790, VD18 1157674X, druhé vydání Wien, Degen 1790, VD18 neuvádí. Přepis do hebr. písma končí kapitolou 33, vynechává kapitoly 34–40 německého originálu. Paralelní vydání: dva dochované exempláře (NLI a UB Frankfurt) obsahově a textově shodné s výjimkou textu na titulním listu: NLI *Ḳarakteristik Jozefs II: Ajne historiš-biografíše skicce*, UB Frankfurt: *Lebensbešrajbung Jozefs II: Ajne historiš-biografíše gešichte*. NLI pod datem impresum pouze v němčině hebrejskými typy, UB Frankfurt navíc impresum v němčině: *Brünn, bei Joseph Rossmann*. E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef), dále razítko Sifrijat Jerušalajim mosad Bnej brit.

קינות לתשעה באב

Ḳinot le tiš'a be-'av ke-minhag Polin Pehem Mehrren Ungarn. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 84 ff, 8°

A: Wolfsohn-Halle, Aharon (1754–1835), překladatel

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti. Kinot

J: Hebrejština s překladem do němčiny (Soxberger: Modern German)

I: *Po Brin 559. Brünn, bei Joseph Rossmann k. k. priv. hebräischer und deutscher Buchdrucker und Buchhändler.*

B: Vinograd 82, Freimann neuvádí, Soxberger s. 85 č. 23, BHB 000174153

E: NLI 60 A 1901, HfJS 296.315.2 BRUE

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE96222402

T: Překlad *Megilat ejcha* do němčiny tištěný jidiš písmem 2 mm s vokalizací (10 řádků 4,2 cm), pod textem *Ejcha* komentáře hebrejsky Raši písmem cca 2 mm (10 řádků 3,2 cm). Text kinot hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm (10 řádků 7,3 mm), autorské údaje Raši písmem, instrukce kvadrátním 2 mm.

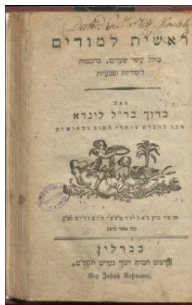
D: TL zarámován trojitou linkou z O31 širokou 1 cm na vnitřním a vnějším okraji, uprostřed rovná dvojitá linka, v rozích O29, O32 a O40. Impresum odděleno linkou z O31 s koncovkami O32. V horní části transkribovaný název KINUS, pod ním hebrejský titul kvadrátním písmem 4 mm, další informace kvadrátním 2 mm. místo vydání kvadrátním 5 mm. F. 84b linka, dále bez dekoru.

TT: *Ḳinot le-tiš'a be-'av ke-minhag Polin Pehem Mehrren Ungarn. 'Im Megilat ejcha meforaš bi-l[ešon] a[šškenaz] u-bi'ur we-gam ha-paraša we-haḥar[ot] le-tiš'a be-'av. Ha-kol mejupe u-menuke mi-kol sjag le-ma'an jaruṣ ḳore bo we-jekajem bno miḳra še-katuv šišu ata ... we-nezaqe la-'alot li-Jerušalajim 'im hamon hogeg be-ranena šaloš pa'amim be-šana amen.*

R: F. 2a–25b *Megilat Ejcha* hebrejsky s paralelním překladem do němčiny tištěným jidiš písmem, dole komentáře hebrejsky Raši písmem, od f. 26a *ķinot le tiš'a be'av*.

P: Dle BHB podle vydání Vídeň 1797. E HfJS 296.315.2 BRUE vlepen lístek Geschenk Prof. Dr. A. Engel Brünn (Alfred Engel, zřejmě jeho dar Moravia Bnai-Brit lóži)

90

ראשית למודים

Lindau, Baruch ben Juda Löb (1759–1849): *Rešit limudim*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 112 ff, 12°

Ž: Učebnice. Odborná literatura. Přírodní vědy

J: Hebrejščina

I: *Po 'ir Brin* [chronogram], *ķfi ašer nidpas be-Berlin bi-dfus ĥevrat ĥinuch ne 'arim* 549 [1789]. *Bey Joseph Rossmann*.

Ch: *Bo' le-lamed tiv'ej ha-ješurim*

B: Vinograd 83, Freimann s. 42 (1796), BHB 000144513

E: RS NLI 71 3769, Cieszyn Książnica cieszyńska SZ Q V 37

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE49084666 a
https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE49084666&_ga=2.78203927.2087129366.1575537863-110381046.1570785268

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem, kvadrátní ve funkci vyznačovacího písma (10 řádků 3,4 cm), latinkou latinské názvosloví zvířat a rostlin, jidiš písmem německé ekvivalenty.

D: Typografický TL, název kvadrátním 5 mm, autorské údaje a místo prvního vydání kvadrátním 4 mm, nejmenším kvadrátním písmem 2 mm místo skutečného vydání a chronogram. Na titulním listu viněta V17.

TT: *Rešit limudim kolel 'eser še'arim, be-ḥochmot limudiot we-tiv'ijot me-'et Baruch br"l Linda, ḥaver le-ḥevrat šochrej ha-ṭov we-ha-tušija.*

R: F. 2a obsah *mafteaḥ*, f. 2b–4a předmluva/doporučení Mordechaj Bloch (Marcus Bloch), f. 3a dopis (předmluva) Mordechaj ben Herz Segal (Marcus Herz), datovaná Berlín 1789, f. 4b–5b *mliša* Naftali Herz Wessely, f. 5b–6b předmluva autora, f. 7a předtitul, od f. 8a hlavní text. Pasáže o českých zemích f. 91b (*mamlachat Behmen*), f. 92b Slezsko (*Šlezie*).

P: Vydání v Brně druhé, poprvé vyšlo v Berlíně 1788/9 (BHB 000144512). Přesný přetisk předchozího vydání. E NLI podpisy Natan Bachrach, David Patzovsky in Kostelec in Böhmen.

91

מסכת נדה

Ašer ben Jechiel (1250–1327), Jakov Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi z Rousínova (žijící autor): *Masechet Nida*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). [1], 37 ff, 2°

Ž: Halacha. Chidušim k Babylonskému talmudu, traktát Nida

J: Hebrejština

I: 559 *Brin. Gedrukt baj Jozef Rosman k. k. pri' hebreišer und dajtšer buchdrucker und buchhändler. Brünn, gedruckt bei Joseph Rossmann k. k. priv. hebräisch- und deutschen Buchdrucker und Buchhändler.*

Ch: *Be-pitḥej nida*

B: Vinograd 84, Freimann neuvádí, Nosek s. 104 č. 8, BHB 000121589

H: Mordechaj Benet, Eleazar Kalir

E: ŽMP 3265, ŽMP 5900, ŽMP 34.078, NLI 23 A 10122=2, Chabad Lubavitsch Library, JTSA OVERSIZE BM506.N73 A8 1799

DK Hebrew Books: <http://www.hebrewbooks.org/37709>

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem (text traktátu), okolo Raši písmem komentáře a výklady.

D: TL orámován dvojitou linkou z O28 vyplněnou linkou z O32, v rozích O29. Vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami název knihy, kvadrátním písmem 15 mm místo vydání a přednázev (*masechet*). Haskamot na f. [1b] odděleny linkou z O31 s koncovkou O32, f. 37b viněta V2, dále bez dokoru.

TT: *Masechet Nida ... wa-nahar joše' me-'Eden we-haja li-šnej Rašim ... šem ha-ħad Pitħej nida we-hu' ... 'al masechet nida le-marana ... ha-R'o"š ... we-šem ha-šeni sefer Meķor halacha ... ħibro we-gam jasdo ... Ja'aķov Jehuda ha-mechune Lejb Aškenazi n"j ašer ... haja ab"d de-ķ"ķ Jemniš wa-ka'et maķom taħanato be-ķ"ķ Lošiš, ben ha-rav ... Mordechaj Modl Aškenazi zslh"ħ ašer haja ab"d be-ķ"ķ Drezniš ... u-kvar noda' šemo be-še'arim ... be-monițin ašer jaš'u lo mi-kama šanim be-ħiburaw 'al masechet makot u-pesaħim, u-mehutam we-'ejchutam u-to'alotam jir'u ha-me'ujanim be-ħaķdamat ha-rav ha-meħaber bi-fnim.*

R: F. [1b], rub titulního listu, askama Mordechaj Benet datovaná 20. av 559 (21. 8. 1799), Eleazar Kalir z Kolína, pod askamot předmluva autora.

P: TT zmiňuje nedávno vydané chidušim autora k traktátům Makot a Pesahim, viz č. 41 a 48. Obsahuje *Pitħej nida*, komentáře k traktátu Nida Ašera ben Jechiela, a *Meķor halacha*, jehož autor je Jakov Jehuda Lejb ben Mordechaj Modl Aškenazi.

P: Jediné vydání. Stejně jako č. 41 a 48. E Chabad Lubavitsch Library původně z Bet ha-midrash Wien, na titulním listu razítko Printed in Poland.

1800

92

גדולת משה

Gedulat Moše. Brno, [Josef Rossmann] 560 (1800). 6 ff, 8°, 17 cm

Ž: Legendy. Midrašim. Překlad středověkého mystického midraše *Gedulat Moše* do jidiš.

J: Jidiš (Soxberger: Western Yiddish)

I: *Nidpas po 'ir Brin. Brünn 1800.*

B: Vinograd 85, Freimann neuvádí, Soxberger s. 86 č. 27, BHB neuvádí

E: R NLI 8= 55 A 276

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001292360/NLI

T: Tištěno jidiš písmem, kvadrátním pouze incipity, název a impresum na titulním listě. Bez paginace, foliace a označení složek. TT kvadrátním písmem 5 mm, v textu kvadrátní cca 4 mm. Jidiš písmo cca 2 mm (10 řádků 3,5 cm). Hebrejské výrazy tištěny jidiš písmem v kulatých závorkách.

D: Typografický TL, v horní části transkribovaný název Gedulas Mosche, pod ním hebrejský titul oddělený linkou z O39 s koncovkou O36, totéž i na f. 1b a 6b. TT a impresum v hebrejštině oddělené jednoduchými ozdobnými linkami, impresum v latince oddělené linkou z O31s koncovkou O32.

TT: *In dizen sefer wert far ceilt di gedule fun Mojše rabejnu und alles vos er gezehn hat ojf der himl in der cajt wi zich (ha-kb“h [ha-ḳadoš baruch hu]) cu ihm bavizen hot ojf dem berg Chorev.*

R: F. 1b, rub titulního listu předmluva *haḳdamat ha-sefer: Wajl ir gezehen daz dize kestliche sefer Gedulat Moše da in unzere medine gar nit befindlich izt und ir biz in dizen kajn nachricht haben gehabt dos er war šon ejn mol gedruckt ven glaich zain geštalt zehr klein izt ez ist aber zeht wunder baherlich un kestlich darinen cu lejen.* („...Jelikož vidíte, že se tato vzácná kniha Gedulat Moše v naší zemi už nenachází a není o ní slyšet, tak byla znovu vytištěna. Je sice malá rozsahem, ale báječná, a je cenné si v ní čítat.“). *Moda ‘a raba: az di šemot fun melachim wu gefunden, zich in dizen sefer reden az nit arojm reden mit dem mojl nur in di machšava cu haben.* (Jména králů se nemají číst nahlas, ale jen v mysli, pro sebe tichým čtením). Od f. 2 vlastní text (*ke-tapuah*): *Alz wi der apfel bojrn in holc dem wald izt majn frejnd Moše rabejnu in di cajt dos ha-kb“h hat gezagt ci im in Chorev ...* (Pís 2:3: Jako jabloň mezi lesními stromy).

P: Brněnské vydání dle Vinograda deváté. Dle BHB 000177356 vyšlo ve Frankfurt/Oder 1769, dále tamtéž 1805 (BHB neuvádí, exemplář dražen aukční síní Kedem), Vilna 1812 (BHB 000123583), brněnské vydání BHB neuvádí. Dle titulního textu a kolace snad identické s frankfurtským vydáním. Obsahuje příběhy o Mojžíšovi a okolnoti převzetí Tóry, určeno pro ženy a děti, četba během šavuot (*matan Tora*). E NLI původně v majetku Israelitisches theologisches Lehranstalt Wien.

סליחות

Slihot. Brno, Josef Rossmann 560 (1800). 110 pp (Freimann chybně 78 ff), 4°, 21 cm (2 listy ve složce)

Ž: Liturgie. Modlitby pro zvláštní příležitosti

J: Hebrejština s instrukcemi v jidiš, výjimečně (první instrukce) v hebrejštině, západní literární jidiš s německými prvky

I: *Gedrukt baj Jozef Rosman k. k. privilegirter hebreiš und dajtšer buchdruckr und buchhändler. Brünn, gedruckt bei Joseph Rossmann k. k. priv. hebräisch und deutsch Buchdrucker.*

Ch: *Ki le-slihotaw anu mekawim*

B: Vinograd 86, Freimann s. 42, BHB 000333065

E: R NLI 8= 2013 A 8921, HfJS 296.315.34 BRUE

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm (10 řádků 9,5 cm), kvadrátní 2,5 mm a 2 mm pro odkazy, tiché čtení a instrukce, instrukce jidiš písmem 2 mm, Raši písmem 2 mm údaje o autorství slichot

D: Typografický TL, impresum odděleno jednoduchou linkou a ozdobnou linkou z O31 a O32, titul vyznačovacím kvadrátním s mašličkami. V horní části f. 2a jednoduchá linka, f. 98a, 108b, f. 110b, poslední potištěná strana linka složená z O31 s koncovkou O32.

TT: *Seder slihot le-chol ha-maḳdimin la-`amod le-`ašmoret ha-boḳer be-chol rašej šanim ke-minhag medinot Mehrren, Pehem, Ungarn Šlezie kfi še-nidpas mi-šanim ḳadmonijot. We-`al elu hosafnu še-nidpesu be-`otjot gdolot we-jafot kdej še-jīḳal la-zḳenim le-`omram ot be-`ot we-lo jihje ke-mit`ate`a. U-bi-djo šaḥor we-nijar lavan, me-jupe mi-kol we-kol le-zakot et ha-rabim we-kulam ke-eḥad jekawenu be-divrejhem. Bi-zchut ze jišma` h` et ha-tfilotehem. We-jislah le-chol `awonotehem, we-jibane bejt ha-miḳdaš be-jamenu u-bi-mhera.*

R: Rub TL nepotištěn, od f. [2a] *slihot le-jom rišon*

P: Vydání jako slichot 1757 a 1784, ale bez iniciál/incipitů vyznačovacím písmem. Obsah stejný, jen bez závěrečných přidavků z vydání 1784. E NLI na titulním listu

podpis Efrajim Frejd. E HfJS vpisek Josef (ben Meir) Reichner, Lomnitz 25ten März 1878.

94

עץ חיים

שני לוחות הברית

Horovitz, Ješaja ben Avraham (1565–1630): *‘Eš hajim. Doz izt kešliche sefer Šnej luhot ha-brit*. Brno, Josef Rossmann 560 (1800). [1], 57 ff, 4°

A: Epstein, Jechiel Michl ben Avraham ha-levi (zemř.1706), činný v Prostějově, překladatel do jidiš

Ž: Etika, kabala. Překlad Šnej luhot ha-brit do jidiš

J: Jidiš, západní literární jidiš, (Soxberger: Western Yiddish in a modernised, daytshmerish spelling)

I: *Po ‘ir Brin. Gedrukʔt baj Jozef Rosman k. k. prif. hebreiš und dajjšen buchdrukr. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann k. k. privilegirten hebräisch und deutschen Buchdrucker und Buchhändler.*

B: Vinograd neuvádí, BHB neuvádí, Nosek neuvádí, Soxberger s. 86 č. 28

E: ŽMP 2523, HfJS 296.657 ETSH

T: Tištěno jidiš písmem typ 2, necelé 2 mm (10 řádků 3,5 cm), záhlaví a nadpisy oddílů kvadrátním 3 mm, menším kvadrátním úryvky z bible dvousloupečná sazba.

D: TL orámován linkou z O33, v rohu O38, TT oddělen linkou z O39 s koncovkou O36, pod ní transkribovaný název EZ CHAJIM, níže impresum oddělené dvojitou a jednoduchou linkou. F. [1b] linka O36, f. 57b, poslední potištěná strana linka z O39 a O36.

TT: *Sefer Eš hajim. Doz izt kestliche sefer Šnej luhot ha-brit ojf tajjš geštel. Jir`a und musar vol bemelt. Fun ale dinim fun gancen jor. Felt nit oj fajn hor. Hilchot hol we-šabat we-jamim tovim we-jamim nora`im hanuka purim hilchot tšuva tfila šedaqa bikur holim gmilut hasadim dest glejchen hilchot tfilin cicit mezuzot und aler hand tfilot und tchinot vos cu ajn etlicher zach gozer und andere gute wezen.*

Dos wert ir šojn in dem sefer findn und lezn. Darum zeid nit chas off ojre gelt, ir wert ejch gewis kojfen di ibige/ewige welt. Das gance sefer Kišur šnej luḥot ha-brit iz ob gešriben es iz ništ ojsen gebliben un an fang biz cum end, ben David zol bald weren cu unz gewezen.

R: F. [1b], rub titulního listu předmluva *haḳdama*, pod ní upozornění na význam ‘*aku*‘*m*, od f. 1a vlastní text. Předmluva začíná hebrejsky, poté v jidiš. Autor vysvětluje, proč je dílo v jidiš (*lešon aškenaz*), protože jen tak je kniha mnoha lidem dostupná a každý má vědět, o čem je Tóra. Skrze ni se mohou lidé vydat na Boží cestu. Proto přeložil *Šnej luḥot ha-brit* do jidiš (*tajtše šprach*) a touto zásluhou uspíší příchod Mesiáše.

P: *Kišur šnej luḥot ha-brit* sestavený Epsteinem poprvé Fürth 1683, BHB 000119811. Poprvé v jidiš Dyhernfurt 1743 (BHB neuvádí), dále četná vydání ve Fürth, Lvov (1794), Frankfurt/Oder, aj. E HfJS má utrženou horní část titulního listu, text předmluvy je nekompletní. Na přídeští vepsáno číslo válečného katalogu L 25.228. K překladateli viz Zinberg, VII, s. 219–220. Podle Dyrčik 2015, s. 20–21, zvyrazňuje předmluva ke *Kišur šnej luḥot ha-brit* 1683 jméno Šabtaj; vydání 1800 toto nemá.

95

שירי תהלה

Buchner, Zeev Wolf ben David ha-kohen (1750–1820): *Širej tehila*. Brno, Josef Rossmann 1800. [2], 60 ff, 8°

Ž: Poezie

J: Hebrejština

I: *Be-Brin 560. Brünn, 1800. gedruckt [sic] bey Joseph Rossmann k. k. priv. Buchdrucker.*

Ch: *Ḳeset ha-sofer*

B: Vinograd 87, Freimann 43, Nosek s. 103 č. 6, Zeitlin s. 48, BHB 000121754

E: ŽMP 2213, NLI 64 A 3453, BL Asia, Pacific & Africa 1981.c.5

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE88428237

H: Jicchak z Krakova, Hirc Aškenazi, David Buchner

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním 4 mm a 3 mm (poezie) a Raši písmem 2 mm (doprovodný text autora).

D: Typografický TL, název větším kvadrátním, TT oddělen jednoduchou linkou uprostřed širší, impresum v latince odděleno dvojitou linkou. Text místy dělen jednoduchými linkami, f. 56a linka z O32.

TT: *Sefer Širej tehila le-j“j divrej jom be-jomo, we-jesaper ha-miḳra ‘ot še-haja be-šešet jmej berešit we-jathil be-‘ot šelo. Jom alef mathil kol teva be-‘ot alef, jom bet be-‘ot bet we-ken kol jmej ha-šavu ‘a ... hechino ... ha-pajtan ha-mufla ‘ ha-meliš ha-mefursam he-ḥacham ha-šalem ha-rabani ḳara ‘i tana ‘i Ze‘ev Wolf Buchner mi-ḳ“ḳ Brod ben ha-rav ... David ba ‘[al]ha-m[eḥaber] Mar‘e kohen we-Nefeš David. Ha-ḳonim ha-nigašim jezaku be-masat mechiram ‘al tilajon/talon ṭov be-‘ad alef r“ṭ.*

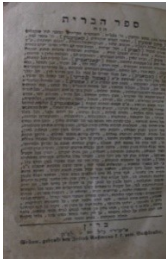
R: F. [1b], rub titulního listu jména autorů haskamot převzatá z prvního vydání, bez vlastního textu haskamot, níže předmluva autora [1b–2b], od f. 1a vlastní text. V době vydání byli již všichni autoři haskamot po smrti, vydavatel/autor však doufá, že si lidé uvědomí, že vydávání knih podléhá pravidlům *šmita*, tj. platí pro ně uvolnění po sedmi letech, a nemají přestupovat jeho vydavatelské právo (*mipnej ha-hoša ‘ot ha-dfus ha-šmitatim, batuah ani še-še‘erit Jišra‘el lo ja‘asu ‘awela we-al jašigu gvuli*). Text předmluvy převzat s drobnými změnami z předešlého vydání (chybí údaj o tom, že básně vyznikly během adaru a sivanu roku 1778). F. 60b kolofon.

K: *Tam we-nišlam sefer širej tehila. Raḥamejcha h‘ le-‘olam lo jechale.*

P: Druhé vydání, první Berlin, Ḥevra ḥinuch ne‘arim 1797, BHB 000121753. Oproti berlínskému vydání drobné změny, vynechána báseň Moše Kaunitze. Třetí, rozšířené vydání Berlin 1808. Obsahuje básně popisující stvoření světa složené podle specifického systému: první sestavená ze slov o dvou písmenech, dále o třech písmenech atd. Dále „pantogramy“, básně pro neděli (*jom alef*), které obsahují slova začínající písmenem alef, pro pondělí (*jom bet*) pouze písmenem bet atd. Básně pro měsíc elul obsahující slova začínající písmenem alef, nebo pouze slovy z první/druhé poloviny hebrejské abecedy. Lingvistická formální poezie.

1801

96

ספר הברית

Pinchas ben Elijah b. Meir Hurvitz (1765–1821): *Sefer ha-brit*. Brno, Josef Rossmann 561 (1801). [1], 209 ff (díl 1), [1], 128 ff (díl 2), 8°, prvních patnáct listů prvního dílu bez foliace.

Ž: Naučná literatura, filosofie, kabala, věda, mysticko-vědecká encyklopedie

I: *Brin 561. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann k. k. priv. Buchdrucker*

Ch: *Ašrej kol jre' h'*

B: Vinograd 88, Freimann s. 43, Nosek neuvádí, BHB 000137511 a paralelní vydání BHB 000137512, Steinschneider sl. 2104, č. 6753 rok 1797 (tj. rok prvního vydání v Brně, a Krakov 1807, ale v roce 1807 vyšla kniha v Žovkvě)

E: ŽMP 29.803/141.914 (pouze první díl, avšak obsahuje i TL dílu druhého na místě předtitulu), NLI 8= 22 V 13527, ÖNB 68590-A ALT MAG

DK ÖNB: <http://data.onb.ac.at/rep/103C9893>

D: Typografický TL, název vyznačovacím kvadrátním písmem 4 mm, TT Raši písmem cca 1,5 mm, německé výrazy (např. *kometen*, *jeografie* [sic], *natur kundige*) kvadrátním písmem v závorce. Impresum odděleno jednoduchou linkou. F. 2a linka z O32, f. 10a viněta V17, f. 10b linka z O32, dále bez dekoru.

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem, označení kapitol a živá záhlaví kvadrátním.

TT: *Sefer ha-brit ha-ze medaber me- 'injan šiv' a reki' in ... higajon, ... nisjonot u-moftim be-ħochmat ha-ṭeva' ... we- 'al 'adam ... we-chol beħinot nafšotaw. U-kmo še- 'ejn li-chnos le-vejt ħavero pit'om, bilti im jinaķeš teħila 'al ha-delet we-ha-petaħ, kach ejn ra'uj li-ķro' be-šum sefer bilti še-jikare' ṭhila ha-ħaķdama, bi-frat ba-sefer ha-ze.*

R: Prvních patnáct listů prvního dílu (předmluva a úvod) bez foliace. F. [1b], rub titulního listu *šiwiti...*, následuje f. [2a–10a] předmluva *ħaķdama*, f. [10b–15a] úvod *ptiħa*, f. 15b–209b vlastní text *sefer ha-brit ħeleķ rišon*, f. 209b kolofon, navazuje f. [1], 128 ff druhý díl. Na konci druhého dílu poděkování autora Bohu,

že autorovi dal zdraví a jasnozřivost sepsat tuto knihu. („V něj doufalo mé srdce a nechal mě vydat tuto knihu jednou i dvakrát.“).

Kolofon prvního dílu: *Slik divrej helek ha-rišon jitbarach melech 'ozer we-jištabaḥ ha-'el ha-moši 'a la-neṣaḥ neṣaḥim amen. We-'ata aṭil helek šeni ... we-j'jjoši 'ani u-šmo divrej emet.*

P: Patisk prvního vydání, viz zde č. 72. Vyšly oba díly, ačkoli dle Freimanna pouze díl první, z něhož jsou vynechány zmínky o druhém díle. Snad na základě autorovy poznámky v dalším vydání, viz níže. BHB eviduje dvě paralelní vydání prvního dílu lišící se dvěma prvními listy (cizí slova vytištěna jidiš písmem nebo kvadrátním písmem, E ŽMP i ÖNB Raši a kvadrátní) a posledním listem. Paralelní vydání má dvě varianty posledního odstavce: delší 20 řádková a kratší 15 řádková s vymazanými zmínkami o druhém dílu, což vedlo ke změně sazby. E ONB (obsahuje oba díly) i E ŽMP (pouze první díl) delší verze 20 ř. O vydání bez druhého dílu píše autor v druhé předmluvě k dalšímu (tj. třetímu) vydání *Sefer ha-brit*, Žovkva 1807 (BHB 000137513): „Křesťan ve městě Brně, u něhož jsem vydal svou knihu *Sefer ha-brit* poprvé v roce 1797 se svými dvěma židovskými poradci, asistenty (*jo 'ašim*, snad míněn editor či korektor a sazeč), ... tito tři zhřešili a vytiskli první díl mé knihy, aniž bych o tom věděl, v roce Ašrej kol (561, tj. 1801). Okradli srdce každého Žida tím, že napsali na konci: ‘skončila se slova knihy’, a skutečně vytiskli jen půlku knihy, tedy jen první díl. Ale i v prvním díle, který vytiskli, pozměnili několik míst. Spočítal jsem 15 řádků, které vynechali na konci prvního dílu, totiž každé místo, kde zmiňuji název druhého dílu.“ Sazba prvního dílu tohoto variantního vydání je odlišná kvůli vynechání názvu druhého dílu. Steinschenider CB sl. 2104 č. 6753: „... et prostat apud auctorem Cracoviae (fin. Fer 1, 26 Adar). 1807“. E ŽMP 29.803 číslo válečného katalogu L 18780. Před TL prvního dílu je v E ŽMP vevázan TL druhého dílu (bez impresy) s textem *Sefer ha-brit ha-ze rov dvaraw 'al da 'at kitve ha-ḳodeš le-ha-'Ari z 'l be-sifro 'Eš hajim mitalmido Hajim Wital be-sifro Ša 'arej keđuša. ... Helek šeni.*

מהזור

Maḥzor mi-kol ha-šana ke-minhag Polin, Pehem, Mehren Rejsen. Brno, Josef Rossmann 1801. [21], 1–42, 5, [1], 43–45, 10–15, [6]; 49, 60–61, [1], 55–58, 59–68, [2] ff (BHB), 20, 42, [31], 68, [2] ff (NLI a Vinograd), 2°. Chyby ve foliaci, místy nesouvislá foliace.

Ž: Liturgie. Modlitební kniha pro svátky. Machzor

J: Hebrejština

I: *Po Brin 561 Gedrukt baj Jozef Rosman k'k' privilegirter hebreiš und dajšer buchdrucker und buchhändler. Brünn, gedruckt bey Joseph Heinrich Rossmann, k. k. priv. hebräisch- und deutscher Buchdrucker und Buchhändler. 1801.*

Ch: ***Davar sfatajim ach le-maḥzor gadol***

B: Vinograd 89, Freimann neuvádí, Nosek neuvádí, BHB000172559

E: ŽMP 34.621/144.234, NLI Google 2=23 A 1069, JTSA OVERIZE BM675.F45 A3 1801

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem 4 mm, instrukce a výklady Raši písmem 2 mm, instrukce a výklady hebrejsky, dvousloupečná sazba.

D: TL zarámován linkou z O28 vyplněnou O31, v rozích O40, impresum odděleno dvojitou linkou i silnější. Název Machzor vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, podnázev a místo tisku kvadrátním 15 mm a 4 mm. Pod chronogramem transliterovaný název MACHSOR a Cum Licentia Superiorum. F. [1a] nahoře linka z O33 a O38, v textu dále linky z O31, O32, O33, O40 aj.

TT: *Maḥzor mi-kol ha-šana ke-minhag Polin, Pehem, Mehren Rejsen 'im pejruš sach we-kašar le-ma'an javin ha-ḳore' bo we-jaḥil libo 'od hosafnu bo slihot le-jom kipur ha-kol menuḳe u-mesukal mi-kol even michšol we-ṭa 'ut u-be-tachlit ha-jofi be-nijar jafe we-lavan u-djo šaḥor ...*

K: *Sliḳ ha-maḥzor šel šaloš regalim thila le-'el bore 'olam.*

P: Obsahuje modlitby pro Roš ha-šana, Jom kipur, Sukot, Pesach, Šavuot, s výkladem Moše Schedela, sliča Avigdora Kary f. 28–29. E ŽMP na přední

předsádce pečetním voskem monogram W G (hebrejsky i latinkou), číslo válečného katalogu L 18298.

***98**

מחזור

Maḥzor mi-kol ha-šana ke-minhag Polin, Pehem, Mehren, Rejsen ... ḳaṭan ha-kerech ... lo' niḥsar bo mi-kol ašer nimša be-hechreaḥ be-machzorim gdolim [kerech 1, Roš ha-šana a Jom kipur]. Brno, Josef Rossmann 561. [24], 176 ff

Ž: Liturgie. Modlitební kniha pro svátky. Machzor

J: Hebrejština

B: BHB 000334091

E: nezjištěny

P: Uvádí pouze BHB. Jde patrně o vydání v jiném formátu, viz TT.

***99**

הגדה

Hagada. Brno, Josef Rossmann 661 (1801). 22 ff, 8°

Ž: Liturgie. Hagada. Modlitby pro pesach

J: Hebrejština, jüdischdeutsch

I: *Zot ḥukat ha-pesaḥ*

B: Vinograd neuvádí, Freimann s. 43, Yudlov 1997, č. 452, BHB000188413

E: Knihovna Israela Sterna, Londýn (Yudlov).

TT: Hagode. Seder hagada šel pesaḥ.

P: Instrukce v jüdischdeutsch a překlad *Eḥad mi jode'a*, *Ḥad gadja*, *Almechtiger Goṭ* v němčině hebrejskými literami. Popsáno dle Yudlov a BHB.

100

צייט געשיכטע

Trebitš, Avraham (cca 1759–1837): *Cajt gešichte*. Brno, Josef Rossmann 561 (1801). 192 pp, 8°

Ž: Naučná literatura, historiografie. Kronika evropských panovníků, zvláště rakousko-uherských císařů

J: Jüdischdeutsch (Vinograd a NLI: jidiš, NLI v poznámce „undefined language“, tištěno německy hebrejskými typy. Freimann: německy hebrejskými typy, Soxberger: Modern German in Hebrew letters)

I: *Gedrukt baj Jozef Rosman k'k'privil' buchdruker. Cum Permissu Caes. Reg. Censurae. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann.*

B: Vinograd 90, Freimann s. 43, Soxberger s. 86 č. 29, BHB neuvádí

E: NLI R 8=33 V 4297

DK NLI:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990021378290205171/NLI

T: Tištěno jidiš písmem, záhlaví (tj. letopočty) kvadrátním, TL kvadrátním 5 mm a 2 mm (10 řádků 4,2 cm).

D: Typografický TL, impresum odděleno jednoduchou a dvojitou linkou, s. 160 a s. 192 linka z O31 a O32.

TT: *Cajt gešichte erster thajl, zowol jidiše als weltliche begebenhajten fom jahren 501 [1741] (wu der Še`erit Jiśra`el ofj hert) biz 561 [1801] wahrhaft und umštendiglich bešrajben.*

R: Do stránkování zahrnut TL, s. 3 předmluva autora *farrede*, pod předmluvou upozornění, že větší část předmluvy a *haskamot* jsou v hebrejském vydání díla, od s. 5 vlastní text začínající událostmi roku 1741. S. 161 chybně označena jako 191.

P: První a jediné vydání. Jüdischdeutsch překlad *Ḳorot ha-`itim* Abrahama Trebitše tištěný hebrejským písmem. E NLI ze sbírky Josefa Chazanovicze (Ginzej Josef)

101

קורות העתים

Trebiš, Avraham (cca 1759–1837): *Ḳorot ha-`itim*. Brno, Josef Rossmann 561 (1801). 85, 1 ff, 8°, 17 cm

Ž: Naučná literatura, historiografie. Kronika evropských panovníků, zvláště rakousko-uherských císařů

J: Hebrejščina

I: *Brin, gedrukt baj Jozef Rosman k`k`' privil' buchdruker. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann. Cum Permisu Caes. Reg. Censurae.*

B: Vinograd 91, Freimann s. 43, Nosek neuvádí, BHB 000133646

E: ŽMP 3179 ztráta, ŽMP 4169, ŽMP 13.045 ztráta, ŽMP 37.793/148.408, NLI 8=69 A 1766, Chabad Lubavitsch Library, JTSA Rare Book Room, BL Asia, Pacific & Africa 1938.d.14, YIVO Library 637-16/1 I

DK Hebrew Books: <https://www.hebrewbooks.org/24977>

DK YIVO:

http://digipres.cjh.org:1801/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE3925400#&

H: Mordechaj Benet, Jisrael Chajim Deutsch, Aharon Spitz ha-levi, Moše Mainz, Cvi Jehošua ha-levi Hurvitz

T: Tištěno kvadrátním a Raši písmem, kvadrátní jako vyznačovací písmo pro nadpisy a incipity, Raši písmem 2 mm vlastní text (10 řádků 4 cm), jidiš písmem německé pasáže (texty císařských nařízení f. 10, 14b, 15, 17 a jinde) a německé výrazy (Kreisamt, Gubernium atd.).

D: Typografický TL, hebrejské impresum oddělené dvojitou a jednoduchou linkou, nad impresem poznámka o povolení cenzurou, pod hebrejským impresem impresum v němčině. Název kvadrátním 5 mm, text kvadrátním 2–3 mm. F. [2a] pod horním okrajem ozdůbka O28, jinak bez dekoru.

TT: *Ḳorot ha-`itim ḥeleḳ rišon, mi-maḳom še-ha-Še`erit Jišra`el sajem, be-pereḳ šlošim u-štajim, mi-šnat 5501 [1741] `ad šnat [1801]. Ha-`emet katavti we-lo kazavti, be-nijar ha-ḥaḳira u-bi-djo ha-jedi`a, ba-keset ha-skira u-ḳene ha-jegi`a. Ani ha-ša`ir Avraham ben ... Re`uben Ḥajat ... mi-Ṭrebiš mi-tošavej k`k` Niḳolšburg bi-medinat Mehren.*

R: F. 1b–2a haskama Mordechaj Benet datovaná ve středu 25. lmb`j (*le-mispar bnej Jišra`el*, doba počítání omeru) 1799 (25. tevet, 2. 1., nebo 25. elul, 25. 6. 1799) v Mikulově, Jisrael Chajim Deutsch, Aharon Spitz ha-levi, vrchní rabín v Prostějově, f. 2b Moše Mainz, vrchní rabín v Budě, datovaná 25. sivanu 1799 (28.

6. 1799), fol 3a Cvi Jehošua ha-levi Hurvitz, vrchní rabín v Třebíči, syn Šmuela Šmelkeho, rabína v Mikulově, datovaná 15. elulu 557 (6. 9. 1797) v Mikulově. F. 3b–5b předmluva autora *haḳdama (jitnašel ha-kotev wa-jeda ' ha-ḳore)*, od f. 6a vlastní text začínající rokem 1741, 84b kolofon.

K: *Nišlam ḥeleḳ rišon be- 'ezer rohev šamajim, we- 'od jadi neṭuja lichtov ḥeleḳ šeni im jigzor 'alaj ḥajim.*

P: První vydání, druhé Kopys 1808, třetí doplněné Lvov 1851. E ŽMP 37.793 původně Hochschule für die Wissenschaft des Judentums Berlin. E YIVO vlepěn štítek o nákupu knihy z prostředků Conference on Jewish Material Claims against Germany pro knihovnu YIVO

102

שורש דבר

Jerachmiel Falk ben Natan Kohen z Rousínova (žijící autor): *Šoreš davar*. Brno, Joseph Heinrich Rossmann 1801. 11 ff, 8°

Ž: Naučná literatura. Slovník. Lingvistika

J: Hebrejština

I: *Nidpas po Brin 561. Brünn, Gedruckt bey Joseph Heinrich Rossmann 1801.*

Ch: *Ašrej kol jre ha '[šem]* (psáno s 7, Ž 128:1)

B: eviduje pouze BHB, BHB 000167050

E: NLI 50 A 231 (se *Zecher rav* 1790), BL Asia, Pacific & Africa 1980.b.47, JTSA PJ4603.M8 1790

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE94424776

Z: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem, trojsloupečná sazba, sloupce sazby odděleny dvojitou linkou, hebrejská záhlaví.

D: Typografický TL, název větším kvadrátním písmem, text Raši písmem. Hebrejské impresum odděleno dvojitou a jednoduchou linkou, dále zcela bez dekoru.

TT: *Anochi ne'edar jedi'ot, jamim rabim ḥašavti ... Šoreš davar nimša bo kol šorašej lešon ha-ḳodeš 'al derech alfa beta we-'ešlo šijun be-mispar šifer kama muvanim ješ lo we-ha-ḳarov elav aje meḳomo ba-sefer Zecher rav be-'ejze 'amud we-'ejze šura. ... Nimša sefer Zecher rav we-sefer Šoreš davar jaḥdaw mut'amim ma-še ḥaser ba-ze nišlam ba-ze. Hine be-sefer Zecher rav ha-šorašim ... ejnam 'al seder alfa beta lachen ba're'ehu ze sefer Šoreš davar le-hagid le-'adam ... limšo' ḥefeš ... u-mišam javin we-jabit muvano u-meḳom moša'o ba-Tanach ki-mevo'ar be-ḥaḳdamot sefer Zecher rav. We-niḳal lihjot ešlo ba-kerech ḳaṭan ha-kamut kol ha-šorašim 'im pitronam bl'' [bi-lešon aškenaz] ... Le-ma'ala timša be-rašej tevot ha-ḥaruzim šmi we-šem avi we-šem meḳomi ramuzim.*

P: Abecední rejstřík hebrejských výrazů v *Zecher rav*, počet jejich významů a jejich konkordance k *Zecher rav*, Brno, Josef Karl Neumann 1790, první vydání viz č. 53. Další vydání *Zecher rav* (mezi lety 1804–1890 dle BHB 11 vydání) většinou se *Šoreš davar*. Verše před titulem knihy obsahují akrostich se jménem autora a jeho otce: *Jeraḥmi'el Falḳ ben Natan Kohen mi-Rojštiš ḥibarti sefer ze.*

103

שער המלך

Nunes Belmonte, Jicchak bar Moše (kol. 1774), Jeiteles, Baruch ben Jona (1762–1813): *Ša'ar ha-melech*. Brno, Josef Rossmann 561–563 (1801–1803). [4], 88, [2] ff (díl 1); [1], 137 ff (díl 2); 104 ff (díl 3), 2°

A: Jisrael ha-sofer a jeho syn Menachem Jicchak bar Jisrael ha-sofer, nakladatelé

Ž: Halacha. Výklady a chidušim k Mišne tora. Obsahuje též komentář Barucha ben Jony Jeitelese *Ṭa'am ha-melech*.

J: Hebrejščina

I: *Nidpas po Brin. Gedrukt baj Josef Rosman k. k. prifilegirter hebreiš und dajtšer buchdrucker und buch-hendler. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann k. k. priv. hebräisch- und deutscher Buch drucker und Buchhändler.*

Ch díl 1: ***Wa-keseř mišne kħu bi-jdejchem*** (1801)

Ch díl 2: ***We-gam ha-jom magid mišna*** (1802)

Díl 3 bez samostatného titulního listu, dle kolofonu dokončeno 25. 3. 1803.

B: Vinograd 92, Freimann s. 43, Nosek neuvádí, Zedner 617, R. 909 (?), BHB 000151956

E: ŽMP 1622 (obsahuje díl 1–3), ŽMP 3536/1–3, ŽMP 3375/1,2,3a,3b, NKP 53 A 24 (1,2), NLI 23 A 7613, YIVO Institute NY, BL Asia, Pacific & Africa 1919.e.1, Berlin Staatsbibliothek Ew 1067 (více exemplářů, některé válečná ztráta), YIVO New York (Matitjahu Strashun Library), HfJS 98/717 (89)

DK Hebrew Books: <https://www.hebrewbooks.org/49571> (díl 3)

DK YIVO:

http://digipres.cjh.org:1801/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE5037062#& (díl 3)

H: Mordechaj Benet, Eleazar Kalir, Eleazar Fleckeles

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), kvadrátní cca 5 a 4 mm ve funkci vyznačovacího pro záhlaví, incipity a nadpisy, dvousloupečná sazba.

D: TL prvního dílu tištěn červeno-černě, orámován linkou z O31 mezi jednoduchou a dvojitou linkou. V horní části transkribovaný název SCHAAR HAMELECH. Název červeně vyznačovacím kvadrátním písmem s mašličkami, označení dílu a název komentáře *Ta 'am ha-melech* vyznačovacím kvadrátním písmem 15 mm, TT kvadrátním písmem tří velikostí. F. [2a] a [2b] linka z O31 oddělující *haskamot*, resp. předmluvu autora, f. [3a] linka z O31 a O32 oddělující předmluvu a *michtav 'oz*, části textu odděleny místy jednoduchou linkou. F. 88a viněta V12. TL druhého dílu tištěn pouze černě, typograficky obdobně jako TL prvního dílu. Třetí díl bez samostatného TL.

TT: *Sefer Ša 'ar ha-melech ħeleķ rišon ha-kolel ħ"r [ħeleķ rišon] šel ha-Rambam. Ze ha-ša 'ar le-h' šadiķim javo 'u we-jišmeħu, ša 'arej ora la-hem niħteħu. ... We-kvar nidpas ... pa 'am rišona ... bi-šnat 531 [1771] be-ķ"ķ Šaloniki ... we-lo nimša ki im eħad be-'ir u-be-mišpaħa šnajim, lachen hidpasnuh[u] šenit 'im hagahot we-tosafot ħidušim niķra'im be-šem ha-re'ujin la-hen Ĥa 'am ha-melech mi-ťa'amim*

ha-`ele `aša lanu kavod ha-rav he-ḥarif we-ha-šanun ... Baruch ... ben ... Jona le-vejt Jeiteles mi-tošavej k`k Prag ...

R: F. [1b], rub titulního listu povolení cenzora Karla Fischera datované 13. 11. 1800 v Praze, níže hebrejsky informace o pořadí dílů a jejich obsahu: „V Saloniki vyšlo 1771 ve dvou dílech, první díl obsahoval první dva díly Rambama a druhý díl dva poslední díly Rambama. Ale protože náš první díl obsahující dva první díly Rambama byl moc rozsáhlý, rozdělili jsme ho na dvě části, a budou tak díly tři. Bude to takto: první díl *Ša`ar ha-melech* obsahuje pouze první díl Rambama a druhý díl *Ša`ar ha-melech* pouze druhý díl Rambama, a třetí díl *Ša`ar ha-melech*, který se dříve nazýval díl druhý, obsahuje dva poslední díly Rambama. Až vyjde druhý díl, vyjdou také rejstříky k oběma dílům společně. Kupující si je může dát, jak se mu zlíbí, první k prvnímu dílu nebo až na konec k druhému dílu.“ F. [2a–2b] *haskama Mordechaj Benet* datovaná ve středu 28. lmb“j [*le-mispar bnej Jiśra`el*, tedy od počítání omeru] 561 (1801) v Mikulově, *haskama Eleazar Kalir*, datovaná 1. avu 561 (11. 7. 1801), *haskama Eleazar Fleckeles* datovaná 13. švatu 561 (27. 1. 1801), f. [2b–3a]: *`ale le-trufa, ktov le-`amim* předmluva Barucha Jeitelese, f. [3a] *imprimatur C. Fischera*, f. [3b] *haḳdamat ha-meḥaber* předmluva autora Jicchaka Nunese datovaná 15. švatu 530 (10. 2. 1770) v Izmir, f. [3b–4b] *michtav `oz*, dopis autora komentáře Barucha Jeitelese vydavateli Jisraelovi ben Naftalimu ha-Soferovi z Brna datovaný 8. švatu 561 (22. 1. 1801) začínající *Šalomim alef*, od f. [1a] vlastní text, *Hilchot jesodej ha-tora*.

F. [2a]: *haskama M. Benet*: pan Foltanek, *mährisch-schlesischer Staats buch haltung reit ofizir, unternehmer der hebräischen buchdruckerey in Brünn* navrhl knihu znovu vydat. *Haskama Eleazar Kalir*: „Nedej bože, aby zanikly stezky a ustaly ješivot. Hloupí jsou ti, kdo říkají, že se člověk nemá zabývat hlubinami halachy,“ následuje chvála knihy. Kalir mluvil s významnými tiskaři, aby ji vydali znovu (poprvé vyšla 1771 Saloniki), zakrátko přišel Baruch Jeiteles, že ji hodlá vydat podruhé v Brně, bez chyb, které se objevily na titulním listu předchozího vydání, protože korektor bude *iš eškoloť*, Baruch Jeiteles. Následně ukázal již vtištěné složky *ḳuntresim* a Kalir *haskamu* udělil, i když nebyla nutná, protože kniha vychází podruhé, ale proto, že Baruch pracoval na korekturách a vložil do nich práci. Nikdo nesmí přetisknout knihu celou ani její část po dobu 12 let. F. [2b] *haskama Eleazar Fleckeles*: *haskamu* uděluje, ačkoli není povinná, a to s ohledem na Barucha Jeitelese na 12 let. F. [2b–3a] *`ale le-trufa*: základem všeho je

společenství dobra (*hevra be-tova* či *hevra tova*), bez níž není právo, úcta a láska v rodině, k učiteli, mezi partnery a přáteli. Židé (synové Izraele) žijí mezi křesťany, kteří jim dávají obživu, dodržují právo, v království Františka II., spravedlivého panovníka. Dobrá společnost je opora učení (*tora*), a není-li poznání dobra, není ani učení, ani bázeň, etika a víra. Apeluje na dobré vztahy mezi křesťany a Židy, upozornění na význam *'aku*“*m*, zdůraznění studia Tory a lásky k bližnímu, pod ní latinkou Imprimatur C. Fischer.

F. [3b] *haḳdamat ha-meḥaber*, předmluva autora Nunese k prvnímu vydání, f. [3b–4b] *michtav 'oz*, dopis autora komentáře Barucha Jeitelese vydavateli, v úvodu popisuje Jeiteles radost, že knihu hodlá Jisrael vydat a vzpomíná, že se s knihou seznámil během studia podporovaného tchánem Šmuelem Poritem (Prager). K tomu se kniha dostala díky Reuvenu Zeligovi, který si ji přivezl z Itálie. Jeiteles měl ke knize poznámky a všiml si, že některé části je možné dovysvětlit (*le-va 'er*). Poté sháněl ke knize *haskamot*: *haskamot* v jeho době mají dvojí účel. První je chvála knihy, doporučení jejího obsahu, osvědčení, že je vhodné ji rozšířit ji mezi Izraelem, aby bylo mnoho těch, kdo po ní skočí a koupí si ji (*harbe ḳoḶsim 'alav li-ḳnot ba-mechir*). Druhý účel *haskamy* je ochrana nakladatele, aby nepřišel o peníze, které do vydání vložil, proto *haskama* stanovuje určitou dobu, po kterou se kniha nesmí přetisknout. *Haskamu* musí mít každá kniha, která vychází poprvé, dřív, než člověk prozkoumá její obsah, zda je sladký či hořký, zda je kniha v souladu s učením a bázni. U opakovaných vydání, jakým je druhé vydání *Ša 'ar ha-melech*, *haskama* není nutná. Připomíná, že ani u prvního vydání neměl autor mnoho *haskamot*, snad ze skromnosti. Druhý účel *haskama*, totiž ochrana nakladatele, je zřejmý, protože je třeba, aby si knihu koupilo hodně lidí. Co však řeknou rabíni, když je požádá Baruch Jeiteles o *haskamu* ke knize, která se ho netýká, protože do vydání nevložil peníze. Na moravského zemského rabína Beneta se mají obrátit vydavatelé sami, protože jde o ochranu jejich práv, investice, a Jeiteles to silně doporučuje, protože Benetova varování se ti, kdo by chtěli knihu přetisknout, zaleknou. Sám Jeiteles se do *haskamot* nechce angažovat, ze skromnosti, protože nechce *haskamu* jako sebechválu, protože „*haskama* neudělá z hořkého sladké“, tj. nezmění obsah knihy. Jeiteles je zaopatřený, jeho tchán mu po smrti zanechal požehnání v podobě své ženy, Jeitelesovy tchyně, paní Edl/Idl, dcery Kalmana Bondiho, syna Jom Tova Bondiho, a jejích synů, Jeitelesových švagrů Kalmana Porita a Beera, a manželky paní Fradl, která se starala o ješivu, kterou vede Jeiteles.

Navrhuje vydavateli, že požádá o haskamu u rabínů Eleazara Fleckelese a Eleazara Kalira, protože jsou ze stejného města a může s nimi mluvit osobně, navíc jsou přátelé. Fleckeles mluvil i s vydavateli knihy a rozhodl se, že haskamu vydá, Kalir také, a Jeiteles tedy haskamot posílá. Knihu *Ša'ar ha-melech* doplnil B. Jeiteles suprakomentářem *Ṭa'am ha-melech*, který přináší hagahot, tosafot a chidušim. Zárukou mu je Falk Kohen, *ha-rabani we-dajan* z Rousínova, který má dohlížet na tiskařskou práci, aby ji nedělali ve spěchu (*be-hipazon*) a líně (*'ašlut jadajim*), vytiskli ji dobře a nic nevynechali. Vysvětlení názvu knihy: *Ṭa'am ha-melech* („Chuť krále“): tak jako libá vůně vzbuzuje příjemné pocity, když dojde k nostu, tak chuť (*ṭa'am*) je příjemný pocit vznikající po požití dobrého jídla. Příjemná věc vzbuzuje libý pocit v rozumové duši (*ha-nefeš ha-sichli*). Stejně tak je tomu s jeho komentářem *Ṭa'am ha-melech*, který má vzbudit příjemný pocit v chápavé duši (*nefeš ha-maskelet*). Další důvody pro název jsou v gematrii, *ṭa'am* má stejnou číselnou hodnotu jako Jona Levi'a, Jona je jméno jeho otce a Levi'a jméno jeho matky (zemřela 1787). Chválu jeho otce nelze vypovědět ani v hebrejštině (*lešon ha-ever*) ani v jiném jazyce (*lešon ha-amim*). Otec dohlížel na jeho vzdělání, mimo jiné ho nenechal sudovat vědecké knihy (*sifrej mada'*) s výjimkou těch, které byly v souladu s bázní (*jir'at*) a etikou (*musar*), nenechal ho chodit s chlapci, kteří tráví dny marnostmi, ale vedl ho stezkou pochopení (*maslul ha-tevuna*). Takových lidí je málo, většina se honí za penězi a zlatem, ale hříchy jejich synů jim to vrátí. Tento dopis má být novou předmluvou k *Ša'ar ha-melech*.

Díl 2: fol [1b], rub titulního listu poděkování Barucha Jeitelese bratrovi Becalelovi Jeitelesovi, datované 1802 v Praze, za to, že inicioval vydání knihy *Ša'ar ha-melech*: parabola o potoku, který dává růst květinám, napájí vinice i olivové háje a otáčím mlýnským kamenem, ale nejdůležitější je pramen, který mu dává vodu. Baruch sice vydal knihu, ale ostatní nemají děkovat jemu, ale jeho bratrovi Becalelovi, který přišel s návrhem knihu vydat. Setkal se s ním u svého strýce Bera Ehrenreicha a jeho ženy Fradl, sestry jejich otce Jony Jeitelese, mluvili o knihách a Becalel navrhl vydat právě *Ša'ar ha-melech*.

Díl 3: f. 104b kolofon.

K: podepsán Menachem Jicchak Bri's (bar Jisrael sofer), dokončeno v Brně v pátek v předvečer šabatu wa-jikra 563 (25. 3. 1803). Korektor Falk Kohen nestihl dokončit práci, korigoval jen do f. 34 třetího dílu. Korektoři nedokončili práci včas, protože došly peníze a zavřela se brána (narážka na název knihy). Falk Kohen

odešel na odpočinek spojený se studiem a vyučováním tóry. (... *mori we-rabi ha-torani ha-dajan ha-mufla Falk Kohen, dajan de-k“k Rojštis ... we-lo zakinu be-ša‘ato ki tam ha-kesef we-ha-ša‘ar sagar. We-be-jado ‘alta še‘elato u-baḳašato la-vo el ha-menuḥa menuḥat ahava šel tora li-lmod u-le-lamed u-le-ḳajem we-hagita ...*). Ale když Menachem Jicchak bar Jisrael Sofer uslyšel, že by se měla zavřít brána (*ša‘ar*), šel za svým otcem (Jisrael Sofer) a řekl mu, že by mohl ukázat svou velikost, postavit se doprostřed brány, aby se neuzavřela (pokračovat v korekturách). Na korekturách se podílel také místní rabín Efrajim M“Š (*more sedek*, tj. rabín). Proto prosí čtenáře, pokud by našel chybu a omyl, aby jeho práci posuzoval shovívavě, protože každý začátek je těžký. Efrajim M“Š je Efrajim Österreicher (později Nasch). K němu Gold 1929, s. 408, č. 14, dajan.

Korektor: Falk Kohen, Efrajim M“Š [Österreicher], Menachem Jicchak bar Jisrael Sofer (Bris)

P: E ŽMP 3372/2 se samostatným titulním listem pro díl druhý, který se u jiných exemplářů ŽMP nevyskytuje. E HfJS pouze díl 1.

104

תהלים

Tehilim. Brno, Josef Rossmann 561 (1801). 36 ff, 16°

Ž: Biblické texty. Žalmy

J: Hebrejština

B: uvádí pouze BHB 000304867

E: nezjištěny

TT: *Sefer tehilim mesudar ‘al pi jmej ha-šavu‘a ... u-ma-še-jomar lifnej we-aḥarej tehilim be-šabat u-ve-ḥol ... nidpas kmo be-Win*

P: BHB tiskaře uvádí chybně jako Kofmann, chybné čtení švabachu.

1802

105

אליהו רבא

Elijahu ben Šlomo Zalman (1720–1797): *Eli[jahu] raba. Heleḵ rišon*. Brno, Josef Rossmann 562 (1802). [2], 44 ff, 4°

A: Meir ben Eliezer z Vilna, vydavatel, žák autora

Ž: Halacha. Komentář k Mišně, oddíl Tohorot

J: Hebrejština

I: *Nidpas be-ir Brin 562. Gedrukt baj Jozef Rosman k' k'privilegirter hebreiš und dajšer buchdrucker und buchhendeler. Brünn, gedruckt bey Joseph Rossmann, k. k. priv. hebräisch- und deutscher Buchdrucker und Buchhändler.*

B: Vinograd 93, Freimann s. 43, Steinschneider 4975, 3 a 953, BHB neuvádí

E: NLI S 24 A 560, BL Asia, Pacific & Africa 1949.d.12, YIVO Library (Matitjahu Strashun Library) 69 א ם2/1 I

DK NLI:

https://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE85924658

DK YIVO:

http://digipres.cjh.org:1801/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE3528746#&

H: Mordechaj Benet, Eleazar Fleckeles, Šmuel ben Jechezkel Landau

T: Tištěno hebrejsky Raši písmem 2 mm (10 řádků 4 cm), kvadrátní písmo ve funkci vyznačovacého pro záhlaví, incipity, označení kapitol.

D: TL zarámovan ozdobnou linkou z O28 širokou 3 mm, název vyznačovacím 15 mm písmem, označení dílu a impresum kvadrátním 5 mm, názvové údaje Raši písmem 2 mm. Impresum hebrejské odděleno dvojitou a jednoduchou linkou. F. 1b linka L4 zakončená koncovkou O36, dále bez dekoru.

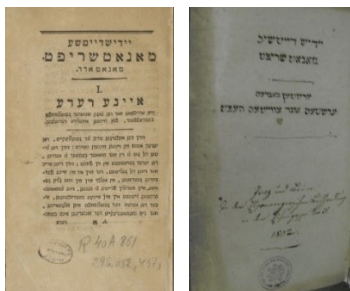
TT: *Eli[jahu] raba heleḵ rišon we-hu peruš 'al mišnajot seder Tohorot še-jaša mi-pe ... Eli[jahu] Wilna ... hiniaḥ aḥaraw bracha talmido ... Me'ir mi-Wilna ben ... Eli'ezer ... nechdo šel ... Jehuda Arje ... we-hu katvam 'al sefer bi-djo we-ata nadva ruḥo le-hoši'am le-ora we-emet dfusim ... ve-katat raglo le-havi'o le-vejt ha-dfus, jagilu ha-lomdim ... he-ḥacham ha-šalem ha-na"l še-zacha we-zika ha-rabim, zchut ha-rabim taluj bo, we-'od jado neṭuj[a] le-hadpis be-ḳarov pejruš we-hagahot 'al tosefta de-Tohorot me-ha-ga'on ha-na"l.*

R: f. [1b] haskama Mordechaj Benet, f. [2a] Eleazar Fleckeles, Šmuel ben Jechezkel Segal Landau, dále chvála vydavatele Meira ben Eliezer z Vilna z pera jeho učitele, autora knihy Elijahu ben Šlomo Zalmana, a autorova bratra Jissachara Bera ben

Šlomo Zalmana. Dále osvědčení, že Meir studoval u autora z roku 1800, které má potvrzovat autencitu vydávaného díla. F. [2b] předmluva *haḳdama*, od f. 1 vlastní text. F. 44b errata *luaḥ ha-ṭa'ut*, níže *moda'a*, poučení o *'aku''m*. V *haskamot* stanoven zákaz přetisku na 10 let, postih pro ty, kdo zákaz překročí, a naopak dvojí vyslyšení proseb těch, kdo ho respektují, ti za odměnu uvidí stavbu dalšího Chrámu a nebeské paláce (*binjan ulam we-hechalot*).

P: První vydání, dále Praha 1812, Vilna 1832.

106

יידישדייטשע מאנאטשריפט

Jidišdajtše monatšrifṭ. Praha a Brno, Elsenwanger – [Josef Rossmann] 1802. 182 [správně 192] pp (Vinograd 96 ff), 8°, 18,5 x 10,5 cm

Ž: Časopis. Poezie, próza

J: Němčina tištěná hebrejským písmem, hebrejščina

I: NKP rukopisný TL doplněný rukou cenzora Karla Fischera: Prag und Brünn in der Elsenwangerischen Buchhandlung Eisengasse Nro 31. 1802.

B: Vinograd Praha 1054 s poznámkou možná Brno, Freimann s. 43, Zedner 631, Freimann 1929/1930 č. 125, BHB neuvádí

E: NKP 53 D 11, NLI 8=40 A 861, NLI FI 3006(9)(POS)

DK NKP:

<https://books.google.cz/books?id=rCpfAAAaAAJ&hl=cs&pg=PP3#v=onepage&q&f=false>

DK NLI: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001279371/NLI

T: Tištěno hebrejsky kvadrátním písmem vyznačovacím 5 a 3 mm, vlastní text jidiš písmem 2 mm (10 řádků 5,5 cm), hebrejské verše kvadrátním, latinkou další jazyky (francouzština, němčina, latina) většinou citace a citáty.

D: S. [32] linka z O31 a O32.

P: Časopis vycházel pouze půl roku. Vyšlo celkem šest čísel, vydavatelem byl spolek Gesellschaft der jungen Hebräer v Praze skrze Elsenwangerovo knihkupectví, tištěno v Brně v Rossmannově tiskárně. Dochován první a druhý sešit prvního ročníku (*ersten bandes erster und cvajter heft*) obsahující čísla z měsíců adar, adar šeni, nisan, ijar, sivan, tamuz.

P: První židovský měsíčník v němčině tištěné hebrejským písmem, založen členy Jeittlesovy rodiny (Baruch, Juda, Ignác) a dalšími pražskými maskilim.

1803

107

והרב פיפיות

Ješajahu Jakov ben Jehuda Ha-levi: *Wa-ḥerev pipijot ašer nitba'er 'al ... tevot dikri'at šema'.* Brno [Josef Rossmann], 563 (1803). 36 ff, 4°

Ž: Kabala

J: Hebrejština

B: Vinograd 94, Catalog of the Hebrew Collection of the Harvard College Library, s. 25, BHB neuvádí

E: Harvard College Library C Heb 7023.400

P: První vydání 1786/87 ve Lvově (BHB 000139421), vydání v Brně druhé. Popsáno podle katalogu Harvard College.

*108

מעשה בוך

Majse buch. [Brno, Josef Rossmann 1797–1803].

Ž: Agada. Exempla

J: Jidiš

B: Freimann s. 44

E: nezjištěny

P: Freimann popisuje na základě autopsie fragment (s. 24–48) pravděpodobně vydaný Rossmannem. Odtud i Vinograd 46 s odkazem na Friedberg, sub mem 1689 [tam Brno 1790]. Soxberger s. 83 č. 16 (1790) s odkazem na Freimanna s. 44. Freimann-Sammlung v UB Frankfurt nemá.

* סידור

Sidur. Brno 1854

B: Vinograd 65 s odkazem na Freimanna s. 35, kde je zmínka, že od roku 1754, tedy o 100 let dříve, tiskl Neumann sidury

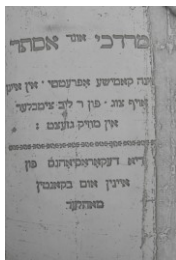
* מלמד להועיל *

Troler, Jicchak: *Melamed le-ho 'il*. Brno 1860

B: Vinograd 96. Dle BHB 000134911 vyšlo 1861 ve Vídni

Tisky mylně připisované brněnské tiskárně:

[179-]

מרדכי אונד אסתר

Lejb Zimblér: *Mordechaj und Ester*. [Berlin, Chajim ben Cvi Hirš witwe 1774]. 12 ff, 8°, 20 x 13

Ž: Divadlení hra/libreto

J: Jidiš/jüdischdeutsch

B: Vinograd 47 [Brin, 55- (179-)], BHB neuvádí

E: NLI R 8= 83 A 1981 (fotokopie pořízená z mikrofilmu), S FI 355, UB Rostock CIc-354(1).9 (Privatbibliothek Tychsen, rab 688)

P: Vinograd chybně řadí pod Brno podle podobnosti typografie a podle ozdob. Podle typografického rozboru nejde o brněnský tisk.

[1796]

ראש יוסף

Teomim, Josef ben Meir (1727–1792): *Roš Josef*. [Sudilkow, s. n., cca 1825]. [1], 60, 2–7, 7–8, 8–51 ff, 2°, 38 cm

Ž: Halacha. Komentář k traktátu Chulin

J: Hebrejština

I: Falešné impresum Brno, Josef Karl Neumann 556 (1796). *Nidpas be-ir Brin taḥat ... Fraņš ha-šeni ... Gedrukt baj Jozef Karl Nojman k'k' privilegirten buchdrucker j' h erojs gegeben fon der kopagnie.*

B: Vinograd Brno 58, Yudlov 1984 č. 880, BHB 000182047: Sudilkow, s. n., cca 1825.

E: NLI 2+= 75 A 1056 (z Mehlmannovy sbírky)

P: Podle typografického rozboru nejde o brněnský tisk. BHB datuje na základě zákazu přetisku knihy do roku 1835. Tisk na namodralém papíře.

1799

ספר החינוך

Aharon ha-levi mi-Barcelona, připisováno (13.–14. století): *Sefer ha-ḥinuch*. Brno, Josef Rossmann 559 (1799). 6, 144 ff, (NLI [6], [1], 147 recte 142, [1] ff), 4° (Vinograd 8°). Chyby ve foliaci.

P: Exemplář ŽMP 3139 s falešným titulním listem napodobujícím sazbu brněnského vydání, který dle typografického rozboru (litery, dekor) nebyl tištěn v brněnské tiskárně (snad Halič, východní Evropa?). Rub titulního listu nepotištěný (tj. bez *haskamot* na rozdíl od standardní edice) a bez následujícího f. 1 s předmlouvou vydavatele a jmény abonentů. Tento TL s falešnými údaji přivázan k bloku „standardní“ edice Brno 1799.

1809

נחל אשכול

Chajim Ozer ben Moše ha-Kohen: *Naḥal eškol*. Dubno 579 (1809). [4], 96 ff, 4°

Ž: Komentáře k Tóře

J: Hebrejščina

I: *Brin*

E: NLI 4=57 A 1842 (2 exempláře), Chabad Lubavitsch Library

B: Yudlov 1984, č. 888, *Chasidism on Display*, s. 51, č. 125, BHB 000177942

P: Jeden z E NLI falešné impresum s místem vydání Brno 579 (1809) bez tiskařských údajů. Za upozornění děkuji B. S. Hillovi

L: *Chasidism on Display. A Unique Exhibition Featurng the Earliest Printed Works of the Chasidic Movement June 2 – September 9 1988) at the Exhibition Hall of The Lubavitch Library* (katalog výstavy)

13 Knižní dekor moravských hebrejských tisků

Veškerý repertoár knižního dekoru používaného v moravské tiskárně, včetně časového rozmezí jeho užití, je evidován v katalogu knižního dekoru moravských hebrejských tisků (příloha č. 1). Katalog je řazen typologicky podle druhu dekoračního prvku (signet, razítko, bordura, rám, vlys, ilustrace, iniciály, viněty, ozdůbky a linky), v těchto druhových kategoriích jsou příslušné položky řazeny chronologicky vzestupně tak, jak se objevují v tiscích. U jednotlivých prvků dekoru je uveden rozměr a výčet tisků, v nichž se prvek objevuje. Dekor používaný neumannovskou a Rossmannovou tiskárnou je víceméně uniformní: prvky knižní výzdoby nebyly specifické a jedinečné, ale vycházely ze soudobé sériové produkce. Přesto může tento katalog dekoru napomoci k identifikaci dalších moravských hebraik (fragments, nálezy z geníz, anonymně tištěné edice aj.).

13.1 Knižní dekor druhé poloviny 18. století

Knižní dekor (a ostatně i celková materiální podoba knihy) moravských hebraik vykazuje rysy typické pro typografii druhé poloviny 18. století. Rokoková a klasicistní kniha obecně je charakteristická zmenšením formátu a celkovou střídmostí obrazové složky knihy.¹ Kromě estetické funkce, která odráží zkušenost a zručnost sazeče, slouží knižní dekor k vizualizaci textu a jeho členění. Typografie druhé poloviny 18. století využívá ilustraci, zejména frontispis,² a další formy knižního dekoru, vyšší i nižší.³ Titulní list je často bez rámu a bordury (tzv. typografický titulní list), přičemž dekor titulního listu obstarává většinou viněta, rokoková linka, případně signet. V dekoru jednoznačně převládá viněta,⁴ která zvláště v poslední třetině 18. století přebírá částečně funkce původně vyhrazené ilustraci. Soudobý knižní dekor dále doplňují rokokové linky, skládané z jednotlivých komponentů – drobných typografických ozdůbek i znamének (tečka, čárka, hvězdička, vlnovka aj.) a další prvky drobného dekoru.

¹ Obecně a přehledně Gastberger – Klecker (eds.) 2015, pro české prostředí Horák 1948, s. 228–229; *Encyklopedie knihy*, hesla Dekor, Ilustrace, Titulní strana, viněta, Vlys, autor hesel Voit, Petr.

² O roli a funkci frontispisu nejnověji Beránková 2020 s odkazy na další literaturu.

³ *Encyklopedie knihy*, heslo Dekor, autor hesla Voit, Petr.

⁴ *Encyklopedie knihy*, heslo Viněta, autor hesla Voit, Petr.

13.2 Dekor moravských hebrejských tisků

13.2.1 Ilustrace / signet / bordura / rám / iniciály

Dekor používaný moravskou hebrejskou tiskárnou není, až na výjimky, specifickým rozpoznávacím znamením tiskaře/dílny. Dekorační materiál byl vyráběn sériově a různé dílny si jej pořizovaly často ze stejného zdroje.⁵ Jedním z jasně identifikovaných zdrojů pro pořízení dekoru pro neumannovskou dílnu byla vídeňská Trattnerova písmolijna,⁶ u níž nakupovali i další čeští, moravští a rakouští tiskaři. Různé prvky knižního dekoru používaného v neumannovské a Rossmannově tiskárně se objevují v tiskárnách v Čechách (Praha, Jindřichův Hradec, Litoměřice) i na Moravě (Brno), a to v hebrejských i nehebrejských tiscích.⁷ Spolehlivě identifikovat dosud neatribuované nebo fragmentárně dochované tisky můžeme pouze na základě sledování kombinace používaného dekoru a písma současně.⁸

Samostatné **ilustrace** se objevují pouze výjimečně, a to jako ilustrační štočky se znameními zvěrokruhu a měsíčními pracemi v machzoru, modlitební knize pro svátky z roku 1756 (*Maḥzor*, soupis č. 7, 8). Text modlitby za rosu doplňuje celkem devět drobných dřevořezů, které znázorňují znamení zvěrokruhu s astronomickými značkami pro jednotlivá znamení. Vyobrazena je obvykle postava ženy (panna, váhy, štír) nebo muže (beran, býk, rak, kozoroh, ryby), případně dítěte (znamení blíženců), doplněná příslušným zvířetem nebo typickou činností, v pravém nebo levém horním rohu je astronomický symbol jednotlivých znamení. Obdobná vyobrazení znamení zvěrokruhu, někdy i měsíčních prací, u modliteb za déšť (*gešem*) nebo za rosu (*tal*) jsou doložena již ve středověkých iluminovaných rukopisech aškenázských maḥzorů, odkud později přešla i do tisků.⁹ Obdobné dřevořezy podobným způsobem použil například tiskař Mešulam

⁵ Totéž v zásadě platí i o písmu, s výjimkou vyznačovacího písma (viz kap. 15 věnovaná písmu).

⁶ Viz katalog Trattnerovy písmolijny ve Vídni z roku 1790 *Abdruck* 1927.

⁷ Ozdůbky a linky minimálně od 30. let 18. století, viz např. BCBT43008, BCBT00133, BCBT06976, v pražských hebrejských tiscích z 80. i 90. let, viněta V4b v Laubově tiskárně v 90. letech aj., viz BCBT43410.

⁸ Typografickou analýzou bylo možné vyloučit některé tisky připisované brněnské tiskárně Vinogradovým *Thesaurom* (Vinograd 1993–1995): divadelní hru *Mordechaj und Ester* (Vinograd Brno 47, BHB neviduje), a tři tisky s falešným impresem: *Roš Josef* (Vinograd Brno 58, BHB 000182047), *Naḥal eškol* (BHB 000177942), falešný titulní list jednoho z exemplářů *Sefer ha-ḥinuch* (exemplář ŽMP 3139). Nejistou nadále zůstává atribuce tisku *Mišwoṭ našim* (Vinograd s. 1. 81). Podrobněji viz soupis, tisky mylně připisované brněnské tiskárně.

⁹ Viz hesla Maḥzor a Zodiac v *EJ* díl 13, s. 363–366, zvláště 346, a díl 21, s. 646–647 s odkazy na další literaturu. Podrobněji též Stern 2019, s. 197–199.

Zalman Frankl v machzoru vydaném v Sulzbachu roku 1735 (*maḥzor ke-minhag aškenazim*),¹⁰ jež tiskař Neumann znal, protože se na něj odvolává v souvislosti s cenzurními námitkami proti svému tisku.¹¹ Jistě znal i machzory pražské, kde se dřevořezy se znameními zvěrokruhu objevují už od poslední čtvrtiny 16. století.¹²

Na pomezí ilustrace a viněty je erb s rozkřídlenou orlicí v tištěném svitku Ester (1767, soupis č. 26),¹³ k ilustračnímu materiálu řadím také štočky s vyobrazením razítka ve třech variantách, jejichž užití vycházelo z nařízení o orazítkování veškerých hebrejských tisků na Moravě vydaného jako součást Neumannova privilegia v roce 1753.¹⁴ Další obrazovou složku moravských hebraik tvoří vyšší (lišta, rám, bordura, iniciála, viněta, vlys, erb, signet) a nižší knižní dekor (ozdůbky samostatné i složené do linek, vinět, vlysů).¹⁵ Oba typy dekoru jsou součástí výzdoby titulního listu, rámcových částí knihy a vlastního textu.

Z hlediska typologického se ve sledovaných tiscích objevuje viněta, vlys, bordura, rám, signet a linky, samostatné i sestavované z typografických ozdůbek. Nejčastěji se používala viněta a z nižšího dekoru celá škála drobných typografických ozdůbek, které často sloužily k sestavení jednoduchých i kombinovaných linek a dekoračních prvků. Ty měly podobnou estetickou funkci jako viněta, vlys nebo rám, případně i jako samostatná ilustrace.¹⁶ Sestavení dekoru z ozdůbek bylo ovšem levnější a zároveň nabízelo více kombinací. Ojedinelé je použití signetu, bordury a rámu. **Signet**¹⁷ používal pouze Josef Rossmann, a to v letech 1798–1799.¹⁸ Jeho signet má podobu antického sloupu vedle klasicistního soklu, na němž stojí váza a nad nímž se vznáší černý pták nesoucí nápisovou pásku s hebrejským jménem tiskaře, v oválu pod sloupem je tiskařův monogram v latince. Tento ve své době moderní signet nechal zhotovit Rossmann poté, co převzal v roce 1797 dílnu, ale používal

¹⁰ BHB 000172427. Viz *From Written to Printed Text* 1996, s. 27, obr. 8.

¹¹ Viz MZA, Fond B1 Gubernium, inv. č. 472, sign. B 6, č. 58, kart. 52, f. 195, kde je zmíněn právě machzor vydaný v Sulzbachu.

¹² Za upozornění a vysvětlení děkuji dr. Olze Sixtové.

¹³ Schematické diagramy v halachické literatuře za ilustraci nepovažuji a nezahrnuji je do soupisu dekoru.

¹⁴ Neumann toto razítka zakomponoval do titulních listů, které v Brně vytiskl. Objevuje se objevuje na titulním listu hebraik vydaných v Brně a Mikulově mezi lety 1755–1767, ne však ve všech. Podrobněji viz odd. 3.2.

¹⁵ O dekoru hebrejských knih, specificky pražských, viz Voit 2012; Sixtová 2012a s odkazy na další literaturu.

¹⁶ Menora sestavená z drobného dekoru v machzoru 1756.

¹⁷ Přehledně k signetům hebrejských tiskařů Yaari 1943 a Yudlov 2001.

¹⁸ Štoček s otiskem razítka, který někteří badatelé (Nosek – Flodrová 1975, Voit) označují za signet, signetem není, viz výše a podrobněji Jelínková 2019.

ho nanejvýš dva roky, respektive je zjištěn pouze ve dvou edicích. Téměř identický signet používal tiskař Jisrael Jafe v Kopys (dnes Bělorusko),¹⁹ ale blíže určit výrobce nebo předlohu signetu se mi nepodařilo.

Širší obdélníková **bordura**, ohraničená jednoduchou linkou, vyplněná vegetabilními motivy s rozvilinami, džbánem a rokajemi v rozích, ozdobila titulní list moravských tisků pouze ve dvou případech, a to v *Ḳorban Aharon* (1759, soupis č.14), *Ḥaḳirat ha-lev* (1784, soupis č. 35). Pouze jednou použitý byl **rám** portálové kompozice se dvěma sloupy a tympanonem s rokají složený z lišt (*Ḳinot le-tiš 'a be-'av* 1760, soupis č. 15). Dvakrát se vyskytují rokokové **iniciály**, složené ze dvou oddělitelných klišé, sestávající z ornamentiky a liter incipitu (*Ḥoḳ Ja 'aḳov* 1764, soupis č. 20 a *Likutej Švi*, 1783, soupis č. 30). Namísto prosté iniciálové verzály kombinované s ornamentikou, jaké známe z latinské, české nebo německé tištěné knihy, je zde dekorován celý incipit (*alef, mi*) podle úzu hebrejské rukopisné i tištěné tradice. Ornamentiku tvoří rokokový útvar s ptačím dekorem, resp. s úponky a florálním dekorem, obklopující litery. Tento typ iniciál, typický pro rokokovou knihu,²⁰ je hojně doložen ve druhé polovině 18. století u pražských tiskařů (Klauser, Klauserová, Rosenmüller) i v brněnské neumannovské nehebrejské tiskárně na přelomu 70.–80. let.

13.2.2 Viněty / vlysy / ozdůbky

Neumannovská hebrejská tiskárna používala dvacet různých vinět, které lze podle typu rozdělit do tří skupin: viněty průpletové či manupropriové (Vmp 1–2), viněty ornamentální (V1–12, V14, V16) a viněty figurální (V13, V15, V17–18), někdy je na místě viněty otištěna linka (L5, L6). Z analýzy používaného dekoru vyplývá, že základní repertoár vyššího dekoračního materiálu (viněty, bordury, rámy) si dílna pořídila v 50. a 60. letech. Od 80. let, kdy fungovala pod vedením J. K. Neumanna a J. Rossmanna, přibylo pouze minimum nových vinět, naopak roste repertoár drobného dekoru (ozdůbky). Střídmost knižního dekoru odpovídá soudobému trendu v typografii; nejčastěji používané jsou **ornamentální** viněty s florálními a vegetabilními motivy s květinovými koši (V1–V6) nebo rohem hojnosti (V2). V

¹⁹ *Masechet škalim*, Kopys, Jisrael Jafe 1818, <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=set&id=36065>. Viz Yaari 1943, s. 182–185; Yudlov 2001, s. 92. Dle Yudlova byl Jafeho signet okopírován podle Rossmanna, šlo nejspíš o model či předlohu.

²⁰ Horák 1948, s. 218–220.

Ḳinot le-tiš 'a be-'av (1760, soupis č. 15) je použita větší a bohatší typická rokoková viněta s rokají a úponky (V7), která ladí s portálovou kompozicí titulního listu tvořenou rámem s rokají v tympanonu.²¹ Použití tohoto typu dekoru je v brněnské tiskárně výjimečné a oba prvky se objevily pouze jednou.²² Nevíme, zda si je dílna pro toto vydání kinot jen vypůjčila, ale je možné, že byly později vnímány už jako zastaralé a vyšlé z módy.

Naopak nejčastěji otiskované jsou dvě ornamentální viněty – drobná viněta s vázou květin a symetrickými rohy hojnosti, z nichž vyrůstají květiny a úponky, používaná od 50. let a znovuobjevená koncem 90. let (V2), a větší ornamentální viněta s vegetabilními rozvilinami a zavilinkami, použita dvakrát v 60. letech (*Ḥoḳ Ja 'aḳov* 1764, soupis č. 20) a v 80. letech (*Ḥaḳirat ha-lev* 1784, soupis č. 35) a potom pravidelněji v 90. letech (V12). Tyto viněty jsou jedním z poznávacích znamení moravských hebraik. Zvláštní je kombinace rokokové viněty s obdélníkovým „nástavcem“ s drobnou ozdůbkou v podobně ženské hlavičky (V14), kde spojení geometricky rovných linií a rokokového dekoru viněty působí nesourodě a neuměle. Motivem **figurálních** vinět jsou vždy andělci: andílek sedící na rozvilinovém dekoru, který čte v knize (V13), letící andílek s trumpetou na (V15) a dvojice andílků, kteří se dekorují věncem (V17), resp. sledují rašící ratolest (V18), které byly použity na titulním listě několika edic v letech 1799–1801.²³

Vlysy jsou, až na výjimky,²⁴ používané pouze mezi lety 1757–1767. Repertoár zahrnuje celkem sedm vlysů včetně vlysu používaného v neumannovské nehebrejské tiskárně,²⁵ jehož starší užití jsem zjistila v roce 1756 v Průšově tiskárně.²⁶ Vlys by svým motivem (roh hojnosti s hebrejskými literami *gimel alef tet*, tj. *Goṭ*, v jidiš „Bůh“, vepsanými v Božím oku) měl očekávaně patřit do vybavení hebrejské tiskárny, ale tento vlys není v žádném moravském hebrejském nebo jidiš tisku doložen. Vyšší dekor (vlysy, viněty) a další tiskařský materiál si

²¹ Za mimořádně vzácný plod neumannovské dílny („... foetus primi rarissimi“) i díky vysoké úrovni jeho typografické úpravy považuje tento tisk i jinak kritický Steinschneider, CB, col. 454, č. 2993.

²² Pouze část rámu byla použita znovu v *Jekara de-ḥaja* 1788, soupis č. 44.

²³ V jednom případě i překvapivě na variantním titulním listu Adretova halachického spisu *Ḥidušeḳ halachot le-ha-Rašba'* (soupis č. 77). Jak asi na studenty Adretových chiduším k traktátům Talmudu působili polonazi andělci vzájemně se korunující vavřínovým věncem?

²⁴ Vlys Vs6 otištěný dvakrát: *Hochmat Šlomo* 1796, č. soupisu 65, a *Ḥidušeḳ halachot*, 1798, č. soupisu 76.

²⁵ Použito Mikulov, Neumannová 1772, BCBT10300, a Brno, Neumann 1783, K02237.

²⁶ A. Koniáš: *Postylla aneb celoroční vejkldové...*, Praha, Ignác František Průša 1756, K04302.

firma po oddělení dvou samostatných provozů rozdělila, případně si jej půjčovala. Čistě ornamentální je motiv vlysu s květinami, ratolestmi a girlandou na tečkovaném pozadí (Vs6).²⁷ Další vlysy využívají kompozice s ústředním motivem – Spravedlnost (Vs1a, Vs1b), erb (Vs2),²⁸ putto (Vs3, Vs5), pták (Vs4)²⁹ – na symetricky či asymetricky pojatém pozadí s figurálními nebo ornamentálním dekorem. Tiskárna používala také drobné vlysy se znameními zvěrokruhu pro záhlaví kalendářů.³⁰

Repertoár drobných typografických **ozdůbek** byl nejrozsáhlejší, čítá zhruba 45 položek. Na rozdíl od vyššího dekoru se základní materiál, pořízený v prvním desetiletí činnosti do roku 1762, významněji doplňoval od 80. let a v tiscích ze závěrečného období (90. léta) převládá dekor tvořený téměř výhradně z drobných ozdůbek. Byly z nich sestavovány linky a pásy pro orámování titulních listů a oddělení impresa, jednotlivých kapitol nebo rámcových části knihy. Vesměs jde o běžné ozdůbky používané v soudobých tiskárnách v Čechách, na Moravě a jistě i v jiných místech, některé pocházejí z Trattnerovy písmolijny.³¹ Typologicky lze drobný dekor rozdělit podle zobrazovaného motivu na ornamentální, rostlinný (kvítky, poupě, linka ovíjená ratolestí), figurální (hlavičky), zvířecí (pták) a geometrické tvary. Součástí drobného dekoru jsou i linky sestavované z komponentů – tordovaná linka, přerušovaná plná linka, pletencová linka a páska (L1–L8).

13.3 Shrnutí

Dekor používaný moravskou hebrejskou tiskárnou nevybočuje z trendů v soudobé hebrejské i křesťanské typografii. Tisky druhé poloviny 18. století jsou střídme, knižní dekor zastupují nejčastěji viněty a linky sestavené z drobných ozdůbek. Vlysy se objevují zřídka a omezeně pouze v 50. a 60. letech. Bordura i rám se vyskytují výjimečně a kompozice titulních listů směřuje k jednoduchosti a typografické čistotě. Rám listu složený z lišt sestavených z drobných ozdůbek se od druhé poloviny 90. let vrací na titulní listy edic halachické literatury (responsa,

²⁷ Vzdáleně připomíná výtvarné motivy na jihomoravských lidových stavbách na Slovácku (venkovská stavení, kapličky, vinné sklepy).

²⁸ Použitý v J. Hecht, *Einleitung zum universal europaeischen Post-Recht, Presburg*, Franz Anton Royer 1749, BCBT10651.

²⁹ Použitý v hebrejském tisku *Ḳinot le-tiš'a be-'av* (1760, soupis č. 15) a v latinském v tiskárně Anny Neumannové v 1771, BCBT06378.

³⁰ *Luah*.1783, soupis č. 31.

³¹ Katalog Trattnerovy písmolijny, *Abdruck* 1927.

novellae) a je jedním z typických znaků moravských tisků nábožensko-právního obsahu. Vizuálně jde o určitý návrat k tradici, kontrastující se střídmostí typografických titulních listů u soudobé, často, avšak ne výhradně, osvícenské literatury.³² Portálová kompozice titulního listu, typická pro tisky 16. a 17. století, se ve druhé polovině 18. století jevila jako archaická.³³ Objevuje se pouze třikrát a v posledním případě je modernizována s využitím jednoduchých linek.³⁴ Funkci dekoru na titulním listu tak přebírají vedle dekoračního materiálu i vyznačovací litery, často tištěné dvoubarevně, které jsou jedním z poznávacích znamení moravské hebrejské tiskárny.³⁵

Neumannovská a Rossmannova tiskárna používala v zásadě běžný, sériově vyráběný dekor. Některé z vlysů byly zjištěny i v tiscích z českých, moravských nebo uherských dílen (viz příslušné položky v soupisu dekoru), jiné s nimi vykazují velkou podobnost,³⁶ některé nejspíš pocházejí z dílny jednoho umělce (rytce).³⁷ Je zřejmé, že vyšší dekor (vlysy, viněty, lišty, bordury) tiskárna pořizovala ze stejných uměleckých dílen zásobujících další tiskárny v regionu, některé jednotliviny patrně odkoupila „z druhé ruky“ od jiných dílen.³⁸ Totéž a v mnohem větším rozsahu platí o drobném dekoru (ozdůbky a linky), zde však šlo jednoznačně o sériovou výrobu. Za původní, individualizovaný a na zakázku zhotovený můžeme považovat pouze signet Josefa Rossmanna. Vezmeme-li v úvahu jak nákup ze stejných zdrojů, tak migraci dekoračního materiálu, která v tiskařské praxi nebyla ničím neobvyklým, je zřejmé, že knižní dekor sám o sobě nemůže být jednoznačným rozlišovacím prvkem moravských hebrejských tisků. Spolehlivá atribuce tisků bez *impresa* nebo

³² Na inovativní minimalistickou kompozici titulních listů, již uplatňovala berlínská Orientalische Buchdruckerei, upozorňuje Sadowski 2011, s. 440.

³³ Portálová kompozice se objevuje i v druhé polovině 18. století v italských tiscích. Její znovuobjevení je spojováno zejména s edicemi Talmudu vydávanými tiskárnou rodiny Romm ve Vilně v 80. letech 19. století. Viz *YIVO Encyclopedia*, heslo Romm Family, autor hesla Gries, Zeev.

³⁴ *Ḳinot le-tiš 'a be-'av* (1760, soupis č. 15), *Masechet makot* (1786, soupis č. 41), *Zivḥej šlamim* (1795, soupis č. 59).

³⁵ Podrobněji viz kap. 14.

³⁶ Srovnej vlys s letícím ptákem Vs4 (*Ḳinot le-tiš 'a be-'av*, 1760, soupis č. 15) otištěný i v *Sieben buss-Psalmen*, Brno, Svoboda 1730, BCBT00628, a později v příležitostném tisku Anny Neumannové v roce 1771, BCBT06378.

³⁷ Autora knižního dekoru se podařilo zjistit pouze u vlysu Vs1a 1b (nesignovaný a signovaný). Pochází z dílny dřevořezáče a řezbáře F. Girsche, resp. monogramisty FG, pravděpodobně z Vídně, jehož jméno se objevuje na dekoru otiskovaném mezi lety 1713 a poslední třetinou 18. století. Viz *Encyklopedie knihy*, hesla F. Girsch a FG, autor hesel Voit, Petr.

³⁸ Vlys Vs2, používaný v Royerově tiskárně v Bratislavě. Ta ukončila činnost kolem roku 1750 a její výbavu odkoupil bratislavský tiskař Landerer.

fragmentů musí být založena na sledování kombinace použitého písma, textového i vyznačovacího, a knižního dekoru.

14 Písmo moravských hebrejských tisků

14.1 Hebrejské tiskové písmo

Hebrejská typografie v zásadě rozlišuje tři druhy písma podle způsobu užití a funkce: kvadrátní písmo, Raši písmo a jidiš písmo.¹ Ty se postupně vyvinuly ze tří regionálních variant písma – aškenázské, sefardské a italské, navazujících na tradici rukopisných písem aškenázské a sefardské oblasti či specifické, kulturně smíšené Itálie. Každá ze tří regionálních variant tiskového písma má dále dva typy písma: kvadrátní písmo a polokurzivu. V zásadě se kvadrátní písmo používá pro kanonické texty (Bible, Talmud, liturgie) a polokurziva pro komentáře, instrukce, překlady. V hebrejském knihtisku postupně převládl sefardský typ písma kvůli jeho lepší čitelnosti, a to i v aškenázské oblasti, ovšem s výjimkou Prahy.² Ze sefardské polokurzivy se postupně vyvinulo Raši písmo, používané v sefardské i aškenázské oblasti, z aškenázské polokurzivy pak jidiš písmo, jehož užití se omezovalo na aškenázský prostor. Moravská hebrejská tiskárna používala sefardskou variantu kvadrátního písma a obě polokurzivy – aškenázskou (jidiš písmo) i sefardskou (Raši písmo).

14.2 Písmo a jazyk

Různé druhy písem se používají specificky jak pro různé typy textů, tak pro různé židovské jazyky.³ V aškenázské oblasti se používaly jako dorozumívací jazyky hebrejšтина, jidiš, jüdischdeutsch, případně němčina a další vernakulární jazyky.⁴ V těchto jazycích se také knihy a dokumenty pro židovské uživatele tiskly. Pro každý židovský jazyk se během vývoje a šíření knihtisku vytvořil specifický úzus zapisování. Kanonizované texty (Bible, Talmud, liturgie) v hebrejštině a aramejštině se tiskly kvadrátním písmem, hebrejské texty komentářů, instrukcí a nekanonizované texty Raši písmem (sefardská polokurziva, též rabínské písmo), texty v jidiš se tiskly jidiš písmem.⁵ Různé druhy písma se objevují spolu se specifickou sazbou jako prostředek vizualizace vícevrstevnatých textů.

¹ K hebrejskému písmu přehledně *JE*, heslo *Typography – Form of Letters*, autoři Jacobs, Joseph, Franco, M.; nejpřehlednější studií o hebrejském písmu je Yardeni 2002; dále též Steinschneider – Casel 1851, s. 23–24; Klocke – Tamari (eds.) 2001, s. 17–26; Tamari 2015 s odkazy na další literaturu.

² Přehledně k písmu a specifiku pražských tisků Sixtová 2012, s. 81–87 s odkazy na další literaturu.

³ K jazykům přehledně kap. 10.

⁴ V psaných a tištěných dokumentech se vedle těchto jazyků vyskytuje také aramejšтина.

⁵ K vývoji písma přehledně Yardeni 2002; Sirat 2002; Sirat 2006; Beit-Arié 1993.

Neumannovská tiskárna používala od prvního tisku (kalendář 1754, soupis č. 1) **kvadrátní písmo** minimálně tří velikostí, vlastnila šest písmových kas a dvanáct centnéřů písma.⁶ V době založení firmy František Josef Neumann pozval písmořezáče (*Schriftschneider*) a písmolijce (*Giesser*) z Frankfurtu nad Odrou.⁷ Písmo z padesátých let neumannovská tiskárna používala až do začátku 80. let, kdy syn zakladatele Josef Karel obnovil hebrejský knihtisk a investoval do zařízení dílny včetně doplnění písma.⁸ Je zřejmé, že náklady na pořízení liter a jejich obnovu představovaly vedle papíru nejvýznamnější finanční položku v rozpočtu tiskárny. Z dostupných archivních materiálů není jasné, zda měl tiskař zařízení na to, aby si sám odléval písmo z matic a doplňoval či obnovoval sazbu. V roce 1782 Josef Karel poptával hebrejské písmo (nebo jeho matrice?) u firmy Georg Wolrab und Hertzogenrath z Norimberku, jak dokládá dochovaný vzorník hebrejských typů této firmy.⁹ Šlo ovšem o standardní textové písmo, ne o vyznačovací litery, které byly vytvořeny pravděpodobně na zakázku a už v prvních letech činnosti neumannovské tiskárny, snad i výše zmíněným řezáčem z Frankfurtu nad Odrou.

Texty v jidiš a jüdischdeutsch se v zásadě tiskly **jidiš písmem** (*wajbršrift, wajbrtajtš, cenerene, cur, mašket*).¹⁰ Jazyk jidiš byl v německy mluvících zemích postupně během 18. století a zejména na jeho konci nahrazován jüdischdeutsch, případně němčinou. Pro tisk těchto jazyků se používá jidiš písmo, které se vyvinulo v počátcích hebrejské typografie z aškenázské polokurzivy. Moravská tiskárna používá kvadrátní, jidiš a Raši písmo v souladu s uvedenými obecně platnými zásadami. Německý překlad siduru *Gebete der Juden* (1796, soupis č. 63), biografie Josefa II. (1799, soupis č. 88) a příručka dopisů *Der folštendige landadfokat* (1799, soupis č. 86) jsou tak logicky

⁶ MZA, fond B1, inv. č. 472, sign. B6, kart. 52, f. 133, srpen 1754. Zde i informace o písmu a písmořezáči.

⁷ Není zřejmé, zda šlo dva řemeslníky nebo jednu osobu („vornehme und künstliche jüdische schriftschneider und zugleichigen giesser von Franckfurt an der Oder“).

⁸ MZA, B1, inv. č. 472, č. 58, kart. 53, f. 566, kde je v přehledu různých výdajů (většinou za řemeslnické práce) uvedeno i 1130 krejcarů (tj cca 10 zlatých) jako částka za nutnou obnovu písma.

⁹ MZA, B1, inv. č. 472, č. 58, kart 53, f. 568. Georg Wolrab byl jedním z členů proslulé rodiny zlatníků v Norimberku, Johan Jacob Herzogenrath byl knihkupec (Buchführer). Grieb 2007 (ed.), s. 1702; Diefenbacher – Fischer-Pache (eds.) 2003, s. 697 (Wolrab).

¹⁰ K jidiš písmu Zafren 1986; Frakes 2017, s. 96–97.

tištěny jidiš písmem, totéž platí i pro *Cajtgeſichte* v jüdischdeutsch (1801, soupis č. 100).

Objevují se výjimky, jde však o jednotliviny. Netypicky je tak například vytištěna část titulního textu v hebrejštině jidiš písmem místo očekávaného kvadrátního či Raši písma (kalendář, první moravský hebrejský tisk z roku 1754, soupis č. 1), podobně i *Goder geder* (1755, soupis č. 2), kde jsou i některé biblické citáty tištěny jidiš písmem, obdobně *Tehina* v jidiš (1767, soupis č. 24), kde jsou i hebrejské incipity modliteb tištěny jidiš písmem. Hebrejské výrazy v jidiš překladu midraše *Gedulat Moše* (1800, soupis č. 92) jsou tištěny také jidiš písmem, jsou však v závorce, aby byly graficky odlišeny od souvislého jidiš textu; pro vizuální odlišení incipitů v jidiš se zde používá také kvadrátní písmo, podobně jako v *Akdamoto* (1784, soupis č. 33). V tisku překladu Žalmů do němčiny (*Tehilim* 1797, soupis č. 75) je překlad zaujímavější ústřední část sazby stránky tištěn jidiš písmem, zatímco vlastní text hebrejských žalmů tištěný in margine je vysázen Raši písmem. Naopak jazyk jidiš je někdy tištěn kvadrátním písmem, a to zejména v raných brněnských tiscích do konce 50. let: zatímco jidiš text instrukcí *Slihot* z let 1784 (soupis č. 37) a 1800 (soupis č. 93) je tištěn výhradně jidiš písmem, ve vydání z roku 1757 (soupis č. 10) je místy pro tisk instrukcí v jidiš použito kvadrátní písmo.

Raši písmo, nazývané také rabínské písmo, se vyvinulo ze sefardské polokurzivy.¹¹ Používá se stejně jako kvadrátní písmo pro tisk hebrejštiny a aramejštiny. Raši písmem jsou tištěny nekanonizované texty, tj. komentáře, rabínské texty, delší paratexty (předmluvy, úvody aj.) Raši písmem se v moravské tiskárně tradičně tiskla veškerá halachická literatura i další souvislé hebrejské texty včetně moderních (*Sefer ha-nefeš*, 1798, soupis č. 78, *Fedon*, 1798, soupis č. 79). Raši písmo se používá často i tehdy, kdy je třeba graficky odlišit vícevrstevnatý text: základní text (Bible, Talmud, hagada aj.) tištěný kvadrátním písmem (obvykle) ve středu stránky je obtékán komentáři či výklady tištěnými Raši písmem menšího stupně.

¹¹ K Raši písmu Frakes 2019, s. 193–194.

14.3 Písmo jako prostředek vizualizace textu

Užití tří různých typů písem je spolu s různými velikostmi písma stejného typu prostředkem k vizualizaci tištěného textu a slouží i k odlišení různých typů textů. Tyto vizualizační prostředky se v hebrejské typografii vyvinuly postupně. Moravské hebrejské tisky je využívají rovněž a nevykazují významné odchylky od standardního užití kromě výjimek uvedených výše a níže.

Zejména v liturgických tiscích se využívají tři typy písma různých velikostí současně: vlastní text modliteb je tištěn kvadrátním písmem, incipity či iniciály vyznačovacemi plnými kvadrátními literami, text pro hlasité nebo tiché čtení tištěn většími či menšími kvadrátními literami, doplňkové informace Raši písmem, překlad textu do jidiš či jüdischdeutsch a instrukce jidiš písmem.¹² Různé typy písma pro odlišení dvou jazyků (ovšem mírně proti pravidlu o spojení kanonizovaného textu a hebrejského kvadrátního písma) využívá sazba překladu žalmů do němčiny: německý překlad je tištěný jidiš písmem, původní hebrejský text žalmů Raši písmem (*Tehilim* 1797, soupis č. 75) a kvadrátní písmo se používá pouze jako vyznačovací pro záhlaví a nadpisy.

Tiskárna zřejmě používala Raši písmo jednoho řezu/typu a jedné velikosti, jež bylo ve výbavě tiskárny stejně jako kvadrátní a jidiš písmo už od prvních tisků (1755). Jidiš písmo se objevuje minimálně ve dvou řezech: v nejstarších tiscích se užívalo písmo silnější a robustnější, a to více než 40 let. Teprve v *Ķinot* 1799 (soupis č. 89) jsou sázeny dalším jidiš písmem zřetelně tenčího řezu.

14.3.1 Vyznačování kvadrátní písmo ozdobné

Moravská tiskárna používala plné vyznačovací kvadrátní písmo několika řezů a typů (ozdobné, plné čtyř různých velikostí a dvou řezů u jedné velikosti, a plné tučné). Tobias Jakobovits, knihovník knihovny Židovské obce v Praze, bibliograf a znalec hebrejské typografie, označoval toto písmo jako líbivé, nadměrně velké.¹³ Toto plné

¹² Takto například *Slihot* (1757, soupis č. 10, 1784, soupis č. 37, 1800, soupis č. 93), *Ķinot* (1760, soupis č. 15, 1799, soupis č. 89), hagada (1758, soupis č. 13, 1790, soupis č. 50, 1795, soupis č. 58), machzor (1756, soupis č. 7 a 8), *Likutej Švi* (1762, soupis č. 18).

¹³ T. Jakobovits se ve scénáři válečné výstavy hebrejských tisků o brněnské tiskárně vyjadřuje takto: „V Brně byla zřízena hebrejská knihtiskárna teprve roku 1753, nedosáhli zde však zvláštní technické dokonalosti. Velmi často zde jako výzdoby užívali líbivých, nadměrně velkých písmen.“ Citováno dle Volavková 1966, s. 145.

vyznačovací kvadrátní písmo je jedním ze základních poznávacích znaků moravských hebrejských tisků, budu se mu proto věnovat podrobněji.

Vyznačovací kvadrátní ozdobné písmo velikosti 34 mm¹⁴ (litera *mem*, nejmenší *jod* 29 mm, nejvyšší *lamed* 42 mm) je typické plnými literami s tenčím dříkem, v jehož středu je umístěná zrcadlově symetrická drobná plná ozdoba („mašlička“). Litery bez dříku (*jod*) a některé další z této sady – pokud to konstrukce litery umožňuje – jsou dále zdobeny drobnými zavilinami, jako například levý dřík spodní nožky litery *mem* nebo horní část dříku *lamed*. Obdobně zdobené písmo s drobnou ozdobou přerušující horní část dříku litery vychází z tradice aškenázského kvadrátního písma používaného už ve středověkých rukopisech aškenázské provenience¹⁵ i v raných tiscích, které většinou vycházely z rukopisné tradice,¹⁶ a také v nápisech na rituálních předmětech židovského svátečního i každodenního života (textil, kov, sklo, porcelán) i na sakrálních stavbách (synagogy, náhrobky).¹⁷

Toto ozdobné písmo bylo poprvé použito ve slichot 1757 a zdá se, že bylo vytvořeno speciálně pro brněnskou tiskárnu. Obdobný typ tiskového písma používala tiskárna ve Frankfurtu nad Odrou kolem roku 1715¹⁸ nebo tiskárna ve Wilhermsdorfu ve stejném období.¹⁹ Zvláště tisky z Wilhermsdorfu a Fürthu byly na Moravě známé, dovážely se sem a zcela jistě mohly být předobrazem tohoto písma.²⁰ Nápodobu tohoto písma si nechala zhotovit pražská hebrejská tiskárna pro tisk slichot 1779²¹ a užila je i ve slichot

¹⁴ Měřeno podle *mem*, případně podobně konstruované litery, např. *bet*.

¹⁵ Srovnej ilustrace ve středověkém *machzoru* (13.–14. století) z Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Cod. Or. F. 42, reprodukce v Singer Gold (ed.) 1988, s. 65, nebo iluminovaný rukopis hebrejské Bible, Praha 1489, reprodukce v Sixtová 2012a, s. 78.

¹⁶ *Ĥamiša ĥumšej tora*, Praha 1530, popis viz Sixtová (ed.) 2012, s. 31.

¹⁷ Podrobnější výklad přesahuje téma této práce, ale detailní průzkum zaměřený na srovnání např. moravských textilií (katalogy textilních sbírek Židovského muzea v Praze *Textiles from Bohemian and Moravian Synagogues, Necht' mu Bůh dá vyrůst*) nebo epigrafiky moravských synagog (*Boskovická synagoga*) by byl na místě.

¹⁸ Viz titulní list *Masechet 'Eruvin*, Berlin und Frankfurt/Oder, Michael Gottschalk 1716, reprodukce v Heller 2019, s. 93, obr. 6.2., později např. Šlomo Luria, *Še'elot u-tšuvot Raša* "L, Fürth, Chajim Cvi Hirš 1768, reprodukce v Hill 2013, s. 237, obr. 10; *Mišna de rabi Akiva* Akiby Egera, Frankfurt/Oder, Icik ben David Cerndorf 1781.

¹⁹ *Sefer ha-magid*, Wilhermsdorf, Cvi Hirš ben Chajim z Fürthu 1717, reprodukce v Rosenfeld 1995, s. 86, č. 74.

²⁰ K obchodním stykům tiskaře z Fürthu a Wilhermsdorfu s moravskými Židy v letech cca 1710–1740 viz Rosenfeld 1995, s. IX–X a s. 10–17.

²¹ Pražský tisk slichot 1779 (*Slichot*, Praha, Šmuel Falkeles, 1779, BHB 000320905) napodobuje nejen typické moravské litery, ale i sazbu titulního listu slichot včetně neobvyklého zvýraznění jména panovnice Marie Terezie velkými plnými literami. To se v hebrejských tiscích z Čech a Moravy

1804.²² Velmi podobné písmo použila i vídeňská tiskárna Josefa Kurzböcka pro tisk machzoru z roku 1791,²³ a obdobnou variantu je tištěna i devoční tabulka neznámé provenience.²⁴ Je zřejmé, že toto písmo bylo v své době vzorem i pro další tiskárny, zda všechny obdobné varianty pocházejí od stejného písmaře nebo dílny, už ovšem nevíme.

Tento typ kvadrátního vyznačovacího písma se používal po celou dobu činnosti tiskárny. František Josef Neumann a vdova Anna Františka je používali v tiscích modlitebních knih, jejich nástupci od 80. let pak zejména v modlitebních knihách a halachické literatuře. Ozdobné vyznačovací písmo spolu s drobnými ozdůbkami (linky rámuující titulní list, viněty) v moravské tiskárně přebírá roli knižního dekoru. Na titulních listech, v některých případech tištěných částečně i červenou barvou, zastupovalo ozdobné vyznačovací kvadrátní písmo nezřídka jediný dekorativní prvek.

14.3.2 Další druhy vyznačovacího kvadrátního písma

Z detailní typografické analýzy moravských tisků vyplývá, že plné vyznačovací litery několika velikostí byly zhotoveny pro tisk machzoru 1756 (soupis č. 7 a 8). Také tento typ písma se stal jedním z typických rysů moravských tisků, obdobný styl a řez písma tiskárna používala až do konce své činnosti. V machzoru 1756 se poprvé objevují vyznačovací litery tří různých velikostí: 12 mm, 14 mm a 16 mm, a to především pro incipity, částí požeňání atp.²⁵ Impresum machzoru sice udává rok vydání 516 podle

objevuje poprvé v Brně 1761. Na brněnskou edici se v titulním textu odvolává i pražský tisk (*nidpas po Prag kmo še-nidpas be-Bruna*, „vytištěno zde v Praze tak, jak bylo vytištěno v Brně“, s výraznějším místem původního vydání). Je tedy evidentní, že byla typograficky výjimečná a že zaujala. Písmo použité v pražském tisku je však méně propracované a typograficky na nižší úrovni než písmo moravské tiskárny. Domnívám se, že (přiznaná) nápodoba této brněnské edice slichot poukazuje na její modernost a příznivý ohlas. Jakkoli je tento doklad nápodoby nesrovnatelný například s imitací proslulého amsterdamského písma (*be-`otjot Amsterdam*, „amsterdamskými literami“), dokládá určitou vyšší úroveň, snad až mírný luxus brněnského vydání alespoň v domácím kontextu. Ostatně dodnes se napodobují a padělají pouze módní značky a luxusní výrobky, nikoli druhořadá konfekce.

²² *Slichot*, Praha, Meir Falkeles 1804, BHB neuvádí.

²³ *Maḥzor ḥeleḳ rišon*, Wien, Josef Kurzböck 1791, BHB 000172518. Toto písmo je na první pohled téměř identické s neummannovským písmem, ale podrobný typografický rozbor ukazuje drobné odlišnosti ve velikosti písma (písmo vídeňského tisku je o několik mm vyšší) i v konstrukci jednotlivých liter (patka litery *alef*, ozdobná zavlina spodní části *jod* nebo horní patka *nun*).

²⁴ Tištěná tabulka *mizrah* nejspíš z poslední čtvrtiny 18. století z genízy v Luži, Židovské muzeum v Praze, https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/221566. Jakkoli se kvadrátní vyznačovací písmo velmi podobá písmu z brněnské tiskárny, nejde o písmo totožné a tento devoční tisk není možné připsat brněnské dílně.

²⁵ Větší litery kvadrátního písma se používaly jako vyznačovací i v přechozích tiscích, mohl se však jimi tisknout i souvislý text.

malého počtu (tj. září 1755–září 1756), ale tisk byl zřejmě připravený už dříve, v roce 1754 jako jeden z prvních.²⁶ Tiskař Neumann měl tedy nejspíš všechny litery, včetně vyznačovacích, už od začátku své tiskařské činnosti, nebo se je postupně snažil doplňovat.

Další velikost písma stejného či nebo obdobného řezu se objevuje v tisku hagady 1758 (soupleš č. 13). Kromě repertoáru vyznačovacího písma machzoru 1756 je v této hagadě nově použito i plné kvadrátní vyznačovací písmo velikosti 19 mm, ovšem pouze pro název (*seder šel pesaḥ*). Toto vyznačovací písmo se v pozdějších tiscích nevyskytuje.²⁷

Určitou odlišnost (tučnější a robustnější řez) má písmo velikosti 12 mm použité poprvé v roce 1759 pro impresum *Korban Aharon* (soupleš č. 14), *Ḳinot* 1760 (soupleš č. 15) a *Sliḥot* 1761 (soupleš č. 17). Toto tučnější písmo se vyskytuje pouze mezi lety 1759–1761 a výhradně pro impresum stejného znění (*nidpas be-Bruna*); je tedy možné, že toto tučnější písmo, vytvořené xylograficky, obsahovalo pouze litery nutné k sestavení impresu, nebo bylo impresum přímo vyřezáno jako štoček.

Začátkem 80. let se objevuje další plné vyznačovací písmo velikosti 15 mm. I toto nově vytvořené písmo bylo navrženo podle stejného vzoru a s největší pravděpodobností stejným řezáčem. Obměna písma souvisí s oživení provozu tiskárny za Josefa Karla Neumanna, který ji převzal v roce 1779/1780 a hebrejský knihtisk obnovil po několikaleté pauze. Řez většího písma se liší od písma podobných velikostí (14 a 16 mm) z 50. let pouze v drobných detailech (středová linka litery *šin*, spodní patka *'ajin*, levá nožka *'ajin*, zobáček *pe*), které na první pohled nejsou vůbec patrné. Je evidentní, že tento řez písma byl ve své době poznávacím znamením tiskárny a tiskař chtěl nejspíš udržet podobný design a sladit novou písmovou sadu s původní. Toto nové písmo evidují samostatně, ačkoli se od písma z 50. let liší jen v detailech a mírně větší velikostí (15 mm) a tyto rozdíly jsou na první pohled sotva postřehnutelné.

Pokud jde o technologii výroby, vyznačovací písmo bylo – na rozdíl od textového písma – xylografované (řezané ze dřeva). Vykazuje totiž drobné odchylky (například

²⁶ Machzor byl jedním z tisků, které vyvolaly cenzurní spor v roce 1755. Podrobněji viz kap. 3.

²⁷ Je možné, že tiskař nechal zhotovit větší xylografované litery pouze pro sestavení názvu? Vzhledem k tomu, jak často se hagada tiskla (v moravské tiskárně vyšla během padesáti let pětkrát), to není vyloučené.

dva mírně odlišné typy *jod*, více a méně prohnuté *šade*) a jiné drobnější varianty řezu jednotlivých liter téže sady, které by nevznikly u písma odlévaného z jedinečné matrice. Také otisk písma, kdy jsou patrné drobné světlejší plošky, drobné rýhy nebo praskliny, nasvědčuje tomu, že šlo o písmo řezané ze dřeva. Některé vyznačovací litery vykazují zvláštnosti a objevují se pouze jednou, jako pouze jednou použité, v horní části zvláště rozevřené *tet* v *Likutej Švi* (1762, soupis č. 18), nebo musely být po deformaci vyřazeny a nahrazeny novými, jako *lamed* s uříznutým horním dříkem v *Hanoch la-na'ar* (1767, soupis č. 25), který sazeč seřízl, aby mohl v horní části titulního listu umístit vlys sestavený z ozdůbek.

Specifikou hebrejského písma jsou zejména *litterae prolongatae* (delší variantní tvary určitých písmen, které pomáhají udržet zarovnané okraje sazby), dále ligatura *el*, spojení písmem *alef* a *lamed* pro označení Boha (*el* či *elohim*, používaná i v teoforních jménech, např. *Jisra'el*) a konečně tetragram, čtyři písmena Božího jména JHWH, v moravských tiscích zkrácené do dvou písmen *jod*. Specifické znaky hebrejské typografie se nepoužívají v moravských tiscích nijak výjimečně. Upozorním pouze na drobné zvláštnosti: v některých tiscích z počátečního období (např. *Likutej Švi* 1755, soupis č. 3) se místo ligatury *el* používá obrácené písmeno *pe*, které vizuálně ligaturu připomíná.²⁸ Výjimkou je také zápis Božího jména pomocí litery *dalet* místo obvyklého *he*²⁹ v chronogramu *Šoreš davar* (1801, soupis č. 102).

14.4 Shrnutí

Typografický rozbor písma moravských hebrejských tisků ukázal, že tiskárna používala druhy písma (kvadrátní, Raši a jidiš písmo), jež byly ve své obvyklé, a jejich užití nevybočovalo z dobového úzu (kvadrátní a Raši písmo pro tisk hebrejských textů, jidiš písmo pro texty v jidiš, jüdischdeutsch ev. němčině). Specifickým písmem pro neumannovskou a Rossmannovu tiskárnu bylo plné vyznačovací kvadrátní písmo několika typů; především ozdobné plné vyznačovací litery se staly charakteristickým znakem této tiskárny a byly také napodobovány. Ve sledovaném období druhé poloviny 18. století pocházelo tiskové písmo většinou z komerčních písmolijen a bylo

²⁸ Zda jde o běžnou sazečskou praxi nebo jen libůstku konkrétního sazeče, se mi nepodařilo zjistit.

²⁹ Vychází z italské praxe a objevuje se v italských soncinovských tiscích, k tomu Sixtová 2012a, s. 77 s odkazy na další literaturu.

unifikované.³⁰ Jednoznačná atribuce tisků bez tiskařských a nakladatelských údajů či s falešným impresem tak nemůže vyplývat pouze z analýzy tiskového písma, ale komplexního typologicko-typografického rozboru zahrnujícího kromě písma i dekor, sazečské postupy jako kompozice titulního listu, interpunkce nebo prostředky vizualizace sazby.

³⁰ To platí i pro knižní dekor, viz kap. 13.

Soupis pramenů a použité literatury

Archivní fondy:

Moravský zemský archiv v Brně, fond B 1 Gubernium (1048) 1613–1785 (1790):

Inv. č. 472, sign. B6, č. 58, kart. 52, Knihtiskárny – Činnost tiskárny židovských knih Františka Josefa Neumanna v Brně, cenzura židovských knih, spory s jezuitskými cenzory, pašování cizích knih, kolkování židovských tisků, snaha Neumanova o udělení práva tisku i německých knih 1751–1762.

Inv. č. 472, sign. B6, č. 48, kart. 53, Knihtiskárny – přestěhování tiskárny Františka Josefa Neumanna do Mikulova, návrat do Brna, žádosti o povolení tisku i českých, německých a židovských knih 1763–1783.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Cerroniho sbírka, značka G 12, I. řada, kniha 48, f. 13–17.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Cerroniho sbírka, značka G 12, I. řada, kniha 271 (Miscellen. Böhmen und Mähren betreffend), f. 167–174.

Archiv Národní knihovny ČR:

ANK, fond Cenzor a revizor židovských knih a rukopisů – Praha, XVIII F10 (signatura XVIII uložena v oddělení starých tisků a rukopisů), Karel Fischer, *Epistolae aliaque Hebraica collecta et notata a me Carolo Fischer, ...* f. 122r–123v: latinský dopis hebrejského cenzora F. Haselbauera pateru Janovi o brněnském hebrejském knihtiskaři Neumannovi o opatřeních proti němu z 22. 8. 1755.

Národní archiv v Praze:

NA, fond SJ, 57 L 4, f. 21–22

Bibliografické soupisy:

Ben Jacob: Ben Jacob, I. A., Ben Jacob, Jacob (ed.), *Ošar ha-sfarim, sefer 'aruch li-tchunat sifrej Jišra'el ... = Ozar ha-sepharim. Thesaurus librorum hebraicorum tam ipressorum quam manuscriptorum. ...* Vilna: Romm, 1880.

Friedberg: Friedberg, Chajim Dov Beriš, *Bet eked sepharim: lexique bibliographique de tous les ouvrages de la littérature hébraïque et judéo-allemande, ... = Bibliographisches Lexikon der gesamten hebräischen und jüdisch-deutschen Literatur, ... = Bibliographical lexicon of the whole Hebrew and Jewish-German literature ... printed in the years 1475–1900*, Antwerpen: s. n., 1928–1931.

Steinschneider: *Catalogus librorum hebraeorum digessit et notis instruxit M. Steinschneider (= Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana jussu curatorum digessit et notis instruxit M. Steinschneider. Berolini: Typis Ad. Friedlaender, 1852–1860)*. Hildesheim: Olms 1964 (reprint).

Vinograd: Vinograd, Ješa'jahu, *Thesaurus of the Hebrew Book. Listing of Books printed in Hebrew Letters since the Beginning of Hebrew Printing circa 1469 through 1863* (heb.), Jerusalem: Institute for Computerized Bibliography, 1993–1995, vol 2, s. 109–111 (Brno), s. 480 (Mikulov).

Zeitlin: Zeitlin, William, *Bibliotheca Hebraica post-Mendelssohniana*, Hildesheim – Zürich – New York: Olms, 1983³ (reprint).

Bibliografické soupisy moravských hebraik:

Donath 1930: Donath, Oskar, „Der Brünner hebräische Buchdruck. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der mährischen Juden im XVIII. Jahrhundert“, *Bnai B'rith. Monatsblätter der Grossloge für den Čechoslovakischen Staat XLOBB*, 9 (November 1930), Nummer 9, s. 384–388.

Flodrová – Nosek 1975: Flodrová, Milena – Nosek, Bedřich, „Auswahlkatalog hebräischer Drucke Brünner Provenienz“, *Judaica Bohemiae* 11 (1975), č. 2, s. 83–104 (v soupisu: Nosek).

Freimann 1917: Freimann, Aharon, „Die hebräische Druckereien in Mähren“, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* 20 (1917), s. 33–44 (v soupisu: Freimann).

Soxberger 2015: Soxberger, Thomas, „Eighteenth Century Yiddish Prints from Brünn/Brno as documents of Language Shift in Moravia“, *Judaica Olomucensia* (2015), č. 1 (*Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*), s. 62–89 (v soupisu: Soxberger).

Bibliografické databáze:

Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (BCBT), [online]

<https://bcbt.lib.cas.cz> a <https://knihoveda.lib.cas.cz/Search/Results>

Bibliography of the Hebrew Book 1470–1960 (BHB), [online]

<https://web.nli.org.il/sites/NLI/English/infochannels/Catalogs/bibliographic-databases/Pages/the-hebrew-book.aspx>

Knihopis českých a slovenských tisků (KPS), [online]

<https://knihoveda.lib.cas.cz/Search/Results>

Elektronické zdroje:

Allgemeine Deutsche Biographie, [online] <https://www.deutsche-biographie.de/home>

Allgemeines Gelehrten-Lexicon, [online]

https://de.wikipedia.org/wiki/Allgemeines_Gelehrten-Lexicon

Biografisch Portaal van Nederland, [online] <http://www.biografischportaal.nl/>

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, [online]

https://de.wikisource.org/wiki/Biographisches_Lexikon_des_Kaiserthums_Oesterreich

Databáze Řeholníci, [online] <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/>

Encyklopedie knihy: Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku, [online] <https://www.encyklopedieknihy.cz/>. Vychází z: Voit, Petr, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha: Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2006.

Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online, Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online] <https://brill.com/view/db/ejbo>

Encyklopedie města Brna, [online] <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/>

Enzyklopädie der Neuzeit Online, [online]

<https://referenceworks.brillonline.com/browse/enzyklopaedie-der-neuzeit>

Haskala.net. Das online-Lexikon zur jüdischen Aufklärung. Hg. von Christoph Schulte, [online] <https://www.uni-potsdam.de/en/haskala/index>

JE: Adler, Cyrus [et al.] – Singer, Isidore, (eds.), The Jewish Encyclopedia: a descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day, New York: Funk and Wagnalls, 1901–1906, [online] <http://www.jewishencyclopedia.com/>

Knihovněda.cz: Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800, [online] <https://www.knihoveda.cz/>

Library of the Haskala, [online] <https://www.haskala-library.net>

Neue Deutsche Biographie, [online] <https://www.deutsche-biographie.de/home>

Österreichisches Biographisches Lexikon, [online] <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>

Univerzita Palackého v Olomouci, [online] <https://www.upol.cz/univerzita/zakladni-informace/historie-univerzity/>

Wörterbücher zur Sprach und Kommunikation – WSK, [online], <https://www.degruyter.com/database/wsk/html>

Wikipedie, otevřená encyklopedie, [online], www.wikipedia.org

YIVO Encyclopaedia: The YIVO Encyclopaedia of Jews in Eastern Europe, YIVO Institute for Jewish Research, 2010, [online], <https://yivoencyclopedia.org/>

Židovské muzeum v Praze, katalog sbírek [online] <https://collections.jewishmuseum.cz/>

Sekundární literatura:

Abdruck 1927: *Abdruck von denjenigen Röslein und Zierrathen, welche sich in der K. K. Hofschriftgiesserey bey Johann Thomas Trattnern dermalen befinden, Nebst einer Probe, wie solche sowohl zu Anfangsbuchstaben, als Leisten und Finalien zusammen gesetzt werden können,* Win, im Jahr 1790. [Faksimile v edici Bibliotheca Typographica], Wien: Jahoda & Siegel, 1927.

Adams – Barker 1993: Adams, Thomas R. – Barker, Nicolas, „A New Model for the Study of the Book“, in: Barker, Nicolas (ed.), *A Potencie of Life. Books in Society*, London: The British Library, 1993, s. 5–44.

Adler 1933: Adler, Simon, „Das Judenpatent von 1797“, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* 5 (1933), s. 199–229.

Amram 1909: Amram, David Werner, *Makers of the Hebrew Books in Italy*, Philadelphia: J. H. Greenstone, 1909.

Andreatta 2011: Andreatta, Michela, „The Printing of Devotion in Seventeenth-Century Italy: Prayer Books Printed for the Shomrim la-Boker Confraternities“, in: Hacker, Joseph R. – Shear, Adam, (eds.), *The Hebrew Book in Early Modern Italy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011 s. 156–170.

Andreatta 2020: Andreatta, Michela, „The Confraternities in the Sociocultural Fabric of the Communities“, in: Contessa, Andreina – Della Seta, Simonetta – Ferrara degli Uberti, Carlotta – Reichel, Sharon, *Beyond the Ghetto Inside & Out*, Cinisello Balsamo, Milano: Silvana Editoriale 2020, s. 96–103.

Aptroot 1993: Aptroot, Marion, „‘In galkhes they do not say so, but the taytsh is as it stands here.’ Notes on the Amsterdam Yiddish Bible Translations by Blitz and Wizenhausen“, *Studia Rosenthaliana* 27 (1993), No. 1/2, s. 136–158.

Aptroot 2009: Aptroot, Marion, „Yiddish and the German Standard in the Letter Writing Manuals of Yousef ben Yankev Maarsen“, in: Frakes, Jerold C. – Dauber, Jeremy (eds.), *Between Two Worlds: Yiddish-German Encounters. Studia Rosenthaliana* 41 (2009), s. 13–27.

Aptroot – Gruschka 2010: Aptroot, Marion – Gruschka, Roland, Jiddisch. *Geschichte und Kultur einer Weltsprache*, München: C. H. Beck Verlag, 2010.

Baďurová 2003: Baďurová, Anežka, *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800. I. Produkce tiskáren na dnešním území České republiky v 16. a 17. století. Úvod* Anežka Baďurová, Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2003. CD-ROM.

- Balík 2015: Balík, Štěpán, *Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách*, Praha: NLN, 2015.
- Baumgarten 2009: Baumgarten, Jean, „The Printing of Yiddish Books in Frankfurt-on-Main (17th and 18th Centuries)“, *Bulletin du Centre de recherche français a Jérusalem* 20 (2009) [online].
- Baumgarten 2010: Baumgarten, Jean, *Le peuple de livres: les ouvrages populaires dans la société ashkénaze (XVIe-XVIIIe siècle)*, Paris: Albin Michel, 2010.
- Bechtoldt 2005: Bechtoldt, Hans-Joachim, *Jüdische deutsche Bibelübersetzungen vom ausgehenden 18. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer. 2005.
- Beit-Arié 1981: Beit-Arié, Mal'achi, *Hebrew bodicology: tentative typology of technical practices employed in Hebrew dated medieval manuscripts*, Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1981.
- Beit-Arié 1993: Beit-Arié, Mal'achi, *The makings of the Medieval Hebrew books: studies in paleography and codicology*, Jerusalem: Magnes Press – Hebrew University, 1993.
- Benajahu 1953–54: Benajahu, Me'ir, „Al 'Ha-Ḳorot ha-nosafot' le-'Ḳorot ha-'itim' šel r' Avraham Ṭrebiš“, *Kirjat sefer* 29 (1953–1954), č. 1–4, s. 174–175.
- Bendowska 2013: Bendowska, Magdalena, „Shabbetai Bass, Author, Bibliographer and Editor“, *Kwartalnik Historii Żydów* (2013), č. 3, s. 473–493.
- Bendowska – Doktor 2011: Bendowska, Magdalena – Doktor, Jan, *A World Hidden in Books*, Warsaw: Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, 2011.
- Bendowska – Doktor 2016: Bendowska, Magdalena – Doktor, Jan, *The Amsterdam of Polish Jews. Old Hebrew printed Works from the Collection of the Jewish Historical Institute Warsaw*, Warsaw: Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, 2016.
- Beránek 1978: Beránek, Karel, „Tiskařská privilegia České dvorské kanceláře v Státním ústředním archivu v Praze“, *Strahovská knihovna, sborník Památníku národního písemnictví* 12–13, (1977–1978), s. 69–104.

Beránková 2020: Beránková, Hana, *Barokní frontispisy v tiskařské bohemikální produkci. Díl I: Výkladová část, díl II: Soupisová část*, Dolní Břežany: Scriptorium, 2020.

Berger 2004: Berger, Shlomo, „An Invitation to Buy and Read: Paratexts of Yiddish Books in Amsterdam, 1650–1800“, *Book History* 7 (2004), s. 31–61.

Berger 2009a: Berger, Shlomo Z., „Books for the Masses. The Amsterdam Yiddish Book Industry 1650–1800“, *European Judaism* 42 (2009), s. 24–33.

Berger 2009b: Berger, Shlomo Z., „Jüdisch-Deutsch as a Written Dialect of Yiddish in the Netherlands“, in: Frakes, Jerold C. – Dauber, Jeremy, (eds.), *Between Two Worlds: Yiddish-German Encounters. Studia Rosentahaliana* 41 (2009), s. 13–27.

Berger 2013: Berger, Shlomo, *Producing Redemption in Amsterdam: Early Modern Yiddish Books in Paratextual Perspective*, Leiden: Brill, 2013.

Berlin 1995: Berlin, Charles (ed.), *Catalog of the Hebrew Collection of the Harvard College Library*, München – New Providence – London – Paris: K. G. Saur, 1995, Vol. 10, s. 24–25.

Bernardt 1848: Bernardt, Johann, *Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien*, Olmütz: Eduard Hölzel, 1848, s. 461–463.

Bettelheim 1934: [Bettelheim, Samuel], „Die Pressburger Napoleon-Legende“, *Judaica. Zeitschrift für Geschichte, Literatur, Kunst und Bibliographie* 1 (1934), Heft 3–4, s. 23–25.

Bettelheim 1935: [Bettelheim, Samuel], „Zu Juda Malemed [sic]“, *Judaica. Zeitschrift für Geschichte, Literatur, Kunst und Bibliographie* 2 (1935), Heft 7–8, s. 27–28.

Bláha 2017: Bláha, Ondřej, „Národní jazyky v české knižní produkci druhé poloviny 18. století“, *HOP, Historie – Otázky – Problémy* 9 (2017), č. 1, s. 66–75.

Bonfil 1999: Bonfil, Robert, „Reading in the Jewish Communities of Western Europe in the Middle Ages“, in: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger, (eds.), *History of reading in the West*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1999, s. 149–178.

Braunová 1999: Braunová, Andrea, „Počátky hebrejského knihtisku na Moravě“, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: počátky v dějinách knihtisku. Sborník z 8. odborné konference. Olomouc, 20.–21. října 1999*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 1999, s. 57–61.

Bregoli 2011: Bregoli, Francesca, „Hebrew Printing in Eighteenth-Century Livorno: From Government Control to a Free Market“, in: Hacker, Joseph R. – Shear, Adam, (eds.), *The Hebrew Book in Early Modern Italy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2011, s. 171–195.

Bregoli 2014a: Bregoli, Francesca, *Mediterranean Enlightenment: Livornese Jews, Tuscan Culture and Eighteenth-Century Reform*, Stanford: Stanford University Press, 2014.

Bregoli 2014b: Bregoli, Francesca, „Printing, Fundraising and Jewish Patronage in Eighteenth-Century Livorno“, in: Cohen, Richard I. – Dohrmann, Natalie B. – Shear, Adam – Reiner, Elchanan, (eds.), *Jewish Culture in Early Modern Europe. Essays in Honor of David B. Ruderman*, Cincinnati – Pittsburgh: Hebrew Union College Press – University of Pittsburgh Press, 2014, s. 250–259.

Bregoli 2020: Bregoli, Francesca, „Italy without a Ghetto: The Jewish Community of Livorno“, in: Contessa, Andreina – Della Seta, Simonetta – Ferrara degli Uberti, Carlotta – Reichel, Sharon, *Beyond the Ghetto Inside & Out*, Cinisello Balsamo, Milano: Silvana Editoriale 2020, s. 103–111.

Buchberger 2008: Buchberger, Reinhard, *Hraschanky. Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785-1813)*. Hausarbeit zur Prüfung für den höhern Bibliotheksdienst, Wien: s.n. 2008.

Burke 2007: Burke, Peter, *Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi*, Praha: Karolinum, 2007.

Burnett 1994: Burnett, Stephen G., „Hebrew Censorship in Hanau: A Mirror of Jewish-Christian Coexistence in Seventeenth Century Germany“, in: Waddington, Raymond B. – Williamson, Arthur H. (eds.), *The Expulsion of the Jews: 1492 and After*, New York: Garland, 1994, s. 199–222.

Burnett 1998: Burnett, Stephen G., „The Regulation of Hebrew Printing in Germany, 1555–1630: Confessional Politics and the Limits of Jewish Toleration“, in: Reinhart, Max – Robisheaux, Thomas, eds., *Infinite Boundaries: Order, Disorder and Reorder in Early Modern German Culture*, Kirksville: Thomas Jefferson University Press, 1998, s. 329–348.

Burnett 2012: Burnett, Stephen G., *Christian Hebraism in the Reformation Era (1500–1600)*, Leiden – Boston: Brill, 2012.

Burnett 2021: Burnett, Stephen G., „Censorship and Censors“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Busi 1997: Busi, Giulio, *Libri ebraici a Mantova. Volume secondo. Le edizioni del XVII, XVIII, XIX secolo nella biblioteca della Comunità ebraica*, Fiesole: Ed. Cadmo, 1997.

Camarda 2016: Camarda, Chiara, *I libri del Ghetto. Catalogo dei libri ebraici della Comunità Ebraica di Venezia secc. XVI–XX*, Saonara: Il prato casa editrice, [2016].

Cerman 2012: Cerman, Ivo, „Alois von Sonnenfels and the Blood Libel in the Early Enlightenment“, *Judaica Bohemiae* 47 (2012), č. 2, s. 35–56.

Cermanová 2001: Cermanová, Iveta, „‘The Events of Times’ by Abraham Trebitsch of Mikulov (Nikolsburg). The Chronicle and its Relationship to the Development of Modern Historiography“, *Judaica Bohemiae* 37 (2001), s. 91–143.

Cermanová 2004: Cermanová, Iveta, „The Second Part of the Chronicle ‘The Events of Times’ (‘Qorot ha-Ittim’) by Abraham Trebitsch of Mikulov (Nikolsburg). A contribution to the research of 19th century Jewish Historiography“, *Judaica Bohemiae* 40 (2004), s. 22–60.

Cermanová 2005: Cermanová, Iveta, *Druhý díl hebrejské kroniky „Děje časů“ od Abrahama Trebitše z Mikulova. Příspěvek z výzkumu židovské historiografie 19. století*. Disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav Blízkého východu a Afriky, Praha 2005.

Cermanová 2008: Cermanová, Iveta, „Karl Fischer (1757–1844) II. The Work of a Hebrew Censor“, *Judaica Bohemiae* 43 (2007–2008), s. 5–65.

Cermanová 2011: Cermanová, Iveta, „Mezi osvícenci, rabíny a státem: cenzura hebrejských knih v Čechách 1781–1848“ (= „Zwischen Aufklärern, Rabbinern und Staat: Die Zensur hebräischer Bücher in Böhmen 1781–1848“) *Judaica Bohemiae* 46, Supplementum (2011), s. 145–158, resp. s. 325–336.

Cermanová 2012: Cermanová, Iveta, „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780–1850“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 215–237.

Cermanová 2016a: „Abraham Trebitš z Mikulova a jeho rodina“, in: Boušek, Daniel – Křížová, Magdalena – Sládek, Pavel, (eds.), *Dvarim meatim. Studie pro Jiřinu Šedinovou*, Praha: FFUK, 2016, s. 97–119.

Cermanová 2016b: Cermanová, Iveta, „Židovské osvícenství v českých zemích“, in: Cerman, Ivo (ed.), *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*, Praha: NLN, 2016, s. 125–143.

Cermanová 2020: Cermanová, Iveta, „Official Discussions about the Toleration of Jews in Bohemia: On the Circumstances Surrounding the Issuance of the so-called Edict of Toleration in 1781“, *Judaica Bohemiae* 55 (2020), č. 1, s. 5–57.

Cermanová 2021: Cermanová, Iveta, „‘Léčivá revoluce’. 240 let od vydání tzv. tolerančního patentu pro české Židy“, *Roš chodeš* 83 (2021/5782), č. 10, s. 8–10.

Cermanová – Cerman 2013: Cermanová, Iveta – Cerman, Ivo, „Židé v českých zemích raného novověku“, in: Šedivá Koldinská, Marie – Cerman, Ivo, *Základní problémy studia raného novověku*, Praha: NLN – FFUK, 2013, s. 335–369.

Cermanová – Marek 2007: Cermanová, Iveta – Marek, Jindřich, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa: Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*, Praha: Národní knihovna ČR, 2007.

Cohen 2010/2011: Cohen, Hagit, „The Reception of ‘Haskalah’ Literature (Jewish Enlightenment) in Amsterdam in the Beginning of the Nineteenth Century: A

Perspective from Abraham Keyser's Library (1805)", *Studia Rosenthaliana* 42/43 (2010–2011): *Reading Texts on Jews and Judaism in the Low Countries* (2010–2011), s. 83–105.

Cohen 2013: Cohen, Hagit, „Pakn treger“, in: Diner, Dan (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Vol. 4, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2013, s. 476–478.

Čech – Sládek 2009: Čech, Pavel – Sládek, Pavel, „Transliterace a transkripce hebrejštiny: základní problémy a návrhy jejich řešení“, *Listy filologické* 82 (2009), č. 3–4, s. 305–339.

D'Elvert 1854: D'Elvert, Christian, *Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Österreichisch-Schlesiens, 1. Bd. Geschichte des Bücher-und Steindruckes*, Brno: Rohrer's Erben, 1854.

Darnton 1982: Darnton, Robert, „What is the History of Books?“, *Daedalus* 111 (1982), s. 65–83.

Darnton 2007: Darnton, Robert, „What is the History of Books? Revisited“, *Modern Intellectual History* 4 (2007), s. 495–508.

Davidson 1924–1933: Davidson, Israel, *Thesaurus of Medieval Hebrew Poetry: Ošar ha-šira we-ha-piḡuṭ*, Vol. I–IV, New York: Jewish Theological Seminary of America, 1924–1933.

Davis 2011: Davis, Joseph M., *Jom Tov Lipmann Heller (1578–1654): portrét rabína*. Přeložil Pavel Sládek, Praha: Sefer, 2011.

Daxelmüller 1995: Daxelmüller, Christoph, „Der Jude als Leser. Von religiösen Pflichten und irdischen Vergnügungen“, in: Brunold-Bigler, Ursula – Bausinger, Hermann, (eds.), *Hören, Sagen. Lesen, Lernen. Bausteine zu einer Geschichte der kommunikativen Kultur. Festschrift für Rudolf Schenda zum 65. Geburtstag*. Bern – Berlin – Frankfurt/M. – New York – Paris – Wien: Peter Lang, 1995, s. 173–189.

Di Sante 2018: Di Sante, Carmine, *Židovská modlitba: K počátkům křesťanské liturgie*, Praha: Oikoyomenh, 2018.

Diefenbacher – Fischer-Pache (eds) 2003: Diefenbacher, Michael – Fischer-Pache, Wiltrud (eds.), *Das Nürnberger Buchgewerbe: Buch- und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Nürnberg: Selbstverlag des Stadtarchivs Nürnberg, 2003.

Diner (ed.) 2011–2017: Diner, Dan, ed., *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2011–2017.

Dokoupil 1978: Dokoupil, Vladislav, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno: Univerzitní knihovna, 1978.

Donath 1930: Donath, Oskar, „Der Brünner hebräische Buchdruck. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der mährischen Juden im XVIII. Jahrhundert“, *B'nai B'rith. Monatsblätter der Grossloge für den Čechoslovakischen Staat XLOBB* 9 (November 1930), Nummer 9, s. 384–388.

Dreessen 1981: Dreessen, Wulf-Otto, „Midrachepik und Bibelepik. Biblische Stoffe in der volkssprachlichen Literatur der Juden und Christen des Mittelalters im deutschen Sprachgebiet, in: Besch, Werner – Moser, Hugo – Steinecke, Hartmut – Wiese, Benno von, (eds.), *Jiddisch. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Zeitschrift für deutsche Philologie* 100, 181. Sonderheft. Berlin – Bielefeld – München: Erich Schmidt Verlag, 1981, s. 78–97.

Ducreux – Svatoš 2005: Ducreux, Marie-Elisabeth – Svatoš, Martin, (eds.), *Libri prohibiti: La censure dans l'espace habsbourgeois, 1650-1850*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2005.

Dufka 2019: Dufka, Jiří, „Zrod venkovské tiskárny. Znojemská dílna v letech 1703–1742“, *Knihy a dějiny* 26 (2019), č. 1–2, s. 52–106. DOI: <http://dx.doi.org/10.23852/KAD.2019.26.03>

Dyrčik 2015: Dyrčik, Miroslav, „The Lack of Sabbatian Literature: On the Censorship of Jewish Books and the True Nature of Sabbatianism in Moravia and Bohemia“, *Judaica Olomucensia* (2015), č. 1 (*Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*), s. 11–29.

Eisenstein 2005: Eisenstein, Elisabeth L., *The Printing Revolution in Early Modern Europe. New Edition*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Elbogen 1994: Elbogen, Ismar, *Jewish Liturgy: A Comprehensive History*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1994.

Encyclopaedia Judaica (=EJ²): Encyclopaedia Judaica, Second Edition, Skolnik, Fred – Berenbaum, Michael (eds.), Detroit – New York – San Francisco – New Haven – London: Thomson Gale, 2007.

Even-Zohar 1990: Even-Zohar, Itamar, „Polysystem Studies“, *Poetics Today: International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication* 11 (1990), 1, s. 1–251.

Feiner 2001: Feiner, Shmuel, „The Freischule on the Crossroads of the Secularization Crisis in Jewish Society“, in: *Chevrat Chninuch Nearim. Die jüdische Freischule in Berlin (1778–1825) im Umfeld preussischer Bildungspolitik und jüdischer Kultursreform. Eine Quellensammlung*. Herausgegeben von Ingrid Lohman mitherausgegeben von Uta Lohmann unter Mitarbeit von Britta L. Behm, Peter Detrich und Christian Bahnsen. Teil I, II, Münster – New York – Berlin: Waxman, 2001, s. 6–12.

Feiner 2002: Feiner, Shmuel, *Haskalah and History. The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*, Oxford and Portland: Littman Library of Jewish Civilization, 2002.

Feiner 2004: Feiner, Shmuel, *The Jewish Enlightenment*. Translated by Chaya Naor. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Feiner 2010: Feiner, Shmuel, *Moses Mendelssohn: Sage of Modernity*, New Haven: Yale University Press, 2010.

Feiner 2011: Feiner, Shmuel, *The Origins of Jewish Secularization in Eighteenth-Century Europe*. Translated by Chaya Naor. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Feiner 2017: Feiner, Shmuel, *'Et ha-ḥadaša. Jehudim be-'Eropa ba-me'a ha-šmone 'esre 1700–1750 = A New Age. Eighteenth-Century European Jewry 1700–1750*, Jerusalem: The Zalman Shazar Center, 2017.

Feiner – Naimark-Goldberg 2011: Feiner, Shmuel – Naimark-Goldberg, Nathalie, *Cultural Revolution in Berlin: Jews in the Age of Enlightenment*, Oxford: Bodleian Libraries – University of Oxford, 2011.

Fejtová 2023: Fejtová, Olga, „Knihovny v prostředí jednoty bratrské jako badatelské téma“, *Knihy a dějiny* 30 (2023), s. 62–77.

Flesch 1924: Flesch, Heinrich, „Jakob Gleiwitz-Klein“, *Hickl's illustrierter jüdischer Volkskalender* 24 (1924-25), Brünn – Wien: Jüdisches Buch- und Kunst-Verlag, 1924, s. 36–42.

Flesch 1927: Flesch, Heinrich, „Beiträge zur Geschichte der Juden in Mähren. Neu-Raussnitz“, *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft* 18 (1927), s. 23–64.

Flesch 1930a: Flesch, Heinrich, „Aus jüdischen Handschriften in Mähren“, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* II (1930), s. 285–292.

Flesch 1930b: Flesch, Heinrich, „Das Neu-Raussnitzer Steuerbuch“, *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft* 21 (1930), s. 89–108.

Flodrová 1970: Flodrová, Milena, „Brněnští tiskaři v 17. a 18. století“, *Brno v minulosti a dnes* 9 (1970), s. 56–80.

Flodrová 1987: Flodrová, Milena, „Brněnský knihtisk v 17. a 18. století“, in: *Knihtisk v Brně a na Moravě. Sborník z konference Brno – 4. září 1986*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Státní vědecká knihovna, 1987, s. 35–42.

Flodrová – Nosek 1975: Flodrová, Milena – Nosek, Bedřich, „Auswahlkatalog hebräischer Drucke Brünnener Provenienz“, *Judaica Bohemiae* 11 (1975), č. 2, s. 83–104.

Fontaine 2007: Fontaine, Resianne, „Natural Science in Sefer ha-Berit: Pinchas Hurwitz on Animals and Meteorological Phenomena“, in: Fontaine, Resianne – Schatz,

Andrea – Zwiep, Irene (eds.), *Sepharad in Ashkenaz: Medieval Knowledge and Eighteenth-Century enlightened Jewish Discourse*, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2007, s. 157–181.

Fontaine – Schatz – Zwiep (eds.) 2007: Fontaine, Resianne – Schatz, Andrea – Zwiep, Irene (eds.), *Sepharad in Ashkenaz: Medieval Knowledge and Eighteenth-Century enlightened Jewish Discourse*, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2007.

Frakes 2009: Frakes, Jerold C., „Introduction: Peermeable Cultural Borders, Yiddish-German Encounters“, in: Frakes, Jerold C. – Dauber, Jeremy, (eds.), *Between Two Worlds: Yiddish-German Encounters. Studia Rosentahaliana* 41 (2009), s. 1–12.

Frakes 2017: Frakes, Jerold C., *A Guide to Old Literary Yiddish*, Oxford – New York: Oxford University Press, 2017.

Frank – Frimmel 2008: Frank, Peter R. – Frimmel, Johannes, *Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichniss der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

Freimann 1917: Freimann, Aharon, „Die hebräische Druckereien in Mähren“, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* 20 (1917), s. 33–44.

Freimann 1929/30: Aharon Freimann, „Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733–1828“, *Soncino-Blätter: Beiträge zur Kunde des jüdischen Buches* 3 (1929/30), s. 113–143.

Freimann 1923: Freimann, J[akob], „Geschichte der Juden in Prossnitz“, *Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft* 15 (1923), s. 26–58.

Freudenthal 2007: Freudenthal, Gad, „Hebrew Medieval Science in Zamosc, ca. 1730: The Early Years of Rabbi Israel ben Moses Halevi of Zamosc“, in: Fontaine, Resianne – Schatz, Andrea – Zwiep, Irene (eds.), *Sepharad in Ashkenaz: Medieval Knowledge and Eighteenth-Century enlightened Jewish Discourse*, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2007, s. 25–67.

Freudenthal 2008: Freudenthal, Gad, „Jewish Traditionalism and Early Modern Science: Rabbi Israel Zamosc’s Dialectic of Enlightenment (Berlin, 1744)”, in: Westmann, Robert S. – Biale, David (eds.), *Thinking Impossibilities. The Intellectual Legacy of Amos Funkenstein*, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press – UCLA Center for Seventeenth- and Eighteenth-Century Studies and the William Andrews Clark Memorial Library, 2008, s. 63–96.

Friedberg 1937: Friedberg, Bernhard, *Toldot ha-dfus ha-ivri ba-‘arim ha-‘ele še-be-‘Ejropa: Avignon, = History of Hebrew Typography of the following Cities in Europe: Amsterdam, ... = Geschichte der Hebräischen Typographie der Europäischen Städte: Amsterdam, ...* Antwerpen: s. n., 1937. Brno s. 79–82.

Frimmel – Wögerbauer (eds.) 2009: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (eds.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der habsburgermonarchie*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.

From Written to Printed Text: Transmission of Jewish Tradition. Catalogue, Pennsylvania: Center for Judaic Studies University of Pennsylvania, 1996.

Funkenstein 1993: Funkenstein, Amos, *Perceptions of Jewish History*. Berkeley: University of California Press, 1993, zejména kapitola „Haskala, History, and the Medieval Tradition“, s. 234–247.

Gallas – Holzer-Kawalko – Jessen – Weiss (eds.) 2020: Gallas, Elisabeth – Holzer-Kawalko, Anna – Jessen, Caroline – Weiss, Yfaat, (eds.), *Contested Heritage: Jewish Cultural Property after 1945*, Göttingen: Vandhoeck & Ruprecht, 2020.

Gastberger – Klecker (eds.) 2015: Gastberger, Christian – Klecker, Elisabeth (eds.), *Geschichte der Buchkultur. Band 7, Barock*, Graz: Adeva, 2015.

Geller 2011: Geller, Ewa: „Zum Kampf gegen den „Dajtschmerismus“ in der jiddischen Sprache“, in: *Deutsch als Wissenschaftssprache im Ostseeraum – Geschichte und Gegenwart: Akten zum Humboldt-Kolleg an der Universität Helsinki, 27. bis 29. Mai 2010*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, s. 205–217.

Gold 1929 (ed.): Gold, Hugo, (ed.), *Juden und Judengemeinde Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.

Granasztói 2013: Granasztói, Olga, „Presbourg, Pest, Vienne: réseaux de diffusion de l'imprimé français 1770–1800“, *Cornova* 3 (2013), č. 2, s. 77–84.

Greenblatt 2016: Greenblatt, Rachel L., „*Aby vyprávěli svým dětem*“: *Paměť židovské obce v raně novověké Praze*. Přeložil Pavel Sládek, Praha: Academia, 2016.

Grieb (ed.) 2007: Grieb, Manfred H. (ed.), *Nürnberger Künstlerlexikon. Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte, Sammler, Kulturschaffende und Mäzene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*. Vol. 3, München: K. G. Saur, 2007.

Gries 2014: Gries, Zeev, *Book in the Jewish World, 1700-1900*, Oxford – Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 2014.

Grunberger 1988: Grunberger Michael W., „Publishing and the Rise of Modern Hebrew Literature“, in: Singer Gold, Leonard (ed.), *A Sign and a Witness: 2000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts*, New York – Oxford: New York Public Library – Oxford University Press, 1988, s. 114–124.

Gruschka 2006: Gruschka, Roland, „Der Sprachenkosmos in Isaac Euchels Komödie ‚Reb Henoch‘ und die Sprachverhältnisse der Berliner Haskala“, in: *Isaak Euchel: Reb Henoch, oder: Woß tut me damit. Eine jüdische Komödie der Aufklärungszeit. 2.*, durchgesehen Aufl. Aptroot, Marion – Gruschka, Roland (Hg.), Hamburg: Buske, 2006, s. 45–66.

Gruschka 2007: Gruschka, Roland, *Übersetzungswissenschaftliche Aspekte von Mendel Lefin Satanowers Bibelübersetzungen*, Hamburg: Buske, 2007.

Gruschka 2014a: Gruschka, Roland, „Verdeutschung oder tajtsch? Bubers Schrift und die jiddische Bibelübersetzungstradition“, in: Krochmalnik, Daniel – Werner, Hans-Joachim (eds.), *50 Jahre Martin Buber Bibel*, Münster: LIT Verlag, 2014, s. 231–258.

Gruschka 2014b: Gruschka, Roland, „Westjiddisch an Rhein und Main und im übrigen Europa. Eine kurze Darstellung der historischen Sprache der Juden im westlichen Aschkenas“, in: Grübel, Monika – Honnert, Peter (eds.), *Jiddisch im Rheinland*, Essen: Klartext, 2014, s. 15–40.

Gutschow 2007: Gutschow, Mirjam, *Inventory of Yiddish Publications from the Netherlands c. 1650 – c. 1950*, Leiden – Boston: Brill, 2007.

Haberland 2007: Detlef Haberland, „Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in den Frühen Neuzeit zwischen Regionalhistorie und Medientherrie(n)“, in: Haberland, Detlef – Katona, Tünde, (eds.), *Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in den Frühen Neuzeit. Beiträge der Tagung an der Universität Szeged vom 25.-28. April 2006*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2007, s. 9–22.

Hacker 2011: Hacker, Joseph R., „Sixteenth-century Jewish internal censorship of Hebrew books“, in: Hacker, Joseph R. – Shear, Adam, (eds.), *The Hebrew Book in Early Modern Italy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2011, s. 109–120.

Halpern 1932/33: Halpern, Israel, „Va'ad arba' arašot be-Polin ve-ha-sefer ha-ivri“, *Kirjat sefer* 9/3 (1932/33), s. 367–378.

Hamberger – Meussel 1797: Hamberger, Georg Christoph – Meussel, Johann Georg Meussel, *Das Gelehrte Teutschland*, Lemgo: Meyer, 1797, sv. III.

Hecht 2005: Hecht, Louise, „The beginning of modern Jewish historiography: Prague – A center on the periphery“, *Jewish History* 19 (2005), s. 347–373.

Hecht 2008: Hecht, Louise, *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen: der Pädagoge und Reformator Peter Beer (1758–1838)*, Köln: Böhlau, 2008.

Hecht 2009: Hecht, Louise, „‘Um die Judenschaft in Böhmen [...] der bürgerlichen Bestimmung immer näher zu bringen.’ Jüdische Schulen und Schulbücher in Böhmen“ in: Frimmel, Johannes – Wögerbauer, Michael (eds.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der habsburgermonarchie*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009, s. 265–280.

Hecht 2011: Hecht, Louise, „The Haskalah in Bohemia and Moravia – a gendered perspective“, in: Cerman, Ivo – Krueger, Rita – Reynolds, Susan, *The Enlightenment in Bohemia: Religion, morality and multiculturalism*, Oxford: Voltaire Foundation, 2011, s. 253–272.

Hecht 2015: Hecht, Louise, „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization? Hebrew Printing Houses in Prague, Brno and Vienna“, *Judaica Olomucensia* (2015), č. 1 (*Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*), s. 30–61.

Heilandová 2017: Heilandová, Lucie, „Brněnský knihkupec, vydavatel a tiskař Johann Georg Gastl jako pokračovatel svobodovské tiskařské tradice v 19. století“, in: Pavelková, Jindra (ed.), *Bibliograf mezi regály: k životnímu jubileu doc. PhDr. Jaromíra Kubička, CSc.*, Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2017, s. 47–56.

Heilandová 2018: Heilandová, Lucie, *Kresleno na kameni. Počátky brněnské a pražské litografie*. Disertační práce, FF Masarykovy univerzity v Brně, 2018.

Heilandová 2021: Heilandová, Lucie, „Zapomenutá brněnská tiskárna a kamenotiskárna Prokopa Fritsche“, *Studia Bibliographica Posoniensia* (2021), s. 100–113.

Heimann-Jelinek – Kohlbauer 2010: Heimann-Jelinek, Felicitas – Kohlbauer-Fritz, Gabrielle, *Die Türken in Wien: Geschichte einer Jüdischen Gemeinde*, Wien: Jüdisches Museum der Stadt Wien, 2010.

Heller 2004: Heller, Marvin J., *The Sixteenth Century Hebrew Book* (2 vols), Leiden: Brill, 2004.

Heller 2010: Heller, Marvin J., *The Seventeenth Century Hebrew Book* (2 vols), Leiden: Brill, 2010.

Heller 2013: Heller, Marvin J., „Often overlooked: Hebrew Printing in Prostejov (Prossnitz)“, in: Heller, Marvin J., *Further Studies in Making of the Early Hebrew Book*, Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 117–127.

Heller 2019: Heller, Marvin J., *Printing the Talmud: Complete Editions, Tractates, and Other Works and the Associated Presses from the mid-17th Century through the 18th Century*, Leiden – Boston: Brill [2019].

Heller 2021: Heller, Marvin J., „Approbations“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Hellmann 1936: Hellmann, Adolf, „Kleine Mitteilungen“, in: *Památník Židovského ústředního musea pro Moravsko-Slezsko = Sefer zikaron li-ftiḥat ha-muze' on ha-jehudi be-k“k N“š = Gedenkbuch im Auftrage des Kuratoriums herausgegeben von Prof. Dr. Alfred Engel*, Mikulov: Nikolsburger Judengemeinde, 1936, s. 130–133.

Hill 2013: Hill, Brad Sabin, „Hebrew Printing“, in: Khan, Geoffrey (ed.), *Encyclopaedia of Hebrew Language and Linguistics*, Leiden: Brill, 2013, s. 233–262.

Hill 2021: Hill, Brad Sabin, „The Hebrew Printed Book as Artifact“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Hillel 1928: Hillel, F[eiwel], *Die Rabbiner und die verdienstvollen Familien der Leipnicker Gemeinde im 17., 18. und 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der Mährischen Judenheit*, Mähr. Ostrau: Verlag Dr. R. Färber, 1928.

Hock 1892: Hock, Simon, *Die Familien Prags. Nach den Epitaphen des alten jüdischen Friedhofs in Prag zusammengestellt von Simon Hock; aus dessen Nachlasse herausgegeben, mit Anmerkungen versehen und biographisch eingeleitet von David Kaufmann*, Pressburg: Adolf Alkalay, 1892.

Horák 1948: Horák, František, *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*, Praha: František Novák, 1948.

Chyba 1966–1982: Chyba, Karel, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860, Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví Strahovská knihovna 1 (1966) – 16/17 (1982)*, Praha: Památník Národního písemnictví, 1966–1982.

Chyba 1984: Chyba, Karel, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. Dodatek přílohy Sborníku Památníku národního písemnictví Strahovská knihovna: chronologický seznam tiskařů, mapa tiskáren, dodatky a opravy*, Praha: Památník Národního písemnictví, 1984.

Jakobovits 1927: Jakobovits, Tobias, *Dějiny vzniku knihovny isr. náboženské obce v Praze*, Praha: Náboženská židovská obec, 1927.

Jelínková 2012a: Jelínková, Andrea, „Books in the Terezín Ghetto and Their Post-War Fate“, *Judaica Bohemiae* 47 (2012), č. 1, s. 85–107.

Jelínková 2012b: Jelínková, Andrea, „Hebrejský knihtisk na Moravě na počátku 17. století“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 153–163.

Jelínková 2015: Jelínková, Andrea, „Nidpas ba-Ir ha-Mehulala Brin. The First Years of the Brno Hebrew Printing House and a Bibliography of Printed Books from 1754–1760“, *Judaica Bohemiae* 50 (2015), č. 2, s. 91–107.

Jelínková 2016: Jelínková, Andrea, „Tři málo známá brněnská hebraika“, in: Boušek, Daniel – Křížová, Magdalena – Sládek, Pavel (eds.), *Dvarim meatim. Studie pro Jiřinu Šedinovou*, Praha: FFUK, 2016, s. 120–126.

Jelínková 2019: Jelínková, Andrea, „‘Ohncensurirte viel übles in sich enthaltende Bücher’: On the Registration and Censorship of Hebrew Books in Moravia in the Mid-18th Century“, *Judaica Bohemiae* 54 (2019), č. 2, s. 5–30.

Jelínková 2021a: Jelínková, Andrea, „Haskalah in Brno (Brünn)? Enlightenment Works produced by the Moravian Hebrew Printing Press“, *Judaica Bohemiae* 56 (2021), č. 2, s. 23–45.

Jelínková 2021b: Jelínková, Andrea, „Z Mikulova do Brna: neumannovská tiskárna a její produkce“, *Knihy a dějiny* 28 (2021), s. 39–69.

Jelínková 2022: Jelínková, Andrea, „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews in the Second Half of the Eighteenth Century“, *Judaica Bohemiae* 57 (2022), č. 1, s. 33–62.

Johns 2013: Johns, Adrian, *Pirátsví. Boje o duševní vlastnictví od Gutenberga po Gátese*, Brno: Host, 2013.

Just 2022: Just, Jiří, „Vydavatelské strategie jednoty bratské na počátku 17. století“, *Knihy a dějiny* 29 (2022), č. 1–2, s. 115–136.

Kagan 1975: Kagan, Berl, *Sefer ha-prenumerantn*, New York: Library of the Jewish Theological Society of America, 1975.

- Kahn 2017: Kahn, Lily, „Yiddish“, in: Kahn, Lily – Rubin, Aron D. (eds.), *Handbook of Jewish Languages: Revised and Updated Edition*, Boston: Brill, 2017, s. 642–748.
- Kahn – Rubin 2017: Kahn, Lily – Rubin, Aron D. (eds.), *Handbook of Jewish Languages: Revised and Updated Edition*, Boston: Brill, 2017.
- Karpeles 1909: Karpeles, Gustav, *Geschichte der Jüdischen Literatur I, II*, Berlin: M. Popelauer, 1909.
- Katz 1998: Katz, Jacob, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation 1770-1870*, Syracuse: Syracuse University Press, 1998 (1. vydání 1973).
- Kelly 2019: Kelly, William A., „The History of the Printed Book in Moravia with Particular Emphasis on Brno“, *Gutenberg Jahrbuch* 2019, s. 227–234.
- Kestenberg-Gladstein 1964: Kestenberg-Gladstein, Ruth, „A Voice from the Prague Enlightenment“, *Leo Baeck Institute Yearbook* 9 (1964), č. 1, s. 295–304.
- Kestenberg-Gladstein 1969: Kestenberg-Gladstein, Ruth, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil. Das Zeitalter der Aufklärung 1782–1830*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969.
- Khan 2013 (ed.): Khan, Geoffrey (ed.), *Encyclopaedia of Hebrew Language and Linguistics*, Leiden: Brill, 2013 [online].
- Kisch 1930: Kisch, Guido, „Die Censur jüdische Bücher in Böhmen“, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in Čechoslovakischen Republik* II (1930), s. 456–490.
- Klemperer 2008: Klemperer, Gutmann, *Pražský rabinát od časů rabiho Löwa ben Becalel, známého pod jménem rabi Löwe, až do našich časů (1609–18079)*, Praha: Sefer, 2008 (první německé vydání 1881–1884).
- Klingenstein 1970: Klingenstein, Grete, *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert. Das problem der Zensur in der theresianischen Reform*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1970.

Klocke – Tamari (eds.) 2001: Klocke, Heiner – Tamari, Ittai Joseph (eds.), *Hebräische Typographie im deutschsprachigen Raum – eine Zwischenbilanz*, Gummersbach: Fachhochschule Köln, Campus Gummersbach, 2001.

Kocman 2013: Kocman, Pavel, „Židé v Mikulově“, in: Miroslav Svoboda (ed.), *Mikulov: Historie, kultura, lidé*, Praha: NLN, 2013, s. 269–299.

Kogman 2009: Kogman, Tal, „Baruch Lindau’s Rešit Limmudim (1788) and its German source: A Case Study of the Interaction between the Haskalah and German Philantropismus“, *Aleph* 9 (2009), č. 2, s. 277–305.

Kogman 2015: Kogman, Tal, „Zensur“, in: Diner, Dan (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Vol. 6, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2015, s. 534–538.

Kogman 2017: Kogman, Tal, „Science and the Rabbis: Haskamot, Haskalah, and the Boundaries of Jewish Knowledge in Scientific Hebrew Literature and Textbooks“, *Leo Baeck Institute Year Book* 62 (2017), s. 135–149.

Koldová 2005: Koldová, Monika, „Jezuitská tiskárna v Praze (1635–1773): Na základě pramenů z Národního archivu“, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada C – Literární historie* 50 (2005) č. 1–4, s. 1–42.

Kollárová 2013: Kollárová, Ivona, „Innerkonfessionelle Buchdistribution und Lesen in slowakischen Landgemeinden im josephinischen Zeitalter“, *Cornova* 3 (2013), č. 2, s. 65–75.

Kollatz 2002: Kollatz, Thomas, „Eine typographische Brücke. Deutsche Literatur in hebräischen Lettern“, *Kalonymus* 5 (2002), nr. 2, s. 4–5.

Konečný – Cerman 2021: Konečný, Michal – Cerman, Ivo, *Tváře osvícenství*, Kroměříž: Národní památkový ústav, 2021.

Krappmann 2013: Krappmann, Marie, *Úvod do jazyka jidiš a jeho historie*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

Kropatschek 1785: Kropatschek, Joseph, *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze*,

1780–1784, *Vierter Band*, Wien: J. G. Moesle, 1785, s. 62–66. Online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=hvb&datum=1784&size=45&page=2042>

Kroupa 2006: Kroupa, Jiří, *Alchymie štěstí: Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno: ERA, 2006 (druhé rozšířené a upravené vydání).

Kubíček (ed.) 1987: Kubíček, Jaromír (ed.), *Knihtisk v Brně a na Moravě. Sborník z konference Brno – 4. září 1986*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Státní vědecká knihovna, 1987.

Kubíček et al. (eds.) [1986]: *500 let knihtisku v Brně 1486–1986*. Zpracoval Jaromír Kubíček za spolupráce Vladislava Dokoupila, Jana Chmelička a Mirko Riedla. Brno: Státní vědecká knihovna, [1986].

Kuděla 1990: Kuděla, Jiří, „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18.–19. století,“ *Documenta Pragensia* sv. 10/2 (1990) s. 407–436.

Litt 2021: Litt, Stephan, „Book Trade“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Löwenstein 1923: Löwenstein, Leopold, *Mafteah ha-haskamot = Index approbationum*, Frankfurt am Main: J. Kauffmann, 1923.

Lohmann 2006: Lohmann, Uta, „‘Sustenance for the Learned Soul’. The history of the Oriental Printing Press at the Publishing House of the Jewish Free School in Berlin“, *Leo Baeck Institute Yearbook* 51 (2006), s. 11–40.

Lohmann (ed.) 2001: *Chevrat Chninuch Nearim. Die jüdische Freischule in Berlin (1778–1825) im Umfeld preussischer Bildungspolitik und jüdischer Kulturreform*. Eine Quellensammlung. Herausgegeben von Ingrid Lohman mitherausgegeben von Uta Lohmann unter Mitarbeit von Britta L. Behm, Peter Detrich und Christian Bahnsen, Teil I, II. Münster – New York – Berlin: Waxman, 2001.

Maciejko 2011: Maciejko, Pawel, *The mixed multitude: Jacob Frank and the Frankist movement, 1755–1816*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, [2011].

Maciejko 2014: Maciejko, Pawel, „The Rabbi and the Jesuit: On Rabbi Johathan Eibenschütz and Father Franciscus Haselbauer Editing the Talmud“, *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* 20 (2014), nr. 2, 2014, s. 147–184.

Macura 2015: Macura, Vladimír, *Znamení zrodu a české sny*, Praha: Academia, 2015.

Madl 2013: Madl, Claire, „Vienne capitale de l'édition et du commerce du livre dans la monarchie des Habsbourg? Le point de vue de la Bohême“, *Cornova* 3 (2013), č. 2, s. 31–44.

Madl – Píša – Wögerbauer 2019: Madl, Claire – Píša, Petr – Wögerbauer, Michael, *Buchwesen in Böhmen 1749–1848: kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019.

Madl – Wögerbauer – Píša 2019: Madl, Claire – Wögerbauer, Michael – Píša, Petr, *Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách*, Praha: Academia, 2019.

Maimon 2018: Maimon, Solomon, *The Autobiography of Solomon Maimon. The complete Translation*, Melamed, Yitzhak – Socher, Abraham P., translated by Paul Reitter. Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2018.

Maimonides 2010: *Maimonides. Výběr z koreponpondence*. Z židovské hebrejštiny a arabštiny přeložili, úvodními studiemi a poznámkami opatřili Daniel Boušek a Dita Rukriglová. Praha: Academia, 2010.

Malíř 2008: Malíř, Jiří, „Knihtiskař. Příklad Emanuela Antonína Svobody a Josefa Jiřího Trasslera“, in: Malíř, Jiří a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 147–172.

Marx 1906: Marx, Alexander, „Zusätze und Berichtigungen zu Steinschneider, Die Geschichtsliteratur der Juden I“, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* 10 (1906), s. s. 149–15.

Matušíková 2015: Matušiková, Lenka, „Povolení ke křtu Židů vydaná arcibiskupskou konsistoří staroměstské jezuitské koleji v letech 1664–1755“, in: Matušiková, Lenka, *K dějinám Židů v českých zemích*, Praha: Národní archiv, 2015, s. 139–179.

Mayer 1887: Mayer, Anton, *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882. Zweiter Band 1682–1882*. Wien: Verlag des Comités zu feier der Vierhundertj. Einführung der Buchdruckerkunst in Wien in Commission bei Wilhelm Frick, K. K. Hofbuchhändler, 1887.

McKenzie 1999: McKenzie, Donald. F., *Bibliography and the Sociology of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Menčík 1888: Menčík, Ferdinand, „Censura v Čechách a na Moravě“, *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykovědná* (1888), s. 85–136.

Mieses 1913: Mieses, Josef, „Der Brünner Zensurstreit vom Jahre 1755“, *Dr. Bloch's Oesterreichsiche Wochenschrift* 30, No. 35, 29. 8. 1913, s. 619–620.

Mieses 1914: Mieses, Josef, „Der Brünner Zensurstreit vom Jahre 1755 II“, *Dr. Bloch's Oesterreichsiche Wochenschrift* 31, No. 4, 23. 1. 1914, s. 52–55.

Miller 2011: Miller, Michael Laurence, *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*, Stanford: Stanford University Press, 2011.

Miller 2015: Miller, Michael L., *Moravští Židé v době emancipace*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

Muneles 1952: Muneles, Otto, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha: Státní židovské muzeum, 1952.

Muneles 1966: Muneles, Otto, „Zur Namengebung der Juden in Böhmen“, *Judaica Bohemiae* 2 (1966), č. 1, s. 3–13.

Muneles 1969: Muneles, Otto, „Die hebräische Literatur auf dem Boden der ČSSR“, *Judaica Bohemiae* 5 (1969), č. 2, s. 108–138.

Munk 2019: Munk, Élie, *Svět modliteb*, Praha: Garamond, 2019.

- Nešpor 2005: Nešpor, Zdeněk R., „Skryté semeno nevzklíčilo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace“, *Studia Comeniana et historica* 35 (2005), č. 73–74, s. 239–252.
- Netanel 2021: Netanel, Neil, „Copyright“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].
- Nosek – Sadek 1970: Nosek, Bedřich – Sadek, Vladimír, „Giorgio Diodato und David Oppenheim“, *Judaica Bohemiae* 6 (1970), č. 1, s. 5–27.
- Pánek 1990: Pánek, Jaroslav, „Dva typy českého šlechtického mecenátu v době Rudolfa II“, *Folia Historica Bohemica* 13 (1990), s. 159–186.
- Patai 1996: Patai, Raphael, *Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*, Detroit: Wayne University Press, 1996.
- Pěkný 2001: Pěkný, Tomáš, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer 2001².
- Pešek 1987: Pešek, Jiří, „Poznámky ke struktuře a zaměření mecenátu císaře Rudolfa II“, *Folia Historica Bohemica* 11 (1987), s. 365–375.
- Pettegree 2008: Pettegree, Andrew, „Centre and Periphery in the European Book World“, *Transactions of the Royal Historical Society* 18 (2008), s. 101–128.
- Petráň (ed.) 1990: Petráň, Josef (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha: Academia, 1990.
- Piasecka 2021: Piasecka, Maria, „The Standard and the Exceptional in a Provincial Print Shop: The Case of Early Modern Oels“, in: Dillenburg, Elisabeth – Louthan, Howard – Thomas, Drew B. (eds.), *Print Culture et the Crossroads: The Book and Central Europe*, Leiden – Boston: Brill, 2021, s. 411–431.
- Pirkej avot: *Pirkej avot. Výroky otců*. Komentář. Přeložil Bedřich Nosek. Praha: Sefer, 1994.
- Popper 1968: Popper, William, *The Censorship of Hebrew Books*, New York: Burt Franklin, 1968² (reprint, New York 1899).

Posner – Ta Shema 1975: Posner, Raphael – Ta-Shema, Israel (eds.), *The Hebrew Book: An Historical Survey*, Jerusalem: Keter Publishing House, 1975.

Prchal Pavlíčková – Coufalová – Ferencová a kol. 2021: Prchal Pavlíčková, Radmila – Coufalová, Iveta – Ferencová, Hana a kol., *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha: NLN, 2021.

Drašarová (ed.) 2013: Drašarová, Eva (ed.), *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*, Praha – Dolní Břežany: Národní archiv – Scriptorium, 2013.

Putík 1999: Putík, Alexandr, „The Prague Jewish Community in the Late 17th and Early 18th Centuries“, *Judaica Bohemiae* 35 (1999), s. 4–140.

Putík 2012: Putík, Alexandr, „Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512–1670 (1672)“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 187–212.

Putík – Sixtová 2005, Putík, Alexandr – Sixtová, Olga, *Dějiny Židů v Čechách a na Moravě. Od počátků po emancipaci. Průvodce expozicí*, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005.

Rakover 1991: Rakover, Naḥum, *Zchut ha-jošrim ba-meḳorot ha-jehudim [Copyright in Jewish Sources]*, Jerusalem: The Jewish Legal Heritage Society, 1991.

Raspe 2017: Raspe, Lucia, „Portable Homeland: The German-Jewish Diaspora in Italy and its Impact on Ashkenazic Book Culture, 1400–1600“, in: Kaplan, Josef (ed.): *Early Modern Ethnic and Religious Communities in Exile*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Raz-Krakotzkin 2004: Raz-Krakotzkin, Amnon, „Censorship, Editing, and the Reshaping of Jewish Identity: The Catholic Church and Hebrew Literature in the Sixteenth Century“, in: Coudert, Alison - Shoulson, Jeffrey S. (eds.), *Hebraica veritas? Christian Hebraists and the study of Judaism in early modern Europe*, Philadelphia: Univeristy of Pennsylvania Press, 2004, s. 125–155.

Raz-Krakotzkin 2007: Raz-Krakotzkin, Amnon, *The Censor, the Editor and the Text. The Catholic Church and the Shaping of the Jewish Canon in the Sixteenth Century*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.

Reiner 1997: Reiner, Elchanan, „The Attitude of Ashkenazi Society to the New Science in the Sixteenth Century“, *Science in Context* 10 (1997), s. 589–603.

Reiner 2000: Reiner, Elchanan, „A Biography of an Agent of Culture: Elazar Altschul of Prague and his Literary Activity“, in: Graetz, Michael (ed.), *Schöpferische Momente des europäischen Judentums*, Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 2000, s. 229–247.

Reiner 2007: Reiner, Elchanan, „Beyond the Realm of Haskalah. Changing Learning Patterns in Jewish Traditional Society“, *Jahrbuch des Simon Dubnow Institut* 6 (2007), s. 123–133.

Rosenbloom 1990: Rosenbloom, Noah H., „Theoloical Impediments to a Hebrew Version of Mendelssohn’s Phaedon“, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 56 (1990), s. 51–81.

Rosenfeld 1988: Rosenfeld, Moshe N., „The Development of Hebrew Printing in the Sixteenth and Seventeenth Centuries“, in: Singer Gold, Leonard (ed.), *A Sign and a Witness: 2000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts*, New York – Oxford: New York Public Library – Oxford University Press, 1988, s. 91–100.

Rosenfeld 1995: Rosenfeld, Moshe Nathan, *Jewish Printing in Wilhermsdorf. A Concise Bibliography of Hebrew and Yiddish Publications, Printed in Wilhermsdorf between 1670 and 1739, showing Aspects of Jewish Life in Mittelfranken Three Centuries Ago based on Public & Private Collections and Genizah Discoveries. With an Appendix „Archival Notes“*, London: Moshe N. Rosenfeld, 1995.

Roubík 1935: Roubík, František, „Z dějin židů v Čechách v devatenáctém století“, *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 7 (1935), s. 291–357.

Ruderman 2001: Ruderman, David B., *Jewish Thought and Scientific Discovery in Early Modern Europe*, Detroit: Wayne State University Press, 2001.

Ruderman 2007: Ruderman, David B., „The Impact of Early Modern Jewish Thought on the Eighteenth Century: A Challenge to the Notion of the Sephardi Mystique“, in: Fontaine, Resianne – Schatz, Andrea – Zwiép, Irene, (eds.), *Sepharad in Ashkenaz: Medieval Knowledge and Eighteenth-Century enlightened Jewish Discourse*, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2007, s. 11–22.

Ruderman 2011: Ruderman, David B., *Early Modern Jewry: A New Cultural History*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011³

Ruderman 2014: Ruderman, David B., *A best-selling Hebrew Book of the Modern Era: the Book of the Covenant of Pinḥas Hurwitz and its Remarkable Legacy*, Seattle – London: University of Washington Press, 2014.

Ruderman 2016: Ruderman, David B., „On the Production and Dissemination of a Hebrew Best Seller: Pinhas Hurwitz and His Mystical-Scientific Encyclopedia, *Sefer Ha-Brit*“, in: Blair, Anne – Goeing, Anna-Silvia (eds.), *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*, Leiden – Boston: Brill, 2016, s. 469–480.

Sadowski 2008: Sadowski, Dirk, „Gedruckt in der Heiligen Gemeinde Jeßnitz: Der Buchdrucker Israel bar Avraham und sein Werk“, *Yearbook of the Simon Dubnow Institute* 7 (2008), s. 39–69.

Sadowski 2010: Sadowski, Dirk, „Jupitermonde und ‘verschlossene Gärten’: Tuvija Cohens Enzyklopädie der Naturwissenschaften und der Medizin Ma’ase Tuvija (1707)“, *Yearbook of the Simon Dubnow Institute* 9 (2010), s. 247–277.

Sadowski 2011: Sadowski, Dirk, „Buchdruck“, in: Diner, Dan (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Vol. 1, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2011, s. 435–441.

Sadowski 2013: Sadowski, Dirk, „Orientalische Buchdruckerey“, in: Diner, Dan (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Vol. 4, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2013, s. 441–444.

Sadowski 2017: Sadowski, Dirk, „A Hybrid Space of Communication: Hebrew Printing in Jessnitz, 1718–1745“, in: Lässig, Simone – Rüttrup, Miriam (eds.), *Space*

and Spatiality in Modern German-Jewish History, Oxford – New York: Berghahn, 2017, s. 215–230.

Sáenz-Badillos 1996: Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Segert – Beránek 1967: Segert, Stanislav – Beránek, Karel, *Orientalistik an der Prager Universität, Erster Teil 1348–1848*, Praha: Karlova universita, 1967.

Shavit 1993: Shavit, Yaacov, „A Duty Too Heavy to Bear: Hebrew in the Berlin Haskalah, 1783–1819: Between Classic, Modern, and Romantic“, in: Glinert, Lewis (ed.), *Hebrew in Ashkenaz: a Language in Exile*, New York – Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 111–128.

Shear 2021: Shear, Adam, „Audiences of the Jewish Books since the Invention of Printing“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Shmeruk 1978: Shmeruk, Chone, *Sifrut jidiš: Prakim le-toldoteha*, Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 1978.

Shmeruk 1996: Schmeruk, Chone, *Dějiny literatury jidiš*, přeložil Václav Burian, Olomouc: Votobia, 1996.

Schatz 2009: Schatz, Andrea, *Sprache in der Zerstreuung. Die Säkularisierung des Hebräischen im 18. Jahrhundert*, Göttingen: Vandhoeck & Ruprecht, 2009.

Schatz – Sládek 2022: Schatz, Andrea – Sládek, Pavel, „The Editor’s Place: Samuel Boehm and the Transfer of Italian Print Culture to Cracow“, *Jewish Quarterly Review* 112 (2022), no. 3, s. 468–519. DOI:[10.1353/jqr.2022.0025](https://doi.org/10.1353/jqr.2022.0025).

Schmelzer 1988: Schmelzer, Menahem, „Hebrew Printing and Publishing in Germany 1650–1750. On Jewish Book Culture and the Emergence of Modern Jewry“, *Leo Baeck Institute Yearbook* 33 (1988), s. 369–383.

Schramm 1907: Schramm, Wilhelm, „Die erste hebräische Buchdruckerei in Mähren (1754)“, in: *Vaterländische Denkwürdigkeiten* 2. Brünn: W. Schramm, 1907, s. 77–79.

Schrijver 2007: Schrijver, Emile, „The Hebraic Book“, in: Eliot, Simon – Rose, Jonathan (eds.), *A Companion to the History of the Book*, Malden: Blackwell, 2007, s. 153–164.

Schrijver 2017: Schrijver, Emile G. L., „Jewish Book Culture since the Invention of Printing (1469–c. 1815)“, in: Karp, Jonathan – Sutcliffe, Adam (eds.), *The Cambridge History of Judaism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 291–315.

Sidorko 2014: Sidorko, Clemens P., *Basel und der jiddische Buchdruck (1557–1612). Kulturexport in der Frühen Neuzeit*, Basel: Schwabe, 2014.

Singer Gold (ed.) 1988: Singer Gold, Leonard (ed.), *A Sign and a Witness: 2000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts*, New York – Oxford: New York Public Library – Oxford University Press, 1988.

Sirat 2002: Sirat, Colette, *Hebrew Manuscript of the Middle Ages*. Edited and translated by Nicholas De Lange, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Sirat 2006: Sirat, Colette, *Writing as Handwork: A History of Handwriting in Mediterranean and Western Culture*. Edited by Lenn Schramm. With an appendix by L. C. Watt, Turnhout: Brepols, 2006.

Sixtová 2006: Sixtová, Olga, *O svitku*, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006.

Sixtová 2010: Sixtová, Olga, „Hebraica and Judaica at the Research library in Olomouc“, *Judaica Bohemiae* 45 (2010), č. 1, s. 71–85.

Sixtová 2012a: Sixtová, Olga, „Počátky pražské hebrejské typografie 1512–1670 (1672)“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 75–122.

Sixtová 2012b: Sixtová, Olga, „Židovské tiskárny a tiskaři v Praze 1512–1670 (1672)“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 33–74.

Sixtová 2016: Sixtová, Olga, „*Haskamot* v pražských hebrejských tiscích staršího období (do roku 1669)“, in: Daniel Boušek – Magdalena Křížová – Pavel Sládek, (eds.), *Dvarim meatim. Studie pro Jiřinu Šedinovou*, Praha: FFUK, 2016, s. 97–119.

Sixtová 2017: Sixtová, Olga, *Hebrejský knihtisk v Praze 1512–1672*. Disertační práce, Praha: Filosofická fakulta, 2017. <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104032/>

Sixtová 2020: Sixtová, Olga, „Praví překladatel: Paratexty překladové literatury v jidiš vydané v Praze v letech 1595 až 1600“, in: Hradilová, Marta – Jelínková, Andrea – Veselá, Lenka (eds.), *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*, Praha: Academia, 2020, s. 137–154.

Sixtová (ed.) 2012: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012.

Sixtová (ed.) 2018: Sixtová, Olga (ed.), *Knih představených kolínské synagogy 1731–1780: překlad a regesta s úvodní analýzou pramene*, Praha: Academia, 2018.

Sládek 2008: Sládek, Pavel, *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, Praha: Libri, 2008.

Sládek 2011a: Sládek, Pavel, „Studium filosofie v pozdně renesanční židovské Praze“, *Reflexe* 14 (2011), s. 53–84.

Sládek 2011b: Sládek, Pavel, „Širší kontext pražské židovské renesance“, in: Šedinová, Jiřina a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu: mezi integrací a izolací*, Praha: Academia, 2011, s. 332–462.

Sládek 2012: Sládek, Pavel, „Tištěná kniha v židovské kultuře 15. a 16. století“, in: Sixtová, Olga (ed.): *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 9–30.

Sládek 2013: Sládek, Pavel, „Mezi poznáním a mystikou. V Praze přednášel profesor David Ruderman“, *Roš chodeš* 75 (2013), č. 4, s. 14–15.

Sládek 2020a: Sládek, Pavel, „Even ha-‘ezer (Praha 1610): Několik poznámek k tištěné produkci učené literatury v hebrejštině“, in: Hradilová, Marta – Jelínková, Andrea – Veselá, Lenka (eds.), *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*, Praha: Academia, 2020, s. 105–136.

Sládek 2020b: Sládek, Pavel, *Jehuda Leva Ben Bešal’el – Maharal. Obrana uzavřeného světa v židovském myšlení raného novověku*, Praha: Academia, 2020.

Sládek 2021: Sládek, Pavel, „Printing of Learned Literature in Hebrew, 1510–1630“, in: Dillenburg, Elisabeth – Louthan, Howard – Thomas, Drew B., *Print Culture at the Crossroads: The Book and Central Europe*, Leiden – Boston: Brill, 2021, s. 387–410.

Sládek 2022: Sládek, Pavel, *Hebrejské vyprávění mezi středověkem a raným novověkem. Devadesát devět příběhů z Jeruzalémského rukopisu*, Praha: Academia, 2022.

Sládek 2023: Sládek, Pavel, „‘Before the Law’. Jewish Correctors of Early Printed Books“, in: Della Rocca de Candal, Gerri – Grafton, Anthony – Sachet, Paolo: *Printing and Misprinting. A Companion to Mistakes and In-House Corrections in Renaissance Europe*, Oxford: OUP, s. 259–275.

Soukup 2021: Soukup, Daniel, „Péče církve o židovské konvertity a její reflexe v agendě jezuity Francisca Haselbauera (1677–1756)“, in: Prchal Pavličková, Radmila – Coufalová, Iveta – Ferencová, Hana a kol., *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha: NLN, 2021, s. 247–279.

Soxberger 2015: Soxberger, Thomas, „Eighteenth Century Yiddish Prints from Brünn/Brno as documents of Language Shift in Moravia“, *Judaica Olomucensia* (2015), č. 1 (*Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*), s. 62–89.

Stanovský 2021: Stanovský, Jaroslav, „Maxmilián hrabě Lamberg: ‚světák‘ mezi Evropou a Moravou“, *Cornova* 11 (2021), č. 1, s. 15–39.

Stanovský 2023: Stanovský, Jaroslav, „Osvícenská společnost a patriotismus na Moravě v 2. polovině 18. století“, *Cornova* 13 (2023), č. 1, s. 59–82.

Stanovský (ed.) 2022: Stanovský, Jaroslav (ed.), *Odvaž se poznat: podoby a projevy osvícenství na Moravě*, Brno: Moravská zemská knihovna, 2022.

Steinschneider 1850: Steinschneider, Moritz, „Jüdische Literatur“, in: Ersch, J. S. – Gruber, J. G. (eds.), *Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste, Zweite Section, Theil 28*, Leipzig: F. U. Brockhaus, 1851, s. 21–94.

Steinschneider – Cassel 1851: Steinschneider, Moritz – Cassel, David, „Jüdische Typographie und jüdischer Buchhandel“, in: Ersch, J. S. – Gruber, J. G. (eds.), *Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste, Zweite Section, Theil 27*, Leipzig: F. U. Brockhaus, 1850, s. 357–471.

Steinschneider – Cassel 1938: Steinschneider, Moritz – Cassel, David, *Jüdische Typographie und jüdischer Buchhandel*, Jerusalem: Bamberger & Wahrmann, 1938 (reprint).

Stern 2019: Stern, David, *Jewish Literary Cultures. Volume 2, The Medieval and Early Modern Periods*, University Park Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2019.

Sviták 2012: Sviták, Zbyněk, *Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, habilitační práce, Brno: FF MU, 2012.

Svobodová – Pišna 2021: Svobodová, Jana – Pišna, Jan, „České a latinské tištěné dedikace“, in: Hradilová, Marta – Jelínková, Andrea – Veselá, Lenka (eds.), *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*, Praha: Academia, 2020, s. 137–154.

Šedinová 1993: Šedinová, Jiřina, „To Teach, to Entertain, to Edify and to Remember. Hebrew Belles-Lettres in Bohemia and Moravia“, *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews* 6 (1993), No. 4, s. 103–118.

Šedinová 2011: Šedinová, Jiřina, „Úvod“, in: Šedinová, Jiřina a kol., *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu: mezi integrací a izolací*, Praha: Academia, 2011, s. 14–21.

Šimeček 2011: Šimeček, Zdeněk, *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*, Brno: Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2011, zejména kapitola V, *Exkurs. Obchod s tisky hebrejskými*, s. 416–426.

Šimeček 2014: Šimeček, Zdeněk, „Knihkupecké a nakladatelské vztahy Brna a Moravy k Vídní v 18. století“, in: Baďurová, Anežka [et al.] (ed.), *Humanismus v rozmanitosti pohledů: farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata*, Praha: Knihovna AV ČR, 2014, s. 327–357.

Šimeček 2010: Šimeček, Zdeněk, „Příspěvek k poznání nakladatelské činnosti a autorského zázemí v Brně v 18. století“, in: Čermáková, Jana [et al.] (ed.), *A vůbec: utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*, Brno: Archiv města Brna, 2010, s. 176–195.

Tamari 2015: Tamari, Ittai J., „Typographie“, in: Diner, Dan (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Vol. 6, Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag, 2015, s. 185–189.

Teplitsky 2013: Teplitsky, Jehoshua, „Jewish Money, Jesuit Censors and the Habsburg Manarchy: Politics and Polemics in Early Modern Prague“, *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* 19 (2013), No. 3, s. 109–138.

Teplitsky 2019: Teplitsky, Jehoshua, *Prince of the Press: How One Collector Built History's Most Enduring and Remarkable Jewish Library*, New Haven – London: Yale University Press, 2019.

Teter – Fram 2006: Teter, Magda – Fram, Edward, „Apostasy, Fraud and the Beginnings of Hebrew Printing in Cracow“, *AJS Review* 30/1 (2006), s. 31–66.

Timm 2005: Timm, Erika unter Mitarbeit von Gustav Adolf Beckmann, *Historische jiddische Semantik. Die Bibelübersetzungssprache als Faktor der Auseinanderentwicklung des jiddischen und des deutschen Wortschatzes*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005.

Tinková 2022: Tinková, Daniela, *Osvícenství v českých zemích I. Formování moderního státu (1740–1792)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2022.

Tohar – Rosenzweig – Caplan 2021: Tohar, Vered – Rosenzweig, Claudia – Caplan, Marc, „Belles-Lettres“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Uličná 2016: Uličná, Lenka, „Policejní řád pro moravské židovstvo: K pojmu jazyková apropriace“, in: Boušek, Daniel – Křížová, Magdalena – Sládek, Pavel (eds.), *Dvarim meatim. Studie pro Jiřinu Šedinovou*, Praha: FFUK, 2016, s. 156–162.

- Urbánek 2018: Urbánek, Vladimír, „Raně novověká republika učenců a www: Digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí“, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 58 (2018), č. 2, s. 37–49. DOI: 10.14712/23365730.2019.4
- Vacek 2005–2006: Vacek, Jindřich, *Majsebuch aneb Kniha jidiš legend a příběhů, jak ji roku 5362/1602 vydal v Basileji Jaakov bar Avraham*. Přeložil Jindřich Vacek, Plzeň: Jindřich Vacek, 2005–2006.
- Válová – Boušek 2021: Válová, Dita – Boušek, Daniel (eds.), *Saadja ben Josef. Kniha zjevených pravd a rozumových argumentů*, Praha: Academia, 2021.
- Van der Haegen 2001: Van der Haegen, Pierre L., *Der frühe Basler Buchdruck. Ökonomische, sozio-politische und informationssystematische Standortfaktoren und Rahmenbedingungen*, Basel: Schwabe & Co. AG Verlag, 2001.
- Vedra 2021: Vedra, Dana, „History of Printing in Mikulov (Nikolsburg): Printers in the 16th – 20th Century“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 22 (2021), č. 2, s. 59–70.
- Veselá 2012: Veselá, Lenka, „Hebrejská typografie v českých nežidovských tiskárnách 16. a 17. století“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012, s. 165–175.
- Veselá 2016: Veselá, Lenka, *Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596) a jeho knihovna*, Praha: Academia, 2016.
- Visi 2012: Visi, Tamás, „A Moravian Defence of Orthodoxy: Mordecai Benet and the Rabbinic Literary System“, *Jewish Culture and History*, 13 (2012), Nr. 2–3, s. 173–193. DOI:10.1080/1462169X.2012.729975
- Voit 2006: Voit, Petr, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha: Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2006. Elektronicky dostupné na <https://www.encyklopedieknihy.cz>

Voit 2012: Voit, Petr, „Výzdoba pražských hebrejských tisků první poloviny 16. století jako součást české knižní grafiky“, in: Sixtová, Olga (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha: Židovské muzeum v Praze – Academia, 2012.

Volavková 1966: Volavková, Hana, *Příběh Židovského muzea v Praze*, Praha: Odeon, 1966.

Vrbová 2013: Vrbová, Marie, „Muž posedlý démonem (Mikulov 1696)“, in: Visi, Tamás – Krappmann, Marie – Drexlerová, Alžběta (eds.), *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 122–133.

Vyskočil – Sviták 2018: Vyskočil, Aleš – Sviták, Zbyněk, *Křenová: Příběh jedné ulice*, Brno: Archiv města Brna, 2018.

Wachstein 1927: Wachstein, Bernhard, „Bemerkungen zu Löwensteins Index Approbationum“, *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 71/35 (1927), č. 3/4 s. 123–133.

Walden 2011: Walden, Aharon ben Ješajahu Natan, *Šem ha-gdolim he-ḥadaš: bo nikbešu u-va'u šemot ge'onej u-gdolej Jišra'el*, Bnej Brak: Mišor 2011 (reprint).

Walet 2006: Walet, Barend Theodor, „End of the Jargon-scandal – The Decline and Fall of Yiddish in the Netherlands (1796–1886)“, *Jewish History* 20 (2006), s. 333–348. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10835-006-9016-1>

Walet 2012: Walet, Barend Theodor, *Links in a Chain. Early Modern Yiddish Historiography in the Northern Netherlands (1743–1812)*, [Academisch Proefschrift]. PhD Thesis, Amsterdam: Universitet van Amsterdam, 2012.

Weinberg 1904: Weinberg, Magnus, *Die hebräischen Druckereien in Sulzbach: ihre Geschichte, ihre Drucke, ihr Personal*, Frankfurt am Main: Commissionsverlag von A. I. Hoffmann, 1904.

Weinberg 1981: Weinberg, Werner, „Die Bezeichnung Jüdischdeutsch. Eine Neubewertung“, in: Besch, Werner – Moser, Hugo – Steinecke, Hartmut – Wiese, Benno von, (eds.), *Jiddisch. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft*.

Zeitschrift für deutsche Philologie 100, 181. Sonderheft. Berlin – Bielefeld – München: Erich Schmidt Verlag, 1981, s. 253–290.

Wexler 1981: Wexler Paul, „Ashkenazic German“, *International Journal for the Sociology of Language* 30 (1981), s. 119–130.

Wiesemann 2005/2006: Wiesemann, Falk, „German in Hebrew Characters: A Rediscovered Fairytale of ‘A True Story of a Prince who was Turned into a Stag with Golden Antlers’ (Karlsruhe 1808/09)“, *Studia Rosenthaliana* 38/39 *Omnia in Eo* (2005/2006), s. 275–300.

Wininger 1979: Wininger, Salomon: *Große jüdische National-Biographie mit mehr als 11.000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten und Länder; ein Nachschlagewerk für das jüdische Volk und dessen Freunde*. Sechster Band, Nendeln: Kraus Reprint, 1979.

Wolf 1863: Wolf, Gerson, „Auto da Fé judischer Bücher in Prag 1714“, *Ha-mazkir. Hebraeische Bibliographie* 6, 1863, s. 35–39.

Wolf 1865: Wolf, Gerson, *Studien zur Jubelfeier der Wiener Universität im Jahre 1865*, Wien: Herzfeld und Bauer, 1865.

Wotitz 1934: Wotitz, Josef, „Jomkippur-Urlaub der Napoleon’schen Soldaten“, *Judaica. Zeitschrift für Geschichte, Literatur, Kunst und Bibliographie* 1 (1934), Heft 1–2, s. 13–16.

Wögerbauer – Pokorný 2015: Wögerbauer, Michael – Pokorný, Jiří, „Barocke Buchkultur in den böhmischen Ländern“, in: Gastberger, Christian – Klecker, Elisabeth (eds.), *Barock. Geschichte der Buchkultur* 7. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2015, s. 383–426.

Wögerbauer – Píša – Šámal – Janáček a kol. 2015: Wögerbauer, Michael – Píša, Petr – Šámal, Petr – Janáček, Pavel a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Svazek I. 1749–1938, Praha: Academia, 2015.

Wormser 2021: Wormser, Yehonatan, „Attitudes towards Rabbinic Hebrew as reflected in Hebrew Grammars during the Jewish Enlightenment“, in: Hornkohl, Aaron D. – Khan, Geoffrey (eds.), *New Perspectives in Biblical and Rabbinic Hebrew*, Cambridge: University of Cambridge & Open Book Publishers, 2021.

Yaari 1943: Yaari, Avraham, *Diglej ha-madpisim ha-ivriim me-rešit ha-dfus ha-ivri ve-ad sof ha-me'a ha-teša'esre* (= *Hebrew Printers' Marks from the Beginnings of Hebrew Printing to the End of the 19th Century*), Jerušalajim: Ĥevra le-hosa'at sfarim 'al jad ha-universita ha-ivrit, 1943.

Yaari 1960: Yaari, Avraham, *Bibliografija šel hagadot pesaḥ mi-rešit ha-dfus ve-ad ha-jom*, Jerušalajim: Bamberger & Wahrman, 1960.

Yardeni 2002: Yardeni, Ada, *The Book of Hebrew Script: History, Palaeography, Script Styles, Calligraphy & Design*, London: The British Library – Oak Knoll Press, 2002.

Yassif 2021: Yassif, Eli, „Folk-Books“, in: *Encyclopedia of Jewish Book Cultures Online*. Schrijver, Emile, general ed., Leiden, The Netherlands: Brill, [online].

Younger 2021: Younger, Markéta Pnina, „Obraz konverze a konvertitů v právních pramenech židovské provenience raného novověku v zemích habsburské monarchie“, in: Prchal Pavlíčková, Radmila – Coufalová, Iveta – Ferencová, Hana a kol., *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha: NLN, 2021, s. 211–245.

Yudlov 1984: Yudlov, Isaac, *Sefer Ginzej Jišra'el: sfarim, chovrot, ve-alonim me-osaf d'r Jišra'el Mehlman, ašer be-Vejt ha-sfarim ha-le'umi ha-universita'i. Niršemu ... bi-jedej Jišḥaḳ Judlov, hitkin li-dfus ... N. J. Orman*, Jerušalajim: Bejt ha-sfarim ha-le'umi ha-universita'i, 1984.

Yudlov 1997: Yudlov, Isaac, *The Haggadah Thesaurus. Bibliography of Passover Haggadot From the Beginning of Hebrew Printing until 1960*, Jerusalem: The Magnes Press – The Hebrew University, 1997.

Yudlov 2001: Yudlov, Jicchak, *Diglej madpisim: Ĥamišim ve-arb'a digle madpisim mo'lim u-meḥabrim ivri'im*, Jerusalem: s. n., 2001.

Zedner 1964: Zedner, Joseph, *Catalogue of the Hebrew Books in the Library of the British Museum*, London: British Museum, 1964 (reprint).

Zafren 1984: Zafren, Herbert C., „Variety in the Typography of Yiddish: 1535–1635“, *Hebrew Union College Annual* 53 (1982), s. 137–163.

Zafren 1986: Zafren, Herbert C., „Early Yiddish Typography“, *Jewish Book Annual* 44 (1986/87), s. 106–119.

Zafren 1997: Zafren, Herbert C., „Hebrew Printing by and for Frankfurt Jews – to 1800“, in: Grözinger, Karl E. (ed.), *Jüdische Kultur in Frankfurt am Main von den Anfängen bis zur Gegenwart: ein internationales Symposium der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main und des Franz Rosenzweig Research Center for German-Jewish Literature and Cultural History Jerusalem*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1997, s. 231–272.

Zfatman 1985: Zfatman, Sara, *Ha-siporet be-jidiš me-rešita ‘ad Šivhej ha-Beš‘t (1504–1814). Bibliografija mu‘eret (= Yiddish Narrative Prose from its Beginnings to Shivhei ha-Besht (1504–1814). An Annotated Bibliography*, Jerusalem: The Hebrew University – Akademon, 1985.

Zinberg 1972–1978: Zinberg, Israel, *A History of Jewish Literature. Translated and edited by Bernard Martin*. Vols 1–12. Cleveland – London: Press Case Western Reserve University (vols 1–3); Cincinnati – New York: Hebrew Union College Press – Ktav Publishing House (vols 4–12).

Zinberg 1975: Zinberg, Israel, *A History of Jewish Literature. Vol. 7: Old Yiddish Literature from Its Origins to the Haskalah Period*, Cincinnati – New York: Hebrew Union College Press – Ktav Publishing House, 1975.

Zinberg 1976: Zinberg, Israel, *A History of Jewish Literature. Vol. 8: The Berlin Haskalah*. Cincinnati – New York: Hebrew Union College Press – Ktav Publishing House, 1976.

Zuber 1990: Zuber, Rudolf, „Cenzura na Moravě v 18. století. Do konce vlády Marie Terezie“, *Studie Muzea Kroměřížska* (1990), s. 93–102.

Zuber 2003: Zuber, Rudolf, *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003, zejména kapitola *Cenzura na Moravě v 18. století*, s. 353–372, k cenzuře hebrejských knih s. 361–365.

Příloha č. 1: Katalog knižního dekoru moravských hebrejských tisků

Signet:

S1 (75 x 65 mm), 1798–1799. Signet Josefa Rossmanna: antický sloup, vedle stojící klasicistní sokl s vázou, nad sloupem černý pták nesoucí nápisovou pásku s hebrejským jménem Josef Rossmann, v oválu pod sloupem monogram (latinkou) JR. Téměř identický signet používal tiskař Jisrael Jafe v Kopych.

1798/77 *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba*, 1799/84 *Ḥidušej halachot 'al masechet giṭin le-ha-Rašba*

Razítka:

R1 (18 x 18 mm), 1755–1758

1755/1 *Luah*, 2 *Goder geder*, 3 *Likutej Švi*, 4 *Seder ha-slihot šel šovavim t"t*, 5 *Seder tfilat jom kipur kaṭan*, 6 *Seder kṛi'at šema 'al miṭato*, 1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 9 *'Amudej gavra*, 1757/10 *Slihot*, 11 *Šawa'ot*, 12 *Ša'ar Neftali*, 1758/13 *Hagada*

R2 (18 x 18 mm), 1759–1767

1759/14 *Ḳorban Aharon*, 1760/15 *Ḳinot*, 16 *Majse Tuvja*, 1761/17 *Slihot*, 1762/18 *Likutej Švi*, 1763/19 *Imrej bina*, 1767/22 *Majse gadol we-nora*, 24 *Seder teḥina*, 25 *Ḥanoh la-na'ar*

R3 (24 x 24 mm), 1764, 1767

1764/20 *Ḥoḳ Ja'aḳov*, 1767/26 *Megilat Ester*

Bordura:

B1 celkový rozměr 18,5 x 14,5, šířka lišty 2,5 cm. Širší bordura (kompaktní štoček) s vegetabilními motivy, použita pouze dvakrát 1759, 1784

1759/14 *Qorban Aharon* 1784/35 *Ḥaḳirat ha-lev*

Rám:

Ra1 celkový rozměr 185 x 130 mm, šířka boční lišty 23 mm, výška spodní 18 mm. Rám portálové kompozice se dvěma „sloupy“ a tympanonem s rokají (4 x 8 mm) složený z lišt; spodní lišta použita 1788

1760/15 *Qinot*, 1788/44 *Jeḳara de-ḥaja* (spodní lišta)

Vlysy:

Vs1a (32 x 118 mm) 1757

1757/10 *Slihot*

Použitý i v *Sammlung der Lehenrechte*, Brno, Josef František Neumann 1779 (BCBT01487)

Vs1b (signovaný F. G., 43 x 138 mm) 1764, viz *Encyklopedie knihy*, heslo F. G. a F. Girsch

1764/20 *Hoř Ja 'ařov*, s.

[1] za s. 136.

Použitý i v Vydra, Rudolf, *Sanctitas coronata*, Praha, Hraba 1747 (K16695); *Ordnung, nach welcher ... zu verfertigen Papiers...*, Praha, Klauser 1761–1771 (BCBT35984)

Vs2 (22 x 80 mm) 1757–1760

1757/11 *řava 'ot*, 1760/16

Majse řuvja

Použitý i v Hecht, Joseph, *Einleitung zum universal europaeischen Post-Recht*, Presburg, Franz Anton Royer 1749 (BCBT10651)

Vs3 (38 x 120 mm) 1757

1757/12 *řa 'ar Nařtali*

Vs4 (45 x 128 mm) 1760

1760/15 *Ḳinot*

Použitý i v *Hochbeglücketes Brautpaar*, Mikulov, Anna Františka Neumannová 1771 (BCBT06378)

Vs5 (32 x 110 mm) 1767

1767/24 *Seder teḥina*

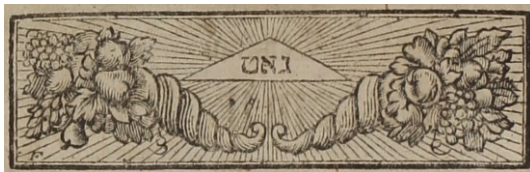
Vs6 (65 x 175 mm) 1796-1798

1796/65 *Hochmat Šlomo*,

1798/76 *Hidušej halachot Šif*

Vlys s hebrejskými literami *gimel alef, tet (Goṭ)* použitý v *Documenta spiritualia ... Josephi Calasanctii*, Mikulov, Anna Františka Neumannová 1772, s. III (BCBT10300); *Kancionál*, Brno, Josef František Neumann 1783, s. [1b] (K02237). První zjištění v Koniáš, A.: *Postila* (Praha, Ignác František Průša 1756, s. 1, K04302. Nedoložený v žádném jidiš nebo hebrejském tisku z neumannovské tiskárny.

Vlisy se znameními zvěrokruhu:

Panna, kalendář 1783/31 *Luah* 15 mm x 60 mm

Váhy, kalendář 1783/31 *Luah* 15 mm x 60 mm

Další ilustrační materiál:

Štočky s vyobrazením znamení zvěrokruhu a měsíčních prací, použité pouze pro 1756/7, 8 *Maḥzor*, 28 x 28 mm

Iniciály, resp. incipity, složené ze dvou částí – ornamentika a litery

1764/20 *Hoḳ Ja 'aḳov*, „incipit“ s. [1] za s. 136, 30 x 28 mm

1783/30 *Liḳutej Švi*, „incipit“ f. 1b (rub titulního listu) 28 x 26 mm

Viněty:

V1 (65 x 100 mm), 1756–1759

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1757/10 *Sliḥot*, 1758/13 *Hagada*, 1759/14 *Qorban Aharon*

V2 (36 x 67 mm), 1756–1799

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1758/13 *Hagada*, 1784/35 *Haḳirat ha-lev*, 1785/39 *Ruaḥ ḥajim*, 1790/51 *Pri `eš hadar*, 1795/60 *Sefer ḥaredim*, 1795/61 *Seder ḳri`at šema` `al miṭato*, 1796/68 *Ruaḥ ḥen*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, 1798/80 *Sliḥot le-šovavim ta`t*, 1799/85 *Sefer ha-ḥinuch*, 91 *Masechet Nida*

V3 (42 x 45 mm, jde o část V1)

1757/11 *Šawa`ot*, 1781/29 *Ha-pedut we-ha-purḳan*, 1795/59, 1796/66 *Maslul be-diḳduḳ lešon ha-ḳodeš*

V4a (40 x 60 mm bez spodní ozdůbky) 1757

1757/11 *Šawa`ot*

V4b (40 x 60 mm se spodní ozdůbkou) 1757. Používána i v neumannovské tiskárně v Mikulově 1772, s. 325 (BCBT10300), v Laubově tiskárně v Litoměřicích 179– (BCBT43410).

1757/12 *Ša'ar Naftali*

V5 (40 x 60 mm) 1758–1767

1758/13 *Hagada* f. 15a, 1764/20 *Hoḳ Ja'aqov*,
1767/24 *Seder teḥina*

V6 (50 x 70 mm) 1760–1767

1760/16 *Majse Tuvja*, 1767/22 *Majse gadol we-nora'*

V7 (80 x 103 mm) 1760

1760/15 *Qinot*

V8 (28 x 30 mm) 1761, 1783

1761/17 *Slihot*, 1783/30 *Likutej Švi*

V9 (25 x 38 mm, není identická s V8 bez spodní části, má větší rozměry) 1762

1762/18 *Likutej Švi* s. 17

V10 (30 x 30 mm) 1762

1762/18 *Likutej Švi* s. 15

V11 (25 x 35 mm) 1762–1767. Používána také v neumannovské nehebrejské tiskárně v Mikulově v roce 1771 (BCBT11451, BCBT11450)

1762/18 *Likutej Švi* s. 41, 1767/25 *Ḥanoh la-na'ar* f. 23a

V12 (75 x 70 mm) 1764, 1784–1801

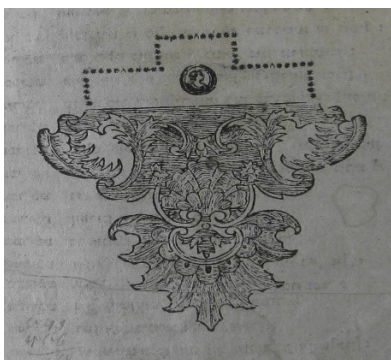
1764/20 *Ḥoq Ja'aqov*, 1784/35 *Ḥaḳirat ha-lev*, 1790/52 *Omer mi-Jehuda*, 57 *Ma'amar Mordechaj*, 1796/62 *Gebete der Juden*, 1797/71 *Beḥinot 'olam*, 72 *Sefer ha-brit*, 73 *Ḥovot ha-levavot*, 75, 1798/76 *Ḥidušej halachot Šif*, 77 *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba'*, 1799/82 *Bina le-'itim*, 1801/103 *Ša'ar ha-melech*.

V13 (18 x 28 mm) 1767

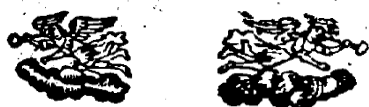
1767/22 *Majse gadol we-nora*'

V14 (90 x 75 mm i s „nástavcem“) 1784, 1797–1798

1784/35 *Ḥaḳirat ha-lev*, 1797/74 *Ša'agat Arje* (bez nástavce), 1798/77 *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba*'

V15 (13 x 15 mm) 1783–1788

1783/31 *Luaḥ*, 1788/45 *Az tišmaḥ*

V16 (20 x 30 mm) 1785–1786

1785/38 *Ruaḥ ḥajim*, 39 *Ruaḥ ḥajim*, 1786/41 *Masechet makot*

V17 (40 x 72 mm) 1798-1801

1798/77 *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba*’, 1799/86 *Der folštendige landadfokať*, 88 *Lebensbešrajbung Jozefs II*, 90 *Rešit limudim*, 1801/96 *Sefer ha-brit*

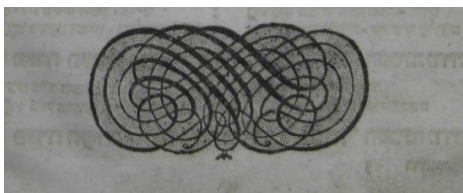
V18 (36 x 75 mm) 1799

1799/88 *Lebensbešrajbung Jozefs II*, tabulka *Ze ha-šulhan*
b. č. (kolem r. 1800)

Viněty průpletové (manupropriové):

Vmp1 (35 x 80 mm) 1757, 1767, 1788, 1798

1757/12 *Ša‘ar Naftali*, 1767/25 *Ḥanoh la-na‘ar*,
1788/47 *Rimon Gadiš*, 1798/81 *Seder tefila le-ķorban minħa*

Vmp2 (10 x 26 mm) 1783–1798

1783/30 *Likutej Švi*, 31 *Luaħ*, 1784/32 *Eldad ha-Dani*, 1785/38
Ruaħ ħajim, 39 *Ruaħ ħajim*, 1788/44 *Jeķara de-ħaja*, 46 *Ķedušat Jišra‘el*, 1790/50
Hagada, 54 *Likutej tilim*, 1795/58 *Hagada*, 59 *Zivħej šlamim*, 1796/68 *Ruaħ ħen*

Erb s rozkřídlenou orlicí:

Rozměry 45 x 60 mm

1767/26 *Megilat Ester*

Ozdůbky:

Používané samostatně nebo častěji k sestavování různých prvků knižního dekoru: linek, ornamentů, vlysů, vinět. Některé prvky v nabídkovém katalogu písmolijny J. T. Trattnera ve Vídni: *Abdruck von denjenigen Röslein und Zierrathen, welche sich in der K. K. Hofschriftgiesserey bey Johann Thomas Trattnern dermalen befinden, Nebst einer Probe, wie solche sowohl zu Anfangsbuchstaben, als Leisten und Finalien zusammen gesetzt werden können*. Win, im Jahr 1790. [Faksimile v edici Bibliotheca Typographica Wien 1927], dále jen: Trattner.

O1 (12 x 12 mm) 1755–1757, 1785

1755/6 *Seder kri'at šema 'al miṭato*, 1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1757/, 1757/10 *Sliḥot*, 11 *Šawa'ot*, 12 *Ša'ar Neftali*, 1785/38 *Ruah ḥajim*, *Ze ha-šulḥan I*

O2 (4 x 4 mm) 1755-1767

1755/2 *Goder geder*, 3 *Likutej Švi*, 4 *Seder ha-sliḥot šel šovavim t"t*, 5 *Seder tfilat jom kipur kaṭan*, 1757/12, 1762/18 *Likutej Švi*, 1763/19 *Imrej bina*, 1767/22 *Majse gadol we-nora'*, 25 *Ḥanoh la-na'ar*, 26 *Megilat Ester*

O3 (4 x 4 mm) 1755-1762

1755/2 *Goder geder*, 1755/3 *Likutej Švi*, 1755/4 *Seder ha-sliḥot šel šovavim t"t*, 1755/6 *Seder kri'at šema 'al miṭato*, 1762/18 *Likutej Švi*

O4 (7 x 5 mm) 1756–1757, 1788

1756/9 *'Amudej gavra*, 1757/10 *Sliḥot*, 11, 1788/46 *Ḳedušat Jišra'el*

O5 (12 x 12 mm) 1756–1757, 1767

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1757/12 *Ša‘ar Neftali*, 1767/26 *Megilat Ester*

O6 (dvě velikosti, 2 x 2 mm a 4 x 4 mm) 1756–1788

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 9 *‘Amudej gavra*, 1757/11 *Šawa‘ot*, 12, 1758/13 *Hagada*, 1760/16 *Majse Tuvja*, 1762/18 *Likutej Švi*, 1763/19 *Imrej bina*, 1767/22 *Majse gadol we-nora‘*, 24 *Seder teḥina*, 25 *Ḥanoh la-na‘ar*, 26 *Megilat Ester*, 1783/30 *Likutej Švi*, 1786/41 *Masechet makot*, 1787/42 *Šawa‘at*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra‘el*, *Ze ha-šulḥan I*

O7 (2 x 4 mm) 1756–1767

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 9 *‘Amudej gavra*, 1762/18 *Likutej Švi*, 1767/26 *Megilat Ester*

O8 (3 mm) 1756–1783 (Trattner 101)

1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1761/17 *Sliḥot* f. 92, 1767/26 *Megilat Ester*, 1783/30 *Likutej Švi* 69b, cca 1800/*Ze ha-šulḥan*

O9 (15 x 10 mm) 1756–1788

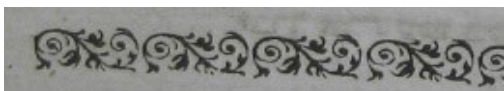
1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1757/12 *Ša‘ar Neftali*, 1783/30 *Likutej Švi*, 1788/44 *Jeḳara de-ḥaja*

O10 (10 x 10 mm) 1757–1758

1757/12 *Ša‘ar Neftali*, 1758/13 *Hagada*

O11 (5 x 12 mm) 1756–1788

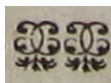
1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1757/11 *Šawa‘ot*, 1761/17 *Sliḥot*, 1767/26 *Megilat Ester*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra‘el*

O12 (9 x 9 mm) 1757–1798

1757/12 *Ša‘ar Neftali*, 1783/30 *Likutej Švi*, 1798/80 *Sliḥot le-šovavim ta“t*, *Ze ha-šulḥan II*

O13 (6 x 5 mm) 1761–1788

1761/17 *Slihot*, 1783/30 *Likutej Švi*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra`el*, *Ze ha-šulḥan I*

O14 (4 mm) 1762–1788

1762/18 *Likutej Švi* s. 18, 1784/37 *Slihot*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra`el* s. 20 DK

O15 (5 x 10 mm) 1781-1797 (Trattner 34)

1781/29 *Ha-pedut we-ha-purḳan*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra`el*, 1796/63 *Ḥidušej halachot*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, cca 1800/ *Ze ha-šulḥan*

O16 (3 x 5 mm) 1781 (Trattner 6)

1781/29 *Ha-pedut we-ha-purḳan*

O17 (5 mm x 5 mm) 1781–1786 (Trattner 10)

1781/29 *Ha-pedut we-ha-purḳan*, 1786/41 *Masechet makot*, cca 1800/ *Ze ha-šulḥan*

O18 (6 x 7 mm) 1781–1788 (Trattner 7)

1781/29 *Ha-pedut we-ha-purḳan*, 1783/30 *Likutej Švi*, 1783/31 *Luah*, 1784/35 *Ḥaḳirat ha-lev* (na titulním listu), 1784/37 *Slihot*, 1788/46 *Ḳedušat Jišra`el*

O19 (20 x 15 mm) 1783

1783/30 *Likutej Švi* TP

O20 (9 x 8 mm) 1783

1783/30 *Likutej Švi* 62b, dvě různé zrcadlově otištěné

O21 (12 mm x 8 mm) 1783–1795

1783/30 *Likutej Švi* TP, 31 *Luah*, 1785/38 *Ruah hajim*, 39 *Ruah hajim*, 1786/41 *Masechet makot*, 1788/46 *Qedušat Jišra`el*, 1795/59 *Zivhej šlamim*

O22 (5 x 7 mm) 1783–1784 (Trattner 67)

1783/30 *Likutej Švi*, f. 88a a 95a

ve spojení 1783/30 *Likutej Švi* f. 62b, 1784/35 *Haqirat ha-lev* (doplnění viněty), 1784/37 *Slihot*

O23 (3 x 3 mm) 1783–1796

1783/30 *Likutej Švi* 122b, 1784/37 *Slihot*, 1786/40 *Kuntres me-ha-ga`on*, 1789/49 *Luah*, 1789/48 *Masechet Pesahim*, 1790/50 *Hagada*, 1790/51 *Pri`eš hadar*, 1790/52 *Omer mi-Jehuda*, 1796/65 *Hochmat Šlomo*

O24 (7 x 6 mm) 1783

1783/30 *Likutej Švi* f. 88a, 1783/31 *Luah*,

O25 (3 x 3 mm) 1783–1790

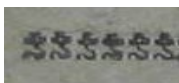
1783/30 *Likutej Švi* 132b, 1784/37 *Slihot*, 1789/48 *Masechet Pesahim*, 1790/50 *Hagada*, (součást písmové sady?)

O26 (1 x 0,4 cm) 1784 (Trattner 31)

1784/37 *Slihot* f. 6a

O27 (3 x 2 mm) 1795 (Trattner b. č.)

1795/59 *Zivhej šlamim*

O28 (3 x 5 mm) 1795–1802

1795/60 *Sefer haredim*, 1796/63 *Ĥidušej halachot*, 1796/66 *Maslul be-diķduķ lešon ha-ķodeš*, 1796/68 *Ruah hen*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, 1797/74 *Ša`agat Arje*, 1798/77 *Ĥidušej halachot le-ha-Rašba`*, 1799/87 *Likutej Švi*, 1801/101 *Qorot ha-`itim*, 1802/105 *Eli[jahu] raba*

O29 (3 x 3 mm) 1795-1799

1795/60 *Sefer ħaredim*, 1796/63 *Ĥidušej halachot*, 1796/68 *Ruah ħen*, 1797/74 *Ša`agat Arje*, 1799/85 *Sefer ha-ħinuch*, 1799/91 *Masechet Nida*, 1799/89 *Ķinot*

O30 (4 x 4 mm) 1796

1796/63 *Ĥidušej halachot*, 64

Ĥidušej halachot. Mahadurej batra, Ze ha-šulħan

O31 (2 x 5 mm) 1795–1802

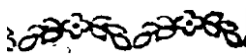
1795/60 *Sefer ħaredim*, 1796/63 *Ĥidušej halachot*, 64 *Ĥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1796/65 *Ĥochmat Šlomo*, 1796/68 *Ruah ħen*, 1797/71 *Behinot `olam*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, 1797/73 *Ĥovot ha-levavot*, 1797/74 *Ša`agat Arje*, 1797/75 *Tehilim*, 1799/83 *BaĶašat ha-memin*, 1799/85 *Sefer ha-ħinuch*, 1799/86 *Der folštendige landadfokať*, 1798/77 *Ĥidušej halachot le-ha-Rašba`*, 1799/87 *Likuťej Švi*, 1799/89 *Ķinot*, 1799/91 *Masechet Nida*, 1800/92 *Gedulat Moše*, 1800/93 *Sliħot*, 1801/100 *Cajt gešichte*, 1801-1803/103 *Ša`ar ha-melech*, 1802/106 *Jidišdajťše monaťšrift*

O32 (2 x 5 mm) 1795–1802

1795/60 *Sefer ħaredim*, 1796/63 *Ĥidušej halachot*, 64 *Ĥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1796/65 *Ĥochmat Šlomo*, 1796/68 *Ruah ħen*, 1797/71 *Behinot `olam*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, 73 *Ĥovot ha-levavot*, 1797/74 *Ša`agat Arje*, 1797/75 *Tehilim*, 1798/76 *Ĥidušej halachot Šif*, 1798/77 *Ĥidušej halachot le-ha-Rašba`*, 1798/78 *Nefeš*, 1798/79 *Fedon*, 1798/80 *Sliħot le-šovavim ta`t*, 1799/82 *Bina le-`itim*, 1799/83 *BaĶašat ha-memin*, 1799/85 *Sefer ha-ħinuch*, 1799/86 *Der folštendige landadfokať*, 1799/84 *Ĥidušej halachot `al masechet giťin le-ha-Rašba`*, 1799/87 *Likuťej Švi*, 1799/89 *Ķinot*, 1799/91 *Masechet Nida*, 1800/92 *Gedulat Moše*, 1800/93 *Sliħot*, 1800/95 *Širej tehila*, 1801/96 *Sefer ha-brit*, 1801/97 *Mahzor*, 1801/100 *Cajt gešichte*, 1801-1803/103 *Ša`ar ha-melech*, 1802/106 *Jidišdajťše monaťšrift*

O33 (6 x 10 mm) 1797–1800

1797/69 *Igeret tšuvat Rambam*, 1797/72 *Sefer ha-brit*, 1797/75 *Tehilim*, 1798/78 *Nefeš*, 1798/79 *Fedon*, 1798/76 *Ĥidušej halachot Šif*, 1799/84 *Ĥidušej halachot `al masechet giťin le-ha-Rašba`*, 1800/94 *`Eš ħajim*

O34 (4 x 5 mm) 1796–1797

1796/64 *Ĥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1796/66 *Maslul be-diĶduĶ lešon ha-Ķodeš*, 1797/69 *Igeret tšuvat Rambam*

O35 (3 x 3 mm) 1796–1797

1796/64 *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1797/71 *Beḥinot 'olam*

O36 (3 x 10 mm) 1796–1802

samostatná nebo skládaná

1796/63 *Ḥidušej halachot*, 64 *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1797/72, *Sefer ha-brit*, 1797/71 *Beḥinot 'olam*, 1797/74 *Ša'agar Arje*, 1797/75 *Tehilim*, 1799/85 *Sefer ha-ḥinuch*, 1800/92 *Gedulat Moše*, 1800/94 *Eš ḥajim*, 1802/105 *Eli[jahu] raba*

O37 (5 x 10 mm) 1796–1797

1796/63 *Ḥidušej halachot*, 64 *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1797/72 *Sefer ha-brit*

O38 (4 x 4 mm) 1796–1801

1796/69 *Igeret tšuvat Rambam*, 1797/75 *Tehilim*, 1798/77 *Ḥidušej halachot le-ha-Rašba*, 1800/94 *Eš ḥajim*, 1801/97 *Maḥzor*

O39 (2 x 3 mm) 1796–1800

1796/63 *Ḥidušej halachot*, 64 *Ḥidušej halachot. Mahadurej batra*, 1799/82 *Bina le-'itim*, 1800/92 *Gedulat Moše*, 1800/94 *Eš ḥajim*

O40 (3 x 3 mm) 1796–1801 (Trattner 114)

1796/63 *Ḥidušej halachot*, 1797/72 *Sefer ha-brit* titulní list a f. 9, 1799/89 *Ḳinot*, 1801/97 *Maḥzor*

Linky:

L1 tordovaná linka (výška 4 mm) 1755–1784 (Trattner 16, 38)

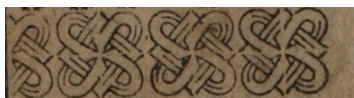
1755/1 *Luaḥ*, 2 *Likutej Švi*, 5 *Seder tfilat jom kipur kaṭan*, 1756/7 *Maḥzor*, 8 *Maḥzor*, 1756/9 *'Amudej gavra*, 1757/12 *Ša'ar Naftali*, 1767/26 *Megilat Ester*, 1784/46 *Ḳedušat Jišra'el*

L2 plná přerušovaná linka (3 mm) 1757–1787 (Trattner 64)

1757/10 *Slihot*, 1757/12 *Ša'ar Neftali*,
1758/13 *Hagada*, 1762/16 *Majse Tuvja*, 1761/17 *Slihot*, 1767/26 *Megilat Ester*,
1787/42 *Šawa'at*, tabulka *Ze ha-šulhan I*

L3 pletencová linka (5 mm) 1755–1762

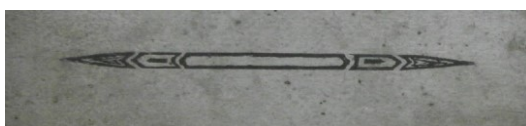
1755/3 *Likutej Švi*, 2 *Goder geder*, 6 *Seder kri'at šema' 'al mišato*, 1762/18 *Likutej Švi*

L4 (2 mm) 1783–1802

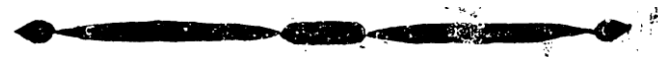
1783/30 *Likutej Švi*, 1802/105
Eli[jahu] raba

L5 (5 x 75 mm) 1795

1795/61 *Seder kri'at šema' 'al mišato*

L6 (5 x 120 mm), 1796

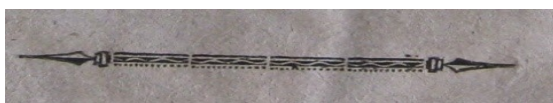
1796/64 *Ĥidušej halachot*.
Mahadurej batra, 65 *Ĥochmat Šlomo*

L7 (5 mm) 1796

1796/63 *Ĥidušej halachot*

L8 (3 mm) 1799

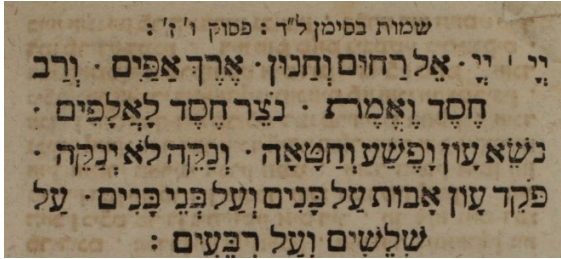

1799/84 *Ĥidušej halachot 'al masechet giṭin le-ha-Rašba'*

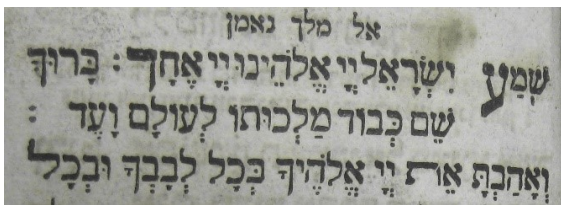
Příloha č. 2 Písmo moravských hebrejských tisků

Textové písmo

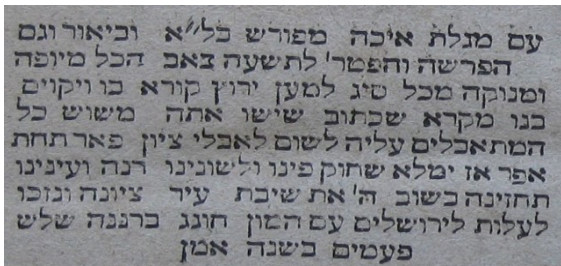
Kvadrátní písmo

Goder geder 1755/2 2 a 4 mm

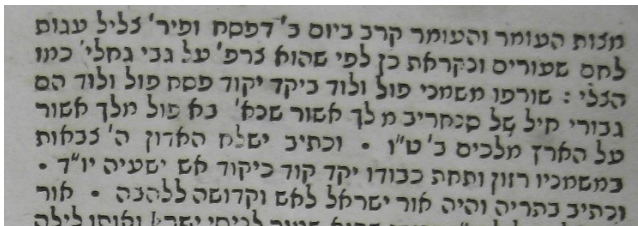

Kri'at šema' 1755/6 2, 4, 5 mm

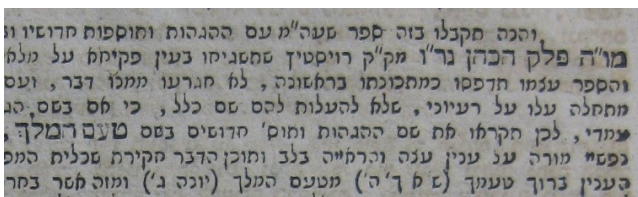

Kīnot 1799/89 2 mm (2 řezy)

Raši písmo

Hagada 1758/13 2 mm

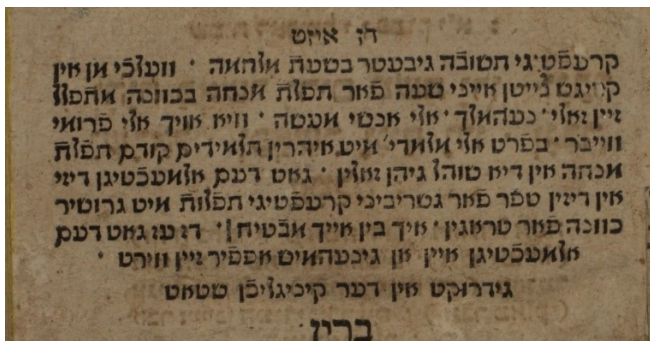

Ša'ar ha-melech 1802/103 méně

než 2 mm

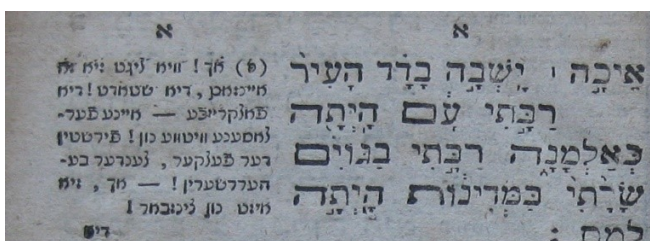
Jidiš písmo

Jidiš písmo 1: 1754–1799 jediné jidiš písmo, po 1799 používané vedle jidiš písma 2 (např. *Cajt gešichte* 1801)

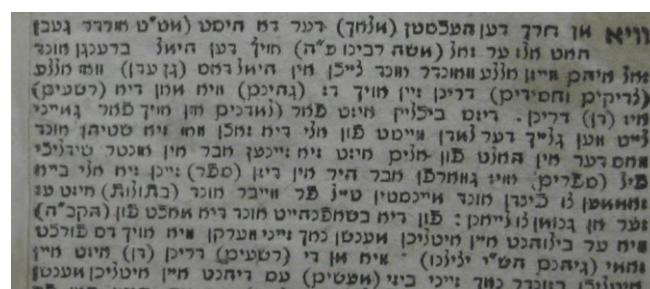

Goder geder 1755/2

Jidiš písmo 2: poprvé *Ḳinot* 1799, dále *Sliḥot* 1800, *Gedulat Moše* 1800, *‘Eš ḥajim* 1800, *Monatšrift* 1802

Ḳinot 1799/89

Gedulat Moše 1800/92

Vyznačovací písmo

Kvadrátní písmo plné ozdobné („s mašličkami“) 34 mm (1757–1803)

Sliḥot 1757/10

Ša‘ar ha-melech 1803/102

Kvadrátní písmo plné 19 mm (pouze 1758, poté nepoužito)

Hagada 1758/13

Kvadrátní písmo plné 16 mm (od 1756, po cca 1780)

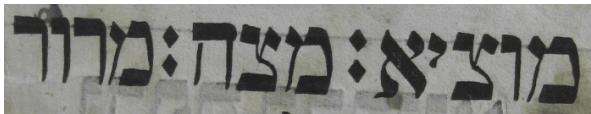
Maḥzor 1756/7, 8

Kvadrátní písmo plné 14 mm (od 1756, viz též níže srovnání)

Maḥzor 1756/7, 8

Kvadrátní písmo plné 12 mm (od 1756)

Hagada 1758/13

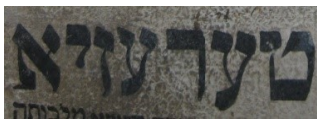
Kvadrátní písmo plné tučné 12 mm (1759–1761)

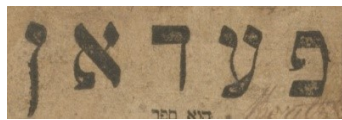
Korban Aharon 1759/14

Srovnání kvadrátního písma 14 mm (do 1780) a kvadrátní písmo 15 mm (po cca 1780)
– zjištěné rozdíly u některých liter

ʿAjin

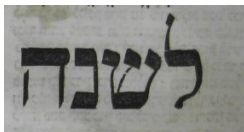

Sliḥot 1761

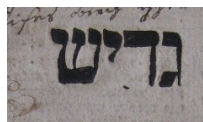

Fedon 1797

Šin

Hagada 1758

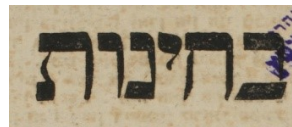

Rimon gadiš 1798

Taw a *jod* (v 50. letech dvě varianty – rovná a úhlopříčná, od 80. let pouze úhlopříčná varianta)

Kīnot 1760

Beḥinot ʿolam 1797